

На правах рукопису.
[321 (021)]

В. СТАРОСОЛЬСЬКИЙ.

Професор Української Господарської Академії в Ч.С.Р.
і Українського Університету в Празі.

ДЕРЖАВА і політичне право.

ЧАСТИНА ПЕРША.

1925
ПОДБРАДИ.

Видання „Видавничого Т-ва при Укр. Госп. Академії в Ч. С. Р.“

Накладом Укр. Госп. Академії та „Вид. Т-ва при У. Г. А.“

В. СТАРОСОЛЬСЬКИЙ.

Професор Української Господарської Академії в Ч.С.Р.
і Українського Університету в Празі.

ДЕРЖАВА і політичне право.

ЧАСТИНА ПЕРША.

1925
ПОДБРАДИ.

Видання „Видавничого Т-ва при Укр. Госп. Академії в Ч.С.Р.“

Накладом Укр. Госп. Академії та „Вид. Т-ва при У. Г. А.“

к. 54.

На прагах рукопису
[342(02)]

В. Старосольський
Професор Української Господарської Академії
в ЧСР; Українського Університету в Празі.

ДЕРЖАВА І ПОЛІТИЧНЕ ПРАВО.

Курс лекцій що виголошувалися сту-
дентам Економ. Профес. Відділу
Україн. Господар. Академії в ЧСР
на 2-му семестрі 1922/23 року.

1923

м. ПОДЕБРАДИ

Видання „Видавн. Т-ва при Укр. Г. Акад.“

Літографовано 150 примірників.

Література.

Література, присвячена теоретичному пізнанню держави та політичного права, — дуже богата. Подавати хоч би трохи докладний показчик її, не лежить в межах завдання та цілі цього викладу. Тут треба вказати тільки на ті найважливіші твори, які використано при складанню курсу взагалі, та при складанню поодиноких його частин.

Крім загальних історичних праць, це в слідуючі твори:

G. JELLINEK: "Allgemeine Staatslehre". 3. Aufl. 1920.

BEHM: "Allgemeine Staatslehre". 1899.

KOHLER: "Lehrbuch der Rechtsphilosophie". 1909.

HATSCHEK: "Allgemeines Staatsrecht". 3 Bde. 1909.

MENZEL: "Begriff und Wesen des Staates". (Handbuch der Politik. I. 1912.)

L. DUGUIT: "Traité de droit constitutionnel". T. I. 1920., T. II. 1923.

BONAMY: "Études de droit constitutionnel". 1895.

ESMEIN: "Éléments de droit constitutionnel français et comparé". 1909.

W. WILSON: "Der Staat". 1913.

P. LEROY — BEAULIEU: "L'État et ses fonctions". 1891.

MELAMED: "Der Staat im Wandel der Jahrtausende". 1910.

С. ДНІСТРЯНСЬКИЙ: "Загальна наука права і політики". I. т. 1923.

M. HAURION: "Précis de droit constitutionnel". 1923.

ЧИЧЕРИН: "Курс государственной науки". Ч. I. В. А.

САВАНЬСКИЙ: "Государственное право общее и русское". (На пр. рукопису.) 1912. — "Политический строй современных государств". Т. I.

1905., т. II. 1906. (Сборник статей Виноградова, Гессена, Ковалевского, Кудрина, Миликова, Рейснера, Водовозова, Вытеславцева, Діонео, Коллоса, Кокоткина, Мехелина, Шрейдера).

OPFENHEIMER: "Der Staat". 1919.

BEHM: "Allgemeine Staatslehre". 1907.

TH. STERNBERG: "Einführung in die Rechtswissenschaft". Bd. I. 1920., Bd. II. 1922.

E. EPPICH: "Der Staat als Problem der Weltanschauung". 1923.

F. Kasperek: "Prawo polityczne ogólne z uwzględnieniem austriackiego". 1877. - 1881.

R. SCHMIDT: "Allgemeine Staatslehre". I. Bd. 1901., II. Bd. 1903.

L. GUMPLOWICZ: "Der Rassenkampf". 1909.
"Grundriss der Soziologie". 1905. - "Sozialphilosophie im Umriss". 1910. - "Allgemeines Staatsrecht". 1907.

A. MENGER: "Neue Staatslehre". 1903. - Дві статті в "Handbuch der Politik" та в "Handwörterbuch der Staatswissenschaften".

H. TREITSCHKE: "Politik". Bd. I. 1897., Bd. II. 1898.

ROSCHER: "Politik. Geschichtliche Naturlehre der Monarchie, Aristokratie und Demokratie". 1892.

K. BUCHER: "Die Entstehung der Volkswirtschaft". 1919. (Збірка статей. Частинно перекладена на укр. мову під заг.: К. БІКЕР: "Повстання народного господарства". 1909.)

П. МАСЛОВ: "Общедоступный курс истории народного хозяйства от первобытных времен до XX-го столетия". 1923.

TOENNIES: "Die Entwicklung der sozialen Frage". 1907.

POHNLMANN: "geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus". Bd. I.- II. 1894., 1901.

ADLER: "Geschichte des Sozialismus und Kommunismus". Bd. I. 1899.

W. SOMBART: "Der Bourgeois".

H. CUNOW: "Die marxische Geschichts-Gesell-

schafts- und Staats- Theorie". I. Bd. 1920.,
II. Bd. 1921.

H. SPENZER: "Die Prinzipien der Soziologie".
("System der synthetischen Philosophie". Bd. VI.
ff.) 1977.

IHERING: "Der Zweck im Recht". Bd. I. 1904.

TOENNIES: "Gemeinschaft und Gesellschaft".
1912.

KISTIAKOWSKI: "Gesellschaft und Einzelwe-
sen". 1899.

E. DURKHEIM: "De la division du travail so-
cial". 1893.

M. WEBER: "Gesammelte Aufsätze zur Religi-
onssoziologie". 1920.

G. SIMMEL: "Soziologie". 1908.

G. RADBRUCH: "Grundzüge der Rechtsphiloso-
phie". 1914.

O. WESTPHAL: "Philosophie der Politik".
1921.

L. GUMPCLOWICZ: "Geschichte der Staatstheo-
rien". 1905.

BEHM: "Geschichte der Staatswissenschaft".
1896.

Н. М. КОРКУНОВ: "Исторія філософії права".
1908.

З окрема ще для

I-ої частини:

I. - II. VIERKANDT: "Naturvölker und Kul-
turvölker". 1896.

LIPPERT: "Kulturgeschichte der Menschheit".
I. - II. Bd. 1886., 1887. (Є укр. переклад.)

ENGELS: "Der Ursprung der Familie, des Pri-
vateigentums und des Staates". 1884. (Укр. пере-
клад: "Початок родини, приватної власності і
держави". 1899. та 1919.)

POST: "Ethnologische Jurisprudenz". I. - II.
Bd. 1894. - 1895.

PESCHEL: "Völkerkunde". 1880.

RATZEL: "Völkerkunde". 1894.

A. VIERKANDT: "Die Anfänge der Verfassung und Verwaltung der primitiven Völker". ("Kultur der Gegenwart". T. II., Abt. II., 1.) 1911.

M. ГРУШЕВСКИЙ: "Початки громадянства". 1921.

III. BISSING: "Geschichte Aegyptens im Umriss". 1904.

DELITSCH: "Vorträge. Handel und Wandel in Altbabylonien". 1910.

BRZOLD: "Ninive und Babilon". 1903.

WELLHAUSEN: "Israelitische und jüdische Geschichte".

L. WENGER: "Die Verfassung und Verwaltung des orientalischen Altertums". ("Kultur der Gegenwart". T. II., Abt. II., 1.) 1911.

M. HARTMANN: "Die islamische Verfassung und Verwaltung". ("Kultur der Gegenwart".) 1911.

O. FRANKE: "Die Verfassung und Verwaltung Chinas". ("Kultur der Gegenwart".) 1911.

K. RATHGEN: "Die Verfassung und Verwaltung Japans". ("Kultur der Gegenwart".) 1911.

IV. FUSTEL de COULANGES: "La cité antique". 1885.

WILAMOWITZ: "Aristoteles und Athen". 2 Bde. 1893.

TOM-WE: "Staat und Gesellschaft der Griechen". ("Kultur der Gegenwart". T. II. Abt. 4.1.) 1912.

CROISSET: "Les démocraties antiques".

L. WENGER: "Staat und Gesellschaft des europäischen Alterthums". ("Kultur der Gegenwart". T. II., Abt. II., 1.)

J. SCHWARZ: "Die Demokratie von Athen". 1901.

V. IHERING: "Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung". 3 Bde. 1881. - 1883.

- MOMMSEN: "Römisches Staatsrecht". 3 Bde.
1887. - 1888.
TOM-KE: "Abriss des römischen Staatsrechts".
1893.
G. BLOCH: "La republique romaine". 1921.
TOM-KE: "L'empire romain". 1922.
B. NIESE: "Staat und Gesellschaft der Rö-
mer". ("Kultur der Gegenwart". T. II. Abt. II.
1.)
K. KAUTSKY: "Der Ursprung des Christentums".
1922.
- VI. CH. DIEHL: "Byzance, grandeur et déca-
dence". 1920.
- VII. A. LUSCHIN v. EBENGREUTH: "Die Verfas-
sung und Verwaltung der Germanen und des deut-
schen Reiches bis zum Jahre 1806". ("Kultur der
Gegenwart". T. II. Abt. II. 1.)
INAMA - STERNEGG: "Deutsche Wirtschaftsge-
schichte". 3 Bde. 1909.
E. MAYER: "Deutsche und französische Ver-
fassungsgeschichte vom 9. bis 14. Jahrh." 1899.
O. GIERKE: "Das deutsche Genossenschafts-
recht". 3 Bde. 1868. - 1881.
SANDER: "Feudalstaat und bürgerliche Ver-
fassung". 1906.
SCHROEDER: "Lehrbuch der deutschen Rechts-
geschichte".
BELOW: "Der deutsche Staat des Mittelalters".
1914.
VIOUET: "Droit public. Histoire des insti-
tutions politiques et administratives de la
France". 1889.
GNEIST: "Englische Verfassungsgeschichte".
1882.
HATSCHEK: "Englische Verfassungsgeschich-
te". 1917.
ВЛАДИМИРСКИИ - БУДАНОВ: "Обзоръ исторіи
русского права".
Р. ЛАДЕНКО: "Лекції по історії українсько-

го права". 1923.

DIEHL: "Une république patricienne. Venise".

LUCHAIRE: "Les anciennes démocraties italiennes".

P. HINSCHIUS: "Staat und Kirche". 1887.

M. ДРАГОМАНОВ: "Старі партії вільності". 1915.

VIII. TAINÉ: "L'ancien régime". 1875.

WAHL: "Vorgeschichte der französischen Revolution". 1905.

SCHMOLLER: "Umriss und Untersuchungen zur Verfassungs- Verwaltungs- und Wirtschafts- Geschichte bes. des preussischen Staates". 1898.

MAX WEBER: "Protestantische Ethik und Kapitalismus". 1905.

WINDELBAND: "Geschichte der neueren Philosophie". I. 1907.

A. SCHMIDT: "Nicolo Machiavelli und die allgemeine Staatslehre der Gegenwart". 1907.

O. GIERKE: "Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien". 1880.

TREUMANN: "Die Monarchomachen". 1895.

F. BEZOLD: "Staat und Gesellschaft des Reformationszeitalters". ("Kultur der Gegenwart". T. II. Abt. V. 1.)

E. GÖTHEIM: "Staat und Gesellschaft des Zeitalters der Gegenreformation". (Там же.)

R. KOSER: "Staat und Gesellschaft zur Höhezeit des Absolutismus". (Там же.) 1908.

H. REUSSNER: "Gemeinwohl und Absolutismus". 1904.

для II-ої частини:

Конституції всіх держав. Споміж збірок конституцій найважливіші дві:

DARÉTE: "Les constitutions modernes". I., II., 1910.

POSENER: "Die Staatsverfassungen des Erdballs". 1909.

Вони обіймають діючі конституції початку ХХ. століття.

Усі французькі конституції видали L. DUGUIT, H. MONNIER: "Les constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789." 1915. Конституції найновішої доби доси незібрані.

Систематично представляють політичний устрій поодиноких сучасних держав праці, присвячені цим окремим державам. Таких праць дуже багато. В німецькій мові є збірка MARGUARDSEN: "Handbuch des öffentlichen Rechts" (коротко цитується "Marquonsen"), в якій появились доси: P. LABAND: "Das Staatsrecht des deutschen Reiches". 1883. - A. LEONI: "Das Staatsrecht der Reichslande Elsass-Lothringen." 1883. - M. LEBDEL: "Das Staatsrecht des Königreichs Bayern." 1888. - GAUPP: "Das Staatsrecht des Königreichs Württemberg." 1888. - SCHULZE: "Staatsrecht des K. Preussen." - LEUTHOLD: "Staatsrecht des Königreichs Sachsen". - далі політичне право інших німецьких держав: SCHENKEL "Baden", GOROLD "Hessen", BÜSING? BECKER OTTO, PIETSCHER, BOETTOHER, BOEMERS, FOLKMANN, G. MEYER, KIRCHER, SONNENKALB, FORKEL, KLINGHAMMER, SCHAMBACH, LIEBMANN, MUELLER, ULLRICH: "Österreichisches Staatsrecht." 1892. - A. ORELLI: "Das Staatsrecht der schweizerischen Eidgenossenschaft". 1885. - H. v. HOLST: "Das Staatsrecht der Vereinigten Staaten von Amerika." 1888. - L. de HARTOG: "Das Staatsrecht des Königreichs der Niederlande." 1890. - P. GYSCHEN: "Das Staatsrecht des Grossherzogtums Luxemburg." 1890. - M. BAUTIER: "Das Staatsrecht des Königreichs Belgien." 1892. - A. LEBOW: "Das Staatsrecht der französischen Republik." 1886. - E. BRUSA: "Das Staatsrecht des Königreichs Italien." 1888. - M. TORRES COMPOS: "Das Staatsrecht des Königreichs Spanien." 1889. - TAVARES de MADEIROS: "Das Staatsrecht des Königreichs Portugal." 1892. - I. ENGELMANN: "Das Staatsrecht des russischen Reiches." 1889. - L.

MECHELIN: "Das Staatsrecht des Grossfürstenthums Finland." 1889. - T. H. ASCHERHONG: "Das Staatsrecht der vereinigten Königreiche Schweden und Norwegen." 1886. - E. GOOS et H. HAASEN: "Das Staatsrecht des Königreichs Dänemark." 1889. - J. HATSCHKE: "Englisches Staatsrecht." 2 Bde. 1905., 1906.

J. HATSCHKE: "Deutsches und preussisches Staatsrecht." I., II. 1922., 1923.

A. FINGER: "Das Staatsrecht des deutschen Reiches der Verfassung vom 11. August 1919." 1923.

VAVŘINEK: "Základy práva ústavního." 1920. - F. WEYR: "Soustava československého práva státního." - JANKA: "Die Verfassung der Tschechoslovakischen Republik." 1922. -

ПО СТУЧКА: "Учение о государстве и конституции Р.С.Ф.С.Р." 1924. - МАГЕРОВСКИЙ: "Союз советских социалистических республик." 1923. - "Право советской России." Вып. I. (Сборник статей Алексеева, Гимашева, Боголепова, Маклецова, Зайцева, Пиленко, Маркова.). 1925. -

W. L. JAWORSKI: "Ankieta o konstytucji z 17. marca 1921."

"Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart, herausgegeben von G. Jellinek, P. Laband, R. Piloty" (выходить від 1907. р.).

I. - IV. - G. JELLINEK: "Die Erklärung der Menschen- und Bürger-rechte." 1904. - E. ZWIG: "Die Lehre vom Pouvoir Constituant." 1909.

V. - VI. - G. JELLINEK: "System der subjektiven öffentlichen Rechte." 1905. - TOMKE: "Gesetz und Verordnung."

E. BERNATZIK: "Republik und Monarchie." 1892.

G. MEYER: "Das parlamentarische Wahlrecht." W. HASBACH: "Die moderne Demokratie." 1921.

H. HERNRITT: "Grundlehren des Verwaltungsrechtes." 1921.

F. OCHIMOWSKI: "Prawo administracyjne." 1919.

О. ЕИХЕЛЬМАН: "Реформа місцевого самоупрядовання на підставі демократично-республіканської державности." 1923.

VIII. LISZT: "Das Völkerrecht." 1913. -
J. MARKOWSKI: "Prawo miedzynarodowe." 1919. -
JELLINEK: "Die Lehre von den Staatsverbindungen." 1882.

IX. CH. BENOIST: "La crise de l'État moderne." 1897.

G. SCHMIDT: "Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus." 1923.

K. DIEHL: "Ueber Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus." 1922.

СТАРОСОЛЬСЬКИЙ: "Теорія націй." 1922. (і там подана література.)

OSTROGORSKI: "La démocratie et l'organisation des partis politiques." I. II. 1903.

W. RATHENAU: "Demokratische Entwicklung." 1920.

ТОМ-ЖЕ: "Zur Kritik der Zeit." 1919.

F. SCHOTTHOEFER: "Il Fascio. Sinn und Wirklichkeit des italienischen Fascismus." 1924.

В. ЛЕНИН: "Государство и революція." 1918. (Є укр. переклад: "Держава і революція.") -

"Российская коммунистическая партия в резолюциях ее съездов." Гос. изд. 1922.

ГУРВИЧ: "История советской конституции."

Н. БУХАРИН и Е. ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ: "Азбука коммунизма."

М. РЕМШЕР: "Государство буржуазии и Р.С. Ф.С.Р." 1923.

RADEK: "Die Entwicklung des Sozialismus von der Wissenschaft zur Tat." 1919.

M. ADLER: "Die Staatssuffassung des Marxismus." 1922.

KAUTSKY: "Die Diktatur des Proletariats." 1918.

ТОМ-ЖЕ: "Demokratie oder Diktatur." 1918.

TAYLOR: "Der Gildenstaat." 1921.

H. KELSEN: "Das Problem der Souveränität
und die Theorie des Völkerrechts." 1920. -

-X-X-X-X-

-X-X-X-

-X-X-

-X-

I.

I. Р о з д і л.

Питання про первісні, віджиті та забуті форми людського співжиття - дуже старе. Ще в древній Греції займало воно мислителів і дало основу для ставлення гіпотез та будовання теорій. Так Арістотель вчить, що родина це первісна природна форма людської організації, що вищою формою цієї організації було село, як збілок осілих порів собі родин та що з черги села об'єдналися в найвищу форму організації - державу. На противі XIX століття це питання стало майже осереднім питанням цілого ряду наукових дисциплін. Історія, етнологія, соціологія та наука про державу цікавилися ним та шукали для цього роз'ясненні. З одного боку зібрано найстарші історичні відомості про організоване людське співжиття, з другого - відомості про сусідню організацію диких племен та народів. Вось цей матеріал піддано методичній оцінці, систематичній науковій критиці з метою, відтворити ці форми суспільного гуртування, через які проходило людство протягом довгих десятків тисячеліть своєю доісторичною історією. Картина, яку дали нам отсі суспільня, хоч і далеко не повна і в інших напрямках повна і повна, все таки дозволяє нам прийняти чимало фактів, як доказаних. І власне для науки про державу ці, в загальному висловленні факти дають можливість розуміти доволі ясно ті початки, з яких на протязі тисячеліт літ зтворилася отся могутня організаційна форма, яку називаємо державою.

2. Роділ. Родина - Рід - Плем'я.

Найбільш первісні людські об'єднання, це групи, що виростили на ґрунті кровного зв'язку. Безперечно найдавнішою між ними та найбільш примітивною формою "усуспільнення" є **р о д и н а**. Існує спір, що власне треба називати родиною: чи вистарчить сам тільки примігідний, половий зв'язок чоловіка з жінкою, чи кожному обоє розходиться; чи можна прийняти існування родини там, де полові зносини зовсім та нічим неупорядковані, в умовах "агамії"; наскільки зв'язок, який родить полові зносини, повинен бути тривалим, щоби можна називати його родиною?

Далі існує цілий ряд нерішених досі питань про те, як виглядала первісна родина; який круг осіб вона обіймала; хто - чоловік чи жінка - був її головою та осередком; чи різні, відомі нам форми первісної родини означають різні ступені розвитку, що історично поступали по собі, чи може ці форми зв'язані тільки з особливими умовами життя в різних місцях ільобу так, що не конче означають історичні стадії, через які мусіло б проходити все людство. Все це питання, які настільки досі не вирішені. Коли вважати, що це про життя людства на протязі соток тисячів літ, то ледве чи можна сподіватися колинебудь їх повної та остаточної розв'язки. Хіба, що придуть нові, нові дані досі відкрити та відкритись нові методи досліджування, яких ми сьогодні не знаємо.

На всякий випадок, в період, який безпосередньо попородив "історичну" добу, ми зустрічаємо скрізь "родину" собто людську групу, що обіймає собою родителів та їх потомство. Із обома та формі різні. Вони можа обійматися тільки родителів та їх діти / "мала родина" / або що і потомство дітей / "велика родина" /. Родителі - це або означає пара людей - моногамічна родина, або чоловік з більшою кількістю жінок / "полігамія" /, або навпаки, кількох чоловіків мужів одної жінки / "по-

діандрів /або врешті, кількох мушкін і кіль-
ка женок в "гуртовому подружжі". Питання про
це, в яким відношенні до себе остають ці фор-
ми родини; чи кожда з них означає стадію, че-
рез яку мусіло перейти все людство; чи вони
наступали по собі в означеному і кінченому
порядку; чи можливі були в цім розвиток пере-
скоки від одної форми до дальшої, з поминан-
ням попередньої форми - все те питання спір-
ні і ще остаточно невирішені. Для проблеми
держави ці питання не мають безпосереднього,
рішального значіння.

В означених умовах - родина, це найни-
ща форма суспільного об'єднання. Скрізь там,
де для задоволення життєвих потреб, в першу
чоргу добування поживи не вимагає об'єднання
зусиль більшого гурта людей, де навпаки, скіль-
скільки поживи обмисля, і надмірно чисель-
не збільшування її добувачів небезпечно, там
суспільне об'єднання не підлежить позамозі родин-
и. Такі умови життя мисливців. Серед ди-
ких мисливців і сьогодні суспільне гуртован-
ня вдовольняється нормально родиною, як найшир-
шою формою, і тільки винятково, коли вимага-
ють цього особливі задачі, вони об'єднуються
в ширші групи.

Рід - це ширше об'єднання.

Він об'єднує особу вже не тільки батьків
та їх потомство, але йкусь скількість родини.
Чинником, що зв'язує рід, це не фізичне істно-
вання спільних родителів, але пам'ять, тради-
ція спільного походження від спільних пред-
ків чи предка. Ця традиція не все однаково
безпосередня і жива. Буває - і це для родової
організації дуже характеристичне, - що особа
цього спільного предка забулася і її місце
в пам'яті роду займає містерна якась постать,
або просто символ. Так є скрізь, де переваж-
но звиринний "тотем" представляє в уяві уча-
сників роду їх родоначальника: бувол, чере-
паха, леопард чи медвідь, чи інші якась жи-
вотина, це істота, від якої виводиться рід.
І це власне переконання є моментом, що зв'язує
членів роду, що творить з них суспільну
групу.

Переконання про кровний зв'язок лежить
в основі і слідуючого, ширшого як рід, об'єд-
нання, племінного. В племені почуття кровно-
приналежності до себе ще більш розточено.

як в роді. Воно не має достатньо нависати до означеного хочби символом, конкретного родоначальника. Всеж таки, воно має у своїх членів і племенників і воно має ім розрізняти своїх і чужих, що повнзвані з шлюбним зв'язком крові. Все в "роді" переконання про спільне походження не має мусти відповідати дійсності. В більшій ще мірі заходить можливість помилковості переконання про кровний зв'язок серед членів племені. Є випадки, де наукою доказано, що в склад племені входить роди чи групи родів, чужі йому своїм походженням. Але для соціологічної характеристики родової та племенної організації важне не те, чи дійсність згідна із цим переконанням. З точки погляду соціології важна та характеристична тільки ця обставина, що власне переконання та почуття кровного зв'язку є, що спокє групу.

Питання, чи племенна організація розвинулася в родову, чи навпаки роди утворилися шляхом внутрішнього поділу племені, як посередні групи поміж племенем а родом належать до спірних в науці. На всякий випадок в розвитку племенної організації стрічаємо майже скрізь поділ племені на роди, які складаються знову в родин, як найвищих суспільних груп.

3. Родів.

Об'єднує ці сім'ї перші сім'ї і групи.

Зі становиски науки про державу найбільше цікавить нас питання про саму істоту сил, що удержували та хоронили пород розпадом морвннх людські об'єднання. Тільки на тлі цього розуміння можна понити, що істотно ново вносила держава в форми людських об'єднань та в чому заключається її істота.

В цім напрямі треба сказати, що на воім давнім морвннх і на протязі довгих тисячоліть людське куртовання не рішилося істотно від "суспільностий" звиринного світа.

"Первісна людина - це людина зміслів" - каже Штайн. І в змісловому наскрізь почуванні, яке було в давній, в острій майже на ді-

тим, треба бачити чинник, яким впливається на старша із форм суспільного об'єднання - родина. Тесаме почуттями, тільки менш інтенсивно удержує і ширші об'єднання, роди та племена. Безумовно, об'єктивні умовини життя рішали про ступень та форми цих об'єднань. Але первісна людина "перципувала", охочіювала ці умовини на шляхом розумовання, а перш за все інстинктом і тільки інстинктивно реагувала на них, приймаючи такі чи інші форми об'єднання. Вибір поміж цими формами відбувався як протнві тисячліть на мнакше, як шляхом "природної селекції" себто не розумованням, а так, що удержувалися силою факту форми більше застосовані до обставин. І досвід довших поколінь виражався породуєм в царині психології. Він перетворювався в цей "*appetitus societatis*", який змусовував людину з групою.

В житті цієї психології безоглядне підчинення людини фактові фізичного її походження та кровного зв'язку. Цей факт рішає про приналежність до означеної групи, зовсім незалежно від волі людини. Тільки згодом, як вислід довгої еволюції являється можливість переходу з одної родової чи племінної групи до мншої. Це відбувається шляхом адопції, яка зразу мала творити магичним способом штучно кровний зв'язок між людиною і групою, яка її приймала.

Це визнавання кровного зв'язку як рішучого про приналежність до групи, делало в психології людини дуже глибоко і воно переживало іноді її розпад родово-племінної організації. Так "римським королем німецького народу" міг бути вибраний тільки франк. Колиж практика розбила це обмеження, то всеж таки не закинуто старого погляду і тільки створено правну концесію, по якій кождий обраний та коронований королем ставив "франком", членом покоління франків.

Зв'язаність первісної людини з її групою пораджає своєю силою та повнотою. Первісна людина становила в повному розуміння слова частину групи і вона істнувала соціально тільки як частина групи. Протиставлення одиниці загалом не було мислимим в умовинах первісного побуту. Зовсім

психологія і в ній охоплює соціально одиниця та зливає їх в одну цілість, так первісна група поглиняла кожду одиницю психологічно і соціально. Одиниця думає і відчуває там тільки як частина групової цілості. Дикунки ці в психології, всі рішення закладають там "однодушно". Це було б неможливе в розвинутому суспільстві. В ньому постійно істнувала б небезпека, що неопірна жась одиниці чи більшою їх, своїм сиротивом відберуть групі можливість рішення. В примітивній групі "чередний гін" усуває практично таку небезпеку. Тільки в дуже рідких випадках там з'являється хтось опертися "волі більшості". Тоді настає реакція групи. Вона фізичною силою заставляє непокірливого свого члена покоритися, примеднати до "всіх". Такий стан, коли творення групової волі шляхом отсего психічного об'єднання всіх стає зручним, коли опозиція непокірливих стає серйозною, та частішою, означає вже розклад первісного типу людських об'єднань. Тоді приходить час для збереження групи та її спосібності діляння прибігати до таких засобів, як делегування когось, одиниці чи зовшого тіла для вирішування справ в імені та в заступстві "всіх", або як створення та проголошення, що воля більшості рішиє. Ці засоби невідомі примітивному суспільному устрою, і він обходиться без них. В психічній природі своїх членів первісна група знаходить повну і достаточну запоруку своїй цілості та дієздатності.

Побіч цієї інтензивності визначається зв'язність людини групою в первісних устроюх ще своєю повнотою. Вона розгортається на всі області життя. Первісна суспільна група, це в першу чергу господарська єдність. На полі господарського життя вона зовсім охоплює одиницю і тільки згодом родиться одиничний власник і то зразу в тільки дуже обмеженій та означеній сфері. Полове життя теж організоване групою. Не тільки в т.зв. груповому подружжю. Старі форми ендогамії - це теж не що інше, як підчинення групі цієї області життя. Це виступає в першій мірі приміром в примісах, що члени

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26**

означеної родової групи можуть влітатися
лишень з членами другої означеної групи.
Релігійне життя, справи культу, та річ
групи і рішення в цих справах зовсім не
належить до одиниці. Проти всі первісне
право, вжито не з одиницею, а з суспіль-
ними групами, головне — з родиною та ро-
дом. Внутрі родини, одиниця зразу зовсім
обсириває. На воєні-а, бере участь в пра-
вовому життю не вона, а група, родина чи
рід.

Треба вважати також втвором довгої
своєї дії факт, що не всі області життя є
охоплені повною самості групою. Так приміром
справи культу переходять іноді до ширших
груп, які не обіймають інших, приміром го-
сподарських справ. Але і тоді ще, вузші
групи вадершують змичайно якусь частину
справ культу, приміром культ власних пред-
ків так, що хоч і в деяким обмеженні во-
ни всі таки обіймають "повноту життя".
Всі ці такі різні групи остають до се-
бе в відношенні ширших та вузших, ширші
обіймають собою вузші. і первісна людина
живе далі в усіх напрямках життя спільним
життям з другими членами своєї найвузшої
групи.

Модерна людина належить різночасно
до різних груп різними сторонами своєї о-
собовості. З іншими членами родини вона
не мусть ділити ні своїх релігійних пе-
реконань, ні приналежності до політичної
партії; вона може належати до різних го-
сподарських об'єднань разом з людьми, що
чують її релігійно та політично; є членом
наукових товариств разом з політичними,
релігійними та господарськими своїми про-
тивниками і т.д.. Цього рода прояви зовсім
чужі первісній людині та первісним формам
суспільного об'єднання. Воно обіймає люди-
ну вповні та всеціло.

4. Розділ.

Суспільне зрізничко-
ванне /дифференціація/.

В порі з описаним відношенням поміж
групою та одиницею остає обставина, що

примітивний устрій не знав суспільного
орієнтування в межах груп. В нім пану-
вала "різність". Ця різність, розуміється,
зовсім не те, що суспільно-політична рів-
ність в модерному розумінні. За нею не
стояла ніяка "ідея", ніяке оцінювання су-
спільної та політичної вартості людини як
людини. Це була різність виключно фактич-
на. Вона випливала з факту, що нескладні
однакові для всіх умовина життя, виклика-
ли однаковість людей, та не сприяли ви-
творенню поміж ними якихось тривалих, постій-
них різниць. Навіть "природні" різниці по-
да не грають в первісному суспільстві та-
кої ролі, як пізніше. Відомий факт, що
"другоступінні" полові різниці у низько
культурно стоячих людей менші, як у більш
розвитих. Треба думати, що в далекіх пе-
ріодах минушини, де умовина господарсько-
го побуту не викликала поділу праці між о-
соба чоловік і становище мушій та жінок
в групі було "рівне".

В період розвинутого родово-племінного
устрою зустрічаємо вже "суспільне" орієн-
тування людини, і її поділ в межах групи,
на означені, замкнені кола. Цей поділ ви-
ростає на ґрунті фізичних, природних рі-
зниць пола та віку, залежно від розвитку у-
мовин життя, передусім господарських, ін-
теграція ці фізичні різниці практично, рішенням
значінне для становища людини в групі.

В області господарського життя насту-
пив поділ діяльності поміж мушій і жінок,
а постійний оган війни з сусідніми гру-
пами викликавав коначність постійного воєн-
ного поготівля. Одно і друге в тісному
зв'язку з собою породило внутрішню жит-
те групи, розділило її на дві половини,
з яких кожна виконує інші завдання і ра-
зом з цим займає відмінне становище в гру-
пі. Мушійи об'єднуються в окремі "круги му-
шій" і перебирають в свої руки всю "владу"
вирішувати в першу чергу про питання, зв'язані з війною, далі про всі справи групи.
Так і названо в соціології отсі "круги
мушій" предтечами парламенту. Аналогіч-
но повставали і "круги жінок" - але вони
є явищем далеко менш загальним, і в групо-

вому життю нігдо не відіграли важливої ролі. Далі - і знову в тісному зв'язку з потребами та вимогами війни - повстає поділ мужицької класової маси на ґрунті віку: мужики середнього віку складають обов'язану до постійної дійсної служби "армію", відтак перейшовши означену межу віку, становлять "запас", врешті знову в зв'язку з роками життя переходять в круг "старих". Іноді цей поділ простіший. Він знає тільки дві класи, іноді знову він складніший; схема остає все в засаді однаковою. Цей поділ, що знову поділ суспільних завдань зразом з тим і значіння та становища в групі. Йому відповідає іноді аналогічний поділ жіночої половини, якого значівне зводиться звичайно тільки до справ подружжя, означена коло мужиків може брати жінку тільки в означеному колі віку.

Пова цю дифференціацією на тлі фізичних, природних різниць представляється первісна група, як група гомогенна, неерізничкована. На тлі одноманітності і рівності всіх, що відрізняються люди, дякуючи своїй зручності в виконуванні якого-сь заняття. Так зокрема ковальство окружене німбом. Але тут власне виступає на нь тень-дощик первісної групи, яку можна би назвати пів-маніципальною ту сучасною колективістичною. Також і поодинокі роди занять ставлять по праву заняттям групи цілої. Їх не ділять між собою члени групи, але самі групи. Так приміром ковальство стає дуже часто заняттям означених родових чи племінних груп. Таким чином і рід заняття не розбиває первісно одноманітності в межах групи.

Цей одноманітності та стану суспільного неерізничковання не порушують в первісній устрою також і різниці економічного роду. В межах комуністичного ладу вони можливі зважати тільки в відношенні до річчї, що до яких існує індивідуальне володіння. Там отже різницями посідання з горі зачеркнені тільки тісні границі. Але навіть і там, де індивідуальне володіння мається в широких межах, і там в первісних умовних різницях посідання не може ма-

ти надто великого значіння як основа поділу людності на "суспільні верстви". Ця справа представляється взагалі rozmaїто, залежно від господарського типу, до якого належить дана група. Зовсім инакше складаються з цієї точки погляду відносини для трьох типів первобутнього господарства - для мисливців, хліборобів та пастирів.

У мисливців цілий ряд обставин виключає так повстання значних та тривалих різниць майна, як і вплив таких різниць на становище членів в групі. Що до останнього, то мисливці живуть переважно тільки малими групами - по можливості родинами. Їхнє суспільне життя і суспільні взаємини поза цю найтіснішу групу зводяться до можливого мінімуму. В таких відносинах, навіть визначна маєткова висшість мало дає шанс скріпити та піднести своє суспільне становище. Але і саме повстання великих різниць майна серед мисливців неможливе. Коли вони і навчилися вже хоронити м'ясо перед зімруттем і коли почали вже збирати припаси про чорну годину, то в цім напрямі шанси для всіх принципово однакові. Коли якийсь випадок, нещаслива пригода чи нещастя знищили-б припаси в одного, а другому дозволили добути та перешовати якісь припаси, то це й буде носити виключно такий випадковий та непостійний характер. Відносини можуть змінитися через день і зрівняти удачника з його неудачним сусідом. Розуміється, тут річ про мисливців первобутньої доби. В добі розвитку торгівлі, коли мисливська доска, шкіра і т. д. може стати товаром, справа представляється зовсім инакше. Але в добу, коли мисливець добуває тільки для особистого життя і коли він не знає інших потреб, як ці, що їх може заспокоїти власними своїми силами - годі більше або менше часто чи зручність в мисливстві не може змінити основно його "суспільної позиції". Щонайбільше вона може викликати для його подив чи заздрість, рознеси його славу, а матеріально забезпечити його на якийсь обме-

ний час від голоду та звільнити від мисливських трудів.

Не інакше представляється справа також і для хліборобів, в первобутимх умовних господарствах. В добу ізольованого господарства забезпечує вся його потреба, збирання припасів не може мати іншої ціли, як тільки забезпечення на випадок неурожаю, чи недороду. Пова цим забезпеченням себе самого, більші чи менші припаси не мають значіння. З огляду, навіть і найбільше майно не може в цих відносинах дати його власникови якийсь більший вплив в громаді. Вільна ще займачина кожному дає можливість прожити і не має ще тут нікого нікого, хто мусів-би оддаватися на ласку "богачів", хто поспідав би через це в залежність від них і таким чином скріплював силу та їх становище в громаді.

Все те відноситься і до пастирів, в первісних умовах буття. Всес такі заходять що до них деяка різниця. З одного боку, череди не можна "займати" так, як земельну цілину. Приручені звірята знаходяться в обмеженій скількості. Їх не має поза чередом, що вже мають власників. А далі череда в більшій мірі наражена на непередбачені нещасливі випадки, як урожай і наслідки таких пригод більш довготривалі. Коли рільник після неурожаю може сподіватися доброго жнив в слідуючій році, то пастир знає, що винищена наслідком засухи, пошести чи хвижаками череда може розродитися знову щойно на протязі кількох лат. Через те для пастирських племен існує в більшій мірі, як для хліборобів, дбати про побільшення свого майна понад насущну потребу. Далі підлегає їм досвід, що краще не держати всієї череди в одному місці, але ділити її на частини, і таким способом не наражати всієї на ті самі небезпеки. Для цього знову треба розпорядити більшою скількістю людей, щоби доглядали поділених так і розкинутих черід. І знову умовами життя складилося так, що в самій-же групі можуть

найтися такі, що наслідком нещасливих випадків страждали можливості самостійного господарського існування. Вони годяться служити "заоранцям долі" і так попадають в залежність від них. Отже початки суспільної нерівності. Цілий ряд дослідників (Оппенгеймер і інші) добачує його власне в умовах вистирського життя. Але і в цих умовах суспільна нерівність є явищем тільки випадковим та не сягає глибоко. Такий-же випадок, який викликав її, може зрівняти "пана" з наймитом. Це надає відносинам нерівності випадковий характер, не родить поділу груп на означені постійно верстви пановолевських та підпудок. Навіть в пастирів первобуття група остає в засаді групою "рівних людей".

5. Розділ.

В і д н о с и н и д о о б л а с т и.

Доводі довго манував в науці погляд, по якому переломовим явищем в розвою людства був перехід від кочового до осілого способу життя. При цьому уважалось за річ певну, що цей перехід зв'язаний тісно з переходом від мисливства до хліборобства так, що хлібороби зразу-ж ставали осілими людьми в протиставлення докочовиків, мисливців та пастухів. Цей погляд помилковий і він не дає уявлення про цей довгий процес, який відбувся з огляду на відношення людини до території.

В цій праці треба звернути увагу на різні моменти. Перш-всього, різниця поміж осілим а кочовим побутом не така проста. *In abstracto*, кочовик це людина, що постійно бландрує з місця на місце, без ніякого обмеження. Осілість в такому-ж абсолютному розумінні - це зв'язність з обраним рай на все, постійний помешканням. В дійсності перехід від кочового побуту до осілості, це постійно і поступово обмеження нерівно обмеженої нічим безустанної мандрівки. З цим напрям ділали в першу чергу природні умовина. З одного боку вони ставили пере-

шкоди для дальшої вандрівки: недоступні гори, непроходима пустина чи море спиняли похід кочевика. З другого боку природа завжди була з якоюсь околицею Долини рік, добрі пасовища, обильність звірини, притягали людийзаставляли їх знову вертати на місце, на яких вже бували, або взагалі відбувати свою вандрівку тільки по якійсь обмеженій області. В тім-же напрямі діяла стріча з иншими племенами, що спиняли кочевика в його похіді.

Але сильніше, як перешкоди, які природа та люди ставили кочевикам, діяли позитивні причини на обмеження мандрівки. Донкі околиці представляли собою більші вигоди, як инші. Вони притягають багатством звірини, пасовищ або плодородістю ґрунту. Кочевик мандрує вже тільки по цій області, де умовини життя є для його особливо вигідні.

Наслідком усіх цих причин, кочевик, не доцільючи побуту, зв'язується все-ж таки з означеною частиною земної поверхні. В цім лежить вже якась доля осілості. Ім'янно-ж треба тут прийняти, що людська "скупина", група, приміром племя як цілість осіло на означеній області, хоч його члени не перестали бути неосілими кочевиками. Такий стан можна-би назвати образно станом осілості "публичної", в протиставленню до "приватної" неосілості. При чому треба пам'ятати, що це протиставлення публичної і приватної сфери життя у відношенню до первобутних відносин не має цієї гостроті, яку набрало воно в розвинутих умовах життя.

Треба думати, що побут групи, а власне, її мисливський, пастирський чи хліборобський характер не рішав сам собою про отсю форму осілості. З окрема первісний хлібороб не був ще осілим. Він переносився, зібравши знову, на нову, нетитувану цілину. Хліборобська група в такій-же мірі носила в собі дані до зв'язання з означеною областю, як кожда инша. Для неї, як для кождої иншої, рішали в цім напрямі конкретні топографічні дані. Тільки зго-

дом, коли технічний розвій хліборобства зв'язав хлібороба з землею, а яку він мав свою працю, стає він осідлим. Тоді настає ера різниці між хліборобським побутом, а побутом кочовиків. На тлі цієї різниці вирастають важні наслідки для нової форми суспільної організації.

Вся зв'язаність групи з областю носить зразу виключно "фактичний" характер. "Правна" зв'язаність родиться відтак. До факту, що життя групи дійсно зв'язано з обмеженою областю, прилучається пороконання, що так повинно бути, що означена область зв'язана тільки з означеною групою, та ніхто не сміє порушати цього зв'язку. Зокрема-ж, що ніхто не сміє вступати на область групи, без її згоди. В зв'язку з цим родиться поняття *г р а н и ц і*. І воно носить характер "фактичності" та - як все в примітивної людини - грубої змісловості. Не має тут мови про точне відмежування своєї області від чужих. Іде про це, щоб знайти для чужих випадів фактичні перешкоди. Гори, пустини, непроходимі болота, ліс - отже первісні границі. Коли-ж таких природних границь не має, тоді відмежовується чужі собі групи широкими "нестральними" волосями. Во-ж - як сказано - не йде про точне означення, доки сиріє область, а про це, щоб фактично зменшити можливість ворожих сутічок з сусідами. Про отсе розуміння та ролі границі каже

Осідлість має для розвитку форми суспільності неабияк велике значіння. Вона внесла в цей розвій новий чинник. Досягши рівня приналежності до групи виключно момент кровного зв'язку. Топер починає побіч його мати значіння проживання на одній області. Починається суперництво обох чинників: особистого і річевого. В міру цього, як перемагає цей останній, територіальний змінюється в майбутній своїй істоті *власно* людських суспільств. Але це справа дуже повільної еволюції. І довго ще, коли в дійсності терито-

різкий момент перемін, в мисленню, правних конструкціях та номоклатурі жила пам'ять віджитих форм родо-племінного устрою, що осмислювався на кровному зв'язку.

6. Розділ.

В л а д а.

Слово влада має для нас звичайно значення. Ми означаємо цим словом людину, чи колектив, що має доручену йому і призначену можливість наказувати і вимагати послуху для своїх наказів. В основі модерного розуміння влади лежить можливість існування побіч себе волі, від якої виходить наказ, і воля, яка йому підчиняється. В такому розумінні про владу в первісних людських суспільствах не доводиться говорити. В них одиниця потіпає психічно в цілості: "одинокі індивідуальність це була індивідуальність групи як цілості". І/ Одиниця психічно не могла мати волі іншої, як воля "загалу", тому не було потреби приписувати, що вона повинна підчинятися загалові. Іншими словами: "модерне поняття влади та власті - поняття юридичне. Воно означає "право" одних, "обов'язок" других. В первісній суспільності наказ і послух регулюються не правом - а виключно фактично. Наказує той, хто дякуючи особистим, фізичним чи духовним прикметам зуміє повести за собою "загал". В межах родини різниця про це фактичний авторитет батька родини. Поза родиною становище батька випадкове в тім розумінні, що в кожній хвилині може його замінити другий, хто дякуючи своїй силі чи обставинам краще зуміє зашанувати над ситуацією. Батьки /вожаки/ первісних громад, це "герої", що вибиваються на своє становище і дотримуються на йому тільки своїми власними силами.

В розвитку родо-племінного Устрою можна вже говорити як що не про владу, так про її завдання. І тут різниця морально не особиста свавільність, все-ж така носить влада характер певної постійності та організації. Її форми та зміст бувають дуже різноманітні, але в загальному, можна в-

значити деякі характеристичні її риси.

В засаді остає власть в руках "загалу", чи властиво і частіше, хоч не без виїмків, в руках його мужеської частини. На племінних зібраннях вирішується всі важніші справи - зокрема ж найважливішу між усіма, справу війни та мира, хоч буває і так, що воєнна випава дозволяє і приватній ініціативі та основні питання господарського життя.

Оклад, як і спосіб ведення нарад отсих зібрань зразу невиорядковані. Згодом, склад зібрання, право активної участі в ньому стає точно означеним, шляхом обмеження цієї участі до означеного кола осіб. Виключаються з нього в першу чергу війни, далі, в міру як закріплюється поділ на класи війни, стає і роль поодиноких клас поодиноково. Зокрема витворюється перевага "старших", "батьків родини". Їм припадає іноді виключно право ініціативи так, що ролі зібрання зводиться до простої згоди або відкинення вислову. Далі, переходять іноді до старших означені області "правління", при чому судоводство в означених справах. Все-ж таки уся рід остаеться в основі "народоправством".

На еті стосі громадської рівності два моменти стають почвою для цього, щоб поодинокі одиниці займали виважено становище в громаді. З одного боку війна визнає одноцілістю проходу. Для потреб війни вибираються полководця, ватажка, і на його переносяться на час та в межах воєнної справи провід. З другого боку на почві відносин первісної людини до надприродних, таємничих сил виростають понад загальні одиниці, що в очах других визначаються особливим знанням та способностями. Перед їх очима відкриті тайни, недоступні для загалу, вони знають причини хворіб, різних лих та нещастя, вони знають і мають в своїх руках способи, впливати на добрих та злих демонів, що оточують людину, вони можуть відідувати майбутнє, вони знають, які, коли виконувати праці та як приносять жертви богам, і вони зрешті, дікуючи

усему цьому, пробірають в свої руки взаємні між людьми та надземними силами. В умовах первісного життя, на тлі безконечного жаху первісної людини перед невідомим, таємничістю незрозумілим, коли все знатте, кожде підприємстві, кожде діло - промажує питання, яке становище займуть супроти його "боги", - все то стає королем надзвичайно впливового та поважного становища в громаді. І скрізь займає чарівник, волхв, ворожит, лікар та жрець передове суспільне місце.

Становище воєнного ватажка зразу обмежене і часово і річево війною. Навіть в справах війни, він тільки виконавцем, бо рішення про це, чи розпочинати війну, чи ні, не належить до него. З покінченням війни він поринає знову в "масі". Не так чарівник - жрець. Його ролі не часова, не перехорова - він все потрібний. Крім цього, він персонально не в такій мірі заступником кимсь другим, як воєнний ватажок. Ватажок визначається тільки в цьому, що всі знають, що вміють всі, хоч може не в такій мірі, як уміє це він, бо-ж мало що складна вмілість воювати, не тільки всім доступна, але навіть становить найголовніший предмет виховання для всіх. Натомість це, що знає та що вміє чарівник, це його особиста тайна, яку він заздро береже, і переказує тільки вибораним. Врешті чарівник не несе цієї особистої відповідальності, яка лежить на ватажку. Ватажок відповідає за вдачність або неудачність воєнного підприємства своїм становищем. Чарівник є в очах громади тільки товмачем таємних та невідомісвідальних сил, і він все може без шкоди для себе пояснити, приміром невдачність боротьби, безуспішність чарів і т.п. Тому становище чарівника в засаді сильніше та трісміше, як становище ватажка.

Одиноким чинником, який скріплює становище воєнних ватажків, це постійність ю-ть та воєнної необхідности. На його тлі стоє власть ватажка постійною, хоч його становище все що є становищем тільки *"primus inter pares"*. Часто це скріплення іде в парі з об'єднанням в одній особі функцій

воєнного провладу, з функціями "духовним". Воєнний ватажок є рівночасно і "рецем", воєнним. Це удається звичайно не інакше, як шляхом боротьби. Але удається не все і не скрізь. Де отси злетта не докопалося, де дуалізм удержався, там маєтсья і співіснування обох істотних побіч себе влад, яке іноді переходить в остру боротьбу. І ця боротьба між мірянською і духовною владою є першою формою партійно-політичної боротьби.

І. ДЕРЖАВНИХ ФОРМ БУТТЯ.

І. Розділ.

Воруження, війна та завоювання.

Первобутні відносини визначаються - як вже сказано - тісністю та нестачею стією цією зв'язку, яким охоплює група своїх членів. Отсому тісному об'єднанню в меншій групі відповідає її замкненість та вороже відношення до всього, що знаходиться поза групою. Хто не належить до групи, цей не тільки чужий, але разом із цим і ворог. Чужий - це "*hostis*", а *hostis* це ворог, що тільки на основі особливих, випадкових умовин стає терниним в племені, а навіть одержує право користуватися охороною з боку племені. Установа "гостинності", зрозуміла тільки на тлі ворожечі, що становить основний та постійний зміст взаємин поміж чужими собі групами.

Цей ворожечі не можна ототожнювати з війною. Війна - це акція. Первобутні воєнничі, це "настрій" супроти чужих засадничо недовірчаний та неприхильний. Цей настрій не все мусить доводити до війни. Він може доводити до самого тільки старання, не зустрічатися з чужими групами, не мати сусідів, тільки мусить простояти кругом себе. І не кожда стріча мусить доводити до бою. Зустрівшись чужі племена чи роди можуть без бою просто розійтися в різні сторони. Та-

ким способом сама ворожнеча не мусила доводити до війни, і через те вона не мусила впливати на розвій організаційних форм; тільки війна, її потреби та її наслідки впровадили в ці форми основні зміни.

Що ж було причиною, яка родила війну?

Є старі думки про те, що головність, це вроджений людині та людським громадам "природний" нахил, стихійний гнів /інстинкт/ новалешний від ніякої зовнішньої потреби. В останні часи спорудовано навіть поняття "соціологічного імперіалізму", що провадилось там власне, де не має ніякої річової причини до війни, де війна не дає та не може принести ніякої річової користі. І/ Отсей "чистий" імперіалізм це прояв цієї стихійної сили, що веде людей до війни. Безсумнісно стихійні сили нерозумного але виключно психологічного моралю грають в розвою та житті людства чималу роль. Але вони втворюються та розвиваються тільки на тлі умов, що дають їм річове справдання. Таких причин, що веде до війни та в зв'язку з цим втворювали волюнтаризм, треба шукати в умовинах господарського життя людства.

Найгрубша і найбільш примітивна, це базанна заспокоїти голод прямо людським м'ясом. В околицях, де людське м'ясо - єдиною м'ясною стравою становило добуття цієї страви становило ще в наші часи найголовнішу причину війни. Далі, суперечки за мисливські ревіри або масовиска для черід мусили ставити причину для кривавих сутичок. Такі сутички не лежали в господарському плані та не становили його складової частини. Вони були тільки неминучим епізодом життя, там, де наслідком зросту населення стало тіснине на землі. Згодом міняється картина. Війна стає для певних класів явищем постійним, нормальним, звичаним тісно з їхнім побутем.

В міру розвою продукційних засобів росте багатство, починається виробництво

Примітка до 15. ст. 1/ W. Wilson: „Der Staat“
1913. §. 13.

про запас, понад коночні та безпосередні потреби. У хліборобів поवालється запаси хліборобських витворів, у пастирів чкочемні череди. Одно і друге представляє собою цінність і будить ласкімство, бажання присвоїти їх собі. Повстає таким чином об'єктивна підстава, річеза ціл для нападуд. Рабумок стає метою та оправданним війни, а війна стає одним із засобів для добування дібр, що представляли акусь вартість. Такими добрами були в першу чергу череди. Постійні небезпеки, на які вони були варачені, викликали все можливість, що наслідком їх череда зменшиться так, що не вистарчить для прокормлення родини, роду чи племені. Тому було бажаним побільшувати можливо свої череди далеко понад дійсню, хвилеву потребу. Обставина, що череди не вимагали ніякого "консервовання", як приміром добки мисливця, давали пастирям можливість робити це, громадити отсе своє багатство. Так взаємний рабумок черід стає істотним абищем для побуду пастирських племен. Він є предметом та метою безпастайних між ними нападів, почвою для безупинної між ними війни. Завдання і цілі цю війни остають все однакові і ця війна привносить для організаційних форм пастирських племен тільки цю зміну, що організація стає привороженою передусім до потреб війни. Цю привороженість скріпленням влади ватажка та сцентралізованням її в його руках. Серед пастирів - кочовиків на широких стомах та пустинах витворюється та розвивається організаційна форма п а т р і я р х а т у. Серед безпастайних походів і в безупинній боротьбі з хижаками та ворожими племенами дисциплінується племя, привикає до безоглядного послуху та підчинення одній волі. Росте творда влади батька в родині. Далі супроти безпастайної небезпеки неспорозуміння та можисобиці поміж батьками родин мусіли би стати небезпекою для цілості роду чи племені. І в поході і тим більше у війні не має часу на наради та ухвали. Там рішенні мусить

приходити сейчас, і мусить бути безумовно виконане. Компетенції зібрання переходить через те на ватажка. Його воля, даний ним наказ рішає. Родиться необмежене єдиновластє начальника.

При всіх тім, племя задержує свій склад, воно остає мало зрізницьованою, однородною скупиною, звязаною кровним звязком. Усою своєю психологією, почуваннями, усіма відносинами внутрі, воно є тільки поширеною родиною. Внутрі його ле має засадничо противолежних, суперечних інтересів. Там панує ще, як в родині, солідарність всіх членів і влада ватажка є - так би мовити - увасаждена цю солідарністю.

Іншого роду, хоч зразу подібну картину стрічаємо там, де йде про добуття не однакових/ах поміж пастирями/ дїбр, але власне дїбр, таких, яких не знаходиться в собі. Розвій господарства веде до поділу праці та спеціалізації в ознаменні напрямі. В первобутних умовах цей поділ та спеціалізації відбуваються передусім поміж групами так, що групи різняться поміж собою напрямом своєї виробництва. Найдавнішим може, а на всякий випадок найбільш далекосяглим своїм наслідком був поділ на мисливців, пастирів та хліборобів. Все самі дуже відмінні умови життя викликали дуже відмінний розвій життя в залежності від кожного з цих трьох способів існування - з окрема ж рівній форм суспільної організації.

Але справді переломове значіння має щойно конфлікт поміж племенами різного типу, а власне поміж хліборобами з одного і пастирями збо мисливцями з другого боку. Ряд дослідників надає йому таке велике значіння, що визнає його одинокою державотворною силою. Суть цього вчення в тім, що війна та завоювання є єдиноким способом повстання держави. Так сформулював цю теорію її властивий творець, *Л. Гум-Rowley*, який разом з цим вчить, що державотворча війна була власне війною

різних людських рас. Ідучи за цєю думкою, заступники цього учення стараються докзати, що кожда в історичних державах повстала не інакше, як тільки шляхом завоювання осілих хліборобів кочевниками, при чому мір йти по собі чергою ряд цілих завоювань, чияраз то новими нашельцями - кочевниками. Так поставленої тези не можна докзати. Не тільки цілий ряд новіших держав повстав шляхи способом, як завоювання, приміром шляхом вивольного відірвання частини від давнішої державної цілості, або об'єднання різних держав, або частин різних держав в нову державу. Також що до різних древніх держав не докзано, що вони повстали як наслідок завоювання. Єгипет був державою ще до завоювання Ного Ріксамі і не маємо ніякого докзаву, що в началі Ного було завоювання. Те-ж треба сказати про Рим. Він починає період своїх завоювань, вже будучи державою. Що до Китаю знову, то хоч завоюваний він пришельцями з тибетської високорівні, про характер цих завоювань ми не знаємо багато. Проти гіпотези, що тільки переможені тубоці буди рідняками, промовляє обставина, що в Китаю хліборобство оточене дуже великою пошаною - до того, що китайський цісар мусів щорічно власноручно управити означену ріллю. Трудно думати, що такий звичай міг би вирости на ґрунті пошани переможців до чужого їм заняття переможених.

В дійсності це зайня річ докзувати, що кожда конкретна держава - це наслідок завоювання. Не про це йде, як повстала кожда поодинока держава, а про це, як повстала організаційна форма, яку називаємо державою. Раз вона повстала, то в кождім конкретнім випадку могла вже різними способами повставати держава. Подібно, що кимь означив питання про повстання родини, як суспільної установи, а що кимь питання про це, як повстала дана родина. Отже в історії повстання та розвиток держави, як установи, як суспільно-політичної організації війни та завоювання безпо-

речню відіграли дуже велику і творчу роль, а в них протиставлення кочовиків -пастирів та осілих хліборобів.

Знадане протиставлення родиться та набирє практичного значіння тільки на високому порівняннми ступені розвитку: аж тоді, коли хліборобство та приручення звірат поступили далеко, коли хліборобство звязалося з культурною землею і було вже для хлібороба вистарчаючим верелом удержання, як для пастира винас худоби, і коли врешті кінь та верблюд перестали бути тільки засобом поїзми, а стали засобом для переміщення з місця на місце. В такій стадії представляє заселена хліборобами земля картину матеріального добробуту. Не тільки земля віддає тут людині свої плоди, в виді жнива та приручених звірат в далеко більшій мірі, як в мисливців та пастирів. Осілий спосіб життя, більше забезпечений перед голодом та холодом, життя в громаді, все те справляє, що в хліборобів розвивається матеріальна культура далеко краще, як у кочових племен. А культура, це значить матеріальне багатство в порівнянні з менш культурними кочовиками. Таким способом, для кочовика повстає асний матеріальний інтерес іти війною на хлібороба. Війна, це вже не тільки психологічний вираз "ворожнечі", валити набиранні енергії. Це шлях і спосіб добути не тільки худобу хлібороба, якої для кочовика "ніколи не має надто багато", але й того всього, чого він сам не виробляє, отже збіра, тканини та всього, що виробляє осілий хлібороб.

Відтак прибуває ще один, і то ще не найважливіший предмет, який можна добути тільки війною: це раб, мевольник. І тут рішає господарський момент. В розвитку людського господарства людська праця стала не тільки вистарчати для прокормлення людини, але й давати ще "надвартість", яку можна було зберігати. В міру, як зароджувалася та розвивалася торгівля, ці збережені не тільки давали заохочення для про-

корисна про лиху родину. Їх було можна
вмінати на інші добра, не тільки необхід-
ні та позиточні, але і предмети розкоші.
В зв'язку з цим родиться цінність людини
як робітника, і переможець згодом переста-
є вбивати переможеного ворога, а робить
його своїм рабом, невільником, що має пра-
цювати для нього. Економічний інтерес ви-
тискає собою колишнє правне та етичне по-
рекування, що наказувало вбивати чи при-
писати борг в жертву ворогів. Тільки па-
м'ять колишнього удержується іноді, як при-
міром у Скитів, що вбивали кожного сотого
із полонених ворогів. І так повстає най-
сильніший матеріальний товчок для війни;
на противі тисячділь головною метою воєн
було добування невільників для цього, щоб
використовувати їхню працю, або щоб пе-
репродавати їх як найдорожчий та найбарт-
ніший товар. Цей товар не знаходиться
в степу чи пустині нігде в такій кількості,
як власне там, де осів хлібороб. Це земля
нагустіше засолена та ще її мешканці не
розпорошені, але скупчені разом в селі чи
оселі. Так укладаються отже як безпастан-
на війна відносини піскової чи степової пу-
стині до сусіднього хліборобського краю.
"Пустиня та культурний край не спочивають
ніколи і ніде побіч себе без боротьби; та
їхні боротьби є одноманітні та повні повто-
рювання." K/

В цій боротьбі наступаючою стороною
є кочовики - і вони мають всі дані для пе-
ремоги. Вони фізично вже мають перевагу
над хліборобом. В порівнянні з ним, що при-
вик до важкої але повільної праці, вони
рухливіші та моторніші. Але найважливіше,
це їх перевага з точки погляду організації
та моментів стратегічного характеру. Ор-
ганізаційно хлібороб склонюється все і всю-
ди до децентралізації. Тільки в межах по-
динокого господарства та рівночасно одної

K. Rattat: Völkerkunde.
Bd. II. S. 404/405.

2. Aufl. 1894/95.

родини він витворює централізовану одноличну владу. В ширшій зв'язку роду чи племені чи села, хліборобська організація з правлад децентралізована. Хлібороб зв'язаний не тільки з власним селом чи оселею. В її межах ще він зв'язаний особливо сильно зі своєю хатою та своєю землею. "Мобілізація" находять в цім партикуляризмі великі перешкоди. Та й хлібороб не прихильник порушати та ділати в великій карній масі. І рухи такої частини мусять все бути важкі та неспівні. "Але пастир порушається найкраще у великій валці, яка найкраще забезпечує одиницю та яка є з кожного погляду військовим походом, як кожний постій представляє собою військовий табор." "І через це стають вони /пастирі/ борцями по званню, та, поки не утворять держава-ще вищих та могутніших організацій, борцями непереможними." §/

Пастир та воїн стають тотожними поняттями.

Врешті приходить тут ще стратегічний момент. На випадок воєнної невдачі кочевники все можуть відступити в степ чи пустеню, де погоня за ними з боку хліборобів дуже трудна. Іти далеко в степ чи пустиню, справа все небезпечна, вона може все закінчитися, як закінчилася справа: Ігоря на Подовців. Та й хлібороб по своїй своїй вдачі дуже нерадо тільки піде на далеку виправу. І в пустині чи в степу все буде почувати себе непевним та неповторним. Кардинальний принцип, що наказує використати перемогу, для хліборобів дуже трудний до переведення. Це дає кочевникам можливість навіть по невдачі набрати знову сил до нового наскоку - можливість, яка існує для хліборобів тільки дуже випадково, коли випадково чи війна чи інші якісь події задержать ворогів на протилежній довшого часу в іншій стороні. Але і тоді хлібороби тільки випадково використують переважку для кращого приготування до майбутньої нової розправи. Частіше вони

§/ *Franz Oppenheimer: "Der Staat". 1919.*
§. 28/29.

повертають її тільки на мирну відбудову. І новий наскок кочовиків, тих, що раніше, або нових застає їх не більш здатними до відбиття його, як і попередній. Таким чином, війна, іноді вікова ведеться серед умовин, що ведуть до остаточного переломання опору хліборобів та перемоги кочовиків.

Яке значіння має ця перемога для розвитку форм людського співжиття? *Оффенгеймер*, що згідно з іншими уважає її вирішальною точкою для нової фази історії, дає схему, до якої мусять розвиватися далі відносини, починаючи з моменту цієї перемоги. *Х/* Він уважає цей момент початком держави і начислює шість стадій в її дальшому розвитку. Нас цікавлять тут тільки початкові стадії, і вони власне представлені *Оффенгеймером* найбільш ясно та переконуючо.

Зразу, одним з способів використання перемоги це безшадний грабунок всього, що дається забрати та що представляє якусь вартість, *побиття* переможеної людності, за виїмком може жінок, а відтак взагалі пригожих в неволі, та знищення всього остального. Друга стадія починається тоді, коли хлібороб закінчує вже спробу боротьби, а наїзник починає розуміти "що вбитий селянин не може більше орати, ані зрубано овечеве дерево більше родити. У власному інтересі він оставляє соланина живим, а деревину позрубаною. Збройні наскоки повертають ще, але вже не для війни та бою." "Вона палять та мордують не більше, як треба для удержання респекту та зломання поодиноких спроб опиратися. Але взагалі, засадничо, по усталеному значаєвому праву - забирає настир хліборобова тільки *жінки*". Хлібороб дістає щось в роді "права" на це, що необхідне для життя. Порухення цього права відчувається, а згодом і карається самими переможцями, як кривда. Починаються мирні взаємини поміж переможцями та переможеними.

Х/ „Der Staat.“ S. 40/41.

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46**

Як зерело постійного приходу стають хлібороби предметом спілки з боку переможців. Вони починають обороняти їх від нападів інших кочовиків. Так побіч сфера абсолютно протилежних інтересів зароджується царина, в якій панують солідарні почування. Все ворог стає спільним ворогом і переможених і переможців. Хоч з інших мотивів, одні і другі зацікавлені в цьому, щоб відбити "чужий" напад: одним погрожує новий напасник убивством, безпощадним плиндрованим та руїною, - для других, їм послугує на їхнє добро, на їх виключне право тягнути користи з хлібороба. Згодом, стають самі хлібороби не ждати, поки кочовики являться по свою частину, але самі віддавати їм її, як "дань", "трибут". Далі приходить /хоч не все/ момент, що переможці поселюються в сусідстві або в серед своїх хліборобів. Це цего можуть доводити їх відносини, які кочове життя роблять неможливим та пруть до поселення: передлюдеми степу чи пустині, натиск нових нападів і т.д. Але окрім того, незалежно від цього, пруть до оселення й політичні міркування. Потреба удержувати в послуку хліборобів та дати їм постійну охорону перед ворогом налієдом. Таке поселення відбувається озброєним табором, або кількома такими таборами там, де переможені не є ще зовсім зломані та де треба числитися з можливістю повстання. Класичний приклад такого поселення давала Угарта, де памуюче племя саділо посеред завойованих перісиків та гелбетів військовий табір. Укріплення там не було тільки тому, щоб воно не ослабило самопевності та військової справності Угартіатів, - зате вони жили в стані постійного воєнного поготівля. Це не має небезпечки бунту, поселюються переможці в розкисаних по всій країні землях, містах та дворах. Таким способом доконують територіально об'єднанням обох племен.

Наслідком постійних воєн, почуття зраду коруч себе з далі маремішання на одній території являється, коли не протиділа-

ють цьому особливі умовини, доволі тісно зближенні обох груп. Мова одних або других стає спільною мовою всіх. Тесаме діється з релігією. Культ і боги одної частини приймаються всіма. Усе культурне життя стає до певної міри спільним. Врешті забувається й саме завоювання, родяться легенди, що мають доказувати кровне родство всіх, повстає почуття та переконання, що всі становлять одну цілість - повстає нарід в державі. Забувається і сам факт колишньої племінної окремішності та завоювання. Колишні племінні вороги стають частиною одної цілості з переможеними. Вони переймають в цій цілості, а властиво задержують функцію бороти її перед зовнішнім ворогом. Так стають "лицарською" верствою в межах одного-ж народу.

2. Розділ.

І с т о т а н о в и х ф о р м с у с п і л ь н о г о б і т т я.

Порівнюючи з родово-племінним устроєм представляється нова форма суспільного об'єднання глибокі та засадничі різниці.

Передусім її внутрішній склад засадничо відмінний від попередньої. Там бачили ми в засаді рівність та однаковість всіх, о скільки не порушали її природні різниці пола та віку. Тут розділена суспільність крім отсих природних чинників, ще різними найма та ролі в господарському життю. Вже війна, коли стала не тільки висловом та проявом настроїв, а способом збагачення, ввела в саму групу наїзників маєткові різниці, які до того були невідомі. При поділі добичі діставали по правилу ватажки більше, як звичайні рядовики. Особливо, коли до воєнної добичі належали ще й раби, мусіли отсі різниці при поділі впливати дуже серйозно на становище в громаді. Хто вертав з походу з більшою добичею, хто міг похвалитися кращою зброєю, кращими кіньми, виростав в очах співгромадян, займав там самим визначніше становище серед них. Коли-ж до того він привів

ще й невідьмків - рабів, то це давало йому можливість постійно збільшувати своє багатство, а крім цього і фізично скріплювало його становище, бо ж він міг розпоряджатися на випадок якогось конфлікту своїми рабами як збройною силою. Це давало з окрема ватажкові можливість скріпити своє становище, зробити його тревалим, задержати в своїх руках. Таким способом змінюється наслідком постійних воєн обличчя самого воюючого племені навіть ще в рамках родово-племінного устрою.

Далеко глибші різниці виказує нове суспільне згуртування, що повстало з об'єднання різних племен шляхом завоювання. На місці колишньої засадничої рівності виступає тут засаднича нерівність членів групи. Ця нерівність, це не тільки нерівність що до кількості майна. Отсе нове суспільство ділиться на дві верстви, з яких одна мусить працювати для другої. Повстає суспільна драбина, на найвищому щаблі якої знаходиться племя переможців, нижче ці переможці, що не втратили особистої волі мусять віддавати першим частину цього, що вироблять, решті найнижше невідьмкі раби. Відносини цих верств до себе можуть укладатися rozmaїто. Тоді вони переходять одна в одну, приміром невідьмкі раби підносяться суспільно до верстви вільних, але залежних людей; або ці останні сходять на становище рабів; або незалежні споміж вільних переходять в ряди залежних людей. То знову повстає ціла система перехідних верств. Де було більше завоювань, там нове завоювання не затирало зовсім суспільних різниць, втворюючи попередніми. Воно спихало тільки колишніх завоювальників - панів з найвищого ступеня і творило нову верству "панів". Таким способом ускладнювався ще більше поділ суспільства на пануючих та поневолених, при чому участь поодиноких верств в пануванні чи поневоленню була незалежна від "природних" різниць віку та пола. І це була основна зміна відносин, яку принесло завоювання. На його тлі виступає змінений

основно характер організаційних форм людства.

Перше всего: в родово-племінному устрою, були в межах роду чи племені інтереси кою членів засадничо солідарні. Правда, існували різниці суспільного становища звязані з полом. Неволь жінки вносила дисгармонію в життя групи. Але ця неволь була до такої міри накинута об'єктивними умовами життя, була так тісно звязана з кінечним поділом праці, що вона мусіла відчуватися як щось природне та необхідне. При тій психології половых відносин приносила з собою вирівнювання в цій "боротьбі полів" так би мовити автоматично. Хоч жіноча неволь була явищем суспільного порядку, то насильство це удержувалося дякуючи обставині, що звязуючи з собою оба пола психічні сили були дужчими від розведуючих. Тому треба й визнати рід чи племя засадничо солідарною групою.

Сотворена завоюванням форма суспільного об'єднання побудована на засадничій протилежності інтересів об'єднаних частин. Об'єднання сотворене тут тільки інтереси одної частини проти інтересу та волі другої. І не тільки сотворене. Воно й удержується далі виключно в інтересі переможців. Ці користи, які дає воно переможцям - охорона перед іншими нападниками - навіть в малій частині не рівноважать нанесеного їм лиха. Тому об'єднання, як перекладає силою, так силою й удержується. Для його, для "цілості" групи існує по-біч зовнішніх ворогів, все ще й "внутрішній ворог" - проав немислимий в первісній родово - племінній організації. І завданн "влади" тепер змінені. Колись вона берегла солідарного інтересу цілості перед зовнішніми небезпеками, та мусіла дбати про доцільне - тобто зі становища солідарного інтересу всіх - ведення справ групи в її внутрішніх відносинах. Влада нового типу навіть в справах "зовнішньої політики" заступає передусім інтереси нападників. У "внутрішнім" житті групи, вона стоїть виключно на стороні нападників. Вона бережа

їхнє мановання над повеноленою частиною. Ії завданням удержати ці відносини паво-
ванна та повенолення, які встановилися.
Коли раніш влада була владю "всіх", то
тепер є вона владю тільки одної частини
людности групи, для другої ж вона не
тільки є чужою владю, але разом з цим
і ворожою, звершеною проти її інтересів.
Це теорить її характер, який Маркс та
Енгельс назвали "політичним характером
влади". З часом цей характер влади змі-
няється в часті та стає менш ясним та
виразним. В період, коли родилася дер-
жава, він виступав зовсім ясно та неам-
крито.

В зв'язку з цими завданнями, які має
тепер виконувати влада, та з її зміною
характером остає основна зміна самої її
істоти. В родово - племінній устрою "владю"
була сама група. Навіть там, де ви-
ступав на чолі групи ватажок, існував
поміж ним а "загалом" безпосередній пси-
хічний зв'язок. Послух владі і сила влади
залежали передусім від цього душевного
зв'язку, від міри довіри, яке мав вата-
жок викликати до себе та своїх наказів.
В групі, яку сотворило завоювання, цей
душевний зв'язок може існувати тільки
відносно перства ватажків - але і
тут стає все ватажка змінене, в більш-
шій мірі залежне від зовнішніх засобів,
що дали їм йому війна та перемога. Що-ч
до переможених, то їх послух владі зовсім
незалежний від їх довіри, бажання підчи-
нитися і т.д. Цей послух накинтий їм ви-
ключно зовнішню, фізичною силою. Навіть
коли він є впливом розваги, рішенням од
добровільного "приміром з орляди на "мен-
ше зло", бажанням віддаватися спокійній
праці за ціну цього послуху - навіть то-
ді відношення до влади є засадничо інше,
як колись. Там підчинення владі було
висловом внутрішнього погодження з нею,
внутрішнього одобрення її. Тут воно ле-
жить від цих моментів. Воно здійснюється
зовнішніх засобів, що є в розпорядженні

влади. Влада не потребує переконувати, що то, чого вона вимагає, що наказує, є розумне та добре, вона мусить тільки переконати, що в її руках досить сили, щоби вимусити для себе послух. В цьому значінні відомого висказу, що "держава - це сила". В новій формі організації не тільки її зовнішній успіх, але й само існування залежить від сили, яку має її "влада", при чому ця сила це не моральна, психічна перевага ватажка, що потягала за ним групу, але зовнішня, фізична сила "пануючих". І коли ранше єдність впливала з вewnątrz групи, була прямим висловом настроїв та бажань "всіх", коли ранше "всі" творили її та удержували, то тепер навпаки. Тепер ця єдність тільки зовнішня. Її не створюють "всі", а тільки мала частина накладає її. І тепер тільки ця частина є активною для удержання "цілості", решта зіпхнута зовсім до пасивної ролі.

В родово - племінному устрою, коли панувала засадничо солідарність та спільність інтересів, і влада заступала дійсно ці спільні інтереси, влада зливалася з групою в одне. Воля, яку вона висказувала, була волею "всіх". Так муєли розуміти та відчувати її члени групи. Тут влада виходить неначес-то з групи. Вона представляє та заступає тільки інтерес одної частини ново-утвореної суспільної цілості. Цей інтерес вже не є інтересом "всіх" і воля, творена владою не претендує на це, щоби бути волею всіх. Влада стає понад групою, протиставляється цілості групи. Мати владу, значить тепер не тільки користуватися пошаною, впливом, почесним становищем в громаді. Влада дає тепер передусім матеріальні користи та вигоди, вона вносить свого носія на суспільні "верхи", передусім в сфері матеріальних благ, і тільки через це підносить його і "морально", скріплює його вплив, значіння, запевняє йому задоволення його честилюба. Таким способом росте практичне значіння влади. Вона набуває цінність, якої ранше не мала.

Наслідки цього проявляються в двох наслідках. Раз - вони характеризують відношен-

ня поміж групою пануючих та покорюваних: це "класовий" характер влади. Побіч цього вони не остають без значіння для відносин в самій пануючій групі, впливаюче на "форму" влади.

Вище сказано, як війна змінює свій первісний характер "ворогування" на підприняття з річевою метою з підкорювання, а далі завоювання, та як паралельно і в зв'язку з цим змінюється становище ватажка. Воно скріплюється, стає тривалим та порівнюють незалежним. Ватажок, що має дати своїй племені перемоги та зв'язані з цим користи, ватажок, який приносить своїй групі панування над переможеними, сам стає "паном" в своїй групі. Його власть тепер, це не тільки провідне становище, але разом з цим становищем, що дає особливі користи, особливі матеріальні і моральні блага. Ватажок має тепер в своїх руках більші засоби удержувати в своїй ролі, діючи обставини, що при поділі добичі йому припадає більша, як другим, частина, а в слід за цим його багатство росте більше як в других. Далі, коло його особи гуртується тепер гурт людей, якими він може безвzględно розпорядити: це з одного боку його найближші товариші походу, зв'язані з ним переконаннями, що при них найкраще їм можна "живитися війною", з другого боку це добутий ним раби та їхнє потомство. Таким чином збирається в руках ватажка його власна збройна сила. А так, як тепер влада представляє собою далеко більшу, як раніше, цінність, то це родить і готовість боронити її, задержати в своїх руках навіть проти бажання та волі загалу. Таким способом стає власть ватажка постійною, а разом з цим сильнішою та твердішою. В добу завоювань стремить розвій побіч представлених змін що до істоти та змісту влади, до зміни форми її. А власне переходить вона еволюцію від первісного, стихійного "народоправства", через патріархат до "деспотії", до формально необмеженої влади. Ця "необмеженість" має в дійсності межі:

в групові інтереси пануючої верстви. "Поки /пануючий/ не порушує класового поділу, він може дати волю своїй жорстокості, а навіть принести їй іноді в жертву котрогось зі своїх великих панів; але горе йому, коли-б він зважився порушити економічні привілеї своїх вельмож" 2/ Все-ж таки ці межі доволі широкі. Серед них остає для деспота досить воля, дбати про власні інтереси, окрім від інтересів пануючої верстви як цілості. В міру цього, як об'єктивні умовини впливають на скріплення становища деспота, росте і значіння цього особливого центра інтересів і його воля для всього життя цілості групи. Відносини комплікуються таким способом. Про них рішають відносини, поміж різними родами інтересів, що існують тепер побіч себе в межах одної суспільної цілості. В загальній схемі, це є: 1/ інтерес цілості. Його царина зразу дуже вузька, бо зводиться властиво до оборони цілості перед зовнішнім ворогом, о скільки він був-би для поневолених гіршим, як його "власні" пани. 2/ інтерес пануючої класи, що загалі рішає в житті цілості, врешті 3/ інтерес пануючого, що входить часто в конфлікт з інтересами підданих. Як четвертий, незалежний центр інтересів існує ще духовенство. Його значіння не все однакове, хоч виступає воно все як окрема група в цілості. Як така група, воно виділяється з пануючої верстви і на тлі цього виділення воно вступає в боротьбу з другою частиною цієї верстви. Така боротьба відбулася мабуть в далекій минувшині в Індії і покінчилася перемогою духовної гієрархії над лицарством. Історично є там Врамани першою, лицарство другою кастою, але є сліди, що колись ішли вони по лицарях. Крім цього духовенство веде боротьбу за "форму влади". Воно виступає суперником світського деспота, іноді помагаючи безпосередньо для себе по владі, іноді висувачи та підпирачи світських суперників, одних проти других.

2/ Oppenheimer: op. cit. II 5.

В і д н о ш е н н я д о о б л а с т и .

На тлі описаних змін доконується і зміна з огляду на відношення до області та на роль області для творення та розвитку організаційних форм.

В зв'язку з розвитком господарської продукції, в залежності від її техніки, ішло фактичне зв'язання з означеною частиною земної поверхні. Хлібороби, пастирі та мисливці /і мисливці на воді, рибалки/ зв'язувалися з областю, що давала їм особливо корисні умовини життя. Це був перехід від кочового до осілого способу життя в зв'язку з господарською продукцією. Завоювання родить осілість, зовсім іншого порядку. Пригадаймо її стадії. Кочевик починає направляти свої походи в ті самі місця. Не покидаючи свого кочового побуту, він зв'язується прямицями з означеною областю. Але ця зв'язаність зовсім інша, як осілість, про яку сказано вище. Навіть коли кочевик поселився серед завоюваних, то не на те, щоб стати осілим, як став ним приміром хлібороб. Навпаки, ця його осілість іде поруч зі збільшеною ще його подвижністю. А власне завоювання і все, що з ним в'яжеється, звільнило його від тягарів та обов'язків, які він знав в попередню добу. Тоді він був все таки в'язаним зі своїм основним чи пустинним господарством. Він же був рівночасно і пастирем і воїновником. Тепер він визволився від тягару праці. За себе заставив він працювати других. Він став виключно лише воїновником і як воїновник, він побутово зовсім не перекопав бути кочевиком.

Осілість, про яку тут мова, це в протиставленню до господарської осілості, осілість політична, осілість влади як влади, незалежно від побуту її носіїв. Укріплені табори чи замки "лицарства", це тільки підстава, база для безпосередніх доходів, воєнних та напів-воєнних. Kjellgren наводить за Дампрехтом, що Карло Ве-

дикий мусів, виконуючи свій королівський уряд, переїхати верхи дванадцять мільонів миль. %/ Невже-ж було це життя осіде? Але, влада, яку він представляв, була осідою, була зв'язана з означеною областю.

Ця осідість влади була все-ж таки неповна. Вона означала, що влада дану територію уважала своєю, але не означала визнання владою яких-небудь територіальних меж для себе. Навпаки, завоювання це не було завершення завоюницького походу, але скріплення ще його розгону. Сталось так в результаті описаних вже змін. Завоюницьке племя стало суспільною верствою, якої самотнім заняттям була війна. А так, як ця верства є "пануючою" і "політично" самотньо активною, то її характер рішав про характер держави в цій стадії розвитку. "Держави удержуються тим самим принципом, що створив їх. Первісна держава є твором воєнного рабунку: вона і може удержатися тільки шляхом воєнного рабунку." %/ Звідси пливе, що війна не переводиться і не переводиться зусилля до чим раз то нових завоювань. З цього становища область не може представитися як щось замкнене, державна межа не може бути визнана, як межа для поширення влади. Область мусить представлятися як частина землі вже завоювана, - це, що поза нею, - як предмет майбутнього завоювання. А так, як завоювання не все є зразу закінченим, але допускає різні стадії та ступені, то звідси повстають для первісної держави цілі полоси, яких становить є переходним, від повного завоювання, через різні форми залежності /оплата гасу і т.д./ до майже повної незалежності. Про такі полоси трудно сказати, чи вони знаходяться в межах держави, чи остають позаними, і трудно підійти до таких відносин з новочасними поняттями про державну область та державну межу.

%/ Rudolf Kjellén: "Der Staat als Lebensform." 1917, S. 50.

%/ Oppenheimer. op. cit. 64.

Завдання та функції держави.

Первісні людські об'єднання виконували дуже тісно означені задачі. Це була боротьба з природою, ведена залежно від умовин більш або менш зорганізовано, та боротьба з зовнішніми ворогами - людьми. Завойованні приносять поширення круга діяльності держави в нових напрямках.

Найбільш засадничим та характеристичним для нової форми організації - є кінечність удержувати завойованих в залежності. "Держава" стає перед проблемою "внутрішнього порядку та ладу". Вона мусить захищати себе перед внутрішніми бунтами, не допускати, щоб невдоволення поневодених виявляло себе збройними виступами або взагалі відмовою від виконуваних на них повинностей. Це завдання стає тим більше складним та трудним, чим більше взаємини між завойовниками та завойованими віддаляються від форми простого наїзду та підкорювання. Далі, коли завойовання перейшло свої примітивні форми, особливо ж з моментом, коли почалися як-небудь упорядковані обов'язки переможених, складання ними "дани", "гарачу" та інших "повинностей" - з цєю фазою родиться знову дальше завдання. Це завдання цільнувати, щоб ці обов'язки були виконувані, стягання дани, переховування, береження та взагалі управління в області цієї нескладної ще, первісної "скарбовості".

Можна вважати загальним явищем, що завойовники дуже довго не переходять поза ці, порівнюючи прості та нескладні, форми взаємини з переможеними. Зокрема, вони дуже довго зовсім не цікавляться внутрішнім життям завойованих. Вони полишають їм зразу їхній устрій, вірування та підкування про внутрішній хід їхнього життя. Але такий стан не триває в безконечність. Це неможливе вже з огляду на сам факт, що переможені та переможці наближаються та до певної міри зливаються згодом з собою, переймаючи від себе вза-

їмню культурні особливості, мову, заважаючи кровні зв'язки і т. д. Далі, "господарсько-скарбові" інтереси вимагають, щоб ніщо не зменшувало та не порушало ладу та миру серед "платників". Вони внутрішні заворушення та безпорядки серед них зменшують їхню вартість, як жерела приходів. Тому "влада" починає цікавитися і внутрішнім життям завоюваних, переймаючи в свої руки в першу чергу законодавство та судоводство, яке стає таким шляхом одним із завдань держави. Два моменти впливають на дальше ще поширення цих завдань. Один господарський: де боротьба з природою вимагає надзвичайних зусиль, а успіх в цій боротьбі залежить від строгої та широкої організації, бачимо, що держава переймає на себе це завдання. Другий момент, що діє різнобіжно, - це потреби зв'язані з війною. З обох мотивів, господарського та стратегічного, держава поширює круг своїх завдань. Вона дає почин до "публичних робіт", як будова каналів, зарат, водопроводів, шляхів, укріплень, - організує їх та перевозить. Дікуючи цьому, вона стає охоплювати всі області життя. Її завдання ростуть і множаться. В життя та для розвитку людства вона стає наймогутнішим чинником.

III.

СТАРО - ОРІЕНТАЛЬНА ДЕРЖАВА.

I. Розділ.

Як в просторі, так і в часі діє за-
кон перспективи. Що далеке в просторі, ви-
дається нам малим і тільки в загальних за-
рисах дається нашому зорови. Так і далекі
періоди часу уявляються нам в подібнім
"перспективічнім" скороченню. Ми схильні
прикладати особливу міру до цього, що ле-
жить за нами, в далекому минулім. Тисячи-
ліття далекої історичної минувшини пред-

ставляються нам ніби не довгими, як сотки літ ближчих нам періодів історії. Відносно них, ми схильні бачити тільки загальний образ чогось одностілого там, де - дивлячись з близька - ми бачили-би різні, неподібні до себе картини. Таку помилку роблено до недавня відносно - так би мовити - першого історичного періоду історії людства. Дарма, що йшло про величезний період яких поверх чотирьох тисячоліть, "старинний Схід" представлявся так, ніби він на протязі цих тисячоліть не переходив ніяких змін, ніби він уявляв собою в р. 3000 перед Христом таку-ж картину, як 3000 літ пізніше.

Це відноситься особливо до суспільно-політичних форм буття того історичного періоду. Теорія уявляла собі до недавня ще "Старо-орієнтальну державу" як щось одностайне і на протязі тисячоліть однакове. Її істоту охоплювано словами "деспотія" та "теократія", при чому не все ясно було окреслено значіння цих слів та відношення одного до другого. Таке огановище помилкове і сьогодні не можна вже говорити про державу старинного Сходу в такім упрощенім виді. Ми знаємо, що древне-восточний період історії так само як кождий инший представляє собою період змін, та що з окрема і форми державного життя в цім періоді були підпорлі змінам. Єгипет, Ассирія, Вавилон чи Ідея уявляють собою державні устрої, що глибоко різняться один від одного, а і кожда з цих держав представляє різні картини в різних періодах своєї історії.

Через те приходится говорити про старо-орієнтальну державу не як про тип держави, пануючий на "Сході" скрізь та на всім протязі, який називаємо старо-орієнтальним періодом; ані як про тип держави, що існував виключно в старо-орієнтальнім світі. Навпаки. З одного боку "Старинний Схід" представляє, як це зазначено, різноманітність державних форм, з другого боку він не є світом замкненим в собі,

незвизаним з "Заходом", якому він колись передав провід в життя людства. Як вся культура "Заходу" сягає своїм корінням глибоко в старинну Африку та Азію, так з окрема і її державні форми.

Не зважаючи на це, ми маємо право звязувати зі старо-орієнтальним світом деякі прояви та форми державного буття. Це право дає нам обставина, що ці прояви народилися там і розвинули особливо ясно та виразно. В такому розумінню та з такими застереженнями ми говоримо про старо-орієнтальну державу як окремий, історично даний тип держави.

Поволі і з трудом відчитує наука з занесених пустинним піском руїн та гробів, із відкритих останків матеріальної культури та скупих написів, заховані в них тайни. Поволі прояснюється історія народин перших відомих нам, великих та могутніх родоначальників усіх держав світа. Їх батьківщина, північно-східна Африка та південна й східна Азія, що на тисячі літ випередили Європу як взагалі своїм культурним розвитком, так з окрема своїм "державним будівництвом". Нас займає особливо історія земель, що простяглися на схід та на південь від східної частини Середземного Мора, бо під безпосереднім їх впливом родилася й ота "культура" Європи, що згодом переняла від них провід в життя світа.

При кінці четвертого та з початком третього тисячоліття перед Христом виникають перші "великодержави", про які маємо певні відомости. Це Єгипет в долині Нілу, та держави, що по черзі повставали в Мадій Азії, та в порічку Євфрату та Тигра. Відомости про початок цих держав непевні ще та й далеко не повні. Про Єгипет знаємо тільки, що при кінці 4-го тисячоліття перед Христом він вже представив собою зорганізовану державу, якою володіла т.зв. Трета династія, та що він мусів мати вже за собою довгий період культурного розвитку та державного буття.

Але про сам початок цієї держави маємо тільки здогади. Невирішене ще навіть питання, чи людність Єгипту туземна, чи може в "доісторичну" пору завоювали його пришельці, семітські кочевники-азіати. Певніші в цім напрямі відомости маємо про західну Азію.

При кінці 4-го тисячоліття відбувся там, чи може тільки скінчив рух семітських Халдейців з нутра Арабії на північ та на схід. Вони завоювали межиріччя Євфрату та Тигра аж до орменської верховини. Західну частину /:Ассирію:/ заселили вони самі, у східній /:Вавилон:/ суміш з первісним населенням м.б. туранського походження. Близькі їм по расі племена заняли область півнішої Сирії, - Кананейці долину Йордану, Арамейці країну на північ від них, з морським побережжям. Біля р. 3000. виникає держава горішнього Вавилону - орієнта до південного. Після р. 3000. панують над всею Мезопотамією еламські князі. Коли прогнано їх, розпадається Мезопотамія на дві незалежні держави, північну та південну. Південну завоюють в половині 3-го тисячоліття верховинці - Косееї та держать під собою протягом півстоліття. Після визволення країни снід цих наїзників внутрішню історію Мезопотамії виводить соперництво між Вавилонцями та Ассирійцями. Збудована останніми могутня мілітарна держава простояла до 6-го століття пер. Хр. Тоді виступають іранські Меди та Перси на сцену історії. Перші з них, в зв'язку з покоренням Ассирією Вавилоном виступають проти Ассирії. Вони добули й зруйнували в 608. р. пер.Хр. столицю Ассирії Нініву та другі города. Ассирія перестала існувати. Її дідицтво поділили поміж себе переможці, Меди та Вавилон. Через пів століття падають і вони в боротьбі з Персами, які в нестримнім розгоні завоюють скоро всю південно-західну Азію й Єгипетста стають з "великодержави" світовою державою. Цим і кінчиться соперництво двох культурних та політичних центрів, поромогом північного над південним, Єгиптом.

Історія Єгипту, на протязі цього періоду, це історія державного будівництва, яке тричі перебувало розпад держави й об'єднання її наново. Три періоди завоювання та руїни розмежують три єгипетські держави, що по черзі повставали та розпадалися. Після "Старої" держави "Пірамідоставців" /: /:4. до 6. династії:/, якої центром був долішній Єгипет, прийшов в половині 3-го тисячоліття нерозслідуваний добре період розпаду, що тягнувся до 21.-го століття. Відтак слідував період об'єднання держави, доба "Середньої" держави /:12-та династія:/ з центром на півдні, яка простояла аж до завоювання Єгипту Гіксами в 1850. р. Півчетверта століття перебув Єгипет під Гіксами. Прогнання Гіксів дало початок "Новій" державі /:18-та - 21-ої династії:/, яка впала в половині 11-го століття під натиском Етіопів та Лівійців. Врешті, при кінці 7-го століття повстає "Сайтська" держава /:26-та династія:/ з центром на півночі, що була завойована Персами в 529. р. пер. Хр.

Як сказано, первопочини державного життя Єгипту ще не розслідувані. Можливо, що найновіші розкопки принесуть для цього нові дані. Одно не підлягає сумніву: що в до-державний період область його розпадалася на незалежні "волості", що м.б. відповідали незалежним родам. Далі, що об'єднання цих волостей в державну цілість відбулося окремо на півдні, окремо на півночі, та що Єгипет як одноцільна держава повстав шляхом сполучення цих двох держав. До найпізніших часів існують дві корони - біла, в формі шолома, корона горішнього, та червона корона долішнього Єгипту, та задержується також в адміністрації різниця поміж обома кранами. Це нагадує аналогічний поділ Месопотамії на Ассирію та Вавилон - тільки тут соперництво двох центрів вже рано стало тільки внутрішньо-державною справою. Воно проявлялося тільки тим, що державний осередок переносився з півдня на північ та навпаки.

Побіч цих великих держав існували ще й другі, що в свій час відігравали визначну політичну роль. Великодержавою Гетія, на області Малої Азії, вилала в 13. ст. пер.Хр. під напором мандрівки народів, яка тоді відбувалася. На її розвалинах повстали між иншими держави Корейцій, Лідійців, Лікійців та Фригійців. Існувала велика вірменська держава Урарту. /: в I-ім тисячолітті до Хр.:/. Для питання про розвій держави не доводиться про них окремо говорити, бо державний їх устрій за мало ще нам відомий. Натомість треба згадати ще особливо про державу Гебрейців, що повстала в 12. столітті пер.Хр. наслідком завоювання країни Канаан. В міжнародній політиці вона не відіграла важної ролі. Вона тільки переходною і тільки дякуючи ослабленню конкуруючих одна з одною великодержав могла вийти з їхньої "сфери впливів", та зберігати свою незалежність. Але на полі внутрішнього державного життя припала на її долю важна ролля. З нею з'язані прояви та форми, що й досі не втратили свого значіння. Далі, треба згадати про Фенікійські оселі на сирійському побережжю. Так зі становища інтернаціональних відносин, як і з огляду на свій устрій вони представляють собою перехід, не тільки до иншого континенту, але й до иншої, пізнішої доби, в якій державне життя має змінний характер та нові форми. Натомість тотожність по своїй істоті з державами, про які тут мова, виказують держави дальшого та далекого Сходу: Індії та Китаю. Початок їх досі нерозсліджений. Певне тільки це, що в далекім минулім заволоділи пришельці з гір цими країнами. В половині другого тисячоліття пер.Хр. покінчився період завоювання Індії арийськими племенами, що почався глибоко в третім тисячолітті. Завойовники оснували там цілий ряд держав. При кінці другого тисячоліття в Китаю зорганізована держава. Це теж наслідок завоювання

крає пришельцями з Тибетанської високорівні, - завоювання, яке доконалося протягом довгих століть. І тут і там ми стрінемо риси, для "старо-орієнтальної держави" дуже характеристичні. Через те не можна по-минати їх мовчки, хоч їхня "політична історія" тільки згодом звалаася безпосередньо з політичною історією Африко-азійсько-європейського світа.

2. Розділ.

О б л а с т ь.

Чим глибше в минулину, чим ближше до первобутнього, тим виразніше та простіше проявляється залежність людини від природи. Поки людськість навчилася розуміти сили природи і дякуючи цьому розумінню підчиняти їх собі - природа наказувала людині. Зокрема, чим ближше до первісних відносин державні твори, тим ясніше, в них більш грубих рисах виступає їхня безпосередня залежність від умовин, що створила їх сама природа. Один погляд на карту старо-орієнтального світа ви-старчає, щоб зрозуміти цю правду. Географічні умовини відіграли при створенні перших історичних держав рішучу роль. Одноманітно повторюється в них та-ж сама картина: географічна основа держави, це долина ріки, незащищена ніякими "природними" межами від пустині, - в розумінню не-урожайних та непригожих для хліборобства просторів. Таку картину представляє в перший період своєї "державності" Єгипет, долини сирійських рік, долини Евфрату та Тигра, врешті долини гіндуських рік, головню Індус та святий Гангес. "Найстаршою формою природної державної області, є "потамічна", якої предтечями античні держави над Евфратом - Тигром та над Нілом." I. / Ці річні долини можна-би назвати колисками, в яких виколювалися перші держави.

1) Kjellen: „Der Staat als Lebensform“.

1917. ст. 71.

Значіння цих долин для народин та розвою держави дуже ясно висупає на тлі го-сподарських умовин буття, що панували в цю добу. Ці долини - це область осілого, хліборобського життя. Там розвивалося все те, що зв'язане з осідлістю та хліборобством, творилися центри культури матеріальної, як і духової. Осідлість, весь з нею зв'язаний побут родив спільність інтересів на тлі сусідства і на тому-ж тлі психічне зближення між сусідами. Правдоподібно, сусідами бували в першу чергу члени тісніших кровних об'єднань, що поселилися громадами. Але ріка, як вигідний шлях, посибила зносинам також з "дальшими" сусідами. Треба думати, що поміж населенням одної річної долини порівнюючи окоро навмизувалися та розвивали живі мирні взаємини. Момент осідлості побіч себе та близько себе став набирати значіння як підстава для об'єднання і став конкурувати з моментом кровного зв'язку. 1./

"Сусідство" родило цілий ряд спільних інтересів. Сама боротьба з природою ставила перед хліборобів завдання, які можна було виконати тільки спільними зусиллями. Але над всі другі висувався один спільний інтерес. Це була конечність захистити себе та свою землю від нападів. З цієї точки погляду, знаходилися мешканці долин, про які тут мова, в дуже труднім становищі. Всі ці долини, це ніби оазис серед безмежних просторів "некультурних" земель. "Вони всі, це порівнюючи вузкий скравок землі, ... що на своїх широких незахищених границях є відкритий для нападів варварських народів." 2./ Так відкрита Мезопотамія та Сирія - від сторони великої арабської пустині та від сторони широких степів іранських, Єгипет від сторони лібійської пустині та Етіопії. В таких умовинах оборона

- 1./ *R. Richard Schmidt, Allgemeine Staatslehre?*
Bd. I. 1901. S. 123. ff.
- 2./ *R. Richard Schmidt, Allgemeine Staatslehre?*
Bd. II. 1903. st. 45.

перед наїздом була дуже трудна. По історичним даним - вони тільки відносно Єгипту не певні - хліборобське населення не зуміло само розв'язати завдань, які стояли перед ними. В боротьбі пустині з "культурними", урожайними землями перемогла в першу чергу пустина. Але ця перемога була релятивна. Перемога пустині дала долинам силу, що переняла від хліборобів нерозв'язані ними завдання та переняла на себе захист перед новими нападами в майбутньому. Цєю силою стали власне наїзники, коли стали з грабіжників завоювниками. З моментом, коли переможці зв'язалися постійно з завойованою культурною країною і дали початок новій організаційній формі, йде боротьба, про яку мова, в нову стадію. "Культурна земля", яку заступали досі слабо, адисципліновані, мало меткі, мало рухливі - бо зв'язані з землею - оодани, дістала нових заступників. Це колишні наїзники, тепер вже "верства" воївників, що зроджена та вихована для війни, пристосована до неї духово та фізично, верства, для якої війна не так як для хліборобів немислиме, навкине не умовами адо, але навпак годиноче, достойне людськ занатта і ціль житта. В цім напрямі завойовання ще підчеркнуло духові та фізичні прикмети завоювників. В пустині та на огедах вони були рівночасно і пастирами і воївниками. Тепер, в новім суспільнім устрою, де вони були "пануючою" класою, суспільний низ перенав від них коначність господарської праці, вони могли всецїло віддатися війні. А так, як власне вони і тільки вони в старо-орієнтальній державі елемент "абсолютно "пануючий", то й державне мислення, відчування та розуміння "завдань держави" носить виразний та нічим незакритий характер. Schimpeter доказує акраз на прикладі старо-орієнтальних держав іstownання так названого ним "соціольогічного імперіалізму": стихійне банання війни, для самої війни, перемоги для перемоги, без огляду на це, чи вона дасть які-небудь річеві, дійсні користи. В тім-же напрямі, що моменти психо-

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 53, 54, 55, 56**

льоґічного порядку, ділали і причини обективні. Щоби перемога над напасниками була повна та мала тревалі наслідки, було мало відбити тільки напад. Треба було йти за переможеними і, коли не знищити їх коdda, то бодай підчинити їх собі. А далі, в продовженні цієї стратегії було бажаним в міру можливости підчинити собі та зробити від себе залежними і другі, культурні держави. Це приносило не тільки безпосередню користь в добичі та дани. В міру, як торговля розвивалася та ставала важнішим чинником го-сподарського життя, ставали і мотиви "господарської політики" пхати до війни та завоювань. Бо-ж завоювання - це було придбання нових ринків та нових торговельних шляхів, що приносило користь і купцям і, цим, хто давав їм охорону, та відкривав та захищав шляхи. На всякий-же випадок завоювання приносило збільшення військової та в зв'язку з цим політичної сили.

Отсе моменти, що рімали про відношення старо-орієнтальної держави до області. Це відношення остало в істоті своїй таким, яким воно було в кочевників. До них належав в принципі весь світ - і те саме лежало в основі відношення старо-орієнтальної держави до території. Її - так би мовити - тіснина, властиво державна область, це тільки операційна постійна база, підстава для походів воєнних та завоювань. Державна границя, в розумінні межі, поза яку не розстається панування, не існувала для цієї держави. Границя - це була не правова, а чисто фактична перешкода, яка захищала від нападу та спиняла власну експансію. Вона має зовсім грубу, матеріальну форму: непроходимих гір або пустині. Тільки такі фактичні, а не інші межі визнавала для себе держава. Такий погляд пробивається ясно не тільки в політиці старо-орієнтальних держав. Атому відповідала і титулятура. На приклад хальдейські князі називали себе панами чотирьох сторін світа", - а перські королі "панами всіх людей від сходу до заходу сонця".

Кожда держава, це була в засаді "всесвітня" держава.

І - треба зазначити: такий погляд про принципову необмеженість державної області задержався в Азії майже до найновіших часів. М.и. він лежав в основі державних концепцій Ісламу. "В розумінню Магомета та Каліфі Ісламське суспільство - це світова держава". 1./ - Коли в 1861. р. засновано в Китаї Міністерство закордонних справ, названо його "tsing li ko hio mi-wi ya men" - себ то "уряд для верховного правління справами всіх держав" і тільки в 1901. р. змінено цю назву. 2./ - Розуміється, стремління до панування над світом не обмежується тільки до Сходу. Воно виступає там тільки найяскравіше та нескрито. В дійсності повищу назву китайського міністерства могло-би прийняти не-одно з модерних, західних міністерств, і вона відповідала би цілком, які воно собі ставить. Але на Заході зродилася вже й інша концепція державної області, в яку входить визнавання меж, що не тільки захищають, але і вимувають державу. Хоч ця концепція не досить ще сильна, щоб рішати абсолютно в політичній практиці, то все-ж вона вже в засаді визнає. І в теорії і в практиці вона ослаблює та - передусім - закриває старе розуміння про незв'язаність держав своїми границями.

Побіч державних меж, другий ще момент характеризує відношення держави до території. Це справа столиці. Постійна столиця, це знак особливого зв'язку держави з тери-

По словах: це світова держава." - належить додати: І це не була якась особливість ісламу. Це прояв старої ідеї, так давньої, як перші історичні держави. Про її живучість та поширеність свідчать хоч би от-ся характеристична подія. Коли...

1) R. Hartmann: Die islamische Verfassung und Verwaltung (Kultur der Gegenwart. Allgemeine Verfassung und Verwaltungs-Geschichte) S. 51.

2) Otto Franke: Die Verfassung und Verwaltung Chinas (Kultur der Gegenwart II) S. 99.

торією. Побачимо далі, що вона не необхідна для існування держави. Стрічаємо в історії держави, далеко молодші як старо-орієнтальні, що не мали її. Особливими умовами треба пояснити обставину, що держави, про які мова, не тільки мали постійні столиці, але що їхня доля була зв'язана акнайтісніше з долею столиці. Цими умовами пояснюється також вигляд та характер старо-орієнтальної столиці. І в цім напрямі рішала обмеженість урожайної долини, за яку треба було боротися з пустинею. В процесі цієї боротьби, в зв'язку з мілітарним характером держави, виростають старо-орієнтальні столиці, передусім як осередок та підстава фізичної сили, що сотворила державу, удержує її та захищає від зовнішнього ворога. Тому старо-орієнтальні державні столиці - це сильно укріплені, пристосіблені для витримання не тільки нападу, але і довгої облоги, твердині. Вони стають згодом місцями, де збирається та споживається воєнну здобич, стають торговельними та культурними центрами, - але це зі становлення держави не рішачі моменти. Рішачим є, що столиця - це центр мілітарний, вихідна точка для воєнних походів й останній етап в оборонній війні. Звідси доля цих держав так тісно та нерозривно зв'язана з долею столиці. Столиця - це не тільки видимий знак держави але і дійсний центр її життя. З п'яти держав Єгипту мають тільки "стара" та "середня" ту саму столицю - Теби. Доля Ерисуліму, його руйнування та відбудови, це доля держави, якої він був столицею. Упадок та зруйнування Бавилону та Нініви, зруйнування Єрусалиму, добуток Мемфісу Гіксами а відтак Персами - це теж упадок не тільки цих міст, але і держав. Дуже ясно висказане це словами пророка: "Зруйнована еси, Нініво, і кожний, хто про тебе чує, плече в долоні, бо проти кого не зверталася постійно твоя злоба?... твій нарід розпоршений по горах і ніхто не збирає його." І./ - Коли пор-

ська держава находилася в своїйому розцвіті, були Персеполіс, Суза та Вавилон столицями - аналогічно як три мови /:перська, еламітська та хальдейська:/ були офіційними, державними мовами. Але перша з цих столиць, де і находилися королівські гроби, була головною і називалася просто "ца Персія" - *anā Pûrsā tja. I.* / -

Що сказано відносно границі, стосується і до столиці. Як границя існувала тільки в формі матеріальної, фізичної перешкоди, так і столиця була столицею не на основі правової норми, але дякуючи своїм стінам та баштам та цій фізичній силі, яку вони в собі скривали. Столиця як і границя були передусім фізичним матеріальним фактом, який промовляв безпосередно до змишлів, а не правовою установою.

3. Розділ.

Н а с е л е н н я.

Двома шляхами йшла суспільна диференціація. Викликало її завойовання з одного боку, з другого - внутрішній економічний розвиток. Наслідки завойовання і наслідки економічного розвитку в різних стадіях то істнували побіч себе, то перепліталися та комбінували з собою. Суспільні верстви, касты, стани були витвором так старих, призабутих вже завойовань, як і економічного розвитку. Неважливо від цього діляться населення старо-орієнтальних держав по лінії цих відносин, які були витворені овими завойованнями. Це поділ на пануючі й поневолені народи, що об'єднані зовнішню в одній державі задержали свою окремішність і в державній цілості займали різне правно-політичне становище.

А./ Пануючі й поневолені народи.

Поділ на пануючі та поневолені народи, особливо в перший період завойовання дуже яркий. Сама назва держави є назвою

завойовників. Весь устрій та все життя держави остає під впливом відношення пануючого народу до поневолених. Це відношення не однакове. Воно різне в різних державах, але сам засадничий поділ скрізь задержаний. Взагалі, полишали старо-орієнтальні переможці переможеним народам доволі широку автономію в порядкованню внутрішніх своїх справ. Вони обмежувалися звичайно наложенням на переможених означеної дани та зобов'язанням їх доставляти на випадок війни помічні контингенти війська. Від цього бували однаково-ж і великі відхилення. Так особливо важкою для переможених була рука Ассирійців. Вони не вдовольнялися навіть насадженням власної адміністрації в завойованих країнах. Щоби в коріні підтати можливість бунту та повстання, завели Ассирійці як систему переселювання цілих завойованих народів, або їхніх горішніх, ксруучих верств з одного кінця своєї простої держави в другий. Так виселили вони мешканців північно-вавилонських дрібних держав, як Уррат і Міррат, 19 північно-сирійських волостей, мешканців Дивану, поперх 27000 мешканців ізраїльської степлиці Самарії, поперх 200.000 душ Арамеїців і т.д. Побіч політичної мети йшло при цім також про завдання господарської політики. На місце виселених, Ассирійці виселили хальдейських колоністів з центра держави, - самих-же виселенців заставляли головню будовою нових каналів поширювати урожайні простори своєї держави.

Зовсім протилежними були політичні методи Персів. Вони визначалися великою толеранцією супроти завойованих. Як згадано вже в перській державі три мови були визнані як державні. Інші, як єгипетська, грецька, жидівська були уживані на місцях, побіч перської. Даний виселеним Вавилонцями Єидам дозвіл, не тільки повернути, але і наново поставити храм та зруйновані огіни Єрусалиму, це один з промів цієї політики. Поневоленим народам не тільки полишена була автономія, але часто і перські намісники були іменовані споміж місцевих "династів". Все

законодавство, судоводство, адміністрація, іноді також накладання податків та биття монети було полишене завойованим народам. Але засадничий поділ був захований. Це проявлялося найбільше матеріально тим, що оамі Перси були увільнені від податків та тигарів, накладаних на всі другі народи. Не зважаючи на централістичний характер перської держави, положення поневолених в ній не-перських народів було на ділі порівнюючи добре. Те-ж саме треба сказати і про держави Ісламу. У відношенні до завойованих "невірних", "джаврів", вони загалі продовжували метод політичної толерації. Але скрізь в старім Орієнті, незалежно від цього, як фактично склалися відносини, обов'язував відносно завойованих один принцип. Їх положення було залежним виключно від методів, яких придерзувалася центральна державна влада. В засаді, було положення поневолених народів Старого Сходу однакове тим, що всі вони були здані на ласку та неласку, що вони були безправні. Це впливало послідовно з відкрито і виразно-завойовницького характеру держави. Вона була твором воєнного успіху, фізичної перемоги. Така перемога, коли вона повна, родить тільки нічим необмежене право і не визнає ніяких обов'язків супроти переможених.

Б./ Суспільна дифференціяція.

Поділ на цивільні та поневолені народи, це безпосередній вислід завойовання. Це та оскільки завойовники та завойовані встигли злитися в один "нарід", там цей нарід представляє не одіоманітну масу "рівних" собі людей. Він "аріжніцьований", поділений на верстви, що уложені одна над одією, складаються на його "суспільний устрій". Два різні моменти становлять основу цього поділу: момент походження та заняття, якому дана одіиниця віддається. Обидва ці моменти іноді сходяться одіин з другим, шокриваються, іноді розходяться, і

тоді конкурують один з одним, то комплікують так суспільну структуру. Перший випадок заходить в Індії. Там виворвалось "кастовий" устрій, в якому походження людини рішало про її заняття. "Каста" - це місце в суспільнім устрою, визначене з го-ри та раз на все фактом уродження і рівно-часно означене заняття. Було поставлене в науці твердження, що індійські касты це витвір чергових завоювань, які масажува-ли чимраз то нові верстви пануючих, спиха-ючи нижче істмуючі доси. Водай що до деяких каст треба прийняти, що вони є безпосеред-ним наслідком завоюванням. Книги Веда фор-мулують тільки результат довгого процесу творення каст. По них мається три чисті касты: Брагми, що вийшли із уст Брами, Кшатрії, воєнники, що вийшли з його ра-мом, та Баїс'ї /:хлібороби; кунці та реміс-ники:/, що вийшли з міг Брагми. Далі йдуть нечисті касты, призначені служити першим - останнім з них найнижча Тшандала /:Парії:/.

Поділ на касты дуже строгий та перехід з одної касты до другої неможливий. Проти цієї твердої та закостенілої системи підня-лася в шестім столітті пер. Хр. реакція. Її висловом було релігійне учення Будди /:† 540. р. до Хр.:/. Будда звертався не тільки до чистих каст, але до всіх, вклю-чно до Тшандали. Він заперечував святість книг "Веда", звертався проти кастового у-строю та голосив рівність всіх людей. Браг-ми виступили всею силою проти учення Буд-ди та викликаемого ним руху. Жстокі та крі-ваві переслідування зломали цей рух в Ін-дії та витиснули його поза межі країни. Старий кастовий устрій удержався. - Тіль-ки незначні сліди з релігійній системі Брагманізму залишила його боротьба з Буд-дизмом, а власне наука про "інкарнацію". Вона вносила ніби модифікацію в творду си-стему каст: мовляв, в тому житті, як протя-зі вічності можливий вихід з рами касты, які є неперемінні на цім світі.

Кастова система в так розвинутій формі панувала тільки в Індії. Поза її межами су-спільна диференціяція ніде не мала таких

закоstenілих форм, хоч її "гнучкість" не скрізь та не все була однакова.

Старо-орієнтальне суспільство поділене скрізь передусім на вольних людей, та на рабів - невольників. Раби - це або потомки на війні вороги, або потомки рабів, або арешті люди вольні, повернені в рабів силою засуду за провини. Їх положення взагалі важке, але не скрізь однакове. Зокрема виділяються між ними королівські раби. Не зважаючи на це, що вони як "стан" нижчі від вольних людей, їх значіння та фактичне становище в суспільстві іноді дуже високе. Особливо в Єгипті, в "новій" державі придворні раби доходили до дуже великого значіння. Вони бували високими урядовцями, а то й незалежно від цього, даючи тільки ласці та довірі фараона та особистим впливам, які вони зуміли собі добути. Розуміється, це тільки винятки. Взагалі становище рабів дуже важке та безправне, не зважаючи на це, що деякі законодавства, як приміром жидівське брало їх в оборону та наказувало лагідно з ними поводитися.

Широка категорія "вольних людей" підлягла на протязі століть майбільшим змінам та виказує згодом дуже велику різноманітність. Так передусім верства вільних хліборобів. В "старій" єгипетській державі вони становлять найбільш численнішу та найсильнішу суспільну верству. Тоді і воєнну силу держави становлять передусім отсі "посполиті". В "середній" державі вільне селянство не існує вже. Воно скрізь закріпощене, та розброблене, робить панщину для "феодалів" панів та становить економічну підставу, на якій осмислюється сила отсього панства з їхніми військовими почотами. Положення селян не змінилося, коли впала "середня" держава та коли після прогнання Гиксів зорганізувалася "нова". Хоч сила "феодалів" панства була зломана, це не принесло селянам визволення. Навпаки, в "новій" державі розділена майже вся земля між фараоном та церквою /храми:/ - селяни-ж сидять на ній

як кріпаки. В таких положеннях ми бачимо селян скрізь в державах старого Сходу. В найтіснішій зв'язку з мілітарним характером цих держав, селяни знаходяться скрізь в становищі зобов'язаних до панщизняних робіт кріпаків.

Побіч хліборобів — селян, належать до стану вільних людей ще ремісники та купці. Їх істнування як окремої верстви зв'язано з доволі далеко посувеним поділом праці — при чому довго ще цей поділ носить сліди поділу праці між-племінного. Так приміром в асирійській державі торгівлею займалися головню семітські арамейці. Що до ремесла, то з виїмком деяких спеціальностей, що монополізувалися в певних племенах, доволі рано ми зустрічаємо "власний" стан ремісничий в різних народів старого Сходу. Так в Єгипті за часів "середньої" держави ремісники по містах — це численна верства населення. В законодавстві Гамурабі говориться про цілий ряд занять, по яких діляться вільні люди. Побіч купців та банкірів, це ремісники: будівничі, корабельні майстри, займаючи вчуні звірята, дозорці піль, чабани, гончарі, кравці, поворожники, столярі, мулярі і т.д. Взагалі становище цих "вільних людей" за виїмком купців — було важке. Раби, що знаходилися в посіданню пануючих класів, робили для цих класів зовсім всю працю ремісників, а селянство, само зіпхане в суспільний миз, закріпощене не могло постачати їм сильних економічно покуців. А все-ж ремісники по містах зберегли це, чого не могли зберегти селяни: свою волю. Вони остали верствою "вільних" людей.

Поміж цими вільними заслуговує на увагу одна верства, характерна з точки погляду побуту. На тлі розвиненої бюрократії та обов'язкового писемного урядовання в Єгипті до особливого значіння прийшли люди, що знали трудну штуку писання. Самі вони не входили в урядничу ієрархію, але були для неї необхідні. Це давало їм разом з невідповідальністю, дуже вигідне, особливо з боку матеріального, становище. Символічно висказує це становище писарів стара єгипетська порада, в якій захвалюється

заняття писаря, бо це "людина, яка поганіше перед собою тяжко навченого осла." Це порівняння не дає дуже високого розуміння суспільної вартості писарів, але свідчить про те, що їхня суспільна позиція не була найгіршою.

Згаданий мілітарний характер держави творив рівночасно з закріпощенням селян, як окремий суспільний стан, класу "воївників". Повстання цих двох станів тісно з собою зв'язане. Вони продукт одного і того-ж суспільного "поділу праці", який проводився двома шляхами. З одного боку, родило його само завоювання, вкладаючи на завоєваних обов'язок віддавати завоюванням частину своєї праці. З другого боку, ішов в тім-же напрямі неминучий процес розвою. Для селянина - хлібороба ставав обов'язок військової служби, що відривав його від праці на рілі, невиносимим тягарем. В міру розвою військової техніки, коли і зброя ставала кращою, а разом з цим і дорожчою, особливо-ж коли заведено військові колесниці, як найважливіший засіб боротьби, ставало для загалу селянства виконання цього обов'язку просто неможливим. Рівночасно приносив розвій техніки і те, що військо не могло бути тільки купом зібранихся випадково людей. Военне ремесло вимагало знання та вправи. Наслідком всего було, що селянство замість дійсної військової служби, стало нести тільки матеріальні тягарі, - за те-ж саму цю службу ніс вільний від матеріальних тягарів, професійний воївник. Таким способом повстає та існує окремий стан воївників, стан іноді пануючий, а все привілейований.

Суспільне становище воївників не скрізь та не все однакове. Іноді нагороду за його службу становлять наділи землею, разом з осілими на ній кріпаками. Так було в "середній" єгипетській державі та по часті в Персії. Така система з правила дає воївникам особливо сильне суспільно-політичне становище. Воно робить їх економічно пануючим станом, а разом з цим, особливо при труднощі комунікації та великім просторі держави робить

їх фактично мало залежними від центра. Наслідком цього ослаблення одноцілого зв'язку, децентралізація з усіма її небезпеками. Завоювання Єгипту Ріксамі відбулося на тлі такого розбиття-держави на дрібні, майже незалежні від центра волости - держави. По-за цю "феодалною" системою, становить матеріальну винагороду воївників їх участь у воєнній добичі та платня, яку вони одержують. Залежне від відносин, важнішим було то одно то друге джерело удержання, але участь в добичі все була визнаним та практично дуже важним правом воївників. Воївники становлять стан, до якого належить і сам монарх. Король, це в першу чергу перший між воївниками, їх патріархальний провідник та голова. Він оточений та тісно зв'язаний з ними, бо вони, це дійсна фізична підстава та гарантія його сили. В умовах, викликаних поділом старо-орієнтальної держави на стани, коли селянство перестало бути збройною силою, на яку спиралася би держава в зовнішній боротьбі за своє існування а влада в своїй внутрішній політиці, цей зв'язок поміж королівством та лицарством дуже тісний. Де спеціально феодальна система шляхом децентралізації не ослабила центральної влади, там сила королівства залежить прямо від сили "лицарського" стану та навпаки. Монархії Вавилонців, Ассирійців, Медів та Персів це зразок сильної королівської влади, що ґрунтується на цій лицарстві, та є само висловом його інтересів. Коли-ж не стає цієї основи, то влада короля паде, стає безсилою. Так було в Єгипті. Починаючи з XIX. династії військова сила держави складається там в чимраз більшій мірі з чужих, наємних елементів. Помимо значіння цієї обставини для "великодержавного" становища на вні, на внутрішній воєна мада цей наслідок, що влада короля чимраз більше попадала під вплив та залежність від духовенства, яке фактично перебрало владу у свої руки. Старо-орієнтальна держава була по своїй істоті мінітарно-завойовницькою. Логічним наслідком цього було, що "воївники" були в ній пануючою верствою. Існування та сила цієї верстви,

це сила та існування держави. Внутрішній розклад держави проявляється тут все розкладом та упадком цієї необхідної верстви. Коли вона тратить свій воєвничий характер, коли на арену виступають чужі, наємні війська, то це знак, що почався кінець держави. Так було з окремими в Єгипті та Перзії, що впали дякуючи не силі противників, а власному внутрішньому розкладови та слабості.

Станом, що стояв найближче лицарства, було попівство. Генеза виділення деховенства в окремий стан, причини та шляхи його росту як суспільної та політичної сили — мало вивчені. Так приміром ще в "середній" єгипетській державі не існує попівство як окремий, замкнений в собі стан. Після прогнанні Гиксів воно виступає зразу-ж як могутня в державі сила, але сам процес, який відбувся в цей час, досі не вивчений. Про Індію знову є причини думати, що первісно стояло там духовенство в суспільній ієрархії за лицарством. В історичну добу воно займає як каста перше місце. Що до інших держав, то особливо в Вавилоні, Юдеї, "новій" державі Єгипту добуло попівство домінує в суспільстві становище — натомість в Ассирії та Перзії світське лицарство стояло суспільно та політично на першому місці. Загалом-ж на суспільне становище духовенства в старо-орієнтальній державі впливали ось які моменти. Перше все, авторитативний "теократичний" характер держави, що сам собою вже передназначав попівство для передової ролі. Далі, і в тісному з цим зв'язку: попівство представляло собою освічену верству, "інтелігенцію" тодішнього суспільства. Воно виконує важні завдання, або прямо для держави, або завдання, які є важні з державної точки погляду. Воно має природничі та математичні відомості, без яких немислима порівнюючи дуже висока матеріальна культура Старого Орієнту, з окрема його хліборобська культура. Те-ж саме відноситься до відомостей з обсягу права, знання са-кральних та правних формулок та приписів,

так дуже важних особливо в старому праві. Попівство дуже заєдро борюло цього "монополю знання". Боротьба за цей монопол - явище, яке стрічаємо впрочім не тільки в Старому Сході, але скрізь на означених ступенях розвою - це один із найважливіших засобів боротьби за суспільне становище попівства. Жреці опановували таким способом не тільки правове життя громадян. В Єгипті колеґії жреців зуміли системою обрядових приписів та форм так узалежнити від свого фахового співділання всю державну адміністрацію, що в дійсності вони мусіли стати керовниками генералів, міністрів, а коли особистість на це позволяла, і самих королів. І./ - Врешті основується суспільно-політична сила попівства на моменті економічного порядку. Монастирі, храми та попівство згромаджують в своїх руках величезне нерухоме та рухоме майно. Так на примір в Єгипті за часів "нової" держави належала до духовенства половина всіх земель в державі, - а крім цього попівством особливо в Єгипті та Вавилоні були зібрані величезні скарби рухомого майна. Дякуючи цим матеріальним засобам духовної ієрархії попівства світська влада у фінансову від неї залежність - обставина, яка особливо в скрутних для влади та держави моментах робила попівство абсолютним паном положення.

В економічному житті приймало попівство велику та коруючу участь як великий землевласник та як купецька могутча організація. Особливо халдейське духовенство було в торговельнім обороті визначним учасником і торговельні мотиви впливали сильно на його політику. 2./ -

Стани лицарів та попівства мали характер "родової" аристократії. На зовсім іншій

I./ Шм. II. 59.

2./ Winkler: „Altorientalische Forschungen." 1899.
S. 196. ff.

основі виріс та спирався "стан" службовиків-урядовців. Він виріс на тлі скріплення абсолютної монархічної влади коштом обох цих станів і виступає як стан тільки в тісному зв'язку з цим ростом. "Нова" держава Єгипту дає картину такого розросту бюрократії. Її сила не спиралася на ніякій правній основі, а власне на безправності всіх супроти волі фараона. Ця воля, нічим ні правно невізана, була чинником, що зрівнював всі стани, згладжував привілеї, які давало уродження. Ласка фараона могла винести на гору кожного, хоч би і невільника. Вона й робила це, і справила, що урядовці складалися в значній частині з чужинецьких, не народніх елементів, не найвищої моральної вартості. Ласка фараона було джерело, з якого шила сила та значіння бюрократії, а разом з тим і відокремлення її, як особливої влади, від інших "станів". В Єгипті було не проявом упадку та розкладу внутрішніх сил держави. Навпаки, в Персії ця верства людності складалася з "народніх" елементів, стояла порівнюючи високо і була з точки погляду держави додатним чинником. Особливого значіння набрала бюрократія в Китаю. Вона опанувала там весь державний апарат. Вона зуміла втиснути внутрішнє життя держави в складну систему формул та трафаретів, яку знала тільки вона, і так зробила себе необхідною. Врешті вона потрапила провести на ділі дідичність коли не посад, то заняття, і таким способом перетворилася майже в касту. Так перетривала вона ти-сячеліття, і реформаторський рух, який почався був в Китаю при кінці XIX. століття, звертався в великій мірі проти бюрократії.

4. Розділ.

В л а д а.

А./ Характер влади.

Як характеристичні риси держави Старого Сходу підносяться звичайно деспотію та теократію. Ці дві форми - мовляв - со-перничали одна з одною. Старо-орієнтальні

держави мали або деспотичну або теократичну форму влади. Такий погляд не зовсім ясний. Він закриває цю обставину, що поміж обома "формами" немає істотної різниці. Навпаки. Кожда майже деспотія була по своїй істоті теократією, хоч не кожда теократія деспотією. Теократія означає дві різні річи. Або "володар є заступником божеської влади, отже його воля є божеська, або він є обмежений божеською власттю, що проявляє свою зверх-державну волю через інші органи. І./ - В рамках теї-ж теократичної концепції зустрічаємо дві можливі форми: теократичну монархію, та теократично-племінську аристократію. В основі одної і другої форми лежить тотожне розуміння істоти влади, а буває й так, що дану форму влади можна з рівним правом зачислити до кожної з цих двох категорій.

Верховна влада в Старому Сході, це по своїй істоті скріплена безмежно влада племінного патріарха. Вона скріплена безмірно і зовнішно і внутрішньо, фізично й морально. Вона передусім - сила, понята зовсім змислом. Старо-єгипетська пісня каже, що фараон, "духий володар, що нищить всіх, хто не оглядається на нього; він рівний бурі, що реве на океані, коли його буруни падають як гори - хто в них найдеться, потопав в глибині." 2./ - Разом з цим її істота, це безконечний авторитет патріарха. В тіснішім родовім чи племіннім об'єднанні, цей авторитет зм'якшений обставиною, що патріарх і кровно близький до своїх підвладних і побутом з ними зв'язаний і дякуючи релятивній невеликості групи, він - так би мовити - стоїть все на очах всіх. З ростом політичної організації, в умовах, що перли до централізації та скріплення влади, голова цієї організації не тільки фактично росте в силу, його моральний авторитет росте теж без міри. Тепер він стає для своїх підданих безконечно да-

1./ *G. Jellinek, Allgemeine Staatslehre: S. 289.*

2./ *Adolf Erman, Die ägyptische Literatur und Kultur der Gegenwart. Bd. I. Abt. VII.*

леким, відступ між ним а підданими йому стає безконечно великим. На такім тлі розвивається на місци колишнього чуттєвого відношення, яке вязало членів роду чи племені з патріархом, на місци поваги до патріарха - просто релігійний культ. Пануючий стає не тільки найвищим жрецем, що посередничить між божеством і всіми редами та племенами держави, він стає сам богом на землі. Таке розуміння влади пануючого спільне для цілого старого Сходу - є тільки між поодинокими народами різниці ступеня в обожанню монарха.

Найповніше та найясніше це обожання проявилось в Єгипті. Там фараон - просто бог. Його діячем окрашують рого - символ божества. "Він рідний син Ре, він добрий бог, пестроперий Горус". І./ - "В дні його родження була радість в небі; боги казали: ми сплодили його; богині казали: з нас вишєв він, щоб правити королівством Ре". "Він - бог мудрости, якого очі заглядають в кожне серце, він Ре, якого слєск ми єглядаємо."

В незмінній формі переходилося доси ще отсе єгипетське розуміння королівської влади в старо-кушитського народу Кафа. В 7-ім столітті пер.Хр. цей народ перейшов з над берегів Нілю /горішнього:/ в середину Африки і заснував там державу на основах, які виніс з первісної батьківщини, та які перетрєвали в незміннім виді півтора тисячоліття. Щойно після завоювання Абіссинією, дісталися Європейці до Кафи. Вони наїшли там єгипетського фарао - перенесеного в умовини пралісу, але наділеного такою певнотою власти і так обожаного, як його предтеча з над Нілю. Цар - бог Кафи, це кождохасне вполчення Гєхо - одного з первісних богів старого Єгипту. Він носив корону, зроблену на взір єгипетської, що означала його божество. Жив відокрем-

I./ L. Winger: „Die Verfassung und Verwaltung
des orientalischen Altertums“

лений. Нікому зі звичайних підданих не було вільно на його дивитися. Коли він відбував подорож, бігли перед ним бігуни та попереджали всіх мешканців, щоби ховалися по хатах. Хто не послухав і глянув на царя-бога, того убивали королівські євнухи.

Хоч не так ясно, находимо такі-ж думки і в інших орієнтальних народів. По Гаммурабі королівство - це вічна божа установа. У Первів установив королів бог Агура Мавда. В Індії король є богом. В Китаю він "син неба". В Японії цісар сино "богині сонця". Згідно з таким розумінням королівської влади проголошено богом Олександра Македонського. Воно перейшло до Риму в часах цісарства та хоч в де-що змодифікованій формі до західно-європейських держав, де аж до найновіших часів задержалося в титулі "божою милостію". До речі, таке саме розуміння королівської влади зустрічаємо і на другій півкулі, в Америці. В завоєвницькій державі Інків, королі теж діти бога сонця, потомки уродженої цим богом пари, брата та сестри.

Божеський початок та характер королівської влади проявляється зовнішно відповідним церемоніалом релігійного характеру. Передусім церемоніал, що обов'язував при обнятті власти, участь в ній та роль духовенства яскраво виявляє теократичне розуміння влади. На внутр вязалося таке розуміння з пересвідченням про необмеженість в власти короля. Раз він бог, а що найменше богом установленний, то не може бути мови про обмеження його ким-небудь у виконувannya його власти. В цій істота старо-орієнтальної деспотії. Супроти пануючого, не мав ніхто ніякого "права" ані в царині приватній ні публичній. Дехто, м.и. Г. Еллінек підносить, що слово "деспотія" не досить ясно означає характер старо-орієнтальної держави. Мовляв, одиниця мала там права: і приватні, з якими могла виступити проти других спізпідданих, і навіть публичні, бо приналежність до каст чи стану була умовою для обняття означеного уряду чи посади. Ото-ж ці правні норми не родили ніякого права супроти пануючого ані не правного обов'язку з його боку. "Гарантії" додержання правного порядку могли лежати тільки у випадковій вдачі пануючих осіб. "

І тим власне, що воля пануючого сама тільки становила гарантію права, не будучи сама правом вязаною, характеризується старо-орієнтальна монархія як деспотія. Цього правного її характеру не відобразає її обставина, що монарх-деспот повинен шанувати моральні закони етики.

Залежно від культурного характеру держави, розуміння цих моральних законів дуже різне і скаля моральних обов'язків монарха дуже широка. Написи на пам'ятниках, яких тенденція все підносити те, що уважається найвищим та найкращим в житті усопшого монарха, дають нам можливість пізнати цю скалю. Одні з них, головню ассирійські вичисляють тільки зруйновані покійником міста, убитих та жорстоко замучених ворогів. Рисунок представляють володарів, що пр. власноручно виколють очі бранцям. З них не звернено уваги на ніщо, як тільки на силу та безоглядне використування її. З другого боку зустрічаємо написи такі: "я не скривдив ніколи малолітнього сина, не мучив вдовиці, не утискав хлібороба, не прогнав пастиря, не забрав доворцєви кріпаків його людий від праці." І власне інтересне таке підношення як особливі заслуги цього, що повинно бути з етичного боку звичайним та нормальним. Воно показує, як слабо обов'язували пануючого навіть закони моралі.

Один закон обов'язував його безоглядно. Закон збережування та скріплювання своєї власти. Для цієї мети, для задержання здиновластія усе було дозволене. Історія старо-орієнтальних деспотій це кривава історія жорстоких змагань за владу. Її жертвою падали цілі роди та покоління, не виключаючи найблизших рідних. Цей закон впливав з самої істоти деспотії. Він виконувався неминуче та безоглядно скрізь, де існувала деспотія. Старий орієнт визнавав його явно. І ясно висказав його один зі спадкоємців старих деспотій, добувець Царгороду, Могомед II.: "Запитавши думок многих учених в праві, ми оповіщуємо та подаємо до відома: нашим найяснішим потомкам має бути дозволено убивати власних братів та інших родичів, коли це буде потрібне

для забезпечення престолом та народу".

Що до наслідства престолу, то треба прийняти, що зразу королівство було виборне. Тільки згодом, силою факту а далі звичаю закріпилася дідичність, при чому рішала звичайно воля попередника, хто з його синів має по ній панувати. Звертає увагу довготривалість династій на Сході - так головні в Ассирії, в Китаю, Японії. Зустрічаємо династії, що панували перетривали тисячеліття. Бувало, що однієї династії вадержувала іноді на протязі кількох поколінь свою потенціальну спосібність до влади. Це вказувало би на те, що думка про право означеної династії до трону була глибоко вкорінена.

Б. Теократія.

В сумраках нерозвідженої ще минувшини почався процес, що на протязі кількох тисячеліть стояв на першому плані історії, та який і сьогодні ще не вповні закінчений. Одноціла зразу та всеобіймаюча влада патріарха розпалася. Із загальної функції, які належали до первобутнього голови політичної організації, виділилися функції жреця та ворожбитів. Окремий "стан" переняв цю функцію в свої руки, монополізував її для себе, відокремився від решти зорганізованої громади і розпочав боротьбу за суспільне своє становище та за політичну власть в громаді. Це сталося на історичнім Сході. Вся історія держав Старого Сходу проходить під знаком боротьби попівства за становище в державі, та боротьби - скритої або явної - поміж ним, а світською владою. Одна і друга боротьба тісно зв'язані одна з одною. В першій іде про суспільну рангу. В ній вирішується, чи попівство чи світське спільно з лицарством, або в боротьбі з ним за першенство, має бути передовою верствою. Друга, це початок тисячелітнього спору між "церквою і державою".

Як готова, замкнена в собі верства виступає попівство в першу історичну добу в Індії. Пануюче суспільно становище попівства з там вислідом боротьби, яка була ним зведена з ка-

стою лицарів, та покінчилася заміною суспільних ранг між обома кастами. Перемога брагманів там повна. Вони усунули лицарство від всего політичного впливу. Вони рішали про війну та мир, вони мали в руках законодавство та адміністрацію, вони тільки знали право та до них належить судоводство. Король виходив з касты нищої, як каста брагманів. Він мусів про це памятати. Маркантно пригадував це йому обряд при помазанню на короля: брагмани били його, поки наділяли його божеським достоїнством. Колись, в давнину присягали взаємно брагмани королеви, а король їм. Пізніше задержалася тільки присяга короля брагманам. Не зважаючи на це, характер королівської влади був божеський і ця влада була по своїй істоті деспотією. Король панував над всіми, з виїмком брагманів.

Проти брагманів та їхньої суспільно-політичної системи піднявся в першій половині 6-го століття до Христа могучий революційний рух. Він вилився в форму релігійної течії, якої творцем був королевич з Капілявасту Буддга. Суспільний зміст учення Буддги - проголошеннє рівности всіх людей зєднав йому широкі народні маси. Політичний його бік - що звє звертався проти пановання Брагманів справив, що до буддгизму пристали також деякі королі. Рух прийав величезні розміри, та в самій Індії був здавлений кріваво. Витиснутий з Індії буддгизм поширився за її межами в Тибеті, Китаю та Япані і став там пануючою релігією. Разом з цим він змінив свій суспільно-політичний зміст. Власне буддгійське попівство втворило "скінчену" форму попівсько-теократичної держави. З нею доси ще Тибет. Номінально в ній Далая Лама і світським і духовним головою, необмеженим володарем. В дійсности він невольник в руках жреців, що держать його, відтатого від світа в своїх руках і правлять самі в його імені. Перемога "церкви над державою" повна - повніша навіть, як була в Індії.

У Вавилоні в часи Гаммурабі попівство не грає ще цієї ролі, як пізніше. Сам Гаммурабі був ще одночасно і найвищим жрецем. Пізні-

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76**

ше бачимо там попівство все на повищій сильній економічно забезпеченій, дуже впливовій та сильно зорганізованій верстві. Їхні організації та фактична сила перетривали й саму державу. Те саме зустрічаємо в Сирії, в державі Хета, що оставала під сильним впливом вавилонської теології та вавилонських духовних колегій. В Ассирії та Персії попівство ніколи не спромоглося стати пануючою класою. Натомість в Єгипті велася затижна боротьба попівства за владу. В добу старої держави попівство як окремий стан там не існує. Воно не існує ще як стан і в часи "середньої" держави. Найвищим жрецем був тоді фараон, нижчими - місцеві номархи та лицарство. Релігійні функції не були ще відділені від світських. Після прогнання Гиксів суспільний вигляд Єгипту змінився. Суспільний низ представляє суспільно закріплене, політично безсиле селянство. Вгорі не існує вже власне лицарство - натомість пануючою суспільною класою з багате, сильно організоване попівство. Тоді розпочалося політичне змагання між ним а фараоном, яке виповнює історію "нової" держави. Як видатніші епізоди цієї боротьби треба навести спробу фараона Аменхотеп IV. /:1509 р. до Хр.:/ завести замість дотеперішного культу, монотеїстичний культ бога сонця. - Це була проба політичної офензиви світської влади, що бачала знищити радикально і в основі вплив та значіння жреців. Ця спроба мала тільки короткий, переминаючий успіх. З другого боку захват жрецем Сетхон-ом престолу фараона - це також скороминучий успіх наступу жреців. Таке-ж хвилеве тільки значіння мало пановання два й п'ятьдесят років після прогнання з Єгипту етіопських наїздників. Остаточно перемогла світська влада о стільки, що жреці мусіли вдоволитися визначним в суспільності становищем, без рішавчого політичного впливу.

Такий вислід боротьби зі зміною господарського характеру Єгипту. Його міста, передусім міста долинного Єгипту стали торговельними осередками. Хоч вони не добули рі-

паючого політичного значіння в державі, то давали фараонам економічну основу незалежності. Крім цього вони втягали Єгипет в круг ділання грецької культури, якої вплив сильно підкошував авторитет жреців.

На такий вплив грецької культури вказує прямо грецький історик Діодор Сицилійський відносно сусідньої а Єгиптом Етіопії. В Етіопії займали жреці пануюче становище. Король підлягав їм зовсім: коли жреці так наказали, король мусів кінчити самогубством. Боротьбу, яка тревала цілі століття, вирішив жорстоко король Ергаменес. Коли жреці наказали йому самогубство, він казав вимордувати всіх жреців. Діодор каже, що Ергаменес тільки тому зважився на такий вчинок, бо він мав грецьку освіту.

Політична боротьба між "світською а духовною" владою проводилася все на тлі суспільних течій в державі, на які спиралася одна та друга сторона. Звичайно попівство було речником аристократичних інтересів вищих каст та "посідаючих" станів. Так бувало в Єгипті, Вавилоні, та особливо яскраво в Індії. Вже вище сказано, що воно було теж речником аристократизму в царині духовної культури, що воно завдро зберігало монополію знання. Воно старалося задержати для себе виключно і теоретичні свої відомості і передусім відомості, що мали безпосереднє практичне значіння. Між останніми перше місце займали відомості астрономічні, геодезійні та правно-ритуальні, що віддавали в руки "знаючого" керування всім життям краю. Для цієї мети збереження монополізування служило м.я. уживання окремого "святого" письма, недоступного мирянам. З огляду на все те, боротьба "між світською та духовною владою" мала все глибоке суспільне та особливо культурне значіння. Цей звязок між суспільно-економічною, культурною та політичною справою в старім орієнті виступає дуже ясно та виразно.

Особливу картину з точки погляду взаємин між світською а духовною владою пред-

33

ставляє собою гебрайська держава. Її початок - це завойовані долини Йордану кочовими племенами, що оставали під проводом племінних вождів-суддів. Воєнні походи та тревогидоводять до об'єднування племен під владою одного воєнного начальства. Зразу ці об'єднання тривають тільки коротко, поки триває воєнна потреба, що викликала їх. Згодом стає королівство постійною установою, хоч після чотирьох операцій спільних королів розпадається держава на дві, Ізраїльську та Єдейську. В пору, коли остаточно творилася королівська влада, вона мала зразу ж чисто світський характер. Вже тоді існував в Гебрайців окремий стан жреців, зложений з двох частин різного характеру і мабуть неоднакового походження. Левіти, зорганізовані як родове духовенство, стояли до певної міри поза родово-племінною організацією. Вони не мали земельних родових наділів і не входили в склад громад, лишень оставали під їх опікою, що дало почин для гіпотези, що це були жреці завойованих Канаанців, які колись перейшли до Гебрайців. Побіч них існувала група "пророків" - питомі установи Семітів. Пророки походили з гебрейських племен, і весь час оставали в найтіснішій звязку з життям гебрейської "народної" маси. В боротьбі, яка почалася мабуть вже з хвилиною повстання королівства, пророки були все найактивнішою ударною силою духовенства. Вони виражали позицію, заняту попівством супроти королівства та його політики.

Боротьба проходила на тлі суспільної еволюції, яка відбувалася зразу в одній, відтак паралельно в обох гебрейських державах. Колишній родово-племінний устрій, що обіймав принципово вільних та рівних людей, розпався. Вже в часи Давида та Саломона стогнав "простий" люд під тягарем надмірних податків та повинностей, а на суспільних "верхах" накопичувалися багатства, головню як прибуток з торгівлі, що розвивалася по містах, під опікою держави. В звязку з цим горіла культурна боротьба. Міста та звязаний з ними королівський двір ставали осередком "поганських" культів, головню культу Баала,

а суспільний низ оставав вірним "вірі батьків", культури Яхве. Політично королівство ставало деспотією в чистому її виді, проти чого бунтувався теж низ, відстоюючи старі порядки. Врешті, королі вели лінію "міжнародної" політики, яка впливала з їхніх велико-державних тенденцій, та яка не відповідала інтенціям консервативного, хліборобського низу. Королі старалися задержати активність на арені "світової" політики і втягали обі єврейські держави в конфлікти великих їх сусідів, Єгипту, Ассирії, Сирії та Вавилону. Консервативна, народна течія вимагала мира та безпеченства, хоч би коштом престижу держави. Так стояли одні проти других: посідаючі і бідні, місто і село, торгівля і хліборобство, релігія проти релігії, народний елемент проти чужинецьких впливів. Пророки зразу станули по стороні народної стихії, проти непопулярних вимог королів. Особливо у внутрішній, "суспільній" та "культурній" політиці їх дужий голос не міг не найти відгуку в масі. "В усій літературі всіх народів не можна найти стільки строгих, повних догани, картаючих висказів про королів, як в ізраїльській". Пророки мали за собою не тільки релігійний фанатизм, але і пересвідчення, що з справді речниками маси; вимагання податкових пільг, заборони брати відсотки, злагодження права заставу, це була суспільна основа для всієї політики пророків. В жорсткій - як скрізь - та безпощадній боротьбі пророки не все були переможцями. Про вислід боротьби рішили остаточно зовнішні події. Ізраїльська держава була знищена. В Юдеї була зломана сила королівства. Після повороту з вавилонської неволі приготований ще до неволі пророками тріумф над королівською владою став ділом. Припав він в уділі єрусалимським жрецам. Юдея стала "сцентралізованою попівсько-урядовницькою державою", "в якій пануюча класа керувала народнім життям по сакральнім конституційнім закону."

5. Розділ. О Р Г А Н І З А Ц І Я.

А. Організація урядів.

Організація старо-орієнтальних держав має - не зважаючи на велике число урядів - нескладний та простий вигляд. Її форми відповідали завойовницькій генезі держави та деспотичному характерови її верховної влади. Власть короля була наскрізь особиста - не тільки в розумінню єдиновластія. Її одним жерелом була сила та авторитет короля. Як голова первісної родини, так і старо-орієнтальний король був носієм права цілої групи, якої був головою. Його власть, це було особисте його право - одиноке суб'єктивне політичне право в державі.

Осередком всієї організації був двір короля. Сам король посідав "повноту" власти. Він був володарем, в принципі необмеженим. При нім знаходилися численні високі урядовці, яких компетенції з річею означені. Так пр. в Єгипті за старої держави при дворі фараона з найвищий суддя, скарбник, начальник робітників та копалень, начальник жреців, тайний секретар, бібліотекар, урядовець для справ петицій і т.д. В Персії, ще в перші часи їхнього виступу король оточений численними достойниками, між якими з королівський суддя "дatabара", сімох радників, канцлер, підчаший, конюший, начальник колесниць і др. Всі ці урядовці, хоч і мають означений "круг ділання", з в дійсності придворними достойниками, дорадниками короля та його заступниками з його волі. Кождочасно може король перебрати сам особисто вирішення кожної справи. Істнування цих урядів має на меті тільки технічне улегшення королеви правління, яке в засаді остає все і в цілості при нім.

В зв'язку з таким власне розумінням "річезового" поділу урядів остає обставина, що цей поділ не йшов далі королівського двора. До наших урядів він не відносився. Ієрархія

урядів була, поминувши найвищі, побудована виключно на територіальній поділі держави. Начальники поодиноких частин держави були "намісниками" короля для своїх округів, причім представляли там таку-ж повноту влади, як мав її король для цілої держави. Кождий такий помічник був для свого округа і найвищим полководцем, і суддею й адміністратором, а де король, як в старім Єгипті, єдначив в собі і духовну владу, - також жрецем. Всім тим був намісник тільки в заступстві та як представник короля, що мав в принципі право все чи то відкликати намісника, чи вирішити безпосередно конкретну справу.

Цьому не противилося, що намісники удержували двори, які своїм складом відбивали склад королівського двора, та що вони утримували урядовців, призначених для означених завдань. Ці урядовці не були ні державними, ні королівськими. Вони були тільки дворянами намісників, представляли особу намісника, як він представляв особу короля. Трохи инакше представлялася справа що до захоплення іноді повіством деяких функцій, передусім судоводства, - але і це носило виключно фактичний характер. Сама засада, саме переконання, що одним єдиним джерелом влади є король, оставала не порушена.

З окрема об'єднував намісник в своїх руках і військову і цивільну владу. Він був командантом військового контингенту, який виставляла його провінція. Бувало, що в похід не йшов сам намісник. Так було в Персії підчас грецьких воєн: військові контингенти кількох провінцій були тоді звичайно зібрані разом та ставлені під команду спільного полководця, самі-ж намісники оставали підчас походу в провінціях. Дехто добачував в цім спробу відділити функції військові від невійськових, але такий погляд неоправданий. Це було викликане виключно практичними потребами воєнного походу, і не порушувало засади. Військові частини вертали відтак під команду своїх намісників. Принцип виключно територіального а не річевого поділу урядів задержався, і довго ще, так

пр. в арабській державі він був пануючим на Сході. Ще в часи каліфів робилися спроби виділити фінансову адміністрацію та передати її окремим урядовцям, але вони остали без успіху.

Старо-орієнтальна держава була в засаді централістична. Не зважаючи на це, становище її територіальних частин, провінцій було в дійсності неоднакове. Воно залежало від фактичної сили центра. Була ця сила невелика, тоді провінції ставали більш незалежними і держава ставала ніби зв'язком напів-самостійних держав. Для цього особливо сприятливим моментом була недостача розділу урядів по провінціях на річевій основі. Дякуючи неістнуванню такого розділу, виключно особистому відношенню між намісником та його підвладними, дякуючи їхній особистій залежності від намісника, провінція була адміністративно зовсім в руках намісника. Це зміцнювало його становище, робило його фактично таким-же пануючим на території провінції, як був король для цілої держави. Організаційно була провінція таким чином все приготовлена до самостійності, коли тільки допускало до цього фактичне відношення сил. Державна централізація була проведена та удержувана тільки фактичною силою осередка, можливістю з його боку кождочасно здавити "самостійницькі" пориви провінцій. Може це і є одна з причин тих численних повстань, яких криваві здавлення перелічує історія старого сходу. Одні Ассирійці проводили централізацію, послідовно в цій змислі, що вони відбирали своїм провінціям саму можливість творити небезпечну для себе організовану силу. Вони досягали цього двома шляхами: насильним переселюванням людности та перемішуванням її - так знищили Єдею, де на місці первісної людности повстали мішанці - Самаританці, та творенням провінцій так малих, що не могли ставати небезпечними. Впрочім, ця зовнішня, нескладна форма централізації була одною зі слабких точок старо-орієнтальних держав. Кождій з них доводиться витрачати чимало зусиль, щоби удержати провінції в залежності від центра. При існуючій формі

організації це діється шляхом удержування в залежності осіб начальників провінцій. Для цього затримується їх при особі короля - так було в старім Єгипті, де намісники перебували на дворі фараона. Над ними розтягається особливу контролю, м.и. висилаючи особливих урядовців з широкими правами контролювати намісників в імені короля. Ввагалі-ж центр старається робити становище намісників непевним, не дати їм "вкорінитися" на місці. Навпаки, з боку намісників ідуть старання закріпити за собою посаду, коли можна, зробити її дідовичною. Так було в "середній" державі Єгипту, а відтак в Перзії. В Єгипті тої доби, яку названо теж феодальним періодом, мають "волоости" а властиво їх начальники - номархи дуже велику незалежність від центра. Вони мають власне військо, держать в залежності від себе закріпощених селян, чим добувають для себе незалежну від центра економічну основу, са-мостійно виконують судоводство та всю адміністрацію. Навіть численне часу відоувається для кожної волости окремо, по рсках пановання її володаря. Між собою ведуть отсі "князі" безупинні війни. Єгипет як цілість тоді властиво не існував. Тільки з трудом повелоса фараонам XII. династії провести єдинення Єгипту таким способом, що самі зуміли скупити в своїх руках більші простори землі, стали через те матеріяльно, а в слід за цим і політично першими між номархами. Вони добули провід в державі, але не могли зломити зовсім сили та фактичної самостійності номархів і не могли вивторити незалежної від них державної сили.

Подібну картину розпаду на майже незалежні частини представляє Перзія в добу після грецьких воєн. Намісники "сатрапи", це "князі", що мають чималі власні приходи, власні двори великого стилю, власне право вибирати військо, власну прибічну сторожу. Передусім вони є дідовичні, часто на протязі многих династій. Ясна річ, що така сила намісників мусіла стати небезпечною для держави. Вистарчило, що намісник в момент небезпеки для держави не ставився, - що-ж

доперва тоді, коли він виступив проти держави чинно.

Б. В і й с ь к о.

В зв'язку з характером старо-орієнтальної держави питання збройної її сили було для неї все найважливішим. Військовий розклад та упадок, це все - розклад та упадок держави взагалі.

Можна подати загальну схему, по якій це питання ставало перед старо-орієнтальними державами в різних формах. В першу чергу збройна сила держави - це був узброєний нарід-завойовник, себ то загал його спосібних носити зброю вольних членів, іноді при участі також невольників. Далі питання стає перед двома труднощами. Суспільна диференціація розкладає завойовників, та одна їх частина вже не в силі виконувати військовою службу, яка відриває її від господарського заняття, та яка з розвитком техніки узброєння стає дорожшою. З другого боку, в міру цього як росте та поширюється держава, стає отся "власна" збройна сила не вистарчати для цього, щоби обороняти державу і перед зовнішніми ворогами і перед бунтами та повстаннями внутрі. Треба поповнювати армію новими елементами і треба забезпечити її матеріально. На тлі цих питань та завдань ведуть держави свою військову політику.

В першій первісній фазі питання армії не існувало як окремий, особливий проблем державної політики. Покликання до зброї всіх спосібних носити її було природним і вистарчаючим засобом. Узброєння війська не представляло особливих труднощостей. Кожен ставлявся узброєний - зброя була ще порівнюючи недорога, - примітивна, певно бодай в деякій мірі власного виробу, а суспільна диференціація ще не витворила була класи абсолютно нічого не посідаючих. Як узброєння, так і первісна тактика була на стільки проста, що не вимагала від війська особливої вправи. Кожен, хто ставився збройно, був вже й вояком. Забезпечення армії

харчами теж вирішалося доволі просто. Кожний з покликаних приносив харч із собою, а коли та о скільки їх не стало, армія грабувала безпарданно і своє і чуже населення. Написи з доби "старого" Єгипту дають нам описи такого простого методу постачання.

Така примітивність військової справи кінчиться під впливом суспільного розвитку та розвитку воєнної техніки, що йшли в парі один з одним. Воєнна техніка розвивалася в напрямі удіпшення зброї та в зв'язку з цим ускладнення воєнної тактики. Етапами в розвитку озброєння є заведення панцирів та шоломів, які стали необхідними для "важкої" піхоти, далі поява воєнних колесниць та кінноти. Розвій тактики приносив з собою воювання в справнім воєнним строю. Замість неозначених точно ні що до скількості ні якості частин, які виставляли родові або місцеві групи, виступають тепер військові частини, що обіймають означену скількість борців, однаково озброєні. Ці частини повинні по означеній команді виконувати механічно точно означені рухи. Військова справа змагає наслідком цього особливої вправи, вишколення. Рівночасно суспільний розвій справляє, що хліборобська маса не в силі застати себе зброєю ані не може - зв'язана з землею - віддати військовим вправам час, потрібний для цього, щоби вишколити вояка. Військовий обов'язок стає для неї важким тягарем, якого нести вона не в силі. Почуватяться нарікання - особливо часті вони в Єгипті - на "невоїнничість" селянської маси, а скрізь відбувається заміна обов'язку військового служби обов'язком платити дані та нести означені тягарі. Військова справа стає ділом не всего народу, тільки означеної його частини, яка з правила, стає такою напуючою, натомість невоєнна маса сходиться на суспільний низ, рівняється з завоюваними.

В тій стадії, коли основою армії стають по черзі борці на колесницях, кіннота та важко-збройні піхотинці, коли рівночасно вимагається від вояка військового вишколення, а в зв'язку з цим відбувається перехід

від системи ополчення до постійної армії. Військова політика держави стає перед новими завданнями та новими труднощами. Треба було отсю армію не тільки сотворити, а й зробити це так, щоби збройна сила держави оставала певно в руках верховної влади та не могла стати незалежною, самостійною силою. Для держав, в яких все існувало не знищені ще партикулярні племінні та місцеві угруповання, удержувані в залежності тільки силою державного осередку, були ці завдання особливо трудні. Були три можливі способи розв'язки, і кождий з них приносив з собою окрему небезпеку. Один шлях, це було будовання армії системою, яку названо "феодальною". Держава, а властиво її центральна влада оплачувала військову службу земельними наділами. Заплатою за обов'язок служби була земля, з осілими на ній кріпаками. Така система творила з "лицарства" великих землевласників, економічно та політично незалежних від центра. Вона децентралізувала державу, робила її слабкою, неспособною до оборони на випадок серйознішого нападу. Вона панувала в "середній державі в Єгипті і виявила там свої лихі наслідки. - Другим способом було творення армії з наємників. Така система скріпляла в першу чергу центральну владу, робила її незалежною від прихильності суспільних станів. Але разом з цим вона приносила иншу небезпеку. Зложено з воєнків, з фаху сліпо послушних своїм командантам, військо ставало легко чинником, який починав самостійно та виключно в ім'я своїх вузких інтересів вмішуватися в справи держави. Починалася власна політика наємних полководців. Монарх стає іноді безсилим знаряддєм в їхніх руках. Буває, що котрийсь з таких полководців сам захоплює престол, як Гарем-Габ в Єгипті. Іноді знову наємне військо стає залежним від попівства і вирішує в його бік боротьбу між світською та духовною владою. Так було в Єгипті за "нові" держави. В кождім випадку існування армії незв'язаної тісно з "народним" елементом, хоч би тільки з одним станом погрожує все небезпекою для держави. Це була одна

з причин слабости держави м.и. в Персії, коли Персія, в добу після грецьких воєн, перейшла почасти до цієї системи.

Так би мовити нормальним способом вирішення військової справи було удержування під зброєю частини пануючого народу, а власне його "лицарського" стану. Цей системи придержувалися найпоширеніше Ассирійці, Меди та дуже довго Персії. Кадри власних племінно-войовників становили основу армії, яку доповнювали невольники та помічні частини, доставлявані завойованими народами. Така система скріпляла суспільно-становище короля, що сам належав до стану лицарів, а політично сприяла централізації. Все-ж в дійсності і вона не могла вистарчати і згодом скрізь мінявся склад армії. Армія втрачала свій "народний" характер і чим раз більшу роль переймали в ній чужинецькі, по частині наємні частини. Це було неминуче з огляду на суспільну та політичну будову старо-орієнтальної держави. Безнастанні війни винищували просто фізично власне "лицарство". Поділ на стани не давав поповнити його рядів рідним етнічно-елементом. Неминуче було треба переходити до системи наємних військ. При цій виступає на яв щось, що можна би окрестити як історичну немезіс. Пануючий нарід, що колись в минулому захопив завойовану землю, тепер був зв'язаний з нею, став в своїх "хліборобських" масах невольничим. Через те наємні війська - це скрізь чужинецькі війська. Збройна сила держави переходить таким чином в чужі руки - для кожної, а тим більше для держави такого типу, як були старо-орієнтальні, це підтинає саму основу її буття.

6. Розділ.

З а в д а н н я д е р ж а в и.

Не можна сумніватися, що в найдовші періоди, в періоди державотворчих завойовань виключно тільки безпосередній інтерес завойовників рішав про їхню діяльність. Вище сказано, як мусіло розвиватися розумін-

на цього інтересу. На тлі цього розвитку починає політична організація перебирати на себе завдання, що зразу були їй зовсім чужі. Круг цих завдань поширюється згодом. Держава не перестає бути організацією панування одної людської групи над іншими. Вона стоїть на сторожі поневолення одного племені другим, народу - народом, відтак одної частини народу - другою. Але до цього головного та істотного завдання прибувають в часом інші. Побіч завоювання та захисту захоплених земель, виринають питання внутрішнього порядку на них, , питання про піднесення на них господарської продукції і т.д. Держава стає в чимраз більшій мірі активною в царині культурного розвитку людства. І власне значіння старо-орієнтальних держав в цім напрямі незвичайно велике - не менше, як для розвитку форм державної організації.

Геродот розповідає, що при будові піраміди Хеопса постійно було зайнятих 100.000 людей, що мінялися через кожних три місяці. Це дає картину старої держави як організуючої сили. Правда, ця організуюча енергія була звернена переважно на неекономічні цілі. Храми, палати, гробниці та пам'ятники, що на них в переважаючій мірі витрачувала держава робочу силу своїх мас, не могли ні в чім піднести економічно крає та положення його мешканців. Для широких мас вони мусіли бути тільки зовнішнім знаком їхнього поневолення та цієї сили, що поневолювала їх. Але організуюча сила держави проявлялася не тільки в цих напрямках.

Держава, це насильна організація. Насильство, яке сотворило її, принесло всім поневоленням безконечне лихо, але рівночасно воно принесло організацію в таких розмірах, в яких вона инакше не була -би здійснювалася. Через те, дякуючи державі стало можливим все те добро і зло, для чого необхідною була така широка та тверда організація. Свідомо або несвідомо держава стала виконувати чим раз то ширші завдання. Виконання цих завдань "оправдувало" її існування, становило ті умовини, дякуючи яким держава

була не тільки насильством, але й установою об'єктивно позитивною. Вона виконувала такі завдання навіть тоді, коли її влада не клала собі такої мети. Ці завдання носили в першій мірі господарський характер - поруч них та в зв'язку з ними були ці завдання "культури" в широкому розумінні слова.

Господарські завдання, які виконували старо-орієнтальні держави, розтягаються на дві області: матеріальної, головню хліборобської продукції, та торгівлі. В обох напрямках вже дуже рано виступає держава Старого Сходу активно. Географічна основа цих держав, урожайна долина ріки вкладада на них не тільки обов'язок військового захисту від небезпек, якими погрозувала безнастанно пустиня. Держава переймає на себе також захист долини перед занесенням її піском пустині. Вона організує цю оборону - і не тільки оборону, а і наступ на пустиню, з метою добути на пустині нові простори, поширити межі урожайної землі. Особливо долини Євфрата-Тигра та Нілу дають свідоцтво про державну творчість в цім напрямі. Канали, що допроваджували воду на пустинні піски та замінювали їх в урожайну почву, штучні водні басени, як озеро Меріс, заложене по традиції фараоном Аменгета, водотяги та водопроводи, численні інші будівлі для наводнення або осушення, все те поставило тільки дякуючи праці та зусиллям соток тисяч людей. Силою, що організувала цю працю та робила її обов'язковою - була держава. Далі, вона сама або в спілці з повівством була цим господарем, що на захищених або ново-добутих просторах вів руками своїх "підданих" господарство. Побіч даної, яку складали поневолені народи, податків та воєнної добичі, була земельна власність головним жерелом приходу для держави. "Домена" т.є. королівська земельна власність була економічною підставою для сили та становища верховної влади в державі. Так пр. в період "феодалізму" в Єгипті земельна власність опинилася була в руках місцевих вельмож; скріплення центральної

лади та перемога її, зв'язані зі скупченням в її руках як власника великих земельних просторів. Верховна влада, себ-то "держава" стала поруч поліпства найбільшим землевласником. Це поширвало і її функції. До виключно політичних, прибували чисто господарські завдання, діяльність держави ставала більш різноманітною та всесторонньою.

В більшій мірі як хліборобство ставало торгівля впливати на державу. Хліборобство мало значіння головно для внутрішньої політики держави. Натомість торгівля стала згодом моментом, який впливав дуже сильно також на зовнішню політику, та рішив про становище держави в тодішнім світі "культурних держав". Зовнішньої політики та її історії старого Сходу не можна зрозуміти инакше як в зв'язку з розвитком торгівлі тої доби. Зв'язок цей дуже давний. Його початок сягає ще доби родово-племінної організації. Особливо походи та війни кочових племен це один з моментів, з якими тісно зв'язані початки торгівлі. Оппенгаймер каже просто, що торгівля та рабунок ішли все в парі та перепліталися одно з одним. Війна давала переможцям річі, яких вони не могли зупити в добутий кількості. Частина воєнної добычі ставала таким чином товаром. Її вартість була не в їхній безпосередній пожиточності, а в цім, що її було можна виміняти на інші, потрібні річі. Частина добычі особливо надавалася для цього дякуючи обставині, що її було можна без особливих трудностей передержувати та переносити з місця на місце. Це були особливо невеличкі та річі, які при невеликій об'ємі представляли порівнюючи велику цінність, отже шляхотні метали та дороге каміння. Так постоачала війна предмет для торгівлі. З другого боку вона відкривала місця збуту та шляхи до них. В обох напрямках держава перембрала на себе завдання та поширила їх. Вона виступає скрізь як опікунка та протекторка торгівлі. Маємо переказ про те, що з дозручення фараона dokonано успішно плавуу кругом Африки. Це показує, не що инше, як величезне зацікавлення влади питанням тор-

говельних шляхів. Як тисячі літ пізніше торгівля старалася поширити межі знаного світа, розкривала брами до незнаного. А діялося це під рукою держави. Інтересами торгівлі треба теж пояснювати зацікавлення держави монетарним питанням. Заміна худоби як загального способу розплати грішми, зв'язана тісно з розвитком торгівлі. Вона означає глибокий переворот в цілій системі господарства. Значіння цього перевороту не з'ясує повне, коли існують побіч себе різні монетарні системи. Особливо для великої торгівлі не вигідна конечність перерахування, зв'язана з цим неточність, непевність, чи дана монета мати ме скрізь однакову вартість. Отож треба вказати, що старо-східня держава виступає і на цім полі активно.

Вавилон витворив власну систему "важених" грошей. Лідійські королі завели "биту" монету, Врешті вчинком, який свідчить про пляномірну та передуману торговельну політику, з монетарна реформа, яку перевів в Персії Дарейос. Він починає бити золоті "дарейки", монополізує биття монети як виключне право держави і таким чином кидає на грошовий торг сильну монетарну одиницю, яка супроти лідійського та вавилонського гроша має характер загально визначної.

Що до зовнішньої політики, то вона мусіла відкривати та захищати для торгівлі ринки та доступ до них. Одно і друге лежало на лінії завоювницької політики старо-орієнтальної держави. Інтереси царства були тут о стільки згідні з інтересами торгівлі, що кожне нове завоювання помирювало поле для торгівлі. Мірковання чисто торговельного порядку впливали свідомо на державну політику там, де заінтересована в торгівлі верства була достатньо сильною політично. Такою верствою було в Єгипті та Вавилоні попівство. Але і там, де державна влада не керувалася свідомо мотивами торговельної політики, вона служила їй об'єктивно. Служила їй навіть політика Ассирії - дарма, що вона

свідомо не виходила poza вузький круг зацікавлення тільки градоуком та добичею. Так вона виповнила глибоку культурну місію. Тоді, коли передня Азія була політично уніфікована Ассирійцями, вона одержала з точки погляду господарства одностайну зафарбування дякуючи торговельній системі арамейського народу. Не будучи ніколи державно творчим, цей семітський нарід... сотворив інтернаціональні торговельні зносини, що зв'язали фенікійське побережжя та Кипр з Вавилоном та еллімітською державою Сузи, Ассирію та Вірменію з південною Сирією, а хоч слабіше - Єгипет з Лівією. Їх зовнішнім центром Нініва, "де купців більше, як зір на небі". "Таким способом передусім торговельні зносини разом із зв'язаними з ними господарськими інтересами попівства, в першу чергу вавилонського, ... удержують внутрішню ассирійську державу та дають їй основу". В цій лежить тайна успіхів не тільки ассирійської держави. Стремління кожної з них до поширення находило для себе о стільки корисний ґрунт, о скільки воно приносило користі інтернаціональним по своїй істоті торговельним інтересам. Найясніше виступає це відносно Персії. Мілітарні завоювання її можна пояснити її військовою силою. Але удержання завойованих областей при системі толеранції та не досить ціпкого організаційного зв'язання їх з центром було наслідком цих вигод господарського порядку, які Персія давала завойованим.

Значіння держави Старого Сходу в господарчій системі треба признати дуже великим. Воно було великим незалежно від цього, чи та о скільки державна влада вела свідомо економічну політику. При цій рішавчим був все інтерес пануючих в даній державі "нароїв" та "станів". Те саме треба сказати про широку область діяльності держави, яку ми обіймаємо назвою "адміністрації". Стара орієнтальна держава розвивала в деяких напрямках незвичайно різномірну діяльність на цій полі, але ця діяльність була диктована все тільки потребами влади. Так з потреб

військової організації та зі стратегічних міркувань впливало підлягання про сухопутні та водні шляхи. Для таких-же потреб війська та цивільної влади організовано поштово-комунікацію включно з комунікацією оптичними знаками. Могутні будівлі присвячені теж тільки потребам влади - світської та духовної. Залежно від сильнішого становища одної або другої, переважають то храми - як було у Вавилоні, то королівські палати - в Ассирії, - то знову - як в Єгипті - світське та церковне будівництво розвивалося рівномірно.

Одна тільки "поліція безпеченства" обслуговувала по часті "загальні" інтереси, але й вона носила надто виразний характер в деспотичній та кастовій або становій державі.

З огляду на теократичний характер старорізантальної держави та тісний зв'язок її з церквою, можна зачислити до "завдань", які виконувала держава, все те, що діяло духовенство. Це була справді незвичайно широка діяльність на полі науки та культури взагалі. Можна зазначати, що колись це поле праці не було монополією жреців. Традиція розказувала, що старий фарао Менес був визначним лікарем та написав 42 святих книг. Відтак стали жреці виключними носіями знання та науки. В Єгипті та Вавилоні вони розвинули дуже високо особливо природничі науки. Результати цієї культурної праці були захищені заздро для самої тільки духовної "аристократії", але деяке практичне застосування вони находили. Численні практичні санітарні приписи були безперечно оперті на знайня та відомостях, які дала наука. Їх подавано в закритій формі, яка не давала очам профана бачити їх справжнього змісту та цілі. Догматичні ритуальні приписи, чародійні формулки містили в дійсності широко подумані санітарні приписи. В них проведена думка про береження та плекання "народного" здоров'я, про забезпечення численного та здорового нового покоління. Таких приписів, з виразною санітарною метою чина-

ло в святих книгах Гіндусів, Персів, в індівським теократичнім законодавстві, у Вавилоні та Єгипті. В останнім виступає держава також і явно, безпосередньо як опікунка над публичним здоров'ям. Діодор Сицилійський розказує, що в Єгипті в поході воєнним або в подорожі в краю кожний має запевнену безплатну лікарську поміч, бо там лікарі одержують винагороду від держави. Так само законодавство Мойсея творить організацію санітарної служби, яку віддає в руки Левітів.

Розуміння завдань держави дуже поглиблене, дуже вже віддалене від самого тільки насильства фізичною силою проявляється у відношенні держави до правового життя. З винятком асирійської держави, що не перейшла була нова першу стадію розвою, всі держави старого сходу з свідомо активним чинником в правовім житті. Вони визнають ясно за завдання державної влади стояти на сторожі права. У Єгипті це визнання проявляється зовнішньо в самих титулі їхніх начальників до-королівської доби. Вони називаються суддями: цим визнано завдання судейські найважливішими поміж всіми обов'язками державної верховної влади. Таке розуміння завдань влади не змінилося, хоч місце суддів заняли королі. Слава Саломона підносить передусім його судейську мудрість та справедливість - цей бік його діяльності видавався таким важним, що в народній пам'яті він врівноважив і ті утиски і важкий королівський режим, якими визначалося пановання Саломона. В Єгипті з фарао "паном справедливості". Бо слова Гаммурабі, боги установили королівську владу, щоб король "найшов в країні право, знищив злих та лукавих, хоронив слабих перед сильними, вдовам та сиротам давав їх право". Усе те розуміється з застереженням, що сам король стояв понад правом, не був ним в'язаний. Завдання на полі правового життя виконувала держава двома способами. Передусім судочинство було в її руках. Його виконував король - або особисто, або через своїх заступників в судах або одиничних, або колегіальних, при чім жрецам приналежала звичайно важ-

на, іноді керуюча та рішенняча ролі. Державне судоводство не все носило однаковий характер та не все стояло на однаковій висоті. Так пр. у Єгиптів, особливо в старшу добу та відтак в часи після перемоги жреців, воно було ближче інтересам широкої маси. В Єгипті, в добу "середньої" та "нової" держави, воно і формально, особовим складом судів і змістом своїм було звязане з духовною та світською аристократією. Бували теж періоди упадку, коли ширилася перекупність та урвень судів понижувався. Найдені матеріали вказують виразно на такий стан в Єгипті, в добу "нової" держави. Але не зважаючи на такий або інакший дійсний стан судоводства, воно було все визнане функцією держави та було нею організоване. Це був шлях, на яким держава не тільки берегла існуючого права. Суди були рівночасно чинником, що розвивав саме право. Через них ставала держава також творчим чинником на полі права. Не зважаючи на консервативні тенденції в судоводстві, які особливо сильно виявлялися там, де воно оставало в руках жреців, та було звязане системою трудних формулок та обрядових приписів - ця правотворча діяльність не була малою. Рішення судів впливали на правні почуття, на розвій звичаєвого права. Так вавилонські жреці втворили початки торговельного та вексового права. Другим шляхом для діяльності держави було законодавство. Законодавство Гаммурабі з 22. століття до Хр. та на тисяч літ молодше законодавство Мойсея, це перші знані в історії законодавчі акти "великого стилю". Що до їх змісту, були вони в переважній мірі тільки зібранням вже обовязуючого, витвореного на протязі століть права. Це вияснене що до Гаммурабі, як і що до легендарної постаті Мойсея. Але для розуміння характеру та істоти старо-орієнтальної держави важний не сам зміст цих законодавств. Важне те, що вони кидають світло на тодішнє розуміння завдань держави та на обсяг її діяльності. Вони доказують, що творення права було зачислене між державні завдання та що верховна влада

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96**

уважала себе покликаною виконувати їх. Разом з гіндуськими святими книгами та останньою з чотирох книг Конфуція - це перші спроби "кодифікації" права. Навіть коли вони й не внесли нічого нового до існуючого вже права, коли вони виключно тільки зібрали його, то їх значіння дуже велике. Правні постанови, які наїшлися в цих збірках, дістали через те особливу санкцію, стали сильнішими як постанови, що в них не попали. Для практичного застосування та дальшого розвою права ці збірки творили певну, стали основою. Крім цього вони мали ще й друге значіння, з точки погляду суспільних відносин дуже важне. З міру цього, як розвивалося право, як його зміст багатів, ставала знайомість права труднішою. Вона вимагала окремого вивчення, добувалася тільки шляхом окремих студій. Знання права ставало монополією тільки одної, порівнюючи дуже нечисленної частини населення, - для широкого загалу покривалося право серпанком тайни. Це мало велике практичне значіння особливо тому, бо кожде примітивне право є дуже формалістичне. Строгі формалістичні приписи мали в нім рішуче значіння. Як знайомість цих приписів була трудна, так незнання та недодержання їх могло викликати дуже прикрі наслідки. В таких обставинах кодифікація права мала значіння переломового факту. Вона робила в засаді доступною для "загалу" знайомість права, а тим доміла небезпечний монополію фахових правників, звичайно жреців. В старім Сході це значіння кодифікації не проявилось вповні. Чому стояв на перешкоді деспотичний та кастово-становий його устрій. Тільки у Єгипті, поки правлячий стан жреців не перетворив державу в ієратичну деспотію, носило правове життя до певної міри "народний" "демократичний" характер. Зі становища загального розвою треба піднести значіння кодифікацій вже при першій їх появі, хоч це значіння не зараз виступило в цілій повноті.

В згаданих кодифікаторських творах, в написах на камені, цеглі та папірусах,

які оставив по собі старий охід, ми находимо перші початки так би мовити "науки про державу." З формального боку це не систематичні думки про державу, висказувані принагідно, незв'язані в одну цілість. Своїм змістом вони відповідають теократичному та деспотичному характерови самої держави. Воля богів, що установили владу, пояснює достаточню початок держави: держава, це божеська установа. Вона сама покривається в владю - так і мусіла вона представлятися в деспотії. На тлі таких основних поглядів виникають питання про завдання та обов'язки "підданих" супроти пануючого, та про обов'язки монарха. Ясна річ, що останні з виключно тільки моральної натури. Тільки в жидівській літературі ставиться до короля вимоги в більше категоричній та твердій формі. Відповіді на ці питання, це - відносно короля - практичні поради що до його діяльності. Вони вказують іноді на дуже високе розуміння королівських завдань та обов'язків. Так само - особливо в Конфуція - зустрічаємо високе розуміння обов'язків підданого; не як раб, а як свідомий своїх обов'язків громадянин і з громадянською відвагою він повинен виступати супроти короля, не боятися каяти королеві правди, хоч би вона й не була приємна. Усе це вказує на еволюцію, яку перебула вже держава, позволяє зрозуміти культурний уривень старо-орієнтального суспільства. Разом з цим воно доводить, що теоретичне мислення про державу, яке питає про її дійсну, не бажану істоту - це було не народилося. Теологія на цім полі не дала ще початку науці.

IV. ГЕЛАНСЬКИЙ КРУГ ДЕРЖАВ.

I. Розділ.

Початок старої Греції.

Старо-орієнтальна держава була державою виразно континентальною. Хоч в своїм територіальнім розвою і доходила вона до моря — як головню Єгипет та Персія — та втягана в круг інтересів зв'язаних з морем, вона задержувала свій основний характер. Як родилася вона і росла на суходолі, так падала тоді, коли на суходолі нанесено їй смертоносні удари. Цей тип континентальної держави затирається на західних окраїнах старого сходу. На сирійських побережжях та на західнім побережжі Малої Азії виникають в останній чвертині другого тисячеліття до Христової ери державні організації, яких устрій та весь вигляд виказують побіч спільних, ще риси нові, невідомі старо-орієнтальним континентальним державам. Особливо фенікійські держави розвинули сильно особливості нового державного типу, торговельної, морської держави. Та не зважаючи на порівнюючи високий ступінь їх розвою, можна тут обмежитися тільки згадкою про них, бо новий тип держави втворився остаточно не в них. Вони представляють собою перехід до нового світа держав, до цієї форми державної організації, яка розвинулася остаточно далі на захід, на південній частині балканського півострова.

Зовнішня історія повстання цих держав невияснена в подробицях. Їх первоочини гинуть в сумраках історії, але одне є певне. Вони всі вийшли з боротьби кочових, мандруючих племен та в основі всіх їх лежить завоювання. Так запанували семітські фенікійці на сирійських побережжях, де осіли незалежними волостями кругом обсервіяних городів. "Міста рибалок" Сидон і Тирос були між ними найзначніші.

між обома ведеться боротьба за пануюче становище, яке в 8. столітті до Хр. кінчиться перемогою Тира. Це побережжя стає базою, з якої поширюється господарське та політичне пановання Фенікійців. Воно звертається в першу чергу на острови Егейського моря. Протягом 12-го до 8-го ст. до Хр. витискають їх звідтам Греки. Від тоді русло фенікійської організації іде здовж Африки на захід, в напрямі на Сицилію, Сардинію, південну Іспанію та північну Африку. Там повстають фенікійські колонії, між ними заснована при кінці 9-го ст. до Хр., Картагена, що відтак перебрала від своєї метрополії провід.

Міжтим твориться на європейським сучодолі інший круг держав. На протязі другого тисячоліття до Христа заливають балканський півостров від півночі, сухопуттю йдучи, грецькі племена, Ахайці, Еольці та Іонці. В 12-ім ст. находять рівнож грецькі Дорійці та опановують Пеллопонес. Може під впливом цього наступу, а може ще раніше та незалежно від него поширюється Еольці та Іонці на острови, що між балканським півостровом та Азією, та на саме азійське помор'я, звідки витискають малоазійських Карійців. Хвиля цих походів руйнує Геттійську державу та потрясає в 13. ст. до Хр. Єгиптом. Це історичний початок конфлікту "двох континентів", який не покінчився на протязі тисячів літ. На островах егейського моря зустрічаються Греки з Фенікійцями та витискають їх звідтам.

На самім балканському півострові повстає цілий ряд дрібних держав, що майже не перепиняють взаємної ворожнечі. Найбільшою державною одиницею стають міста, що зуміли підчинити собі волости своєї околиці. Так запанувала Спарта над Даконією, Атени над Аттикою, Аргос над Арголією. Цілий ряд міст не дійшов навіть до такого ступеня територіального поширення. В Беотії, на Креті, на малоазійському помор'ю політичні одиниці це міста, без такої навіть підчиненої території, як мали її на-

звані вище "держави". Врешті в Аркадії, Локриді, Ахаї та Тесалії вільна "волость" становить пануючий тип політичного об'єднання. Вся історія півострова аж до завойовання його в другій половині 4-го ст. до Хр. новим наїздником, це історія боротьби між цими державами за пановання та об'єднання всієї Греції під одною рукою. Вона не дала тривалого результату. Можливо, що в мікенську добу були всі ці дрібні держави об'єднані протягом якогось часу в одну політичну цілість. Відтак тільки переходово, в обличчя спільної зовнішньої небезпеки вони спромагаються на одноставний виступ. І вони гублять свою незалежність власне через цю неможливість об'єднання. Та не вважаючи на це їхнє значіння в розвою державних форм дуже велике. Воно лежить у внутрішнім устрою, в якості цього устрою. З цього боку вони представляють тип держави прямо протилежний старо-орієнтальному. Там лежала вся сила держави в її можливо найбільшій територіальній поширенню, тут вся увага, вся творчість звернена на внутр, на питання внутрішнього устрою держави. Можна цю різницю висказати так, що державне життя старого сходу розвивалося екстензивно, а державне життя старинної Гелляди - інтензивно. І тут і там воно розвивалося однобоко. Там поширення без внутрішнього об'єднання - тут висока міра внутрішнього сполучення, але неуміння поширити державу поза дуже вузькі межі, що замикали малу територію і малий своєю кількістю нарід.

Що сказано про Старий Схід, треба повторити і відносно старо-грецького світа. На протязі своєї історії, держави цього світа змінювали свій вигляд. В різні історичні періоди, кожда з них представляла інший устрій і кожда різнилася від інших. Коли не зважаючи на це говориться про старо-грецьку державу, як про щось одноставне, то мається на увазі ті риси державного устрою, які народилися та які особливо ясно розвинулися в древній Гелляді. Тільки

з таким розумінням та з таким застереженням можна теж говорити про два типи грецької державності, представлені один Спартою, другий Атенами. В дійсності устрій Спарти це устрій, через який переходили всі грецькі держави. Спарта випередила була навіть в усіх напрямі інші. Але вона задержала цей устрій ще й тоді, коли інші перейшли вже від него до других форм. Також і державна будівля в Атенах різниться від устрою інших держав, в головнім тільки часом. Сили, які творили атенську демократію, не були особливою властивістю самих тільки Атен. Форми устрою, які бачимо в Атенах, зустрічаємо і в інших грецьких містах-державах. Але в Атенах ці розвоєві сили виступають особливо виразно, а зміни устрою, ними викликані, особливо ясні та проречисті. Через те Ацени йнакше -б то випередили в розвою інші частини Греції. Вони стали взірцем для других міст старої Греції в їхніх стремліннях на полі державного устрою, як з другого боку була таким взірцем Спарта для іншої групи старо-грецьких держав. В "класичну" добу старо-грецької державності Ацени та Спарта це не тільки найвидатніші суперники в боротьбі за політичний провід, за "гегемонію". Вони разом з цим та в зв'язку з цим також представниками двох різних принципів в суспільно-політичних стремліннях. Звичайно зв'язується з Атенами принцип демократії та поступу, зі Спартою - аристократизм та консерватизм. В світлі нових дослідів та критики ці определения не зовсім вірні та точні. Але незалежно від питання, як власне назвати та означити істоту одного та другого державного устрою, одно остає певним. Обі названі держави представляють собою два можливо викінчені, в многих напрямх протилежні один одному типи. Державний розвій старо-грецького світа характеризується конкуренцією обох цих типів. З огляду на це можна уважати Спарту та Ацени "репрезентативними" державами для цілого старо-грецького світу. Їх розвій дозволяє розуміти розвій цілої Греції. Кінцевий вислід цього

розвою викавав, що атенський тип відповідав краще об'єктам тим умовам та загальним тенденціям розвою; спарта була врешті змушена зійти з основних позицій своєї суспільно-політичної конституції. Як носитель нових державних форм - Ацени вийшли переможцем. В розвій цих форм вони внесли нові елементи, вони дали людству щось нове, чого не знала старо-орієнтальна держава. В цім їх значіння не тільки для тогочасного грецького світу. Дякуючи Аценам ми ще нині мусимо звертатися до класичної старовини, щоби "зрозуміти значіння та високість держави".

2. Розділ.

Первісні форми організації.

В добу завоювання та в перші часи після завоювання грецькі племена являють картину в основі тотожну з картиною, яку ми бачили в до-державний період Старого Сходу. Воі вони знаходяться в стадії родово-племінного устрою, що відчуває вже на собі впливи завоювання та осілості. В першу пору, в період безнастанного воєнного поготівля та тривоги безперечно поділ на пришельців та туземців, завоювників та завоюваних мусів характеризувати суспільні відносини. Відтак він затирається, дає місце поділові на "стани". Цей поділ охоплює всіх мешканців зайнятих пришельцями областей. Останки туземної людності, які не покорилися, цофнулися в гори, поза межі "культурного" грецького світу. Первісна суспільна рівність в цю добу вже не існує. Племена мають свою аристократію і простолюда. Аристократія - це богата частина племені. Вона становить ядро його воєнної сили, бо дякуючи своїй заможності вона має воєнні колісники та коні, та може віддаватися всеціло воєнному ремеслу. Неаристократичний загаль - це в мирний час хлібороби, в час воєнного походу піхотинці племінної армії. Формою політичної організації є патріархальне королів-

ство. На чолі стоїть король. Його власть охоплює всі напрямки. Він найвищий жрець, полководець і суддя. Коло него знаходиться рада начальників родів, "старших" *"Sagor-tas"*, в склад якої входять вже рано тільки голови багатших аристократичних родів. Вони - постійне оточення короля, постійні учасники його пирів, що з заравом засіданнями, на яких вирішуються "державні" справи. Доходи короля - це дарунки з нагоди приношення ним жертв, рішення спорів, врешті дарунки учасників для коштів спільних пирів. Тому король - це той, хто "споживає дари", *"Sagor-tas Vab-Lhes"*.

Для справи цих дарунків існує окремий двірський урядовець, - перший фінансовий урядовець. Вже існує в цю добу також окремий стан жреців, мабуть дідовий в означених рідинах. Племя ділиться на роди, які становлять найважливішу одиницю суспільно-політичного поділу. Існують ще ширші об'єднання родів - філі та фратрії - з метою правдоподібно спільного культу, а може ще допомоги в справах війни та криміналістики. Найширшим політичним об'єднанням, "державою" з "волостю". Вона складається з кількох, з 8-ми до 10-ти сіл. Все вказує на те, що в добу самого завоювання та безпосередньо по ній існували об'єднання ширші, в яких склад входили держави-волости. Агамемнон Іліади - це володар над володарями. Пізніше, в добу релятивного миру не виходить політичне об'єднання поза межі волости. Тільки для справ релігійного культу існують такі ширші, понад-державні зв'язки.

З моментом кровного родово-племінного зв'язку комбінується річевий момент осідлості. Первісно поділ на роди покривався з моментом сусідства. Рід поселювався, не розриваючи свого зв'язку, і кожне село було рівночасно і кровним зв'язком і зв'язком місцевим. Зв'язок кількох сіл - це була волость - в цю добу звичайно найвище політичне об'єднання. І волость представляла рівночасно і кровне і місцеве об'єднання. Але згодом починається вже в цю пору суперництво.

тво обох основ об'єднання. Іменно-я творить-ся місто - як особливих центр і починається важке своїми пізніше наслідками протиставлення міста та села. З повстанням міста кінчиться отся рівнобидність, одностійність суспільного об'єднання на основі рівночасно і кровного зв'язку і місцевих інтересів. Місто вже в своїм примітивнім вигляді порушує згоду між обома основами групування. Воно починає гуртувати людей без огляду на їх кровну спорідненість. Воно дає основу для повстання місцевих інтересів, незалежно від кровної приналежності, і тим дає початок для конкуренції двох різних принципів. Практичне значіння цієї конкуренції проявляється аж згодом, але початок для неї даний вже з самим повстанням міст.

Міста в цей період - це оборонний замок короля, заразом центральне місце для релігійного культу та урядових чинностей короля, передусім суду. Але воно не тільки місцем замешкання короля. Коло особи короля мусять гуртуватися в добу завоювання збройна сила завоювників, а водай - її найважливіша частина. Але і там, де вище лицарство вже розселилося по селах, місто має для його притягаючу силу. Воно є місцем, де дуже часто мусять задержуватися члени королівської дружини, передусім члени його роду. Згодом вони переносяться на постійне помешкання до міста. Таким способом, це мешкання разом, "сіноїкізм" стає зовнішньою ознакою приналежності до аристократії. Різниця між нею а простолюдом проявляється як різниця між містом а селом. Рівночасно ця різниця і заострюється. Обидва стани відділені один від одного наглядніше, як були би без зовнішнього знаку, яким було окреме мешкання. Та найважливіше це, що сіноїкізм організував аристократію, тим самим окріплював її та справляв, що її суспільне пановання ставало для простолюддя більш важким, а політична сила для короля небезпечнішою.

Рівночасно ставало місто осередком, в яким витворювалася та росла нова верства людности, новий "стан". Це були вільні промисловці, ремісники, купці. З господарської точки погляду, вони представляли групу, яка стояла поза відносинами, які зв'язували земельну аристократію з обов'язаним до панщиняних робіт селянством. Вони були елементами, якого відносини землеволодіння не зачіпали безпосередньо. В суспільнім відношенні вони стояли як "середній" стан між земельною аристократією а простим селянством. Політично вони були чинником, який - економічно скріпившись - мав забавати собі і політичних прав і стати небезпечним соперником для земельної, родової аристократії.

Дякуючи цьому своєму суспільному складови, стало місто чинником, що мав рішаче для дальшого розвитку значіння. Воно стало скрізь не тільки центром для зв'язаної з ним околиці, але воно захоплює всеціло керування життям країни. Як активна політична одиниця, утотожнюється місто зі всею "своюю" країною. Повстає "державо-місто" *"πόλις"*. Так є не тільки на вні. Також внутрішній вигляд та розвиток держави прямо залежний від цього, чи і на скільки розвинулося її місто як місто, як осередок для особливих "міських" економічних інтересів та зв'язаних ними груп населення. В загальному цей процес ішов в однім напрямі. Економічні, суспільно-політичні та культурні взаємини всіх держав перемагали поволі партикулярні особливості. Але до повної уніфікації за час грецької незалежності не прийшло. Еволюція почалася не скрізь одночасно, і проходила серед неоднакових умовин. Тому і її темп було неоднакове. На тлі такої різниці в часі, зв'язаної з нею різниці суспільних відносин та незалежної від неї різниці географічних умовин виросла антитеза Атен та Спарти.

3. Розділ.

Два типи держав Греції.

А. СПАРТА.

а./ Суспільний устрій.

Пануючий до недавня погляд називав Спарту абсолютно на всім протязі її історії реакціною організацією. Проти цього - каже Ріхард Шмідт, що якраз Спарта випередила в розвою інші грецькі держави, що власне в Спарті наступило раніше як в інших державах зрівняння та злиття аристократії, загально громадян. Свій погляд основує Шмідт на цім, що в Спарті дуже рано військова сила лежить не в кінноті, а в піхоті, зложеній з тяжко-збройних голплітів. Далі він вказує на те, що два королі в Спарті, це мабуть наслідок компромісу: аристократичному королеви придано - мовляв - товариша споміж піднебеного до рівності демосу. Як би було навіть правдивим припущення, що колись в до-історичну добу відбулося в Спарті вирівняння, про яке говорить Шмідт, то цього не можна би утотожнювати з процесом, який зустрічаємо пізніше в інших грецьких містах. Не маємо ніяких підстав припускати, що суспільно-політична нерівність, яку будьто-би колись вирівняно в Спарті, мала такі-ж суспільно-економічні основи, на яких скрізь в Греції виростала нерівність та боротьба станів. Навпаки. Як що в Спарті відбувся справді в до-історичну добу якийсь процес демократизації, то відбувся в межах одної плеємної групи та вирівнював тільки цю порівнюючи неглибоку нерівність, яка починається витворювати вже в примітивних відносинах. Відтак народжується нерівність на змієних основах. Її родить відношення між племенами та в звязку з цим відносини землеволодіння. Історичні дані рисують нам ясно картину такої власне суспільної нерівності, однакову в Спарті та в цілій Греції. Її

відносини остали в Спарті незмінні, коли в інших грецьких державах вони належали вже до минулих. Через те і треба зважати Спарту відсталою, спізненою в своєму розвитку країною. Це пояснюється в першу чергу обставиною, що Спарта хронологічно значно пізніше, як інші грецькі країни, починає своє "державне" життя. Дорійці займають свою пізнішу батьківщину на яких 4 століття пізніше, як інші грецькі племена заняли балканський півостров. Ця різниця історичної дати має тим більше значіння, що в зв'язку з нею заняли Дорійці країну серед інших умовин, як інші племена. Іменно-ж застали там вони людність культурну порівнюючи з цєю, якої землі займали перші грецькі пришельці на півостров. Наслідком цього завоювання відбулося не легко. Спротив туземців був сильніший, завзятіший. Фізична перемога в Лякедемонії не викликала моральної здачі, дійсного покорення переможених. Память боротьби тут не гине, факт збройного завоювання не забувається, дух бунту не погасає, а проявляється ще в історичні часи раз-у-раз збройними повстаннями поневолених. Коли в інших частинах Греції наслідки колишнього завоювання живуть вже тільки як поділ одного суспільства на суспільні верстви, то в Спарті з завоювання все ще живим фактом. В Спарті стоять проти себе групи її населення абсолютно ворожо, почуття, яке об'єднувало-би їх в одну цілість, не було й не могло бути.

Такий стан удержується особливо довго та кріпко, дякуючи господарським умовам життя. Спарта остає дуже довго виключно аграрною країною. Як така, вона в зовнішній своїй політиці виступає на протязі кількох століть виключно як сухопутна сила: тільки примушена обставинами, нерано, з допомогою з чужого боку та невдачно вона починає врешті творити власну силу на морю. На полі внутрішнього розвитку в аграрним характером вяжеться тісно закостенілість суспільного та політичного устрою

Спарти. Тут не ділали ті розвозні сили, які будить та приносить з собою торгівля, та промисл. Землеволодіння було основою, на якій держався і суспільний консерватизм Спарти і її державний устрій. Як би розуміючи це, Спарта послідовно боронилася перед зміною своєї економічної системи. Повносправним Спартіятам було заборонено займатися торгівлею. Тільки безправні політично періойки мали право торгувати, хоч і вони з деякими обмеженнями. Поширена скрізь в Греції монета була в Спарті заборонена, - тільки для внутрішнього обороту була бита окрема залізна монета. В самому-ж хліборобстві панувала стара форма землеволодіння та примітивна форма продукції. Іменно-ж, коли в інших місцях Греції повставали великі латифундії, на яких працювали численні раби, то в Спарті обробляли землю зв'язані з нею кріпаки. Рабів в Спарті було порівнюючи мало. Вони були уживані переважно тільки до особистих послуг, тоді як пр. в Атенах праця рабів стала формою капіталістичної системи господарства.

На тлі цієї господарської системи рисується грубими лініями нескладна картина суспільного устрою Спарти. Не числячи порівнюючи нечисленних рабів-невільників, вся її людність ділилася дуже виразно на три суспільні верстви. Жерелом та основою поділу було завойовання, - зброяна перемога Спартіятів, що дала їм політичне та суспільне пановання над переможеною людністю. Память та свідомість цього була жива в одних і других, а досліді викавали понад всякий сумнів, ця пам'ять та переконання відповідало фактам. Так покривався племінний поділ з поділом на стани. Спартанці були пануючим племенем і пануючим станом. Під ними була поневолена людність, що ділилася на Гельотів та Періойків. І цей поділ з різночасно племінним та становим, і він теж ґрунтується на завойованні а властиво на різниці в завойованні. На

спартанські традиції Гельоти не було пле-
мя, яке найбільш завзято та найдовше боро-
лося з завоюваннями. За це вони були ві-
пхані на сам суспільний низ. "Своє пони-
ження завдячують вони цьому, що принесло
оїм було честь, коли би щастє не покину-
ло їх, - своїй безпощадній боротьбі проти
походу дорійських завоювання." /: *Wilson:*

Her Hunt. - S. 52.: / Іхнє положеннє бу-
ло дуже важке. Вони не були невільниками
в повнім, формальнім розуміннє слова. Во-
ни були привязані до землі і тільки разом
з земельними наділами могли переходити
з одних рук до других. Як прив'язаний до
землі її живий інвентар - Гельоти стояли
під охороною законів о стільки, о скільки
закон улаштував земельну справу. Через
те підносили де-хто, що вони були в де-я-
кій мірі власністю держави. В дійсності
їхнє положеннє майже не рїзнилося від по-
ложення рабів. З плодів своєї праці вони
могли задержувати для себе означену малу
частину, потрібну для їх виживлення. Це
давало їм матеріальне забезпеченнє, яке
ледве вистарчало для життя в нужді. Прав-
не їх становище було незавидне. Формально
не вільно було Спартанам - землевласникам
увивати або карати на тілі Гельотів, без
дозволу з боку держави. Але в дійсності
це не хоронило їх. Для безкарності Спар-
танців вистарчало, коли він заявив, що ді-
дав з інтересі публичного безпеченства.
Як сказано вже, Гельоти ніколи не покори-
лися зовсім. Вони все були готові виступи-
ти проти своїх гнобителів. Спартанців зму-
шувало це до безнастанної чуйности. Окре-
мі військові відділи, вложені з молодиків-
юнаків мали доручене собі стеження за Ге-
льотами. Як це виглядало на практиці, про
це свідчить легенда, яка витворилася, по
якій спартанські юнаки обов'язково мусіли
для свого воєнного виховання провести
означений час в лісі, на "ловах на Гельо-
тів". хоч істнуваннє такої установи "ло-
вів" виявилось неправдивим, то сама вже
можливість легенди показує безправність

положення Гельотів. Хоч не були правною установою, ці "лови" були жорстоким фактом.

Само собою розуміється, що ніякої участі в правлінню державою Гельоти не мали. Політично - вони були зовсім безправні.

Положення Періойків було без порівняння краще від положення Гельотів. Це були також завойовані племена, але не зіпхані на суспільне дно, на яким жили Гельоти. Головним обов'язком, який наклали їм Спартанці, була оплата данини. Крім цього вони були повинні на випадок війни виставляти та віддавати під прикази Спарти військові частини. Поза цим це були вільні, хоч не повноправні горожани. Як вільні хлібороби вони сиділи на землі, - при чім їм оставлено землі гірші та в гіршому положенні. Як купці та ремісники вони мешкали по численних містах Лякедемону. Особисто вони могли мати власний маєток та розпоряджатися ним, і головні капітали Періойків були цим джерелом, з якого брала Спарта в часи скрути. Але їх господарський розвій як промисловців та купців був припинюваний економічною політикою Спарти, що ставилася ворожо до інтересів торгівлі та промислу. Політично Періойки мали іноді полишене хоч і обмежене самоврядування, але інших, ширших прав політичних вони не мали. Зокрема були, як і Гельоти, виключені від якого-небудь впливу на правління та політику держави. Періойки, як і Гельоти, були елементом постійно невдоволеним, ворожо настроєним супроти Спартанців. Ніколи Спартанці не могли поклатися на їхню лояльність. Все мусіло сподіватися з боку Періойків збройного повстання.

Над цими двома групами поневолених панували Спартанці - заразом племя і привілейований суспільний стан. Суспільно-економічне їх пануюче становище ґрунтувалося на цім, що до них належала земля, на якій працювали закріпощені Гельоти. Далі вони мали право до особливих допомог

з державного скарбу, в різних формах, їм прислугували арешті привідці з огляду на державні оплати, яких тягар лежав головно на Періойках. Політично вони тільки були позноправні. В їх руках лежало все правління та тільки вони мали участь у владі.

Становище Спартан в державі та їх внутрішній устрій та організація впливали зоставин, про які згадано вже вище. Дякуючи особливим вимогам, завоювання краю не перейшло в Спарті всіх своїх звичайних стадій, не дійшло до цього моменту, коли переможений покидають фактично думку про дальшу боротьбу, та коли вони починають почувати себе, хоч і покривдженими, членами одного з переможцями суспільства. Такий момент в Спарті ще не прийшов. Переможці - Спартани находилися на протязі століть все ще в стадії непокінченого завоювання, отже безнастанної, затяжної боротьби. Їх становище в цій боротьбі було нелегке. Моральна сила противників мусіла бути немала, коли дух бунту удержувався в них, не зважаючи на стільки важких невдач. А чисельно - перевага завоєваних була аж надто велика. По обчисленнях, перевищали Спартан числом Періойки в троє, Гельоти - в двацяттеро. Щоби остоятися проти такої чисельної переваги, мусіли Спартани витворити та розвинути особливу силу в собі самих. До цієї мети звернена вся їх політична творчість. Їм відповідають всі особливості їх внутрішнього устрою.

В цім напрямі треба признати політичною необхідністю передусім саму основу спартанського устрою: в межах пануючої групи, рівність всіх її учасників. Ця рівність остає в наїстійнішій звязку з острою, важкою та безпереривною боротьбою, яку вести була примушена ця група. Пренс виказав, що кожний раз, коли якась група найдеться серед оточення чужого та гостро від неї відмеженого, серед неї родиться та здійснюється ідея рівності. Спарта - це один з найбільш пророчистих прикладів цього соціоло-

ічного явища. Почуття гострої різниці між групою а оточенням зменшує почуття різниці в межах самої групи. Почуття нерівності на зовні родить та скріплює почуття рівності в нутрі. В данім випадку впливав ще розумовий момент. Боротьба з переважаючим чисельно противником вимагала абсолютної солідарності, а солідарність могла розвиватися найкраще поміж рівними між собою. Так виникала спартанська рівність необхідна з умовин, серед яких находилися Спарти. Але ця засада рівності всіх Спартан мала свої, виразно зазначені межі. Вона голосила, що учасниками спартанської спільності можуть бути тільки рівні та що вони повинні бути рівними. З цю н.п. метою було заборонено все, чим могла би проявлятися на вні різниця в маєтку поодиноких членів спільності. Яка-небудь розкіш в помешканню, ноші та їді була заборонена. Але з другого боку, ця рівність охоплювала тільки цих, хто посідав обов'язуюче для всіх мінімум майна. Хто зубожів так, що не міг вже платити до спільної скарбниці вимаганої вкладки, цей переставав бути членом громади-спільноти повноправних горожан-Спарті. Правда, законодавство Спарті та її правління старалося удержати дійсно серед Спартіятів маєткову рівність. До цього була спрямована заборона багатим вдовам віддаватися за маючих громадян: вони повинні були брати за мужів незаможних Спартан, які потребували їх віна. Для цього багаті сім'ї мусіли адоптувати бідних дітей. Але економічний розвій був сильніший, як зусилля держави. Маєткові різниці поміж Спартанами ростуть постійно. В деяких руках скупчується велике майно, - а рівночасно виходять з рядів повноправних громадян численні їх члени наслідком зубожіння.

Дальшим наслідком описаного положення Спартан була конечність підчинити одиницю все загроженому в своїм буттю загалови. Тільки ціною такого повного підчинення міг цей загаль бути відповідно сильним. Звідси випливають комуністичні риси устро-

ю Спарти. Приватна власність в Спарті існувала тільки на острові Крети, якого устрій був дуже зближений до спартанського, була земля спільною власністю. Але поруч з системою індивідуальної власності існувала регламентація життя наскрізь комуністичного порядку. Діти виховувалися разом під доглядом держави. Для дорослої людини весь спосіб життя був приписаний державою. Зокрема дорослі та спосібні до зброї мушчини повинні були разом мешкати і разом харчуватися, при чім їда була тем означеною державою. Кошти покривалися вкладками учасників та додатками до них, які платила держава. Існувало вправді індивідуальне подружжя, але в зв'язку з різними рисами групового подружжя та спільноти жінок. Їх становище жінки в Спарті було означено одною тільки метою: жінка була повинна родити для держави багато та фізично здорових громадян. Тому вимагання вірності в подружжю не було в Спарті предметом її етичних норм. Порушення цієї вірності не порушувало безпосередньо "інтересу загалу", то й не було потреби виступати на його захист.

Як вся ця строга організація служила одній меті, так тієї-же меті була присвячена вся діяльність держави. Вона була всецільно направлена на це, щоби розвинути як найбільше, окріпити та удержати військову силу. Спарта - це був воєнний табор в безнастаннім поготівлю. Її поліс - це було п'ять сусідуючих сіл, що нарочно не мали ні оборонного валу ні стін, щоби їх мешканці не звикали покладатися на щось інше, як тільки на власну свою хоробрість та силу. Торговлею ні промислом не було вільно займатися Спартіятам. Одиноким достойним їх заняттям було воєнне ремесло, якому вони віддавали себе через все життя. "Фаланга" важко збройних піхотинців-гоплітів були силою політичною Спарти, - на них стояв її внутрішній устрій та значіння в міжнародних війнах. А заведення керованого одною командою полка "Loxos" як військової одиниці, було одиноким новим

вкладом в розвій цивілізації, який завдячує людство творчості Спарти, себ то її пануючому станови - повноправних Спартіятів.

Протягом кількох століть удержала Спарта форму свого суспільного устрою - але тільки форму. Економічний розвій був сильніший як бажаннє прихильників старих порядків та старого ладу. Економічний розвій розкладав чимраз сильніше громаду повноправних Спартіятів. Не зважаючи на всі законні перешкоди зростала серед неї нерівність майна. Воно накопичувалося в одних руках, - а чимраз то чисельнішою стагала маса зубожілих, що переставала бути повноправними, тратили свої права політичні та правну спосібність носити зброю. Творилася нова верства населення, поставлена нижче пануючої, а зближена суспільно до поневолених. Число спартанських воїновників маліє постійно наслідком цього суспільного процесу. Первісно виставляла їх Спарта біля 10.000 борців. В часи перських воєн, зразу до 8.000, відтак 4.000, в 418 р. до Хр. тільки 2.200, в пів століття пізніше, не більше як 1.000. Колишня громада Спартіятів рівних та повноправних стає чимраз дрібнішою групою, фінансових потентатів. Не зважаючи на заборону, грецька монета стає в Спарті загальним засобом виміни, дає основу для грошової аристократії. Ухиляється закон, що забороняв продавати з вільної руки землю. Зубожілі Спартіяти продають з konieczности свої наділи богатим, і в 4. ст. вся земля опиняється в руках яких 100 богатих родин. Рівночасно з цим Періойки збогачуються, а Гельоти стають чимраз більше непокірливими супроти ослаблених чисельно та ослаблених дякуючи внутрішньому роздвоєнню Спартіятів. Їхні повстання множаться, далі стають постійним явищем. З початком 2-го ст. до Хр. Спартіяти як замкнений в собі, пануючий стан є тільки спомином, - як і ціла суспільна структура Спарти, з її "класичної" доби.

б./ Політична організація.

Зі становища населення Лякедаймону як цілості, представляє собою Спарта картину строго переведеного, аристократичного устрою. Поникаючи меншість об'єднала в своїх руках всі політичні права. Переважаючи її числом многократно більшість з політично зовсім безправна, засуджена на повну пасивність. Коли-ж розглядати питання політичного устрою Спарти зі становища племені переможців, тоді навпаки уявляти не собою її політичний устрій послідовно здійснене "народоправство", політичноправну рівність всіх членів цієї активної групи, творців спартанської держави. Ця політична рівність Спартіатів - як це вже сказано вище - була здійснена мабуть тільки згодом. В політичному устрою Спарти зразу остали були сліди первісного поділу. Цей устрій, що виявляв консервативну закованість, о скільки йшло про становище Перібіїв та Гельотів, змінюється вже в історичні часи відносно прав самих Спартіатів. Іменно-ж, вже в історичні часи кінчиться процес "демократизації" в межах упривілейованого спартанського племені.

Політичний устрій Спарти, що розвивався в доісторичну добу, називала легенда твором мітичного законодавця Лікурга. Цей устрій був доволі нескладний. Політична організація обмежувалася до чотирьох установ. Це були королі, рада Найстарших, ефори та народне зібрання, між якими були поділені компетенції влади.

Два королі з роду Агіадів та Евріпонтідів стояли номінально на чолі держави. Легенда пояснювала початок цього подвійного королівства так, що король Арістодем полишив двох синів-близнят, а мати їх не вміла сказати, котрий з них старший. Тому - мовляв - оба вони стали королями. Но-

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116**

віша теорія пояснює початок дво-личного королівства так, що в добу суспільно-політичного вирівнювання між Спартіятами, додано існуючому королеви товариша в радів, доси безправного простолюддя для береження його інтересів. За цю гіпотезою промовляв м.и. обставина, що імена королів в одній династії - аристократичні, в другій - демократичні. На всякий випадок, вже сама колегіальність королів ослабляла дуже їхню політичну позицію. Їх значіння було практично невелике, а власть їх була обмежена. Королі стояли на чолі релігійного культу, до них належав провід на війні, заступництво в справах родинного права, вони були врешті опікунами сиріт та малолітків. Але в усіх напрямках їх власть була обмежена компетенцією інших політичних чинників. Незалежно від обмеження свого обсягу ділання королі були відповідальні за своє урядовання. З одного боку "ефори" мали обов'язок зносити проти них обвинувачення, коли зауважили якесь порушення королівських обов'язків; з другого боку мав кождий Спартіят право виступити проти короля з обвинуваченням.

Теоретично найвищою владою була "апелла" - зібрання всіх Спартіятів, що покінчили 30 літ віку. До них належало вирішення в спорах про наслідство трону, вони вибирали членів "Ради Найстарших" та урядовців, рішали про державні договори, про війну та мир, ухвалювали закони. В дійсности вплив цього зібрання не був великий. Він був обмежений головно двома моментами. Народне зібрання не мало права ініціативи ані права радити над внесеними пропозиціями. Предпожження опрацьовувала "Рада Найстарших" та предкладала їх зборам. Право промовляти на зборах мали тільки королі, члени Ради Найстарших та ефори. Наслідком цих обмежень властиво тільки право виборів було справді реальним, практично дійсним правом зборів. Друга обставина, яка практично обмежувала значіння зборів, це

була нестача правильного голосовання. Голосів не числено. Голосовання відбувалося криком, при чім ефори рішали, чи сила крику виявляла більшість зібраних, чи ні. Такий примітивний спосіб голосовання давав ефорам можливість використовувати своє становище, оцінювати силу крику залежно від власного побажання та відповідно справляти волю зібрання.

Неначе безпереривно урядуючим видом Народнього Зібрання була "Рада Найстарших" - "Gerousia". Вона складалася з вибраних на все життя 28 членів, з яких кожний мусів числитися ще найменше 60 літ від роду. Засідали в Герузії і королі, і вони були обов'язані придержуватися її ухвал, так що була Герузія прибічною радою королів. Далі вона вирішала найважливіші питання адміністрації. Вона була законотворчим тілом, при чім мабуть в деяких справах рішала сама, в інших приготувляла законопроекти для апеллі. Врешті була Герузія судом, до якого належали рішення в важніших карних справах, зокрема в справах про державну зраду. Герузія судила і короля, коли піднесено обвинувачення проти котрого з королів. Так була Герузія в дійсності найважливішою та найвищою владою Спарти. Обсяг її ділання охоплював найважливіші ділянки життя держави. Її члени раз вибрані не були вже залежні від Народнього зібрання, - за те сама Герузія - як суд в політичних справах була установою, з якою мусіли числитися всі політичні чинники, не виймаючи королів. Вона була мабуть первісно суто аристократичною установою та ще після суспільного вирівнювання серед Спартіатів Герузія складалася переважно з членів старих, аристократичних родів, так що в ній продовжувалися ще традиції старого порядку. Розвій державного устрою Спарти ішов власне в напрямі обмеження Герузії, перенесення частини її завдань на иншу установу, що представляла собою - розуміється, тільки в межах спартанської громади -

"демократичний" чинник. Це була і ституція ефорів.

Про початок цієї установи не маємо відомостей. В історичні часи ефорів, числом п'ятьох, назначав Герузія. Вони з помічниками королів, головню у виконуванні судових завдань, крім цього вони виконують поліційні завдання, як сторожі публичного ладу. З часом їхнє становище зміняється основно. Їх не назначав вже Герузія, але виираз - все на рік - народне зібрання. Разом з цим їхні функції поширюються. Ефори з помічників королів стають урядовцями держави, яких першим обов'язком є нагляд над всіми урядовцями, в цім числі також над королями. Зовнішню це становище ефорів проявляється так, що королі складають перед ефорами в означених проміжутках часу присягу, якою зобов'язуються берегти конституцію. Зміст ефорського права верховного нагляду лежить в цім, що вони можуть обвинувачувати королів перед Герузією в порушенні королівських обов'язків. Вони приймають також від приватних осіб скарги на королів та рішають про те, чи представити їх Герузії, чи ні. Вони мають право контролювати всі напрями адміністрації. До них переходить правління скарбниці. Вони зрешті проводять так в Герузії, як в народнім зібранні та скликають засідання обох. Таким способом стає колегія ефорів найважливішою в державі владою, перетворивши від Герузії частину її обсягу ділення та висунувши в деяких напрямках понад Герузію. При цім ефори представляють - о означенім розумінню - демократичний елемент. Імена-ж такий характер впливає з обставини, що вони виборні, що період їхнього урядовання обмежений до одного року, та що вони є відповідальні за своє урядовання. Дякуючи цьому ефори не перетворилися в замкнену олігархію. Навпаки, не зважаючи на зловживання влади, яке особливо в пізніших часах ставало злочином дня, вони, що виходили рік-річно з "народу" і

вертали до него знову через рік, були "народньою" установою. Розуміється "народньою" тільки тоді, коли словом "народ" означити тільки саму замкнену в собі громаду Спартіятів. Коли цей "нарід" наслідком описаної вище еволюції став маленькою жмінкою фінансових вельмож, стали ефори установою, зненавидженою вже не тільки Періойками та Гельотами, але численними, наслідком зубожіння витиснутими з громади "рівноправними", Спартіятами. До повстань Гельотів прилучаються тепер отсі "менше вартні". Але, не зважаючи на це, політична конституція Спарти удержалася. Велика змова Айнадона /: в першій половині 4-го ст. до Хр.:/, що рішився при допомозі Гельотів провести державний переворот, остала без успіху. Так же скінчилися зусилля королів Афіса та Клеоменеса. В числі змін, які вони хотіли провести, як новий переділ землі, скреслення довгів, примерження "старих" спартанських порядків, - було теж скасування уряду ефорів. При допомозі Македонії удалося спартанській олігархії перемогти Клеомена та ще раз уратувати конституцію. Щойно 188. р. до Хр. "ахайський союз" після перемоги над Спартою накинув їй свій політичний устрій, на місце старого "законодавства Лікургового."

Б. А Т Е Н И.

а./ Суспільний розвій.

Суспільний та політичний устрій Спарти поширений був тільки в малій частині грецьких держав дорійського племені. Крім самої Спарти була Крета головною представницею цього типу. Розвій інших держав Греції пішов иншим шляхом. Спарта була державою, що всю енергію повернула на поширення, а відтак на збереження своїх завоювань на суші. Це рішало про її суспільне та політичне обличчя, про характер її суспільної дифференціації, політичної організації, про характер її військової сили, про шляхи та методи її політики. В цім

лежить також причина, чому суспільна та політична система Спарти представляється на тлі грецьких відносин як система консервативна, суперечна з природними тенденціями розвою. Бо Греція - це півостров, багатий пристанями, облитий морем, що засіяне островами, етапами на шляхах до недалеких двох континентів. Греція мала тим назначений напрям свого розвою. Побережжя, в першу чергу східні береги півострова, далі розсіяні між півостровом та Малою Азією острови, врешті західні береги Малої Азії, стаять тереном, на яким розвивалося життя Старої Греції. Море рішало про територіяльний її розвій. Море приносило те, що в економічній життю країни торгівля мусіла зайняти найважливіше місце. Відповідно цьому зложилися та розвивалися суспільні відносини і політичний устрій, все суспільне, політичне та культурне життя країни.

Може цій обставині, в зв'язку з ранішою датою завоювання, треба приписати, що суспільне обличчя грецьких держав представляється вже в початках історичної доби інакше, як в Спарті. Різниця в цім, що поза Спартою суспільні верстви не стоять до себе так виразно у відношенню завоюників та завойованих як в Лякедемоні. Пам'ять завоювання забулася вже - практичне значіння має тільки різниця позицій, яку займали поодинокі верстви людности в економічній системі та політичній устрою держави. В ті часи зустрічаємо поділ людности на шляхту - лицарів, селянство та зразу нечисленну верству скупчених по містах торговців та ремісників. Суспільно та політично панувала перша з цих верств. Вона постачала головну та найважливішу частину збройної сили: зразу воїників на воєнних колесницях, відтак їзду. Економічне її панування ґрунтувалося зразу на панщині, до якої було обов'язане селянство. Відтак це панування поширило свою підставу. Починаючи з половини 8-го ст. до Хр.

починає отся родова аристократія в чимраз більшій мірі займатися морською торгівлею, та в зв'язку з нею морським грабіжництвом. Це змінює основно її суспільне положення. Вона багатіє і добуває засоби, щоб багатіти ще більше. Можливість вимінювати чи продавати продукти викликає зміну виробництва. Аристократичний землевласник починає продукувати не тільки для власної потреби, але для торговельного обороту, починає продукувати "товар". При тім він може тепер робити це порівнюючи в широкім розмірі. Цю можливість дає йому посідавання численних рабів - невольників, яких постає морська торгівля та грабіжництво. Землевласник стає купцем та промисловцем. Він продукує - руками рабів - оливу, збіжжя, вино, вовну, та промислові продукти: зброю, гончарські вироби, полотно, сукно і т.д. Як власник кораблів - він стає купцем, перебирає в свої руки заняття, яким промисляли ранше тільки "низькі" верстви людности. В зв'язку з цим отся заразом і земельна і промислова аристократія переселюється громадно в сіл до міста.

Зміна, яка в першу чергу скріпила родову аристократію поширенням її економічної підстави, принесла в дальшу чергу захитання її становища. Вона наблизила її з економічної точки погляду до цієї верстви, в якій природну сферу ділання вдерлася аристократія. Це були "неаристократичні" купці та промисловці, що рівнобіжно теж розбагатіли, розвинулися в сильну економічно, а при тім рухливу та метку суспільну верству. В почуванні своєї економічної рівновартности з родовою аристократією, отся верства виступає як її суперник відносно суспільної позиції. Весь побут, заняття, економічні інтереси обох верств були однакові. Різниця лежала тільки в походженні, але цей момент походження з аристократичного роду або ні тратив чимраз то більше своєї рішуче значіння. Важнішим та сильнішим него була сила майна, яке находилося в чийх руках. Наглядно для всіх

родовий аристократ, що втратив своє майно, ставав залежним від неаристократичного, багатого купця. Економічна сила, а не аристократичність роду стала рішати про становище в суспільстві. Пануюче суспільне становище займає замість родової маєткова аристократія. В її склад входять та грають в ній визначну роль і старі аристократичні роди, але їх становище залежить тепер не від привілею з'язаного з родом, але від економічної сили. Так зокрема в історії Атен чимало передових діячів навіть в часи повного розцвіту політичної демократії вийшло зі старих аристократичних родів. Перший в історії політичний геній - Солон, це потомок племінних королів, аристократичного роду Медонтидів. Разом з цим він великий купець та власник кораблів. Він починає почит мужів, яким мусить приписати атенська "демократія" свої успіхи. Стара родова аристократія зуміла зрозуміти "духа часу" та пристосуватися до нього. Вона стала на ґрунт економічного суперництва, змінила свій суспільний характер, змілася суспільно-політично з верствою збагачених купців та промисловців і за цю ціну зберегла фактично на довго своє впливове становище.

В цій новій верстві економічної аристократії помічається деяка розбіжність інтересів. Вся вона представляє "капітал", але форми капіталу неоднакові. Іменно-ж входять в цю верству з одного боку великі землевласники, що на своїх землях ведуть руками численних рабів-незвільників господарство, передусім хліборобське. З другого боку великі купці та власники кораблів представляють "рухомий капітал грошовий". Інтереси одних та других, тотожні майже у внутрішній політиці, розходяться іноді в питаннях зовнішньої політики. Перші є елементом порівнюючи більше консервативним, вони заінтересовані передусім в поширенню територіальним та скріпленню становища держави на суші. Другі зацікавлені

питаннєм торговельних ринків та шляхів, питаннєм торговельного вивозу та довозу, питаннєм торговельного соперництва на чужих ринках. З природи вони звертають увагу головно на море, вони прихильники активної та рухливої закордонної політики.

Економічний розвій, що поставив на місце родової новозроджену мазткову аристократію, поставив її zarazом в дуже гостре відношеннє до "нищих" суспільних верств. Витворництво на велику скалю силами невільників становило небезпечну конкуренцію для цих верств. Більшість ґрунтів, а власне кращі та догідніші положені ґрунти скупчують великі землевласники в своїх руках. Селянство убожиз наслідком без- та мало-земелля. Середня верства дрібних ремісників не може успішно конкурувати з "капіталістичною" продукцією, що послуговується невільниками. Одні і другі задовжуються в "капіталістів". Строгі постанови права відносно довгів віддають їх зовсім в руки вірителів. Вони численно попадають в стан панщиняних селян або просто стають рабами наслідком несплачення довгів. Разом з цим вони - як суспільна верства ростуть в силу дякуючи своїй численности та організуючому впливови міста. Життє в місті, що зближає їх фізично, дособляє порозумінню, поширюванню думок, ставить все перед очі їхню чисельність, через те дає почуттє сили, дає можливість для спільних, гуртових виступів. Все те разом будить бажаннє визволитися з невідрадного економічного положення та штовхає на шлях боротьби з верствою, від якої йде економічний утиск. Скрізь підносяться гасла суспільної боротьби. Між цими гаслами побіч домагання аграрної зовнішньої колективізації та переділу ґрунтів, займає найважливіше місце домагання опусту довгів, що обтяжують селянські ґрунти, та знесення відповідальности за довги власною особою довжника /: *Бах Зейд* :/. На вислід цієї боротьби мала рішучий вплив обставина, яка вимагала скріплення середньої верстви людности

в інтересі самого існування держави. Іменно-ж вимагала цього зміна, яка сталася на полі воєнної штуки. Найважливішою частиною армії стала - замість воєнних колесниць та кінноти - озброєна важко піхота, гопліти. Через те треба було поширити суспільну основу, на якій була побудована збройна сила держави. Забезпечити себе зброєю мусів кождий воїн сам, з власних своїх матеріальних засобів. Наслідком цього економічне становище рішало про участь в армії: як ранше, тільки цей міг належати до армії, хто міг власним коштом постаратися про зброю та коня, так тепер охоплювала армія своїм складом всіх, хто міг ставитися в повній зброї піхотинця. Відповідно цьому, як останнє завдання було економічно легше, порівнюючи з konieczністю ставитися на власні кони, суспільна основа армії поширилася. Вона охоплювала тепер не тільки "лицарство", але широкі кола "середнього" стану. Військова реформа віддавала перевагу в армії кругам, які дійшли до рішального суспільно-політичного значіння.

В Атенах зв'язана реформа військової організації в іменем великого законодавця Сольона. Вироблена ним 594. р. до Хр. конституція зв'язує тісно суспільно-політичні реформи з реформою війська. З одного боку вона проводить суспільне визволення "середнього стану". Шляхом "сейзахтейї" скреслює Сольон всі довги, що обтяжали дрібну земельну власність, проголошує недопустимість утрати особистої волі наслідком неможливості довгачика заплатити довгу, увільняє панщиняних селян, робить їх незалежними від земельного панства. З другого боку він кладе широкі основи під організацію збройної сили держави: він творить початки атенської фльоти і дієздатну сухопутну армію. Військові обов'язки він розкладає відповідно до економічної сили населення. Горюхани в річний прихідом не меншим 500 мірок зерна, оливи або вина мають обов'язок постачати воєнні кораблі. Слідую-

юча верства, з приходом поверх 300 мільйонів, виставляла кінноту. Головна, найчисленніша частина людності, в головнім селяни, що мали бодай пару волів, "цайґіти" мусіли ставитися до війська в повній зброї піхотинців. Врешті "тети", безземельні заробітчани несли тільки помічні обов'язки як гребці на кораблях, як лучники та ремісники. Так було технічне завдання, що однаково стояло перед Спартою та Атенами, розв'язане неоднаково, дякуючи відмінним умовам суспільної структури. В Спарті "гопліти" були висловом вирівнювання суспільних різниць в межах пануючого племені. В Атонах та в інших торговельних "морських" державах військова сила оперлася не на племінній, а на економічній основі: "гопліти" були озброєною "середньою" в економічній значінню верствою населення. Разом з цим вони були висловом істотної переваги села над містом, хліборобів над промисловцями, ремісниками та купецтвом.

Після принципової перемоги "середнього стану" розвій ішов зразу в напрямі скріплення його суспільного становища та в напрямі зміни його характеру. На тлі розвиваючоїся торгівлі змінюється напрям хліборобської продукції. Плянтації оливи та виноградники витискають чимраз більше продукції збіжжя, а в зв'язку з цим багаті підприємці викуповують в широких розмірах землю дрібніших хліборобів. Рівночасно відтягає торгівля та промисел від хліборобства всі рухливіші та більш підприємчі елементи. Населення Атики "урбанізується". Уже в половині 5-го ст. до Хр. мешкає більша половина людності в самому місті або в його найближшій околиці. Точка ваги пересувається від хліборобської до промислової верстви. Щасливі політично для Атен 6-те та 5-те століття є періодом економічного розцвіту держави, та з окрема періодом розцвіту для багатих та середніх верств атенського горожанства. Біля 430. р. до Хр. випадало на 55.000 опосібних до зброї атенських го-

рожан біля 2.500 найвище оподаткованих, 38.000 "цай'ітів" та тільки яких 20.000 "тетів" - значить заможні становили переважачу більшість горожан. Але навіть положення тетів в той період було порівнюючи добре, бо це період великих публичних робіт для розбудовання, укріплення та прикрашення Атен, будови порту в Піреус і т.д. При цих роботах находять тоді заняття за зарібок всі вільні руки і тільки виймовко приходиться державі ратувати своє населення перед голодом шляхом публичноі допомоги, - це трапляється тільки в зв'язку з катастрофами такими як облога, примусова евакуація, викликаний елементами нещастями голод. Очевидно, існуючі різниці поміж багатю та заможною частиною горожан дають основу для ворожені між ними, доводять до боротьби. В цій боротьбі йде головним чином про питання публичних тягарів: демократія перекидає на найбагатші верстви весь тягар публичних оплат, в першу чергу кошти зброєння, далі кошти публичних робіт, культурних установ - як театр, врешті кошти святочних обходів, спортових змагань, вистав. Крім правильних податків платять найбагатші верстви ще й надзвичайні оплати "εἰσφορά" та "добровільні" *Δεκάτριοι*. Сама-ж незаможна частина горожан не тільки звільняється від цих тягарів, але вимагає від публичного скарбу чим далі то значніших матеріальних підмог в різних формах. Це були оплати за присутність на театральних виставах, підмоги по причині голоду та оплати за участь в зібраннях та виконування публичних обов'язків. Чимраз більше число горожан живе таким способом на кошт державного скарбу. Досить сказати, що число самих суддів виносить 6.000 душ. Взагалі-ж доходить до цього, що майже 20% відсотків всіх горожан, а майже половина способних до зброї мушкетер бере в різних видах платні в державноі скарбниці. В міру цього, як витворюється такий стан, верства,

що користає з неї, перестає бути економічно продуктивною. Вона тратить свій характер "середньої" суспільної верстви, а в політичній житті зводиться до голосуючої маси, все готової піти за хвилиною користі, неспособною бачити та розуміти хоч трохи далші політичні цілі. Перейшовши період високого розцвіту та незрівняної доси політичної та культурної творчості, атенська демократія вдеморалізувалася, розложилася сама в собі та упала разом з державою, яка нею стояла.

Дві причини лежали в основі такого розвою: невідільництво та система відносин на вні, до чужих, а власне до інших грецьких держав.

Невідільництво кляло свою печать на економічній будові старого світу. На його основі розвивається система продукції, яку по аналогії з модерними відносинами треба назвати капіталістичною. Маса невідільників - в Атенах було їх в половині 5-го ст. до Хр. яких 150.000, майже стільки, скільки було вільних горожан - представляли в руках найбагатших купців та промислових підприємців засіб для конкуренції, проти якого були безсилі дрібні та середні продуценти. Вони-ж давали можливість, при поділі праці та дисципліні витворювати дешевше, ліпший товар, витворювати його масово. При тім великий підприємець мав все можливість перетревати економічну кризу та "панувати над ринком" в такій мірі, яка була недоступна для його дрібного суперника. Так на селі латифундії поглинають середню та дрібну посілість. В промислі, ремісник паде в боротьбі з фабрикою, що працює на велику склад дешовшою силою невідільників - машин. Дрібні промисловці та ремісники не можуть витримати конкуренції. Вони втрачають можливість удержуватися працею своїх рук. Вони бідніють пропорція між багатією та можливою верствою і верствою тетів зміню-

на бік останніх. Це давало їм політичну силу, але економічно вони не мали можливості самостійної екзистенції. Для держави повстає "суспільне питання" прокормлення численної верстви вільних горожан, економічних жертв опертого на невідільництві господарства. Вона розв'язує це питання по часті шляхом творення колоній, по часті шляхом ведення великих публичних робіт. Від часів Перікла розвиває атенська держава в цім напрямі дуже широку діяльність. Врешті і ці засоби стають недостаточними і широкі верстви горожан черпають засоби до життя прямо з державної скарбниці.

В тіснім зв'язку з цим остає спосіб, як держава улаштовує своє відношення до інших держав, з окрема ж до держав, з якими входить в тісніші об'єднання. Отсі "союзники" представляють для неї передусім жерела матеріального зиску. Кождий союз стає в дійсности формою безоглядного використання союзників шляхом накладання на них данин та інших матеріальних тягарів. "Демос" Атен перетворюється з часом в економічно непродукційну верству, що живе чужим коштом як галапас-паразит, виключно в ім'я своїх грубо економічних інтересів. Уживаючи термінології Оппенгайма можна означити це так, що його буття ґрунтувалося не на "економічних" а на "політичних" засобах. "Демократія" стала тоді формою, якою користується заздро відокремлена від маси невідільників з одного боку, з другого від не-горожан, замкнена група повноправних Атенців. На такім тлі почалася доба занепаду, "дегенерації", вслід за якою прийшов упадок і також політичної самостійності Атен.

б./ Політичний устрій.

Форми політичної організації Атен розвивалися рівнобіжно з розвитком суспільно-економічних відносин та в строгій залежності від них. В міру цього, як пере-

вага на полі економічного життя переходила від родової до фінансової аристократії, відтак до "середньої" верстви, демократизувався політичний устрій. Діогармонія між суспільним а політичним устроєм починається, коли отся "демократія" втратила своє становище в господарській системі, задержуючи а навіть поширюючи своє політичне пануюче становище. Останній період політичної історії Атен проходить під знаком цієї діогармонії та спроб усунути її.

Характеристичною для політичного розвитку Греції є одноманітність політичних форм всіх її держав. З винятком Спарти та порівнюючи нечисленних дорійських держав ішов скрізь розвій по суті одним і тим же шляхом. Еольсько-Йонські міста-держави малоазійського побережжя, як Ефесос та Мілет; держави островів та держави, що повстали на побережжю балканського півострова, як Егіна, Мелькіс, Еретрія, Аргос, Коринт, Мегара - всі вони проходять однакові етапи політичних форм та переходять їх в однаковій порядку. Повстав майже трафарет, по якому чергувалися скрізь: королівство, аристократія, тиранія, демократія, - що іноді переходила знову в тиранію. Політичний розвій Атен іде таким же характеристичним шляхом.

Легенда переказала нам імя Кодруса, як останнього короля Атен. Коли він віддав добровільно своє життя, щоб спасти Аттіку, вирішили ніби-то Атенці не мати більше короля, бо - мовляв - ніхто не достойний бути королем після Кодруса. Так оповідає легенда. В дійсности відбувся на протязі 8-го століття до Хр. процес поступового обмежування королівської влади аристократією, так що врешті при королеві залишилося тільки керування справами культу. Чимраз нові роди справ переходили з компетенції короля до рук виборних на протяз року урядовців, "архонтів". О-

дин з них переняв всю адміністрацію, архонт - "полемарх" - військову справу, шістьох "тесмотетів" - судоводство, останній, архонт-король одідижив по королеви наву та його компетенцію в справах релігії. Усіх дев'яток архонтів вибирало зібрання всіх вільних горожан, - але тільки з числа старих аристократичних родів, "евпатридів". Голови цих родин творили раду. /: *Βουλὴ* "/: , що збиралася на засідання в державнім будинку /: *Λεωτοκράτειον* :). Ця рада мала виключне право приходити перед загальне зібрання з пропозиціями і вона представляє властивий осередок дійсного політичного значіння. В рамках цієї ради твориться вузла рада, вложена з бувших архонтів, яка доповняє себе сама, шляхом кооптації нових членів. Це "ареопаг", названий так тому, бо збирався на горбку Ареса. Помимо цієї "державної" організації удержується далі стара родова, в поділом на братрії та філії. І там рішучий вплив належить до старих лицарських родів. Так, не зважаючи на формальну компетенцію народнього зібрання, була дійсна влада чисто аристократична. Це період виключного панування родової аристократії.

В боротьбі, яку зачали були селяни та міські промислові та ремісничі елементи проти родової аристократії, не висунуто зразу ніяких політичних домагань. Ця боротьба звернулася в першу чергу проти способу, як виконувала своє панування родова аристократія на полі виключно суспільно-економічнім. В обсяг ділання аристократичної ради входило судоводство. Це була в руках пануючих особливо небезпечна зброя: право не було списане і судді не були в своїх присудах в дійсності нічим в'язані. На тлі економічного процесу, що доводив до задовження середніх верств людности, була для них особливо важкою отся виключна компетенція аристократії судити, без ніяких виразних правних обмежень. Так ро- диться домагання списання права. Під впливом цих домагань приходить в Афінах до пер-

шого списання права Траконом /:624. р. до Хр.:/. Списане ним карне право та право про довги є що до змісту дуже строге. Не зважаючи на це, сам факт його списання треба вважати першим етапом в суспільно-політичній боротьбі атенської демократії з аристократією. Іменно-ж списання права це початок - правда, незначний - обмеження аристократії, встановлення можливості контролювати її бодей на полі судоводства.

Початок властивої політичної еманципації атенської демократії зв'язаний з реформами, які провів Сольон на основі якого йому 594. р. до Хр. як першому архонтові доручення. Суспільно-економічний зміст переведених ним реформ, це визволення "середнього" стану: еманципація селян, які стали правно незалежними від землевласників, одержали правну дієздатність, якої доси не мали; економічне визволення так сільської, як і міської людности від задовження, шляхом "сейзахтейї"; врешті забезпечення цієї людности на будуче, шляхом зміни права про довги так, що від тепер вже неможливість заплати не вела втрати особистої волі. Ці реформи суспільно-економічного характеру відповідала реформа військова та реформа політичного устрою. Остання змінила існуючий політичний порядок тільки в деяких точках. Склад народнього зібрання поширився наслідком еманципації селян. Доси вони не мали права участі в цій збірці, не будучи повноправними ворожанами. Позаяк аристократія вся мешкала в місті, а участь в народнім зібранні приймала теж тільки міська демократія, то дотеперішній політичний устрій представлявся як пановання міста над селом. Поширення участі в зібранні на селян означало таким чином не тільки збільшення його складу, але і зміну характеру. Воно перекреслює дотеперішнє протиставлення міста та села: політично поширюється місто-також на околицю, воно охоплює тепер всю Аттику, яка стає великим містом". Другою

зміною було те, що про виборність на архонтів рішала від тепер не приналежність до лицарського роду, але де верстви найвище оподаткованих. Це був політичний вислів суспільної зміни, яка на місце родової аристократії поставила фінансову. В такому ж напрямі зреформував Сольон і пританію. Число її членів означив він на 400. Доступ до пританії відкрив також цайгітам. Її членів вибирало народнє зібрання на протяз року. Врешті що до ареопагу, то його склад змінився тепер тільки посередню, іменно-ж тим, що архонти виходили тепер не тільки споміж лицарів. Став отже й ареопаг органом фінансової аристократії. За разом Сольон поширив його обсяг ділання та поклав під него тверді правні основи. Крім судейських завдань ареопаг одержав право розглядати пропозиції, з якими пританея виступала перед народним зібранням, далі став ареопаг контрольним органом над архонтами та завідуючим скарбницею, врешті одержав він право карати кожного горожанина за порушення права, а з окрема конституції. Тактично став ареопаг найважливішою владою, не тільки дякуючи широкому колу своїх завдань та важливості їх, але також з огляду на постійність свого складу. Участь в нім була одним доживотним урядом. Це давало його членам незалежність, якої не мали вибрані на обмежений час урядовці. Воно давало також можливість вести планомірну, обчислену на довгий період політику. Одно і друге скріпляло становище ареопагу та запевнювало йому перевагу над іншими владними установами.

Реформа Сольона не внесла радикальних змін в існуючий вже устрій, але вона давала можливість ясніше висловитися існуючим груповим інтересам і промощувала шлях для дальшого розвитку. Політичний провід вона передала верстві найбагатших горожан. Серед цієї верстви стояли проти себе з одного боку заступники великого аграрного капіталу, великі землевласники-плантатори, з другого - купці та промисловці. На тлі

протівенства заступлених ними інтересів ведеться політична боротьба головнію відносно питань закордонної політики Атен. На иншій підставі зарисовуються різниця інтересів мешканців самого міста, урожайного побережжя та дальших, неурожайних околиць, Діакріїв. Врешті протівенство інтересів верстви найбагатших, як цілости, та верстви "цайгітів" стає більш ясним як доси. Економічні реформи Сольона не ви-старчали для повного економічного їх зв-зволєння, бо не усунули головної причини дїха, малоземельности, та трудности конку-рувати з великим власником плянтацій. З другого боку цайгіти становили тепер го-ловну основу війська, мали признані полі-тичні, хоч і обмежені права. Вони пому-вали себе силою, та як сила не могли до-водитися дотеперішними своїми здобутками. В боротьбі, яка не перепиняється та яка стає дуже гострою, стає на чолі цайгітів родич Сольона, Пейзістрат. Опираючися го-ловно на діакріїв, він стає 560. р. до Хр. володарем Атен, "тираном". На протязі 33-літнього свого пановання - Пейзістрат виконував те історичне завдання, яке ви-пало на долю "тиранів" майже скрізь в грецьких містах. Їхня роль - це приско-рення переходу до демократії. Спираючи-ся на масу простолюддя, вони шляхом по-слідовної економічної політики, головню закладання кольтоній та публичними робота-ми вони стараються піднести цю масу еконо-мічно, а рівночасно ліквідують останки аристократичного ладу, обсаджуючи уряди людьми неаристократичного походження. Те робив Тразибуль в Мілеті, Кипселъос та Періандрос в Коринті, Клістоменес в Си-кіоні, Теагенес в Мегарі і т.д. Політич-на діяльність Пейзістрата в Атенах була звернена на здійснення цих реформ, які поклав Сольон в основу своєї конституції, головню на економічне піднесення серед-ньої верстви та дійсне зрівняння родової аристократії з фінансовою.

Тиранія була тільки епізодом в історії Атен. Вона скінчилася прогнанням сина Пейзістрата, Гіппіаха /:510. р. до Хр.:/. Бездосередньо після прогнання Пейзістратидів переводять Клістенес 507. р. до Хр. дальшу реформу, що було послідовним продовженням діла Соллона. Період тиранії скріпив значно середню верству, передусім середнє селянство. Але сила родової аристократії не була зломана. Її верлом був головне вплив, який мали старі аристократичні роди в фратріях та філіях. Проти цих об'єднань звертається передусім реформа Кляйстена. Він полишив їм тільки релігійні функції. Всі інші переніс на ново-утворені організаційні одиниці, названі теж філіями, але побудовані на зовсім зміненій основі. Нові філії - всього десять - це одиниці льокального поділу Аттики. Кожда з них складається з одної десятої частини міста, такої-ж частини побережжя та горбошини. Таким способом зарвадив Кляйстенес старі противенства, що розводували мешканців трох полос Аттики, а рівночасно сотворив організацію, в якій не могли прийти до слова старі кровні об'єднання. Кожда філія ділилася на менші, теж льокальні організаційні одиниці, деми, з демархами на чолі. Склад пританії був поширений до числа 500 членів. Їх призначали філії жеребом - кожда по 50 радників. Велика рада пританії розпадалася на 10 частин, відповідно до філій, і кожда така пританія виконувала функції ради протягом 36 днів в році. Кожда філія виставляла військову частину в виборним на протяг року стратегом на чолі.

Впрочім задержав Кляйстен сотворений Соллоном політичний устрій. Він не порушив в нічім компетенцій найвищих влад, що й на далі остали в руках найбагатших. Новими в його конституції були крім заведення територіального поділу держави та поширення круга ділання судів присяглих ще дві установи, прінци-

підляного значіння. Він надав право громадянства разом з правом голосування всім вольним мешканцям краю - так пришельцям, як і викупленим з неволі невольникам. Це було важним кроком в напрямі демократизації політичного устрою. Нові громадяни "citizens" скріпили ряди атенської демократії не тільки чисельно, але також окріпили її економічну та моральну силу, бо між ними було чимало людей заможних та людей з освітою, а при тім вони представляли взагалі елемент енергійний та меткий. Врешті сотворила реформа Кліястена стільки оспорювану, осуджувану, устаткову "остракізму". Коли пританія визнавали це потрібним, відбувалося в квітні місяці народнє голосування над питанням, чи знаходиться в Атонах хтось, кого слідувало би видалити з краю в інтересі публічного ладу та мира. Кого вказано шести тисячами голосів, цей мусів покинути Атику на протяз десяти літ. Отсе зміст остракізму. Ще старогрецька теорія осудила його. В модерній науці майже однозгідний був погляд, що визнавав остракізм установою абсолютного шкідливого та називав його витвором чужої до абсурду демократії. Такий погляд надто односторонній. Звязувати остракізм з демократією та визнавати його суто демократичною установою не можна вже тому, що конституція Кліястена, яка завела його, далеко не демократична. В добу, яку можна назвати добою повної демократії, був остракізм вже установою забутою. Це був засіб, звернений виключно проти приховання собі ким-небудь єдиновластїя. Його підповів - тільки що пережитий досвід, жива ще пам'ять тиранії Пейзістрата. Як зброя проти "тиранів" остракізм відіграв свою роль. "Він послужив для цього, щоби вишколити нарід політично та розвинути щось в роді "конституційної" моралі". (Wilson.)

Устрій, який завели реформи Солонна та Кліястена, віддавав правління в руки найзаможнішої верстви громадян, а тільки

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **117, [118], 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136**

контролю передавав широкому загалови. Істотну зміну в цій системі давали реформи зв'язані з іменем Темістокля. Ця реформа - це вислід боротьби двох течій, які стиралися з собою так на полі внутрішньої як і зовнішньої політики Атен. Їх носителями були представники двох родів "капіталу", але кожда з них зачіпала глибоко інтереси суспільних низів і вислід боротьби між ними приніс з собою основну зміну суспільно-політичного устрою. Стояли проти себе інтереси з одного боку великих землевласників, з другого богатих купців та промисловців. Перші з них заступали консервативний напрям в політиці. Вони буди партією, що бажала спинити Атени на шляху, на яким держава вже находилася, бажали спинити розвій Атен в напрямі, який вів до переміни їх в виключно морську та торговельну державу. На початку 5-го століття до Хр. стояв Мільтіядес на чолі цієї течії. Друга партія, з Темістоклем - як провідником, бачила якраз "на морі" майбутнє держави. Для внутрішньої політики оба напрями мали таке значіння, що "поступовий" вимагав змін, перед якими боронився консервативний. Ішло з одного боку про зміну маєткової основи політичних прав. Доси становило умову для цих прав посідання землі. Саме рухоме майно не давало ніяких політичних прав, так, що богатий купець, який не був землевласником, був політично безправним. Реформа 479.р. до Хр. зрівнала всі роди майна як основи виборчого права: воно було від тепер зв'язане з майном взагалі, а не тільки з нерухомим. Інші домагання відносилися безпосередньо до справи організації війська. Консерватисти з Мільтіядом бажали задержати сухопутний характер армії. Їх противники вимагали будови воєнної флотії як необхідної для збереження та скріплення сили держави. На тлі перської небезпеки, яка насувалася від сходу, питання це ставало особливо гострим і на його тлі загострювалася партійна боротьба.

Зразу перемогла консервативна течія. Перемога Атен під Маратоном була заразом перемогою їхньої політичної лінії. Але Маратон - це був тільки початок перського наступу. Скоро стало ясним, що небезпека не пройшла, та що прийдеться ставити їй чодо іменно на морі. Це скріпило позицію "морської" партії. Темістокль зумів використати ситуацію. Шляхом осракізму він усунув з дороги найважливіших противників противної собі партії та перевів ухвалу про будову сильної воєнної флоти. Цей зворот в зовнішній політиці тягнув за собою неминучі наслідки для внутрішнього політичного устрою. Воєнна флота - це значило не тільки 180 воєнних кораблів, але і мобілізацію потрібної для них залози, 30.000 "тетів" було змобілізованих, і "гопліти" перестали бути виключними представниками армії. І як кожда зміна характеру та складу армії, так і ця зміна пересунула уклад політичних сил в державі. Цією вона спровадила остаточний перехід до політичної демократії.

Формально, цей перехід проявився зразу тільки здавалось би незначною зміною. 487. р. до Хр. перевів Темістокль закон, на основі якого архонти призначалися не шляхом вибору, але жеребом, при чім і на далі вони мусіли належати до найвище оподаткованих. В дійсности, це відбирало до теперішнє значіннє так самим архонтам, як і ареопажови, в якого склад вони входили, відоувши урядованнє. Жереб тільки випадково та виімково вказував людей справді способних грати передову роль, бути дійсно владою. Жереб не давав теж з морального боку так сильної позиції, як вибір, що був висловом довіри горожан. Скоро прийшло і формальне обмеженнє компетенції ареопажу. Йому відіорано верховний нагляд над урядовцями та завдання розглядати предложеннє ставлені "гелії". Ці завдання перейшли на пританію. Компетенцію ареопажу як суду теж значно обмежено. Всі справи політичного характеру передано комісіям народного зібрання,

що - як і пританія - складалися по деребу.

Наслідком цих - здавалось би - не надто глибоких змін, була в дійсності основна перебудова політичного устрою Атен.

Правління переходить автоматично до чинника, який виконував досі тільки завдання контролю. Народне зібрання стає в дійсності рішеннячою та керуючою владою. Воно править безпосередньо, вирішуючи всі важливі питання законодавства, судоводства та адміністрації. Посередньо воно надає напрям політиці через те, що найважливіше під ту пору завдання переходить від архонта до виборного та залежного від народнього зібрання урядовця. Іменно-ж круг ділання "полемарха" переходить до виборного верховного "стратега", який задержує свій уряд, поки "екклезія" не відкаже йому свого довіря.

Ці реформи були останніми важливішими реформами політичного устрою Атен. Вони відкрили період "демократії", що був кінцевим періодом політичної історії Атен. Партійні боротьби, з окрема-ж боротьби за політичний устрій - розуміється - не припинилися. Нав'язуючи політично до Спарти, консервативна партія не раз пробувала перебудувати атенську конституцію. Переходово це їй повелося при кінці 5-го століття до Хр. силою Спарти завести в Атенах правління аристократичної олігархії. Та це був тільки кривавий та важкий епізод. Реставрація Тразибуля /:403 р. до Хр.:/ привернула знову демократію.

Перемога демократії це не тільки етап в історії Атен, це народина нової форми політичної організації та нового методу в політичному житті.

На арені політичного життя появляється тепер нова постать, новий тип політичного діяча: "демагог". Це той, хто вміє опанувати "екклезію", вислати їй довіру, переконати її, потягнути за собою. В ру-

ки демагогів переходить в дійсності керування політичним життям. Вони опановують всі виборні уряди, а якими звязана політична власть. Незалежно від цього, вони мають рішучий вплив на політичне життя як провідники маси вільних горожан, як промовці, від яких залежить хід нарад та рішення народнього зібрання, на яким у вільній дискусії розглядаються та вирішуються найважливіші державні справи. Пізніше - вже в самій старинній Греції - слово "демагог" одержало відємне значіння. З ним звязувано особливий метод впливати на масу шляхом відкликування до її "нижчих" інстинктів без огляду на слушність справи, яку заступається. Таке значіння слова прийшло аж згодом, в добу упадку політичного життя. Зразу "демагог" означав просто народнього провідника. І роля демагогії не була зразу негативна. "В своїй найбагатороднішій постаті являється вона там, де вона старається тільки прискорити сонний та лінивий хід державної машини, піднести понад звичайну міру почуття горожанського обов'язку..., додати до спокійного розуму силу та невадержаність почуття, та довести до вищих діл як буденний обов'язок та привычка". Демагогія була позитивною, "поки мала на оці добро демосу та державної цілості, без егоїстичного інтересу". І справді. Період історії, в якому "демагоги" стали лицем політичного діяча, не належить до темних. Це-ж в першу чергу доба Перікла - доба найбільшого розцвіту і політичного життя і творчої культури і діяльності держави. "Під егідою демократії розвилосся в Атенах соперництво всього музичного мистецтва та всіх родів естетичного та гімнастичного спорту.... Посередньо, або безпосередньо мали в демократії свій початок Аїсхіл та Софокл. Коли зрели твором драматичного мистецтва традиційний хоревий спів, як і Калікрат та Фідіас, коли креслили плани ровоудовання Цірею як великанського порту - твердині, або плани перетвори-

ти стару замкову гору в небосаяну систему
роскішних храмів!

Коли розглядати перехід до демократії виключно з точки погляду політичної системи, то зміна, яку він приніс, представляється в своїй істоті передусім як зміна методу політичної діяльності. Формально, "демос" став з контролюючого чинника чинником правлячим. В дійсності бачимо і далі в ролі керуючих політичних діячів чимало потомків старих аристократичних родів. Досить вказати на Перікла, Кимона, Алькібіада, Критія. Чисельно вони навіть переважають. Але умовини, від яких залежить тепер керуюча ролі, в політиці, тепер змінилася. Тепер можна проводити свої політичні плани, здійснювати думки, тільки приєднавши для них демос, перемонавши його, що ці плани та думки слушні та доцільні. Конечність переконувати, явно публично наводити аргументи та відповідати на закиди - це істота політичного методу, звязаного з демократичним устроєм. Вона приносить "раціоналізацію" публічного життя: конечність аргументувати додає значіння розумовому чинникови при всіх публічних рішеннях, а можливість публічної критики дає хоч в деякій мірі запоруку проти нерічевих чи неетичних мотивів поведіння. З другого боку цей демократичний метод містить в собі і небезпеку. "Зимовність" та краснорічність як виключно технічний засіб можуть іноді і заступити собою річеві аргументи, відкрити шлях до політичної кар'єри, до влади, незалежно від цього, куди прямує "демаґог". Ораторська вмільсть може стати не тільки одною з необхідних умовин для політичного впливу, але й одинокою. Така небезпека існує. Зрівноважує її по часті явність дискусії та воля слова. Вона дає бодай в принципі можливість виступити з річевим аргументом проти "голої фрази". Але повна запорука річевості та практичної доцільності методу лежить в моральних цінностях загалом, в якого руках знаходиться власть вирішування. Від них залежить, якого ро-

ду аргументи okazaються практично сильнішими, та який рід демократичних політиків буде переможцем.

Атенська демократія розвинула до високої досконалості вмiсть публично промовляти. Діяли окремі вчителі вимови. Повставали напрями та "школи" реторики. Помило реторів, які дивилися на свою вмiсть виключно як на технічний засіб, як Есхін, Демед, - діяли другі, що клали для "реторики" високі цілі та ставили їй перед високі завдання. Ізократ, Лікурґ, Гіперід, а передусім Демостен остануть на все не тільки творцями великих естетичних цінностей, але представниками високої моральної величі та сили. Їхні виступи та діяльність - це боротьба за чисті та високі ідеали. Ця боротьба трагічна. Атенський демос тільки іноді поривається на героїчні рішення та виступи. Його політика взагалі вузько - еґоїстична, непередбачуюча, нерівна та непослідовна, веде до зґуси атенську демократію, а поза як вона не ривається від політики інших грецьких держав, то вся Греція нестримно наближається до загибелі, до втрати своєї політичної незалежності. Причина цьому - не в демократичній системі. Спарта та держави, що прийняли спартанський устрій, йшли тим-же шляхом. Не можна добачувати коріння лиха також і в освітнім уровені атенського демосу. Його освітній ценз та умови розвій був дуже високий, коли "Арістофан міг в своїх "жабах" або "хмарках" - розтрясати перед 30.000 слухачів фiдвосодiчнi мiркування Сократа". Причина лежала глибше. Атенська демократія гинула наслідком неможливості розв'язання проблеми, перед яким стояла вся Греція: проблему поширення вузьких рам свого державного устрою. Розвій об'єктивних відносин висунув завдання, яких не можна було розв'язати в організаційних рамах держави - міста. На тлі витворених обставинами широким, збіль загальних інтересів виростала konieczність політичної організації рівнож-лирокої. Атенська демократія не зумі-

ла помирити себе. Вона стала заикненою групою, що протиставляла свої вузькі інтереси отсим ширшим. З результаті вона стратила потрібне розуміння навіть цього вузького групового інтересу. В цім слабкість атенської демократії, причина її упадку.

Розділ 4.

О б л а с т ь.

Вище сказано вже, що географічне положення Греції мало рішачий вплив на весь розвій її державного життя. Іменно-ж море було чинником, що накинув Греції напрям її розвою. Можна сказати, що роль, яку відіграла на Сході урочайна долина ріки, припала в старій Греції морю. Можна думати, що в перший момент після завоювання півострова море було для завоюників перешкодою, що спинила їх дальший похід. Але таке значіння має море тільки в першу стадію після зустрічі з ним. Далі, коли пришельці познайомляться з ним, воно з перешкоди стає шляхом. Воно манить до дальшого походу, до продовження його в новій формі, відповідно до змінених умовин. В першу чергу морські походи мають таку-ж ціль, як мали сухопутні походи номадів: з одного боку рабунок, з другого завоювання з метою підчинити собі нові землі з їх людністю. Згодом це зміняється і відношення до моря входить в нову стадію. Море - це торговельний шлях, відкрити в усіх напрямках, кращий та порівняючи дешевший як сухопутні. Це впливає рішачо на економічний характер людности, що опинилася над морем, іменно-ж там, де береги моря розвиті та багаті догідними пристанями. Неминуче опановує там торговля все економічне життя. Вона стає головним заняттям людности, торговельні інтереси стають для цієї людности головними та рішачими. Тоді й її походи на море відбуваються з инною ціллю. Їх головною

метою тепер не рабунок та завоювання, їх значіння стає другорядним, - але забезпечення на чужині догідних та безпечних портів як торговельних осередків. Для цього вистарчає малий шматок побережжя, на яким може поміститися купецька оселя, та замок, чи твердиня для її захисту.

Такий шлях розвою накидало море грецьким племенам, коли вони заволоділи балканським півостровом. Вони всі ставали морськими, торговельними - одні скорше, другі пізніше, залежно головно від цього, в якій мірі географічні умовини країни були сприятливі для торгівлі. Море впливало передусім на їх зовнішній державний розвій. Завойовання в стислім значінню, з метою добуття для себе землі завойованих, устають у взаєминах грецьких племен. Останнім таким завойованням було завойовання Мессени Спартою в початку 7-го століття до Хр. Вся енергія територіяльного поширення звернулася на море. Починається грецька колонізація в напрямі на схід, на побережжя Малої Азії, та на захід, звернена на береги південної Італії та Сицилії. Колонізація має зразу переважно мету дати землю цій частині людности, яка не находила її в батьківщині. Відтак переважає торговельний характер колонізації. Грецькі купці поселюються в чужині, засновуючи нові, власні оселі. Де натакаються на існуючі вже оселі, там - оскільки не можуть покорити їх собі - оселяються в чужих містах як окремі купецькі громади. Так зв'язувалися передусім йонці з Єгиптом, починаючи в другій половині 7-го століття до Хр. Таким способом повстає картина експансії, основно відмінна від цієї, яку ми бачили в старім Орієнті. Там ішло про володіння над можливо великими просторами землі. Тут провідною ниткою панування над морем, для чого потрібні тільки поодинокі догідні "точки" на протилежних його берегах, без konieczности поширювати своє панування на глибокий сухо-

діл, а навіть при можливості економічної експансії звагалі без рівночасного поширення політичного свого панування. Коли дивитися на стару Грецію як на цілість, то можна сказати, що вона боролася - в противенстві до старого Орієнту - не за землю, а за море, іменно-ж вразу за поодинокі частини, а пізніше за всю східну частину Середземного Моря.

Торговельний характер переважаючої частини Греції був таким способом причиною, чому територіальні завоювання мали для неї тільки другорядне значіння. Цей вплив не відносився тільки до справи поширення своєї області. Він причинився безперечно також до того, чому на опанованій вже грецькими племенами території пануючим типом держави не стала "територіальна" /: в значінню територіально великої /: держава. Безперечно, вже сама топографія півострова, що хребтами гір з поділений на численні "географічні одиниці", сприяла політичному поділові. Але цей момент, як в свою пору не перепинив походу грецьких племен та завоювання ними півострова, ані пізніше завоювання його Македонією, не був би сам собою достаточною перешкодою для державного об'єднання всієї Греції. Рішаче значіння треба приписати впливові моря, що зробило грецькі племена народом купців та промисловців. В чому такі суспільства пригадують мисливців. Одним і другим не вигідна конкуренція на терені чи то ловів, чи торгівлі. Тому одні та другі в принципі мусять проявляти тенденцію, до порівнуучи вузких об'єднань. Партикуляризм, яким відзначається політичне життя старої Греції, пояснюється м.и. таким відношенням поміж поодинокими державами. Кожда з них добувала в інших передусім конкурентів на торговельних ринках. На цім передусім тлі виростав егоїзм поодиноких міст, що ставав на перешкоді поширенню державної організації. Вона обмежувалася територією самого міста з найближшою околицею. З точ-

ки погляду територіяльного поширення типом грецької держави була держава - місто, "πολις". -

Істота "πολις" лежить не тільки в цім, що межі держави є порівнюючи вузкі. В тісній зв'язку з малим територіяльним поширенням остає явище, що в межах держави затирається протиставлення міста та села, столиці та решти краю. В колоніях це відбулося ранше, як в старих, матірніх містах - державах, бо там зразу-ж було новозасноване місто всім. В старім краю сталося це шляхом еволюції, яка проходила не зовсім мирно. Коли осідок короля став осередком промислу та торгівлі та рівночасно місцем, в яким скупчилася вся родова аристократія, починається протиставлення отсеї "столиці" "краєви". Тоді й починається боротьба між містом-столицею та сільською околицею. В Атенах вона особливо виразна - групи населення діляться виразно відповідно до цього, де мешкають. І в Атенах дуже ясно рисується вислід цієї боротьби. Щойно реформа Кляйстена "поширила місто Аteni на всю Аттику". Околиця зрівнялася правно - політично з "πολις", злилася з нею в одну цілість. Таким способом "πολις" - це держава, звужена територіяльно до меж міста, і місто, поширене на цілу державу.

В таких територіяльних межах відбулася в Греції еволюція, яку зустрічаємо скрізь в першій періоді осідлості. Відбувається боротьба між моментом кровного зв'язку як основою суспільного об'єднання та моментом мешкання на одній, спільній території; між елементом особистим та річевим; між почуттям "природнього" зв'язку, що впливає зі спільності походження, та річевими, об'єктивними інтересами, які вирастають на ґрунті сусідського співжиття. Як скрізь, перемагає річевий, територіяльний момент. Роди та на родовій основі побудовані зв'язки є зразу самотніми політичними об'єднаннями. Відтак повстають

місцеві організації для політичних та військових цілей. Вони існують побіч родових та "конкурують" з ними. Врешті значіння кровних зв'язків зводиться до самих тільки справ релігійного культу, а політична організація ґрунтується на територіальній поділі та поділі відповідно до економічного положення людности. Але це не значить, що територіальний принцип переміг абсолютно, що кождий замешкалий пр. на атенській території став тим самим членом громади атенських горожан. Навпаки. Територіальний принцип переміг над родовим тільки в означених межах.

Процес, про який мова, відбувався передусім сам в межах, назначених племінним моментом. Ішло в першу чергу про те, щоби зломити значіння родів в межах племені. Коли реформа Кліястена прийняла замість родової локальної основи для політичної організації, то вона не порушила ще значіння, яке мала приналежність до означеного точно круга кровних зв'язків. Вона зломилася політичну перевагу одних родів над іншими, але не поширила меж атенського громадянства. Про приналежність до нього рішало далі походження з батьків, що належали вже до цього громадянства. Тільки на внутрі, в межах цієї групи переміг місцевий принцип. На зовні, атенське громадянство як цілість на далі остало групою, ґрунтованою на принципі кровного зв'язку. Воно становило замкнену групу у відношенні з одного боку до невольників, з другого - до всіх "чужих". Між останніми були особливо дві групи, для яких отся замкненість атенської громади горожан мала велике практичне значіння. Це були "періойки", а пізніше громадяни "союзних" держав. Відношення до одних та других - це окремий проблем, що займав в рішачий спосіб на долі Атен та всієї Греції. Неможність вирішити його - це одна з причин упадку Греції. І в цім напрямі Ацени з тільки типовою державою для відносин, що панували в усіх державах Греції.

Періойки, це були чужинці, які постійно мешкали в Атенах. Їх число було з ранньої доби чимале і вони займали видне місце головню в економічнім життю міста: це-ж були люди, яких власне господарські інтереси спровадили до Атен та заставляли там осідати. Не зважаючи на те, вони не мали зразу ніяких прав, навіть цивільної здатности, а опісля не мали політичних прав атенських горожан. Ця різниця в правнім становищі відчувалася тим живіше, бо чимало періойків було такі атенськими уроженцями, які не знали крім Атен иншої батьківщини. Ото-ж відношення до них не то що не розвивалося в напрямі вирівнювання різниці, але навпаки загострювало ще її. На полі приватно-правних відносин покращало їхнє становище, особливо від коли вони могли набувати також в Атенах землю. За те тим більше завдро громада горожан замкнула їм доступ до себе, о скільки йшло про політичні права. Ще за Кляйстена вони могли ставати повноправними горожанами. Відтак віднято їм цю можливість. Що більше, законом з 451. р. до Хр. постановлено, що навіть діти з подружжя повноправного горожанина з чужинкою не є повноправними горожанами.

Значіння цього відношення до періойків для буття держави стає вповні зрозумілим на тлі відношення до звязаних з Атенами союзом держав. Між обома існує істотний звязок. Становище Атен в союзі давало атенським горожанам м.и. матеріальні користи та вигоди, дякуючи яким атенське горожанство ставало особливо цінним. Через те круг повноправних горожан мав реальні причини замикатися в собі, щоби не ділитися ні з ким цими користями. З другого боку, це відбирало союзникам інтерес, який звязував би їх з Атенами, вносило в кождий союз елементи розкладу. Воно було причиною, чому "союз" не міг стати цією формою політичної організації, яка уможливила би перехід від держави - міста до ширшої державної форми що обхплювала би

Теоретично признавали Атени своїм союзникам рівнорядне з собою правно-політичне становище. В дійсності, тільки найсильніші споміж них, Месбос, Хіос та Самос зберегли його до певної міри. Інші союзники зійшли скоро до становища держав - підданих. Метою союзів було сотворення спільної збройної сили, головно-ж фльоти. Відповідно цьому союзники зобов'язувалися в засаді тільки доставляти означені військові контингенти, платити до союзнаї скарбниці означені вкладки та не вести на свою руку закордонної політики. Пова цим їм прислугувала "автономія", себ-то політично - правна незалежність. Цей принцип був в практиці скоро зломаний. Самі союзники, іменно-ж слабші між ними визнавали обов'язок доставляти воєнні контингенти надто для себе важким та висказали побажання звільнитися від него грошовою оплатою. З цього скористали Атени. Це віддавало союзна флоту вповні в їх руки як провідника союзу. Тепер ця флотя не складалася вже з різноманітних, виставлених поодинокими державами частин, але була одноцілою флотєю, яку складали самі Атени на кошти союзу. Дякуючи цьому Атени стали справді паном моря, переймаючи на себе обов'язок збройної його охорони. Вношені союзниками оплати стали в дійсності данию, яку платили вони Атенам. Це стало зовсім очевидним, від коли самовільно перенесено союзна скарбниця з Дельос до Атен. Атени стали, не питаючи згоди союзників, самостійно визначати високість цієї дани для кожного союзника і рівно-ж самостійно розпоряджатися союзна скарбницею, уживаючи її не тільки на потреби - формально союзнаї, в дійсності атенської - збройної сили, але і безпосередно на потреби Атен. В слід за цим ішло зразу тільки фактичне вмишування у внутрішні справи союзників, яке згодом перемінювалося в правну залежність їх від пануючої *πόλις*. Атенське право та судоводство, атенську монетарну систему поширено на союзні міста - держави. "Союз" ставав атенською імперією. „2 & 9 x 2 2 4.

Συγκρισις " - але тільки зовнішню. Процес поширення держави поза межі **"πόλις"** тільки почався. Він не покінчився успіхом, власне дякуючи становищу, яке займала в ній пануюча громада атенських горожан.

Як соціологічна група, громада з ви-твором боротьби між місцевим та родовим моментом. Момент співжиття на означеній території, зв'язаний з цим круг інтересів, розбив стару родову організацію. Відтак ця нововитворена група замкнулася в собі. Момент співжиття в межах Атен вимагав дальшого поширення горожанства на численних метойків. Громада Атенців боронилася перед цим домаганням, яке приносив з собою розвій об'єктивних відносин. Але вона еманципувалася спід впливу території, не тільки на ґрунті самих Атен. На протязі особливо 5-го століття до Хр. повстали численні атенські колонії в добутих на "варварах" краях, як також на землях союзників. Виселялися головно тети та цяґіти. Виселяючися вони не переставали бути і далі членами громади горожан. Символічно - забираючи з собою святий огонь з Атен вони забирали з собою всі ті зв'язки, що вязали їх в рідній **"πόλις"** в горожанську громаду. Практично, вони займали на нових оселях те виїмкове, привілейоване становище, яке займали були живучи в Атенах. Вони одержували наділ землею **"κλήρος"**, були звільнені від дани та всіх других тягарів, які платили "союзники", та задержували всі права атенських горожан. Таким способом атенські горожани становили понад-територіальну організацію, про приналежність до якої рішав знову тільки зв'язок крові. Вони були замкненою родовою, привілейованою групою. Між ними - з одного боку і рештою населення, невільниками та періойками в самих Атенах, і всею людністю союзних держав - з другого боку, була глибока політично - правна нерівність. З зв'язку з нею глибока прірва ділила людність на різні, ворожі табори.

"Союзницька" політика Атен не була відокремленим явищем. Вона була типова для всіх держав старої Греції. Скрізь зустрічаємо однаковий метод творення ширших політичних об'єднань: союзи, в яких кождий з учасників, кожда держава - місто задержує своє буття як окрема політична одиниця, в яких один з учасників займає супроти інших пануюче становище. І скрізь викликає це боротьбу в нутрі союзу, непевність союзників, нетривалість самої союзної організації. Такі відносини мали далекосяглий вплив в двох напрямках. Одно - вони рішали про істоту політичного ладу в самій "пануючій" державі. Про це прийдеться сказати далі. Друге - вони були причиною, чому старинна Греція не зуміла розв'язати найбільш для себе істотних політичних завдань і мусіла зійти зі світової арени, втративши своє самостійне політичне буття, свою незалежність.

Завдання, які стояли перед Грецією, змінилися основно на протязі першої половини першого тисячоліття до Хр. Після завоювання півострова пройшли цілі століття без серйозної загрози з боку якого-небудь зовнішнього ворога. Це була "політична судьба в історії народів, майже однаково рідка, як многочленність грецької території в історії землі". Одно і друге дозволяло вдовольнятися цєю формою державної організації, якою була держава - місто. Навіть стихійна колонізація не зустрічала на своїм шляху перешкод, для яких треба би ширшої та сильнішої організації. Але згодом відносини змінилися. Для майже всіх племен Греції стало пановання над морем істотною основою їхнього економічного буття. Почалася боротьба за море, в якій Греція зустріла могутніх противників: на сході - Персію, на заході - Картагину, а пізніше Рим. На півночі знову виріс дужий противник, Македонія. Наростали небезпеки, яким можна було ставити успішно чоло тільки під умовою широкої та сильної організації, яка охоплювала-

би всі племена та в якій сплелися би всі малі держави в одну цілість. Це і був основний проблем, накинтий Греції склавшимися обставинами.

Чимало даних було за те, що цей проблем, накинтий об'єктивними умовами, вдасться щасливо розв'язати. Етнічно всі грецькі племена були собі близькі і свідомість цього була жива. Різниця між грецькими завоювальниками, а негрецьким, первісним населенням півострова ватерлася вже була та забулася. На культурнім полі вся Греція представлялася як одна цілість, в межах якої партикулярні різниці губилися. Рано вже зв'язувала Греків спільність релігії. Сильніше ще спільно їх "музичне виховання", геніальна творчість - мистецька, філософська, свідомість цієї високої, власної "політичної" культури, яка казала їм бачити тільки варварів поза межами власного, грецького світу. Все те родило почуття приналежності до себе, єдності ширшої, як межі держави - міста. Особливо перські війни свірили це почуття. В драмах Аїсхіла /:525 - 456. р. до Хр.:/ вже виразно пробивається "геленська національна свідомість". Та не зважаючи на все те Греція не зуміла вийти в своїй політичній творчості поза "поліс". Всі численні спроби в цім напрямі остали тільки спробами. Сильнішим над соборно - грецьке почуття єдності було те почуття вузшого, партикулярного громадянства та вузшого, "місцевого" патріотизму.

Спроб, про які мова, було чимало. Коли не зачисляти між них релігійних об'єднань між містами, "амфіктіоній", що ставили собі за ціль охорону означених храмів, але разом з цим були і політичними союзами, - то доба перських воєн починає історію виразно політичних союзів, що виповняють собою відтак всю історію Греції. - Політичний геній Темістокля, що організував спільну оборону проти Персів, виразно оцінював союзницьку політику не

тільки зі становища найблизших, злободневних завдань. Він ясно дивився на неї як на шлях для витворення трівогого, організаційного об'єднання Греції. Зрозуміння для цієї думки він не найшов навіть в Атенах, яким призначав передову роль в творенню "великої Греції", - тим менше найшов його в майбутніх союзників. Уже в найгорячіші часи війни зарисовувалися виразно антагонізми між державами. Легенда каже, що Темістоклès тільки підступом не допустив до здійснення наміру Спартан та Коринтіяців, перед самою саламінською битвою покинути союзну люту. Де-які грецькі міста просто за явилися по стороні перського короля. А греців в добу цієї війни Греція досягла найвищої міри об'єднання. Після війни тільки що розпочата будівля розпадається. Проти атенсько - йонського союзу стає пеллопонезький. Починається боротьба за провід, "гегемонію" між Атенами та Спартою. На коротку стають Теби третім суперником. Греція з безнастанно роздерта на отсі союзи, "симмахії" - але і союзи не представляють трівогої організації. Поодинокі союзники переходять від одного союзу до другого, в кождім місті є партії, що спочувають ворожим об'єднанням, сподіваючися при їхній допомозі захопити провід в свої руки. Навіть в момент зовнішньої небезпеки Греція не може спромогтися на однодушний та одинцілий виступ. Коли Македонія посягла на волю Греції, Греція виявила чимало патріотичного ентузіазму, не-мало героїства, - але навіть тоді не могла забути старих межиусобиць. Боротьба, то явна, то гостра, то тиха поміж державами - містами не переривалася і в цій боротьбі загинула грецька воля.

Завдання, якого не могли розв'язати грецькі міста на балканському півострові, не вдалося розв'язати і в "новій" Греції, в грецьких колоніях на Сицилії. Як перська небезпека в корінній Греції, так там напір з боку Картагінни ставив ясно перед очі необхідність широкого політичного об'

з'єднання, опертя державности на ширших основах, як сама "поліс". На тлі цієї небезпеки виростає в Сиракузах могутня постать тирана Діоніза. Він зумів об'єднати під гегемонією Сиракуз всю Сицилію і на протязі 40-літнього свого панування заходився "зробити зі всієї Сицилії одно місто". Політичне значіння цієї акції, її цілі були виразні. Плато писав про партикуляризм та межиусобиці, які панували на Сицилії, що коли вони не устануть, то замовкне грецька мова на Сицилії а над Сицилією запанують Фенікійці /:Картагінці:/ або італійські Оски. Не зважаючи на цю очевидність небезпеки, змагання до об'єднання не охопило міст Сицилії. Після смерті Діонізія розпалася бундівля, як 'н розпочав був ставити, і Сицилію постигла доля, яку передбачував Плато.

Безуспішність спроб поширити межі держави поза "πολις" довела врешті до резигнації. Ця резигнація найшла теоретичний вислів у вченні про державу, головню в поглядах Платона та Арістотеля. Вони оба відкидають "велико-державні" стремління. Плато ставить як ідеал держави малу територіально державу. Арістотель творить поняття "πολιτεία". Воно означає для держави можливість задоволення самій, в своїх межах всі свої потреби. Держава повинна бути досить велика, щоби могла сама, силою власної людности оборонити себе, та щоби з власної території прокормила все своє насеління. Тоді вона буде життєздатна власною своєю силою. Вістрє цього поняття звернене виразно проти торговельної держави, яка не є життєздатна без користування чужими, головню хліборобськими виробами. Через те вона змушена добувати поза своїми межами необхідні для себе засоби, мусить вести завоюницьку політику та виставляти себе на непевність та небезпеки, звязані з цим. Подібно і Ксенофонт виступає проти "панування над небажаючими собі його" с.т. проти поширення меж держави силою. Всі

ці мислителі з противниками "демократії" та звязують з нею невдачі атенської політики. Про цей бік їх учення не приходиться тут говорити. Тут треба вказати на те, що навіть найбільші уми Греції ідеалізували дрібну державу тоді, - це було 4-те століття до Хр. - коли кругом Греції, на сході та півночі велика перська та сильна вже македонська держава погрозували її незалежності. Було ясным, що з організаційного боку обставини вимагали протиставлення ворожим силам теж одноцілої та дієздатної, великої держави. Стара Греція не могла найти для такої держави організаційної форми. Арістотель добачував можливість такої держави, але тільки в формі абсолютної монархії. На монархію не могла би погодитися Гелляда. Для демократії оставала форма союзів, але ті союзи оказалися нежиттєздатними. Так проблем остав нерозв'язаним. Греція не перейшла від "Ко-
Λίς" до опертої на ширшій територіїальній підставі державної організації.

Розділ 5.

Н а р і д.

А. Громада горожан.

Вказано вже вище на те, що в боротьбі між особистим, родово - кровним і річевим, територіяльним моментом останній переміг тільки до означеної міри. Його роль була в цім, що дякуючи його впливови позицію малої скількості політично повноправних родів заняла в Атенах більша їх скількість. Громада повноправних горожан поширилася, але вона і далі спиралася на родовий основі. Про приналежність до неї рішав факт уродження, походження від повноправних політично батьків. З цієї точки погляду ріжнилися Атени від Спарти тільки шириною, об'ємом своєї горожанської громади. Принцип був тут і там однаковий, і тут і там рішаюче значіння мав особистий, родово - кровний момент. На цім о-

сновувалося суспільно-політичне життя всієї старої Греції.

Переважне значіння цього власне елементу поклало свою печатку на розуміння істоти держави. Сама термінологія з цього боку характеристична. Греки уживали як назви держав назви її мешканців в багатьох числах: "Атенці", "Дякедаймонці", "Коринтіяці" і т.д. "В усіх цих уявленнях річевий момент скривається зовсім за особистим. Громада горожан є тотожною з державою". "Поняття держави зв'язане не з територією, тільки з горожанами, навіть тоді, коли вони покинуть свою батьківщину". Теоретично висказав це зовсім ясно Арістотель. Він назвав державу *πολιτικὴ κοινότης*, громадою горожан. Практично таке розуміння держави опановувало все політичне мислення та діяльність. Воно власне було причиною, чому Греція не могла поширити державності поза межі міста. Воно розклало і саму "поліс", відібрало її "громадянству" все те, без чого воно не могло бути політичною силою.

Державі, тотожній з громадою горожан, була вже в принципі віднята можливість поширення. Ця громада була замкненою групою. Доступ до неї був в засаді можливий тільки на основі уродження. Це приносило і для держави замкненість. І держава була в засаді обмежена що до свого росту, вона могла поширюватися тільки шляхом природного збільшення, розродження своїх горожан. Цей шлях був далеко невистарчаючий. Уже вказано на те, як в Спарті зменшилося число її повноправного населення. Те саме явище зустрічаємо також в Атонах. На протязі періоду від 430. до 404. р. до Хр. зменшилося число повноправних горожан, що складали армію гоплітів, з 30.000 на 3.000. Подібно було і в інших грецьких державах.

Розуміється, були практичні можливості виходу з накинутах природою меж. Була можливість адоптації та можливість наді-

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156**

лення горожанством цілих груп негорожан шляхом закону. Так сталося в широких розмірах за Кляйстена. Відтак громада замикається в собі, а тим самим замикається і держава. В міру економічного розвитку та політичних успіхів Атен росте диспропорція поміж цєю пануючою громадою та оточуючою її масою поневолених. В самій Атиці сотки тисяч невольників та метойків - а в межах, охоплених союзами, многочисленна неповно- подекуди без- правна людність союзних міст була предметом пановання "Атенців". Атенська горожанська повноправність стала привідзем порівнюючи малої, замкненої в собі групи. Своїм складом ця група була в Атенах иншою як в Спарті. В Спарті вона була меншою і задержала в своїх межах рівність всіх громадян: знаємо, що це сталося шляхом безоглядного витискання з групи всіх, хто найшовся нижче найнижшої границі економічного забезпечення. В Атенах охоплювала групу горожан якими економічними ріжницями між собою поділені частини. Через те вона була все непокоєна внутрішньою боротьбою. Боротьба аристократії "кхлос к'адабос", "хороших та чесних" з "демосом" не перепинялася ані після політичної перемоги демосу. Але на характер "демосу" рішачий вплив мала не ця боротьба, але власне привідзі його, його пануюче становище супроти негорожан. Воно давало можливість тягнути з поневолених матеріальні користи, - а позаяк держава була тотальною з "громадою горожан", то ці користи, номінально призначені для держави, були в дійсности наживою горожан. Згодом вони стають головним, для частини одиноким, джерелом приходу. Політична діяльність і самі політичні права стають засобом матеріального забезпечення. Неминуче стає "громада горожан" галапасом /:паразитом:/, що живе на чужий кошт, і відповідно цьому змінюється її обличчя. Життя на кошт державної скарбниці стало нормальним явищем. Нажива стала головною метою зовнішньої політики. Переховалися до нас ухвали на-

роднього зібрання, в яких зовсім ясно говориться про вигляди великої добичі як про причину війни. Відносини до союзників ставали безсоромним визиском їх. У внутрішній політиці, головню-ж на полі судоводства бажання заповнити скарбницю яким-небудь способом стає одним з головних мотивів. Народні суди видають засуди на очевидно невинних людей тільки тому, що це дає можливість загарбати їхнє майно. На цьому-ж тлі шириться застрашаючо "сикофантизм", донощицтво. Перед ним ніхто не є безпечний. Без успіху виступає проти него літературна сатира, бо публична мораль толерує його. Шириться перекупство та корупція. Здецімована чисельно громада горожан вже не в силі нести на собі сама оборону держави і місце народньої армії займає армія наємників. Це в свою чергу деморалізує до решти "горожан", відбирав їм військову тугість та решту почуття горожанських обов'язків.

Доволі поширений в науці погляд зв'язує ті всі лиха з "демократією". Мовляв, перемога демократії та її правління викликало їх. Такий погляд не додачує цього, що всі ті лиха в рівній мірі треба віднести до всіх грецьких міст - держав. Він не додачує теж, що поміж атенською "демократією" та спартанською "аристократією" різниця не так то глибока, як здавалося би. Вони представляли два крайні типи в світі грецьких держав. В межах того старо-грецького світу відчувалося та практично приходило до голосу передусім те, чим вони різнилися одна від одної. Для нас не може бути закритим те, що було між ними спільне, - а те спільне, важніше та глибше як те, що було відмінне. Супроти него різниці являються різницями другостепенними, різницями ступня, а не істотними. А власне: в старо-грецькій світі політично пануюча група, тожона з "державом", стояла, або бодай старалася стояти, поза - властиво понад сферою, в якій відбувалася суспільно-господарська продукція. Вона що найбіль-

ше готова була приймати участь в організації цієї продукції, - але не більше. Так було в рівній мірі в Атенах як і в Спарті, як і скрізь в Старій Греції. Державна організація ставала таким способом організацією для безпосереднього користування чужою працею. Арістотель назвав цілію держави "гарне життя". Цей вислів одержує особливе значіння на тлі такого розуміння держави. "Гарне життя" - це значило можливість віддаватися філософії, науці, мистецтву, політиці. Але все це ціною звільнення себе від обов'язку продукційної праці, перекинення цього обов'язку на других. Це була темна тінь, яку кидала система невідільництва на все життя античного світу. Побудована на установі невідільництва система господарства находила свій вислів, свою "надбудову" в усій ідеології. Не тільки що саму цю установу визнавали і грецький "загал" і його передові мислителі - філософи. Визнання невідільництва, виправдання його тим, що воно звільняє від кінечності праці "ізбранну" групу, вважалося з логічною неминучістю з поглядом, що праця понижує людину. Як дуже загальним був цей погляд, як він глибоко був вкорінений в душах "демократичних" Атенців - на це маємо не тільки докази в теоретичних творах. Може найбільш яскраво видно це по тім, як аргументує сам Демостен в славній своїй промові "про вінець". Він закидає противникови своєму Аіскілеви, що його батько і мати і він сам мусіли заробляти працею на життя, коли Демостен жив без праці, з приходу, який давало йому його майно. Видно, що такий аргумент мав силу, переконував слухачів, коли вживав його великий та зручний промовець в промові, яка дала йому перемогу над противником. Цему відповідав і повитивний життєвий ідеал: життя, вільне від обов'язків праці. Осягнути його, було і правом і обов'язком людини, якої душа не була "невідільницькою". Практично - це був ідеал життя на чужий коштів. Такий світогляд, світогляд наївного та грубого егоїзму му-

сів покласти свою печатку на політичне життя. У взаєминах міст - держав, він доводив до жорстоких та кривавих воєн, що нищили Грецію гірше, ніж чужі наїзди. Він розбивав всі грецькі союзи, в яких союзники ставали рабами керуючих держав - міст, та наслідком цього зраджували їм та звязувалися з противниками. В межах же "поліс", він робив те, що у внутрішній боротьбі партії не жахалися кликати собі на поміч ворожі держави, - в їх числі не тільки грецькі, але і Персію, і пізніше Македонію.

З точки погляду своїх політичних об'єднань представляла Греція таку картину. Вся Греція як цілість стояла перед завданнями, які накладавали їй в звязку з її географічним положенням склавшіся економічні та політичні обставини. Ці обставини родили спільні всім грецьким державам інтереси, що могли бути хоронені тільки одноставним та спільним зусиллям всіх. Це вимагало неминуче широкої, охоплюючої всю Грецію, політичної організації. Для витворення її були дані сприятливі умови в свідомості етнічної близькості всіх та в спільній всім, високій геленській культурі. Не зважаючи на те, спроби витворення такої організації не повелися. Причиною неспіху було те, що сильніше ніж "пан-геленські", загально грецькі інтереси, відчувалися вузькі інтереси, що об'єднували "громади горожан" поодиноких держав - міст. Ці вузькі інтереси перемогли. Вони не дозволили витворити ширшої як "поліс" державної організації, а наслідком цього і поліс втратила можливість відстояти своє буття.

Характеристика "громади горожан" як соціальної групи була би неповна, як би не вказати на ось який момент. Про склад цієї громади, про належність до неї рішав в принципі факт походження з батьків - горожан. Таким способом це була родова - кровна організація. Але вона відрізнялася глибоко від первобутньої родової організації. Там факт уродження звязував лю-

дину з родовою групою стихійно, як "слі-па" сила природи, незалежно від якої-небудь розумової його оцінки. В первісній людській громаді приналежність людини до родового зв'язку з простим продовженням її фізичної приналежності до роду, поки вона ще знаходилася в лоні матері. Людина почуває себе просто фізичною частиною родового чи племінного зв'язку. Факт уродження рідше просто як фізичний факт, що не може відстатися, ані не може бути заступлений іншим. В Греції фізичний факт уродження не мав вже такої сили. Його значіння не абсолютне, а залежне ще від інших моментів. Так в Спарті походження від повноправних Спартіятів не забезпечувало само собою приналежності до громади "рівних", себ то повноправних Спартанців: матеріальне зuboжіння приносило з собою вихід з цієї громади. З другого боку право могло відчиняти доступ до "громади" незалежно від факту природного уродження в ній, - в Афінах наприклад сталося це в широких розмірах за Кляйстена. Через те не тільки зменшилося що до своєї сили значіння факту уродження. Воно змінило також свою істоту. На перший план висувається правовий момент, приналежність до громади розуміється та відчувається як правний стан. Уродження має значіння як момент, від якого залежить правне відношення, воно становить правний титул приналежності до громади. І приналежність до громади - це тепер не тільки почуття накинutoї природою єдності та солідарності, але і розуміння, свідомість зв'язаних з цим спільних інтересів. Істота суспільного об'єднання прийняла в себе, побіч чисто стихійних, розумові елементи. Вона "раціоналізувалася". Місце природного явища, члена роду чи племені займає тепер "горожанин", як явище зв'язане з правним порядком.

Тільки на тлі цієї зміни можливим був прояв, якого не зустрічаємо в античному Схо-

ді. Там входили з собою в зносини тільки замкнені родство - племінні **групи**. Політична боротьба йшла тільки за відношення між цими групами. В грецькій поліс зустрічаємо боротьбу за допущення до **групи** нових елементів, за її поширення. Така боротьба, неможлива при примітивнім розумінню родо-во - племінного зв'язку, означає зовсім новий період в розвою форм суспільного об'єднання. На творення цих форм, які диктувала ранше безпосередньо сама природа, починає впливати свідомо людська думка. Ця думка починає в основу суспільних об'єднань, замість даного безпосередньо природою факту /:уродження:/, класти розумовий чинник, а власне інтерес, так як вона собі його усвідомила.

Б. О д и н и ц я, - р і в н і с т ь, -
в о л я.

На всіх сторінках старогрецької історії зустрічаємо переконання Греків про те, що вони стоять безконечно вище від інших, варварських народів. Зокрема що до Персів Греки залюбки та дуже самопевно вказували і на істоту цієї своєї висшости. Мовляв, самотні Греки вольний нарід, - інші, зокрема Перси, це народи рабів. Цей погляд Греків вони переказали другим. Він став неначеб то аксіомою. В ХІХ. столітті розвинулася широка дискусія на тему ближшого визначення грецької волі. Довго пануючим був погляд, який 1819. р. сформулював Б. Констант /:B. Constant :/ в промові на тему порівняння волі старинних з волею сучасних. Він поставив тезу, що в "старинних"-ішло головне про Грецію - "одиниця, суверенна в публичних справах, з рабом в усіх своїх приватних відносинах". "В сучасних навпаки, единиця, незалежна в приватнім житті, з навіть в найбільш вільних державах тільки з вигляду сувереном". Цей погляд, висказаний так дуже ляпідарно, хоч і бистроумний, не відповідає вловні дійсно-

сти та не охоплює всего, що містить в со-
бі питання про "старогрецьку волю". Але
в однім він слухний. Він ставить питання
про становище одиниці, як істотне питання
для розуміння старогрецьких відносин.
І справді, для суспільно - політичної ха-
рактеристики цих відносин - це з осеред-
не питання.

Можна сказати, що людська одиниця,
як самостійна суспільно - політична цін-
ність виступає в старій Греції перший раз
в історії людства. Це сталося в зв'язку
з повстанням грецької демократії. Слову
демократія надається дуже різномірний
зміст. Тут іде про техніку демократії,
а власне про зв'язаний з нею спосіб вирі-
шування шляхом формального голосування,
на основі принципу, що більшість рішає.
Цей метод збірної, колективної волі не-
відомий був в старім Сході. Він витворив-
ся щойно в Греції. В добу Гомера він не
був ще знаний. Спарта не визнавала його
ще в добу Арістотеля: там рішала про у-
хвали та вибори сила крику, яким зібран-
ня виявляло свою згоду. Числення голосів
та рішення їх більшості завела грецька
демократія.

Що-ж означає соціологічно засада
більшості? Примітивний, "непорядкований"
спосіб вирішування був можливий тільки,
поки психічна залежність одиниці від гру-
пи була така велика, що одиниця не погро-
жувала розбиттям стихійної солідарності
"всіх". Вона стихійно йшла за загалом.
Оскільки найшлася одиниця чи група, яка
не погоджувалася з "загалом", група роз-
падалася, її частини розпочинали з собою
боротьбу. Тільки "герой", цей, хто вмів
поривати за собою загаль, мав значіння.
Решта, всі "рядові" одиниці йшли за ге-
роями, творили "загаль", в яким самі зо-
всім никли. Заведення вирішування голо-
суванням було передусім формальним визна-
нням людської одиниці як такої, як одини-

ці. Тут кожний голос мусів бути числений без огляду на це, хто його подавав, яку позицію в групі - визначну, чи ні - займав голосуючий. Це формальне визнання мало і практичне значіння. В даній ситуації міг рішити чий-небудь голос, - через те кожний в громаді представляв цінність, незалежно від особистих своїх кваліфікацій. Людина як людина стала суспільною цінністю.

В царині права це висловилося так, що людина стала підметом, суб'єктом прав. В області політичного права зродилося поняття, невідоме і чуже старинному Сходу: поняття "горожанина". В нім є істотна і тревала новість, яку внесла старинна Греція в розвій форм політичного буття. "Горожанин" став для старогрецького, суспільно - політичного устрою осередним поняттям. Коли порівнювати старогрецький світ зі старо-орієнтальним, то основну різницю можнаби означити ось як: в Орієнті носитель політичного права стоїть понад "народом". Його можна би назвати одним єдиним суб'єктом політичних прав, одинокою "особою" в правнім розумінні, - як би не те, що особовість правна може проявлятися дійсно тільки у відношенні до інших осіб, та що вона без ніякого змісту там, де цих других осіб нема. Ми бачили, як теократична думка поширила там в безконечність, аж до божеського абсолюту. Супроти цієї не обмеженості прав патріярха - деспота нема місця для "правної" особовості когось-небудь другого. "Нарід" - це безправна, так би мовити - малолітня ще, неособова маса. Таке розуміння суспільно - політичної збірної цілості пануюче в Старім Орієнті. Модифікацію внесло в него тільки жидівське народовправство. Там "народ" виступає ніби самостійно супроти найвищого свого володаря, Ягве. Нарід заключає з Ягве договір. Зміст цього договору - це з боку народу визнання Ягве найвищим паном та підчинення його волі, приречення вір-

ної служби та відречення від інших богів. Але і тут ще політично - правна особовість прислугує тільки "народови" як цілості. Про політичну особовість одиниць нема ще тут мови, - вона лежить ще в нерозвитім стані в тілі колективу - народу. В Греції ця особовість не тільки перейшла з гор, з "понад"народу до нього самого, та стала в його межах уділом його членів. В цім лежить істота поняття "горожанин". Горожанин - це - в протиставленню до старогрецького "підданого" - не предмет, а суб'єкт, носитель політичного права. Це поняття для старогрецького політичного мишлення має найбільше кардинальне значіння. На нім побудована старо-грецька держава. Утворення цього поняття має в історії політичної організації дуже глибоке та дуже далекосягле значіння. Коли після довговікового періоду середньо-вічного людство починало боротьбу за нові форми політичного буття, воно навязало м.и. до цього поняття.

Зміст поняття горожанина в цім, що "громадянин" активно співділає при творенню державної волі. Повноправний громадянин співділає безпосередньо при творенню цієї волі та приймаючи участь в нарадах над внесками, голосуючи на народних зібраннях всіх горожан. Він може теж стати урядовцем та в означенім крузі ділання сам творити цю волю. Посередньо він править державою, вибираючи її урядовців. Це один бік старо-грецького громадянства, його істотний зміст. Помимо цього витворилася ще друга сфера горожанських прав: права на матеріяльні користи прив'язані до горожанства, як оплати, як виконування політичних прав, за участь в народнім зібранню та виконування деяких урядів, театральні оплати, підмогу з державної скарбниці і т.д. Вже сказано вище, який вплив на громаду горожан мали права цього роду.

В тіснім звязку з поняттям горожа-

нина остають дві "ідеї", яких батьківщиною є теж стара Греція. Це ідеї волі та рівності.

Перша з них означала неіснування понад горожанином пана, якому він був би правно підчинений. Такий є негативний бік горожанської волі. Позитивний її бік проявляється в цьому, що грецький горожанин сам є співтворцем цієї державної волі, яку він повинен слухати. Він є співтворцем права, він рішає про війну та мир, він безпосередньо або посередньо впливає на накази адміністративного порядку. Наведений вище погляд Константа протиставить цій "політичній" волі старо-грецького горожанина ніби то позне поневолення його в царині приватного права. Цей погляд, свого часу дуже поширений, не зовсім відповідає дійсності. Приватне, з окрема майже право було в старій Греції дуже вироблене і воно було сильно "індивідуалістичне". Так приміром законодавство Сольона містить чимало постанов, які обмежують власника в його правах, але вони майже всі мають на оці береження прав сусіда, отже його індивідуальної правової сфери. Далі організація судів, розвинена система відкликів від судового присуду до вищої інстанції вказує виразно, що одиниця мала признану собі правну сферу, яка була хоронена законом. Не була отже одиниця безправним рабом, в своїй особистій приватно - правній області. Але ця, хоронена правом область особистої волі була взагалі вузша як в модерній державі. Держава старої Греції цікавилася життєм та поведінням своїх горожан далеко більше як модерна. Іноді, як в Спарті, це зацікавлення проявлялося захопленням державою та регламентацією з її боку майже всіх напрямів життя. В інших державах це втручання не ішло так далеко, - але скрізь воно було. Старо-грецька держава вязала одиницю приблизно так, як це робила т.зв. поліційна держава. *Вона*

в принципі не визнавала такої правової сфери одиниці, на яку не сміла би посягати держава. В принциповий спосіб таке відношення до одиниці проявлялося в установі, що в Атенах називалася остракізмом. В імя публичного інтересу вона обмежувала людину численними приписами адміністративного порядку.

Незалежно від правових обмежень, яким підлягала одиниця, її становище було ослаблене наслідком непевності права, викликаної особливими відносинами. Так було в Атенах в часи розвитої демократії. Деморалізація, перекупство та бажання наживи, про яких причини сказано вище, обходили також і судоводство. Несправедливі засуди на тлі перекупства, політичної партійності або з виразною метою, щоби шляхом засуду сконфіскувати на річ скарбниці майно засудженого, стали звичайним явищем. Одиниця була беззахистна супроти такого стану річий, її становище було фактично постійно zagrożене. Але це лихо не лежало в істоті суспільного становища одиниці. Воно впливало в ряді інших лих з пануючого розуміння суспільно - політичного колективу, з істоти цього суспільно-політичного твору, яким була "громада горожан". Її безоглядний еґоїзм на зовні мусів проявитися і у внутрішніх відносинах. І там матеріальна заінтересованість виявила себе сильнішою над мораль та право.

Для становища одиниці в громадянстві дуже характерною була установа "остракізму". Завела цю установу в Атенах реформа Кляїстена, - в Сиракузах вона існувала під назвою "суду оливними листками". В Атенах - про них маємо точніші що до цього відомості - остракізм лежав ось в чім. В кожній шестій "пританії" запитувано, чи нема потреби видалити якогось відомого громадянина з Атен на протяг 10-ти літ. Коли відповідь

випала, що так, тоді в квітні відбувалося народнє голосованнє "шкарадулками". Як що 6.000 горожан заявилося за видалення когось, тоді він мусів кидати батьківщину на протяг 10-ти літ. Мотивом, чому заведено ostracism, було забезпеченнє республіки перед посяганням з боку визначних одиниць на єдиновластїє. Відтак бував ostracism не раз засобом, яким по-слуговувалися партії в політичній боротьбі. Так Темістокль міг перевести свої цїли тільки дякуючи цьому, що шляхом ostracismу усунув був найвизначніших політичних противників, - відтак і сам він став його жертвою. Незалежно від своєї практичного застосовання ostracism кидає ярке світло на суспільне становище одиниці. Він був по своїй істоті способом вирішення конфлікту між загрозеним одиницею інтересом загалу та небезпечною для загалу одиницею. Ото-ж треба підчеркнути цей момент, що прогнаннє когось шляхом ostracismу не приносило проганьому нечести. Навпаки. Ostracism був якраз признаннєм, що хтось, дякуючи своїм особистим прикметам та заслугам, може надто сильні зднати для себе симпатії горожан, і через те, через свої цінности міг би з успіхом провести "тиранію". В таких випадках, можливо загрошений загал боронився, він ухилив небезпеку, усуваючи таку об'єктивно небезпечну одиницю. Ця оборона удержувалася тільки в межах річєвої доцільности, вона не тільки не ображала одиниці, але ще визнавала її високу цінність. Це є безперечно доказом, що в грецькім світі одиниця була визнаною соціальною величиною.

6. Розділ.

В л а д а.

А. Характер влади.

В тіснім звязку з характером старо-

грецького державного суспільства остав і характер державної влади. В розвиненій старогрецькій державі істота влади представляє в многих напрямках прямо протилежність цьому, чим була влада в старс-орієнтальній деспотії. В многих напрямках вона представляється як щось, в історії суспільно-організаційних форм зовсім нове, що тільки почало було зароджуватися в міських державах Фенікії, але тільки в Греції остаточно розвинулося та одержало зовсім виразне обличчя.

Рішала про істоту влади обставина, що "нарід" с. то громада громадян була носителем політичних прав. Так було скрізь, також в Спарті. Уживаючи модерного вислову - нарід був в державі сувереном. Висловом та необхідним наслідком цього було те, що влада була тільки виконавцем цієї суверенності "народа". Через неї "нарід" здійснював свої права, виконував свою волю. Влада була тільки органом держави. З цього випливало передусім, що права, які здійснювала вона, не були її правами, інтереси, які вона заступала, не були - а бодай не повинні були бути - її інтересами. Державна теорія старої Греції вразно підносить цей бік влади. Арістотель визнає як нормальні роди держави тільки такі, де носитель влади - монарх, аристократія або більшість громадян - виконують її не у власнім інтересі, а в інтересі загалу; без цього, там де монарх, аристократична меншість або більшість громадян мають на оці тільки власне добро, маються до діла зі звироднілими формами держави. Шлях вимагає, щоби мудрі, яким він віддає правління державою, взагалі не мали права мати своє власне майно. Через те була би віднята їм можливість руководитися при виконуванні влади власним матеріальним інтересом.

Практично таке розуміння влади проявлялося передусім в маєтковій частині усамостійненнєм скарбниці держави. Скрізь

в Греції, також в Спарті з її королями становить державна скарбниця майно держави. Влада, що в старім Орієнті була і з огляду на майно повним паном держави, в Греції не мала до майна держави ніякого "власного" права. Вона була тільки сторожем та управителем цього майна. Її виконавці не мали до державної скарбниці ніякого приватно-правного відношення. І до самої влади, яку виконували, вони не мали ніякого власного права. Зиборність урядів в грецьких державах давала цьому ясний вислів. Актом вибору покликувано горожанина виконувати означені завдання. Загал горожан, що був тотожним з державою, проявляв актом вибору свою волю, отже волю держави. Тільки ця воля була основою правного становища влади та її кожодчасних виконавців. Короткі виборчі періоди мали не допустити до цього, щоби якийсь публичний уряд фактично зв'язувався з означеною особою, наслідком довгого виконання уряду яким горожанином щоби могла родитися думка, що цей уряд йому належить, або щоби хтось використав своє урядованнє для закріплення свого становища. Думка про уряд як про публичну функцію а не особисте право проявлялася ще сильніше в установі жереба. Цілий ряд публичних урядовців виходив в Атенах - мабуть наслідком реформи Арістеїда - навіть не з вибору, а визначувався жеребом. Жеребом визначувалися члени "геліяїї", народнього суду. "Епістатес пританів", що головував на народнім зібранні, визначувався теж жеребом на протяг одного дня. Членів ради визначувала кожда філя жеребом. Одного секретаря визначувала для себе кожда "пританія" жеребом. "Політи", скарбові урядовці, що мали доволі важні завдання, справи аренди державних дібр, продажі сконфіскованого майна та продаж горожан та метойків, які наслідком засуду стали невольниками, визначувалися жеребом, - так само "геланотамії", що управляли перенесеною до Атен союзною касою, численні поліційні урядовці і т.д. Звичайно вказується на це широке застосування жереба як на засіб для здійснення ідеї горожанської рівності. Безпереч-

но, установа жеребу мала таке значіння. В ній був висловлений погляд, що всі горо-
зани є абсолютно рівні, однаково спосібні
виконувати уряд. Але крім цього це широке
застосовання жеребу кидає світло на розу-
міння самого уряду. Обсаджування уряду же-
ребом вказує ясно на те, що уряд незв'язан-
ний з ніякою означеною особою, та що нічо-
навіть заслужена популярність - не може
творити підстави для осягнення уряду.

Характер публичного уряду як державної
функції проявлявся виразно в засаді, що
влада, с.то кождий публичний урядовець був
в'язаний законами та правом. В теоретичній
літературі це підноситься як одну з найви-
щих прикмет старогрецького світу. Що ця
думка була виразно визнаним принципом, на
це вказує формула присяги, яку складали
"геліясти". Вони присягали, що "будуть су-
дити по законах, а коли не має закона, по
власнім, найправдивішим переконанням". От-
же тільки в випадка, яких не передбачено
законом, могло рішати особисте переконан-
ня. Символічне значіння має з цього боку
зарядження Ефіяльта, який казав таблиці,
на яких були вириті закони, перенести
з Акрополю на "агоре" - ринок, і там примі-
стити, щоби нарід мав їх все перед очима.
Були - розуміється - широкі області діяль-
ности державної влади, де мусіло рішати
власне, особисте пересвідчення, бо закон
не передбачував там нічого. Тоді отсе влас-
не пересвідчення не сміло керуватися иншим
мотивом, як загальний "державний" інтерес
та добро. Щоби так справді було, на те існу-
вала установа широкої та строгої відпові-
дальности всіх державних урядовців, почина-
ючи з найвищих. Відповідальність розтягала-
ся не тільки на вчинки, які порушували кар-
ний закон, як крадіж, спроневірєння, пере-
купство. В цім напрямі вона була справді
не тільки мертвою буквою. Ії іноді просто
надумовано для політичних цілей або під
впливом політичних пристрастей. Так мусів
навіть "праведник" Аристеїд боронитися перед
обвинуваченням в простій крадіжці. Відпо-

відальність охоплювала також питання доцільності та річової вартості в діяльності урядовців. Не тільки "стратег" ніс відповідальність за воєнний похід, що відбувався під його проводом. Така сама відповідальність лежала на кождім, хто виконував публичний уряд. Окремі органи були покликані слідувати за діяльністю урядовців та обов'язані виступити з обвинуваченням на випадок, коли добачили в чомусь провину. Іноді міг виступати з обвинуваченням і кождий поодинокий горожанин. Ясно проведена була думка: публична "функція", публичний обов'язок - публична відповідальність. До останньої логічної послідовності була проведена ця думка. Не тільки кождий, хто займав якийсь уряд, ніс що відповідальність. Також, хто виступав перед народним зібранням з внеском на ухвалення нового закону, приймав за це відповідальність. Передусім кождий инший горожанин міг виступити проти внескодавця з заявою, що внесок противиться обов'язувачим законам /: такі внески, якими змінювалися обов'язуючі закони, підлягали особливій процедурі/. Така заява мала значіння публичної скарги. Справа ішла перед "тесмотетіз", відбувалася формальна судово розправа і внескодавець міг підпасти карі, коли справу перед судом програв. Крім цього він відповідав навіть по ухваленню його внеску ще на протязі року за те, що при ставленню внеску він порушив чимнебудь приписи конституції. Все те ясно показує, що і ставлення внеску на народнім зібранню не було приватною справою внескодавця. Це була публична справа і одиниця несла відповідальність за свої діяння, як за кожде виконання публичних завдань.

Розуміння і самої влади і становища її в державі можна, порівнюючи зі старим Орієнтом, означити ось як. В старім Орієнті влада була поставлена логічно на першій місці. Вона була чинником, який творив державу. Для монарха була джерелом, з якого плило все, що складалося на буття

держави, - вона добула територію, захищала її, завела та удержувала в межах держави лад та право. Навпаки в старій Греції, в період, коли її організація була вже розвита. Там стояла на першому місці людська держава, в розумінню загально-повноправних громадян. Цейно вона з основою, на якій виростає влада. Влада з установою держави. Вона черпає з держави, як із джерела свого буття все, що складається на її становище, значіння та силу. Не з призначенням "народу" служити владі, але з обов'язком та завданням влади служити інтересам та добру народу, тоб-то держави. Як бачимо, в розумінні держави та влади та їхніх взаємин, маємо в Греції просто переверненню горі дном цього відношення.

Це був неминучий наслідок змін, викликаних переходом до демократичної форми державного устрою - а властиво, з народженням цієї форми. В зв'язку з цим формою неминує мусить народитися цілий ряд проблем, не чуючих в патріархально-деспотичній державі та мусить народитися нове, немислиме там розуміння колективної цілості, якою є держава.

В деспотичній державі не має місця на питання, для чого існує держава та її влада. Там влада існує просто як сила, якій мусить коритися кождий зовсім незалежно від цього, чи вважає це доцільним та бажаним, чи ні. Держава існує тем тільки дякуючи цій силі. Повстання держави та її існування практично ясне всім. А позаяк воно практично незалежне від бажання та волі підданих, то й не має цієї практичної основи, на якій могло би народитися та стати актуальним питання про "ціль держави". В демократії справа представляється зовсім інакше. Тут виступають активно як одна цілість не керовані якоюсь чужою їм, вищою волею "піддані", але "рівні" та "вольні громадяни". Приналежність до одної, спільної всім цілості, проявляють та творять вони самі. Мусить

насунутися питання, для чого вони це роблять. Це є питання про ціль політичного об'єднання. Раз це об'єднання не накинута, не примусове, але залежне від волі учасників, то природно, що ці учасники, чи хоч би їх частина мусить наткнутися на це питання: чи корисно, чи доцільно для них оставати в об'єднанні? Коли так, то яку користь приносить їм це об'єднання? Яким завданням воно повинно служити? При вирішуванні кожного питання, яке відноситься до "політики" колективної цілості, виринають подібні питання. В дискусії, аргументованні, вони стають перед учасниками, раз-у-раз. Ведення якоїсь послідовної лінії в політиці держави практично можливе тільки під умовиною, коли ціль її є означена. В деспотії означає що ціль самотійно сам володар. В демократії мусить на неї погодитися "загал", зложена з одиниць та менших груп громада. Далі, таким же шляхом мусять бути встановлені засоби для досягнення цієї цілі. Громадяни примушені відноситися до всіх цих питань "розумово". Таким способом все життя держави "раціоналізується". Воно тратить свій виключно авторитативний характер, і тратить цей характер і сама держава. З даної богами, вона стає людською установою, що має служити одобреним людським розумом цілям.

Такий процес відбувся в старій Греції.

І сама старо-грецька держава і все політичне життя має - особливо порівнюючи зі Сходом - виразно раціоналістичний характер. Починається теоретичне досліджування та міркування, родиться наука про державу, її форми, ціль та завдання. Практичне розуміння та відношення до держави теж пронизане цим "розумовим" елементом. Зокрема на організації влади видно передуманість системи. Вона побудована вся в ім'я річової доцільності. Поодинокі уряди мають служити означеним цілям, виконувати означені завдання; поміж ними

потягнуто межі їхньої річевої компетенції. Арістотель дав - першу в історії - спробу, дати систему "родів державної власти", а властиво уложити в систему головні напрями державної діяльності. Зовсім певно, підповіла йому це дійсність, яку він бачив, а власне Арістотель "просто описує типічні риси тодішніх грецьких держав: раду, уряди, народні суди. З діяльності цих трьох установ він одержує поділ самих державних справ." Це вказує на те, що система влад в Греції мала в основі річевий принцип. Ішло при встановлюванню урядів про означені річево завдання. Сума цих завдань складалася на завдання, які виконувала держава. Загал влад та урядів складав цілість державної влади. Порівнюючи зі старо-орієнтальною конетрукцією державної влади, конструкція грецьких держав представляла таку-ж основну відмінність, як і саме розуміння держави. Там повнота влади в одній особі. - Система влад основувалася на поділі держави територіяльним, на провінції, яких начальники зєднували в собі в межах провінції таку саму повноту влади, як головний монарх, якого представляли. Такий метод був порівнюючи простий, більше примітивний. Він вдоволявся улаштуванням ієрархії урядовців тільки залежно від ширшої або вузшої територіяльної основи їх влади, та від більш або менш посередного відношення їх до монарха. З зв'язку з цим і в самім розумінню влади пробивається переважна ролі особистого моменту. Кождий сатрап чи намісник був з одного боку представником особи монарха, з другого - "паном" своєї провінції. Виконування ним влади було виконанням особистого права, було "пануванням". До певної міри "пануючим" був в старім Орієнті кождий урядовець. Його обов'язки та завдання це було кінечне доповнення права, зв'язаного з його урядовою посадою. Вони, а між ними найголовніший обов'язок вірності, відносилися до вищого в ієрархії володаря, в результаті до самого монарха. Вони мали особистий ха-

ряктер - поняття такі, як "добро загалу" не рішали для діяльності урядовця. В Греції покладено в основу системи влад аналізу річевих завдань, які треба було виконати для держави, то є загалу горожан.

Отся річевість в розумінню влади, означуванню її завдань та її організації, це найважливіша риса старо-грецької державної влади. Порівнюючи з цєю рисою другорядне значіння технічна розвинутість владної системи. Завдання, які виконувала старо-грецька держава, були дуже численні та різнородні. В зв'язку з цим численні та різнородні були і уряди. Побіч верховних законодавчих, судових та адміністраційних установ, існувала ціла складна система високих, низших та найнижших урядів: для військової справи, скарбовості, "політичної" адміністрації, для справи публичного безпеченства, торговельного обороту, справ культу, виховання, публичної освіти, публичних будівель, для справ культури і т.д. Розуміється, організація та сама скількість урядів була різна в ріжних часах та в ріжних державах. Взагалі вона виказує високий ступінь технічного вироблення, свідчить про високий стан культури в старинній Греції та про визначну роль, яка припала державі в життю країни. Держава охоплювала своєю діяльністю майже всі ділянки життя та старалася свідомо та систематично підчиняти їх своєму керуванню.

В. Церква і держава.

Рационалізація всего життя та політичного життя з окрема проявилася також у відношенню держави до справ релігії та до церковної організації. Це відношення виказує те глибоку ріжницю між старою Грецією та Орієнтом.

Початки розвою і тут і там однакові. Скрізь первісна суспільна організація, родина та рід охоплює цілість життя. Скрізь належать до неї також справи культу. І первіс-

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176**

на держава, а власне волосне королівство з рівночасно і політичною і релігійною організацією. Поміж завдання, права та обов'язки короля входять в першій мірі справи культу. Зустрічаємо також в Греції вже в далекій старовині, зовсім так як і на Сході, окремі і могутні організації жреців. Їх осередками є відомі храми, між якими додонський в Епейрос в доісторичні часи, відтак храм Аполля в Дельфах займали найважливіше місце. Була теж в Греції сильна течія, що змагала до скріплення політичного становища жреців та захоплення їхніми організаціями такого впливу та значіння, яке вони мали в переважній частині держав Сходу. Такий характер мав сильний релігійний рух на протязі 6-го століття до Хр. Цей рух старався заступити примітивні релігійні вірування передуманою теологічною системою, з містичним культом, що проявлявся головню містеріями Діоніза та Деметри. Політично цей рух видвигав жреців як окрему, замкнену групу, бо пропаловані ним містерії вимагали спеціальної теологічної освіти та знання, яке було недоступне для загалу. Справді в зв'язку з цим рухом зросла сила та значіння жреців. В початках 6-го ст. став місто жреців Дельфі під охороною амфіктіонії незалежною республікою. Пророцтва дельфійської Пیتیї ставть засобом, що дає фактичну можливість впливати на хід політичних подій. В усіх важливіших справах звертаються грецькі держави до Дельфійського храму, запитуючи про раду богів. І з голосом Пیتیї справді числяться. Так н.пр. Спарта виступила проти тиранії Пейзістра-тидів в Атенах проти свого бажання, наслідком власне голосу Пیتیї - до речі голосу, який був очевидно в залежності від будови нового храму на кошти Алькмеонідів.

Ступінь та характер умового розвитку грецького загалу був не тільки ще в 6-ім столітті, але і пізніше, до кінця грецької незалежності в високій мірі сприятливий для цього, щоби цей загал піддався зовсім впливови та керуванню з боку жреців. Правда,

вже при кінці 6-го ст. зустрічаємо в Греції мислителів, що проявляють виразно природничо ґрунтований світогляд. Особливо в Сицилії та долішній Італії виступає вже при кінці 6-го та з початком 5-го ст. до Хр. цілий ряд таких мислителів: Ксенофон, Парменід, Левквіт та найбільший між ними, Пітагор. Згодом і на самім грецьким півострові, головню в Атенах виступають "вольнодумці" - одиниці та цілі "школи". Але загал держиться в межах навіть нерелігійного мишлення, а остає під всевладним впливом релігійних формулок та просто забобонів. Нещасливі або щасливі дні, знаки та ворожби мають в приватнім та публичнім життю Греції велике значіння. А вже в справах релігії цей "загал" виявляв все велику вразливість та нетерпимість. Численні були карні процеси за образу релігії "εὐσεβείας". Засуд Сократа, між ними найбільш відомий, перейшов в історію як свідомство релігійної нетерпимости. Правда, ці процеси мали часто політично-партійну закрутку. Остільки можна би не добачувати в них доказу нетерпимости релігійної, а лише прояв політичної нетерпимости та безоглядности. Але в цім напрямі маємо ще інші прояви інтелектуальних настроїв. Якраз в Атенах, в осередку грецької культури і в добу розцвіту її демографії поставив 432. р. д.Хр. ворожит Діопейт внесок, який був ухвалений народнім зібранням. Внесок, згл. закон звучав: "мається внести публичне обвинувачення проти всіх, що не вірять в богів або що стараються пояснити явища природи". Це яскравий доказ, що жреці мали відповідний ґрунт в психіці грецького громадянства, щоби поглибити та закріпити свій вплив та значіння.

Не зважаючи на все те, грецька держава не виказує ані трохи цього теократичного характеру ані пановання на її основі духовної ієрархії, яке характеризує старо-орієнтальні держави. І в Греції "церква" була тісно зв'язана з державою. Пануюча віра була грецькою національною вірою. Церква оставала під охороною держави: навіть грецький сепаратизм

не перешкодив повстанню міждержавних союзів для охорони храмів. Все життя та вся діяльність держави була зв'язана з релігійними обрядами, жертвами, ворожбами і т.д. Проте в цих взаєминах держава була як що не пануючим, то на всякий випадок незалежним чинником. Це проявлялося вже організаційно. Урядовці, яким були доручені справи культу, займали скрізь другорядне становище в ієрархії. В Атенах, після переходу від королівства до республіки архонт, що відав справами культу, задержав титул короля. Це був архонт - король. Йсний доказ, що цей духовний йово характер ані компетенція в справах зв'язаних з вірою не представляли небезпеки для нової форми держави. Видно, що це не був вже тоді шлях для добуття політичного впливу та значіння.

Були конкретні історичні причини, що безперечно підкосили політичне значіння духовних організацій. Причинилося до цього становище, яке вони заняли у великім конфлікті Греції з Перською державою. В колах жреців було виразне бажання помиріння з Персією. Воно виростало не тільки на тлі світогляду, який схилив ці кола до Орієнту, особливо до його духовних кругів. Були і більші реальні причини для такого настрою. Війна з Персією лежала в інтересі головно торговельних та промислових верств грецьких держав. Війни та перемоги в ній вимагали безпосередні інтереси цих верств не менше як мотиви їхньої внутрішньої політики. Ізза останніх, скрізь грецька демократія була носителем ідеї війни з Персією аж до перемоги. Натомість ця війна не зачіпала інтересів землевласницьких. Навпаки. Оскільки вона скріпляла позицію конкуруючої з ними міської демократії, вона була для аграрних кол небажана та серед них непопулярна. Духовенство було зв'язане становими інтересами з земельною аристократією. Пановання цієї аристократії принесло би і для духовенства перемогу, воно було би спільним панованням обох цих станів. Тому грецьке духовенство заїмало позицію недово-

значно неприхильну війні і проявляло її активно.

Вислід перських воєн приніс для внутрішнього розвитку Греції скріплення промислових та торговельних кол, а політично скріплення демократії. Це вирішило і змагання жреців зайняти в політичному житті Греції керуюче становище. Тільки родове, землевласницьке лицарство готове, а по часті і змушене ділитися з духовенством властю. Міські промислово-торговельні верстви можуть тільки користати з допомоги церковної ієрархії, але не заплатять за цю допомогу признанням їй політичної переваги. Так сталося і в Греції. Характеристичне, що в Атенах вже Періклєс провів закон, по якому скарбниця "хоронительки міста" Паллас - Атени підчинялася вільній розпорядимості держави, яка могла черпати з неї вільно на свої потреби. Правда. Цей закон мав на меті дістати в розпорядження Атен касу "союзу", яку з Дельос перенесено до скарбниці храму Атени. Проте він говорить пророчисто, що у взаєминах церкви та держави, перша була зовсім підчинена другій.

Так скінчилося стремління грецького духовенства до політичної супрематії. "Без зрозуміння для боротьби за незалежність, симпатизуюче з ворогом, станово відокремлене духовенство стратило на все політичний вплив. Хоч як глибоко були вкорінені в народі, головно в масах, релігійні уявлення, хоч як дуже вони пізніше поглибилися ще під теологічним впливом в таємних культах, - то це були прецінь органи держави, державні мужі та уряди, що поставили під свій догляд ці культи та їхніх жреців та в разі чого використовували їх для себе, замість щоби - як в Орієнті - потрапити під опіку жреців." Так не зважаючи на її дуже тісний зв'язок з релігією, старо-грецька держава представляється як "секулярна", світська держава.

7. Розділ.

Значіння старої Греції
для розвою форм полі-
тичного буття.

Старинна Греція здійснила тип держави, що своєю істотою глибоко різнився від цієї форми державної організації, який розвинувся був на "Сході". Вже зовнішня, так би мовити квантитативна, різниця між обома типами дуже виразна. Там охоплює держава великанські простори землі і старається поширювати майже в безконечність свою територію. В Греції навпаки. Державна область мала, невідповідно навіть мала, коли міряти її застаннями, які ставили перед нею об'єктивні умови, konieczність запанувати над морем, яке було основою її буття, та захистити свою незалежність. Змілість поширитися територіяльно не лежала в істоті старо-грецької держави. За те, неначе би у відплату, державна організація у вузьких територіальних межах переведена без порівняння інтензивніше. Вона охоплює в цих вузьких територіальних межах все життя не тільки більше складним та більш досконалим державним апаратом, але притягненням до активної участі в діяльності держави без порівняння ширших кол людности, як це було в старо-орієнтальній державі.

далеко важніші різниці, які треба би назвати якісними /:квалітативними:/.

Орієнтальна держава була зовсім виразно твором сили, що з центру об'єднала та удержувала цілість. Політичне мислення Орієнту не пішло поза таке розуміння держави як простого факту, що центральна воля монарха покорила собі "народи", об'язані через те коритися їй. Грецькі держави були теж історично твором самого тільки факту завоювання, отже просто сили. Але в грецькій демократії носителем цієї державо-творчої сили не був вже одноособовий монарх. Не було тут одного психологічного центру для многоособового держав-

ного колективу. Через те він міг удержати-ся як цілість тільки під умовою, що на не-го погодяться ті незвані в одно чудом во-лею одиниці. Грецька держава уявляється її учасникам як добровільний зв'язок самостій-них одиниць. Вона існує не тому, що так му-сить бути, а тому, бо вона лежить в інтересі учасників. Потребу держави підповідає лю-дям розумова її оцінка, і також оцінка по-винна вказати їй форму, устрій, обсяг та напрями діяльності.

Перший раз в історії держава була по-нята як твір керованої розумом людської волі та була створена спроба опанувати її розумово, теоретично та практично. Висло-вом цього стремління є народими "ідеї" в пи-томім грецьким розумінню. "Через неї про-тиставився грецький світ - варварському. Це була різниця зовсім иншого роду, як в о-рієнтальних народів протиставлення вірних - невірним, поганам." Для орієнтальних наро-дів рішачим було почуття їхньої сили зглядно безсилля. У Греків означає "ідеї" вільне духовне самовизначення. "Атенець відкрив супроти Перса новий зміст життя: демократичну волю супроти деспотичного під-чинення".

Змагання охопити життя розумово про-явилося передусім відносно самої істоти держави. Народилася "ідея" держави. З без-посереднім зв'язку з цим зродилася "ідея" "горожанина" - одна з найбільше плідотвор-них для всієї дальшої історії політичних форм. Ідеї монархії, аристократії, демо-кратії і т.п., що досі ще грають таку ве-лику роль в політичнім мишленні та в прак-тичнім політичнім житті, це теж твір ста-ро-грецького державного життя. Врешті в старій Греції народилися ідеї рівності та волі. Ми бачили, що вони не були там додумані послідовно до кінця. В практиці, вони жили поруч безконечного утиску та абсолютної нерівності величезної більшості людности. Але само витворення всіх цих "ідей", практична спроба здійснити їх хоч

в дуже вузких межах - ось в чім величезне значіння старої Греції. Це тільки природний наслідок цього значіння, що від грецького "поліс" утворена назва для дисципліни, що теоретично пізнає державу, та для практичної діяльності, якої предметом держава, - назва політики.

У. РИМСЬКА ДЕРЖАВА.

І. Розділ.

Зовнішній розвій Риму.

В добу, коли Греція находилася вже на передодні утрати своєї незалежності, коли вона мала за собою століття високо розвинутого буття, Рим не був ще величиною, з якою числилася би тодішня світова політика. Коли Плято писав про небезпеки, що погрожували незалежності західньої Греції, він не назвав імені цієї сили, яка - не тільки на заході - нанесла Греції остаточний смертоносний удар. А Рим перейшов був вже тоді перші, може найтрудніші стадії свого державного устрою.

Початки цього розвою губляться в сумраках непроясненої досі доби в історії апенінського півострова.

В многих напрямках пригадує ця історія історію старої Греції. Вже географічне положення в дечому дуже подібне. І тут і там півостров зайнятий горами представляє в основі однакову картину з дуже подібними умовами для політичного буття. Правда, з ріжницями. Побережжя Греції більш розвинуті. Тільки на півдні береги апенінського півострова так багаті природними заглибленнями, як береги Греції. Далі, апенінський півостров не має біля себе архіпелажів, що так як архіпелаги грецького моря були би легким тереном для експанзії. Три великі острови, що оточують Іта-

лію, вимагали порівнянчї більшої та зорганізованої сили для свого опановання. Що до самого суходолу, то теж його "гористість" не така абсолютна як балканського. На півночі він має велику долину По, на заході кампанську рівнину та ще долину Тибру та Арно. Партикуляризм політичного життя не був тут накинтий природою з такою силою, як це було в Греції. Але все те різниці тільки "ступеня". Географічна основа на обох півостровах в головнім однакова. Також і історичні події виказують значну подібність. І на апенінським півострові відбулося в доісторичну добу заняття його пришельцями. Тільки на півдні зустрічаємо ще в історичну добу останки колишнього туземного населення. Це були правдоподібно Сікунці, Сікани, Апії та Опіки. І в цім ще аналогія, що оба півострови на протязі дуже довгого часу не були наражені на новий якийсь нахід нових завойовників з суходолу. Щойно нахід Кельтів 390 р. перервав цей багатовіковий період. З зв'язку з географічним положенням і цей брак спільної небезпеки і konieczности відвертати її спільними зусиллями пособляло теж політичному партикуляризмови.

Але заходила прецінь одна різниця. Греція після завойовання грецькими племенами напшла вся в руках споріднених собі та об'єднаних культурно племен. Первісні її мешканці, оскільки удержалися ще якийсь час побіч переможців, не представляли собою чинника, з яким приходилося би завойовникам справді числитися. Їх останки скоро сплилися з пришельцями. Натомість в Італії зустрічаємо вже після заняття її новими мандрівниками помімо останків первісної людности ще два, буці собі походженням та культурою етнічні світи. З одного боку зустрічаємо споріднені з Гелленами племена Італіків: Самнітів, Сабінів та Латинів. З другого, нарід Етрусків - нарід невиясненого досі походження, з власною, доволі розвитом культурою, що займав територію на північ від Тибру, го-

ловно західне побережжя півострова. Ця обставина мала рішучий вплив на розвій політичних форм на апенінському півострові. Як в Греції, так і тут первісно не сягала політична організація поза межі "седа" та "волости", що були рівночасно місцевими та родовими об'єднаннями. Ширші зв'язки, що охоплювали цілі групи таких дрібних організаційних одиниць, мали не політичне, а виключно сакральне значіння. Вони були так в Етрусків, як і в Італіків. Ці зв'язки не були в силі перепинити ворожнечі, що панувала між поодинокими волостями. Перехід до ширших об'єднань політичного характеру відбувся тільки під впливом цієї ворожнечі, яка ділила оба названі світи, Італіків та Етрусків. Ця ворожнеча стала тяжкою та затяжною війною, в якій йшло в першу чергу про територіальні завоювання, відтак також про пановання над морським побережжям та зв'язані з цим торговельні інтереси. В процесі цієї війни, в тіснім зв'язку з нею відбувається тісніше політичне об'єднання цілих груп самостійних давніше волостей в одну цілість. Це діється таким шляхом, що одно з "міст", дякуючи особливо корисним умовам, підчиняє собі сусідні волости. Таке підчинення діставало на тлі війни об'єктивне оправдання. Війна вимагала ширших, сильніших об'єднань. Здійснити їх хоч би насильством ставало в умовах війни "історичною місією". Внутрішня ворожнеча втрачала свою роз'єднуючу силу супроти глибшої ворожнечі, яка ділила обі групи племен.

Така роля завойовника - об'єднителя припала в долині Тибру на долю Риму. Дякуючи своєму корисному положенню на латинській горі, що позволяла йому стратегічно панувати над устєм Тибру та його долиною, Рим зумів підчинити собі сусідні латинські волости. Разом з цим він переміг провід в боротьбі з Етрусками. Наступаючою стороною були зразу Етруски і по їх боці була зразу перевага. Історична традиція Риму переховала пам'ять невдач

в боротьбі та часової залежності Риму від Етрусків. Щастям для Риму були незалежні від нього події. Етруски поширили були свою панованню також на північ в долині По та в союзі з Картагенною на побережжя Корсики. Поширення на північ поставило Етрусків безпосередньо перед необхідністю боротьби з Кельтами - Галійцями, що на протязі 6-го століття покінчили були свою експанзію в Західній Європі, та які заняли були оба береги ріки По. Напір з боку Кельтів та важка боротьба з ними ослабили Етрусків. На переломі 6-го та 5-го століть Рим визволювався з етрусської неволі, а далі чимраз виразніше та з чимраз більшим успіхом перейшов в наступ. Рівнобіжно з війною Рим розпочав та переводив діло політичної організації, яке на довгі часи рішило про долю не тільки Італії, але цілої південної та західної Європи, частини Азії та Африки. Під впливом війни з Етрусками, для відпертя етрусської небезпеки повстає /:493. р. до Хр.:/ "лятинський союз". Це з початок політики союзів, яка в своїм результаті довела до державної організації на широкій територіяльній та "національній" основі, а далі до світової римської держави. Через те можна сказати, що "історія Заходу починається" з початком цього конфлікту Італіків з Етрусками.

Напір Галійців, що приніс Римови щасливий зворот в його боротьбі з Етрусками, мав ще дальше значіння для росту Риму. Галійці перейшли Апеніни та посунулися переможно в долину Італії. Вони заняли та спалили і сам Рим. Але на тлі цих подій Рим опиняється в першій половині 4-го століття в новій ролі: оборонця Італії перед зовнішнім напасником. Війна з Галійцями кінчиться остаточно перемогою Риму. Це приносить йому зріст сили та престижу. На протязі 4-го століття Рим кінчить війну з Етрусками. Рівночасно він покорує собі в цілому ряді воєн Італіків, Самнітів та Латинів. Це поставило Рим як організуючу та перещову силу цілої Італії при кінці того

4-го століття перед новими завданнями.

Об'єднання Італії не було тільки актом військової та дипломатичної перемоги. Століття, які попередили це зовнішнє, формально-організаційнє об'єднання, були періодом внутрішнього об'єднання. Під впливом економічного розвитку партикуляризм окремих сіл, міст, волостей та племен пережився вже, людиність різних племен по часті перемішлася, а в кождім разі увійшла в постійні живі взаємини. Рим чимало причинився до цього своєю колоніальною політикою. В завоюваних землях він поселявав своїх горожан як колоністів. Ці римські чи латинські колонії покрили залежно від поступу завоювань зразу середню, далі північну та південну Італію. Метою цієї колонізації було закріпити мілітарні та політичні завоювання - неминучим їх наслідком було етнічне зближення всіх частин Італії. Незалежно від цієї колонізаційної діяльності Риму впливала на таке зближення зміна господарської системи. Стихийно відбувався перехід від хліборобства та скотарства, що переважно самі заспокоювали прості потреби людинсти, до вищих, більш складних форм. Розвивалася торгівля. Зразу вона обмежувалася до посередництва надморських міст поміж чужими купцями, які привозили "заморські" крам, вироби чужого промислу, та власним с.то італійським "запіллєм", яке постачало сирівці. Згодом родилося бажання не вдовольнитися такою ролюю, а перебрати і заморську торгівлю в свої руки. Вже в першій своїй стадії розвій торгівлі ніс з собою глибоку зміну відносин. Торгівля зв'язувала італійський суходіл з торговельними центрами, нищила партикуляризм, прискорювала культурне зближення та об'єднання. Вона змінила той характер пануючих суспільно та політично клас та через те змінила і цілі і шляхи державної політики. Вже починаючи з кінця 6-го століття стають інтереси торгівлі впливати на політику Риму. Він стає зобов'язаний забезпечити для своєї торгівлі пристани на найближшій морській побережжю.

Відтак, особливо протягом 4-го століття росте вплив торговельних інтересів на політику Риму. Не зважаючи на затяжні важкі війни на суші, сенат піклується про будову флоту і забезпечення побережжя. Коли територіяльна його експансія охопила вже цілу Італію, з початком 3-го століття приїшла пора, коли інтереси торгівлі висунулися на перший план, Рим, але вже не Рим - місто, а римська територіяльна держава, Італія станула перед проблемами, які в свій час були і для Греції рішачими. Це був проблем пановання над морем - зразу над "малими" морями, Тиргенським та Йонським, відтак над великим, тоді світовим Середземним морем. Але цей проблем вирішувався для Риму серед інших обставин як для Греції. З протиставленням до Греції, Рим мав за собою вже в основі розв'язане завдання, якого не могла розв'язати Греція. Італія була об'єднана. "Морська" політика мала для себе достаточну територіяльну базу.

Момент, про який мова, проявився навні конфліктом з тодішньою півною південної та західної частини Середземного моря, з Картагеном. Цей конфлікт наспівав вже з-давна. Етруски були союзниками Картагену - отже посередно Рим находився в стані війни з Картагенцями вже в часи етруських воєн. Тоді картагенський напір не міг звернутися проти Риму. Картагенська сила була зв'язана війною з "західною Грецією", що об'єднана Сиракузами, дійшла була до апогею своєї політичної сили. Крім цього, тодішній Рим ще не був тою силою, з якою конфлікт був би для Картагену неминучим. Ще він боровся за свою становище в Італії. Вислід цієї боротьби не був ще певний і ніщо не примушувало думати, що власне Рим стане для Картагену противником, з яким прийдеться звести боротьбу не на життя, а на смерть. Коли Рим поширився державно до всіх берегів півострова, ситуація змінилася. Вона стала для обох сторін дуже ясною. Для Картагену було пановання над Середземним морем питанням бут-

тя. Східна частина цього моря була для неї втрачена. Греція, особливо після перських воєн відібрала картагенській торгівлі пановання також над Сицилією. Тепер виріс новий, грізний своїм географічним положенням противник. Він держав в своїх руках весь апенінський півострів, без якого пановання над середньою частиною Середземного моря не могло бути забезпечене. Володіння островами, що оточують Італію, не вистарчало - і воно було теж непевне. Сусідство цих островів з Італією було занадто близьке. Поки на Сицилії, дякуючи гегемонії Сиракуз, грецькі міста могли ще протиставити картагенському наступови достаточну силу, римсько - картагенський конфлікт міг не загострюватися остаточно. Після розпаду та упадку політичної будівлі сиракузанських тиранів, Картаго і Рим стали проти себе лицем в лице. Рим, навіть консервативний, аграрний Рим не міг остати байдужим супроти картагенського володіння на Корсиці, Сардинії та Сицилії. Зразу Картагена була наступаючою стороною. Вмішання Риму в події на Сицилії, поміч дана проти картагенського наїладу була для Риму важким рішенням. Сенат, в почутті далекосягlosti цього рішення зложив його в руки народу. Але логіка подій" робила своє. Рим перейшов в наступ - і перейшов не тільки стратегічно. Пуніцькі війни це зворотна точка в усій політиці Риму. Ним вступив Рим на шлях завоювань, що носили зовсім інший характер, як його завоювання в Італії, та довели до зовсім інших наслідків. Італійські завоювання дали в результаті внутрішнє, етнічне об'єднання півострова. Рим сам перестав бути окремою державно-політичною одиницею в Італії, він став тільки столицею її. Пізніші завоювання дали "світову" - в розумінні тодішнього "культурного" світу - імперію, що охоплювала різні етнічно - культурні індивідуальності під панованням одної мід мими, а власне Італії. Не можна твердити, що сам конфлікт з Картагеною штовхнув Рим

на цей шлях. Не будь його, однаково Рим, як державна організація Італії, мусів би спинитися перед проблемою, накинутим йому господарським розвитком. Море невідклично було би вплинуло на цей розвиток. Італія мусіла стати торговельною країною, а в слід за тим і її політика мусіла би підчинитися інтересам торгівлі, добувати заграничні ринки та шляхи. Але цей конфлікт прискорив розвиток. Рим почав імперіалістичну політику раніше, як це було би сталося без нього. З пуніцькими війнами зв'язаний початок "імперії". Сицилія стає першою римською "провінцією" - за нею Сардинія та Корсика другою. Добуття долини По та утворення з неї третьої провінції, Цисальпінської Італії, було рівночасно й останнім етапом першої стадії римської політики та одним з етапів нової. Воно закінчувало стратегічне забезпечення Італії і було походом на чужі землі, з метою завоювати їх для безпосереднього економічного використання.

Дальші завоювання ішли тепер прискореним темпом. На заході піренейський півострів став римською провінцією. На сході Македонія та Греція, далі Мала Азія. Рим став паном Середземного Моря. На протязі першого століття до Хр. завоював Рим Іалію, поширив своє панування на Азію та Єгипет. Середземне море згл. його побережжя одержало на півночі та сході глибоке суходольне западіння. Рим став "паном світу". Бодай в очах Римлян став весь тоді відомий мир, "*orbis terrarum*" - тотожним з римською імперією.

Починаючи з 2-го ст. по Хр. настає для Риму період, який можна би назвати періодом нестримного розпаду. Зовнішні вороги Риму, на сході та півночі переходять в наступ. Чимраз важче стає оборонити загроженої ними межі римської держави. Рівночасно як ростуть - м.ин. під впливом римської культури - сили ворожих сусідів, сили Риму падають. Тільки штучно, дякуючи організаційному та політичному хистови імпе-

раторів удається ще зупиняти розклад, віддаляти розпад та остаточний упадок "вічної" держави. Італія а з нею Рим перестала вже була бути дійсним осередком імперії. Вона втратила економічну свою силу, як організаційний центр господарського життя всієї держави. Разом з цим прийшов упадок її людності, як творчого, організуючого з точки погляду державної політики чинника. Поза Італією повставали нові, від неї сильніші, активніші осередки і до них стали "тяготіти" поодинокі частини імперії. Видимим знаком та визнанням цього було перенесення столиці на схід, до Греції, остаточно до Візантії. Це перенесення було не тільки визнанням, що "точка ваги" в державі пересунулася, що Рим перестав нею бути. Воно значило, що взагалі імперія як цілість вже не мала ніякого об'єднуючого осередку. Візантія не була ним ніколи. Хоч формально і був зразу "Константинополь" столицею імперії, в дійсності він був нею тільки для східної її частини. Перенесення столиці тільки виявило ясніше та прискорило поділ римської імперії на дві. Обі частини ставали одна до одної іноді в прямо ворожій відношенню. Економічно краще поставлена, багатша східна, не то що не давала західній допомоги в її боротьбі з наступаючими чимраз то сильніше "варварами"; її політика ішла в цім напрямі, щоб наступачих варвар направляти на західну державу і таким способом відсувати небезпеку від власних границь. Так візантійська дипломатія кинула західних готів з Аларихом на Західний Рим 410. р. А Західний Рим вже втратив був усю силу, він упав під ударами, що наносили їх йому одні по других нові завойовники. На західній римській території повстав цілий ряд нових держав. Тільки культурна латинізація, романізація Іспанії та Галії остала як пам'ятка колишнього римського володіння на цих територіях. З самою "імперією", самим місцем Римом після кількох століть повного його занепаду зв'язано нові течії, що зродилися були на руїнах римської імперії.

Зв'язано з Римом ідеї світової, універсальної держави та універсальної церкви. Дякуючи цьому стара римська держава вже після свого упадку відіграла ще раз роль в житті світу. Зокрема дякуючи цьому, державні установи старого Риму могли впливати на розвій форм політичного устрою в століття після цього, як самі згинули.

Східна римська держава простояла ціле ще тисячеліття серед майже безупинної боротьби за своє буття. Вона впала врешті під ударами сили, що з черги утворилася на сході, як сладкоємниця давніших завойовників. Турки показали кінець східно-римській державі.

2. Розділ.

Первісний устрій та
устрій в перші часи
республіки.

А. Первісний устрій Риму.

В сумраках історії лежить ще й досі початок Риму. Чимало ще неясного так відносно зовнішньої його історії, як і відносно його внутрішнього, суспільного та політичного устрою. Не зважаючи на всі, досі неусунені неясности можна ствердити, що картина, яку представляв собою Рим в своїх первочинах, в загальнім тотожна з картиною, яку представляла собою Греція в первісну добу. І тут і там зустрічаємо момент кровний, момент спільного походження та споріднення як основу суспільного а разом з тим політичного ґрупування. Рим, як і Греція, пережив родово - племінний період, в поділом на племена, роди та родини, яких природну владу представляли "батьки" - "patres", патріархальні їх начальники. Римська традиція говорила про об'єднання трьох племен, з якого вийшов римський нарід. Роди та їхня організація, задержалися в Римі довго ще в і-

сторичну добу. На чолі цілості стояв король, якого власть, з усіма її світськими та релігійними атрибутами мала такий-же патріархальний характер, як і в Греції. Король був головним жрецем, полководцем, суддею та адміністратором. Побіч него існувало зібрання усіх вільних та прибічна рада короля - "сенат", що складалася з батьків аристократичних родів "patres". Взаємини між цими обома чинниками змінювалися. Розвій ішов, як в старій Греції, в напрямі поступовного обмеження влади короля на річ родової, земельної аристократії. Закінченням цього періоду внутрішньо - політичної історії Риму є перехід від королівства до республіки. Подробиць цього переходу ми не знаємо. Римська традиція зв'язувала його з остаточним визволенням Риму спід етрусського пановання - і дуже правдоподібно, що справді прогнаний король Тарквіній був етрусського роду. На всякий випадок перехід від одної державної форми до другої dokonався в Римі не одним тільки революційним актом, але він був підготовлений шляхом довшої еволюції.

Як в старій Греції, так і в Римі рішучий вплив на розвій відносин мав момент осідлості. І тут його вплив перехреснується з моментом кровного зв'язку. З перехрещення обох виникли в Римі в першу чергу форми організації, аналогічні до форм, що витворилися в Греції. Зразу "село" було політичною одиницею, відтак "волость", що охоплювала собою якусь кількість сіл. Згодом - і тут теж аналогія в Грецію - зароджуються місто: осідок племінного короля, осередок релігійного культу, найважливіша, укріплена стратегічна точка, відтак також центр торговельний та промисловий. Місто стягає до себе аристократію племені. Спільне замищення в місті скріплює аристократію організаційно, а окупчення в місті аристократії в міру росту її як суспільно та політично пануючої класи чимраз більше пересуває центр ваги до міста. В Італії, як і в Греції, стає "місто", поліс, "polis" найвищою формою політичної

організації. В цій формі держави - міста зустрічаємо Рим на початку історичної доби його історії.

В. С у с п і л ь н и й с к л а д .

В добі, про яку мова, римська "поліс" уявляє собою суспільство поділене на різко від себе відмежовані верстви людности. Правдоподібно, хоч ще не доказано з абсолютною певністю, цей поділ покривається з поділом, що виріс на факті колишнього завоювання краю. Як що воно так, то пануюча верства це були би потомки колишніх завойовників. Ця верства виступає в історичну добу як замкнена в собі, особливо різко відмежована від суспільного низу частина людности Риму. На внутр, ця верства охоплена строгою племінно - родовою організацією. Вона ділиться на три "*tribus*", племена Рамнів, Тіціїв та Люцерів. На чолі кожної "*tribus*" стоїть воєнний начальник "*tribunus*". Кожда "*tribus*" ділиться на десять курій "*curio*", з власними начальниками "*curio*" та куріальними жрецькими "*flamen*". Поділ на курії був поділом для завдань військових та сакральних - куріями відбувалося голосування на народнім зібранні. В склад кожної курії входить якась скількість родів - "*gentes*". Найнижшою одиницею є родина - "*familia*" з головою "батьком", "*pater familias*" на чолі. Батьківська влада розтягалася на шінку, незамужніх дочок, синів та їхніх дітей, їй підлягали крім цього - нечисленні зразу - невільники. Уосіблена "батьком" є родина первісно виключним носителем приватних та публичних прав. Виразні докази вказують на те, що ця стадія попередила раніша, в якій рід був власником нерухомого майна. В пятім столітті до Хр. - можливо що в звязку з реформою, яку традиція приписала королеві Сервієви Тулієви - була отоя родова власність поділена між поодинокі родини.

Сила цієї родово - племінної організа-

ції пануючої верстви була дуже велика. Тільки приналежність до неї давала приватну і політичну повноправність в державі. Ця повноправність була привілеєм означених родів.

Тільки приналежність до котрогось з означених, цією організацією охоплених родів давала в державі повноту прав. Члени цих родів, "*gentiles*", люди, що могли виказатися "батьками", були патриції, родова аристократія, пануюча верства старого Риму.

В особливім відношенню до цієї родової аристократії оставали т.зв. клієнти. Це були - по всякій правдоподібності - потомки колишньої туземної людности, яких завоювання зіпхало на становище переходові між вільними громадянами та невольниками. Зовсім певного вияснення походження клієнтів досі нема. Клієнти були зв'язані з поодинокими родинами та родами. Їх зв'язок з родами проявлявся на полі релігійнім. Клієнти приймали участь в релігійнім культі родів, з якими були зв'язані. Цю участь названо пасивною, бо вона полягала в тім, що клієнти були присутні при виконуванні релігійних обрядів членами роду. Поза цим клієнти були зв'язані з поодинокими родинами. Вони входили в склад римської родини. Кождий клієнт мусів належати до якоїсь родини. Її голова був для клієнта "патроном". Слово "*pater*" було зразу тотожне зі словом "*pater*" - батько. І становище клієнта пригадувало становище сина. Рідниця була в тім, що син по смерті батька усамостійнювався, а клієнт все оставав клієнтом. Патрон був правним заступником клієнта. Клієнт одержував від патрона земельний наділ в уживання. За те він був обов'язаний окладати патрону якусь данину, причинятися до зложення патроном приданого для дочок, складати за нього викуп, коли патрон дістався в полон, і т.д. Взагалі-ж патрон і клієнти були зв'язані обов'язком взаємної допомоги, як і вся родина.

Не менше неясне як походження клієнтів з походження тої верстви людности Риму, якої боротьба за суспільну та політичну рівноправність виповнила першу добу історії римської республіки. Це з верства, що виступає під назвою плэбейв. З здогади, що плэбей це були передусім колишні "клієнти", що в процесі переміни первісних відносин поселилися масово в самім місті Римі та його найближшій околиці. Інший погляд добачує в плэбейх потомків вільних селян, що прийшли та поселилися рівночасно з "патриціями". Врешті з і така гіпотеза, що плэбейська маса складалася в першу чергу з пришельців, чужинців, які поселилися в Римі як купці, промисловці та ремісники, або примушені шукати тут захисту перед пімстою чи карою, що грозила їм в давнішій батьківщині. Незалежно від цього, яким був би початок плэбейв, вони виступають на арені історії як елемент, осілий в Римі, місцевий, не чужий. Його суспільно - політичне становище в 5-м століттю до Хр. було зовсім анальоґічне до положення атенського демосу в добу пановання там аристократії. Суспільно були плэбейв людністю міською. В протиставленню до патриціів, що представляли собою земельну аристократію, вони представляли торгівлю, промисел та ремесло. З огляду на своє економічне положення вони в загалі були "суспільним низом" - але тільки в перших стадіях розвою поділ на патриціів та плэбейв покривався з поділом на бідних та багатих. В міру економічного розвою в плэбейських руках найшлися чималі багатства і плэбейська маса - знову анальоґічно як в Атенах - "зрімничкувалася". Вона охоплювала собою не тільки римську бідноту, але і середню та дуже заможні групи людности.

Політично були плэбейв безправною частиною людности Риму. Вже в часи королівства сенат складався виключно з патриціів, але тоді це питання не мало ще гостроти, яку одержала пізніше. Участь в сенаті стала справді цінною щойно тоді, коли зросли

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196**

впливи та значіння сенату після перемоги аристократії над королівством. І щойно тоді власть патрициїв, що в часи королівства виступала ніби анонімно, формально закрита фірмою королівської влади, стала неза-критою, явною. Не тільки сенат, але й усі без виїмку республіканські уряди опинилися всеціло в руках патрициїв. А власне в часі переходу від королівства до демократії доконався серед плєбеїв процес, про який згадано вище. Вони зросли чисельно, а заразом одна їх частина розбогатіла, друга знову була зіпнута на ступінь бідноти. Наслідком цього була неминучість боротьби з пануючою верствою патрициїв. Для різних частин плєбеїської верстви вона впливала з різних мотивів. Сильні економічно плєбеї не могли зректися участі в правлінню, впливу на хід справ держави, не могли миритися зі своєю політичною безправністю. Крім мотивів честилюбія, їм ішло про зовсім реальні інтереси, які порушувало пановання патрициїв. Убога маса мала на оці передусім вихід з нужди, в якій находилася. З цього подвійного характеру інтересів, які порушувало пановання патрициїв, впливали гасла, які піднесено в боротьбі. Вони зверталися проти "використання пановання патрициїв аристократичними купцями з кривдою для неаристократичних конкурентів", проти "утиску дрібних міщан та дрібних селян сильною грошевою аристократією при помочі грошевого господарства та права про довги". Це мусіла бути з одного боку боротьба між привілейованими та непривілейованими багачами, між патриціями та начальниками плєбсу, - з другого боку між багатими і бідними, між патрициївським та непатрициївським капіталом і масою середнього стану та пролетаріату." Боротьба політична, за зміну державного устрою проводилася рівночасно з боротьбою за суспільно - економічні домагання, які видвигала пролетарська біднота. Обі боротьби перепліталися одна з одною. Роздвоєння серед плєбсу, якого різні частини неоднаково були зацікавлені в усіх плєбеїських домаганнях, скріпляло становище

патриціїв. Успіх плэбеїв залежав від цього, чи та оскільки їхні провідники потрапили зв'язати в одно всі ті ріжного характеру домагання і таким способом заставити весь плэбс відстоювати ці домагання в цілому. В цім лежала тайна успіхів плэбеїської тактики.

Економічний розвій Риму йшов в напрямі некориснім для виключно привілеюваного становища патриціїв. Господарський характер Риму змінювався. Колись виключно хліборобська та скотоводська країна ставала країною торговельною та промисловою. Місце "натурального" господарства займало вимінне та грошове. Торговельний та промисловий капітал зростає та ставав чимраз важливішою роллю грати в господарським житті Риму. Це відбувалося як і в Греції в супроводі зубоїння та пролетаризації дрібних хліборобів та важкого задовнення всеї, як сільської так і міської бідноти у маючих патриціїв та плэбеїв. Зитворилося було положення, яке в Атенах дало підставу для "демократії" в її своєрідних формах. В Римі пішов розвій иншим шляхом. Не зустрічаємо тут як в Атенах радикальних реформ, по яких можна би ділити історію на окремі, різко відмінні один від одного періоди. Тут патриції уступають крок за кроком, здають боронені позиції не інакше, як тільки відступаючи на другі, боронені відтак не менше заввалято. Може бути, що ця тактику накинulo патриціям зовнішнє положення Риму. Безнастання воєнна небезпека змушувала удержувати внутрішній мир а разом з ним співучасть плэбеїв в боротьбі з зовнішніми ворогами - хоч би ціною уступок. На всякий випадок ця тактика дрібних уступок є характеристична для Риму. Безперечно вона причинилася до остаточного висліду боротьби, якого певно не передбачувала плэбеїська біднота. Переможені в боротьбі патриції разом з частиною переможців - плэбеїв утворили нову аристократію, яка відрізнялася від давньої тільки своїм походженням та основами, на яких було побудо-

ване її пануюче в державі становище. Місце плєбеїв заняли тоді нові верстви суспільного низу і почалася серед змінених відносин нова фаза суспільної та політичної боротьби. Перша її фаза, період боротьби плєбеїв з патриціями - це боротьба в родово-племінним устроєм. Її закінчення - це ліквідація цього устрою та перехід до нових форм буття.

В. Політичний устрій ранньої республікан- ської доби.

В Греції, з окрема в Атенах перехід від королівської до республіканської форми відбувся на тлі релятивного зовнішнього мира. Мир з одного боку робив зайвою сцен-тралізовану в особі короля владу, з друго-го боку посилював економічному та організа-ційному скріпленню республіканської ари-стократії. По всякій імовірності цей пере-хід відбувся там шляхом еволюції, якої послідний етап тільки незначно зміняв існуючий порядок. Характеристичне те, що пр. в Атенах легенда мотивувала цей перехід якраз заслугами останнього короля, ізза яких - мовляв - ніхто не був достойним стати його наслідником. В Спарті заведе-но подвійне королівство. Ця установа ріш-нилася по суті від установи консулату не більше, як від єдиновластя, але в ній за-держано само ім'я королівства. Одно і дру-ге вказує на те, що в Греції королівство пережилося було та ніби то природно від-мерло.

Римська традиція звязала з останнім королем спомин нагіршого внутрішнього правління та з його насильним усуненням пам'ять боротьби за визволення спід зовнішнього завоювання. Спомин королів-ства був наповнений і сила цього спомину була така дужа, що навіть ще через чоти-рин століття пізніше, коли розвій обста-вин опять довів Рим до єдиновластя, носи-телі цієї нової єдиноличної влади мусіли уникати всего, що нагадувало би формально

королівство. Не зважаючи на це, очевидно гостру боротьбу, яку зведено з королівством та з якої вийшов новий устрій Риму, цей новий устрій приніс зміни зразу тільки дуже незначні, так би мовити необхідні тільки. Поза ними остала непорушеною майже вся дотеперішня структура.

Королівська влада перейшла на двох, виборних все на рік урядовців, званих преторами /:полководцями:/ або суддями, а відтак, з огляду на те, що виконували свої завдання колегіально, колегіями - "конзулами". Вони задержали майже весь обсяг ділань короля. Тільки функції релігійного характеру виділено: їх виконував "rex sacersacerdos", "король" релігійної справи, якого становище заняла пізніше фактично колегія жреців з начальним "pontifex maximus" на чолі. Впрочім займали конзулі те становище в державнім устрою, яке до того займав король. В тім часі повстав теж уряд квесторів. Згодом квестори заняли самостійне становище супроти конзулів - в справах фінансових вони виконували до певної міри контроль над конзулами. Зразу вони були тільки помічниками конзулів без "imperii" себ то без атрибуту влади найвищих урядовців, в справах судових та фінансового правління.

До якої міри уряд конзулів був продовженням королівства і як мало ріжнївся в старім Римі республіканський устрій від попереднього, це наглядно показує установа "диктатури". В ній формально була передбачена та допущена можливість повороту хоч на означений тільки час до єдиновластя. Іменно-ж кождий конзуль мав право на випадок зовнішньої або внутрішньої небезпеки для держави назначити на протяг 6-ти місяців "диктатора" з нічим необмеженою властю. Все само те право конзуля має далеко нереспубліканський зміст. Про назначення диктатора рішає конзуль зовсім самостійно, невязаний нічим, ані рішенням народньо-

го зібрання ані поглядом сенату. Сама диктаторська влада - це королівська влада, обмежена тільки часово. Існуючі уряди, з окрема уряд консулів, не перестають існувати. Диктатор - це "третій колеґа" консулів, але колеґа, що не вишов як вони з народнього вибору, невідповідальний як вони перед сенатом, невизнаний ухвалами останнього і властиво своєю вищий понад консулів. Іправно диктатура рівнялася часовому завішенню республіканського устрою, якого весь апарат ставав підчиненим диктаторови. На ділі, в практиці установа диктатури, що ратувала Рим в часи великих зовнішніх небезпек, була установою суто консервативною з огляду на внутрішній її устрій. З окрема це була установа, тісно зв'язана з пануючим становищем сенату. В ній містилося те "право застережене, яке сенат та його органи виратували для себе з часу панування аристократії ще крізь бурі станової боротьби".

Інші установи остали на разі такими, якими були в часи королівства. Передусім не змінилося формально становище сенату. Як досі, він остав радою без означеної точно компетенції. Його рішення мали в принципі тільки значінне дораднє, хоч до його компетенції належало потвердження ухвал народнього зібрання. Але на ділі вплив та значінне сенату зросло дуже. Становище консулів супроти сенату було значно слабше як становище короля. З одного боку "колеґіальність" - себ то конечність згоди обох консулів в кождім випадку в'язала політику консулів. З другого боку короткотривалість їх урядовання викликала те, що сенат ставав одним з головних чинників, що міг "вести лінію" державної політики послідовно, незалежно від змін викликаних кожодчасними виборами. Однаково-ж тайна сили сенату лежала не тільки в цих формально - організаційних відносинах. Сенат був не тільки установою в політичній устрою Риму як державної одиниці. Він був рівночасно найважливішою

установою в організації пануючої верстви римського суспільства. Ця нерозломана внутрішніми протиріччями інтересів, навпаки об'єднана спільними інтересами, тісно сполучена боротьбою за своє становище, замкнена перед зовнішніми елементами принципом родовим верства патриціїв мала в сенаті свій організаційний центр, свою постійну репрезентацію. Сила цієї верстви була власне силою сенату. Те, що він був рівночасно установою в державнім апараті і установою та партійною організацією, скріпляло сенат на внутрішній та на зовнішній. Внутрішньо - воно хоронило його від роздорів та внутрішньої партійної боротьби. В відношенню до урядів республіки, яких носителі були репрезентантами та членами тої-ж верстви патриціїв, сенат мав перевагу дякуючи цьому, що незалежно від становища, яке випливало з самого політичного устрою, він був найвищою та найсильнішою установою в партійній організації патриціїв. Конзулі, що формально - правно могли би нехтувати ухвали сенату, мусіли коритися перед силою установою та партійною дисципліни. Те саме надавало сенатові силу в відносинах до отчих зібрань загальногородських, які перенято до республіканського устрою та які повстали в попередній ще добі. І ці зібрання були фактично органами цієї-ж пануючої частини римської людності патриціїв.

В першу добу республіки зустрічаємо два роди цих зібрань, що оба існували ще в часи королівства. Це з старі зібрання куріальні - "*comitia curiata*", та пізніше повсталі зібрання "по сотням", центуріальні - "*comitia centuriata*". Римська традиція приписувала заведення останніх королеві Сервієві Туллієві, а теорія добачувала в них початок еманципації плєбсу. Мовляв, центуріальні зібрання були першою установою, в якій плєбей мали признане собі право голосу. Такий погляд тільки в частині оправданий. Заведення центуріальних зібрань було безперечно реформою, що заводила глибоку зміну в доте-

перішнім устрою Риму. З цієї точки погляду їй треба признати велике принципове значіння, - а практичне о стільки, що в центуріальних зібраннях особливо ясно унаочнювалася політична безправність плебсу, і через те і їхні домагання скорше та ясніше формулювалися. Але само собою заведення та організація центуріальних зібрань не були наслідком сили плебсу. Їх заведено незалежно від стану суспільної боротьби і без огляду на неї, виключно з мотивів військового порядку, для кращої організації воєнної сили Риму. А сама організація цих зібрань ясно показує, що про який - небудь успіх плебеїв не можна було говорити. Навпаки. Ця організація вказує ясно на силу аристократичних елементів, які в центуріальних зібраннях зуміли забезпечити собі рішучу та певну перевагу. Воно й не могло бути інакше. "*comitia centuriata*" народилися в добу росту економічної та політичної сили старої римської аристократії, на передодні повного політичного тріумфу цієї верстви, яким було заведення республіки.

Новість та глибоко реформаторський характер, про який згадано, лежав в тім, що центуріальні зібрання були побудовані виключно на основі маєткового цензу. Це була основа глибоко різна від цієї, на якій стояла дотеперішня організація Риму. Не приналежність до роду, тільки посідання майна, а власне нерухомого, земельного майна рішало про становище громадянина та його право в зібранні. В родово - кривим принципі це був перший глибокий виліт. Накинула його - зовсім як "сольонську" реформу в Афінах - потреба піднести та доцільно zorganizувати військову справу в державі. Стара організація війська, оперта на "природній" родовій основі, не вистарчала. Вона не задовольняла ані потреб відповідного озброєння армії, ані її організації, ні боевої справності. Вимагання розвитої воєнної техніки примушували покласти в основу воєнної організації принцип річової, об'єктивної доцільності. Це був згляд на озброєння. Позаяк в громадян-

ській армії обов'язок озброїтися лежав на самих горожанах, то питання озброєння горожанина було питанням його майткової заможности. Поділ армії на основі озброєння мусів стати поділом на основі майна.

Спосіб, як переведено організацію - це була рівночасно організація війська й організація горожанства - вказує ясно на силу аристократії. Чисто військовий момент висував на перший план важкозбройну піхоту. Як би витягнути з цього прості, безпосередні внески, то і в області політичних прав повинна би перейти перевага до верстви, яка виставляла отсих важкозбройних піхотинців. На політичним полі повинен був запанувати "середняк", і військова реформа повинна би була стати реформою "помірковано демократичною". Сталося в Римі інакше. Поділено весь нарід на п'ять "клас", до яких зачислялися горожани відповідно до вартости земельної власности. /: Етимологічно, тільки перша з них називалася класом "*classis*" - решта находилася "*infra classem*" - нижше класи, - щойно пізніше значіння слова "класа" поширилося.:/ До першої класи належали землевласники, що могли і мусіли ставати в повній зброї: з шоломом, панцирем, металевим щитом, наколінниками, мечем та списом. Горожани другої класи не мали панцира і щити мали дерев'яні. Трета клас не мала ще й наколінників і т.д. Поза цим поділом находилася з одного боку кіннота, з другого безземельні горожани, з яких складалися сотні військових музикантів та ремісників. Комонників вибирали урядовці споміж горожан всіх клас, але третина їх мусіла належати до старих патриціївських "*tribus*". Кожда клас, комонні "лицарі" /: "*equites*" /: та поза класами поставлені "пролетарії" були поділені на сотні - "центурії". І власне цей поділ на сотні показує суто аристократичний та консервативний характер "реформи" "Сервія Тулія". Іменно-я поділялися "лицарі", числом всего 1800, на 18 сотень /: споміж яких 6 було застережених для старих патриціївських родів.:/ Перша клас

начисляла 80 центурій, дальші - до четвертої включно - по 20, пята - 30 центурій. Пова класами стояли 2 сотні музикантів та 3 ремісників. З числа сотень половина була центуріями "молодших" /: від 17. до 46. р. віку:/, половина друга - це були центурії "старших" /: від 46. до 60. р. віку:/ . Як сказано - організація мала мету військову та політичну. Центуріальні зібрання займали місце старих "куріальних", яким остав окрім сакральних завдань тільки дуже вузький круг ділання /: головню присутність при всяких урочистих правних актах:/, який згодом ще далі звужувався, так що врешті ці зібрання зовсім перевелися. Центуріальні зібрання стали нормальними зібраннями "римського народу". На них відбувалися усі голосовання, та - що найважливіше - вибори. І власне описана організація забезпечувала перевагу при голосуваннях елементам аристократичним та консервативним. Голосовано сотнями. Всіх сотень /: центурій:/, значиться і голосів, було - вчисляючи в це і "пролетарські" центурії - 193. Отже 18 лицарських центурій разом з 80 центуріями першої класи мали 98 голосів, себ то абсолютну більшість. До того вони голосували перші: коли вони переголосували згідно, голоси дальших центурій не мали ніякого вже практичного значіння. Хоч не маємо статистичних дат про число учасників поодиноких клас, ми мусимо прийняти, що сотні лицарські та сотні першої класи були значно менші чим сотні дальших клас. Ця обставина викликала в декого сумнів, чи описаний поділ на центурії був задержаний справді для військово - тактичних завдань, чи центурії, по яким голосовано, були дійсно zarazом і тактичними військовими частинами. Полишаючи на боці це питання, ми мусимо підчеркнути політичний бік справи: організація центуріальних зібрань забезпечила в них рішучий вплив значній меншості "римського народу", а власне цій його частині, що виставляла лицарські та центурії першої класи. Це була найбільш маюча частина людности - і навіть вона не вся. Підставою поділу на класи було зразу не лише вва-

галі, а тільки нерухоме - себ то земельна власність. Значиться - перевагу в центуріальних коміціях мали великі землевласники, а ними були патриції. Пізніше, при кінці 4-го століття прийнято за основу поділу маєток взагалі - це було вже наслідком цієї суспільно - економічної еволюції, яку перейшов тимчасом Рим. В першу добу римської республіки були центуріальні зібрання органом, в якому рішачий голос мала земля на аристократія Риму. Хоч переломано старий родовий принцип як основу політичної організації, то родова аристократія панувала далі - тільки змінилася, змодернізувала, приноворила до нових потреб організаційна форма, що забезпечувала їй пануюче в державі становище.

Подібно - як центурії бідніших об'єднували в собі більше число горожан чим сотні лицарів та першої класи, так і в кожній класі сотні "молодших" порівнювали з центуріями "старших". З природи річ перших було значно більше як других. Не зважаючи на це, число центурій одних і других було однакове. Це хоронило старших перед переголосованням з боку молодших. І в цім теж проявляється консервативна риса реформи, якою заведено центуріальні коміції.

В часі, коли заведено центуріальні зібрання, переведено в Римі і другу ще реформу, яка мала теж саме принципове значіння та яка згодом виявила чималі практичні наслідки. Це був поділ Риму на місцеві округи "*tribus*". Досі невияснено, чи та який зв'язок був між цим новим поділом та древніми "*tribus*" племінними. Нові округи були поділом виключно льокальним. Поділено Рим зразу на 4 "*tribus*" міські, яких число опісля збільшилося 16-ти сільськими, в часі прилучення Кампанії зросло до 29, врешті до 35. Мета цього поділу була технічно - адміністративна. 4Трібус" були основою для стягання податків, виконання публичних повинностей та - передусім - для притягання горожан до військо-

вої служби. До кожної центурії приділявано приблизно однакову кількість мешканців кожної "трібус" так, що кожна центурія охоплювала своїм складом усю область Риму. Це було теж ударом по старій родовій організації, приготувало ґрунт, на яким витворювалося нове поняття римського горожанина, незалежне від родової приналежності. Крім цього, поділ на локальні округи мав і друге ще значіння. Він дав основу, на якій римські плэбеї могли зорганізуватися поза центуріяльними зібраннями, де патриції мали забезпечену правну перевагу. На основі поділу на "трібус" виріс згодом побіч обох попередніх ще третій рід зібрань, на яких перевагу мали плэбеї, - зібрання трибуторії - "*comitia tributa*". Ці зібрання стали зібраннями плэбсу і в боротьбі між патриціями та плэбеями вони відіграли рішачу роль.

Це були елементи, що склалися на устрій римської республіки в часі, коли вона повстала: уряди, сенат та народні зібрання. Взаємини між ними, розмеження їх обсягу ділання, врешті особовий склад їх - змінилися протягом перших двох століть існування республіки. Самі ці елементи остоялися в політичній боротьбі, хоч як основно та глибоко змінився їхній зміст та значіння.

3. Розділ.

Б о р о т ь б а п а т р и ц і ї в
з п л э б е я м и т а р о з в і й
п о л і т и ч н о г о у с т р о ю
Р и м у.

Устрій Риму в першу лобу республіки був впливом повної політичної перемоги патриціїв над королівством та над слабими ще тоді плэбеями. Політична перевага патриціїв була правно забезпечена відносно всіх трьох елементів республіки. Спадкоємці королівської влади, консули та диктатор могли бут тільки споміж патриціїв - сенат був лікомандано, партійно -

становою їх установою. Що до народнього зібрання то вправді центуріяльні коміції були побудовані формально не на родовім принципі, але їхня організація посередно забезпечувала рішучий вплив патриціям дякуючи системі голосовання та привязанню політичних прав власне до земельної посілости себ то до цієї форми власности, яка визначала економічно патриціїв.

Верствою, яка виступила проти патриціїв та посягла по політичну рівноправність в державі, були плебеї. Зазначено вже характер цієї верстви. Вона охоплювала всіх горожан Риму, що не були патриціями. Це протиставлення до патриціїв було одиноким "спільним знаменником" плебеїв. Поза ним вони представляли собою далеко неоднакові та неоднотайні інтереси: з одного боку дуже та середньо заможні кола, з другого - широку масу бідноти. Одні та другі висували иншого характеру домагання і часто в рішучий момент одна частина плебсу покидала другу, не відстоювала її домагань. Римська історична традиція виразно вказує на тактику найвизначніших провідників плебсу, що старалася зв'язати нерозривно всі плебейські домагання так, щоб всі плебеї мусіли спільним зусиллям відстоювати їх в цілості. Така тактика довела до перемоги плебсу. В дійсности ця перемога, що довела до політичної перебудови Риму, була перемогою одної тільки, а власне багатшої частини плебеїв. Боротьба патриціїв з плебеями була боротьбою старої родової аристократії з новою фінансовою, земельною з промисловою - торговельним капіталом і рівночасно боротьбою заможних верств з біднотою. Закінчення боротьби принесло вирівнювання противенств поміж обома родами аристократії та капіталу. Різниця поміж багатими та біднотою воно не тільки не затерло, але навпаки ця різниця стала тоді ще гострішою. Боротьба за домагання бідноти перенеслася в загостреній формі в слідувчу добу римської республіки. Історія боротьби про яку мова, це поступенне здійснюванне домагань, в яких

були зацікавлені передусім замоїні кола плзбейв.

А. Б о р о т ь б а з а п р а в о - с у д д я .

Римська традиція переховала переказ про те, як оповіщено "народови" правові та процесові формулки, що до того були тайною, відомою тільки замкненому кругови жреців. Правдивість цього переказу оспорили історичні дослідни, - але неспірним є сама ця думка, на якій він побудований. Він підносить значінне знайомости а властиво "нетаинности" права для широких мас. Він висказує тем історичну істину, що колись в Римі - як і скрізь, в старім Єгипті, на Сході та в Греції - знайомість права була привілеєм, що право було закрите тайною перед широкою народньою масою. Як скрізь, так і в Римі був період, коли привілей знання права був одним з засобів пановання, засобом дуже небезпечним для цих, проти кого він звертався. Коде первісне право визначається формалістикою. Це значить, що стисло означені формальности, додержання означеного речинця, ужиття приписаних слів, виконання приписаних символічних ділань мало рішаюче значінне. Аке-небудь порушення таких формальностей, н.пр. пропущення приписаного слова відбирало правному актови правну дійсність. В таких умовах знайомість права була страшною зброєю. В руках знавця права лежала можливість впливати в рішаючий спосіб на все життя, о скільки воно було звязане з правом. Особливо велику силу представляла в таких умовах судейська влада. Вона була в дійсности безконтрольна і нічим невязана. Неслушність чи слухність присуду могли оцінити тільки ті, що знали тайну правових формулок. Коли-ж вони були звязані спільним, чи становим, ви вузшим ще інтересом, то правосуддє ставало в дійсности безконтрольним та нічим невязаним "клясовим правосуддєм". Так було безперечно і в Римі в ранню добу республіки. Пануюче становище патриціїв основувалося в великій мірі

на цім, що в їхніх руках, себ то в руках їх станових товаришів оставала і знайомість права і правосуддє.

Вістрє таких відносин зверталося проти плєбеїв. Як цілість вони терпіли утиски. Для одних, бідніших було це особливо важким з огляду на строгі постанови права про довги та наслідки невикплатности. Для других, богатих соперників - патриціїв привілей патриціїв на полі судоводства приносив непевність правових відносин та всі погані наслідки цієї непевности для цілого економічного "обороту". Одні і другі мусіли повставати проти таких відносин, - і дійсно, "боротьба за право" почалася і була зведена в Римі дуже рано, та скінчилася ранше, чим боротьба за політичну рівноправність.

Ми не знаємо подробиць цієї боротьби, але сам факт зведення її безсумнівний. Відомі теж гасла та цілі боротьби. З одного боку ішло в ній про явність та певність права, з другого про явність та за поруки безсторонности в судоводстві. Що до першого домагання, то воно було заспоконне переведенням першої, історично відомої кодифікації римського права. Ця кодифікація відома як "право XII-ти таблиць". Її переведено способом, що нагадує живо грецьку традицію. Для справи кодифікації вибрано /:455. або 444.р. до Хр.:/ комісію з 10 мужів, що на час свого урядовання стали найвищою та нічим необмеженою владою. Комісія була зложена з самих тільки патриціїв, хоч установленнє її було наслідком домагань заінтересованих в кодифікації права плєбеїв. І само право XII таблиць було правом строгим, формалістичним. По своїм змісті воно було консервативне і відповідало інтересам правлячої земельної аристократії. Жадна частина плєбсу не могла бути здоволена змістом цього права. Для бідноти воно було надто строге, особливо ці його частини, що відносилися до довжників. Для маючої частини плєбсу, купців та промисловців був важ-

ким та невивігдним формалістичний характер права. Воно робило трудним торговельний оборот, що вимагає для правних аднань легких, простих та нескладних форм, та для якого важнішим над форму дійсний намір та бажання аднаючих осіб. І не у змісті цього права XII таблиць лежав успіх слабів, а в самім факті кодифікації та оповіщення права. Одно і друге давало, хоч тільки формальну, а все-ж запоруку правности, охорону перед своєю волею суду.

Рівнобіжно ішла боротьба в другім напрямі. Вона доторкала "формального", процесового права. В добу королівства суддею був король. Поки відносини були ще по патріархальнім неарізничковані, лежала власне в цій патріархальности запорука безсторонности короля - судді. Відтак, коли відносини здіференціювалися, коли загострилася різниця поміж суспільними верствами, забезпичувало до певної міри безсторонність становище короля супроти боротьби між суспільними верхами і низом. В політичній боротьбі за владу король мусів глядати в народній масі союзника проти аристократії. Коли - ж місце короля заняли конзулі патріції, стала судейська влада виразно партійною". Вона лежала всеціло в руках одної тільки споміж борючихся одна з одною частин людности.

Треба добачувати силу практичного генія Римлян в цім, що вони дуже рано пізнали та оцінили значінне форми судового процесу як одної з запорок безсторонности. Як вислід боротьби /:її подробиць не знаємо:/ ми зустрічаємо вже дуже рано в Римі приписи формального, процесового права, що мали на меті таку власне запоруку. Зустрічаємо їх так в області цивільного, як і карного процесу. Вони доторкають так питання компетенції, як і самопоступовання.

Характеристичне для римського процесу те, що він розбитий на дві стадії. В королівську добу та в перших часах республіки вся судейська власть була в руках короля зглядно конзулів. Тільки по власній во-

лі міг король згідно конзуль доручити переведення означеного цивільного процесу одному з сенаторів, а в карних справах були особливі урядовці "*questores facinorosi*" тільки його помічниками. Само постановлення не було упорядковане ніякими приписами, воно залежало всеціло від волі судді. Зміни, про які мова тут, ішли що до цивільного процесу в цім напрямі, що процес поділено на дві стадії. Тільки перша з них відбувалася перед спадкоємцем судейської влади короля згідно конзуля - "претором". В цій стадії процесові сторони мусіли точно сформулювати свої домагання, відповідь на них, та подати доказові средства. На цій основі претор укладав загальні рамки процесу, формулював точно питання, які треба було в'яснити та вирішити, - і передавав справу властивому судді, причім процесові сторони мали вплив на означення особи судді. Перед цим суддею відбувався властивий процес, переведення доказів та видача присуду в рамках, назначених претором. До певної міри це були стадії юридично - теоретичної постановки справи, та відтак виповнення дивим, конкретним змістом таких абстрактних рамок. Обставина, що кожда з цих стадій належала до іншого судді, становила формальну запоруку їх безсторонності. В карнім процесі, що загалом відповідала грецьким взірцям, лежала вага реформи в цім, що від засуду на смерть або кару на тілі, прислужувало римському громадянину право відкликатися до народнього зібрання "*provocatio ad populum*". Тільки в дрібних справах міг урядовець сам та без відклику засудити громадянина. Позаяк відклик до народнього зібрання став в практиці правилом, то і карний процес поділився, подібно як цивільний, на дві стадії. Перша стадія, що відбувалася перед самим урядовцем, стала "слідством", якого метою було приготувати властивий процес, що відбувався перед народнім зібранням.

Поки цим зібранням, до якого звертався відклик, були центуріальні зібрання

в своїй первісній формі, лишалася судова влада все ще в руках патриціїв. Не зважаючи на те, це "право відклику до народу" "*ius provocatiois*" мало велике значіння особливо для плэбсу. Воно обмежувало своєвільля патриціївських урядовців тим, що вводило в карний процес явність, отже публичну контролю; то примушувало в першій стадії процесу зібрати фактичний матеріал, факти та докази, на яких ґрунтувалося обвинувачення, отже хоронило перед обвинуваченням, нічим непідпертим; зрешті, дякуючи волі слова на зібранні, воно запевняло можливість оборони. Пізніше зросло ще значіння цього права, коли місце центуріальних заняли трибутські зібрання. Але і в першу добу свого існування право провокації було важним політичним успіхом. Словами нової, конституційної доктрини треба би назвати його одним з основних громадянських прав. Практичне значіння цього права було ясне Римлянам. Звідси велася за це право завзята політична боротьба. Закон конзулів Валерія та Горация заборонив під загрозою кари смерті творення якогось-небудь уряду, з порушенням права відклику до народу /:449. р. до Хр.:/.

Б. Б о р о т ь б а з а у р я д и.

Все сам перехід від королівства до республіки, перехід, при якому задержано майже незмінним дотеперішній устрій держави, виявив характеристичну рису "політичної психології" старого Риму. Це його консерватизм, наклон та готовість вдовольнитися малими, поступовими змінами, звичка навязувати "нове" - хоч би воно родилося із завзятої партійної боротьби - до старого, вже існуючого. Це тягнеться довгою червоною ниткою через внутрішню історію Риму, доволі далеко в період цісарства. Особливо виразно виступає це в боротьбі плэбей з патриціями за становище в державі. Ця боротьба - це з боку патриціїв, - виймаючи короткі періоди, коли вони находилися в наступі, - постійне здавання позицій. Але цих позиції патри-

ції не здавали ніколи в цілості. Вони виділяли з позиції пропащої все якусь частину, на яку відступали, ніби "скорочуючи свій політичний фронт". Уряд, до якого мусіли допустити плэбеїв, вони все ділили, виділяли з него новий якийсь уряд і задержували його для себе. В крайнім випадку вони зменшували або обмежували обсяг ділання уряду, який відступали. Таким способом витворилася на протязі плэбейської патріціївської боротьби ціла система урядів. Хоч повстання нових урядів і було безпосереднім наслідком боротьби та впливало з мотивів тактики, то спосіб творення їх показує щось більше, як тільки витворену боротьбою тактичну конечність. А власне пробивається в нім все ще і думка про річеве оправдання цих урядів. Ці нові уряди, обсяг ділання, який їм признавано, вказує виразно, що творено їх з точно означеною метою, та що призначувано для них означене місце та роль в життю держави. З цього випливала своєрідна річевість в системі урядів, дякуючи якій уряди перетревали боротьбу, що зродила їх.

Боротьба за уряди, про яку мова, почалася не зразу. Попередила її інша стадія. Заки плэбеї стали вимагати для себе участі в урядах, вони перейшли період, який можна назвати періодом внутрішньої, заразом станової та партійної організації та боротьби за визнання, легалізацію цієї організації. В тім періоді ще плэбеї та патріції - це два окремі суспільства. Почуття приналежности до одного з них ще тільки незначно слабше від почуття приналежности до державної організації, що охоплювала одних і других. Перекази про два виходи - "сецесії" плэбеїв, хоч легендарні, самі собою вказують безперечно вірно на цю повсякчасну готовість плэбеїв вийти зі спільної державної організації. В тім періоді не видвигали ще плэбеї домагання про відкриття їм доступу до "державних" урядів. Безперечно, в цім було і почуття, що таке домагання не було би їм по силам. Але помімо цього почуття пробивався і погляд, що

уряд - це для плэбейв щось чуже, щось अनि-
зане з родово - племінною організацією па-
триційв. І в цім періоді плэбей творять
уряд тільки для себе, уряд, що своїм існо-
ваннем не порушував в нічім родово - пле-
мінного принцип, на яким був побудований
тодішній устрій Риму. Це був уряд плэбей-
ських трибунів. Він стояв поза системою
державних урядів. Зі становища держави
плэбейські трибуни зразу не були урядов-
цями, - вони стали ними тільки згодом,
в порівнюку пізній стадії боротьби. Зра-
зу це були зі становища держави тільки
лідери плэбсу, визнані, формально вибра-
ні його провідники. Їхнім завданням було
брати в оборону плэбейв перед надумиттєм
з боку урядовців. Для виконання цього за-
вдання вони не мали ніякої признаної дер-
жавою власти. Але вони представляли фак-
тичну силу всего плэбсу. Ця сила стояла
за ними. Весь плэбс був присягою обяза-
ний до пімсти на випадок скривдження три-
буна. На тлі цього обовязку плэбсу до пім-
сти виростало - зразу тільки фактично -
значінне та сила трибунів. Вони були "не-
доторкані", бо стояли під охороною плэб-
су. Це висказував титул "*sacrosanctus*",
себ то остаючи під охороною присяги, не-
доторканий. Пізніше стала отся, зразу тіль-
ки фактична недоторканість і правовим атри-
бутом трибунської влади. Сам уряд плэбей-
ських трибунів був визнаний формально
щойно після децемвірів /:449. р. до Хр.:/.

Уряд плэбейських трибунів був побіч
окремих зібрань плэбсу формальним висло-
вом відносин, про які дехто з істориків
каже, що плэбей творили "державу в держа-
ві". Це тільки перенесення нинішнього ро-
зуміння держави на відносини, основно від
сучасних різні. З рівним правом можна би
те саме сказати і про патриційв. В дійсно-
сти "держава" щойно творилася. Племінно -
кровний принцип як основа організації бо-
ровся ще з принципом локальним, з впли-
вом "сусідування". Щойно в процесі цієї бо-
ротьби витворилася римська держава.

Боротьбу, відому під назвою боротьби плзбеїв за уряди, розпочали плзбеї зорганізовані в окрему силу з власними "плзбеїськими" урядами. Це були уряди трибунів - зразу 2, пізніше 10, та едилів, що були зразу помічниками трибунів, та яких обсяг ділання розтягався на справи торгової поліції та мабуть також дисципліни у самих плзбеїв. Проти них стояли патриції теж як окрема, замкнена в собі організація, з власною системою урядів. Момент, коли плзбеї виставили домагання допущення їх до патриціївських урядів - це зовнішно, момент загострення взаємин між обома цими партіями. По своїй соціологічній істоті це з момент зближення одних з другими. Він означає переломання дотеперішнього організаційного принципу. Разом з ним зродилася думка про спільні обом борчимся частинам уряди - думка, можлива тільки на тлі пересвідчення про те, що ці уряди - це установи якоїсь ширшої, спільної обом цілості.

Вище згадана друга стадія боротьби за уряди почалася в половині 5-го століття після deceмвірів. Римський переказ оповідає, що deceмвіри змагали до задержання та переміни в постійну владу, що була створена тільки на означений для переведення законодавчого завдання; що проти них виступила плзбе та своєю сецесією заставила deceмвірів уступити. Таким способом традиція приписує плзбеям ратунок республіки перед замахом з боку deceмвірів. Безперечно плзбеї були вже тоді силою, з якою приходилося числити. Дякуючи цьому, вони змогли в тім власне часі не тільки легалізувати свою організацію, але і скріпити правне своє становище, добути перші признання на шляху до горожанської рівноправності в державі. Цим першим здобутком було признання плзбеям "права подружжя" / *ius connubii* :/ себ то правну спосібність заключати подружжя, важні з точки погляду старого римського права. Практичне значіння цього права було чимале для богатих плзбеїських кл. Воно приносило правне зрівняння з патриціями

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216**

в межах усіх правових відносин, для яких основою було правно дійсне подружжя, отже для права родинного та спадкового. З точки погляду політичної, значіння цього призначення сягало глибоко в дотеперішній устрій держави. Це було основне заперечення дотеперішнього поділу на дві, поділені непроходимою прірвою частини - перший рішучий крок на шляху до політичного, державного об'єднання цих частин. Треба уважати, що на тому-ж шляху находилися плебей, коли висунули домагання допущення їх до найвищої магістратури Риму, до конзуляту.

Становище, яке заняли патриції в відповідь на це домагання, було диктоване тактикою, про яку сказано вище. Позиції не було можна вдержати. Патриції відступали - але тільки на нові позиції. Уряд конзулів заступлено установою військових трибунів, числом десятих, якими можуть бути також плебей. Рівночасно виділено в обсягу діяльності конзулів одну частину і приділено її новій владі, двом цензорам, якими могли бути тільки патриції. Завданням цензорів - їх вибірано на літ п'ять - було вести списки горожан, оцінювати їх заможність, приділяти на цій основі до поодиноких клас та вести списки сенаторів. Рівночасно належав до цензорів нагляд над обичаями та поведінням горожан. Силою "цензорської ноти" вони могли за незгідне з честю поведіння викреслити з лісти сенаторів, з кінноти, або перенести горожанина до іншої "трібус". Таким способом уряд цензорів, хоч не був політичною владою в прямім розумінню, давав посереднім чималий посередній вплив на хід політичних справ. Передусім важним в цім напрямі був вплив на склад сенату. До них перейшло згодом також правління державним скарбом, з окрема справи фондування публичних приходів та керування публичними працями. В цім напрямі вони стали владою, в руках якої лежала скарбова політика Риму.

Що до самого уряду конзулів, то боротьба за цей уряд протяглася майже повне

століття. Її подробиці невідомі. В принципі треба покласти на 367. р. до Хр., коли рішено, що одним з консулів має бути плэбей, - в дійсності прийшлося плэбеям ще якийсь час боротися за здійснення цього права.

Уступачи перед плэбеями, патриції знову примінили свою відому тактику. Су- дейську владу виділено і передано їй - о скільки йшло про справи цивільні - пре- торам. Вище сказано, яке значіння мало це для організації римського цивільного про- цесу. В процесі боротьби, про яку тут мо- ва, уряд претора - властиво преторів, бо зразу був тільки один, пізніше двох, від- так ще більше преторів, - був цєю позиці- єю, на яку відійшли патриції, застерігаю- чи цей уряд для себе. Утворено теж для рівноваги з плэбейськими еділями уряд двох едилів курульних. Їхня компетенція майже покривалася з обсягом ділання плэбейських едилів. В головнім належала до них полі- ція "базарна". Застережений був цей уряд для самих патриціїв.

Тактика патриціїв зуміла припіанити хід подій, - вона не могла спинити зовсім цього ходу. Зміна економічних відносин Ри- му доводила неминуче до повного зрівняння обох борючихся станів. В міру цього, як Рим "індустріялізувався", як розвивався та ріс в силу поруч земельного капіталу, що був в руках патриціїв, заступлени? плэбеями капітал промисловий та торговельний, - му- сів політичний устрій Риму приновитися до економічного. І так сталося, що ново- творені уряди ставали по черзі предметом боротьби і плэбеї добували доступ до од- ного по другим. Останнім етапом було до- буття плэбеями доступу до уряду голов- но- го крещя *"pontifex maximus"* /:300.р. до Хр.:/. Цей уряд стратив вже своє ко- лишнє значіння. Він не мав великого прак- тичного значіння. Але поки він був засте- режений виключно для патриціїв, в нім на- ходила свій зовнішній, символічний вислів

колишня різниця між обома станами. З моментом, коли і цей уряд став "загальнодоступним", зрівняння обох станів стало юридично повним. В дійсності і далі ще старі патриційські роди задержали передову роль в політичній житті Риму - подібно, як це було в Атенах, після перемоги там демократії. Але це їхнє значіння не ґрунтувалося вже на правнім привілеї. Вони наблизилися на становищі "вільного суперництва" з новими родами та "новими людьми", і мусіли поділяти з ними провід в державі. В суспільнім складі Риму, що прийшов, заміну поділу на патриціїв та плебейів, рішали про приналежність до суспільно упривілейованих інші моменти, як тільки родова приналежність.

В. Еволюція народніх вібрань.

Рівнобіжно з добуванням плебеями доступу до урядів росло значіння плебсу та його зрівняння проявлялося в справі народніх вібрань.

Вже дуже рано втратили куріальні вібрання якебудь політичне значіння. Тільки "центуріальні" та трибусові вібрання були органами, через які промовляв політично римський нарід. В них, як і в урядах, ясно відбивався дуалізм суспільного та політичного устрою Риму. Центуріальні вібрання були фактично вібраннями патриціїв. Вібрання по "трибус" були вібраннями плебсу. Не тільки що плебеї находилися в них в положенні неподільно пануючого та рішального елемента, але і формально скликав їх та проводив на них плебейський трибун.

Загальна еволюція Риму проявлялася відносно народніх вібрань в двох напрямках: в зрості значіння трибусових вібрань та в остаточнім затертті різниці між ними, та влиттю їх в одно. В першій напрямі патриції мали один тільки успіх. В звязку з ви-

знанням уряду плэбейських трибунів вони перевели те, що відклики в карних справах могли йти виключно тільки перед центуріальні зібрання. Поза цим значіння "плэбейських" зібрань росло постійно. Їхні ухвали "плэбісцити" одержали значіння "законів" на рівні з ухвалами центуріальних зібрань. Докладної дати, коли призначено їм таке значіння, не знаємо. Без ніяких обмежень визнано такий характер цих зібрань щойно 289. - 286. рр. до Хр., але ми знаємо цілий ряд законів з 5-го та 4-го століть, які були ухвалені не на центуріальних, а лише на цих трибутських зібраннях. З другого боку центуріальні зібрання втрачали характер, який мали зразу. Вони були зібраннями патриціїв, дякуючи двом обставинам: що в них була забезпечена більшість голосів за першою класою та "лицарями" та що ценз, на якому були побудовані ці зібрання, брав на згляд тільки нерухоме майно. В обох напрямках сталися важні зміни. За цензури Аппія Клявдія /:312. р. до Хр.:/ прийнято за основу цензу всяке, зарівно рухоме, як і нерухоме майно. Наслідком цього зрівнано політичне значіння нерухомого та рухомого капіталу, отже політичний вплив цих клас, що володіли одним і другим родом майна. Центуріальні зібрання, на яких досі переважав вплив великих землевласників, стали органом заможних клас взагалі. З другого боку перенесено в кілька літ пізніше всіх безземельних горожан до 4-х міських "трібус", а всіх землевласників до сільських. Таким чином запевнено в сільських "трібус" перевагу та рішучий вплив земельним власникам, - в сільських "трібус" зібрання наблизилися своїм характером до колишніх центуріальних. В центуріальних зібраннях знижено далі ценз /: з 11.000 на 4.000 асів:/ . Найбільше значіння в напрямі зближення обох родів коміцій мала реформа, переведена при кінці 3-го століття. Іменно-ж тоді віднято цензором розділ горожан поміж центурії, при чім цензори не були в'язані місцевою приналежністю горожан. Згадана реформа поставила зачислення

горожанина до даної центурії ^{залишки} від його приналежності до трибус, так, що центурії стали від тоді частинами "трибус". "Трибус" ділилися на центурії, основані впрочім як досі на оціненій висоті майна та як досі поділені на сотні молодших та старших. Врешті в продовженню змін знижено число сотень першої класи в 80 на 70, а число центурій дальших 4-ох клас піднесено в 90 на 100. Тим зломано дотеперішню перевагу в центуріяльних зібраннях найбогатших клас і перенесено і перенесено їх до середньо заможних.

Наслідком цих змін було, що хоч народні зібрання, центуріяльні та трибутські формально не злилися ще одні з другими, то практичні різниці між ними були дуже незначні. В одних і других рішала маса середньо заможних горожан без огляду на те, чи були це патриції, чи плебеї, та без огляду на те, чи були це осілі землевласники, чи ні. Компетенція одних та других зібрань зрівнялася о стільки, що ухвали одних та других мали значіння "*legis*", с.то закона. Поза цим вона остала незмінена. До центуріяльних зібрань належали і далі передусім вибори урядовців та рішення в карних справах, - до трибутських передусім вибори плебейських трибунів та едилів. Фактично поширилася компетенція останніх зібрань о стільки, що трибуни приходили перед них в усім справами свого обсягу ділання. Взагалі-ж не було потягнуто точної та ясної межі між компетенцією одних і других зібрань. На широкому полі одні і другі зібрання конкурували і тільки фактично, а не шляхом правного розмежування поділялися між них справи.

4. Розділ.

Загальна характеристика устрою Риму в першому періоді республіки.

В періоді, про який мова, політичний устрій Риму дійшов в основах своїх до ступ-

ня викінчення. Витворилися в цім періоді установи та звязані з ними поняття, які треба назвати оригінальними, суто римськими, не зважаючи на їхнє споріднення з установами чужими та видимий вплив на них чужих, головню грецьких установ.

А. Нарід.

В першій радї треба поставити установу та поняття горожанина. Початки, з яких виросло римське горожанство, не різняться від відносин, що панували скрізь в період родово - кровної організації. В першу, доісторичну добу зустрічаємо в Римі тільки "родичів", членів роду як повноправних учасників політичного звязку. І вони не виступають індивідуально. Членом роду є властиво родина, репрезентована живучим своїм батьком - головою. Загал цих родин, що охоплені родом, - це "нарід". Поза "народом" стоять всі, що не охоплені родовим звязком, з окрема плебеї. Як в грецьких "демократіях" пішов в Римі розвій цим шляхом, що під впливом звязаних з осілістю, локальних інтересів круг учасників політичної цілості розбив межі старої родової організації, поширився поза неї. При цім він не перестав основуватися на моменті кровного походження. Тільки коло родів, що складали нарід, поширилося, охопило собою окрім старих ще нові, але тільки постійним здавна перебуванням звязані в Римом родини. Це було злиття в один двох, перебуваючих досі побіч себе на одній території "народів", патриціїв та плебеїв. Злиття не відбулося зразу, а проводилося поступенно. Першим етапом на цім шляху було охоплення обох "народів" одною військовою організацією. Це вказує виразно значіння територіального моменту в цім процесі. Потреба оборони спільної території - це почва першого зближення, на якій виросли перші спільні, хоч дуже нерівно поділені політичні права, право голосування в центуріальних зібраннях. Остаточно витворюється один "*populus*", нарід, громада вільних "громадян" Риму.

Про участь в горожанстві рішало - як і в Греції - походження. Але сама ця участь була безпосередня. Горожанин належав до громади горожан безпосередньо, як одиниця, - не через свою родину та рід. І навпаки, нарід поділявся не на "природою дані" вищі зв'язки, родові та родинні, а "механічно", на основі "річевої" доцільності. Це був поділ на місцеві одиниці - "*tribus*" та частини, яких встановлення впливало в потреб скарбової адміністрації або військових. Ці поділи могли змінюватися відповідно потребам і поодинокі горожани могли переходити з одного до другого округу, центурії і т.п. Не змінювалося тільки само поняття народу та горожанина, як істотної його частини.

В своїй істоті римське горожанство "*civitas*" не різнилося від горожанства грецької "поліс". Одно і друге - це було членство в громаді повноправних міщан, тожній з самим поняттям "поліс", "*urbs*", міста. І тут і там "місто" - це був загал горожан - міщан, механічне зв'язання їх у вищу цілість. І навпаки, - горожанин, це активний учасник цієї громади, наділений правом впливати на її життя: право горожанина брати участь в народніх зібраннях та голосувати на них, з окрема вибирати публичних урядовців, і право пасивного вибору, виборності на ці уряди. Цей бік права горожанина охоплювано в Римі назвою "право голосовання та почесний" - "*ius suffragii et honorum*". Цей - так сказати би - "політичний" бік горожанства був доповненням цього становища, яке займав горожанин в області "приватній". Бо "горожанин" був передусім учасником системи римського родинного та взагалі "приватного" права. Тільки римський горожанин міг оснувати родину в розумінню цього права, тільки він міг заключати дійсні в обличчя цього права договори, набувати власність і т.д. Загал прав цього порядку охоплено назвою "право подружжя та торгівлі" /: "*ius connubii et commercii*" /:.

Сума цих 4-ех груп управнень /: *ius*
comitum, commercii, suffragii, honorum :/
давала повне горожанство. Історично пред-
ставляли ці групи етапи, якими йшло в Ри-
мі здійснюваннє нового порядку, що виріс
на розвалинах племінно - родового устрою.
Для зрозуміння істоти нової суспільної
групи, "громади горожан", це розрізнюван-
ня поодиноких категорій горожанських прав
дуже важне. Воно показує, як Римляни розу-
мово охоплювали процес суспільно - полі-
тичної боротьби, як вони змагалися найти
для него вислів в конкретній правовій фор-
мулі. Наслідком цього поняття римського
горожанства носило виразно раціоналістич-
ний характер. З правового боку воно було
дуже точно і конкретно означене. Його
зміст, це були названі чотири категорії
прав, що прислугували кожному римському
горожанинові. Юридично повноправний рим-
ський горожанин був носителем всіх цих
прав - і ніяких більше. Римські горожани
були юридично рівні.

Отся юридична рівність була лікві-
дацією колишньої нерівності, що впливала
в принципів родово - племінного устрою.
Натомість вона не вирівнювала в нічім не-
рівності, яка тільки в частині покривала-
ся з різницею, що ділила Рим на патриціїв
та плебеїв. Це була різниця основана на
різниці економічного положення різних
частин населення. Вона існувала і в до-
історичну старовину Риму, - тоді вона по-
кривалася з різницею між повноправною ро-
довою аристократією, і поставленим поза
нею суспільним низом, клієнтами, панщина -
ним селянством та нечисленними ще, міськи-
ми чужинцями - пришельцями. На протязі 5-го
до 3-го століть змінилася економічна струк-
тура Риму основно. Поруч зі старою земель-
ною аристократією стояла тепер верства фі-
нансової аристократії. Суспільні низи зро-
сли чисельно, а їхнє економічне положення
погіршилося значно. Відбувся процес, який
відбувається скрізь при переході від па-
тріархальної, аграрної системи gospodar-

ства до індустріальної: пролетаризація численних мас дрібного селянства. Воно сиділо колись на землі, а тепер було викинуте з неї. Грошовий оборот каже великому земельному власникові продукувати для продажу, не вдоволятися цим, порівнюючи дрібним приходом, яким він вдовольнявся колись, в добу "натурального" господарства. Звідси стремління вивласнити отсю масу, що сиділа на "його" землі і була обов'язана тільки до незначної данини та послуг. З другого боку дрібний землевласник, ~~також~~ і вільний селянин, при зміні господарській системі не може "вийти на своє." Особливо важкими стають для него "публичні тягарі", в їх числі передусім обов'язок військової служби. Цей обов'язок обтяжує неоднаково всі верстви населення. Богатий землевласник тратить порівнюючи мало, коли відкликано його до війська: служба, невілляники працюють на його землі далі, а кошти озброєння є, порівнюючи з його приходами, малі. Інакше дрібний селянин. Самий обов'язок купити за власні гроші зброю є для него дуже важкий. Коли-ж він мусить ще й покинути землю, на якій ніхто за него не працює, то він зруйнований. Він мусить задовжитися, далі продавати землю. Такий масовий процес "пролетаризації" відбувся в Римі на протязі перших століть республіки. Заки ще було розв'язане перше суспільне питання, яке ворушило Рим, боротьба плебейів з патриціями, виросло вже друге. Його названо "аграрним", хоч своїм змістом воно було питанням далеко ширшим. Назва характеризує бажаний спосіб розв'язки питання, а не само питання: в аграрній реформі добачувало найважливіший із засобів рятунку для численної римської бідноти.

Форма, в якій виступає в Римі "аграрне питання", зв'язана тісно з суспільно-політичним устроєм Риму. Згадано вже, що в Римі - як і в Греції - держава була тождна з "громадою громадян". Це проявляло-

ся практично в погляді, що воєнна добыч держави - це була добыч горожан, з окрема відносилось таке розуміння до завоювання нових земель. Добуті землі припадали в принципі загалом римських горожан, вони були "*ager publicus*", загальним публичним добром. Що до користування цим добром були два способи. Один - це було поселювання в добытих областях римських горожан. Поселенці одержували на власність земельні наділи. Вони творили римські колонії в добытих областях. Другий спосіб був такий, що земля оставалась публичним майном, але її віддавано римським горожанам в аренду - "*locatio*", за оплатою данини до державного скарбу. Питання, котрий з обох цих способів повинен бути стосований, зачіпало дуже глибоко римську бідноту. Колонізація давала їм землю. Аренда була доступна тільки дуже заможним горожанам, бо тільки вони мали потрібні господарські засоби та можливість "окупувати" - своїми робити далеко від Риму положені землі. І римські багаті верстви робили широкий ужиток з цієї можливості. Вони скупчували в своїх руках титулом аренди "публичних земель" великі їх простори. Вони багатіли, заступаючи бідноті доступ до "публичної" землі. Так родиться в суспільних низах домагання "земельного закону", що поклав би межі аренді публичних земель, заборону купчення їх в одній руці більше, як означену найбільшу скількість. В парі з цим домаганням іде друге, домагання колонізації добытих земель. Як сказано, противенство економічних інтересів покривалося тільки в частині з противенством політичних інтересів плебей та патриціїв. І вирівнання плебейсько - патриціївських противенств не було вирівнанням усіх противенств, що поділяли римське суспільство. По часті в зв'язку з плебейсько - патриціївською боротьбою за уряди добувала і римська біднота - залежно від обставин - дещо для себе: колонізаційна політика Риму мусіла йти іноді на уступства домаганням бідноти.

Але це були тільки паліативи. "Дуспільне питання" все загострювалося. Рим перейшов в слідуєчий період своєї історії не тільки з нерозв'язаним земельним питанням, але й іншими питаннями, що виростали на тлі економічного зuboжіння широких його мас та на тлі рівночасного надмірного збогачення "пануючих" верств, оснований на невільництві.

Б. Н а р і д т а о б л а с т ь .

Римське розуміння горожанства покривалося з грецьким в одній ще, дуже важкій точці. Римське горожанство було - так само, як і грецьке - тільки горожанством міста. Навіть, коли державна область Риму дуже значно поширилася, "місто" - *"urbs"* було для Римлян олицетворенням їхньої найвищої політичної організації. І в них - як і в Греції - не утворилося політично-правне поняття, яке відповідало би зміненню в дійсності обставинам. Фактично Рим перестав вже бути тільки містом і людністю, що була об'єднана в політичну цілість, не містилася в межах міста. Але не змінилася політично-правна термінологія ані не витворили спроби обходити інакше, відповідно до змінених обставин, відношення частин до державної цілості, "міста" до всієї території, що ставала або вже стала римською, і мешканців цієї території до організації держави.

Коли "Рим" став вже "Італією", коли навіть чужина зрозуміла це й означала всіх мешканців цієї політично з'єднаної області просто "Італіками", то очевидно цей новий політичний твір був основно різний від колишнього Риму, держави-міста. Але ці правно-політичні поняття, на яких була побудована юридична структура колишнього Риму, остали незмінні. Римляни - як і Греки - не вийшли поза поняття "горожанина" в розумінню члена "поліс", міста. Своє відношення до країв, які приєднали, вони правно охоплювали тими-ж поняттями, якими

робили це Греки. Це були поняття "горо-
манина" з одного боку, з другого боку по-
няття "союзників" - "socii". Вся різниця
була в цьому, що римська практика стосувала
ці поняття інакше. Наслідком цього було,
що фактичне відношення Риму до приєднаних
країв, міст та племен, і взаємини між ни-
ми були тривкіші, сильніші, як це було
в Греції.

Зразу одинокою формою поширення полі-
тичної організації поза межами "міста" - бу-
ла форма "союзу". Але в цю форму, тотожну
з грецькою, зумів Рим внести практично ін-
ший зміст. Після "латинської війни" /:338.
р. до Хр.:/ розв'язано союз, в якому всі
громади були формально рівноправними чле-
нами. На його місці заключено союзи з по-
одинокими громадами. Таким способом Рим
став виключним центром, через який були
з'язані союзники. Що до правного стано-
вища союзних міст - то Рим оставив їм їх-
ній устрій та самоврядування. Тільки спра-
ви війська та заграничної політики пере-
шли на Рим. Що до внутрішніх справ со-
юзників - то підлягали вони втручанням
Риму о стільки, що римський сенат вирішу-
вав спори поміж поодинокими союзними мі-
стами та рішав про зажалення союзників
на римських урядовців - головню в спра-
вах визначування скількості військових
"контингентів", які виставляли союзники.
Така система давала в деякій мірі запору-
ку, що "союз" не звернеться проти Риму.
Рим одержав в цьому надрямі практичну нау-
ку з досвіду перших століть республіки.

Важнішим ще з огляду на тревалість
будівлі, яку ставив Рим, було те, що він
робив порівнюючи ширший ужиток з творен-
ня поза географічними межами свого мі-
ста осілі громади римських горожан. В пер-
шій лінії - це були - як колись в Греції -
колонії, зложені з римських горожан як
поселенців. Але колонії не були одиноким
джерелом для повставання таких громад.
Рим рішався на те, на що не могли рішити-

ся н.пр. Атени. Він надав деяким з союзних міст повне право римського горожанства. Горожани цих міст стали повноправними римськими горожанами, отримали права приватні та політичні, що склалися на зміст римського горожанства, отже також участь в народніх зібраннях з правом голосу. Самі ці міста втягнено в римські "трібус". Податки плачено прямо в Римі. Вони відбували військову службу прямо в римських легіонах. Обсяг ділання римських урядовців поширено на ці громади. Одним словом, ці громади стали рівнорядними частинами "міста". Правда, зразу тільки дуже незначна кількість громад була таким способом зрівнана з самим Римом /:Остія, Анціум, Тарраціна, Мітурне:/. Загал міст, які Рим втягав в постійний політичний зв'язок з собою, а скільки вони не були просто "союзниками", одержував тільки т.зв. "частинне право горожанства". Це право не охоплювало права голосу та виборності, не мали теж міста цього типу призаного собі права самоврядування. Їх положення було гірше, як міст просто союзних.

Таким способом відносили міст, зв'язаних з Римом, до самого Риму було неоднакове. Між ними виділялися кольонії та наділені повним римським горожанством міста. Вони називалися "муніціпія". Решта міст оставала в положенню тіснішої або вільнішої залежності від Риму, на різних ступенях нерівноправностей та підпорядковання. Взагалі Рим - як і грецькі міста - дуже заздро замикався перед допущенням до своєї "громади" "*civitas*" нових, чужих елементів. Під натиском тільки, з konieczности він робив це, - але таки робив. Двічі в історії цієї доби запанувала в Римі "хвиля лібералізму". Раз - після "латинської війни", і другий раз - після перемоги над Піргом. Тоді наділено правом повного горожанства цілий ряд дальших міст. Таким способом, хоч не вирівнялося становище всіх, об'єднаних в одну політичну цілість частин, то все зменшилася диспропорція між привілейованими і рештою міст. Через

те політичний розвій Риму одержав вищість над розвоєм Атен: в критичнім моменті до-
 проваджено до організму держави тільки
 „свіжої крові“, що він міг пізніше пере-
 тревати найбільш небезпечний період сво-
 його росту.“ Але те, що Рим не спромігся
 тоді на „ширший жест“, що він не пішов
 далі, як тільки до меж, які накинута йо-
 му безпосередня необхідність, - це не
 прišло безкарно. Рим виратував своє бут-
 тє, але не вирішив та не розв'язав пита-
 ння „союзників“. Це питання коштувало йо-
 го не тільки багато крові, він заплатив
 за невміннє розв'язати його з свій час
 не тільки матеріальною руїною. В зв'язку
 з цим питанням остає і неможливість удержа-
 ти дотеперішню республіканську форму і
 суспільна еволюція Риму, яка була причи-
 ною його політичного упадку.

В. В л а д а.

В тіснім зв'язку з поняттєм горожан-
 ства остає в Римі розуміннє влади. В прак-
 тиці політичного життя Риму, починаючи
 з найранішої історичної доби, були найви-
 щі урядовці чинником перворядного значін-
 ня. Не зважаючи на становище сенату та
 його фактичний вплив, ані на демократи-
 зацію всего політичного життя, римська
 магістратура задержала те своє значіннє.
 І сенат і коміції мали вплив та значіннє
 о стільки, о скільки зуміли забезпечити со-
 бі вплив на найвищих урядовців республі-
 ки. Звідси шила завзята боротьба плєбе-
 їв з патриціями за уряди. Звідси шило
 піклуваннє сенату про вплив на вибори
 найвищих урядовців: щоби забезпечити се-
 бе перед несподіванками, сенат зумів про-
 вести в життє принцип, що уряди є доступ-
 ні тільки в означенім порядку, що ніхто
 не сміє обняти уряду, поставленого в іє-
 рархії урядів вище, поки не перейшов уря-
 діє нижшого порядку. Зв'язав тем себе се-
 нат з „магістратурою“ тим, що поповнявся
 він пізніше не інакше, як бувшими найви-
 щими урядовцями.

В Греції демократизація перенесла точку ваги життя "келів" до народнього зібрання. Керування справами держави перейшло до рук "демагога", незалежно від цього, чи був він урядовцем, чи ні. В Римі навпаки. Установа плебейських трибунів пригадувала в дечім становище "демагогів": як вони, трибуни були речниками широкої маси, безпосереднім висловом струй та течій серед неї. І як "демагоги" так і плебейські трибуни не були урядовцями та стояли поза урядовою ієрархією. Та власне установа плебейських трибунів ясно показує, як дуже іншими шляхами ішов розвій в Римі та Греції. Плебейські трибуни, що зразу були протиставленнєм магістратури, стали згодом самі урядовцями, одержали місце в сенаті з правом слова і голосу.

Система римських урядів розвилася з установи королівства. Найвищі урядовці римської республіки були "спадкоємцями" королів. Не зважаючи на те, римське розуміннє влади було наскрізь "республіканське" і в зв'язку з цим раціоналістичне. Джерелом влади не була воля богів - як в старім Сході - ані власне право, чи "власність імущих". Влада одержувала власть від "народу" шляхом окремої постанови "закона про власть" /:"*lex de imperio*" :/. Республіканська римська теорія відносила це також до колишньої королівської влади. Що до урядовців республіки, то безперечним джерелом їхньої влади була в римськім розуміннє воля "народу" - себ то кождочасного загалу повноправних громадян.

На істоту влади складалося "право наказувати" - "*imperium*". Залежно від цього, чи це право прислужувало, чи ні, ділиться римські уряди на дві категорії: уряди з "*imperium*", себ то "владні", і уряди нижшого порядку, без "*imperium*". Як далеко сягало "*imperium*", діяв кождий урядовець самотійно, формально нічим не-в'язаний. З окрема не мали формально обо-

в'язуючої сили супроти найвищих магістратур ухвали сенату. Через те власть, що прислугувала найвищим урядовцям республіки, була дуже могутня. Разом з цим і можливість надумиття власті містила в собі справжню та серйозну небезпеку. Проти цієї небезпеки забезпечували ось які посередні або безпосередні обмеження влади.

I/ Передусім означення та обмеження круга ділання. В цій напрямі на розвій магістратури мала рішачий та глибокий вплив боротьба за уряди. Принята в цій боротьбі тактика патриціїв принесла з собою те, що в остаточнім результаті круг ділання кожної магістратури був обмежений та точно означений. Таким способом система влад була побудована на річевій основі. Компетенційні межі були точно, річєво означені, цілість державної влади була поділена поміж різні її "органи", магістратури". Згадано вже, що цей поділ компетенцій давав римському розумінню влади "раціоналістичний" характер. Означення круга ділання урядовця було рівночасно і вказанням завдань, які він повинен виконувати. Це ставило перед очі, що уряд існує для означених "річєво" цілей, що ті цілі та завдання "оправдують" існування влади. Побіч цього значіння річєве означення та розмежування компетенцій мало чимале практичне значіння. Воно забезпечувало перед захопленням всеї політичної сили в державі одною особою. Особливо важним з цієї точки погляду було те, що поділено поміж різні магістратури такі функції, як військове командування, скарбовість та судоводство. Виразну тенденцію обмеження магістратури та охорони перед своєвільєм показують особливо дві установи. Це з одного боку "цензура", з другого - плебейський трибунат. Вони покликані до життя - хоч з протилежними суспільно-політичними тенденціями - виразно для контролю над урядовцями.

Взагалі поділ компетенцій був дуже

сильною практичною гарантією, що забезпечувала республіканський устрій Риму. Справді, удар, нанесений цьому устрою, вийшов звідси, де цей поділ не був проведений, а іменно з римської провінції.

2/ Другою гарантією була "колегіальність" найважливіших урядів. Розмежування обсягу ділання різних влад хоронило перед скупченням в одних руках надто широких компетенцій. Колегіальність мала на меті в'язати урядовця навіть в межах його власного круга ділання. Так н.пр. конзулі мусіли виступати в повній згоді один з другим - хіба що ділили між собою функції, н.пр. підчас війни кожний з них командував іншою армією. В першому випадку konieczність згоди з боку "колегі" утруднювала спроби єдиновластя. В другому - конзуль не міг стати паном всієї збройної сили держави і проти него можна було виставити на випадок чого сили, якими він не розпоряджав. В історії Риму не доходило до цього рода серйозних конфліктів - сама собою колегіальність спиняла замах на республіку.

3/ Оба ці засоби мали "запобігаче", превенційне значіння. До них приходила ще контрольність та відповідальність урядовців. З одного боку виконував її сенат. Хоч не мав він в цім напрямі означених управлень, хоч урядовці не були формально зв'язані "порадою" сенату, то в дійсності вони числилися з нею. Коли-ж цензори стали покликаними контролльорами поведіння горожан в приватнім, як і публічнім житті, вони стали в дійсності органами сенату. З другого боку були урядовці зовсім формально відповідальні за свої вчинки перед народнім зібранням. Правда, ця відповідальність ставала дійсною щойно по скінченню урядування, - але вона не була тільки фікційною. Особливо, коли плебейські, трибутські зібрання стали пануючою формою зібрань мусів кождий урядовець серйовно числитися з можливістю, що

трибун потягне його до відповідальности перед зібраннє. Приклади такі зустрічаємо в історії Риму /:Сципіо:/.

Все те разом клало - бодай до певної міри - границі своєвілью урядовців, і разом з цим підносило їхнє значіннє та становище в державі. Урядовець був контролюваний, відповідальний, з означеним кругом ділання, - але в цім крузі та на протязі свого урядування формально нічим нев'язаний. Це давало йому значну волю рухів, ініціативи та можливість творчої діяльності, - але разом з тим примушувало розважувати всі кроки, числитися з наслідками їх також для власної особи. При тім воно будило та розвивало почуттє солідарности поміж урядовцями. В останнім напрямі діяла одна ще обставина. В демократичній Греції урядовець після періоду свого урядування повертав до сірої маси горожан. В Римі цього не було. Що до найвищих урядовців, то їх уряд відкривав їм вступ до сенату. Але і низші уряди були передусім ступнями, які було треба перейти, щоби могли посягати по вищі. Через те урядовці, не зважаючи на виборність урядів, стали творити окремий світ, світ, що мав свої власні інтереси та якого учасники відокремлювалися від решти громадянства у власну групу. В першім періоді республіки цей процес тільки що почався. Це було високе римське урядництво чисельно порівнюючи слабе і в своїм нутрі розднане боротьбою патриціїв з плебеями. Уряди та їх носителі були заступниками інтересів цих борючихся частин римського суспільства, а не окремих інтересів "власних" урядницьких. Але процес народин цієї нової групи вже був почався. Суспільний склад Риму в слідувчій періоді настав м.ин. також наслідком цього процесу.

5. Розділ.

З н у т р і ш н и й р о з в і ї Р и -
м у п і с л я з а в о й о в а н н я
І т а л і ї .

А. З м і н а е к о н о м і ч н и х
в і д н о с и н .

Починаючи з кінця 4-го століття, Рим входить у фазу основних, глибоких змін в своїм економічному житті. Ці зміни, викликані по часті "природним" розвитком: зростом людності, поступом техніки, живішим темпом обміну і т.д. Але розвиток економічних відносин римської держави в періоді, про який мова, тільки в дуже маленькій мірі можна пояснити отсими причинами повільної еволюції. Він зв'язаний тісно з політичними подіями, а власне з територіальним поширенням Риму. Між економічними змінами і ростом Риму територіальним мається найтісніший зв'язок. Війни та, як їх наслідки, територіальні здобичі викликали глибокі зміни в господарській структурі Риму, - і знову ці зміни плали Рим нестримно до нових воєн і нової добичі. Зовнішня політика Риму перейшла з цієї точки погляду два різні періоди. В першій - Рим, неначе би то нерадо і проти волі поширює ~~до~~ межі Італії своє пановання. В другій - його політика стає свідомо та виразно завойовницькою. Ведені Римом в цім другій періоді війни з виразно диктовані економічними інтересами цих кол, в яких руках находилася керма римської політики. Греція найвиразніше відчула на собі цей перехід Риму від одної фази до другої. Рим став для неї визволителем з македонської неволі. Греція святкувала перемогу Риму над Македонією як визволення. І той-же Рим незабаром став руїником Греції й остаточно знищив її волю.

Вплив воєнних перемог і поширення території для розвитку римської торгівлі за-

всім ясний. Територіяльне поширення Риму лежало прямо в інтересах торгівлі. Воно відкривало для неї нові "ринки", забезпечувало та відкривало шляхи, а сама возна добу була джерелом, з якого припливали обильно нові, цінні товари. Видимим знаком цього зв'язку з обставинами, що акрав після завоювання над південною Італією, після заняття міста Таренту /:272. р. до Хр.:/ Рим вибив перший раз срібну монету, при чім було заборонено всім союзним містам вибивати таку монету. Ясно не тільки те, що римська торгівля була вже тоді дуже розвита, коли потребувала такого засобу обміну /:досі в Римі срібної монети не було:/ . Ясно і це, що торговці в Римі стали на стільки вже сильними, що наклали свої бажання державі та могли заставити державу служити їхнім інтересам. В давнину торговельний капітал в Римі стояв політично в тіні, поза земельним. В боротьбі плебейів з патриціями він борювався за свою політичну рівноправність. Тепер він не тільки став рівноправним, але його сила зросла настільки, що він став рішати про хід римської політики. Купці та власники торговельних суден заняли місце колишніх Цінцінатів, що від плуга відривалися, коли вимагала цього потреба держави, тоді тотална з інтересами римських хліборобів. "...Тепер перемогло в сенаті купецьке запоморочення та брутальна жадоба зиску..." "Зруйнування Пумантії /:133.р.:/ могло бути потрібне як приклад для неспокійних Іспанців, - спалення Картагени /:146.р.:/ можна би ще пояснити старою ненавистю та суєвірним страхом, - наказ знищення Коринту /:146.р.:/ міг вийти тільки від клясового правління, якого головним мотивом було власне усунути суперника та поширити власний ринок".

Отся зміна політики Риму, зміна мотивів, якими ця політика керувалася, була тільки проявом зміни, що dokonалася в економічних відносинах Риму. А іменно

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236**

доконалося там перенесення осередка ваги від земельної продукції до торгівлі.

Ця явище, вже само собою явище перворядної ваги, відбулося разом з глибокими змінами, які зустрічаємо в області хліборобської продукції. І ці зміни теж відбулися в зв'язку з війнами та територіальним поширенням Риму.

Переломове значіння в цім напрямі мало прилучення до Риму Сицилії. Сталося це в добу, коли господарство перестало бути господарством ізольованим, коли господарська продукція стала вже продукцією для продажі. Продуктом, який продав селянин - хлібороб, було передусім збіжжя. Це був продукт, яким держався італійський селянин. Тепер Сицилія стала для італійських хліборобів суперником, який мав зразу ж над ними перевагу дякуючи одній, рішучій обставині. А власне, головним конкурентом збіжжя був Рим. Отож Сицилія була получена з Римом шляхом, якого не мали італійські хлібороби, - морем. Сицилійське зерно заповнило шпихліри Риму і витиснуло з римського ринку італійське збіжжя. В зв'язку з цим італійське село перестало бути цим, чим було досі, себ то передусім продуцентом збіжжя. Його сіяно вже тільки для власної потреби - для продажі заняли його місце інші продукти, яких управа краще виплачувалася. Це засвідчують згідно всі римські письменники, м.ін. Като, який кладе збіжжя з точки погляду рентовності на дуже далекім місці. В першу чергу звернулася сільська продукція до вина та оливи, які з того часу стають головним її предметом в Італії.

Ця зміна продукції, перехід від збіжжя до винограду та оливи, відбулася дуже на положенню дрібних хліборобів. Причини цього явища не є достаточні вивчені, але само явище є неспірне: з названою зміною продукції вважеться економічний упадок дріб-

них хліборобських господарств Риму. Бодай частинно треба пояснювати його тим, що не вся рілля, здатна під засів збіжжя, була прихона під вино та оливу. Далі, нова ця продукція вимагала більше навозу, а зубожілі римські селяни посідали замалу скількість худоби, щоби навозити поля достаточ-но. Врешті не без значіння був певно і пси-хологічний момент: селянству певно не легко приходилося пірвати з дотеперішньою продукційною рутиною господарювання та вчитися нових способів.

Рівночасно з переходом від управи збіжжя до виноградників та оливників, змен-шується взагалі площа, взята під управу ростин. Величезні простори землі поверта-ються на пасовиска, на яких випасається головно зівці, - також свині, коні та ро-гата худоба. Це зменшення управної площі було таке велике, що потягло за собою аж зміну підсоння. Великі простори землі, відняті земельній культурі, заблагнилися та стали селищем малярії та пропасниці. Інші знову простори повернено на непро-дукційні цілі, як сади -парки або на зві-ринці. Це явище остає в зв'язку з процесом, який почався вже раніше, та який в цім періоді пішов безконечно прискореним тем-пом: це було повне запановання в економіч-нім житті Риму великого капіталу.

Цей процес відбувся в основі так са-мо, як колись в Греції. І тут і там було невідільництво основою, на якій виростав, та кормом, яким жив старинний капіталізм. Тотожні були і наслідки, які вийшли з це-го для суспільного життя а далі і для бут-тя держави.

Невідільництво зустрічаємо в Римі вже в дуже старій добі. Зразу невідільники - це були переважно воєнні бранці - були не-численні. Вони не впливали на характер го-сподарського життя і їхнє положення було торішнучи не надто важке. Вони оставали

за властителя у відносинах патріархальних, входили в склад "фамілії" і жили в умовах не дуже гірших, як родина їхнього власника. Погіршення їхнього положення збільшалося з переходом від первісних форм господарства до продукції для продажу. В цім лежав "фаталізм" розвою, що самі невольники були необхідним чинником цих нових форм господарства і самі мусіли страждати від них чимраз тяжше. Число невольників росло постійно. Вже в половині 4-го століття до Хр. воно мусіло бути велике, коли окремим законом *Lex Manlia* :/ заведено обмеження що до вивольовання невольників. Але відтак приплив невольників до Італії став просто застрашуючий. І коли ранше число невольників росло після кожної виграної війни, як один з її наслідків, так би мовити "само собою", - то починаючи з 2-го століття стало добування невольників одною з головних цілей війни. Позитивно знаємо, що по добуттю Епіру /:167.р. до Хр.:/ римське військо по наказу, без ніякого стратегічного оправдання, виключно тільки для добуття невольників, устроювало формальні лови на людей. Тоді продано в Римі по верх 150.000 невольників з Епіру. Після здобуття Картагену продано 55.000 Картагенців. "175. р. до Хр. Т. Семпроній Гракхус після своїх сардинських походів кинув на ринок так багато Сардинців, що вислів: "Сардинці на продаж" став означати дешевий крам".

Побіч воєн, постачала невольників ще окремо торгівля невольниками. Вона мала свої власні центри. В однім Дельос доходило число продаваних в однім дні людей до 10.000. Ми не знаємо докладних чисел, ані не маємо докладних числових даних про відношення невольників до решти людности. Одно певне, що число невольників було величезне і абсолютно і в відношенню до загалу населення Італії та Риму. В першім повстанні невольників на Сицилії /:134. - 132.:/ приймало вже участь біля 200.000 невольників. А число невольників безнастанно росло.

Невільники в стариннім світі - це основа продукції, яку слід би назвати капіталістичною. З моментом, коли вони перестали бути тільки помічниками в господарстві властителя, коли цілі їх маси скупчилися в руках поодиноких "панів", економічне життя одержало зовсім инший вигляд, як мало досі. Якесь число спомім величезної маси невільників займало і далі місця домашньої прислуги, учителів і т.д. Решта, себ то майже вся їх маса, мусіла виконувати серед найтяжших умов чорну працю на лятифундіях, заводах, копальнях. Згодом без мала вся продукція опинилася в руках невільників, налягаючи на них своїм тягарем. А тягар цих "капіталістичних" форм господарства придавив не тільки самих невільників. Він придавив також широку масу вільних, зіпхав їх теж на суспільні низи. Застогнала під ним передусім найчисленніша частина римської людности, ця власне частина, якій завдачував Рим свій розвій, - селянство.

До явищ, які передусім надають характер добі, про яку мова, належить поширення великих земельних посіlostей - "лятифундій". Він почався ще в попереднім періоді. Шляхом захоплювання великих просторів "публичних земель" росли ці лятифундії. Правда, юридично їхні посідачі не були їх власниками. Юридично держава задержувала власність цих земель, цієї заманщини. Але в дійсности, хто захопив їх, цей тримав і фактично його положення не різнилося в нічім від положення повного власника. Право держави як власника оставало чистою теорією, - як теорієм оставали ухвалявані закони, що - навіть під загрозою смертної кари - забороняли купчити в одних руках, більше як означену кількість публичної землі. Бо влада, що могла би виступити проти безправних "посесорів" - це були або вони самі, або члени одної з ними суспільної групи. Так рішала про займання публичних земель одна тільки фізична можливість. Цю можливість давало посідання невільників. Чим

більше хто посідав невільників, тим більшу скількість публичної землі міг захопити. Посідання публичної землі стало отже привілеєм багатих - і з цього привілею широко вони користали. Величезні простори земель купчилися в одних руках. "Лятифундії" стали пануючою формою володіння землею. Бо ішло не тільки про можливість захоплення в своє посідання землі. Лятифундії були силою, з якою не могла видержати конкуренції ні середня ні дрібна сільська посілість. Удержання невільників коштувало менше, як "мінімум екзистенції". Всі свідощтва згідні з цим, що невільники на римських лятифундіях не одержували цього "мінімуму". Далі, коли селянин мусів утримувати не тільки самого себе, але і діти, що не були ще ніякою робочою силою, - та на лятифундіях неробочих людей майже не було. Через те кошти утримання робочих сил обтяжали лятифундії без порівняння менше, як малу та середню посілість. Далі, продукція на велику скалю при поділі праці, при можливості більших вкладів - головню успішнішого навоження землі, - була видатнішою, як продукція дрібних господарств. Далі, лятифундії, дякуючи своїй економічній силі, могли витримувати економічні кризи, недорід і т.д., які приносили малим господарствам повну руїну. Врешті приходив ще один момент. Обов'язок військової служби падав своїм тягарем передусім на дрібних хліборобів. Коли навіть великий землевласник мусів ізва військової служби покидати свій "варстат праці", то на його землі оставали виключені від війська невільники. Коли-ж ішов на війну дрібний хлібороб, то його земля оставала не тільки без господаря, але і без робочих рук. В добу безнастанних воєн це було для дрібного римського селянства дальшою і одною з головних причин його руїни. Бували випадки - історія переказала на те конкретні приклади - що служба в легіонах відривала іноді на кільканадцять літ хліборобів від їх

землі. В загальний спосіб свідчать численні бунти в легіонах про те, яким важким тягарем падав на хліборобів обов'язок військової служби. Особливо, від коли завойовницькі війни пересунулися на далекі границі держави і пова Італію, - ці бунти з домаганням відпущення військ домів ставали чимраз частіші.

Все те разом ставило середню та малу сільську посілість в положення без виходу. Численні свідчення говорять про те, що селяни Італії масово покидали свої посілости, на яких не могли вижити. Так маємо зі 186. р. реляцію, що засновані перед кількома роками колонії Сипунтум та Буксентум стоять пусті, бо їхні мешканці - поселенці покинули їх. Цілі колонії пустіли, цілі простори італійської землі ставали пустинню.

Відносини, тут описані, були головною причиною руїни дрібного та середнього сільського господарства. Вони вистарчали, щоб ця руїна була повна. Але збільшувало цю руїну ще одно: беззахистність дрібного селянства перед локітством багатих. Психологія нового римського панства не знала стриму, коли йшло про поширення посіlostей. Насильне вивлачування незаможних сусідів стало явищем настільки частим, що вказують на него різні письменники, як Плутарх та Салюстій.

Так входив Рим в "капіталістичний" період свого господарського розвитку. Опіраючися на невольництво, росла в Італії велика земельна посілість. Дятифундії випирали дрібного хлібороба. Зубожіла, викинута з землі людність масово кидала села і тягла до Риму. Але і в Римі не зустрічала вона можливості заробітку. І там праця невольників робила непотрібною працю вільних наймитів. Невільники виконували не тільки працю звичайної домашньої прислуги. Були між ними і знаючі деякі ремесла і заможні Римляни не потребували звертатися до ~~посторонніх~~ ремісничих.

ків. Що більше, властители невольників - ремісників віднаймали їх для виконання різних праць, і віднаймали дешевше, як міг продати свою працю вільний ремісник. Були теж в Римі робітні, в яких працювали невольники на рахунок своїх панів-підприємців. Таким способом маси вільних, що збиралися в Римі, збільшували там тільки число безробітних.

Б. З м і н а с у с п і л ь н о г о с к л а д у.

Боротьба плебеїв з патриціями^{пала} - як на це вказано - різнородний зміст. Це була боротьба родової аристократії з фінансовою; далі боротьба бідноти з багатими, врешті боротьба земельного капіталу з рухомим, промисловим та торговельним. Кінець цієї боротьби привів в першу чергу на всіх цих полях до певної міри вирівнання суперечностей. Розуміється, вирівнання це було далеко не повне. Але воно вистарчило, щоб внутрішні боротьби притихли бодай в періоді грізних для Риму воєн 3-го століття. Це був період, в якому демократизація Риму посунулася найдалі. Вона ніколи не була повна. Правила все аристократія. Але суспільно це був період, коли "середній стан" був порівнювачий сильний. Політично, зорганізований в коміціях люд виконував дійсно своє право контролю над правлячою аристократією і дійсно обсаджував своїми виборцями також найвищі уряди. Поміж найвизначнішими державними мужами того часу зустрічаємо цілий ряд людей, що вийшли з рядів простолюддя.

Картина змінилася основно на протяві між половиною третього та половиною другого століть до Хр. Остатинкою, яка передусім бє тепер в очі, це брак середньої верстви. Середнє селянство загинуло. Його останки не мають ніякого, ні суспільного, ні в зв'язку з цим і політичного значіння. Крайности суспільного устрою зустрічають-

ся одні з другими безпосередно. Плебейсько - патриційська боротьба зліквідувала тільки родово - племінну організацію. На новій основі вирости тепер нові суперечности. Римське суспільство роздерте тепер внутрішню ще більше, як було в першу добу своєї історії. "Суспільне питання" тепер не одно. З їх кілька, що іноді переплітаються одно з другим і тим більше загострюють положення. І так, заможні, багаті верстви Риму відділені глибокою прірвою від широкої маси суспільного низу, "популярів". Самі в собі вони поділені на дві ворожі частини: оптиматів та "лицарство". Між римськими горожанами як цілістю з одного боку і союзниками та провінціями з другого взаємини до найвищої міри напняті. Врешті на самім дні маси невольників з ненавистю дивляться на всю суспільну будову, що давить їх своїм тягарем. Кожда з цих груп має окремі інтереси і своє власне обличчя.

Економічний процес з одного боку, з другого - воєнна добуч та грабунок довели до цього, що різниця поміж багатством та бідністю стала в цей період дуже велика. В попереднім періоді також і серед пануючої верстви "життєва стопа" визначалася поміркованієм та строгістю. Коли сенат приймав картагенських послів, він мав тільки срібну столову заставу. Коли сенатори видавали офіційні рішення, отся заставка переходила від одного з них до другого. В новім Римі подібні відносини належали до забутої минушини. Богаті становили тепер тільки малу частину населення, але в своїх руках вони зібрали величезні багатства. І разом з цим з'явилася в Римі незнана колись розкіш. Її учителями були передусім грецькі невольники. Цей бік культури старої Греції промовив передусім до ще варварських Римлян. Не диво, що були непримиримими ворогами Греції римські патріоти, що як М. Порцій Катон Цензоріус бажали спасти старі римські чесноти разом зі старо-римською простотою. Бо-

ротьба Катона була безвиглядна. До Риму, а власне до рук його пануючих груп пили вже з усіх сторін світу широкими струями багатства, невідьники, всяке добро. Багатство цих кол росло надзвичайно - і разом з ним росло бажання розкоші. Це багатство походило з різних джерел. Способи збагачення були різні, - але все вони ґрунтувалися остаточно на державі. Полководець, що загарбував для себе львину частину воєнної добучі, урядовець, що безпощадно грабував добуті провінції, великий землевласник, що захопив для себе публичні землі, підприємець великих будівель і арендатор приходів, - всі вони користали безпосередньо або посередньо з держави. Держава була для них джерелом багатства. Для широкої маси горожан державна служба принесла передусім зuboжіння.

Серед цієї пануючої суспільно верстви виділяються виразно дві, конкуруючі одна з другою, а то і виразно ворожі одна одній групи.

а. Оптимати.

Передусім зустрічаємо замкнену в собі, сильно зорганізовану групу "оптиматів". Ця група - це безпосередній продукт примирення патриціїв з плебеями, яким покінчилася боротьба за уряди. А власне: керуючі плебейські роди, добувши "для плебейів" доступ до урядів, злилися з патриціями в одну групу і, хоч не правно, то фактично учинили доступ до цих найвищих урядів привілеєм цієї групи. Так, майже безпосередньо після перемоги над старою аристократією витворилася нова. Як і стара, так і нова аристократія була родовою. Тільки члени означених родів належали до неї. Ріжниця була тільки в тім, що нова ця родова аристократія находилася в зміненних умовах. Ніякий правий привілей не забезпечував їй виключного права на уряди. Вона здійснювала своє привілейоване становище тільки дякуючи своїй еконо-

мічній силі, тактиці та вмілому використуванню нових відносин та нових засобів політичної боротьби.

ґрунтом, на яким зійшлися колишні противники, був виключний привілей доступу до найвищих урядів, та в слід за тим до сенату, який складався тепер виключно з бувших найвищих урядовців. Таким способом ця нова аристократія "оптимати" - це аристократія родово - урядницька. Починаючи від половини 3-го століття до Хр. вона представляє вже замкнену в собі, відмежовану від решти суспільства групу. Аж до того часу найвищі уряди були не тільки в принципі, але дійсно загально доступні. Їх носителями бували часто "нові люди" /: "homo novus" :/, що перші в своїм роді доходили до найвищих достоїнств. Тепер, замкнене в собі коло родів патриціївських та плебейських заступило всім иншим доступ до високих магістратур. На протяжении від 233. до 133. pp. 55 родів чергувалося в конзульському уряді. З цього Корнелії мали 23 конзуляти, Емілії та Фульвії по 11 і т.д. "Аристократія подавала собі конзулят з рук до рук. Кожду нову людину уважалося недостойною та неначе-б то сплямленою її уродженнєм, яка би годосна не була її слава та її заслуги".

Внутрі цієї верстви ще якийсь час жили спомини колишньої різниці між патриціями та плебеями. Вони проявлялися деякими прерогативами патриціївських родів, як на примір провід в сенаті. З другого боку колишні плебейські роди зразу удержували ще якийсь зв'язок з "народною масою". Але ці різниці не йшли глибоко і згодом вони зовсім затерлися та забулися. За те на зовні оптимати відмежувалися дуже строго. Цілий ряд управнень формального характеру повинен був в очах "народу" наглядно вказувати на особливе, високе становище оптиматів. Вони мали привілей тримати в "атріях" своїх домів воскові маски предків, що займали високі уряди, та виставляти при

святочних нагодах ці маски, видимий знак "старинності" роду та його значіння в історії Риму. Вони мали право носити "тоги" з багряною нашивкою краєм та особливі перстені, як знак достоїнства. Їх си-
нам дозволено бути присутніми на засідан-
нях сенату, - мовляв на те, щоби прислу-
хуючися привчалися та до пізнішої діяль-
ности приготовляти. Окружались оптимати
почотом "клієнтів". "Клієнтеля" в колиш-
нім розумінню, як окремий стан з обмеже-
ними правами, не існувала вже. Клієнтами
були численні люди з великоміської юрби,
що не могли своїми силами забезпечити собі
буття та переходили добровільно на утри-
маннє "патронів". За те "вони становили
почот патронів, а патрони розпоряджали
їхніми голосами на зібраннях, їхнім впли-
вом на "публичну опінію" та їхньою фізич-
ною силою на випадок потреби".

Сказано, що оптимати це була дідич-
на урядницька аристократія. Вони були не-
ю дякуючи тісному звязкови, який витворив-
ся поміж багатством та доступом до уряду.
З одного боку деморалізація маси виборців
пішла так далеко, що уряди, що формально
були виборними, стали в дійсности купни-
ми. Без прямого або посередного перекуп-
ства, без зєднання собі прихильности ви-
борців ігрищами, народніми виставами і т.
д., не було можна й думати про вибір. Да-
лі і сам уряд не то що не був платний,
але вимагав великих витрат, які носитель
його мусів покривати з власних коштів.
Значить, тільки багаті могли в таких
умовинах кандидувати. А з другого боку -
високі уряди це було джерело і шлях для
збогачення. Передусім римські провінції
були видані безпощадно на ласку й нелас-
ку римських урядовців, які безцеремонно
просто грабували їх. Таким способом тво-
рилося замкнене колесо. Багатство було не-
обхідною умовою, щоби досягти уряду, і на-
впаки, уряд відкривав шлях до багатства.

Розуміється, такі відносини не могли

остати без глибокого впливу на мораль цієї пануючої верстви Риму. Іде серед неї глибока деморалізація. Бажанне матеріальної наживи переплітається з політичною амбіцією в одну нерозривну цілість. Це бажання наживи стає одним з мотивів, по яких вирішується справа державної політики. Цілий ряд воєн був викликаний виключно тільки отсим бажанням наживи. Цілий ряд найвизначніших мужів опинився під закидом важких зловживань, викликаних "нещасним лакіємством". Для прикладу вистарчить згадати Африканського молодшого Ціпіона, що тільки добровільним вигнанням спасся перед ганебним засудом.

Були спроби протиділати корупції. До таких спроб треба зачислити заборону сенаторам займатися торгівлею, та закон "*repetundorum*" "проти здирства" урядовців. Ці спроби не дали бажаних наслідків. Сенатори приймали участь в торгівлі через підставлених людей, під їхнім іменем. Закон проти здирств тільки дуже вимково був стосований. Коли ж справа була така, що не можна було її закрити, - тоді вправді приходило до карного процесу, - але його наслідки для винувника були смішно легкі. Він же ставав перед судами, що були йому близькі по психології та по моралі. Тай на дальшу кар'єру урядовців засуд не впливав: людей, засуджених за здирства, зустрічаємо майже безпосередньо по засуді на високих урядах. З другого боку були зусилля вплинути безпосередньо на піднесення рівня оптиматської моралі. Найвизначнішим представником цієї течії був М. Порційс Като. Він апологет "старого" Риму. В кождім напрямі він ідеалізує цей період римської історії, що вже тоді належав до минулого. Він ідеалізує хліборобство як економічну основу буття. В політиці він поборює імперіалізм, диктований інтересам виключно "найвищих" класів суспільства. Він уособлює собою інтереси та ідеали цієї середньої верстви римського громадянства, з якої сам. мійшов. З того становища Като веде боротьбу на

два фронти. З одного боку він виступав проти оптиматів, проти зловживання ними їхнього становища. З другого боку - він поборює сам "суспільний низ", представлений зібраною в Римі безземельною біднотою, зложеною з найрізноморідніших - ми сказали би "адеклясованих" - елементів. Като виступав горячо проти грецької культури, що втискала ся до Риму широкою струєю, проти розкоші, яку любив вона зчитала. І передусім проповідує Като поворот до старих римських чеснот, поміркованості та простоти в житті, та до абсолютної чесноти в виконуванні обов'язків суспільної держави. Като найшов прихильників. Повстала навіть реформаторська течія. Але вона не була в силі змінити відносин. Сам Като з доказом, яка велика була їх сила. В приватнім житті він порушував всі майже засади, які проголошував: він зовсім не перебирав в засобах, коли йшло про побільшення його майна, при чім не рідко, а всілякі підприємства були головним джерелом його приходів; він провадив морську торгівлю через підставленого виволенця; навчився по грецьки і на старості літ зовсім не "по катонськи" вів життя. Одному тільки він остався вірним. В публичних справах, виконуючи уряд, він все задержав повну "чистоту рук".

б. "К і н н о т ч и к и".

Безпосередно по оптиматах йшла група, звана кіннотчиками - "лицарями", "eques". Назва їх пішла звідси, що вони як найбагатші служили в комонних сотнях. Обхоплювала ця група представників "рухомого" капіталу. Економічною основою її була торгівля та великого рода промисел. В періоді, про який мова, все те прийняло форми нічим невязаної спекуляції. З'язані між собою в різного рода спілки "лицарі" зуміли опанувати все економічне життя країни, приймали як підприємці виконування всіх публичних робіт. В Римі утворилася була практика, що держава шляхом публичного переторгу віддавала веден

не публичних робіт, як будова доріг, мостів, публичних будинків, приватним підприємцям. Далі передавала держава приватним людям стягання податків, данин та взагалі публичних доходів. Підприємець зобов'язувався заплатити державі означену суму. Коли не стягнув її від оподаткованих, була це його втрата. Але те, що стягнув поверх суми угодженої, це був його зарібок, і очевидно не втрата, але чималий зарібок був правилом при таких арендах державних доходів. Через те, що "лицарі" були підприємцями державних робіт та арендарями доходів, називано їх теж "публіканами" /: від "публичности" їх підприємств: /.

Як публікани "лицарі" використовували безпосередню державу. Але вони використовували і посередню державу. Для них Рим був центром торговельних та широко закреслених фінансових спекуляцій. Була зорганізована в Римі біржа, на якій відбувалися живо всі, зв'язані з фінансовими підприємствами лицарів події. В їх числі чималу роль грали політичні події. Це друга причина, чому лицарі були дуже заінтересовані в ході справ держави. Для них була держава безпосереднім джерелом заробітків, як роздавець підприємств та аренд публичних доходів. Крім цього держава була цим, від інших могутнішим чинником, що впливав на долю їхніх широких фінансових спекуляцій. Не могли отже лицарі не цікавитися державною політикою. Самі не виступали вони безпосередньо з домаганням переняття влади з рук оптиматів. Це був би для них зовсім злишній тягар. Державна політика цікавила їх тільки в тісно означених межах - поза ними переняття влади тільки вязало би їх. Вони потребували мати тільки вплив на політику. І цей вплив вони зуміли запевнити собі двома засобами. Вони втягнули сенаторів в свої підприємства. Численні сенатори та урядовці були членами згаданих вже спілок, і таким способом були зв'язані з "публі-

канами", іноді просто від них залежними. Крім цього вони шляхом перекупства та оплаченої агітації запанували над частиною міської бідноти та через неї добули вплив на коміціях. Таким способом вони могли просто заатакувати сенат та магістратуру. І справді, публікани творили впливову та могутню політичну силу, вони впливали анонімно на хід політики. "Сенат рішав, але за його рішеннями ми відчуваємо діяння отсих фінансових потентатів, що в тіни держали нитки та порушали акторів на першім пляні".

Обі ці групи мали чимало спільних інтересів. Супроти бідноти та її еманципаційних рухів вони виступали солідарно, - так н.пр. згідно йшли проти Бракхів. Але на внутр вони були двома групами, доволі глибоко роз'єднаними. Ворожнеча виростала передусім на тлі звичайних ріжниць інтересів нерухомого земельного та рухомого капіталу. Далі, це було з боку оптиматів бажання зробити владу, яку вони представляли, незалежною від посторонніх впливів. І крім цього ріжнив обі групи засадничий погляд на державу та відношення до неї. Не зважаючи на всю деморалізацію, оптимати все-ж розуміли, що держава це "галузка, на якій сиділи". Використовуючи для своїх інтересів державу, вони не бажали знищити її. Оптимати були - хоч на свій лад - а все-ж "патріотами". "Лицарі" відносилися інакше до цих питань. Особливо в справах публичних аренд їх інтереси були просто протилежні до матеріяльних інтересів держави. Як "контрагенти" державної скарбниці, публікани старалися витягнути для себе як найбільші зиски; - перш за все коштом цієї-ж скарбниці. Далі, вони як арендарі публичних податків та данин компромітували державу своїм поведінням, особливо на провінції. Сенат безперечно дивився "прижмуривши очі" на здирства та зловживання "своїх" урядовців - оптиматів. Для публіканів він не міг мати рів-

ного вирозуміння. І на тім тлі велася між обома групами безпереривна завзята боротьба.

в. Популяріті.

Зріст та збагачення обох груп, про які вище сказано, відбувся коштом передусім римського, вірніше - італійського селянства. В процесі, який описано вже, воно перестало майже існувати. Його останки не представляли ніякої ані економічної, ані політичної сили.

Натомість як продукт суспільних змін витворилася нова верства людности: численна, в Римі скупчена міська біднота. Повний економічний упадок селянства викликав вилюднення не тільки сіл, але і міст Італії. Викинуті з землі, зuboжілі маси тягли до Риму. Там не находили вони теж зарібку. Система невільництва робила їхню працю злишньою. Обовязок та конечність видивити їх падав всім тягарем на державу. В більших тільки розмірах зустрічаємо в Римі явище, яке бачили ми вже в Греції, - неминучий наслідок опертої на невільництві господарської системи: велику масу людности, викинуту поза скобки витворчої праці. Вона виповняє собою нетрі, вулиці Риму, - і виповняє його ринок "focum", місце, де радять народні вібрання. Без можливости праці ця юрба деморалізується. Вона стає згодом неспосібною до праці, не бажає її. "Руки відвикли від плуга, привикли до оплесків в цирку". ця маса - це "горожани". Вони мають політичні права і ці права стають підставою їх буття. Вони розуміють своє горожанство передусім як право жити без праці на утримання держави. Їх не обєднує ніякий спільний інтерес, який можна би назвати інтересом їхньої групи. Такий інтерес міг би витворитися лишень на тлі однакого становища в системі господарського життя краю, а вони находяться поза цєю системою. Характеристичне для цієї римської людности її поведення в звязку з виступом

старшого Бракха. Він найшов справжніх сторонників тільки серед сільських елементів. Коли в рішучий момент забракло їх в Римі, міські учасники народного зібрання не підперли його. Це було безпосередньою причиною його невдачі та трагічної смерті.

Брак якого-небудь спільного інтересу робить ці маси байдужими до питань державної політики. Для них байдуже, якими шляхами вона піде. Для них важне тільки те, щоб їх політичні права приносили їм безпосередню матеріальну користь. Звідси пливе їх перекупність. Вони готові все йти за цим, хто "дасть більше". Так шириться корупція: потребуючий прихильників купує їх або індивідуально, або старається приєднати їх собі масово. Останній спосіб корупції особливо поширився в Римі. Урядовці та бажаючі стати ними переліцитували один другого в заходах про ласку "люду". З одного боку йшло роздавання поміж люд хліба та харчів або даром, або за заплатою дуже низькою, так що держава мусіла покривати з власної скарбниці решту коштів. Окрім цього увійшло в звичай устроювати для люду публічні "пири". Устроювано їх при різних нагодах і вони мали напів релігійний характер. Розуміється, урядовці, що устроювали їх, зискували або тратили симпатії люду залежно від щедрости пирів. Але устроювала їх не тільки держава, - приватні люди гостили теж наряд з okazji публічних подій або при нагоді подій родинного свого життя. Згодом це стало просто обов'язком "пристойности", передусім оптиматів. Це був нормальний спосіб удержувати "зв'язок" з людом, спосіб без оумніву деморалізуючий обі сторони. З другого боку засобом зєднати собі люд були публічні ігрища. Скількість цих ігрищ росте надзвичайно. Збільшується передусім число звичайних щорічних ігрищ. До старих "римських ігрищ" прибуває цілий ряд нових. Далі, ті самі ігрища повторюються по кілька разів під претекстом, що приписані релігійні обряди при них не були

точно виконані. Крім щорічних звичайних ігрищ устроювано надзвичайні, з найрізноморідніших нагод, - все те коштом державної скарбниці. Побіч цих "публичних" ігрищ стають звичайним явищем "приватні", устроювані приватними людьми на власні кошти. Устроюють їх урядовці, кандидати на уряди, та всі, хто для яких-небудь цілий хотів добути собі симпатії "римського люду".

Не трудно уявити собі, яким могло і мусіло стати серед таких умовин моральне обличчя частини римського громадянства, про яку тут мова. Вона мусіла здеморалізуватися. На публичні, з окрема політичні справи вони дивилися, коли не виключно, то передусім зі становища найбільшого свого інтересу. До уряду та його представників вони мали тільки одно домагання "хліба та ігрищ" /: "*panem et circenses*" /: . А разом з цим, ця частина людности, скупчена в Римі, представляла чинник, з яким треба було числитися. Вона була силою, дякуючи своїй масі і чому, що становило її найбільш відемну рису: своєму неробству. Це неробство, незв'язаність з рілею чи якою-небудь робітнею робила її рухомою, готовою на кожний заклик ставитися на форум для виконання своїх політичних прав. Це була отоя юрба - "*factio forensis*" - що постійно заповнювала римське форум.

г. Союзники і провінції.

Роздерте і розєднане в нутрі римське суспільство виявляло в деяких напрямках повну солідарність. Так було м. ин. в відношенні до цієї многочисленної людности, що увійшла вже в дійсності в межі римської держави, але не була визнана повноправною її частиною. Це були "союзники" Риму та мешканці провінцій. Положення одних та других не було однакове, але одні і другі мали поважні причини бути крайно

огірченими супроти Риму.

В попереднім періоді Рим виявляв у відношенню до "союзних" міст розумну поміркованість. З одного боку він наділяв їх /:порівнюючи н.пр. з грецькою практикою:/ доволі щедро повним римським громадянством. З другого боку положення всіх союзних міст не було надто важке. Їх обов'язки, головню обов'язок військової допомоги, не були надмірно високі, і їхня воля відносно керування своїми справами була незначно тільки обмежена. Тепер відношення Риму до союзників змінилося. Передусім зріс надзвичайно тягар військової допомоги. Систематично оптимати пересували майже весь тягар військової служби на італійських союзників. Це був один із засобів, щоби добути згоду коміцій на чимраз то нові війни. В римській армії чисто римські частини, які колись чисельно значно перевищали союзні війська, - тепер стали губитися серед "помічних" союзних частин. І положення союзників в армії було значно гірше від положення римських громадян. Союзники підлягали тілесній карі, від якої вільні були Римляни, і вони не мали права відклику від накладаних на них кар, яке прислужувало Римлянам. Коли-ж йшло про розділ добичі, нагороди і т.д., то львищу частину забирали Римляни. До того-ж і самі війни були ведені виключно в інтересі Риму, зглядно його пануючих частин. Для союзників ці війни не приносили нічого. Таксамо і матеріяльні тягарі стали вищими. Наслідком багатой воєнної добичі 167. р. до Хр. сенат звільнив римських громадян від податку. Це звільнення стало відтак привілеєм римських громадян, - тягар податків та данин пересунувся весь на союзників та на провінції. Врешті і автономія союзників була порушена. Вона не могла остоятися супроти своєї волі римських урядовців. Все те викликало серед італійських союзників домагання повного зрівняння їх в Римі,

уділення їм повного римського горожанства. Це домагання було не тільки оправдане за-
слугами, які поклали союзники для Риму
на протязі довгих та важких воєн. Воно
було і природне з огляду на процес аси-
міляції, що посунувся був вже дуже далеко.

Була ще одна причина, яка загострю-
вала відносини Риму до "союзників". Аґрар-
ні відносини викликали в Римі сильну те-
чію, що домагалася "земельної реформи".
Це домагання ішло головно в цій напрямі,
щоби обмежити скількість "публичних зе-
мель", яку міг посідати один землевлас-
ник, та щоби роздати звільнені таким спо-
собом землі між безземельних горожан.
Отож так поставлене земельне питання за-
чіпало глибоко "союзників". Землі, про
які ішло, находилися на їхній території.
Отож великі землевласники споміж союзни-
ків боялися, що "аґрарний закон" може
в практиці звернутися виключно проти них.
Безземельні союзники боялися, що як не-
горожани будуть виключені від користуван-
ня законом. Для одних і других римське
горожанство одержувало через те особли-
ве значіння. Та якраз ліберальна колись
на цій точці римська політика взяла те-
пер дуже неприхильний для союзників на-
прям. Після пунійських воєн Римляни за-
становили даліше наділювання союзників
римським горожанством. Мало того. Вони
почали відбирати навіть те, що було вже
призане союзникам. І так, найкорисніше
між союзниками поставлені Латинці мали
призану собі можливість набувати повне
римське горожанство через просте пересе-
лення до Риму. Тепер обмежено це право.
Хто з Латинців хотів переселитися до Ри-
му, цей мусів залишити в старій батьків-
щині сина. На основі цього закону скре-
сливано з горожанських списків та відси-
лано з Риму навіть цих Латинців, що вже
були поселилися в Римі. Така доля по-
стигла 187. р. до Хр. 12.000 Латинців.
До римських колоній приймаю в поде-
днім періоді і Латинців. Поширилося пе-
реселення, що поселені в римських ко-

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256**

льоніях Лятини тим самим набули римське горожанство. Сенат ухвалою зі 195. р. не признав таких Лятинців римськими горожанами. Очевидно це викликало серед Лятинів крайнє огірчення. Вони-ж були споміж союзників найближші Римлянам етнічно і найбільш склали доказів своєї лояльності. Серед решти союзників, яких положення було гірше від лятинського, були і настрої тим більш ворожі для Риму.

В положенню, в яким находилася тепер римська держава, мало все те перворяднє значіння. Рим став "світовою" потугою. Він покорив собі силою та удержував силою під своїм правлінням величезні простори. Підставою буття Риму в такій формі була сила заінтересованої в цім, пануючої групи, себ то римських горожан. Отож було ясно, що ця група "вдоволених" була супроти маси невдоволених занадто слаба, занадто мала. Рим як велико-держава міг удержатися тільки під умовою поширення цієї пануючої групи. Це розуміли поодинокі діячі Риму - як Тиберій Гракхус, Сципіо Еміліянус. Але цього не розумів загал римського громадянства. Суспільно-політичне його становище зробило його неспосібним розуміти це. Для него римське горожанство це була можливість одержувати безпосередні матеріальні користи без продукційної праці, чужим коштам. На цім сходилися всі "горожани", як сусідльні верхи, так і низи. Горожанство значило для них, "що вони є панами світу та можуть визискувати його для себе. Аристократія задержувала для себе експлуатацію провінцій шляхом правління, "кіннотчики" - шляхом фінансових підприємств, а що до плєбсу, то він - користаючи на свій спосіб з добичі, з припливу багатств, з вигід, які з цим були зв'язані, - не думав ділитися своїм цим з інтрузами".

Так виростало для Риму грізне питання союзників. Неначе поширенням цього питання було питання провінцій. Вони були

зовсім віддані на ласку та неласку римської "магістратури" та безборонними жертвами "публіканів". Нічо не вязало їх з Римом, крім римської сили. Дякуючи культурній та головно організаційній низшості поневодених Римом народів, ця сила поки що вистарчала. В майбутнім відношенні до провінцій погрожувало в першу чергу існуючій формі правління, а далі і самому буттю римської імперії.

г. Невільники.

Неволя була в Римі дуже старою установою. Вона існувала вже в до-історичні часи. Але тоді не було в Римі "питання" звязаного з існуванням невідільництва. Це питання наспівало на протязі століть. В тіснім звязку між собою зросло безмірно число невідільників і безконечно важчим стало їхнє суспільне положення.

В старім Римі були моменти, які до певної міри облекшували положення невідільників. Економічна система не викликала безмежного використання невідільників. Користь з них лежала головно в цім, що вони помагали в праці, перебирали її на себе, звільняючи від неї вільник. Тепер ішло про можливе збільшення продукції та можливе зменшення її коштів. Одно і друге падало своїм тягарем на невідільників. Далі, патріархальний первісний побут викликав просто фізичну близькість невідільника до пана. Це мусіло впливати на відносини - особливо в звязку з цим, що тоді були невідільники етнічно близькі до своїх власників. Вони-ж походили переважно з сусідніх племен. І цей момент не міг бути без значіння, що тоді неволя - порівнюючи часто - випадала і на долю Римлян. Це не могла була вкорінитися у Римлян думка про те, що неволя - це установа; в якій їм судилося бути тільки панам, а рабами виключно другим. Тепер сотки тисячів невідільників; що заливали Італію щораз новими струями, пред-

ставляли многоязичну масу, вложену в ді-
тий майже всіх народів світу. Всі вони
були Римлянам чужі, далекі - мовою, фі-
зичною расою та культурою. Тільки дуже
порівнюючи мала частина невідьників вхо-
дила в ближні зносини з власниками, як
учителі та домашня служба. Ціла їх маса
працювала на пана далеко від панських
очей. Вже сама ця далекість мусіла викли-
кати повну безсердешність та безжаліс-
ність у відношенню до рабів. Оперта
в своїй основі на безмежнім використан-
ню невідьничої праці господарська систе-
ма давала для цієї безсердешності "річе-
ві" мотиви. Вона казала дивитися на не-
відьників виключно з точки погляду еко-
номічного інтересу. І витворився на о-
значення невідьника технічний вислів
"instrumentum vocale" т.є. "прилад,
наділений мовою". Цей погляд підприємця
зійшовся з пересвідченням Римлянина, про
безконечну вищість свою над всіми наро-
дами світу. Положення невідьників в Ри-
мі стало страшним.

Найгіршим воно було на просторах
"лятіфундіях". Уживано їх до найпростіших
та найтяжших робіт. Пожива та одяг були
нижші найнижшого мінімуму. Помешкання
були страшні, рівні в'язницям, якими во-
ни в дійсності були. З боязні перед бун-
тами та утечею, держано невідьників
в замкнених казармах, де високо поміще-
ні, зашраговані вікна не давали доступу
для продуву повітря. Ізза тих-же причин
невідьники мусіли працювати закуті в кай-
дани. Наслідком безнастанних в'язн ціна
невідьників падала. Через те було корис-
ніше витягнути з невідьника його остан-
ні сили, і відтак купити іншого, як ша-
дити його сили і здоров'я. Не знали от-
же невідьники ані відпочинку, ані ніяких
меж праці. Батіг дозорців змушував їх
працювати і "понад" сили. Коли невідь-
ник знемігся та вістарівся - Като радить
спокійно продати його. Зв'язків родинних
невідьники не могли мати. Подружжя для

них законно не існувало. Невільники зі-
йшли "на становище класу, якою не ціка-
вилася людяність ні право, що стояла ма-
ло вище як потягові та домашні звірята".

Невільники відповідали на це безмеж-
ною ненавистю. Вистарчило для цього саме
це пекло, в яким жили. Безперечно цю не-
нависть збільшували ще спомини, які при-
несли невольники з собою: спомини рим-
ського наїзду на край, жорстокостий, та
програної з Римом боротьби. Рим стояв на
підмінованім ґрунті. Коли ІЗ4. р. до Хр.
200.000 невольників підняло на Сицилії
повстання під проводом Сирійця Евмена,
вони побили по черзі чотирьох висланих
проти них преторів. Мусіли вирушити про-
ти них два конзулі. Щойно по двох роках
правильної війни повстання здушено.

Цей "успіх" римської зброї в бороть-
бі проти збунтованих невольників "врату-
вав" моментанно ситуацію. Але він не
усунув небезпеки, якою "невільничє пита-
нє" постійно погрожувало Римови. Невіль-
ництво, як скрізь, так і в Римі, розкла-
дало і деморалізувало ці верстви, що
стояли понад ним: воно розкладало цю си-
лу, яка *збудувала* державу. Це була пім-
ста невольників на Римі, яка здійснювала-
ся в постійнім, хоч повільнім процесі.
А безпосередно причинилося і "невільни-
че" питання, так як справа союзників, до
упадку республіки. Війни з невольниками
збільшили хаос, в яким вона потонула.

В. В л а д а в ц і м п е р і о-
д і.

В зв'язку з перемінами економічного
і суспільного порядку пережила і влада
глибокі зміни. Ці зміни були зовнішно не-
великі. Формально задержалася дотеперіш-
ня організація. Сенат, магістратури та
два роди народніх зібрань /:центуріаль-
ні та трибутські:/ поділяла між собою
владу і компетенційні розмежування їх

змінилися тільки дуже незначно. Але отоя стара форма одержала дуже змінений зміст. В дійсности змінилася істота так кожного з цих владних центрів з окрема, як і їхні взаємини. І дуже глибоко змінялося само політичне життя Риму, його цілі, методи та засоби політичної боротьби та діяльності.

Всі ці зміни на стільки звязані зі змінами економічного та суспільного характеру. Вони впливали з останніх з льоґічною неминучістю. Через те можна описати їх дуже коротко.

Передусім змінився вигляд, характер та значіння народніх зібрань. Їх склад правно та теоретично збільшився чисельно дуже в періоді, коли Рим "ліберально" наділяв союзників своїм горожанством. При цім починаючи від 241. р. до Хр. не творено нових "трібус", але приділювано нових горожан до існуючих 35-ти. А власне приділювано - свідомо чи випадково - наділені горожанством, географічно близькі собі громади до різних "трібус" і навпаки, віддалені від себе до одної. Наслідком цього було, що горожанське право таких горожан оставало тільки теоретичним. Вони не могли просто наслідком віддалення брати участі в трибутських зібраннях. Далі, виступати на них зорґанізовано - це було майже неможливе для горожан, розкинутих по цілій Італії. Їх неприсутність на зібраннях стала нормальним явищем. Коли-ж присутність цих елементів являлася особливо небажаною, тоді можна було способом скликання, означенням пори зібрання і т.п. зробити присутність для них особливо трудним. Таким способом дійсним паном на зібраннях була ця частина горожан, що постійно перебувала в Римі. Ми бачили її "суспільне обличче" та її відношення до питань державної політики. Ставши непродукційною частиною людности, почавши раз жити виключно на кошт держа-

ви, ця група горожан Риму замкнулася у вузькій еґоїзмі. Зазначити треба особливий характер цього еґоїзму. Це не був еґоїзм, який ми називаємо "класовим". "Класовий" еґоїзм виростає на тлі становища даної класи в процесі суспільної продукції. Оця частина римської людності не займала взагалі ніякого становища в продукції. Вона стояла поза нею, була тільки "галапасом" - паразитом. Звідки її повна байдужість до справ держави, як таких. Хлібороб мав своє "класове" становище відносно цих справ. Він мусів негативно відноситися до завойовницьких воєн на далеких землях, його цікавила аграрна та з окрема колонізаційна справа і т.п. Ремісники - як би вони існували в Римі як "стан" - мусіли би цікавитися питанням конкуренції, яку робив їм опертий на невідьництві "великий капітал", і всіма питаннями, що з цим вяжуться. "Пролетаріят" в розумінню робітничої класи мусів би теж занятий означене становище до цілого ряду питань державної політики. Але в Римі цієї доби всі ці верстви, о скільки вони існували колись, були знищені. Щож торкається останків селянства, то воно було фактично, технічно поставлене на народніх зібраннях в дуже не вигідне становище. Паном на цих зібраннях була ота, все на них присутна юрба, неспосібна витворити які-небудь власні суспільні та політичні ідеали. За те до неї треба було промовляти мовою цих інтересів та справ, які вона була спосібна розуміти. Це була мова безпосереднього її заінтересовання. Вона жила коштом публичної скарбниці. Зеднати її для себе чи справи було можна тільки зольшненям цих безпосередних користий або страхом, що ці користи прийдеться їй ділити з кимсь посторонним. Це і стало аргументами, що мали силу на народніх зібраннях. Історія переказала в цім напрямі конкретні приклади: Може найбільш трагічний між ними, це двобій Кая Спакха з представником оп-

тиматів, конзулем Фанієм. Ішло про надання Лятинам римського громадянства. Це була одна з основних точок програми молодшого Гракха. Разом з цим, від долі цього законопроєкту залежав тактично успіх цілого, широко подуманого плану реформи і вислід боротьби за неї, веденої Гракхом проти сенату. Каяс ставив перед ці зібрання заслуги і посвяту Лятинів. Він наводив політичні мотиви, що були би мусіли переконати розумного та чесного громадянина. Всує. "Що-ж значили ці мотиви проти мотивів, які навів конзуль Фанній. Лятини заберуть ваші місця на зібраннях, на ігрищах, бенкетах, при роздачі /:збіжжя:/. Закон відкинуто."

Розуміється, зібрання з таким обличчям стратили все значіння керуючого, чи хоч би контролюючого політичного чинника. Вони були силою, з якою треба було числитися. Треба було добувати прихильність та симпатії зібрань, - але ця прихильність була зовсім незалежна від такого чи іншого напрямку політики. Ні добувалося незалежно від політичної програми. Вона не була одобренням політичної лінії, готовістю заступати її. Ні. Симпатії зібрання були добувані тільки в найкращім випадку тактичною зручністю, в гіршім - просто перекупством або індивідуальним, або "генеральним", шляхом роздачі дешевого збіжжя і т.п. В обох випадках на самий зміст, напрям політики народні зібрання не мали ніякого впливу.

Цей упадок народніх зібрань використав сенат. Коли зібрання втратили свій дотеперішній характер, коли вони перестали бути висловом інтересів та стремлень означеної верстви суспільства, а власне дрібного та середнього селянства, - то сенат ще яркіше, як досі, став органом самосвідомої та замкнутої в собі верстви. Це була урядницько - родова аристократія.

Були і в самім сенаті різні течії. Були в нім "партії" поодиноких оптиматських родин, що били виразну, власну лінію родинної політики. Крім цього, хоч слабше, зарисовувалися в лоні сенату партії на тлі різниці поглядів. Головно оцінка склавшихся в Римі суспільно - політичних відносин викликала в головах, передбачуючих, далі наперед дивлячихся сенаторів бажання та пляни реформ. Творилися реформаторські течії. До кружка таких голосителів необхідности поправки існуючого ладу належав м.ин. і батько обох Бракхів. Не зважаючи на все те, сенат остав установою, що була наскрізь проникнута розумінням спільности цих суспільних інтересів, що були спільні всім її членам. Через те політичний напрям сенату був твердий та виразний. Сенат не знав цих хитань та перескоків, що були характеристичні для коміцій цієї доби. При тім сенат мав в однім ще перевагу над коміціями. Він розумів, що його становили, інтерес всіх його членів як суспільної цілості - зв'язаний тісно з буттям держави. Через те він помімо власних станових інтересів, помімо невгамованого егоїзму своїх членів зберігав думку про буття та про силу держави. В першій мірі це проявлялося в заступництві "державних" інтересів супроти інших груп людности, на пр. публіканів. Але і самі сенатори виявляли - особливо в критичних моментах - велику силу посвяти, хоробрости, почуття обов'язку.

Побіч упадку значіння коміцій причинилася до зросту впливу сенату і само величезне поширення держави. В зв'язку з ним стало і ведення державної політики труднішим. Міждержавні зносини стали більш ускладнені. Вони вимагали з одного боку численніших та докладніших інформацій, з другого боку основніше і - головне - на довшу як ранше мету обдуманих плянів. Стала політика ділом факхівців, та вимагала постійности та послідов-

ности. Те, що ранше міг перевести н.пр. конзуль на протязі року свого урядовання, тепер вимагало іноді цілого ряду літ. Це давало сенатови перевагу над третім осередком влади, над магістратурою. Як зібрання політиків-фахівців, і як установа постійна, незалежна від висліду виборів - міг сенат проводити те чого не були в силі виконати поодинці урядовці. Вони були змушені триматися вказівок сенату. Сенат став в більшій ще мірі, як досі, установою, що в дійсности кермувала справами держави.

Цей зріст значіння сенату мав і свої темні сторони. Особливе суспільне становище сенаторів не могло остати без впливу на характер сенату як влади. Бути урядницькою аристократією, це значило уважати виконання урядів економічною основою буття. В руках оптиматів були ще чималі родові маєтки - але це не давало достаточного та відповідаючого потребам економічного забезпечення. Зустрічаємо в цім періоді чимало зубожілих до крайности оптиматських родин. Але і для заможних оптиматів приходи з майна не вистарчали. Диття стало взагалі дороге. "Вимоги стану", престижу, бажання та звичка до розкоші вимагали величезних коштів. До того і ведення політики коштувало тепер чимало. Щоби удержатися на поверхні, було треба витрачати великі суми. І всі ті кошти мусіла повернути сенаторам сама політика. Уряд, це було для них не тільки засіб виконувати власть, але і жерело збагачення. Уважалося річчю самозрозумілою та природною, що вибір на конзуля чи намісника провінції, це шлях до збагачення. Неминучим наслідком таких відносин було, що високі урядовці відносилися до своїх урядів як до засобу для наживи. Падала урядницька мораль. Сенат, зложений тепер виключно з бувших та майбутніх урядовців, не мав сили виступити рішучо та енергійно проти людей, що робили те саме, що робили або робили-би будучи на їх місци всі члени сенату. Він виступав проти надужит "публіканів"-

покривав зловживання урядовців. Це підкопало з одного боку престиж та моральну поведінку, яку мав колишній сенат. Конфлікти між сенатом та народними зібраннями, особливо трибунськими, тепер не переводилися. В цих конфліктах він держався тепер тільки зручностію, або просто фізичною силою. З другого боку він стратив колишній авторитет і супроти урядовців. У взаєминах сенату та урядовців почувається новий тон. Помимо значіння сенату як установи, в руках якої знаходиться провідна нитка державної політики, зустрічаємо чимразто частіші випадки непослуху урядовців сенатови. Мотиви непослуху переважно випадкового, особистого характеру, - але можна помітити вже і мотиви серйозніші. Вже починаються конфлікти на тлі стремлень урядовців захопити всю владу в свої руки. Зразу невиразно - зарисовується перед Римом марево єдиновладдя.

Конфлікти останнього роду є зв'язані зі змінами, що сталися в самій магістратурі. Система урядів остала в основі незмінена, тільки з територіальним ростом Риму збільшилося число урядів. Іменно-ж творено їх для правління в ново-добутих провінціях. Для цього не творено нових урядів, тільки продовжувано мандати існуючих поза речинець їх урядовання - з призначенням обняти правління провінціями. Так консуль, скінчивши рік свого консульства, ішов на провінцію як проконсуль, претор обнімав правління провінції як пропретор. В принципі влада цих намісників була річею обмежена. Вони були властиво тільки начальниками римської залоги, що знаходилася в даній провінції. В дійсності - ця влада була необмежена. Вона була в практиці необмежена супроти людности провінції: провінційальна автономія була безсила перед своєю волею римських урядовців. Скарги "провінціалів", занесені перед сенат не доводили звичайно до ніяких наслідків. Коли надужиття були вже занадто великі та занадто голосні, тоді справа кінчилася якоюсь карою "про людське око", яка виглядала як іронія порівнюючи з вчинками, на які була наложе-

на. Так 171. р. жалувалися Еспанці на страшні здирства урядовців - і добилися кари на двох з них в виді "вигнання" до міст Тібуру та Пренесте, в найближшій сусідстві Риму. І ані переконання когось в здирствах, ані засуд за них не перешкаждали нікому в дальшій урядницькій кар'єрі, не кидали на него тіни в очах громадянства. Спроби протидіяти злови шляхом окремих законів, встановлення 149.р. окремої комісії для судового розслідування зловживань, не довели до зміни пануючих відносин.

Сенат - а бодай його частина бачила небезпеку, яка виростала для республіки в виді всемогучості римської магістратури по провінціях. Матеріальна нажива, кривди нашошені провінціям, звязана з усім цим деморалізація - це був тільки один бік цих відносин. Був ще другий. Урядовці, усунені по далеких провінціях з під контролю сенату, всемогучі там, привикали до єдиновладства. Вони-ж були на своїх провінціях в дійсності необмеженими монархами. Сенат почував, що йде не тільки про усунення провінцій з під його впливу, але що може прийти пора, коли котрийсь з володарів провінції схоче поширити своє єдиновладствіє і на сам Рим. Для цього провінція давала небезпечну "базу". Там фактично не було розмежування компетенцій ані колегіальності, що в Римі забезпечували перед монархічними замахами. Намісники провінцій єднали в своїх руках силу, що могла стати небезпечною для республіки. Вони добували і в самім Римі небезпечну популярність, дякуючи багатствам, які добували для Риму. На тодішні відносини, це бували суми надзвичайно високі. Золото та срібло, що потоками пліло до Риму, єднувало серця римського "люду" для цих полководців, що все те добували. Блискучі тріумфальні візди, публичні свята, ігрища і т.д. робили теж своє. Для становища сенату виростили небезпечні соперники. Почування оправданого страху перед ними виражають влучно слова критики, звернені проти одного з цих предтечів мо-

нархії, Корнелія Сципіона Африканського: "він хоче показати Греції, Азії, всім народам те, що давно вже показував Іспанії, Італії, Сицилії, Африці, - що одна людина є головою, підпорою держави, що Сципіо покриває своєю тінію місто, яке володіє світом, що його рішення заняло місце у хвал сенату та волі люду".

Особливу силу давало цим урядовцям це, що вони розпоряджали армією. Армія, що зрослася зі своїм вождом, що привикла слухати його, що йому завдячувала свої тріумфи та добичу, могла стати небезпечним засобом в руках свого начальника. Безбезпека з цього боку стала особливо виразною, від коли армія стратила свій первісний склад. Військова служба була досі залежна від цензу майна. З міру цього, як середні верстви убожили, було треба знижувати і стопу цензу, треба було сходити до чимраз бідніших верств людности. Безнастанні затяжні війни робили це необхідним. Без цього не було би можна удержати армії в числі, відповідаючим потребі. Таким способом ценз майна як основа зачислення до клас понижено на протязі попереднього періоду дуже значно. Не зважаючи на те, труднощі рекрутації та поповнення армії росли постійно. Врешті виявилось, що при додержуванню принципу покликування до армії тільки "посідаючих" горожан, хоч би те "посідання" було мінімальне, - поповнювання армії відповідно потребі стало неможливим. Треба було порушити сам принцип, що не відповідав вже відносинам. Зробив це Маріус 101 р. до Хр. Він відкрив ряди легіонів для всіх охочих, без огляду на те, чи посідали вони яке-небудь майно.

Реформа ця піднесла зразу воєнну вартість легіонів. Вона розв'язала передусім трудний проблем поповнювання легіонів. Далі, вона піднесла значно і якість воєнської маси. Вже здавна стала військова служба великим тягарем для дрібних власників. Як на це вже вказано - довготривала ця служба відривала їх від їхніх господарств, викли-

кала - а бодай збільшувала ще - їх матеріальну руїну. Це відбивалося дуже відомно на настроях та дисципліні. Військові бунти ставали чимраз частішим явищем. Новий елемент, яким заповнилися після Маріанської реформи легіони, не знав цієї журби про родини та господарство. Його "дух" не упадав від таких думок та настроїв: для него війна була матеріальною основою буття, вона заспокоювала його бажання пригод і давала можливість життя без праці на хліб. Таким способом реформа піднесла безперечно воєнну вартість легіонів. Але разом з цим вона принесла ще дуже далекосяглі наслідки поза чисто військовою справою.

Дотеперішні легіонери відносилися до військової служби як до одного з обов'язків горожанина, але не одинокого. Вони, виконуючи цей обов'язок, думали все про момент, коли він скінчиться, і коли вони повернуть до своїх занять. Отсі їх заняття, суспільне становище, яке займали легіонери поза військом, - це було для них найважливіше і це рішало про їх відношення до справ політики. Новий елемент був зв'язаний всеціло з армією і тільки з армією. Він не мав поза військом нічого - в рядах легіону він находив і своє суспільне становище і можливість "вижитися" і вигляди на збагачення воєнною добичею. Армія в новім складі тратила дотеперішній свій зв'язок з суспільством. Вона ставала окремою групою, з власними інтересами особливими, незв'язаними з інтересами інших суспільних груп. За те тим сильніше вона була зв'язана з особою свого команданта. Чим щасливіший він був як полководець, тим більше корисно було під ним служити, бо більше було виглядів на користи, які приносила військова служба. Коли-ж ще цей полководець вмів своїм поведінням особливо зднати собі серця воєнків, він ставав для них полубогом. Він міг числити на "своїх" легіони в кождім випадку. Таким способом армія усувалася в дійсности з під розпорядження сенату, на ней міг сенат покладати

ся тільки тоді, коли міг покладатися на особу полководця. Оперті на армію, ставали її вожди самостійною силою, що кожної хвилини могла досягнути по владі в державі понад голови сенату.

В. В Н У Т Р І Ш Н І Б О Р О Т Ь Б И.

а. З е м е л ь н е п и т а н н я.

Суспільний склад Риму в цім періоді був основою, на якій виростав цілий ряд "питань", що спліталися разом в справжній "гордийський вузол". Кожде з них зачіпало цілий ряд інших. Інтереси поодиноких груп сходилися на однім полі, розходили на інших. Так стояли проти себе сенатори і кінотчики, - але вони йшли разом, оскільки йшло про питання "земельне", про справу наділення землею безземельної народної маси. З черги, то одні то другі зв'язувалися з суспільним низом на те, щоби розійтися з ним в найближшій моменті. Всі-ж вони стояли однодушним фронтом проти "союзників". Для ведення тоді в Римі "внутрішньої політики" не було іншого шляху, як штучно зв'язувати одні з другими інтереси різних груп, щоби так бити противника, якого вважалося найважливішим. Через те гасла і програми політичні з тактичних міркувань зв'язують в одно домагання різного характеру. Щоби приєднати н.пр. міську "плєбс" - висувається одно, щоби розєднати сенаторську партію з публіканами - висувається друге і т.д. Коли говорити про суспільно-політичні боротьби, приходиться - особливо в останнім періоді республіки - говорити про всі "питання" разом. Та все-ж був період, коли одно з них висунулося на перший план, - це власне питання земельної реформи.

Річ характеристична. Почин до розв'язання пекучого питання вийшов з кол римської аристократії. В цих кругах земельне питання розглядалося від довшого часу, - а власне воно входило в склад загальної проблеми

"поправи республіки", яким цікавилася на-
строєна на реформаторський тон меншість се-
нату, а властиво поодинокі сенатори. Для
них було рішачим те, що стан земельної
справи, упадок селянства приносив для дер-
жави. А власне, упадок селянства приносив
упадок державної збройної сили з одного бо-
ку, з другого загострення суспільних відно-
син, що приносило погрозу для самого буття
держави. На всякий випадок маємо відомості,
що такі міркування мали рішачий вплив на
людину, з якої іменем зв'язаний нерозривно
початок боротьби за земельну реформу. Ти-
берий Гракхус, член одного з найаристокра-
тичніших римських родів, розпочав боротьбу
за цю реформу. Він був глибоко переконаний
аристократ, - але він був людиною широкої
освіти, що оцінила становище, в якому нашо-
вся Рим. Він оцінив небезпеку і прийшов до
переконання, що зміна відносин є необхідна.
Це пересвідчення було в него таке глибоке,
що він не захитався, коли для здійснення
його прийшлося піти й небажаним йому шля-
хом революційних методів. І він заплатив
життєм за те пересвідчення.

Тиберий Гракх став трибуном 134 р. до
Хр. План реформи не був його виключною
власністю. Він був вже раніше вироблений -
бодай в загальному - в колах, до яких Гракх
належав. Остаточну сформулював його Тиберий
при співділанні найбільшого тодішнього прав-
ника Публія Муція Сцеволи. Законопроект був
доволі поміркований. Ішло в нім про те, що-
би з публичних земель, які фактично захопи-
ли великі землевласники, виділити частину
та наділити нею безземельних. Законопроект -
відтак закон - назначав 500 моргів землі
як максимум публичної землі, яке могло на-
ходитися в руках одного власника. Крім цього
можна було для кожного сина задержати по
250 моргів. В цих межах земля, що досі на-
ходилася в руках посідачів як аренда, мала
перейти на їх повну власність. З надвизки
мали бути потворені наділи та відплатно
роздані поміж безземельних. Ці наділи не
сміли бути продавані - очевидно тому, щоби

знову земля не окупилася в нечисленних руках. За відібрану їм землю дотеперішні посідачі мали одержати заплату.

Проект викликав в сенаті та в колах "кіннотчиків" заїлу опозицію. Тільки мале коло сенаторів підпирало Кракха, - "одобрення" сенату проєкт не одержав. Тоді Тиберій рішився піддати проєкт під голосовання комісії без апробати сенату. На те сенат висунув проти нього іншого трибуна Октавіуса, який заложив своє "*veto*" проти законопроекту. Тиберій Кракх зробив тоді крок, що порушував основи державного устрою Риму. А власне він поставив внесок на відібрання Октавіусови його мандату; мовляв - трибун, який не заступає інтересів люду, не може оставати на своїм становищі. Це протилежилось засаді, що урядовець може бути потягнений до відповідальности не скорше, як після покінчення свого урядування. Крім цього це порушувало ще й засаду недоторканости трибуна. Цей поступок відвернув від Тиберія чимало його сторонників, що не могли погодитися з таким порушенням конституції. Зокрема відвернулися від нього другі трибуни, хоч вони і не солідаризувалися з Октавієм. Не зважаючи на це, трибутське зібрання ухвалило закон. Для його здійснення обрано тріумвірат, в склад якого увійшов і Тиберій. Він поки що переміг, - але перемога не була довготривалою. При виборах на наступний рік він знову поставив свою кандидатуру на трибунат. Серед дуже загостреної ситуації прийшло до бійки. Сільські члени зібрання не ставилися. Міські не підперли досить енергійно Тиберія. Коли узброєні сенатори та кіннотчики під проводом Сципіона Назіки кинулися на зібрання, Кракх остався тільки з малою кількістю сторонників. Він і 300 його сторонників лягли в нерівній бій.

Не зважаючи на свою фізичну перемогу та на смерть Кракха, сенатори не посміли виступити проти самого закону. Комісія з трьох, в зміненому складі, проводила його життя. На протязі кількох літ поверх

70.000 безземельних одержало земельні наділи. Але проти закону піднялася опозиція з іншого боку. Виступили проти него "союзники". Богаті споміж них були настроєні ворожо проти закону, як ті, чий стан посідання він порушував. Віднота мала свої мотиви. Вона не могла користати з закону, що признавав земельні наділи тільки горожанам Риму. Речник інтересів союзників, Сціпіо Еміліянус довів зручною тактикою до цього, що - хоч закон не був змінений - комісія фактично перестала існувати.

Підняв ідею Тиберія менший його брат Каюс. Підняв її в поширенім зиді. Це вже був плян основної перебудови всієї держави, плян оперти її на солідній основі, усунути диспропорцію між пануючим містом та порівнюючи малою громадою горожан з одного боку і величезною територією держави та її многочисленними поневоленими народами з другого. Вихідною точкою для Каюс був земельний закон Тиберія. Цей закон мусів бути проведений в життє. Але тереном колонізації мала бути не тільки Італія, а і римські провінції. Далі, учасниками колонізації мали бути не тільки Римляни, а взагалі Італійці, які самим фактом поселення в римських колоніях мали набувати римське громадянство. І колонізація мала бути ведена на більшу скалю, колонії мали бути не тільки військово-хліборобськими оселями, вони мали бути великими та сильними центрами. Врепті все те мало бути звязане з наділенням всіх Італіків римським громадянством. Таким способом держава мала би одержати в об'єднаній спільним громадянством Італії сильну основу, спосібну удержати своє пановання над всею добутою територією. Далекі провінції були би звязані з цєю Італією не тільки фізичною, збройною силою. Численні колонії були би "органічним" звязком поміж нелатинськими областями держави та латинською Італією. Плян це був могутий, - але він провокував не тільки інтереси, які порушував, але і всі привички мишлення, всі пересуди та упредження римського громадянства. Для здійснення цього пляну було треба не тільки чи-

малої сили волі та відваги, але і зручності.

Цих прикмет не забракло молодшому **Гракхови**. Про його тактичну зручність свідчить те, що він зумів роз'єднати одних з одними противників свого плану. А власне він зв'язав з ним законопроєкти, яких виразною метою було "ізолювати" найнебезпечнішого противника і на свій бік притягнути інших. Найнебезпечнішим, бо справді принциповим противником був сенат. Його роз'єднав Кай з "кіннотчиками" проведенням закону, силою якого відібрано членам сенату карні справи і віддано їх кіннотчикам. Ішло про карні трибунали, які судили зловживання урядовців та публіканів по провінціях. Поки ці трибунали складалися з senatorів, вони, вигідні для урядовців, були тверді для публіканів. Тепер змінилися ролі. Трибунали стали "бичем" для бюрократії, - "публікани" находили в них ласкавих, бо зв'язаних спільними інтересами та спільними алочинами суддів. Рівень трибуналів ні трохи не змінився: але була досягнута тактична мета. Сенат і "кіннотчики" були роз'єднані. Крім цього передав **Гракх** останнім правління найбагатшою провінцією, Азією. Так перетягнув він "кіннотчиків" на свій бік. Міську "плэбо" він з'єднав для себе законом, силою якого кожного місяця означена скількість збіжжя мала бути продавана по дуже низкій ціні міській бідноті. Обраний в друге трибуном /:122.р.:/ молодший **Гракх** став "повним паном ситуації". Він проводив на широкі розміри свої колонізаційні плани. В почутті сили не побоювався він навіть на "проклятій" картагенській землі заснувати колонію. Оставала ще одна точка програми, без якої реформа не досягала своєї мети. Це була справа призначення союзникам римського громадянства. **Гракх** числився з труднощами. Він не зважився поставити справи "у весь ріст". Внесений ним законопроєкт признавав громадянство тільки Латином - іншим італійським союзникам він признавав тільки станову...

яке займали досі Лятинці. Але і в такому дуже поміркованім виді проєкт не вдержався. Вже вище наведено аргументи, якими конзуль Танній поборовав проєкт Сракха. Цей апель до низких, вузко-еґоїстичних інстинктів зібрання переміг. Законопроєкт відкинуто.

Це була переломова точка в політичній ролі Сракха. Невдача захитала його престиж, противники піднесли голову. Сенат повів проти Сракха демаґогічну, безоглядну аґітацію. Знову, як колись проти старшого Сракха, протиставлено Кайові другого трибуна, М. Лівіус Друзус виступив з рядом внесків, обчислених виключно на те, щоби "переліцитувати" Кая, щоби відтягнути від нього симпатії маси. Це були внески на заснування в самій Італії 12 кольоній, кождо для 3.000 горожан, та на дарування оплати, яку досі були повинні платити поселенці. Що до союзників, то - замість признати їм горожанство - він поставив внесок звільнення їх від кари биттєм. Внески ухвалено. Про виконання першого з них ані внескодавець, ані ніхто инший не думав. Обіцяних кольоній не засновано, але популярність Кая Сракха була підкопана. При найближших виборах обрано конзулем смертельного його ворога, Люція Опімія. Сенат ішов в рішучий наступ.

Знову підставлений сенатом трибун Мінуцій відіграв "видну" ролю. Він виступив з внеском залишити картаґенську кольонію, бо - мовляв - боги проявляють свій гнів по причині порушення прокляну, який було кинуте на всю картаґенську землю. Сракх виступив особисто на зібранню. Прийшло до бурливих сцен. Тоді сенат закликав конзулів виступити і збройною силою "привернути порядок". Рим сплив кровію. Коли сенат переміг в вуличнім бою, Сракх казав невільникови вбити себе. Сотки його сторонників вкрило своїм трупом вулиці міста. Тисячі згинули на основі засу-

дів, винесених трибуналами, які сенат знову переняв в свої руки. Доля "земельної реформи" була припечатана. Землі "окуповані" остали в руках посідачів - зразу за окремою оплатою, відтак /:від III.p.:/ без неї. Вони стали остаточно повною власністю дотеперішних посідачів. II8.p. ухилено заборону продажі земель, якими наділено селян в періоді реформи. Наслідком цього відпала ця штучна перешкода, якою держава перепиняла економічний процес погличання малих господарств великими. Тепер пішов цей процес, нічим вже не спинюваний, тим скорішим темпом.

б. В і й н а з с о ю з н и к а м и
та п е р і о д г о р о ж а н -
с ь к и х в о з н.

Споміж питань, від яких вирішення залежала доля Риму, земельне питання не було найважливіше. Воно було тільки "паліятивом". Навіть найбільш удачне вирішення його, могло тільки в деякій мірі зменшити зло та відсунути небезпеку, що погрожува- ла Римови. Зло лежало в структурі цілої політичної будівлі, не тільки у відносинах серед самої найтіснішої групи "римських горожан". Правда, і ці відносини були невиносимі. Конзуль Філіппус заявив прилюдно, що серед всіх римських горожан не можна знайти більше як 2.000 власників. Але ще більше яскрава диспропорція була між цією пануючою групою горожан та більше або менше поневоленою масою - Лятинів, дальших "союзників," провінціалів та найгірше поставлених, нещасних мас невольників. Замкнена егоїстично в собі громада "горожан", сліпа на всі наслідки, вперто не допускала до поширення права горожанства, хоч би на частину цієї маси, хоч би на найблизші собі її кола Лятинів та Італіків.

Такий стан скривав в собі грізні небезпеки. Сама група "правлячих" деморалізувалася, губила ті прикмети, дякуючи я-

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276**

ким повстала держава. А невдоволені маси не-горожан були готові звернутися прямо проти держави. Зусилля поодиноких римських діячів переконати співгромадян про konieczність піти на поступки, розбивалися о коротковорість їх та егоїзм. В самім сенаті були політики, що ясно бачили необхідність та неминучість поширити бодай на Латинів, коли не на всіх Італіків, римське громадянство. До таких належав Сципіо Еміліянуc. Він згинув таємничою смертю, - дехто догадувався, що він згинув з рук політичних своїх противників. З цих кол римської аристократії, яка розуміла необхідність реформи, вийшов М. Лівій Друзуc - син того Лівія Друза, якого в свій час висунув був сенат проти молодшого Гракха. Він, ставши 91.р. до Хр. трибуном, вніс законопроект, яким надано право громадянства Латинам. Тим-же законопроектом обнята була і земельна реформа /:11 змісту докладно ми не знаємо:/ і постанова про дешеву продажу збіжжя і постанова про складання карних трибуналів із сенаторів, не кіннотчиків. Всі внески зв'язано разом і прийняли їх одним голосуванням. Це було необхідним тактичним ходом, щоб узнати більшість. Але сенат, не зважаючи на те, що законопроект містив так дуже важку для него постанову про карні трибунали, визнав закон недійсним з причини неформального голосування.

Невдача Друза була гаслом до загального зриву всіх Італіків. Однодушно підняли вони проти Риму повстання, якого гаслом було - не допущення до римського громадянства, - але відірвання від Риму. Коли розглядати цей зрив не-римської Італії проти Риму зі становища доконаного Римом політичного об'єднання всієї Італії, то вдаряє нас ось що. Цей останній збірний вибух ненависті Італії до Риму був разом з тим і доказом, що ця "історична місія" Риму була вже справді сповнена. Звернене проти Риму повстання було маніфестацією дійсного вже об'єднання Італії. Програмою повстанців бу-

до створення союзної держави, що мала називатися Італія. Її столицею мало бути місто Корфініум. Сама держава мала бути організована зовсім на римський лад: на чолі її мали стояти 2 консули і сенат з 500 членами. Так Італія, з якої Рим утворив був політичну цілість, стала вже визнанням та признаним фактом, формою політичного об'єднання, з якою Італіки не думали розлучатися. Вони бажали тільки викинути сам Рим поза скобки цієї об'єднаної Італії.

Війна була ведена обома сторонами жостоко та з найбільшим напруженням. Вона ріжнилася від інших, ведених Римом воєн тим, що противники билися тою-ж зброєю, тими-ж самими технічними засобами, уживаючи тої-ж тактики. Бо противниками Риму були тепер ті-ж самі "латинці", що на протязі століть давали Римови більшу частину його армій. Через те ця війна була для Риму стратегічно дуже важка. Політично ішло в ній про саме буття Риму. Його програма - це був би упадок Риму-міста і Риму як світової імперії. Перший рік війни не приніс рішення. Прийшлося Римови йти на поступки. Зразу признано горожанство /:90.р.:/ всім союзникам, що не прилучилися до повстання. Слідуючого року /:89. до Хр.:/ прийнято закон /: *Lex Plautia Papiria*:/, яким признано горожанство всім містам, що зложать зброю, та всім особам споміж союзників, що на протязі 60 днів зложать відповідну заяву перед претором. Цими актами роз'єднано противників. Хоч війна протяглася ще, - Самніти до кінця не зложили зброї, - її доля була рішена.

Зі становища остаточного підрахунку для Риму, ця війна була зовсім зайвим пролиттям крові та винищенням краю. Не зважаючи на перемогу Риму, вона принесла те, чого домагалися здавна союзники. Всі Італіки аж по ріку По одержали горожанство. Заподанські Галійці одержали становище, яке займали досі Латини. Процес "поширення Риму на всю Італію" був що-йно тепер закінчений. Як би він був покінчився раніше, може

ишим шляхом була би пішла історія Риму. На всякий випадок не був би внутрішній суспільний розклад посунувся в Римі до цього, до чого дійшов Рим на порозі I-го століття до Христа.

В першій мірі "запізненість" признання Італікам права горожанства проявлялася в цім, що це право не представляло вже тепер такої цінности, як раніше. А власне, його головне значіння - це було право голосу на зібраннях. З причин, про які вже сказано, значіння зібрань упало. Зіпхнута на становище непродуктивної маси, засуджена на життє з милостині міська "плебс" не могла бути самосвідомою, творчою політичною силою. Вона стала тільки "предметом" політики в тім значінню, що нею послуговувалися для своїх політичних цілей, побороючи одна одну, партії сенату та кіннотчиків, не зовсім вірно названі партіями оптиматів та "популярів" /:"народників"/. Властиво один тільки сенат представляв собою партію в розумінню організації, що мала ясну програму і свідомо за неї стояла. "Популярі" були об'єднані тільки опозицією до сенату. Серед них "кіннотчики" були ворогами сенату на тлі ясно означених своїх інтересів, для яких сенат був невигідний. Але ця ворожнеча виростала на основі дуже вузького круга справ: кіннотчики були дуже далекі від цього, щоби протиставити сенатові свою власну політичну програму. Те-ж саме треба сказати про інші елементи "партій". Їх домагання те тільки мали спільне, що вони зверталися проти сенату. Поміж собою вони були зв'язані тільки зовнішньо механічно. Характерним для цього періоду те, що в завзятих міжпартійних боях жадна з партій не в силі перемогти власними засобами, ні постійно. На те римське громадянство надто вже розложене. Про перемогу - все тільки часову - рішають одиниці, що беруть силу з поза партій. На тлі суспільно-політичних та партійних відносин Риму виступають тепер як діячі, як провідники партій полководці, оперті на збройній силі вірних їм легіонів. Армія стає засобом у внутріш-

ній політичній боротьбі. Рим спливає не раз кровію, добуваний власними легіонами. Він стає предметом боротьби веденої чимразто виразніше за верховну владу, за єдиновластє. Цей період треба назвати агонією римської республіки.

Переломовим роком, в яким вже зовсім виразно починається цей період, був рік 88. до Христа. Дві постаті полководців стояли одна проти одної на арені, Марій і Суллія. Оба відомі широко, осяяні славою численних перемог, оба амбітні, рішені за всяку ціну удержатися на сцені. Перший з них зв'язався був з "популярними". Суллія - походженням і з переконання аристократ - належав до оптиматів. Слава Марія в тім часі вже була на склоні, він сам був людиною майже забутою, - Суллія стояв на вишині своєї слави та популярности. Він людиною був ще - порівнюючи з Марієм - молодішою. Він був консулом і йому припало командування у війні проти Мітридата. Війна була важка, затяжна. Мітридат ішов наступом, заняв Азію та займав вже Грецію, яка втала його - як колись Рим - як виволителя. Для Риму війна загрожувала втратою найбогатших провінцій. Перемога в ній значила для полководця не тільки славу та популярність, але і безмірні багатства, бо-ж це була війна на сході, де війна "оплачувалася" переможцєви найбільше. Це були мотиви, чому старий Марій рішив за всяку ціну дістати начальну команду для себе.

Суллія находився ще в Італії, коли зв'язаний з Марієм трибун Сульпіцій вніс законопроект, яким - це стало звичайним тактичним засобом - обіймав різномордні, органічно незв'язані справи. Іменно-ж проект містив постанову, що "нові горожани", с.то недавно наділені горожанством Італіки мають бути вписані в усі 35 "трібус". Постанова була звернена проти рішення сенату, силою якого вписано "нових горожан" виключно в 5 міських "трібус", чим відібрано їм можливість переголосовання "старих" горожан.

Законопроект, що направляв зроблену бувшим союзникам кривду, мав безпосередно таке значіння, що коміції в новім складі давали більшість популярам, а в окрема давали вигляди та признання Марієви начального командування в Азії. Серед терору та вуличної боротьби законопроект ухвалено. Признали теж коміції Марієви командування. Але наслідки цього були інакші, як сподівалися Сульпіцій та Марій. Суллі та його армія не послухали наказу віддати Марієви командування. Двох трибунів, що привели цей наказ до армії, вбито, два претери, що приїхали з тим-же наказом, тільки втечю спасли життя. Суллі на чолі війська подався на Рим. Перший раз в історії Риму армія зовсім явно встрявала в горожанську політичну боротьбу і перший раз вона добувала збройною рукою Рим. Під террором Суллі в добутім Римі провів на коміціях та в сенаті знесення закону Сульпіція. Він провів теж смертний засуд проти Сульпіція, Марія та десяткох їх сторонників. Засуд виконано тільки що до Сульпіція, - иншим засудженням вдалося втекти. "Популярії" були розбиті. Сенат остав паном положення і тоді, коли Суллі з військом відїхав на війну.

Після відїзду Суллі популярії підняли голову. Новообраний конауль Цінна поставив внесок привернути в силу закон Сульпіція відносно "нових горожан". Як стільки вже разів ранше, сенат відкликався знову до егоїзму та зависти старих римських горожан. Внесок Цінни перепав. Самого Цінну сенат об'явив "поза законом" та зложив його з уряду. Цінна мусів втікати з Риму. Він вернув небаром знову, - як недавно Суллі, - так тепер Цінна і Марій прийшли за чолі війська, зложеного головню з "ітаміків", але і з невільників, яким об'явив Марій "визволення" та які масово перобігали до него. Рим сплив кровію зразу в збрій-

ній боротьбі, відтак в погромах, які справляла армія переможців, Цінни та Марія, врешті наслідком судових засудів, що на протязі трьох літ спадали на голови приклонників Сулли. Марій став конзулом на р. 86. до Хр., але вмер в короткий час по виборі. Цінна, конзуль в рр. 86., 85., 84., став паном Риму.

83.р. до Хр. на весні Суллі, покінчивши перемогою війну, повернув до Італії на чолі 40.000 відданого йому безумовно війська. Повернув він, весь перенятий бажанням пімсти, і його пімста була страшна, страшніша над всі досі страхіття горожанських межиусобиць. Добувши після кривавої боротьби Рим, Суллі казав оголосити себе диктатором. Ця "диктатура" тільки назвою нагадувала давнішу установу: вона не була обмежена ані що до своїх завдань, ані що до часу. Вона була своєю істотою не виїмковою, переходовою республіканською установою, але дійсним єдиновладдям. Діяльність диктатора пішла в двох напрямках. Це була з одного боку пімста над противниками, з другого проведення реформ, які мали на меті привернення та закріплення аристократично-республіканського порядку. Діло пімсти та нищення Суллі проводив нечувано жорстоко та нелюдсько. "Списки проскрибованих", які він завів, обіймали не тільки осіб, що безпосередньо приймали участь в партійнім житті, але і їхні родини і всіх, хто міг стати небезпечним, чи хоч би не вигідним. Ці списки розтягалися не тільки на сам Рим, але на цілу Італію. Весь півострів був відданий на ласку й неласку Суллі та його приверженців. Як все в таких обставинах помимо політичних мотивів і приватна пімста та приватні розрахунки викликали тисячі зайвих жертв.

Поруч з ділом пімсти Суллі проводив свої реформи. В першу чергу ішла реформа сенату. Його ряди були сильно проріджені. Суллі попов-

нив сенат новими сенаторами, яких орав споміж кіннотчиків та споміж широкої маси населення. Число senatorів він підніс до 600. Таким способом він бажав "влити нову кров" в цю установу, скріпити її новими, сильними елементами. Це збільшення числа senatorів було в зв'язку теж з обставиною, що Сулла передав сенатові карне судоводство. Для цього були потрібні численні окремі комісії для різних родів карних справ. Щоби обсадити ці комісії, треба було розпоряджати великим числом senatorів.

Сулла "визволив" поперх 10.000 невольників та вписав їх в списки горожан. Цим він зискав в коміціях елемент, сліпо собі відданий, і ослабив "демократів".

В магістратурі він поробив ряд змін. Показав приписи про чергу, в якій вільно було старатися про поодинокі уряди та про проміжки часу, які мусіли бути поміж виконанням того-ж самого уряду тою-ж самою особою. Він видав приписи, що мали вязати своєзвілля римських урядовців на провінції та зробити їх залежними від сенату. Врешті він обмежив значно права трибунів: заборонив їм старатися про иншу, "курульну" магістратуру, їх право "інтерцесії" залишив тільки в справах одиниць, врешті відновив припис, що на коміціях можна було ставити тільки такі внески, що мали має згоду сенату.

Провівши всі ці зміни, Сулла 79.р. до хр. зловив диктатуру та усунувся з публичного життя. Цей крок пояснює переважна частина істориків цим, що Сулла справді бажав тільки закріплення старих республіканських форм, що в него не було бажання захопити владу для себе. Як би воно не було, об'єктивно були реформи Сулли спробою вратувати аристократичну римську республіку. Треба додати: спробою останньою та, не зважаючи на ра-

дикальність її проведення, спробою неадачною. Показало це найближче майбутнє.

Збройна боротьба проти відновленої Суллею олігархії сенату покінчилася зі смертю Серторія, що в Іспанії організував був останки "Маріянців". Серторій — це була одна з найясніших постатей римської історії. Була в нім велич характеру, висока освіта, був великий розум творчого політика і були високі спосібності полководця. Він довго і з успіхом боровся з висиланими проти него військами. Поляг непереможений противниками: згинув з руки зрадників, споміж найбільшого отруєння. Після його смерті, коли не стало найспосібнішого провідника опозиції, збройна перемога "сенатської" партії була повна. Спроба збройного виступу, зроблена 78.р. до Хр. конзулом Лепідом, теж не вдалася. Вона скінчилася смертю Лепіда та повним погромом його війська. Не зважаючи на те, заведений Суллею устрій не вдержався довго. 75.р. до Хр. привернено права трибунів. Слідуючого року переведено реформу карних трибуналів. В їх склад входили від тоді не тільки сенатори і кіннотчики, але й горожани "нижчих" класів. Таким способом ці трибунали перестали бути засобом, при якого допомоги обі найвищі суспільні верстви Риму оспорожували одна одній монополі визиску. Врешті 70.р. до Хр. переведено "чистку" сенату, з якого усунено 64 сенаторів, яких впровадив до сенату Сулла.

Тимчасом Римом потрясли вибухи невдоволення придувлених ним низів. Повстання невольників під проводом Спартака на протязі двох літ /:72. - 71.р. до Хр.:/ палало в самій Італії. Воно було врешті здулене, коли десятки тисяч невольників, "всі з ранами на грудях", наловило головами. Але воно показало знову внутрішню безсилість Риму, лах його суспільної будови. Те-саме показав безуспішний і теж криваво здулений виступ

Катиліни /:63. - 62: р. до Хр.:/. Сама по-
стать Катиліни, колишнього сулянського о-
причника, не належить до ясних. Але навіть
ці римські письменники, що без виїмку з не-
навистію відносилися до "змови Катиліни",
признають - прямо або посередно - що в змо-
ві приймало участь чимало людей, абсолютно
чистих і перенятих тільки ідеєю. Безконеч-
на нужда має, не тільки невільників, але
і вольних громадян проявилася в тій змові,
що змагала до насильного політичного та су-
спільного перевороту. Не можна сумніватися,
що серед змовників було більше моральної
сили та етичних цінностей, як в переможця
Катиліни - Ціцерона, що виступав з обвину-
ваченням проти свого "клієнта" сперед кіль-
кох літ. /:Ціцеро був в однім з карних про-
цесів Катиліни кілька літ ранше його оборон-
цем:/ . І цей виступ Катиліни з доказом цього
розкладу, цих жахливих суспільних відносин,
що панували тоді в Римі.

Рівночасно зовнішні війни вимагали ве-
ликого напруження сил. Пірати серйозно за-
грожували морській торгівлі Риму. Півднні
побережжя Малої Азії, Крета, Кипер та інші
острови були їхньою областю, куди ввозили
вони до укріплених замків та міст свою до-
бичу. Вони були сильно організовані і роз-
винули таку силу, що безкарно нападали та
рабували міста, панували над торговельними
шляхами навіть глибоко на суші. Мітридат
та римські політичні емігранти вели з ними
переговори. Вони стали майже "державою".
Римляни довго безуспішно боролися з ними
на суші та морі. Щойно 67.р. до Хр. звів
з ними Помпей справжню війну, розбив їх на
морі та добув їхні замки. На сході знову
прийшлося Римови вести затяжну війну з Мі-
тридатом /:75. - 68. рр. до Хр.:/, в якій
Люкуль добув лаври та величезне багатство.
На заході Юлій Цезар добув /:58. - 50. рр.
до Хр.:/ Галію.

На тлі пануючих відносин ці війни були шляхом для добування політичної сили та керуючого становища в державі. В Італії завзята міжпартійна боротьба з її змінними вислідами була ясним доказом безсилля партій. Тимчасом по провінціях та особливо на теренах воєн росла дійсна сила полководців. Вона зразу стала чинником, що вирішував партійну боротьбу в користь то одної то другої партії. Так було за Марія та Суллі. Далі чимраз виразніше ця третя сила стає не тільки чинником, що рішає поміж партіями. Вона стає незалежною від них, стає "понад партіями" і перебирає від них у власні свої руки керування справами держави. Вже Суллі був фактично володарем Риму. Помпея назвали Греки "королем королів" і він був ним справді в періоді своїх найбільших успіхів. Суллі сам зрікся свого єдиновластя. Помпей був королем поки що тільки для переможених народів. Але було вже тільки питанням часу, коли який єдиновластець стане ним також для Риму, - і не на те, щоби ратувати республіку шляхом диктатури. Скорою ходою і неминучо наближався кінець римської республіки.

Ніщо може не доказує так ясно логічної неминучості "перевороту", як те, що він вийшов власне з кол сторонників такого безоглядного оборонця старого порядку, яким був Суллі. Кінець республіки - це засноване /:50.р. до Хр.:/ першого "тріумвірату" в складі Крассуса, Помпея та Цезаря. Метою союзу була взаємна підтримка в політичних стремліннях союзників, себ то в дійсності поділ влади над Римом. Цезар одержав на дальших п'ять літ командування в Салії, Крассій правління Сирією, Помпей - Іспанією та Африкою. Покищо Помпей остав в Римі і правив державою як необмежений єдиновластець. Цезар був зайнятий війною. Ця війна приносила йому воєнну славу та популярність, давала можливість скріпляти збройну силу, що була в його руках і давала врешті мож-

ливість добуваними в Галії скарбами купувати для себе в Римі сторонників, яких не могла призвати сама воєнна слава та заслуги. Помпій обома велася тиха та постійна боротьба за вплив та значіння, не зважаючи на те, що Помпей одружився з дочкою Цезаря Юлією. По смерті Красса, що поляг в Азії, та по смерті Юлії взаємини виразно погіршилися. Оба соперники стали око в око, готовилися до остаточного бою.

Оба вони були в свій час активними сторонниками Сулли. Особливо Помпей розпочав був свою політичну кар'єру просто під покровом Сулли. Відтак оба перейшли на бік опозиції проти сенату. Цезар та Крассус були серйозно замішані в справу Катиліни і особливо Цезар, тільки дякуючи безцеремонності - але і зручності, - з якою після невдачі Катиліни виступив в сенаті проти своїх співзмовників, дякуючи також впливам своїм та зв'язкам, не мусів відповідати за свої зв'язки з Катиліною. В Стремління до захоплення влади в державі, серйозним, переконаним та організованим противником претендентів був тільки сенат. В рядах сенаторів організувалася партія оборони дотеперішнього порядку. На її чолі стояв Като - внук старого Катона Цензоріна. Так з мотивів зовсім виразних тріумвіри оперлися з самого початку на елементах, ворожих сенатові. Правління Помпея, переможця демократа Серторія, спиралося виключно на "народній масі" Риму і зверталося проти сенату. Симпатії тої маси добував Помпей звичайними засобами: заснуванням колоній, роздачею збіжжя, устроюванням публичних ігор і т.п. Коли взаємини між Помпеем та Цезарем загострилися, змінилася і дотеперішня політика Помпея. З одного боку, він не міг видержати конкуренції з Цезарем, оскільки йшло про добування серед мас симпатії та популярності. Цезар

добув в цих колах рішучу перевагу, за ним стояли найбільш впливові провідники та організації, "клуби", що тоді були в Римі дуже поширилися. З другого боку сенат наблизився до Помпея. Він, вибираючи між ним і Цезарем, вибрав Помпея і йому доручив обору республіки. Помпей став консулом і диктатором - одним і другим з рук сенату.

Війна в Галії була покинчена. Цезар зробив Галію римською провінцією і міг тепер, нічим вже нев'язаний, зайнятися "внутрішніми" справами держави. На домагання Помпея сенат наказав Цезареві зложити командування та розпустити армію. Сам Помпей стягав військо та готувався до збройної розправи. Сторонники Цезаря, трибуни Антоній, Кассій та Курію опротестували ухвалу сенату та втікли з Риму до Цезаря. На чолі легіонів, відданих йому всею душею, Цезар - як колись Сулла - рушив походом на Італію. "Кістки були кинуті", Цезар "перейшов Рубікон". Цей вислів, що став "історичним", означав вагу цієї події. Вона була початком громадянської війни між Помпеем та Цезарем. Це була справді війна між цими особами, не війна за державну форму Риму. Незалежно від цього, хто в ній переміг би, її вислідом для держави мусіло бути єдиноцарство.

Переміг в цій боротьбі /:49. - 48.рр. до Хр :/ Цезар. Він заняв "з першого розгону" Італію разом з Сицилією, розбив прихильників Помпея в Іспанії та казав в Римі назначити себе диктатором і ввратити консулом на 48. р Відтак переїхав до Епіру, куди сховався був Помпей з численними сторонниками та сенатом, що зібрався коло него в складі 300 душ. Помпей зібрав був під своєю рукою велику армію і Цезар найшовся зраву в скрутнім положенню. Кривава битва під Фарзальос вирішила боротьбу. Здисципліновані та вишколені, і в бою і в пробованні легії

Цезара перемогли. Вони розбили війська Помпея, яких безздатність упала була під впливом перебування серед них римської аристократії, що принесла з собою свари, боротьбу та приклад м'якого життя в розкоші. Армія Помпея перестала існувати. Сам Помпей зложив командування та сейчас по битві поплив до Малої Азії, звідти до Єгипту, де загинув з рук наставленого фараоном убійника. Сторонники сенату встигли, використавши перебування Цезаря в Єгипті, організувати ще раз сильну армію в Африці, в Нумидії. Цезар розбив і цю армію в дуже кривавій битві під Толсос 7:46 р. до Хр.:/. 50.000 республіканців лягло головами. Провідники партії, такі як Като Молодший та Метеллій Сципію своїм самогубством неначе засвідчили, що надія врятувати республіку втрачена. Як триумфатор повернув Цезар до Риму. Сенат з потоптанням всякого достоїнства корився перед ним. Римський "люд" оплескував його: Цезар не скупив йому ні пирів, ні ігрищ, ні щедро роздаваного збіжжя. Під проводом двох синів Помпея зібралися противники Цезаря ще раз в Іспанії. Це була спроба безнадійна. В битві під Мунда Цезар зловив остаточно противників. Він став одним паном Риму.

Формально старий устрій Риму тільки незначно змінився. Цезар став досмертним диктатором та трибуном. Це були республіканські уряди - але в такому отриманні їх одною особою вони давали повне єдинодержавство. Сенат, до якого впровадив Цезар чимало нових членів, своїх сторонників, став в дійсності його прибічною радою і разом установою, яка давала свою фірму для його розпорядків. Судоводство оставало в руках дотеперішніх трибуналів, - але в дійсності Цезар виконував над ним зверхній нагляд: не даром був же він трибуном. Дотеперішня магістратура існувала далі. Але в дійсності значіння консулів, едилів, цензорів, прето-

рів та трибунів змаліло. Вони стали виборними урядовцями міста Риму, перестали бути найвищими урядовцями цілої держави. Намісників провінцій, як і військових командантів назначав сам Цезар. В таких умовах ясне, що слово "імператор", яке означало зразу тільки військову владу, одержало нове значіння. Воно стало означати от-цю повноту влади, яку досягнув був Цезар. В таких нових значіннях це слово удержалося та пережило і Рим, в яким народилося.

Історична традиція каже, що Цезар не вдовольнявся самим змістом своєї влади, що він бажав для себе і зовнішнього, формального вислову для становища, яке він займав в державі. Мовляв, він бажав для себе корони та королівського титулу - і це було причиною його згуби. Треба думати, що не отсі побажання Цезара викликали змову на його життя. Юлій Брут та Каяс Кассій ділали як переконані республіканці, що хотіли боронити республіки, а не тільки її фікції. З їх рук згинув Цезар в "іди марта" /:15. марта:/ 44.р. до Хр. коло статуї Помпея, в день засідання сенату, на яким мав домагатися для себе королівського титулу супроти поза-італійських провінцій Риму. Ножі Брута і Кассія вбили Цезара, але не вбили єдиновласть. Його прихід був незалежний від цієї, чи іншої особи.

По смерті Цезара сенат підняв голову. Під впливом Ціцерона він станув явно по стороні змовників. Юлій та Децимус Брути і Кассій одержали правління провінціями. Проти них і проти сенату виступив консуль Антоній. Він зєднав собі демагогічними виступами народне зібрання і воно назначило його намісником Салії по цій боці Альп, якої намісником був Децимус Брут. Почалася війна між обома намісниками. Тоді сенат, знову під впливом Ціцерона, оголосив Антонія зрадником батьків-

щини і вислав проти него Октавія, внука Цезаревої сестри, на чолі легії. Побитий Антоній схоронився до намісника тогобічної Галії - Лепіда. Слідуючого року 43. до Хр., Октавій, обраний піднапором легії консулом, заключив з Лепідом та Антонієм новий тріумвірат. Лепід виступив з него незабаром, так, що - як колись Цезар і Помпей, так Антоній та Октавій тепер стали панамии Риму. Італія сплила кровію. Тисячі сторонників республіки згинули наслідком "конскрипцій". Згинув м.и. і Цицерон з наказу Антонія. Самі Октавія та Антоній оставали один з одним поки що в злагоді. Брут і Кассій зібрали коло себе в Македонії прихильників республіки, - проти них пішли походом оба союзники. Битва під Філіппі була останньою битвою, яку зведено в обороні республіки /:42.р. до Хр.:/. Вона була затьма і важка - остаточно перемогли в ній Антоній з Октавієм. Знову, як після Цезаревої перемоги в Африці, оборонці республіки масовим самогубством засвідчили свою вірність переконанням. Поміж ними були і "останні Римляни" - Брут та Кассій.

Антоній та Октавій поділили поміж себе всю державу. Перший одержав Схід, другий західню частину з Римом. Цей поділ міг був мати для дальшої історії Риму рішаче значіння. Він міг означати закінчення римського походу на добуття світу і розпад самого Риму. До цього поки що не прийшло. Прийшло тільки до боротьби поміж обома дуумвірами, боротьби, яка була неминуча та якої не вдалося зарадити пляном одруження Антонія з сестрою Октавія. В цій боротьбі стояли один проти другого, не тільки Антоній та Октавій. В ній змірялися знову два світи, дві культури, два державотворчі центри. Західний - Рим, - і східний, на чолі якого доля поставила Антонія. Історики пояснюють вислід цієї боротьби часто тільки особистою нікчемністю Антонія. Таке пояснення вистарчає тільки частинно. Це в той час сила Риму, хоч і захитана, не була зломана. Організаційно, політично та мілітарно Рим ще стояв вище як Схід, з його старою суспіль-

ною та політичною структурою. Тому в морській битві під Акцієм переміг Октавій і тому ця одна битва могла зломити всю силу Антонія. Він скінчив самогубством. Єдність римської держави була привернена. Єгипет став римською провінцією. Цезар Октавіанус Августус став володарем Риму.

А. ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ТА ЛЕГАНІСТЬ ДЕРЖАВИ.

Для розвою економічних відносин зміна форми правління не принесла ніякої основної зміни. Навпаки: ця зміна сама була викликана посередньо відносинами в області економічного життя. Римська держава стала була в останні часи, перед зміною політичного свого устрою, дуже важним чинником в економічній життю всіх країв, що були охоплені її межами. Помимо цього значіння, яке мало існування римської імперії для пануючої країни - Риму та Італії, ця імперія виконувала ще завдання, в яких були зацікавлені і поневолені нею краї. Через те вона находила оправдання свого буття також в об'єктивних відносинах.

Географічною основою для цієї ролі Риму було Середземне Море. Воно було з господарської точки погляду торговельним шляхом, що сполучав поміж собою західні береги Азії, північні - Африки та південні - Європи. За пановання над цим шляхом боролися були Фенікійці - Картагенці з західними Греками. Рим переміг одних і других. Він запанував над Середземним Морем, зробив з него "середдержавне" море і переняв на себе завдання, що є зв'язані з панованням над морем. Він мусів був забезпечити морські шляхи та зв'язані ними торговельні точки, і забезпечити таким способом економічні інтереси всего цього круга країв, що були зв'язані з морем. Він мусів теж забезпечити краї, що стали частиною римської імперії, від нападів з боку їх "зовнішніх" сусідів. Наслідком обставин,

про які сказано вище, республіка дуже недостаточно справлялася з цим завданням. Натомість виконала його в великій мірі монархія на протязі перших століть свого існування. "Могло здаватися, що ... /існуючі в Римі:/ противенства були маловажними в світлі практичних успіхів, порівнюючи з цим, що було спільною добичею всіх частин імперії". А власне перші імператори зуміли дати всім цим частинам упорядковану адміністрацію та все, чого вимагало господарське життя, а з окрема правильний, живий торговельний оборот. Під охоронною рукою держави зародилися торговельні шляхи, що зв'язували Єгипет та Азію з Італією, Галією та Іспанією. Одна Греція, колишня пані частини Середземного Моря, наїшла тепер поза торговельним цим рухом. Вона виділа, обезлюднялася і западала поволі в сон на цілі століття. Поза нею "процвітав весь середземноморський світ включно з напів-варварськими своїми окраїнами в пишнім добробуті". Відбувалася постійна та жива виміна продуктами всіх країв. Взаємини поміж ними охоплювали і матеріяльні і духові добра. "Виміна, що принесла до Італії вишню та до Африки верблюда, як засіб комунікації на пустині, ця виміна відкриває для вихованих в Галії учителів поле діяння в малоазійських містах і грецьким мистцям приносить замовлення з Іспанії." Римська державність була цим чинником, що сполучав весь цей круг країв і народів не тільки зовнішню, охоплюючи його своєю владою, але і внутрішню. Живі культурні взаємини всіх частин цього круга не були би можливі без цієї одноцілої державної організації.

Італія тягне і далі ще користуватися свого, політично привілеюваного становища. Її вольні мешканці - горожани з звільнені від публичних оплат, податків та данин, які своїм тягарем далять тільки провінції. Різні верстви її людности і на далі користають, - кожда на свій спосіб, - з багатств, що напливають до неї з провінцій. І суспільний процес, що почався був ще глибоко в добу республіки, в добу монархії продовжувався далі. Його істота лежала в зубомінню сільських "середняків"

дрібних хліборобів, в рості міської бідноти з одного боку, з другого - в купченні в одних руках дуже великих багатств. Цей процес проходив тепер в цілій Італії більш одностайно, від коли перестав існувати поділ на римських горожан та союзників. А власне стали італійські міста представляти суцільно таку-ж картину, як колись Рим. Італія була тоді головним продуцентом рільних продуктів, що вимагали інтензивної управи, вина та оливи. В промислі постачала вона тканини, глиняну та мідяну посудину, скло. Вся продукція була ведена "капіталістично", працюючи численних невольників. Ще в перші століття монархії находилася в італійських містах доволі численна верства заможних мешканців, що головню в торгівлі та промислі мала джерело свого багатства. Відтак зубомінне охопило і цю верству, вона змаліла та втратила своє значіння. Починаючи від 2-го століття по Хр. помічується в зв'язку з економічним упадком вилюднення Італії. В першу чергу невольнича частина людности зменшується чисельно в чимраз скорішим темпі. З давен-давня ця людність не розводжувалася природно. Для невольників не існувала установа родини. Їхнє подове життя, в зв'язку з системою казармів та безправністю їх, було зовсім неупорядковане. Для власників невольників було на протязі століть економічно небажаним, щоби їх невольники плодили дітей. Дитина-невільник була в господарстві тільки тягарем. На протязі літ вона не приносила ніякої користі, а треба було її кормити. Навіть при дуже низьких коштах удержання невольників цей видаток був більший, як ціна купна нового, дорослого невольника, бо війни постачали їх десятками тисяч. Коли-ж завоювальницькі війни Риму скінчилися і місце їх заняли війни для захисту границь, висохло головне джерело, що постачало невольників. Висохло теж і те друге джерело, яким була торгівля невольниками. Ця торгівля одержувала невольників шляхом "ловів" на людий на межиусобиць, що велися на периферіях держави, головню на сході. Коли впорядковано державну адміністрацію, не стало і цих відносин, якими засилювалася торгівля неволь-

никами. Лятифундії та великі, на невольниць-
тві побудовані підприємства опинилися без ро-
бочих рук. Різними способами старалися вла-
стители невольників зарадити цьому. Так н.пр.
визначувано нагороди невольникам, що приве-
ли на світ означену скількість дітей. Іноді
було визволення такою нагородою. Невольни-
кам давано можливість одружитися, мати вла-
сне господарство та родину. Всі ці способи
не доводили до наміреної цілі. Невольництво
- як суспільна верства - вимирало. Його о-
станки, тому власне, що зросли в ціні, під-
неслися суспільно. Їх положення стало кра-
щим, хоч і далі були вони суспільним низом.
Для суспільного устрою Італії це потягало
важні зміни. Змінилося основно відношення
великих землевласників до осілих на їх зем-
лях "кольонів". Ранше самотнім обов'язком
цих кольонів була заплата належної данини.
Коли стало меншати невольницьких рук, зем-
левласники стали вимагати від своїх кольо-
нів замість данини - праці. Згодом це стало
правилом. "Кольони", досі вільні, стали зв'я-
заною з землею, обов'язаною до праці для зем-
левласника верствою людности. Вони зішли
суспільно низше становища, яке займали досі,
і зішлися суспільно з одною частиною неволь-
ників, а власне з поселеними на окремих го-
сподарствах невольниками. Одні і другі ста-
ли панщиняними селянами - кріпаками.

Коли Італія упадала економічно та ви-
люднювалася, римські провінції розвивалися
економічно. Особливо Іспанія та Південна
Галія на заході та на сході Іллірія, бере-
режжя та острови Егейського моря, частина
Македонії, околиці над Мармара та Чорним Мо-
рем покривалися кольоніями, новозаселювани-
ми або пробудженими до життя містами, залюд-
нювалися та багатіли. Бага економічного жит-
тя пересувалася постійно з Риму та Італії,
з центра на провінції. Разом з цим ішло і
пересунення культурне. Рим - в цім його
історична роля - перенявши грецьку цивілі-
зацію, поніс її на захід і "запліднив" нею
завойовану собою Іспанію та Галію. Він зро-
бив те на заході, що діялося вже ранше на

сході, і чого найяскішим там висловом були походи Олександра Великого. Були моменти в історії Риму, коли могло здаватися, що Рим здійснить, і то здійснить в далеко ширших розмірах те, що тільки частинно здійснив Олександр. Іменно-ж могло здаватися, що Рим дасть тривкі основи "універсальній" державі, стопивши в ній в одно ріжні охоплені нею етнічні та культурні елементи. В цім напрямі особливо монархія зробила безперечно дуже багато. Чимраз то виразніше слідно в політиці імператорів змагання затерти противенства поміж ріжними частинами імперії, "уніфікувати" її на всім її просторі. Це стремління проявляється в послідовнім провадженню централізації влади та одностайній організації її на місцях, - про що прийдеться говорити далі. Тут треба вказати на те, що провела римська монархія відносно права горожанства та в області провадництва.

В добу республіки римське горожанство було весь час заздро хороненим привілеєм порівнюючи невеликої частини людности держави. Не зважаючи на очевидну необхідність поширення цього права, всі політичні партії в республіці згідно замикали доступ до цього права навіть найближшим собі Лятинам. Імператори зуміли пірвати з цєю політикою. Починаючи від перших часів монархії, вони наділюють щедро "провінціалів" цим правом. Коли прийняти на увагу ведену широко колонізацію Римлянами провінцій, то разом з нею отсе надавання горожанства довело до цього, що по всій території держави "громами" були розкинені дуже численно. З державної точки погляду це звязувало з державою не тільки - як за республіки - одну її частину, але скрізь творило людність, на яку вона могла покладатися. Довершенням цього процесу було надання римського горожанства всім громадянам імперії. Це сталося едиктом імператора Антоніна Каракалли 212 р. по Хр. Правда, горожанство не мало тоді вже цього значіння, як за республіки, громадинин не був вже носієм цих політичних прав, як тоді "Піддані стали Римлянами, коли тимчасом

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296**

Римляни стали були підданими"/: *Міхе* :/. Все для зближення всієї різноманітної людності імперії це була подія чималої ваги. Таксамо вона мала дуже глибоке значіння для розвою поглядів на державу. Це було остаточне пізнання з розумінням громадянства, яке було пануючим в Греції та з яким не могла розлучитися і римська республіка. Хоч назва остала стара і хоч формально вона означала також і тепер "римське громадянство", зачислення між громадян Риму - міста то в дійсності римське громадянство мало тепер новий зміст. Воно означало відношення безпосередно до держави як цілості, означало найвище управлену верстау держави в її новому виді, відмінному від держави - міста. Для правного розуміння та конструкції держави це була дуже важна зміна. Вона поклала кінець цему протиставленню центра та решти території держави, що ослаблювало постійно її дієздатність та особливо в моментах кризи було грізно небезпечно. Воно було одним з проявів цього процесу зближення країв, народів культур, що відбувався в області Середземного моря під рукою Риму.

Далеко важнішим в цім напрямі було те, чого dokonala римська монархія в області правого життя. Вже в добу республіки римська творчість на цім полі була дуже серйозна. "Преторське право" було твором, якому подібного не дала досі ніяка друга держава. Сама організація творчості на цім полі була рівно оригінальна, як і доцільна. Претори мали можливість приновровлювати право до потреб, які видзигало життя. Вони скористали з цієї можливості, і на місце старого "строгого", мало гнучкого, формалістичного права - дали нове. В новому праві трудні форми не були перешкодою для - головню торговельного - обороту. Формалістика не робила "паном ситуації" спеціалістів, що знали формальности та формулки, без яких правні еднання були недійсними. Воно клало головний на тиск на дійсне багання, "волю" сторін та на "добру віру". Воно було через те своїм змістом пристосоване до потреб господарського, головню торговельного обороту. При тім отсе преторське право мало ще одну високу цінність. Кождий претор мусів "преторським едиктом" оповідати правні засади, яких хотів придержуватися. Він мусів оповістити його від себе хот

Проф. Старосольський: Держава і політ. право

по суті і приймає едикт попередника. Таким способом преторське право було піддаване безнастанній ревізії. Ця його частина, що повторювалася в кожному едикті, т. зв. "постійний едикт", "*edictum perpetuum*", стала нею тільки шляхом такого одобрювання цілим рядом преторів. Знова-ж необхідні "постійним едиктом" постанови преторського права, нові добавки до него, походили від того-ж претора, що стверджував "постійний едикт". В його особі сходилося ствердження старого і творення нового права. Це заставляло претора мати все на собі цілість права, загальні постанови. Дякуючи цьому, поодинокі правні постанови мусіли достосовуватися до інших, мусіли разом з ними складати логічну цілість.

Формально преторські едикти не були законом. Закон "*lex*" могли творити тільки коміції, відтак сенат своїми ухвалами. В дійсності, преторські едикти стали джерелом права. І власне, від коли побіч "міських" преторів стали "претори для чужинців" проводити спори горожан з чужинцями, та чужинців з чужинцями, своє преторське право одержало свій "універсальний" характер, що давав йому можливість бути правом не тільки старого Риму - міста, а діючим правом всієї імперії.

Імператори зразу-ж зрозуміли величезне значіння цієї творчості на полі права - і перебрали її в свої руки. Як колишні ухвали сенату "*senatus consulta*" зайняли місце ухвал народніх вібрань, так тепер, знову силою факту стали розпорядки пануючого "*constitutio principis*" формою законодавства. Це сталося зразу поруч з сенатськими ухвалами, далі замість них /: починаючи від 2.ст. перед Христом:/ . Шляхом інструкцій урядовцям /: "*mandata*" /: та рішень /: "*rescripta*" /: імператори впливали безпосередно на розвій права. Вони переняли в цім напрямі завдання народніх вібрань, сенату та преторів. В дійсності опинилося творення права в руках учених юристів. Вже перші імператори наділили найвищих юристів правом відповідати іменем імператора на питання, що в конкретних випадках має бути правом. Ці відповіді мали для суддів обов'язуючу силу, - тому вони мали в дійсності силу законів, вони творили право.

Старе право, що містилося в ухвалах сенату, народніх зібрань, в преторських едиктах, - воно підпало знову ревізії, яку переводили отсі вчені юристи - ~~фахівці~~. Перші століття монархії - це була справді "золота доба" юриспруденції не тільки римської, а взагалі. Вона виконала ще велику працю, якої остаточною висловом був, виданий імператором Юстиніаном /:534.р.по Хр.:/ "юстиніанський кодекс".

Зі становища римської держави ця правотворча грандіозна діяльність була чинником, що наближав до себе, коли не сплював в одно, людність всеї величезної державної області. Вона "уніфікувала" її культурно та улекчувала господарські взаємини. "Римлянин" в значінню підданого величезної імперії міг скрізь на величезнім її просторі почувати себе "дома", оскільки йшло про правне його становище. Але це значіння одного, спільного для всіх права, не зважаючи на всю його вагу, не було таке велике, щоби зрівноважити вплив інших моментів, які розривали державну єдність та приготувляли розпад імперії.

В межах імперії, не зважаючи на процес зрівняння та уподібнення, не були знищені старі окремішності, ані забулися стремління до звислення з накинutoї силою приналежності до імперії. В різних формах і при різних нагодах проявлялися вони. Сама Італія представляла собою країну з доволі одностійним характером. Стремління до політичного розпаду, що виростали зі старої поміщеплемінної ненависті, незабутої ворожнечі та кривд, проявлялися там в останнє в часи союзницької війни та горожанських воєн І-го століття до Христа. Відтак вони замовкли - безперечно також під впливом племінного перемішання людності, що відбулося тимчасом в Італії. Воно було в звязку з колонізацією, поселюванням військових ветеранів в Італії, масового припливу передусім італійської людності до Риму, та врешті з визволюванням незільників, які вникали в стару людність Італії. Нова людність містила в собі найрізномородніші етнічні елементи, - але старі племінні різниці та противенства були в ній затерті та забуті. Поза межами Італії зарисовувалися перед-

сім гострі різниці поміж східною частиною імперії та заходом. На сході - Греція перестала була бути політичним центром. Вона витала була колись Рим як визволителя з неволі. На протязі порівнявчи короткого часу пановання Риму встигло основно змінити грецькі настрої. В добу воєн в Мітридатом Греція, бодай її великі частини, розуміли, що це Мітридат приносить їм визволення, і заявили по його боці. Це дало притоку передусім Суллі жорстоко зруйнувати Грецію. З того часу занепадала Греція чимраз більше. Вона упадала економічно і вилюднювалася. Її процвітаючі колись міста пустіли. Вже не приходилося числити в Грецією як з силою. Безсилі політично Греки закинули думку про боротьбу. Вони обмежилися своєрідним "пасивним опором" в царині культурного життя. Вони не приймали латинської мови і поглидали все на Римлян як на варвар. Вони замкнулися в собі як небоєва, але переконана про свою вищість, "культурницька аристократія". Вони продовжували на Сході традиції вправді не геленської, але геленістичної культури, що народилася була з перехрещення грецької культури з орієнтальними. Круг цієї культури охоплював багаті східні провінції Риму: Азію, Єгипет, та краї, близькі до Чорного Моря. Цей світ, відмінний від решти імперії економічними умовами буття, традиціями та культурою, носив в собі також і відмінні політичні течії. Ці течії впливали і на само перетворення державного устрою Риму. Монархія носила на собі виразне "тавро" "східних" впливів. Крім цього вони скривали в собі небезпеку просто для єдності держави. В добу боротьби Антонія з Октавієм ця небезпека виринула зовсім ясно. Єдність римської держави удержалася тоді виключно дякуючи збройній перемозі Октавія. Самого джерела небезпеки ця перемога не усунула. Навпаки, вона окріпила це його прилученням до імперії нових країн на Сході.

Що до західних провінцій Риму, головнo Іспанії та Галії, то дякуючи культурній вишчости Риму в них ішов скоро процес асиміляції в державним центром. Його зовнішнім проявом було поширення латинської мови. Правда, в Га-

лії ще в 2-гій ст. н. Хр. тільки частина людності говорила по галійськи. Сила жреців - друїдів, що були носіями власної галійської культури та політичних традицій, була зломана. Особливо південна Галія була покрита численними римськими крільоніями. В північній теж військові оселі - табори були осередками, що розросталися опісля в міста. Людність зв'язано економічно та культурно з життям всієї імперії. Галійці були сильно заступлені в римській армії, яка стала була окремою суспільною верствою, та служба, яка відкривала шлях до "горожанської" кар'єри. Галійські міста стали торговельними та промисловими центрами й оставали в живих взаєминах з рештою імперії. Римські поселенці по селах перемішувалися з місцевим населенням. Такий-же процес перейшла ще раніше та скоріше Іспанія. Скорізь пройшов процес економічного та культурного піднесення країни, разом з латинізацією її. Але ніде цей процес не довів до повного зрівняння провінцій з Італією. Як сама латинська мова, змінившись під місцевими впливами, ставала основою для витворення нових мов, - так і все життя цих провінцій розвивалося, хоч і під сильним впливом Риму, та все-ж власними шляхами. Західні провінції змінюють під впливом Риму своє "індивідуальне обличчя", але не втрачають його. В економічному відношенні, вони, що були зразу тільки предметом, який Рим використовував безоглядно, унезалежилися. Згодом вони стають суперниками Італії, а власне небезпечними суперниками. Так напр. вони розвели в себе продукцію винограду так високо, що вона стала погрожувати Італії. Декрет Доміціана, яким заборонено управу винограду в провінціях, вказує на те, що Італія не могла вже остоятися в конкуренційній боротьбі і її продукція мусіла ратуватися штучно. Економічна сила неминуче вела за собою і скріплення політичного значіння провінцій. Воно не мусіло проявлятися зарав стремлінням до відірвання від державної цілості. Але, коли інші моменти, внутрішні, та зовнішні, захитали державну будівлю, то і західні провінції були підготовленими для цього, щоб усамостійнитися й дати основу під зовсім нові державні твори.

Внутрішнім таким моментом була чимраз більша слабкість Італії. Коли Італія перестала бути - зразу фактично, відтак і формально, - центром держави, коли цей центр перенісся на схід, західні провінції скоро перестали бути "провінціями".

Зовнішніми причинами розпаду римської імперії був ростучий напір ворожих народів зі сходу та півночі. Остаточна неможливість оборонити безкінечно довгі границі імперії була результатом з одного боку ростучої сили напору, з другого - все маліючих внутрішніх сил імперії. Що до першого, то помімо всіх цих причин, які викликали велику "мандрішку народів", що кидала чимраз нові хвилі на римську імперію, треба піднести ці зміни, які сталися у відношенню Риму до його варварських сусідів. А власне, на протязі століть отсі сусіди піднеслися, - коли не культурно, то бодай "цивілізаційно". Самі довгі війни з Римом навчили їх чимало, передусім оскільки йде про воєнну справу. Більше це вони навчилися на римській службі, в рядах римської армії. Безкінечна перевага високої цивілізації над варварами, яка дозволила була Цезареві завоювати Галію та дала перемогу над Германами, - не існувала вже в добу упадку Риму. Різниця, бодай в області воєнної штуки, вирівнялася. Рим не мав вже за собою цієї переваги, що могла би вирівняти собою низкість чисельної сили.

Що до упадку внутрішньої сили Риму, то упадок Італії економічний та політичний не був би мав такого значіння для імперії, якби розвій не-італійських областей міг зрівноважити його. Але цей розвій не приніс державі того, що могло би бути трівкою та сильною основою її буття, як держави. Він не дав імперії досить сильної економічної та досить сильної суспільної верстви, що була би звязана з державою тісно своїми інтересами, що була би спосібна і мала би справжню бажаючу та енергію боронити імперію з годину небезпеки. В першу добу республіки така верства була і давала Римові його силу. Дальша внутрішня історія Риму, це зі становлення державної сили постійний упадок такої верстви, - особливо виразний, коли брати під ува-

гу ріст імперії. Можна сказати, що починаючи від I-го століття до Христа Рим держиться неначеб-то штучно, дякуючи досконалім техніці своєї зовнішньої і внутрішньої політики. Сам перехід до монархії був таким "технічним" засобом перебороти внутрішню слабкість. Історія самої монархії показує далі ще безнастанне удосконалення цієї "державної техніки". Дякуючи їй, катастрофа Риму відтягнулася на декілька століть. Вона повинна би була наступити значно раніше, як би про існування імперії було річало само тільки питання її внутрішньої життєвої сили.

Слабкість Риму лежала в добу монархії - більше ще як в добу республіки - в глибоких недостачах суспільного поділу її людности.

В. СУСПІЛЬНИЙ СИПАД ЛЮДНОСТІ.

В періоді, про який мова, трудніше представити повнотою поділ на суспільні верстви всієї людности імперії. Величезна імперія охоплювала країни дуже різномірні також з точки погляду суспільного складу людности. В різних провінціях римське пановання застало різні, історично складені суспільні наверстовання і само завойовання не скрізь однаково впливало на розвій суспільних відносин. Через те поодинокі частини імперії різнилися поміж собою своєю суспільною структурою. Але ці місцеві різниці не мають рішачого значіння для картини, яку представляла імперія як цілість. Можна, не зважаючи на них, звернути увагу тільки на ті, більш виразно зарисовані суспільні верстви, існування або брак яких надавав характер устроєви та діяльності державної цілості. Бо не зважаючи на те, що влада перейшла в рук правлячих частин громадянства в руки одиниці - монарха, поставленого формально понад громадянством, - в дійсності монархія все мусіла спиратися на певних верствах цього громадянства. Залежною від цього, які це були верстви, на які могла монархія спиратися, була і доля монархії та імперії.

Таких суспільних груп, що своїм політичним визначенням вибивалися на перше місце, було кілька. А власне, це була державна висока бюрократія, далі власники промислового, торговельного та земельного капіталу, військо, врешті суспільний низ, що не зважаючи на ці різниці находився увесь в однаковому положенні, та ставав суспільно чимраз більше диастайною верствою.

У р я д н и ц ь к а а р и с т о к р а т і я .

Другий раз на протязі історії витворилася доба монархії пануюча суспільно кляса урядничої аристократії. Перший раз, вона повстала з влиття патриціїв з найбільш впливовими плеейськими родами. Нове високе урядництво, що в монархії заняло місце старої "*novitas*", овстало тем шляхом поширення привілею високих урядів на нові кола людности. В принципі, стали "уроджені" носії високих урядів оставали на далі осередком цієї верстви. На ділі, перовнальний склад її змінився так дуже, що нові елементи одержали повну перевагу над старими. ова урядницька аристократія різнилася своїм складом більше від своєї попередниці, чим ця станя від патриціївської.

Внутрішня історія монархії, це в великій ірі історія взаємин імператора та сенату, разу панував в цих відносинах дуалізм: відмеовані одна від другої головні на територіяльній основі дві окремі сфери ділання. Відтак еревага пересувається на бік імператора і решті сенат стає тільки одним з підчинених імператорови органів. В звязку з цим відбувається і сформовання нової бюрократії. В межах ідомства сенату існували зразу далі старі адістратури і доступ до них був вільний тільки для сенаторів. Натомість імператори в круі ділання, що до них належав, не то що не язалися отсим порядком, але свідомо та полідовно творили своє урядництво з не-сенаторських елементів. В імператорських провінціях, правлінню імператорським майном, передусім емельним, врешті на імператорському дворі,

урядовцями є в перших часів монархії передусім кіннотчики. Це і зрозуміле. Монархія вийшла з боротьби з сенатом. Вона не могла послугуватися навіть і після перемоги сенаторами, що все були носіями, коли не прямо республіканської ідеї, то бодай опозиції в межах монархії. З другого боку - кіннотчики це був елемент освічений, багатий, зручний і рівночасно політично опортуністичний: все те були прикмети для єдиначної влади дуже бажані. Покликування своїх урядовців споміж кіннотчиків стало правилом. Воно не було правилом, що вказало би імператорів абсолютно. Вони виходили не раз поза верству кіннотчиків і утворювали своїми урядовцями і визволенців, і навіть невільників, - особливо, коли йшло про двірські уряди. Але такі покликання були тільки виїмками, хоч іноді і чисельними. Головну основу імператорської бюрократії творили, особливо починаючи від кінця 1-го століття перед Христом кіннотчики. Серед них займало 5.000 "наділених конем від держави" привілейоване становище. Позаяк отже наділення було в руках імператора, то імператори користувалися ним іноді, щоб протегувати собою визволенців, провести в ряди кіннотчиків та відкрити їм шлях до урядів.

Передумовою для досягнення високих урядів була військова служба, та в ній вищі старшинські ступені. Тільки хто займав вже вищі старшинські посади, міг посягати по вищі цивільні уряди. - Згодом вимагається від урядовців і інших ще, особливих кваліфікацій. А власне, з розвитком законодавства стало виконання урядових завдань немислимим без докладного ознайомлення з ним. Починаючи від 2-го століття перед Христом стає знайомість права необхідною для досягнення деяких високих посад. Вони стають доступними тільки для правників. Число таких посад росте - в міру цього і цісарське урядництво стає верствою спеціально рутинованою, підготовленою теоретично для свого заняття. Цей момент причинився немало до цього, що ця верства стала замкненою групою. До її кола міг дістатися тільки, хто мав достаточний час і матеріальну можливість досягнути потрібної освіти.

В старій республіці високі урядові посади були безплатні, почесні. Ця засада обов'язувала і далі в межах урядів сенатського відомства. Натомість імператорські посади були платні. Зразу ця платність урядів була так би мовити тільки фактична. Згодом вона стала законно визнаним принципом і високість платежів була означена законом. Імператор Гадріан упорядкував на ново систему та високість платень. Урядовці найвищих ранг одержували по 300.000, 200.000, 100.000 та 60.000 сестерціїв. Це було дуже високим приходом. Взагалі й нижші імператорські урядовці одержували порівняючи високі суми. Бюрократія була в суспільній ерархії високо поставленою, економічно добре забезпеченою верствою.

б. В і й с ь к о.

В добу республіки, особливо в останній її період, військо стало чинником, з яким треба було серйозно числитися в публичному житті. Але тоді не приходилося говорити про військо як про окрему суспільну верству. В добу монархії відносини змінилися з цієї точки погляду основно. Доконалися зміна, зв'язана зі зміною цілого суспільного та політичного устрою імперії. Армія відокремилася, стала замкненою в собі частиною суспільства з власними інтересами та власним становищем в справах державної політики. Першим виразним етапом в цій еволюції була військова реформа Марія. Вона зложила принцип, що армія це частина заступленого в центуріях загалу горожан. Доступ до армії відкрився для всіх. Зразу діялося це таким способом, що охочим надавано горожанство, щоб вони могли увійти в армію. Далі, від Августа відкрито принципово доступ до армії не-горожанам. Армія - особливо на сході - ставала своїм складом не-римською та не-італійською. Разом з тим військова служба в чимраз більшій мірі ставала заняттям "фаховим". Вона була джерелом удержання та зарібку і шляхом до забезпечення на старші роки: для старшин вона відкривала урядницьку кар'єру, для загалу вигляди одержати земельний наділ в якій-небудь колонії. Обов'язком та тягарем вона оставала тільки для цих частин людности,

які вона відривала від праці на рілі чи в промислі, себ то власне для економічно продукційних кол. Армія змінила таким чином свій характер. Вона відчужилася від решти людности, стала організацією професіоналів - а власне професіоналів, чим далі тим більше чужих решті людности походженням і культурою. Колишня внутрішня єдність римських легіїв належала до минулого. Особливо поміж частинами армії, що стояли на сході, та західними легіями була глибока прірва, викликана їхнім етнічним складом.

Важне з точки погляду римської держави було передусім те, що армія стала своїм складом чужою Італії. Бо-ж Італія - це був все ще центр держави, без якого римська імперія не могла існувати як цілість. В перше століття монархії мали бодай західні легії в своїх рядах досить велике число Італійців. Цій обставині треба приписати, що іспанські та галлійські легії не остали байдужі на жорстокі вчинки останніх імператорів першої династії. Під проводом Гальби вони вирушили на Рим та поклали кінець панованню Нерона. Коли Гальбу скинули та взяли преторіянці, вирушили проти винесеного на престол преторіянцями Ота надренські легії під проводом Вітелія. Проти него винесли легії Сирії та Єгипту Веспасіана і перемогли. І Веспасіан власне закінчив те, що почалося було реформою Марія. Він призвав Італійцям привілей вольности від обов'язку військової служби. Тим був перейдений останній етап: від виключного привілею римського громадянина нести військову повинність до перекинення її всеціло на людність римських провінцій. Наслідком цього римська армія стала своїм внутрішнім складом не-римською. Сталося те, що було "початком кінця" всіх старих держав. Зброя перейшла в руки чужих наемників.

Привілеєм Італіків остала покищо служба в імператорській гвардії, в когортах преторіянців, що несли службу коло двора та особи імператора. Починаючи від імператора Тиберія /:14. - 37. по Христі:/ отсі преторіянці, поміщені в укріпленім таборі в самому Римі, стали становити окрему, виразно привілейовану групу серед армії. Вони були з одного боку

цією силою, на яку спиралися імператори, з другого боку - безпосередньою загрозою для самих-же імператорів. Скинення микі Гальби було початком цілого ряду подібних виступів преторіанців. Імператори старалися протиставити їм комонні частини своєї гвардії, складені з Галікців та Герман. Це не все вдавалося. І воно не усувало, а ще підкреслювало небезпеку, якої найякішим висловом були преторіанці. Це була небезпека відносин, коли армія виділилася з населення як окрема, замкнена група, все готова встрявати в хід справ держави.

в. М і щ а н и.

Під цєю назвою, ізза браку іншої, відповідної, треба розуміти заможні верстви людно-сти імперії, що не входили в склад урядницької аристократії. Це були купці, промисловці та землевласники. Вони всі, в тім числі і землевласники, мешкали в численних містах імперії і вони були цією верствою, що "надавала тон" в житті цих міст. Тому й охрещуємо їх назвою "міщан", хоч вона не досить ясно означає характер цієї верстви.

Ця верства займала суспільне становище приблизно таке, яке займали первісно кіннотчики. Своїм походженням вона була дуже неоднорідна. Значний процент становили серед неї визволенці та їх потомки. Вона була - особливо по провінціях - елементом, на якому передусім спиралася фінансова політика імперії. Політично ця верства не приймала визначної участі в справах, що відносилися до життя імперії як цілості. За те вся її енергія була звернена на справи локальної міської політики. Її амбіції вичерпувалися в справах місцевого міського самоврядування, в суперництві відносно урядових посад та проводу в міському правлінню, яке імперія їм залишала. В цім напрямі та в цих межах ця верства людно-сти була справді дуже діяльна і творча. Міста, в першу чергу італійські, та міста близьких провінцій - в добу монархії находилися в розцвіті. Їхня адміністрація стояла

дуже високо і була доволі всестороння. Ці міста не могли би соромитися перед модерними, оскільки йде про улаштування "суспільної опіки" - як захисти для сиріт та немічних і діяльність на полі культури : театральні вистави, публичні виклади і т.д.!, поліції безпеки, огневої поліції, санітарних та естетичних улаштувань. Особливо на останньому полі ці міста зробили дуже багато. Їхні водопроводи та каналізаційні системи були поведені дуже доцільно і з технічного боку зразково. Публичні купальні були висловом дбайливості про гігієну в житті також і не-заможної частини людності. Що-ж відноситься до естетичної культури, то храми, амфітеатри, фонтани та численні публичні будівлі, все те розмальоване та прикрашене статуями, дають свідectво про розвинені естетичні потреби.

Розуміється, не йде тут про оцінку культури цієї римської доби по суті. Вона була в багатьох низша грецької. Греки мали право дивитися згорда на Римлян, на їхнє замишування до жорстоких та грубих ігор, на їхнє нерозуміння н.пр. глибини старої грецької трагедії. Тут йде про характеристику суспільної верстви, яка по містах імперії була носієм публичного життя. Для цієї характеристики важна отця дуже жива і дуже всестороння діяльність на полі міського самоврядування, в цій також діяльність для заспокоєння дуже розвиненої потреби в життєвій розкоші, якою є естетичні враження. Все це є доказом - так би мовити - зьлокалізованості політичних інстинктів цієї верстви. Її інтереси були таким чином ненавчє то відвернені від справ загально-державних. Коли зважити, що поза пануючою бюрократією ця власне класа представляла собою економічну силу, інтелігенцію, організаність та рухливість, то ясно, що для імперії наведена характеристика мала чимале значіння. З одного боку - вона розв'язувала руки імператорам. Вони не могли в загально-державних справах числитися з цією частиною населення, яка одинока була би тоді могла стати політичною силою. З другого боку - на тлі цієї пасивності у відношенні до загально-держав-

них справ росло значіння війська та бюрократії. Збільшувалися і їх завдання. Дбання про цілість імперії лежало виключно на них. Історія показала слабкість держави, в якій тільки бюрократія та військо є носителями ідеї цілості.

г. Суспільний

Як в останню добу республіки - три різні суспільні верстви знаходилися "на дні" і в добу монархії. Це було дрібне селянство, невільники та міська голота. В першу чергу ішов розвій в цьому-ж напрямі, що і в попередній добі. А власне, Селянство, що колись становило загальності не тільки Риму, але всіх країв Середземного Моря, - упадало чимраз більше. Реформи, все законодавство та колективізаційна політика зупиняли хвилево цей розвій, - але він ішов далі. В конкуренції з латифундіями, що жили працею невільників, вільні дрібні хлібороби не могли удержатися. Вони попадали в економічну залежність від великих землевласників, випродували свою землю, ставали арендаторами її та зрешті зобов'язаними до панщини кріпаками.

Невільники знаходилися в перші століття монархії в становищі такому-ж, як і перше. Можна сказати, що це становище погіршало ще. Зріст імперії, а разом з тим і зріст та централізація її збройної сили робив просто безглядною всяку думку про визволення силою. Ясною була повна безнадійність положення. Система використання невільників та поведіння з ними остала незмінною. Вона стала хиба ще більш викінченою. Це була система казарми з необмеженою властю над невільниками їхніх дозорців. Щойно, коли устав приплив невільників та коли їх скількість стала маліти, змінилося їх положення. Вони стали дорогі - і те накинulo власникам konieczність поступати з невільниками економічно, не винищувати їх надмірною працею, недостаточним харчем, страшними умовами життя. Та сама обставина заставила власників дозволити невільникам жити в унормованих подових відносинах та мати власну родину. Для цього поселено їх на земельних наділах з обов'язком

праці для їх властителя. Це було становище, на якому наїшлися були дрібні селяни. На ній зішлися, підіймаючися суспільно, невольники з селянами, яких становище понизилося.

В останні століття монархії творення цієї нової суспільної верстви було закінченим. Становили її "кольони". Суспільно їхня залежність проявлялася обов'язком праці на користь пана, якого вони не могли самовільно покидати. Вони не могли ставати самі перед судом, тільки "пан" мусів їх там заступати. В дрібних цивільних та карних справах пан був над ними суддею. Врешті в податкових справах заступав їх пан перед державою. Таке становище було закінченням розвою двох суспільних груп в римській імперії, селянства та невольництва.

Окреме місце займала в житті римської імперії дуже численна - передусім в самому Римі - убога та неспосібна заробляти людність, переважно бездомна голота. Вже в останньому періоді республіки вона була дуже численна. Тепер її число ще значно зросло. В Римі воно було особливо велике. Але разом з тим чисельним ростом - ця голота втратила і те політичне значіння, яке мала за республіки. Тоді в неї були ще традиції її ролі на народних зібраннях. В боротьбах політичних партій партії та їх провідники забігали за ласку юрби. Їй доводилося і фізичною силою рішати іноді про вислід політичних змагань. За монархії народні зібрання втратили своє значіння і згодом взагалі перестали існувати. Про політичний провід в державі рішала сила війська, проти якої фізична сила неозброєної голоти була без значіння. Для імператорів голота Риму могла стати неприємною, коли н.пр. підчас урочистих виступів репрезентований нею "народ" не привітав імператора досить ентузіастично, або і дозволив ще собі свистати або видавати глумливі оклики. Але це була тільки неприємність. Небезпеки бути не могло, бо самі тільки преторіанські когорти вистарчали, щоби кріваво відбити якийнебудь ворожий виступ міської юрби. Впрочім для викликання в "народі" бажаних настроїв оставало 150.000 споміж цієї голоти постійно на утриманні ім-

ператора.

Решта, всео загаль цієї ерби був теж фактично на удержання держави. Від неї він отримував "хліб та ігрища" - і цим вдовольнявся. Голода Риму та інших міст додавала - так би мовити - "кольориту" побуту доби монархії. Вона була дуже коштовним "необхідним злом" держави. Не була вона суспільною верствою, в яку приходилося би серйозно числитися.

Г. Став в пізнішу добу монархії.

Розвій поодиноких верств людности дав в своєму результаті ось-яку суспільну картину римської імперії. Середня верства, що постійно убожіла, особливо починаючи від 2-го століття п.Хр., врешті перестала існувати як верства, що впливала би на загальний характер суспільства. Цей характер проявлявся в існуванні "крайностей", суспільного низу та верхів. Одні та другі складалися з різних груп, але різниці поміж ними були другорядними, порівнюючи з загальним поділом суспільства на отсі дві головні верстви. Цей поділ на "особи достойні", "*personae honestiores*" до яких зачислялися сенатори, кіннотчики, урядовці, старшини і т.д., та на "осіб посполитих", "*personae humiliores*", був дуже гострий. Навіть система кар робила різницю поміж одними та другими.

Далі - поділ цей на суспільні верстви закростенів. Перехід з одної верстви до другої став дуже трудним. Верстви ці стали дідовичними станами. В першу добу монархії перехід з низшої до вищої верстви був явищем частим. Імператори виносили часто навіть своїх визволенців на високі урядові становища та поповняли особами нижших станів ряди сенаторів та кіннотчиків. В пізнішу добу це не траплялося. Стани стали дідовичними - по часті формально-правно, а по часті фактично, силою обставини, що дідовичним було майно, а майно давало можливість приготовитися для урядницької чи військової служби. З окрема що до війська, то також нижші військові ранги стали фактично дідовичними. Це оставало в звязку з до-

зволем для військових женитися. Військові табори стали оселями, де жив окремий "стан" римської імперії, найнижча частина пануючої верстви.

Також і приналежність до суспільного низу стала фактично дідиною. А власне, "кольони" переймали по батьках їх земельний наділ а разом з ним і суспільний стан батьків.

Таким способом суспільство римської імперії одержало дуже виразне обличчя. Воно було поділене глибокою прірвою на дві, дуже нерівні частини. Порівнюючи тонку верству "пануючих", та дуже широку - суспільно поневолених.

В. В Л А Д А.

а. І м п е р а т о р.

В добу коли монархія прийшла в заміну республіки, Рим стояв в живому, ворожому контакті з монархіями Сходу. Можна би думати, що Схід підповів Римови ідею єдиновластя та зводити причини його перемоги до ідейного впливу Орієнту. Це було би помилково. Єдиновласте в Римі було наслідком відносин, що склалися в самій римській імперії. Безперечно, Схід впливав на розвій подій в Римі. Сліди цього впливу, особливо в пізнішу добу монархії, є виразні. Але в своїй основі римська монархія була твором самого Риму. Її істота була - особливо зразу - глибоко відмінна від орієнтальної деспотії.

Історія переказує, що безпосередньою причиною упадку Цезаря було те, що він своїм захованням образив республіканські почування Римлян. Він виступав як "король" і тому загинув. І згідно підчеркують історики те, що Октавій Август умів тактовно виминати все те, що могло би було провокувати Римлян. Як би воно не було, монархія Августа мала особливий характер. Вона заховувала недоторченими республіканські форми та установи - і рівночасно була єдиновластям в повному розумінню слова.

Два моменти характеризують істоту становища, яке заняв імператор в державі. Його влада, це було об'єднання в одних руках ста-

Проф. Ф. Ф. Старосольський: Держава і політичне право. Частина I. 19.

рих, існуючих республіканських урядів. Цезар ішов був в цім напрямі дуже простолінійно, зробивши себе досмертним диктатором. Позаяк установа диктатури була винятковою, була властиво часовим завішенням всего республіканського устрою, то й тенденції Цезаря стали через те дуже "прозорими". Октавій був зручніший. Він не задержав диктатури, ані навіть уряду конзуля. Він задержав "тільки" як проконсуль командування над армією. Крім цього він став досмертним людовим трибуном та найвищим республіканський, зробили його, дякуючи об'єднанню їх та досмертності, дійсним "прінсепс", себ то першим в державі, єдиновластцем. Друге, що характеризує цю монархію, це обставина, що ці уряди Август одержав з рук сенату та народного зібрання. Він був отже тільки обраним досмертно "магістратом", республіканським урядовцем.

Титулатура була обрана теж дуже зручно. Цезар прийняв був титул "божеського", "*divus*". Октавій назвав себе - на просьбу сенату - тільки "імператор" та "августус". Перший титул означав тільки владу, що прислужувала найвищим республіканським урядовцям. Самого титулу могли уживати полководці аж до відбуття призначеного їм тріумфу. Октавій прийняв цей, сам собою республіканський, титул досмертно. Титул "август" означав тільки шановність. Обидва стали згодом спеціальними титулами римських монархів. Зразу була монархія з формального боку тільки продовженням республіки, тільки особливою комбінацією на основі існуючих республіканських установ. З цього боку перехід від республіки до монархії пригадує перехід Риму від королівства до республіки, і тут і там ми бачимо зміну існуючого тільки в розмірах, які вистарчали, щоб вона була істотною. Поза цим і тут і там остають незміненими старі форми.

Що до суті, то римська монархія являється в своєму першому періоді монархією обмеженою. Владу монарха розтягалася тільки на круг діяння, прив'язаний до республіканських урядів, що були в руках імператора. А власне, до компетенції, які прислужували цим урядам раніше,

треба дочислити ще найвищу судейську власть в цивільних та карних справах. Її признав імператорови сенат, звязуючи її з урядом трибуна. В цьому лежить глибока різниця поміж римською монархією та орієнтальною. Там джерелом влади є сам монарх, його особа, і власть сягає так далеко, як далеко монарх може і хоче її розтягнути, вона там необмежена. В Римі джерелом влади - воля "народу" - і сама власть річево означена та обмежена.

Зразу вона була дійсно обмежена. Широкі поля діяльності державної влади остали поза компетенцією монарха. Вони підлягали власті сенату. Історія римської монархії - це в великій мірі історія боротьби її з сенатом.

В руках сенату остали поки-що дуже широкі компетенції. Передусім належала до него вся фінансова адміністрація держави. Цезар перебрав був її в свої руки, Октавій залишив її сенатови. В звязку з цим сенат назначав намісників провінцій та високих урядовців для Італії. Врешті був сенат найвищою законодавчою владою. Він став нею зразу /:за Октавія:/ поруч народного зібрання. Слідуючі імператори стали чимраз рідше послуговуватися зібраннями для ухвалення нових законів, вдовольнячися для цього ухвалою сенату. Формою закону стала замість ухваленної народнім зібранням "*lex*" - "*senatus consultum*", ухвала сенату. В тому напрямі сенат поширив свій круг ділання порівнюючи з добою республіки. Далі сенат задержав в перші часи монархії правління частиною провінцій. Він правив "сенатськими" провінціями через установлену собою ієрархію урядовців - імператор правив іншими, "імператорськими". За перших імператорів сенат задержав теж в своїх руках справу поповнювання своїх рядів. Це належало до обсягу ділання цензора. Цей уряд оставав в руках самого сенату, сенат назначав цензорів. Щойно імператор Доміціян обняв і задержав уряд цензора для себе, чим незалежність та становище сенату було остаточно підкопане.

У відношенні до імператора становище сенату було зразу доволі сильне. Перші імператори числилися з опінією сенату, який в справах державної адміністрації виконував навіть свого

рода контролю. Сенат впливав зразу і на покликання нового імператора. Так було по смерті Тиберія та Нерона. І в цьому напрямку значіння сенату упало в зв'язку з перебранням цензури імператором. Від тоді склад сенату залежав виключно від імператора. Хоч формально не змінився устрій римської імперії, якого творцем був Октавій, то в дійсності вся власть опинилася в руках імператора. Сенат став тільки приділеною імператорови "державною радою", якої ухвалами імператор не був вязаний. В законодавстві місце сенатських ухвал заняли "декрети" імператора. Адміністрація імператорська стала в прискореному темпі брати верх над сенатською. Питання наслідства трону було вирішене шляхом адопції, яка відбувалася за згодою війська. Римська імперія, що в перші часи після республіки була ще до форми правління чимсь в роді "обмеженої монархії", стала починаючи від Домиціана державою правленою абсолютно імператором. Імператор став від тоді спиратися виключно тільки на одну силу, на армію.

Зовсім явно та не стараючися заховати старі форми імператор Септілій Север /:193. - 211. по Христі:/ відняв обезсиленому сенатові останки його значіння. Він заступив остаточно ухвалу сенату, як форму закона, цісарським розпорядком. Судові та адміністративні компетенції сенату він переніс на імператорських урядовців. Врешті він переняв останки скарбової адміністрації, які були ще в руках сенату. Як сказано вище, Октавій залишив державну скарбницю в руках сенату. Згодом, в міру росту позиції імператора повстала поруч з цією державною скарбницею скарбниця імператора, "*fiscus Caesaris*", та ще приватна його скарбниця /:"*patrimonium*"/, в яку впливали такі приходи, як записи імператорові і т.п. На протязі перших двох століть монархії постійно зростав "фіскус" коштом державної скарбниці. Вже те саме, що головним джерелом доходів останньої була Італія, яка постійно убожіла, ставило її в гірше положення проти фіскуса, в який пили приходи з багатого Єгипту. Крім цього деякі роди доходів, що пили первісно до державної скарбниці, напр. деякі податки з самої-ж Італії та інших сенатських провінцій, перенесено

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316**

до фіскуса. Север зліквідував зовсім ту скарбницю. Її місце заняв фіскус, з якого виділено як окрему скарбницю приватне майно імператора.

Значіння сенату було остаточно зломане. Безуспійно старався імператор Север Олександр /:222. - 235. по Христі:/ піднести значіння сенату та протиставити його своєволі війська. Ще раз після довголітнього хаосу по смерті Каракалли старався сенат стати активним чинником в державі. Ця спроба покінчилася тим, що імператор Галлус виключив senatorів від вищих військових посад. Боротьба сенату з монархією була остаточно покінчена.

За те виросла для імператорів інша небезпека. Вона впливала неминуче із умовин, серед яких виникла була монархія, та із засобів, яких вона була змушена уживати, щоби удержатися. Цєю небезпекою було військо. Від перших початків монархії армія була її союзницею в цьому розумінні, що весь її інтерес як групи був зв'язаний з монархією як формою правління. Особливо реформа Веспасіана затіснила цей зв'язок. З моментом, як ця реформа усунула з армії останки італійських елементів, в армії мусіла запанувати виключно станово-військова "точка погляду", дуже далека від цієї, якою жили колись римські легії. З боку армії не було небезпеки республіканського перевороту. За те стала армія носієм з одного боку особливих "партикуляризмів" поодиноких її частин, з другого - особистих амбіцій поодиноких полководців. Вона стала чинником, що насаджував та скидав імператорів, при чому моменти "політики", в розумінні боротьби суспільних та політичних інтересів людности імперії не мали ніякого значіння. Роль цю переймали на себе по черзі різні частини армії. Найчастіше вона була в руках "преторіанців", особистої сторожі імператорів. Вони стали постійним виконавцем плянів, що родилися серед двірцевих змов та інтриг. Починаючи від останніх літ 2-го століття по Христі не вмирав майже жаден імператор інакше, як з рук війська або в боротьбі з винесеним військом противником. На протязі 20-ти літ після замордовання Олександра Севера змінилося таким способом 12 імператорів.

Цей зв'язок війська з монархією як приносив непевність становища кожного імператора, так з другого боку звільняв його від всіх цих обмежень, політичних, правових та психічних, якими відначалася римська монархія в своїх початках. В боротьбі за трон, яка відбувалася не на тлі якихсь широких суспільно політичних течій, а виключно в ім'я особистих амбіцій, в якій не було ніяких загальних гасел ні програм, в якій рішала виключно фізична сила без ніякого "ідейного" підкладу, в такій боротьбі мусіла і сама установа монархії змінити свій первісний характер. На тлі загальної політичної безсильності всего суспільства, вона являлася одинокою дійсною силою а власне, оскільки почувала за собою армію, силою нічим необмеженою. Успіхи в зовнішніх війнах, що велися майже безпереривно на всіх довгих границях імперії, та які, не зважаючи на різні невдачі, кінчилися на загал щасливо, зі свого боку скріпляли те почуття всемогучості, яке відповідало внутрішньо-політичним відносинам. Монархія прибирає чимраз виразніше характер необмеженої, військової деспотії. Республіканські форми стають зайвими. Розуміння становища імператора як найвищого урядовця з волі народу стає анахронізмом. Імператор є ним дякуючи тільки силі. У відношенню до "народу" він відчуває свою над ними безконечну вищість. Імператори не посягають вже по республіканські уряди, конзулів і т.п. Становище імператора стає без них а само собою найвищим та найсильнішим в державі. Зовнішню, вони приймають титул "божеських". Уже в 2-гому столітті по Христі починає ширитися офіційний божеський культ імператорів. В змінній та технічно більш досконаліш формі воскресла в Римі старорієнтальна деспотія.

Остаточно доконалася ця переміна реформою, яку перевів Діоклеціян /:284. - 305. по Христі:/. "Конституція" його остаточно відняла сенатови значіння центральної політичної установи. Сенат став тільки "міською радою" в Римі, та в новій столиці імперії - Візантії. Навіть як прибічна рада імператора існує не він, а інше тіло, "консисторія". Імператор став найвищою владою не тільки

в значінню влади, що об'єднала всі найважливіші компетенції, але як найвище та одинокє джерело всеї влади. До него належить власть не тільки в певних, означених, виразно перелічених напрямках, як було в першу добу монархії. Навпаки. До імператора належить те пер принципово вся власть. Нема області життя, на яку ця власть не розтягалася би, або не могла розтягатися. В послідовному проведенні цієї думки Діоклеціян піддав власти імператора і справу наступства. Це питання вирішувала досі все фактично боротьба. Діоклеціян підніс до значіння правової установи назначування імператором наслідника. Вже давніше були такі спроби назначування в особі співрегентів, майбутніх наслідників. Діоклеціян установив це нормальним способом вирішення питання наслідства. Тільки на випадок, як би наслідник не був назначений, мала вирішати це питання рада, зложена зі старшин головної ставки та найвищих дворських урядовців. Вже за наслідника Діоклеціана Константина заступлено цей спосіб просто заведенням дідичності.

Римська монархія в цьому остаточному своєму виді наблизилася - як сказано - до типу староорієнтальної деспотії. Що так сталося, це пояснює м.и. і ця обставина, що країни, в яких ця форма правління була далі, ще нормальною, переважна частина старого Сходу находилася тепер в межах римської імперії. Ця імперія стала територіально напів-орієнтальною. До того східні її частини були якраз найбагатшими і - порівнюючи з західними та північними провінціями - найкультурнішими. Природно, що "точка ваги" життя імперії пересувалася на схід. Внутрішню, те пересунення проявилось м.и. розвитком форми правління імперії. Зовнішнім його знаком було переловлення столиці в Риму на схід. Діоклеціян переніс її до Солони, Константин до Візантії, яка стала Константинополем.

В зв'язку з обговоренням становища імператора треба згадати ще одну, зроблену Діоклеціаном спробу. Він поділив був імперію на чотири частини. На чолі кожної поставив окремого володаря, якого становище було в дійсності

незалежним. Як "августус" він задержав східню частину імперії та верховний нагляд над рештою володарів. Італією та Африкою правив "ко-августус", що був zarazом майбутнім наслідником діоклеціана. Західні провінції та Іллірія одержали володарів з титулом цезарів. Ця реформа була ясним доказом безсилля імператора; признанням неможливості правити з одного центра всею величезною імперією. З другого боку, оскільки йшло про головного імператора, вона збільшувала ще відлеглість поміж ним та людиною. Цей імператор, що для людини находився десь ще понад "цезаром" чи "співавгустом", мусів для неї ставати чимсь на-пів містичним, якоюсь нематеріальною ідеєю. Константин зліквідував поки що цю реформу. Але її оба елементи проявляли те, що наближалися як історична неминучість: розпад римської імперії та народини для її західньої частини "ідеї римського цісарства", іменно як "ідеї". Реальні сили, що за нею скривалися та користувалися нею, не мали нічого спільного з колишнім цісарством цезарів та августів.

б. Організація владного апарату.

Зовсім иншого роду моменти рішали в добу римської монархії про організацію владних органів, як в добу республіки. Тоді рішачим творчим моментом була суспільно-політична боротьба - передусім боротьба патриціїв з плебеями. Це була боротьба за владу в державі, що родила уряди та означала їх круг діяння та компетенції. Кождий республіканський уряд це був один з етапів в цій боротьбі і кождо-часна організація влади була відбиттям відношення суспільно-політичних сил в республіці в даний історичний момент. Зовсім інакше було в добу монархії, особливо від коли вона закріпилася. Безпосередний зв'язок поміж суспільними відносинами та суспільною боротьбою і організацією урядів був тепер перерваний. "Владю" був тільки імператор. Безпосередні відношення поміж суспільними течіями та владою - це були взаємини поміж ними та владою

імператора. Тільки імператорська влада реагувала безпосередньо на відношення суспільних сил в імперії. Інші уряди були тепер тільки імператорськими урядами, були "апаратом", при допомозі якого він виконував свою власть. Через те зовсім інші моменти впливали тепер на організацію урядів. Істнування такого чи іншого уряду, такі чи інші його компетенції не були вже завойованням різних суспільних верств людності імперії. Про них рішали тепер міркування імператора про те, яка організація представлялася йому доцільною зі становища його інтересів та його завдань.

Взагалі, це були міркування двоякого роду. З одного боку ішло про те, щоби шляхом відповідної організації урядового апарату можливо скріпити та забезпечити становище імператора. Це було нелегке завдання. Його трудність лежала в цьому, що в самому цьому апараті могли повставати джерела небезпеки для імператорів, якщо не небезпеки для монархічної форми правління, то небезпеки для осіб, що були носіями найвищої влади. З другого боку це були міркування "технічного" порядку. Було треба зорганізувати уряди так, щоби ця організація давала технічну можливість виконати ті великі, важкі та складні завдання, що їх мусіла виконувати монархія. Ті завдання, як внутрішньої так і зовнішньої політики, безнастанно росли та ускладнювалися. Разом з тим росла і трудність доцільної організації урядового апарату та практична вага і значіння тої справи.

Забезпечення та закріплення становища імператора викликало в першу чергу ті організаційні зміни, що послідовно обмежували компетенції сенату. З цієї точки погляду в розвою державної організації за монархії можна відрізнити кілька періодів. Зразу імператор - тільки перший урядовець республіки, що формально отримував свої владні компетенції з рук народного зібрання та сенату. В цьому періоді можна стрінути навіть формальний зріст компетенцій сенату, а власне перенесення законодавчих компетенцій з народного зібрання на сенат. Розуміється, це

поширення сенатських компетенцій було виключно тільки формальне. Воно було якраз свідомством, що сенат був для імператора знаряддям вигіднішим, ніж народне зібрання, - більш слухняним та послухним волі імператора. В другому періоді є організаційний дуалізм, головне на тлі існування двох родів провінцій, сенатських та імператорських, кожний з окремим устроєм, двох скарбниць, двох урядницьких ерархій. Політика імператорів іде послідовно до знесення цього дуалізму шляхом постійного обмежування круга діяння сенату. Остаточно опинилася вся державна власть в руках імператора - сенат, помимо свого формального характеру прибічної ради імператора, затримав тільки компетенції самоуправного комунального тіла.

Друга небезпека, що погрожувала імператорови, це була його фактична залежність від війська. Можна сказати, що ступінь цієї небезпеки стояв у відворотньому відношенню до небезпеки, що погрожувала імператорови з боку сенату. Це не було випадково. Сенат був класовою, але національною римською установою. Військо в такій-же мірі, як ставало головною основою та запорукою становища імператора в державі, точніше - його становища над "народом", - в такій-же мірі воно само ставало "поза" народом, ставало незв'язаною з рештою суспільства, чужою йому силою. Вже вище вказано було на причини цього явища. Спроби деяких імператорів зробитися від армії незалежними не давали тривких результатів. Вони й не могли їх дати. Залежність від війська була неминучим наслідком відносин, серед яких військова сила була одинокою силою, що на неї спиралися і могли опертися імператори. Звідси пливе проста резигнація імператорів на точці тривалої та дійсної незалежності від армії. Імператор Септіміє учив своїх синів, що вони повинні "збогачувати воєнків". Ця порада характеризує все відношення імператорів до армії. Їх зусилля були звернені на те передусім, щоби зднати собі її ласкавість. Тільки до певної міри скріпляли становище імператора супроти армії два засоби: проведення розділу цивільної влади від військової, ра-

вом з витворенням сильного та преданого монархії урядницького стану, та сама організація армії, а власне проведений в пізніших часах монархії організаційний поділ армії на порівнюючи малі частини, що через те представляли на випадок чого і меншу небезпеку. Одно і друге зменшувало небезпеку, що погрожувала імператорам постійно з боку армії, - але тільки зменшувало її. Небезпека ця існувала постійно. Вона перейшла разом з іншою спадщиною Риму і на Візантійську державу і тревала на всьому протязі її існування.

Організаційні реформи, що мали на меті піднесення "технічної" вартости та справности владного апарату, покривалися по часті з реформами, що були звернені безпосередньо на скріплення становища імператора. Таке значіння мало в першій мірі знесення організаційного та адміністративного дуалізму, що був зразу впливом становища сенату та імператора в державі. Остаточна та повна перемога монархії над останками республіканського устрою, що їх висловом був сенат, виявилася "уніфікацією" всеї держави, введенням скрізь в її межах одностайного устрою, остаточним перекресленням різниці поміж Італією та провінціями. В цьому головно лежала "історична родя" монархії. Вона розв'язала проблему, якої не могла розв'язати республіка. Організація держави за республіки - це була - зі становища цілости римської імперії - теж монархія, в якій многоличним монархом був зразу Рим - місто, відтак вся Італія. Монархія знесла врешті зовсім привілейоване становище Риму та Італії. Італія зрівнялася що до свого політично-правного становища з рештою імперії. Рим перестав бути володарем. Він став тільки столицею, "головним містом" держави, місцем осідку центральної державної влади, - пізніше, після перенесення столиці до Візантії, тільки столицею одної з частин, на які поділено було державу. Отсе зрівняння всіх частин держави дало можливість зорганізувати її на нових основах, без огляду на "історичні одиниці", та історично витворені відносини, а

так би мовити виключно раціоналістично, зі становища доцільності. Етапами були реформи переведені Августом, Каракаллею, Северами. Закінченням еволюції була велика реформа організації, що її перевів Діоклеціян, а доповнив Константин Великий.

Реформа Діоклеціана /:284. - 305. по Хресті:/ провела передусім остаточно та радикально отсе зрівняння всіх частин імперії, про яке сказано вище. Зовнішню воно проявилось дуже проречисто переложенням столиці в Рим на схід, до Солони /:відтак за Константином до Візантії:/ . Рим перестав бути навіть столицею Італії, - його місце заняв Медіолян, відтак Равенна. В звязку з доведенням монархічної ідеї до її остаточних консеквенцій, зникли останні ті оболочки, що звязували становище монарха з республіканськими традиціями. Місце "прінципату" заняв "домінат". Імператор вже і формально перестав бути тільки першим республіканським урядовцем, він став "паном", "володарем", що не отримував своєї влади з рук "народа", але сам собі був її джерелом. І його влада стала тепер також формально необмеженою, якою була вже фактично і ранше. І як необмежений володар, Діоклеціян провів реформу державної організації послідовної з "імператорського" становища, виключно під знаком цілий, про які сказано вище, що вони присвічували політиці імператорів відносно державної організації. Їх рішучий вплив виразно пробивається в трьох головних питаннях, які наново вирішувала реформа. Це був організаційний розділ цивільної влади від військової, бюрократизація всієї адміністрації, та адміністративний поділ імперії.

Стара, ще республіканська традиція Риму визнавала два різні принципи в організації влад. Відносно Риму, а пізніше також Італії, був проведений принцип розмежування компетенцій владних органів на річевій основі. Червоною ниткою вється через всю організаційну систему стремління, не допустити до об-

еднання в одних руках різного рода компетенцій, що давали би разом небезпечну для республіки повноту влади. Натомість відносно провінцій панував принцип об'єднання в одних руках "намісника" всіх владних компетенцій, - з окрема військової та цивільної влади. І тут основа тої системи була ясна. Вона лежала у відношенні Риму до провінцій. Істота цього відношення - це було безоглядне використання провінцій Римом. Для цього об'єднання цивільної та військової влади в руках намісника було не тільки доцільним, але й необхідним. Намісник, що не розпоряджав би військовою силою, не міг би був засипувати Рим безмежними багатствами провінцій в такій мірі, як це робили намісники - полководці останнього періоду республіки. Дякуючи цьому об'єднанню владних компетенцій, римські намісники займали на провінції становище монархів, - і перехід від республіки до монархії, це було властиво поширення на сам Рим та Італію монархії, що вже існувала на провінції. І в добу монархії провінція все погрожувала імператорам виступами суперників, що в різних провінціях імперії займали становище тільки - так би мовити - квантитативно нижче від становища самого імператора. Історія монархії наглядно вчила про небезпеку таких відносин для кожодчасного носія імператорської влади. Звідси вже Гадریان став послідовно дбати про піднесення цивільного урядуництва як суспільного стану. Тим хотів він ослабити значіння війська як чинника, від якого зовсім залежне було становище імператора. Реформа, про яку мова, мала на меті унезалежити центральну владу від небезпеки, що плила з дотеперішньої системи організації. Вона організаційно відділила зовсім цивільну адміністрацію від організації армії та командування нею.

Цей розділ був переведений не тільки формально, не тільки самим простим відділенням одної влади від другої в існуючих адміністративних областях. Його практичне значіння ішло глибоко, дякуючи обставині, що рівночасно проведено територіальний адміністративний поділ імперії, а власне окремо для цивільної, окре-

мо для військової адміністрації. Як одним, так і другим поділом реформа перекреслила існуючий традиційний поділ на провінції. Найвищими територіальними округами для цивільної адміністрації стали тепер "дієцезії", числом 12. Їх межі були значно ширші, як межі колишніх провінцій. На чолі дієцезій стояли намісники "vicarii". Провінції поділялися на округи, менші ніж колишні провінції, з начальниками "praefici des" на чолі. Намісники підлягали найвищому цивільному урядовцеві імперії, що носив титул "praefectus praetorio". Це був відповідальний перед імператором голова всієї цивільної адміністрації в імперії, - його можна би назвати державним канцлером. В організації Римської імперії така центральна адміністраційна установа була теж новістю, якої не знав давніший устрій. Практичне її значіння було в цьому, що префект, розпоряджаючий власним урядницьким апаратом, міг виконувати нагляд та контролю над намісниками без порівняння точніше, більш постійно та з більшим практичним ефектом, як це міг би робити безпосередньо сам імператор. Установа префекта здійснювала практично державний централізм. Вона мала на меті практично не допустити, щоби намісник визволився спід контролю центра, став від него незалежним, щоби він міг фактично змінити своє становище "намісника" імператора, його урядовця, на становище незалежного володаря. Сам жеш він був тільки першим урядовцем імператора, вповні від него залежним. Імператор міг його все усунути. При тім не міг він стати небезпечним для імператора дякуючи ще й цій обставині, що - як намісники - він мав виключно тільки цивільні адміністраційні компетенції.

Що до організації військової адміністрації, то вона змінена реформою, про яку мова, не тільки тим, що її відділено від цивільної. Це відділення дало можливість зорганізувати військову оборону імперії, рахуючися з самими моментами стратегічного порядку, незалежно від вимогань цивільної адміністрації,

та від поділу на цивільні адміністративні округи. Стратегічні вимоги охорони довгих та безнастанно виставлених на наскоки границь імперії змінилися в дечому, порівнюючи з добою римських завойовань та закріплення римського панування на добутих територіях. Тільки в моментах справжніх воєнних наступів приходилося тепер концентрувати великі військові сили в одному місці та під одним командуванням. Для нормальної охорони границь імперії утворено повздовж границь порівнюючи невеликі військові округи, під командуванням пограничних командантів, "*duces limitum*", в межах яких стояли римські залоги, - на великі тактичні частини з "префектами" на чолі. Як цивільна адміністрація, так і військова організація мала свої центральні установи в столиці імператора. Це був "*magister limitum*", що виконував обов'язки воєнного міністра та генерального інспектора та команданта армії. Звичайно було цих магістрів двох - один для кінноти, другий для піхоти; виразно проявлялося в цьому бажання імператора забезпечитися перед скупченням надто великих військових компетенцій в одних руках, одного "магістра".

Ці реформи в державній організації ослабили становище як цивільних урядовців, так і військових командантів супроти імператора. Особливо перші стали тепер виразно тільки "адміністративним апаратом" імператора, тільки виконавцями його волі. Тип римського урядовця став тепер основно протилежним до типу, який представляли собою урядовці старого, республіканського Риму. Там характеристичною рисою було почуття громадянського обов'язку, що його вкладав на своїх урядовців "нарід" актом обрання. Тут основною рисою було почуття обов'язку супроти імператора, дисципліна, пошановання ранги і цього місця, яке давала вона урядовцеві як в урядничій ієрархії, так і в суспільстві взагалі. Урядництво, замкнене в собі як окремий стан, стало типовою "бюрократією" в технічному розумінні слова. Цей характер "бюро-

кратії" підкреслювали ще два моменти: "фаховість" та уніформність всієї організації на цілій території імперії. "Фаховість" лежала в одностайній, передусім правовій освіті, особливо вищих урядовців. Знайомість права стала відкривати доступ до вищих урядів і ставала умовою для їх досягнення. Уніформність, одностайність організації проявлялася тим, що організація влади обняла всю імперію одною системою, однаковою для всіх частин імперії. Система організації стала одною та однаковою для всієї імперії, затираючи всі місцеві, "історично" витворені різниці. Не тільки вищі організаційні одиниці були однакові. Також організація найнижчих одиниць стала одностайною дякуючи обставинам, що тимчасом італійський тип організації міст, з устроєм декуріальним /: "*ordo decurionum*" :/, поширився був на цілу імперію, також на східні її частини. З формально-організаційної точки погляду вся римська імперія представлялася тепер як одноціла держава, побудована на основі одного, простого та прозорого плану. Коли додати до цього обставину, що римське право стало правом всієї людності великанської імперії, що вся ця людність стала користуватися одними-ж і тими правовими установами та нормами, що - значить - вся ця людність була зближена собі також культурно та всіми нитками, що їх творить в практиці життя спільність правової системи, - щойно тоді ми зрозуміємо, як дуже багато було зроблено для ціпкого та тривалого зв'язання всіх частин імперії в одну цілість.

Не зважаючи на всі ті зусилля, римська імперія розпалася. Вона розпалася під напором зовнішніх ворогів, але це сталося тільки тому, що вона була ослаблена в своєму нутрі. Не було в ній самій сил, що робили би її життєздатною та спосібною до оборони. Своєю організацією та суспільними відносинами Рим пригадує "досить вірно форми та класові відносини, до яких біля 2.000 літ раніше дійшла була єгипетська державність. Це є тесаме духовне королівство, така-ж ма-са найвищих, високих, малих та найнижчих

урядів з функціями та без них, титулів та бенефіцій згл. синекур. такий-же розділ військової влади, що злирається на чужинські наемні війська, та цивільної державної влади, яку виконують магнати - землевласники, помимо цього.... теж саме лакове впливу, сварливе попівство, що інтригами опановує монарха; з могучими провідниками як головний Жрець Амона в Тебах; на дні, тажсама маса підданих дрібних селян, кріпаків, панщиняних селян та домашніх рабів - поневолена, оподаткована, безвольна, привязана до землі". /Ріх. Шмідт./ Серед таких умовин тільки сама сила центра могла удержати цілість від внутрішнього розпаду і боронити її на зовні. І вона могла зробити це тільки дякуючи технічній досконалості організаційного апарату, яким вона розпоряджалася. Розуміється, вона могла досягти це не в безко-нечність. Західна частина імперії впала під зовнішніми ударами. Візантія удержалася ще протягом тисячоліття і своє таке довге істнування вона мусить в великій мірі зачислити в заслугу тої організаційної системи, що її сотворила велика реформа діоклеціана та його наслідників. Реформа мала хиб, неминуче впрочім звязані з обставинами, серед яких вона зродилася. Головною її хибкою була її бюрократичність. Вона творила, чи була вла-стиво завершенням творення бюрократії, як окремого, незвязаного з рештою суспільства стану. Саму адміністрацію складала виключно в руки урядовців - офіційців, і тим неминуче втягала її в русло бюрократичних трафаретів. Але разом з тим вона творила для "центра", для імператора, послушний та справний апарат, при допомозі якого "центральною волею" могла здійснювати свої плани енергічно та точно. Тим вона давала імператорам величезну технічну перевагу над противниками та небезпеками. Хоч не істнували вже ті вну-трішні сили, що сотворили були велич Риму як держави, ця "державна техніка", якої ви-

словом була ця "організація", запановувала ще нераз над противними обставинами. Як сказано, її значіння проявилось було практично головню у Візантії, - і це характеристичне для самої цієї організації. Реформа діоклеціана належить більш як до старої римської держави, до иншого вже державного типу. Сама вона була твором монархії, на яку елементи орієнту мали виразний та рішайчий вплив. І вона була організаційною основою для держави, що хоч уважала себе продовженням римської, в дійсности не була вже римською, - ані з огляду на свою область, ані на свій нарід, ані з огляду на форми та характер своєї влади.

в. Церква та держава.

Для характеристики різних типів держави був і ще досі дуже важливим момент її відношення до церкви. З тої точки погляду різнилися дуже глибоко держави старого орієнту від держав геленського світа. З деякою модифікацією відносно Ассирії, були перші держави теократичного типу, другі - першими історичними світськими, секулярними державами. Рим перейшов на протязі свого тисячолітнього існування що до відносин держави до церкви дуже істотну та глибоку еволюцію. Можна би сказати, що ця еволюція була поворотом від грецьких до старо-орієнтальних відносин, від секулярної держави до теократичної.

З добу королівства та ще в перші часи республіки займала духовна організація, як така, важне та впливове місце в устрою держави. До неї належали функції, що забезпечували їй в різних напрямках державного життя сильний, іноді рішайчий вплив на хід справ. Крещі були могутчим чинником в суспільному житті, дякуючи головню функціям, що прислужували їм в області судоводства. Як ворожбити, вони мали можливість впливати безпосередньо на хід публичних справ взагалі та з окрема на важні політичні рішення. Це по-

ясне нам, чому в боротьбах за устрій держави патриції боронили так довго позиції духовної ерархії, чому і перші цезарі приймали духовні уряди, а власне уряд найвищого жреця /: "*pontifex maximus*" :/. Не зважаючи на це та на релігійність Римлян в перших століттях їх державної історії, характер римської держави був наскрізь світський. "Світським" було саме розуміння влади. Її джерелом не було - як на Сході - божество, тільки римський нарід, що виконував свою власть сам безпосередньо на народніх зібраннях, або переносив владні компетенції на собою обраних урядовців. І далі, оскільки йде про самий зміст влади, устрій держави не признавав духовній ерархії ніяких компетенцій. Навпаки. Розвій ішов в цьому напрямі, що їй віднято було і ті фактичні можливості впливати на хід справ, які вона ранше посідала. Це відноситься головно до області судоводства, що - вийшовши зі стадії строгої формалістики - визволилося було зовсім спід впливу жреців. Особливо в звязку з зовнішньою політикою Риму проявлявся дуже виразно світський характер римської державності. У відношенню до чужих, не-римських вір римська держава виявляла повну толеранцію. Її диктував як практичний змісл купців та взагалі капіталістичного світа, що накидав своє становище політиці, так і твереза "державна рация", що вимагала релігійної толеранції в інтересах імперіалістичної політики. Рим, в міру цього як ставав "паном" а відтак "столицею" світа, приймав з релігійної точки погляду космополітичне обличча. Поруч з храмами римських богів, стояли в нім храми найрізномородніших культів, передусім орієнтальних, яких визнавці жили в межах імперії та постійно або переходно перебували в Римі. Таким чином, хоч формально ще релігія Римлян і була релігією пануючого народу, то фактично ледве чи можна би її назвати пануючою, державною релігією. Для цього бракувало особливих привілеїв, якими вона відрізнялася би від інших релігій в державі.

За монархії, відношення держави до цер-

кви стало змінитися поступенно та послідовно. В зв'язку з чимраз більшим унезалежнюванням влади та становища імператорів від "народу", характер влади ставав чимраз більше авторитарним. Рівнобіжно, як імператори переставали бути тільки найвищими, першими та наймогутнішими урядовцями республіки, як вони покидали "республіканську підставу" свого становища в державі, - виникала та зростала потреба найти іншу основу, що "оправдувала би" становище імператора та скріпляла його. Цю нову для Риму - основу дали орієнтальні теократичні ідеї. Разом з тим як римська імперія "монархізується", вона втягає в себе теократичний елемент. Імператорська влада, що перестала бути "народною", встановленою та вложеною "народом" на імператора, стає святою, божеською. Спроба Цезаря назвати себе божеським була ще невдачною. Вона викликала ще сильний протест серед громадянства, і найближші наслідники Цезаря не пішли його слідами. Пізніші імператори приймають офіційні титули згідні з титулатурою орієнтальних деспотів. "Богом", "*deus*" назвав себе Авреліян, Діоклеціян Юпітером, "*Jovius*". Перенято орієнтальний дворський ритуал та віддавання імператорови богам належних почесностей. В тій стадії римської держави її характер був явно теократичний, при чому становище церкви було зовсім підчинене світській державній владі. Духовна римська ерархія не могла вже виявити ніякої сили супроти імператора. Її вплив на народні маси був малий і обмежений на порівняючи малу частину людности всієї імперії. При тім і та людність не представляла собою політично ніякої сили. Так в теократичній римській імперії могла бути стара римська церква тільки послухним слугою імператорів.

Серед таких умовин стався на початку 4-го століття по Христі факт помиріння римської імперії з християнством. Тут можна не зупинятися над значінням цього факту в усіх напрямках життя, але треба вказати на його вплив на взаємини між церквою та державою. З моментом,

коли християнство заняло в державі становище старої римської релігії, ті взаємини увійшли в нову стадію, що основно ріжнилася від попередньої. На відношення церкви та держави в цій новій стадії мали рішайучий вплив моменти, що були зовсім чужі старій національній римській церкві, які вносило щойно християнство в державно-церковні взаємини.

Передусім - християнство було силою. Акт правного зрівняння християн з не-християнами /:313. р. по Христі:/ був актом капітуляції держави перед тою силою, практичним визнанням її. Ця сила виросла була самотійно, не тільки без допомоги з боку держави, але навпаки; вона виросла виразно проти держави. Довготривалі та жорстокі переслідування християн державою не зломали їх та не спинили поширення християнського вчення ані росту християнської організації. Християнство непереможно захоплювало зразу широкі кола суспільного низу суспільним змістом свого вчення, як релігія низших та пригноблених. Далі, починаючи з 3-го століття по Христі, як "добра новина в хаосі пережитої", розкладаючої античної культури, воно притягало до себе чимраз ширші кола середніх та високих суспільних клас. Заразом воно витворило на протязі перших 2 - 3 століть свого існування виразні та доволі тверді форми своєї організації. Зразу - були організаційними формами християнства місцеві громади "вірних". Ті комуністичні громади не знали ще, й не потребували zorganizованої влади. Місцеві "пророки" та вандруючи "апостоли" були їхніми провідниками силою свого особистого впливу та значіння. Відтак витворилася в християнських громадах власна владна ерархія. Організація християнських громад під виразним впливом римської державної організації прийняла нові форми. При кінці 2-го століття ті форми вже доволі тверді. Компетенції, що зразу прислужували всім громаді, перейшли тепер на окрему верству, на "клир" з єпископами на чолі. Ширшою територіальною формою організації були синоди, що їх єпископи відбували звичайно під головуванням єпископів головніших міст, "архієпископів".

Врешті поміж архієпископами займали деякі особливо впливові становища. Це були майбутні "патріархи", передусім архієпископи Риму та Візантії. Таким чином на початку 4-го століття по Христі християнство було сильне не тільки числом своїх визнавців, але і силою організації та внутрішньої дисципліни. Це зрозумів політичний геній Константина. Закинувши думку про переслідування, він толеранційним актом з 313 року зробив рішучий крок примирення держави з християнською церквою. Мета цього кроку була виразна: використати для держави силу, яку представляло собою християнство.

Порозуміння було можливе і представляло користи для обох сторін. Воно було можливе дякуючи еволюції, що її перебуло було вже християнство, що починаючи від 2-го століття по Христі постійно сходило зі свого первісного непримиримого суспільного та політичного становища. Свій первісний комунізм та непримириме відношення до "посідаючих" клас християнство поступово модифікувало і врешті перенесло своє суспільне вчення на "той" світ, в царство божє, де не буде багатих ні бідних. Що більше, воно прийняло в своє вчення приписи про послух та смирення перенесення владнів та поневолення в ім'я нагороди на тому світі: моменти, що зі становища держави мусіли представляти християнство в дуже "корисному" освітленні. Змінилося разом з тим і відношення християнської церкви до держави. Християнство не відносилося вже до неї абсолютно негативно, як це було в перші часи його існування. Таким чином не було тепер причин, що робили би порозуміння та компроміс неможливим. Але крім цього були причини, дякуючи яким компроміс ставав для обох сторін бажаним. Зі становища держави - це була перспектива переміни досі ворожої сили на силу лояльну супроти держави. Зі становища церкви порозуміння представляло теж користи, а власне користи, зрозумілі тільки на тлі змін, що сталися тимчасом в самому християнстві. Воно

переживало внутрішню кризу "ересий", гно-стицизму, аріянізму, і правлячим колам усміхалася можливість використати для боротьби з цим внутрішнім розколом помимо зброї слова ще й сили держави. Крім тої внутрішньої небезпеки були і зовнішні, відносно яких інтереси церкви та держави були просто ідентичні. Це були небезпеки ворожих нападів північних варвар та велика перська небезпека. Особливо останню мусіла живо відчувати християнська церква, бо держава Сассанідів погрожувала поширенням культу вогню, що був проявив доволі значну спосібність експанзії.

Помимо цих конкретних обставин, один момент принципового значіння робив особливо "природним" та бажаним для обох сторін порозуміння поміж християнською церквою та римською державою. Це був "універсальний" характер як одної так і другої. Християнство, не зважаючи на свій жидівський початок та на орієнтальний свій характер, не було "національною" релігією. Воно було призначене для "всіх". Без огляду на племінні та народні межі воно хотіло обняти "всі язичи". І такою-ж "понаднаціональною" була і римська імперія, що її діячі уважали її докликаною опанувати весь мир, всю "огвіз *terrae*". Отсе була почва, на якій мусіли зійтися одна з одною обі сили. Для держави християнство представлялося як чинник, що міг внутрішньо об'єднати всю величезну область імперії, об'єднати зовнішню тільки збройною силою та державною організацією. Для християнства представляла римська "універсальна" держава можливість та найкращі умови для ідейного та організаційного поширення на весь світ. З того становища навіть незалежно від поодиноких конкретних причин, існувала загальна причина для порозуміння в самій істоті, як римської держави, так і християнської церкви.

Те порозуміння, для якого початок зробив Константин 313. р., довело на протязі найближших десятиліть до тісного зв'язку

обох організацій. Римська імперія пірвала свій зв'язок зі старою римською вірою, далі звернулася проти неї в ім'я нової, християнської. Християнство стало "державною", пануючою релігією. Опіка держави над нею, правні привілеї для неї ішли так далеко, що 379. року по Христі християнська віра, а власне "правовірність" стала правовою умовою для римського громадянства.

Як сказано вище, взаємини церкви та держави основно змінилися з моментом, коли державною церквою стало християнство. Позиція нової церкви супроти держави була без порівняння сильніша, як позиція її попередниці, - раз тому, що сперте на широкі і зорганізовані маси християнство було само собою силою, відтак тому, бо теократизована імперія необхідно потребувала Церкви. А церква від першого моменту свого зв'язку з державою розпочала боротьбу за гегемонію в цьому зв'язку. Вона дуже рано, ще на протязі 4-го століття, проголосила своє право нагляду над державою, право картати світську владу та вказувати їй шляхи, якими вона повинна йти. В першій половині 5-го століття по Хр. християнська церква сформувала вже програмово та обґрунтувала те своє відношення до держави. "Боже царство", "*De civitate dei*" св. Августина /:422.p.:/ було тою програмовою прокламацією церкви. Цей твір був по часті ревізією первісного, абсолютно негативного відношення християнства до держави. В нім визнано державу, але визнано її тільки умовно, і признано їй тільки підрядне, підпорядковане становище. Іменно-ж світська держава взагалі, а з окрема римська, це наслідок гріхопадіння, твір діавола. Щоби оправдати своє існування, вона мусить служити "божому царству", що його представляють на цьому світі святі та мученики. Перекладене на мову політичної практики - це значить, що держава мусить підпорядковуватися християнській церкві.

Таким чином нова фаза взаємин між державою та церквою, це тісний зв'язок обох, і разом з тим боротьба обох за гегемонію.

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336**

Ця боротьба не вирішилася з римській імперії. Її переняли як спадок держави, що були наслідницями Риму, — в першу чергу Візантія та західна римська держава. У візантійській державі дуже скоро перемогла світська влада імператора церковну і підчинила її собі. В західній частині колишньої римської імперії сталося інакше. Там ула світська влада під ударами зовнішніх ворогів — християнська-я церква остоялася, пережила римську імперію та переняла її універсалістичні тенденції, ідею універсальної держави в зв'язку з універсальною церквою. Вона була посередницею, що передала першу з цих ідей в нові руки. Тоді, разом з відновленням тої ідеї наново віджила і боротьба церкви з державою, і виповнила собою майже всю історію "європейського середньовіччя".

7. Р о з д і л.

І С Т О Р И Ч Н Е З Н А Ч І Н Н Я Р И М С Ь К О Ї Д Е Р Ж А В Н О С Т И.

Оцінити значіння Риму для історії людства, не належить до завдань цього курсу. Це питання історії взагалі та історії культури та історіософії. Ми мусимо поставити тут вузше питання: про те, що внесла римська держава в історію форм державного будівництва, що нове зустрічаємо ми в римській державі, чого не бачили ми в державах старого Орієнту та Греції.

Коли глянути на римську імперію, то вражає нас, вже при зовсім поверховній обсервації, її величезне територіальне поширення. Це поширення робить римську імперію подібною до велико-держав старого Сходу і різнить її від держав геленського світу. Але разом з тим ми бачимо, що істота римської держави основно різниться від орієнтальних держав. Її імперіялізм, движуча сила її територіального поширення зовсім инша, як імперіялізм Орієнту. Цю

різницю ми можемо висловити загально та "конкретно" так, що держави Сходу пхала до безконечного поширювання стихійна сила, стихійний розгін, якась ніби вроджена потреба безнастанних нових завоювань. В них пануючою та характеристичною для них була ідеологія лицарів-завойовників як класи політично-творчої та політично пануючої. До повного розвою приходив тип орієнтальної держави тоді і там, де ця класа знаходилася в повному розвою своїх сил. Римський імперіалізм інакший. Він не був добуванням для самого добування, для задоволення внутрішньої енергії. Римські завоювання неначеб то накинуті Римови обставинами. Їх наказували Римови розумові міркування, розумова оцінка відносин. Цей момент виступає виразно підчас воєн з Картагіною та відносно перших завоювань поза Італією. Суспільна класа, що тоді була носієм "державности" Риму, верства середнього селянства не могла проявляти заборницьких інстинктів, оскільки завоювання не представляло конкретного, реального інтересу, - або особливого інтересу економічного, або політичного чи стратегічного, щоби відібрати ворогові його політичну та стратегічну базу. І пізніше, коли інтереси інших суспільних верств стали рішати про політику Риму, його завоюницькі походи мали переважно на меті досягнення якоїсь конкретної користи, випливали з розумового "рахунку". Ті рахунки були безперечно найчастіше егоїстичними рахунками пануючих клас, іноді вузких груп, іноді осіб: але все римський імперіалізм був імперіалізмом "розумовим" порівнюючи зі "стихійним" імперіалізмом Орієнту.

Без порівняння ще глибше відрізнявся Рим від Орієнту внутрішньою конструкцією своєї держави. З цього боку він був безпосереднім продовженням держав грецького світу. Витворені в Греції основні поняття та розуміння переняв Рим та поклав їх в основу своєї політичної організації. Таким чи-

ном держава Риму представляється неначеб синтезом двох державних типів: побудованої на широкій територіальній основі старо-орієнтальної, та грецької держави, що була першою в історії спробою розумової, безавторитетної і /: в такому розумінні: / свободної державної творчості.

Рим переняв від Греції всі основні поняття та правові установи, що склалися на грецьку "*polis*". Він переняв їх, та треба це сказати - не докинув до тої скарбниці нічого нового, що було би проявом його власної творчості. Але Рим виявив в практичному стосованню та примінюванні їх хист, якого не проявили Греки. Тісамі поняття та розуміння, що довели держави Греції до означеного степеня розвою, але відтак стали перешкодою для дальшого розвою і остаточно одною з причин політичного упадку Греції, тісамі поняття та розуміння не перешкодили Римови розв'язати практичні політичні проблеми, що їх обставини поставили перед Римом. З окрема - і це власне найголовніша річниця - Рим спромігся на розвиток поза межі держави-міста, чого не могли зробити держави Греції. Він обєднав в першу чергу Італію, і щойно з тої бази рушив на завоювання світа. В пізніших періодах римської історії теж червоною ниткою вється змагання об'єднувати внутрішньо те, що було добуто збройною силою, змагання загладжувати протиставлення пануючого центра та решти імперії. Отсе змагання було на-скрізь практичного порядку. Воно не порушувало в нічому основних понять, що на них була побудована римська імперія. Воно старалося тільки стосувати відповідно ті поняття, в ім'я практичної доцільності. Таким чином, хоч ті поняття оставали незмінні, змінялося поволі та згодом їх практичне значіння. Теоретичний зміст понять та правових установ ставав через те незгідним з їх "практичним змістом". Можна думати, що в Греції такий стан викликав би теоретич-

ну ревізію та переоцінку всієї "структури" держави. Рим вдовольнявся самим практичним ефектом, залишаючи незмінними старі правові конструкції, хоч вони були лишені свого первісного змісту.

Тут сказане відноситься в першій мірі до установи римського горожанства. Як в Греції, так і в Римі установа горожанства була осередньою установою, що на ній була побудована вся правова конструкція та устрій держави. І тут і там ця установа була зовсім тотожна. Її істотним змістом було те, що в ній зливалося в одну нерозривну цілість "громадянство" міста "к'о'к'ес" *urbis* - приналежність до громади міських громадян, з посіданням повноти політичних прав в державі. Ми бачили, що в Греції ця установа та зміст горожанства була головною перешкодою для поширення грецької держави поза межі держави-міста. В Римі вона була теж і в такій-же мірі перешкодою для розвитку римської державності, але ця перешкода практичний геній Римлян, хоч щойно після затишних та важких боїв, все-ж таки переборсов. Римське право горожанства отримали по черзі Італіки, всі мешканці Італії, врешті всі мешканці імперії. Теоретично - це було нелогічне. Теоретично не було мотиву признавати право горожанства міста Риму особам, що ані в Римі не мешкали, ані взагалі нічим не були з Римом-містом зв'язані. Але і практично римське горожанство втратило тепер всю частину свого змісту, яку можна би назвати міським громадянством. Особливо тоді, коли Рим став політично-правово тільки одним з численних міст імперії, коли правовий устрій італійських міст остаточно виробився був та поширив на всю імперію, - "римське горожанство" втратило остаточно який-небудь зв'язок з містом Римом. Видимо зміст його не мав нічого спільного з назвою. Видимо "римське горожанство" не зв'язувало горо-

жанина з Римом - містом, а виключно тільки з імперією. Не зважаючи на те, остала на означення установи горожанства стара назва і не зродилася нова правна установа, що відповідала би диференціації первісного римського горожанства на міське та державне горожанство.

З тою еволюцією установи горожанства остає в найтіснішому зв'язку розвій самої держави. Вихідною точкою було тут, як і в Греції, розуміння, згідно з яким держава була тотожна з громадою повноправних горожан міста. Це було - так би мовити - "фізичне", "зміслове" та "суб'єктивне" розуміння держави, як означеної групи осіб. Обставина, що право римського горожанства охоплювало чимраз ширші кола осіб, що воно врешті обняло величезні маси людности, які ніколи не могли фізично зійтися та виступати фізично-матеріально як одна цілість, ця обставина змінила істотно характер римської держави. Вона очевидно стала чимсь іншим, чимсь далеко ширшим, як "*urbs*", як місто Рим. І рівночасно держава стала чимсь іншим, як тільки "громадою повно-правних горожан". Уживаючи модерної термінології можна би сказати, що "нарід", який був первісно тотожним з державою, став тільки одним з "елементів держави", поруч з "владою" та "територією". Таким чином римська держава вийшла фактично поза межі того розуміння держави, яке вона переняла була від старої Греції та яке по часті покривалося зі старо-орієнтальним. Вона стала правовою установою, відмінною від посадинок своїх "елементів". Але політичне мислення Римлян не охопило тої зміни. Воно не витворило нового поняття держави, хоч ця нова держава фактично, по суті вже існувала. Що найбільше, ми можемо сказати, що в римському світі було передчуття, що існуючі політично-правові поняття не охоплюють

вповні явища держави. Це видно м.ін. по назвах, якими Римляни окреслювали свою державу. Слово "рома" ототожнювало ще державу з містом. "*Romanī*" та "*civitas*" означало громаду горожан. "*Imperium Romanum*" звязувало й ототожнювало державу з елементом влади. Але термін "*res publica*", оскільки його уживано на означення держави, підкреслював вже об'єктивний бік держави, не звязуючи її тільки з одним з її "елементів".

Зі становища модерного розуміння держави, ми можемо означити роль Риму так, що він сам не розв'язав теоретично ані правово не охопив, фактично сотворив явище держави. Орієнтальна держава ототожнювалася з елементом влади, грецька з "народом". Одна і друга не зв'язалася ще правово з територією. В Римі протиставлення "народу" та "влади" виступає вже ясно, особливо в добу монархії. Не зважаючи на дуже сильну та незалежну позицію влади, на те, що імператор стояв "понад правом" /: "*princeps legibus solutus*":/, римський нарід не був, як на Сході, тільки безправним предметом влади. Момент "горожанства" робив з него правову установу, учасника держави, не тільки безправних рабів. Врешті відносно території змінилося відношення до неї держави в зв'язку з тим, як переставала вона бути тільки "громадою горожан". В міру цього, як участь в "громаді горожан" переставала сама тільки рішати про відношення одиниці до держави, та як держава переставала бути тільки містом, затіснявся зв'язок її з територією, як з об'єктивною основою її існування та діяльності. Римська держава була "територіальною". Порівнюючи з Грецією, вона була територіальною, бо не вдоводилася - як грецькі держави - тільки "точками опертя" на чужих територіях, але втягала ці території в свої межі. Порівнюючи з Орієнтом, вона не вдоводилася тільки фактичним захопленням територій, але зв'язувала їх

правно-організаційно з собою, робила їх своїми "інтегральними" частинами. Тонке розуміння "границі держави" давало вислів такому відношенню до території. Таким чином були вже в римській державності всі моменти, що характеризують модерні держави. Не випадково модерна публіцистика черпала повними пригорщами з римської історії та шукала там прикладів та взірців для своїх плянів та програм. По суті римська держава близька до модерної, як старо-орієнтальна та грецька. Але тільки остання дала модерному світові поняття, філософію та теорію держави. Рим дав приклади практичного "державного розуму" і тим запевнив собі місце в історії державності.

Практичний змісл Римлян проявився наймаркантніше їх ролю в розвою права, а власне передусім цивільного права. Практична доцільність є для права все найвищим наказом та мірилом його вартости. Через те Римляни, для яких практична доцільність все була кермуючою силою, стали великими право-творцями. Це було і для римської держави моментом великого значіння. Римляни зробили творення права одним з істотних та головних завдань держави. Творчість їх на цьому полі, це без сумніву одна з тайн та причин їх успіхів в державній політиці. Що до свого змісту, ця творчість ішла докладно в парі з політичною експанзією Риму, підготовляла та закріпляла її. "Коли національна держава /:Римлян:/ розросталася в світову, їх претори розвивали з їх особливого діючого права загально-діюче право чужинців та міжнародне право" /:в розумінню права, що діє серед різних народів, не тільки в межах одного://. Тим римська імперія "оправдувалася" перед завойованими нею народами. Вона приносила їм користи та вигоди виробленої правової системи, і до того системи одностайної на величезних просторах, що находилися в її межах. Для економічних зв'язків та зносин це була користь та виго-

да чимала. Про її значіння проречисто говорять факт, правова система Риму на тисячоліття пережила римську державу.

З огляду на велике значіння Риму для розвою права - названо римську державу "правовою". Таке означення не зовсім слушне. На всякий випадок не можна розуміти "правовості" римської держави так як розуміємо її відносно модерної держави. Про звязаність самої держави її правом там не було мови. "Правовою" можна назвати римську державу тільки в тому розумінні, що вона - як доси ніяка друга - піклувалася про правове життя своїх горожан. До самої держави, представленої її владою, не відносився обов'язок підчинятися праву. З цього боку характеристичне те, що коли приватне римське право досягло такого високого степеня розвою, то публичне, а з окрема політичне право, осталося значно по заду. Можна сказати, що Рим неначеб то не усвідомив собі теоретично цього, що сотворив був на полі державного будівництва. Він дав світові цивільне приватне право - і дав матеріал, з якого щойно далеке від него майбутнє скористало при творенні "політичного" права. Не може бути сумніву, що модерне політично-правне мислення творилося в великій мірі під впливом старого Риму та його державности. Але цей вплив був впливом сотворених Римом фактів, не його думки.

Про значіння Риму в історії державної творчості можна сказати тесаме, що один з дослідників "класичної" старовини сказав взагалі про значіння Греції та Риму в історії людства: "може в більшій мірі, як передчуваємо, ми є залежні від мислей Арістотеля та від діла Августа".

VI. ВІЗАНТІЯ.

I. Розділ.

ІСТОРІЯ ВІЗАНТІЇ.

Коли римські імператори перенесли столицю імперії на схід, вони зовсім певно не здавали собі справи з повного значіння цього факту. Тоді могло здаватися, що це перенесення є тільки пересуненням центра влади, що відповідало пересуненню економічної та в зв'язку з цим політичної "точки ваги" імперії з Італії на схід. В дійсності, цей факт був зв'язаний з процесом розпаду римської імперії, що нестримно, хоч для сучасних несвідомо, ішов вперед. На руїнах римської імперії повставала на східній частині її державної території нова держава. Вона називала себе римською і до кінця свого існування уважала себе юридично продовженням старої римської імперії. Але вона була в дійсності іншим, новим державним твором. Вона була різною від старого Риму як територіяльно, так етнічним складом своєї людності, культурою, та врешті і політичним своїм устроєм.

Процес, про який мова, доконався на протязі IV. - V-го століть. На початку VII-го століття його можна уважати закінченим. Пановання Юстиніана /:518. - 565. по Христі:/- це період останніх успішних проб повернути колишню єдину римську імперію. Юстиніанови почастило віднаискати Італію, Африку, Сардинію, Корсику, Балеарські острови та частину Іспанії. Але це був нетривалий та останній успіх. В IV. та V-тій століттях східно-римська імперія не могла захистити західньої перед нападом варвар. Занята власною обороною, вона тоді іноді сама навіть повертала дипломатичними заходами небезпечних ворогів на західню державу, щоби відвернути

Проф. Др. В. Старосольський: Держава і політ.
право. Частина I. 21.

Їх від власних границь. Так було з західними Готами під Аларихом, - їх кинула на Італію дипломатія східної держави. Відтак стояла Візантія безпереривно перед загрозою ворожої інвазії від сходу в Азії та від півночі в Європі. Небезпека була така велика, вона вимагала такого безнастанного напруження сил, що про активну та серйозну акцію на заході не могло бути мови. Східні імператори ніколи, навіть в пору найбільшого занепаду та ослаблення Візантії не зреклися своїх прав до західних, колишніх римських територій. Вони не переставали uważати себе спадкоємцями римських імператорів. Це їх становище - це був принцип, якого вони вперто придержувалися. Практично, це становище було безвиглядне і мало тільки такі наслідки, що загострювало відносини Візантії до західних європейських держав, доводило до дипломатичних конфліктів - особливо з західною "святою римською імперією німецького народу".

Не тільки сама слабкість східної держави та її звязання на півночі та сході було перешкодою для об'єднання наново колишнього римського сходу з заходом. Були для цього і глибші причини, що лежали у відносинах обох цих частин. В першу чергу це були причини економічного порядку. Починаючи від VII століття, економічний розвиток торговельних італійських міст викликав чимраз гостріше суперництво поміж ними та Візантійською державою. Ті міста - Венеція та Генуя на їх чолі - оставали з Візантією в живому торговельному та zarazом політичному контакті. Вони часто виступали як союзники Візантії. Але вони ніколи не погодилися би зректися на річ Візантійської держави своєї політичної самостійності. Далі, західна Європа мала власні торговельні центри і їх "організуючий" вплив робив її економічне життя незалежним від Візантії. Разом з тим і культурно оба світи відчужилися один від одного. Могутим розведнуючим чинником стала церква.

Церква стала чинником, що робить не то злиття, але і порозуміння неможливим. Церковний роздор на східно та західно церкву виявився остаточно догматичними різницями та окремими церковними організаціями. Викликали його не догматичні розходження - догматичні розходження в межах самої "грецької" церкви були глибші, і не зважаючи на те не довели до роздору. Напруження відносин між Римом та Візантією було і тоді, коли поміж обома церковними центрами догматичних розходжень не було. Коли на Сході кипіла завзята боротьба з "єресями" на догматичному тлі, Рим виявляв порівнюючи мало зрозуміння для догматичних спорів, що ними запалювалися та горячилися Візантіїці. Римське духовенство стояло тоді, в першому тисячолітті, на низшому ніж візантійське ступені освіти і через те саме вже не приймало такої живої участі в догматичних спорах, як східне. Якраз це мале зацікавлення римського духовенства догматичними спорами було одною з причин невдоволення візантійського духовенства римським. Властиві причини розходження виростили на тлі суспільних та політичних відносин. Вже те одно, що з Римом була звязана традиція столиці світа, викликало суперництво римського єпископа з єпископом нової столиці римської імперії, Константинограду. Далі, як про це сказано вже ранше, становище церкви в її відношенні до держави склалося зовсім інакше на Сході і на Заході. Коли на Сході церква попала в повну залежність від держави, в Римі навпаки, вона на розвалинах римської державності стала зовсім незалежною силою. Звідси беззастанне тертя і часті гострі конфлікти поміж римським єпископом та візантійським імператором. Ті конфлікти отримали ще глибший зміст

в зв'язку з розвитком суспільних відносин. Римська церква стала на бік розвиваючогося феодалізму, коли імператорська влада Візантії знаходилася в гострій та затяжній боротьбі з ним. Все те разом зложилося на чимраз то більш ворожі взаємини поміж римською церковною ієрархією та візантійською державою. Коли на протязі VIII-го століття вплив Візантії в Італії зовсім упав, коли Візантія не могла там ані вимусити для себе послуху ані підперти церкви і дати їй фізичну підмогу, - римська церква пірвала остаточно свій зв'язок з Візантією. І вона не тільки сама про себе пірвала його. Вона потягла остаточно межу, що політично ділила Візантію від Заходу, викопала прірву, якої вже ніщо не могло засипати. Таке значіння мало піддання римської церкви під охорону франконських королів, та в зв'язку з цим коронація 800. р. Карла Великого на римського імператора. Повстав таким чином новий політичний Рим, що оспорив права Візантії уважати себе римською імперією, носителькою прав старої римської імперії до пановання над світом.

Таким чином Візантія не тільки пірвала зв'язок з Заходом в державно-організаційному розумінні. Вона ще до того найшла в постійно "напнятому" відношенні до західного світа. Римська "спадщина", - назва та формальні права, що ніби то на неї перейшли, - фатально відбилася на її долі. Раз - вона вплинула шкідливо на лінію візантійської політики. Мрії про відзискання Італії та Заходу відвертали енергію від властивого поля, на якому могла була Візантія закріпити свою державність, від "Сходу" Греції, Малої Азії, побережжя Чорного моря. Візантія пропустила нагоду закріпитися там, заки небезпека, що наростала для тої території, стала неодолимю. Далі, легітимістичні претенсії і зв'язана з ними

політика причинилися дуже до напруження відносин до Заходу. Вона викликала те, що коли Візантія найшла в V. столітті в смертельній небезпеці - Захід не дав їй підмоги. Не можна сказати, що підмога Заходу мусіла би врятувати Візантію. Причин упадку Візантії було багато,, - але без сумніву брак тої допомоги був одною з тих причин.

Власною територіяльною основою Візантії стала ця частина Європи та Азії, що творила світ геленських впливів. Доволі довго затримала була Візантія частину південної Італії, найдовше "ексархат" Равенну. Протягом VII-го століття втратила Північну Африку, Єгипет, Сирію. Ці втрати мали м.ин. цей наслідок, що Візантія отримала виразний, одноцілий характер, так би мовити "власне обличчя". Вона стала "візантійською державою" на території Балканського півострова та Малої Азії. На цій території вона перебувала періоди розцвіту та упадку. Втрати частин тої території були для неї смертельними ударами. Дні Візантії були почислені, коли вона втратила можливість оборонити цю територію.

На протязі своєї історії пережила Візантія кілька періодів упадку та відродження. Перший період руїни - це період після Єстиніяна, його можна би назвати періодом ліквідації "римськості" візантійської імперії. Вона втратила західні свої території, а виснажена передусім фінансово політикою поширення на Захід, внутрішньо несконсолідована, вона тільки з великим трудом могла на Сході, хоч з великими територіальними втратами, оборонятися перед настанами Персів, а відтак Арабів. Відтак в VIII. та IX. століттях прийшов період внутрішньої реорганізації в зв'язку з мілітарним скріпленням її та успіхами в боротьбі на східних границях. В IX. та передусім

X, століттях Візантія пережила апогей своєї могутності. Мілітарно вона перейшла в наступ. На Сході посунула значно свої границі, на півночі зломилася погрожуюча їй, дуже тоді, Болгарія. Економічно прийшов тоді період розцвіту головно візантійської торгівлі. Фінансово, імперія розпоряджалася надзвичайними на той час приходами, а в своїй державній скарбниці перетримувала - здавалося - невичерпані запаси. Політично престиж Візантії затемнював собою всі інші держави Європи. В другій половині XI століття прийшла знову доба упадку. Внутрішнє безладдя, анархія, революти, боротьби претендентів до трону, розривали державу. Мілітарне ослаблення було неминучим наслідком такого стану. Воно приносить ряд невдач в боротьбі з новим ворогом, що наступав від Сходу, з Турками. І знову прийшов для Візантії ренесанс, в періоді від кінця XI століття. Він закінчився конфліктом Візантії з західною Європою. Венеція, довголітній союзник Візантії, була автором повернення проти неї четвертої хрестоносної виправи. Римський папа дав на це тиху згоду. 1204, р. Візантія найшлася в руках хрестоносців. Її скарби зграбовано, її територію розділено. Львівну частину одержала Венеція, з решти потворено цілий ряд дрібних держав. На царгородському троні засів граф Фляндрії. Після цього удару Візантія вже ніколи не піднеслася. Вже раніше, починаючи від другої половини XI століття, вона була змушена уступати в Азії перед напором Турків. Її азійська територія звузилася була. В її руках оставалося ще побережжя Чорного моря та північна, мала частина Анатолії. Тепер втрачено й європейську територію. Коли 1261, р. скінчилося чуже володіння в Царгороді і віджила візантійська монархія, вона обіймала вже

тільки малу частину колишньої візантійської території в Європі: Тракію, частину Македонії та Греції, та декілька островів. Це був тільки "слід" колишньої держави та тінь її сили. Цей період - це період нестримного замирання. На півночі Серби заняли майже всю Македонію, Болгари - Тракію. Від сходу посувалися нестримно на перед Турки. 1354. року, вони, занявши Азію, перейшли на європейський беріг. На протязі слідуєчих десятиліть вони добули майже всю європейську територію Візантії. Сам Царгород остав як острів серед ворожого моря. 1454. р. після майже дво-місячної героїської оборони він добутий перейшов в турецькі руки. Візантія перестала існувати.

2. Р о з д і л.

Н А Р І Д.

А. ЕТНІЧНИЙ ХАРАКТЕР.

З огляду на етнічний склад своєї людності Візантія не була ніколи римською державою. З тої точки погляду була з гори засуджена на невдачу політика візантійських імператорів, що хотіла добачувати в імперії продовження старого Риму. Вона мала за собою тільки формальний і то не надто сильний "правний титул". Цей правний титул, як і вся черенята з Риму і задержана на протязі довгого часу політично-правна термінологія, оставала в яркім противенстві до реальних відносин в державі. Людність, що була носителькою візантійської державності, - це не були "Римляни" ані в розумінні свого походження, ані своєю культурою, традиціями та політичними почуваннями, та стремліннями.

Як стара римська імперія, охоплювала Візантія многі і різні походження, раси,

культурою народи та племена. Особливо в до-
бах розцвіту вона представляла собою карти-
ну, не менше пестру, як колись Рим. Ця кар-
тина змінювалася залежно від цього, чи та як
звужувалися або поширювалися державні гра-
ниці, головню на сході в Азії, на півдні
в Африці, та на півночі в Європі. Але не
зважаючи на всі ті зміни, на протязі цілої
історії Візантії "етнічна точка тяготіння"
держави находилася на області, де мешкала
людність грецька, а властиво геленська. Це
була грецька частина Балканського півостро-
ва, згеленізовані частини Малої Азії, та
острови східньої частини Середземного Моря.
Пойно втрата тої території була для Візан-
тії ударом, якого вона не могла пережити, -
інші територіальні втрати, хоч і болючі,
не відбирали їй життєздатности, можливости
піднятися знову та наново скріпити. "Полі-
тично могла візантійська імперія виводити
себе з Риму та проголошувати себе за його
спадкоємця; душевно, вона трималася всім
своїм корінням плідної землі старовинної
Греції." Вона була грецькою державою. Всі
культурні центри геленського світа, Аteni,
Александрія, Антиохія, находилися в її ме-
жах. Господарські основи її буття були ті-
жсамі, що колишньої Греції. "Грецьке море"
було внутрішньо-державним морем Візантії,
і, як колись для старовинної Греції, так
і для Візантії панування на ній було істот-
ною потребою. Як економічно, так і культур-
но, і врешті також політично була Візантія
відродженням Гелляди - розуміється, відро-
дженням серед змінених відносин та в зміне-
них формах.

Дуже виразно і нестримно відбувалося це
відродження. Його можна назвати геленізаці-
єю Візантії. В добу Юстиніяна латинська мо-
ва була ще пануючою мовою в державному жит-
ті. Це була мова уряду, законодавства. По-
біч неї була грецька мова - так би мовити -
"народною мовою", якої тільки виїмково ужи-

вано для актів влади. Абсолютна перевага грецької людности в імперії, та її високий культурний рівень не могли остати без впливу на справу мови. Держава, що стала грецькою "по суті", мусіла стати нею і формально. Постійно витискала грецька мова латину. Рівнобіжно і римська термінологія та титулатура уступала місце грецькій. "Починаючи від VII-го століття, грецька мова стала мовою офіційною, мовою імператорського протоколу, мовою публичних актів; міністри та високі урядовці прийняли грецькі назви льоготетів, епархів, стратегів та дронгерів.

Ця зовнішня, формальна еволюція йшла в парі і була висловом глибших змін, які переживала грецька людність в державі. Їх можна би назвати ростом та зміцненням національного самопочуття. Це почуття не встигло було розвинутися остаточно в добу політичної самостійності старовинної Греції. В добу панування Риму воно ніби замерло, - грецьке життя обмежилось виключно полем культури та хіба ще місцевого самоврядування. Коли розпала римська імперія та на її розвалинах виникла візантійська держава з територіальним осередком в Гелляді та в перевагою в ній грецької людности, - то це викликало пробудження грецького світа. Нова держава мусіла оперти-ся на Греках. Неминуче вони мусіли стати в ній активним елементом. Вони мусіли забажати впливу на хід життя в державі, а далі щоб держава стала їхньою, грецькою державою. Віджило почуття "національної" приналежности та протиставлення себе чужинцям. Останнє особливо гостро проявлялося відносно колишніх переможців, Італійців. Антагонізм та нехіть до Італійців ми зустрічаємо дуже виразно вже в перших століттях історії Візантії, коли ще офіційна політика держави не зійшла ще зі шляху універсалістично-римської традиції. Так вже в VII. столітті ми стрічаємо дорікання, що "Римляни" є протеговані зі шкодою

"Греків". Особливо привілеї, що їх отримували від візантійських імператорів італійські купецькі республіки, передусім Венеція, та безоглядне використання цих привілеїв викликало супроти них ненависть Греків. В різних часах, особливо в XI. столітті, приходило до кривавих погромів Італійців в різних містах імперії. Релігійний роздор, що був одним з проявів існуючої ворожнечі, з черги ще загострив її. Крім цього він допоміг, що грецький світ отримав культурно своє власне "національне" обличчя, що він замкнувся в собі та дуже гостро відмежувався від "заходу". Не місце тут розглядати елементи цього особливого "культурного типу", що витворила його грецька людність Візантії, - типу, в якому перехрещувалися та мішали одні з одними впливи та традиції Орієнту та Заходу. Тут треба тільки сконстатувати, що він витворився. В межах східно-римської держави витворилася нова "грецька" нація і стала властителькою її, "пануючою" її нацією. Політично, це проявлялося зразу передусім негативно у відношенні до націй та держав, з якими Візантія оставала у відношенні закритої або явної ворожнечі. Бути "хативофров", прихильником "Латинців" було тотожним зі зрадою грецької батьківщини. Відтак отся нова нація стала чимраз свідоміше формулювати позитивно свою політичну програму. В останньому столітті існування Візантії народилися домагання, щоби імператор закинув титул римського короля, та щоби назвав себе королем Геленів. Це показує, якою не-римською була людність візантійської держави, а власне найважливіша та найтісніше з державою звязана частина її людности.

В. СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ.

В найранішу добу існування візантійської

держави суспільний поділ її людности був такий, який витворився в Римі в добу імператорів. Ріжниця була тільки в огляду на чисельність та силу поодиноких верств людности. Що до найвищої суспільної верстви, бюрократичної аристократії, то вона черпала свою силу безпосередньо з держави. З природи річи вона зберегла своє існування в східній державі, не зазнала там катастрофи, яка стрінула її на землях західної римської держави. Доля держави рішила там про її долю. Натомість для самої долі держави мало без сумніву рішуче значіння територіяльне розміщення інших верств людности. З тої точки погляду візантійська держава була в далеко щасливішому положенні, як західня держава. З одного боку її міста перевищали своїм торговельним значінням та багатством своєї людности міста західної держави. З другого боку - процес розкладу та упадку середньо заможного, вільного селянства на заході, головню в Італії, був вже закінчений; на сході цей процес в добу розділу римської держави не був ще розпочався. На всякий випадок він не дійшов ще так далеко, щоби його наслідком була основна зміна суспільних відносин. Навпаки. На балканському півострові та в Анатолії вільне селянство було тоді численною та економічно сильною верствою людности. Його "податкова сила" давала солідну фінансову підставу для державної скарбниці. Само воно постачало армії достаточну кількість коннів, що також дякуючи своїй якості дали імперії змогу стати чималою мілітарною силою. Візантія була, не зважаючи на значіння та розвій її міст, в основі аграрною країною. Її доля була в великій мірі звязана з долею її села та її хліборобської людности. Процес упадку держави був теж тісно звязаний з упадком тої верстви людности, що зразу становила головну основу її сили. Внутрішня історія Візантії показує дві

причини її упадку: занепад торгівлі та хліборобства. Обі разом вони викликали фінансову руїну держави, її мілітарну безси-
льність, розвал державної організації, тери-
торіальні втрати, яких наслідком врешті
одна тільки остала ніби остров серед воро-
жого моря, що врешті залило її своїми хви-
лями. Обі ті причини не однакового поряд-
ку. Можна би сказати так, що торговельна
сила Візантії була до певної міри ніби
штучна. Вона була обумовлена помимо кори-
сних географічних умовин ще й доцільною
політикою держави та її силою. Навпаки,
було хліборобство само умовою для сили дер-
жави. Упадок візантійської торгівлі був ви-
димо викликаний, а бодай прискорений, на-
прямом візантійської політики. Навпаки,
упадок хліборобства прийшов незалежно від
напрямую діяльності візантійських імперато-
рів. Вони надаремно боролися з ним, безси-
лі супроти цього суспільно-економічного про-
цесу.

Зовнішно особливо ясно виступала істо-
рія візантійської торгівлі та зв'язана з не-
ю історія візантійських міст. Бо ті міста
стояли передусім торгівлю. Порівнюючи ма-
ле значіння для їх господарської сили мала
в них промислова діяльність та витворниц-
тво. Так напр. сам Царгород був осередком
передусім галузій промислу, що обслугову-
вали тільки місцеві потреби великої столи-
ці, потреби прокормлення її, помешкань, то
що, або потреби держави в кораблях, зброї
і т.п. - Що до промислу, з метою вивозу,
то він був доволі односторонній. Його предме-
том були майже виключно предмети розкоші -
пакоші, дорогоцінності, шовкові вироби, -
все разом джерело приходів та зисків дале-
ко менше, як торгівля чужими продуктами та
виробами. Такожмо і другі візантійські мі-
ста були передусім торговельними і тільки
в другу чергу промисловими містами. Але від-
ношення Візантії до торгівлі мало особливий

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356**

характер. Її географічне положення було з точки погляду торгівлі надзвичайно корисне. Старий сухопутний шлях з Диррахієм до Царгороду зв'язував Адриатичне море з Босфором. На північ вели шляхи притоками Дунаєм до дунайської долини і далі Дунаєм глибоко в середню Європу. З Чорного Моря знову водні шляхи, головні Дніпро та Волга з їх притоками, зв'язували Візантію зі сходом Європи. Шляхи через Кавказ відкривали Каспійське помор'я, далі центральну Азію, і сягали аж далекого Китаю. На південному сході йшли з Сирії шляхи караван в долину Євфрату та Тигру, в Арабію, а через Персію в "далекий азійський схід". Александрія та порти Червоного Моря були вихідними точками для морської плавання по всьому південним берегам Азії та західних берегам Африки. Врешті Середземне Море зв'язувало Візантію з країнами південної Європи та північної Африки. Природно, що дякуючи таким умовам візантійська торгівля процвітала. Але цей розцвіт прийняв напрям зі становища Візантії дуже небезпечний. В перших століттях свого існування приймала Візантія активну участь в торгівлі, якої центри знаходилися на її державній території. Торгівля остала переважно в руках "грецьких" купців. Грецька торговельна флота обслуговувала потреби торгівлі. Зі свого боку держава старалася активно підпирати цю торгівлю. Виданий в VIII столітті морський кодекс знаменито причинився до розвою торгового мореплавства. Дуже сильна воєнна флота дбала про безпеченство морських шляхів та скріплювала становище грецького купецтва супроти чужих суперників. Згодом прийняла візантійська торгова політика напрям, що okazaвся дуже небезпечним своїми наслідками. Неначеб то надзвичайно корисне географічне положення та почуття переваги над "варварськими" сусідами приспало чуйність Візантії. "Замість того, щоби для себе відкривати торгові місця, Візантія заздро дбала про те, щоби другі приходили до неї; вона мір-

кувала, що таким чином вона при менших заходах добувати-ме не менші користи". Візантія. Щоби досягнути це, візантійська держава наділяла чужих купців особливими привілеями, іноді з очевидною шкодою для власного промислу та торгівлі. Царгород став "раєм монополію, привілею та протекціонізму".

Цю політику використали передусім італійські торгові міста, в першу чергу Венеція. Починаючи від X. століття почалося те, що можна би назвати послідовним економічним завойованням Візантії Венецією, відтак Генуєнцями, за якими йшли інші. Торговий трактат з Візантією з 992. року був для Венеції "історичною подією". Він є першим з ряду цього роду трактатів, що на них ґрунтувалася тайна економічного розвитку та політичної експансії венецької республіки. Кошти венецьких успіхів заплатила Візантія. Видимим цього знаком було добуття та грабунок Царгорода хрестоносцями 1204. р., що відбулося під керівництвом Венеції. Але вже раніше Венеція та її суперниця Генуя заняли у Візантії дуже сильне становище, яке трудно погодити з престижем та повагою держави. В Царгороді та по інших містах вони утримували власні "колонії", що майже зовсім були виняті спід місцевої влади. Вони представляли собою в дійсності екстериторіальні одиниці, перенесені в межі Візантії частини їх власних держав. Таких колоній було повно скрізь. На початку XIV. століття напр. помімо колоній в Царгороді та Тессальоніці Венеція посідала в цілості 10 островів, в їх числі Крету. Генуя тримала декілька великих островів і мала численні колонії, м. ин. на побережжю Чорного моря. Один з візантійських істориків констатує, що Італійці забрали Візантію всі торговельні шляхи.

Дякуючи фінансовій своїй силі та політичній безсильності Візантії, оті чужі колонії поводилися, чим далі, тим явніше як дійсно пануюча класа. Вони виростили пе-

редусім на руїні аналогічної візантійської класи великих купців та промисловців. Ті чужинці займали давнє становище. З одного боку, дякуючи своїй осілості та звязаності з імперією, вони були ніби "органічною" частиною її людности. Імператори казуть про них, що "вони не є чужинцями" у Візантії. З другого боку вони стоять поза цю людність, в дійсності понад нею, визискували її та використовували безкарно. Вони "поводяться з горожанами як з рабами" - писав про них один з візантійських письменників. Не диво, що вся ненависть людности зверталася проти них. В міру, як торгівля переходила всецільно в їхні руки, змінився суспільний склад властивого грецького суспільства. В нім переставала існувати класа капіталістів. Суспільні верхи представляла там тільки верства високих урядовців. І ця остання змінювала своє обличчя в міру суспільних змін, що відбувалися головню на основі змін аграрних відносин, в звязку з ростом так зв. феодальної системи.

Помимо бюрократії представляло ще у Візантії пануючі верстви її численне духовенство, а власне дві його галузі, світське духовенство та ченці. На другому місці прийдеться сказати про політичне значіння візантійського духовенства. Тут треба вказати на те, що воно було численною та сильною суспільною верствою. Особливо монастирі скупчили в своїх руках велике майно. Дякуючи своєму числу, матеріяльній силі та моральному впливові на маси, духовенство займало серед візантійського громадянства без порівняння сильніше становище, як духовенство старовинної Греції або Риму. З тої точки погляду суспільний склад людности візантійської імперії пригадував більше держави старого Орієнту, як античний державний світ Європи.

Суспільний низ в містах представляла маса людности, що особливо в столиці пригадувала живу колишню римську "*turba foren-*

sis". Це була людність дуже різного походження та різних занять - в великій частині без означеного роду заняття. Робітництво представляло собою тільки одну її частину. Елементи "здеклясовані" грали в ній велику роль. Особливо в добу економічного упадку та криз ця людність попадала в дуже важке положення. Вона знаходилася в природній гострій опозиції до "посідаючих" верств. Її ненависть зверталася як проти чужинецьких кольтоністів, так і проти власних заможніших верств. Особливо в міру цього, як селяни убожіли і, втративши землю, масово напливали до міст, ця верства міської голоти росла чисельно і разом з тим попадала в чимраз більш важке економічне положення. Звідси повставала по містах Візантії суспільна боротьба, що проявлялася іноді в дуже гострих формах. З одного боку погроми чужинців повторялися доволі часто. З другого боку, суспільно-революційні рухи потрясали містами імперії. Особливо в XIV. столітті загострилася суспільна боротьба міської демократії з феодальним панством. Давніші заворушення, як царгородські заворушення з 532. або 1042. р., мали порівнюючи тільки політично-комерційний характер. Боротьби XIV. століття були виразно "клясовими" боротьбами. Їх найвиразнішим висловом була "тессалонійська комуна", що утримувалася протягом семи літ.

Загострення суспільних відносин в містах оставало в тісному звязку з розвитком земельних відносин. Цей розвиток ішов у Візантії на протязі всієї її історії в напрямі знищення верстви правно та економічно незалежного селянства. Різні сили діяли в цьому напрямі. Передусім вже починаючи від V. століття державні тягарі ставали для тої верстви людности надто важкими. З таких-же причин, як колись в Римі, обовязок військової служби був для селянства непомірно важкий. Він відривав селянина від праці на рілі. Оскільки селянин не мав рабів ні служби, що могла би без него виконати конечні хліборобські пра-

ці, - таке відірвання викликало повну матеріальну руїну. Далі, державні податки налягали своїм тягарем передусім на дрібних земельних власників. Треба сказати, що "політична мисль" візантійських керівників держави була свідомо небезпеки, якою погрожувала державі руїна вільних хліборобів. Ми стрічаємо різні вискази про те, що держава тільки тоді є забезпечена, коли в державі мається велика скількість селян-хліборобів. Але не зважаючи на те переважали безпосередні, моментанні інтереси державної скарбниці над далекозорими міркуваннями. Податкові тягарі занадто утискали дрібне селянство. Скарбова політика держави фактично сама ослаблювала те, що було визнано за найпевнішу основу для фінансової та мілітарної сили держави.

Помимо податкових утисків, що руйнували селянство, зверталася проти него ще друга сила. Це була сила великого земельного панства. Вже в древній Греції і більше ще в Римі ми бачили процес поглинання малої земельної власності великою. В добу, про яку тут мова, цей процес став в Європі знову загальним явищем. Він відбувався тепер трохи іншими способами і дякуючи іншим причинам, як колись в Греції та Римі. Там він був передусім наслідком економічної слабости дрібної земельної посідлости, що не могла витримувати конкуренції з великою. Тепер діяли передусім інші мотиви. Відносини безнастанної воєнної тривоги та небезпек заставляли слабших звертатися до сильніших за опікою та охороною. В практиці це значило, що дрібний землевласник мусів звертатися до великого, бо тільки великий міг розпоряджатися воєнною силою, дякуючи своїм матеріальним засобам. За цю опіку платив слабший своєю незалежністю; він мусів приймати на себе різні обов'язки. Далі, тісамі відно-

Проф. Др. В. Старосольський: Держава і політичне право. Частина I.

сини непевности робили місцевих вельмож незалежними від центральної влади. Скрізь росте місцеве панство в силу - і уживає її м.ін. на те, щоби побільшити коштом передусім дрібних селян своє землеволодіння. Такий процес ми стрічаємо й у Візантії, як в азійських так і в європейських її областях. Ми не знаємо його подробиць, але знаємо, що він відбувався починаючи від VI-го століття в чимраз більш прискореному темпі. Він охоплював всю імперію. Найбільш виразний він був в Анатолії дякуючи особливим умовам, що там склалися. Там ішла безупинна боротьба з наступаючими від сходу ворогами. В умовах тої війни неминуче набирали значіння та сили полководці споміж місцевого панства. Вісімкові частини, якими вони розпоряджали, служили в рівній мірі для оборони держави і для проведення їх особистих плянів та замірів. Дякуючи цьому Мала Азія стала скоро фортецею феодалізму.

В цей процес встрявала активно політика імператорів. Вона руководилася двома моментами, що оба мали на оці інтерес держави. Один момент, це був державний інтерес в утриманні дрібного селянства, якого велике значіння для держави було для імператорів зовсім ясне. Другий момент, це була небезпека, якою погрожувало надмірне скріплення великого земельного панства для центральної державної влади. Одно і друге впливало на те, що імператори починаючи від VIII. століття виразно та послідовно виступають в захист селянства проти затій великих землевласників. Розпочалася велика та затяжна боротьба держави з "феодалізмом", ведена різними засобами, в різних формах, та з різним успіхом. Помимо феодального панства являється "чорне" духовенство, ченці, дужим представником феодалізму. Зорганізоване в монастирях, воно скупцило в своїх руках величезні простори землі та користувалося ними такими-ж методами, як і світське панство. Проти обох цих форм феодалізму візантійські

імператори вели на протязі кількох століть послідовну боротьбу. Боротьба проти "духовної" форми феодалізму виявилася в формі великого релігійного змагання, що виповнило собою внутрішню історію Візантії VIII-го та половини IX-го століть, боротьби "іконоклястів" та "іконодулів". Культ ікон був для монастирів одним з джерел їх сили та значіння. Він віддавав широкі маси під вплив монастирів, що мали в собі визнає за чудотворні ікони. Крім цього він давав /цим монастирям безмежні приходи, яким дякуючи вони могли в безконечність купити багатства, а з окрема землі. Це було основою, на якій зродилася акція імператорів - іконоклястів, "іконоборців", звернена проти культу ікон. Вони заборонили зовсім цей культ, визнавши його поганським. Паралельно імператори цілим рядом законодавчих актів виступили проти збирання монастирями майна та проти самого існування монастирів. Ця боротьба проти монастирів продовжувалася далі, коли вже уцухла боротьба за ікони. Перевага в ній була зразу на боці імператорів. Відтак імператори були змушені здати свої позиції. Сталося це в X-ім столітті. В момент крайньої небезпеки для держави, викликаній повстанням феодального панства, імператор Василь II. мусів ухилити видані своїми попередниками закони, звернені проти ченців, - "переконавшись, що це вони викликали божий гнів" та спровадили на державу нещастя. Так закінчилося невдачею змагання візантійської політики, спинити процес вивласнювання дрібних землевласників, оскільки великого монастирі.

Невдачею закінчилася і акція імператорів проти світського феодального панства. Її ведено дуже омергично та дуже послідовно, і без сумніву їй треба приписати те, що процес, про який мова, не відбувся скорше. Були періоди, коли акція імператорів показувала успіхи, - були навіть моменти, коли могло здаватися, що імператори остаточно перемогли. Але дякуючи різним обставинам остаточно перемога остала по стороні феодального панства.

А власне, центральна державна влада знаходилася супроти неї до певної міри в "блудному колесі". Феодальна аристократія складалася з елементів, без допомоги яких центральна влада не могла обійтися. Це були зразу взагалі люди, що в житті держави займали визначне становище, дякуючи своїй багатству, або як високі цивільні або військові урядовці. Вони стали "класом" дякуючи цьому, що в їх руках зійшлося багатство і владні компетенції, до чого в першу чергу допомогли самі імператори. Вони самі покликали на високі урядові становища осіб поміж великих землевласників, щоби використати для себе їхні впливи та суспільне значіння, - зокрема ті військові сили, якими розпоряджали тоді великі землевласники. З другого боку, вони дозволяли "заслуженим" збагачуватися та скупчувати в своїх руках великі земельні простори. Таким чином сталося те, що є істотне для феодальної системи: публичні уряди опинилися в руках великих землевласників. Це давало їм можливість безкарно, а то просто використовуючи владні державні засоби, безпardonно поширювати своє землеволодіння. Хроніки, особливо починаючи від VII-го століття, повні описів безжалісного гноблення та вивласнювання дрібних селян тими, в чиїх руках було багатство і влада. Імператори звертають свою політику зразу тільки проти безправного та небезпечного скупчування землі в руках феодалів. Вони брали в опіку селян перед феодальним панством. Виданий в VIII-му столітті "земельний кодекс" мав на меті охорону селян перед утисками. Відтак на протязі VIII. - X. століть видано цілий ряд законів та новел, що були звернені проти своєвілля земельних вельмож. Щоби розірвати "блудне колесо", імператори стали покликати на високі посади осіб з-поза феодальної аристократії. Таким чином вони хотіли поставити залежну від себе бюрократію на місце фактично незалежної феодальної. Далі, вони старалися ми-

ролюбною зовнішною політикою обезцінити те значіння феодального панства, яке надавали йому воєнні потреби. Врешті, щоб зовсім стати незалежними, вони стали заступати складані шляхом рекрутації, територіальні армії, в яких феодальні вельможі мали великі впливи, - наємними чужинецькими військами. В X-му столітті ця боротьба увійшла в рішачу стадію. Починаючи від Василя I-го імператори виступали з усею енергією. На основі видаваних для цього законів складено комісії, що мали відібрати від великих землевласників безправно ними загарбовані землі, і ті комісії енергічно стали виконувати своє завдання. Імператори стали теж еманципуватися спід політичної залежності від феодального панства, скріплюючи центральну владу. Наслідком всего були явні бунти феодальної аристократії. За Василя II-го прийшло до боротьб, в яких імператор вийшов переможцем тільки дякуючи незвичайній своїй енергії та зручності. На якийсь час сила феодального панства була зломана. В XI-ім столітті воно піднялося знову. Тим разом воно перемогло, - проголошення імператора Ізаака Комнена було наслідком його перемоги. Воєнне лихоліття, важкі війни з Турками та Норманами, в яких феодальна аристократія відіграла ролю спасителя держави, та серед яких імператорам стало неможливим продовжувати внутрішню боротьбу з ним, - закріпила цю перемогу. Триумф феодальної аристократії був повний.

Які були цього наслідки? Вільні дрібні хлібороби перестали існувати. Вони масово кидали землю та втікали від своїх великих землевласників до міст, де збільшували ряди міської бідноти, або і поза границі імперії. Ті, що остали на місці, втратили свою власність та попали в повну залежність від великих феодальних землевласників. Вони стали прив'язаними до землі кріпаками "*Кадоксос*". Закони, що мали на меті охорону їх, пішли в забут-

тя. Їх положення стало, як економічно, так і правно, невимовно важке. Загальний упадок хліборобства був природно зв'язаний з такими відносинами, і важко відбився на державній скарбниці. Класова боротьба загострилася. "Суспільний низ" візантійської імперії находився, особливо в XIV-ім столітті, в стані постійного, то скритого, то явного "бунту", що проявлявся часто кривавими зривами, що були давлені не менш криваво. І настрої цього низу супроти держави був неминуче ворожий. Завойовання Візантії Турками він привитав як своє виволочення.

3. Р о з д і л.

Д Е Р Ж А В Н И Й У С Т Р І Й.

А. І М П Е Р А Т О Р.

В осередку всего державного устрою Візантії находилася установа імператора. В основі ця установа виробилася була вже в старому Римі. У Візантії, під виразним впливом ідей, що жили на Сході, ця установа тільки розвинулася далі в напрямі до деспотії. Забулися до решти ті риси, що бодай формально пригадували її республіканське походження, - за те на перший план висунулося все те, в чому проявлялася незалежність імператора від когонебудь; його безконечно високе становище, що робило його недосяжним для критики чи опозиції.

Візантійський імператор, як орієнтальний деспот, не завдячував свого становища нікому, як тільки надприродній божеській силі. Візантійська монархія носила виразно теократичний характер. Уже з зовнішнього боку цей характер був дуже сильно підкреслений. Двірський церемоніал став майже релігійним ритуалом. В нім елементи релігійного культу грали дуже велику роль і були нерозривно зв'язані та переплутані з елементами не-духовного порядку. Одні

і другі мали виразну мету діяти на фантазію як маси власного народу так і чужинців, викликати враження не тільки безмірної сили, багатства імперії, яку представляв своєю особою імператор, але ще і враження цієї надприродної сили, якою осяяна особа імператора. Імператор виступав публично не інакше, як тільки в оточенні пишного дворцового почоту та церковних процесій. "Візантія старається показувати світові свого пануючого в блиску, в апотеозі, в якому він представляється не як людина, а як живе відбиття божества". В усіх святочних виступах імператор, високо на престолі, в золоті являється "як свята ікона, як божество". "Святою" є не тільки особа імператора, але й усе, що його оточує. Зблизитися до імператора можна тільки заховуючи точно церемоніал, в якому проявлялася ота "святість" його, його безмірна вищість над всіми, навіть над найвищими достойниками, також над церковними. Зближаючися до імператора, треба було тричі кидатися на землю, відтак цілувати його ноги та руки. Ця гонімна форма була висловом розуміння, яке мали про себе імператори та яке було пануючим. Бог тільки є джерелом їхнього становища. Він установив їх своїми заступниками на землі, хоронить їх та кермує їх вчинками. Вони рівні апостолам своїм становищем. Таким чином християнство створило нові форми, що в них проявлялося наскрізь теократичне розуміння імператорської влади.

Християнство додало теж нову основу для переконання про необмеженість імператорської влади, відносно всего світа, всіх країв та держав. Візантійське її розуміння визнавало, що візантійський імператор покликаний панувати над цілим світом. Всі другі володарі світа підчинені йому. Вони панують дякуючи його згоді, як призначені ним його заступники, або вони самозванці, яких імператор має все право скинути та покарати. Таке розуміння ґрунтувалося з одно-

го боку на правному титулі, яким було ді-
цтво Риму. Християнство додало до него
мовий аргумент. Візантійський імператор,
це просто імператор над християнами світа,
покликаний обороняти християнство та дбати
про його поширення. Це є його обов'язком, -
і рівночасно це ставить його на чолі всего
християнського світа, і дає йому право по-
ширити пановання на всі, ненавернені ще до
правдивої віри землі. Таким чином він, хоч
з новим освітленням, такий-же "король ко-
ролів", як володарі Орієнту. І треба ска-
зати - таке розуміння становища візантій-
ських імператорів знаходило признання також
поза Візантією. На Заході та Сході Європи
воно було поширене. Особливо в добах роз-
цвіту імперії в IX - та X-ім століттях
много "варварських" пануючих старалося
отримати своє "визнання" візантійськими
імператорами. Але навіть в добу упадку та
безсилля імперії візантійські імператори
відстоювали своє "право" бути володарями
універсальної, все-світової монархії. Ві-
зантійська політика ніколи не зреклася
отсього права, не визнала пануючих інших
держав за рівних візантійському. Ця "полі-
тична лінія" немало шкоди принесла Візан-
тії. Але в добу її сили, вона без сумніву
скріпляла морально становище імператора
супроти підданих, підносила його авторі-
тет в очах народу.

В перших століттях візантійської імпе-
рії імператорський престол не був дідовий.
Формально-правно рішення про особу монарха
належало до сенату, народу та війська. По-
мимо обрання таким шляхом, міг пануючий
імператор означити особу свого наслідни-
ка, приймаючи його за спів-регентом, що
опісля займав опорожнений престол. В дій-
сності рішала в перших століттях тільки си-
ла про це, хто мав стати імператором. Би-
строумно вказано на те, "право" стати ім-
ператором було у Візантії одиноким правом,
що не знало привілеїв. Відносно него па-
нувала - в принципі - демократична рівність.

Стати імператором міг кождий, - розуміється кождий, хто мав силу добути собі престол. Передусім симпатії війська виносили на імператорський престол. Крім цього, впливи церкви та популярність серед людності столиці, врешті палатні інтриги були в цьому напрямі часто рішачими чинниками. Але, як відкривали вони шлях до престолу, так і рішали часто про його втрату. Імператорський престол був не тільки опорожнений предметом то явної то таємної боротьби. Супроти численних претендентів кождий імператор безнастанно мусів боятися за своє становище і берегтися перед охочими заступити його на нім. Звідси була Візантія тереном майже безупинної, жорстокої та безоглядної боротьби за імператорський престол та порівнюючи частих насильних змін осіб імператорів. В IX. столітті імператори македонської династії провели принцип дідичення престолу в межах династії. Дякуючи цьому принципowi оставав престол Візантії на протязі довгих періодів в руках одної династії - Македонської, відтак Комненів, врешті Палеологів. Про силу цього принципу свідчить те, що на його основі також жінки ставали імператоршами. Принцип дідичности скріпив до певної міри позицію пануючого. Зробити її зовсім певною, та від посягання на неї забезпеченою. - не міг і цей принцип. Хоч в обмеженій мірі і переважно в межах пануючої династії, насильні зміни пануючих продовжувалися і далі. Споміж 107 імператорів Візантії всего тільки 34 вмерло "природньою" смертю, а 8 лягло на війні або згинуло наслідком пригоди. 65, отже майже дві третини, втратило престол, іноді разом з життям, наслідком насильних переворотів.

Таким чином ми бачимо у Візантії явище, яке можна назвати нормальним явищем в кождій деспотії. Разом з принциповою недоторканістю особи монарха з визнанням її безко-нечно високого становища - ішла постійна

фактична загроза її та фактична непевність становища.

Що до річевих компетенцій імператора, що до обсягу його влади, то представлялася візантійська монархія, як нічим необмежена, абсолютна деспотія. Сам імператор тільки був самотнім в державі джерелом влади. Всі державні органи діяли виключно як органи імператора, в його імені та з його доручення. Повнота влади остає все при імператорі. Він - найвища інстанція в кожній справі. Іноді, як в законодавстві, він є самотньою інстанцією. Будучи самотнім джерелом права в державі він - "*princeps legis solutus*" стоїть сам понад правом. Він самотній законодавець. Він голова всієї державної адміністрації. Він теж начальник всіх збройних сил імперії, її верховний полководець. Все те - ті компетенції імператорської влади, які вона мала вже в старій римській імперії. У Візантії ті компетенції збільшилися в одному ще напрямі. Візантійські імператори присвоїли собі церковну верховну владу. Правда, і римські імператори бували носіями духовних чинів, в окрема уряду верховного жреця /: "*pontifex maximus*" :/. Але не можна порівнювати значіння того уряду зі значінням, яке мало верховне становище в християнській церкві. Стара римська релігія ані організаційно ані що до свого морального впливу не могла рівнатися з християнською. В перших століттях свого існування, в процесі важкої боротьби з державою, християнська церква витворила власну, від держави незалежну, сильну та справну організацію. Після своєї перемоги церква задержала цю організацію та скріпила її. Крім цього і зміст християнства як вчення, його догми, його етичні приписи, робили з него суспільну силу, якою не була ніколи релігія старого Риму. Християнська церква "володіла душами" - особливо в героїчну добу своєї історії й особливо в грецькому світі, де не пережилася при-

страсть до абстрактної філософичної спекуляції. Дякуючи цьому, становище в церкві представляло для імператорів неабияку цінність. Вони мусіли забачати затримати в своїх руках весь апарат церковної організації та забезпечити собі вплив на внутрішнє життя церкви. Одно і друге їм повелось.

Дякуючи первісній слабості церкви, дякуючи цьому, що вона вимагала в своїх справах допомоги з боку держави, візантійські імператори зуміли забезпечити собі супроти церкви становище, яке треба би назвати становищем понад церквою. Не входячи в духовну ієрархію, імператор став монархом-архієреєм "αρχιεργς βασιλευς". Він забезпечив собі не тільки компетенції в справах церковно-організаційних, як скликування соборів, призначування владик, то що. Він став також найвищою інстанцією в справах віри, владою, що рішала питання християнської догматики та вчення. Це не нашло зразу серйозного спротиву з боку церкви. Навпаки, в VI-ім столітті церква устами своїх найвищих представників виразно визнавала ті компетенції імператорів. Тільки згодом родилася опозиція. Зразу поодинокі "отці" та діячі церкви заступали погляд, що в справах віри мають значіння рішення отців церкви, а не імператорів. Відтак православна церква розпочала боротьбу за свою незалежність від світської влади. Перед в цій боротьбі вели ченці, зокрема Студити. Боротьба дійшла до найвищого напруження в боротьбі за ікони. Заступники незалежності церкви виступали з усією рішучістю проти компетенцій імператорів в справах церкви. Імператори відповіли жорстокими переслідуваннями. Протяжна боротьба, яка на інших полях примусила імператорів податися, закінчилася її перемогою відносно справи, про яку тут мова. Імператори остали верховною церковною владою.

Так треба визнати візантійських імператорів нічим необмеженими деспотами. Їх

владу мала виключно тільки "фактичні" межі. Вона кінчилася там, де зустрілася з більшою від власної силою. Такою силою була іноді людність столиці, іноді опортуністи на силу підчинених собі військ суперників. Перемога таких - так би мовити - "випадкових" противників приносила зміни пануючих, не порушуючи зміни системи. Натомість противником, що зорганізовано виступив проти самої установи необмеженої монархії, була по мимо церкви феодалська земельна аристократія. Вище сказано, як вона перемогла імператорів у веденій з нею на протязі кількох поколінь боротьби.

Б. Б Ю Р О К Р А Т І Я.

Протягом цілої своєї історії Візантія мусіла боротися з чималими труднощами. Вона мусіла вести майже безперервно боротьбу в обороні своїх, майже безнастанно загрожених границь. При тім її внутрішні відносини не давали їй солідної та певної підстави істнування. Ми бачили, що суспільні відносини в імперії та розвій цих відносин були з точки погляду економічної та мілітарної сили держави далеко не ідеальні. Треба просто дивуватися, яким чином Візантія не тільки відстояла на протязі повного тисячоліття своє істнування, але зуміла розвинути значну силу, яким чином вона виходила переможцем з тільки зовнішніх та внутрішніх боротьбів. Все це являється чимсь майже неприродним, штучним. Істоту тої життєздатності Візантії треба добачувати в доцільности та досконалости організації її державного апарату. Основні риси тої організації були "одною з головних причин тривалости та сили імперії". "Рідко де була адміністрація сильніше сцентралізована та розумніше зорганізована, як адміністрація візантійська".
/: *Ch. Diehl.* :/

В основі затримала організація держав-

ного апарату у Візантії всі основні риси, які вона отримала була ще в римській імперії. Зміни та різниці від старо-римської відносяться переважно до подробиць та до зовнішніх моментів, як титулатура, то що, крім цього, вони лежать в якості "людського матеріалу", що у Візантії обслуговував урядовий апарат. А власне, візантійські урядовці були особливо добре фахово освічені, підготовлені для виконання тих завдань, що їх накладало на них їх урядове становище. З тої точки погляду Візантія дуже розвинула та викінчила систему, яку завели були імператори старої римської імперії.

Поміж візантійськими урядами треба розрізнити організацію центральних урядів від урядів, що управляли провінціями. В центрі, безпосередньо при особі імператора находилися найвищі уряди для поодиноких напрямів державної адміністрації. На чолі кожної з них стояв "льоготет", якого становище відповідало становищу міністра в абсолютній монархії. Першим поміж ними був "великий льоготет", що відав справами внутрішньої адміністрації, поліції, та заграничними справами імперії. Далі, були льоготети для справ військових, скарбу та приватного майна імператора, міністер правосуддя з титулом - квестора, державний контролёр, начальники війська та флоти. Кожний з цих найвищих урядовців мав під собою численні канцелярії, "льоготезії", де ціла армія добре вишколених урядовців "секретиків" приготувала діло, розроблювала їх в подробицях, та виконувала рішення. Для утримання звязку поміж поодинокими галузями адміністрації, як також для інформовання імператора, для уділювання йому порад, існувала прибічна рада імператора. Був нею колишній сенат, який однаково-ж не пригадував крім назви нічим колишнього сенату в старому Римі. Сенат був нечисленний. В його склад

входили переважно найвищі урядовці держави. Його компетенції були обмежені тільки до інформовання імператора, поради йому. В дійсності значіння сенату було невелике. Його члени, залежні від імператора урядовці, не зважувалися виступати вільно та відстоювати свої погляди, не оглядаючися на побажання імператора. Тільки іноді, в періодах ослаблення імператорської влади або підчас переворотів та внутрішніх заворушень сенат виступав самостійно і його значіння зростало. В зв'язку з геленізацією візантійської імперії і сенат змінив свою назву. Його названо *βουλευτικόν βούλη*.

До центральних урядів треба зачислити ще й епарха. Це був начальник Царгороду, якого завданням було передусім дбати про порядок та безпечність в столиці. З огляду на значіння столиці в житті імперії, становище епарха було дуже важне і його вплив - особливо в добах заворушень - дуже великий.

Адміністрація на місцях ґрунтувалася на територіальному поділі імперії на "теми", який проведено в VII. та VIII. століттях. На чолі кожної теми стояв імператорський посадник, стратег. Всупереч вироблений в старому Римі практиці, стратег об'єднував в своїх руках вразу як військову так і цивільну владу. Він був начальником збройної сили провінції, її найвищим суддею та адміністратором. З окрема належала йому і скарбова адміністрація. Відтак для зрівноваження значіння стратегів, щоби вони не ставали фактично самостійними володарями доручених собі тем, імператори завели окремих урядовців для ведення "цивільних" справ тем та для виконання в темах правосуддя. Ці урядовці зносилися - так як стратеги - безпосередньо з імператором. Перевага оставала все по стороні стратегів.

Над стратегами та всею адміністрацією провінціями імператори виконували постійну та строгу контролю. Вони виконували її особисто, обїзджаючи провінції та особисто роз-

глядаючи стан справ. Далі, висилали імператори на провінції окремих урядовців в широким уповаженнями відносно перевірки та контролю місцевої адміністрації. Далі, послуговувалися імператори церковною ерархією для виконання нагляду над державною адміністрацією. З окрема єпископи мали доручення слідкувати за ходом справ на провінції та доносити імператорам свої спостереження. Врешті закликали вони всіх громадян доносити їм про всі можливі кривди та утиски, та звертатися в таких випадках прямо до імператора. Наслідком всего цього було те, що нагляд над провінційальною адміністрацією був дійсний, що діячі тої адміністрації справді почували над собою контроль центральної влади.

Розуміючи добре, яке значіння для держави має її урядництво, візантійські імператори послідовно дбали про виховання - в широкому розумінню - своєї бюрократії. Політика імператорів була в цьому напрямі дуже ясна. Перше всего вона мала на оці освітній рівень бюрократії. З метою підняти його, імператори творили високі школи. Юстиніан оснував школи права в Римі, Царгороді та Бейруті, Теодозій II. в у-ому столітті університет в Царгороді, який переорганізував Цезар Бордас в IX. столітті. Помимо загального значіння, як осередка науки, ті школи, особливо школи права, мали зовсім виразну і вузшу мету давати фахове знання майбутнім урядовцям імперії. Але самого знання мало, щоби урядовці відповідали як слід всім вимогам, які до них ставилися. Крім знання треба ще, щоби ті урядовці були послухні, вірні та пильні у виконуванні своїх обов'язків. Різними шляхами можна це досягнути. В державі такого типу, як Візантія, і в таким як вона суспільним складом людности, політика імператорів обрала шлях, що в даних умовах показався доцільним. Вона зробила бюрократію окремим привілейованим станом, що як цілість був зацікавлений в існуванню імперії та утриманню істну-

ючого в ній устрою. А далі, в межах цього привілейованого стану вона завела ще степені, з якими була зв'язана різна міра матеріальних користей, суспільного становища та пошести. Це були "ранги", "чини". Помимо титулу, зв'язаного з дорученим завданням, кождий урядовець носив ще титул, що вказував на ступень, який він займав в урядницькій ерархії. Перейти з низшого "чину" на вищий, піднятися, можна було з правила на основі заслуг, покладених у виконуванні урядових обов'язків. Без сумніву бували у Візантії випадки незаслуженого підношення в "чині". Але взагалі урядницька кар'єра залежала від заслуги. Бажання, зробити цю кар'єру - було для урядницької маси товчком для заслугування. З етичної точки погляду не можна визнавати дуже високим цього "карієровищівського" напрямку, - але практично він робив візантійське урядництво активним, скріплював його обов'язковість та дисципліну.

Про сам метод праці адміністраційного апарату Візантії можемо робити висновки про те, що знаємо про працю в області міждержавних зносин. Загранична політика імперії ґрунтувалася на докладних та подрібних відомостях про краї та держави, в яких вона оставала в зносінах. Окремий "відділ для справ варварів" збирав точно та пильно ті відомості. Про всі чужі народи там були зібрані відомості. Там було відомо, "в чому їх сила та їхня слабкість, як можна би на них впливати, використати їх, або запевнити собі їх нейтральність, які в кождого з них були найбільше впливові роди, які дарунки найбільше їм подобалися би, які почування та інтереси можна би найкраще використати, в які можна би увійти з ними політичні або економічні зносини" /: Die Welt.:/ . Правда, те знання чужих відносин було однобоке. Воно не розтягалось на краї західньої Європи. Відносно цих

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376**

країн Візантія сказавши собі раз, що вони меншевартні, варварські, оставала майже до кінця під впливом тої авто-сугестії. Наслідком цього візантійська політика зовсім не добачила змін, що сталися на Заході на протязі VIII. - XI. століть, - і вона важко заплатила за цей недогляд. Але не зважаючи на це, остає фактом, що візантійська закордонна політика послуговувалася дуже виробленим, обдуманим, - хотілось би сказати - "науковим" методом праці. І цей метод ми бачимо не тільки в закордонній політиці. Ним послуговувалася візантійська бюрократія також відносно внутрішніх відносин в імперії. На полі законодавства, на полі скарбової політики, на полі судоводства, в організаційних працях візантійського уряду, скрізь зустрічаємо ми той-же метод: скрізь знайомість відносин є основою для встановлення шляху та напряду діяльності. Коли були помилки, то вони випливали з помилкової оцінки відносин, а не з небажання пізнати їх. З точки погляду "техніки", освіти персоналу та методу праці треба визнати візантійську бюрократію дуже високовартною.

Бюрократія була у Візантії тісно зв'язана з формою держави, а власне з абсолютною монархією. Цій формі вона завдячувала як своє суспільне становище, так і "фахову" свою досконалість. Перемога у Візантії феодалізму в одному і другому напрямі захитала становище бюрократії. Суспільно перестала бюрократія бути пануючим станом. Пануючим станом стало феодальне панство, що основувало своє суспільне та політичне становище на володінню великими просторами землі. Уряди, особливо високі уряди місцевої адміністрації були тепер зв'язані з землеволодінням. Фахова освіта та спосібності перестали бути головним моментом,

Проф. др. В. Старосольський: Держава і політичне право. Частина I. 23.

що рішав про становище в урядницькій ерархії. Разом з тим прийшло ослаблення центральної влади. Фінансово вона попала в дуже скрутне положення. Починаючи від XIV-го століття імператорська скарбниця була порожня. Приходів майже ніяких. Імператори мусіли попродавати дорогоцінності, все золото та срібло, врешті навіть частини державної території, щоби покрити найбільше пекучі потреби. В таких умовах перестала урядницька "карієра" бути основою суспільного добробуту. Разом з тим пропала і політична сила імператорів, як на зовні, так і в державі. Упадок урядництва був одним з проявів упадку центральної влади, якій воно служило. Він був одним з неминучих наслідків та проявів розкладу та упадку самої візантійської імперії.

В. ВІЙСЬКО.

Проблема організації армії мала для Візантії першорядне значіння не тільки з огляду на зовнішні небезпеки, на які була безнастанно виставлена імперія. Особливе значіння вона мала також з огляду на внутрішні відносини в імперії, - як суспільні відносини, так і політичний її устрій. Для імперії існувало не тільки питання, як зорганізувати спосібну боронити її від зовнішніх ворогів армію. Треба було ще розв'язувати це питання так, щоби при цьому не були виставлені на небезпеку внутрішні державні відносини та з окрема самодержавний устрій імперії. Дякуючи цьому - проблеми військової політики імперії були - особливо в деяких періодах її історії - особливо трудні. Моменти чисто військового характеру перехрещувалися з міркуваннями внутрішньо-політичними. Треба було знаходити розв'язки, що в рівній мірі були би прийнятні, як з одної, так і з другої точки погляду.

Історія візантійського війська в першу добу існування візантійської імперії від-

биває на собі ті внутрішні переміни, що їх переживає в тому часі імперія. Пірвання зв'язку з західньо-римською державою та "націоналізація" імперії в напрямі її геленізації відбивалися відомо на стані армії. Паралельно з внутрішніми потрясіннями в імперії, VII-ме століття є періодом частих військових револът та дезорганізації армії. Щойно на протязі VIII-го та першої половини IX-го століть прийшло разом з переорганізуванням імперії, також до зорганізованості та до скріплення її збройної сили. Осередком візантійської армії стали тоді частини, складені на основі загального обов'язку військової служби з власних громадян імперії. Це було "національне" що до свого складу військо. Його військова вартість була неоднакова в усіх його частинах. Залежно від місця набору, поодинокі частини представлялися неоднаково відносно своєї хоробрости, дисципліни, військової справности. Взагалі моральна сила отих національних частин візантійської армії лежала в двох моментах. З одного боку, це було переконання, що вони є легії старого Риму, "що своєю славою виповнили весь світ". Вони називалися теж "οι Ρωμαίοι", Римлянами. Ідеалізована воєнна традиція Риму була для них заповітом. Вони були повинні продовжувати її, не принести римському імені неслави. Другий момент моральної сили для тої армії було переконання, що вони передове військо християнського світу, що вони не тільки оборонці християнства перед невірними, але що вони покликані здобути для него пановання над цілим світом. Були періоди, коли дякуючи цим двома моральним чинникам національна візантійська армія представляла собою справді чималу силу. Такий стан тривав, поки суспільна основа тої армії була теж сильна чисельно як і економічно. Ця основа була верства вільного середнього селянства. Упадок селянства викликав неминуче й упадок цієї частини візантійської армії, що з него рекрутувала-

ся. Зруйноване селянство не могло постачати потрібної кількості вояків, а ті, яких воно давало армії, не були елементом військово здатним. В добі упадку вільного селянства множаться нарікання на те, що оті "національні" частини не представляють великої військової вартості. В міру упадку вільного селянства ще одна темна сторона зменшувала в очах імператорів вартість цих частин. В міру цього, як місце вільних селян займали кріпаки та люdnість, залежна від феодалного панства, наслідком феодалного підчинення їм, ставали ті частини особливо не вигідними та просто небезпечними для центральної влади. На їх чолі стояли полководці в феодалного панства - ті власне, в залежності від яких оставали вони також поза військовою службою. Дякуючи цьому, ті полководці могли розпоряджатися своїми частинами як самостійні володарі, уживати їх довільно для своїх особистих та політичних цілей. Історія Візантії дуже богата на такі виступи полководців, звернені проти центральної влади. Цілий ряд імператорів винесла на престол сила військових частин, на яких чолі вони стояли. Більше ще претендентів цього роду не осягло своєї цілі, але їх виступи глибоко потрясли імперією. Незалежно від посягання по корону, феодалне панство, опираючися м.ін. на військові частини, що були в його руках, представляли силу, яка протиставляла себе центральній владі та ослаблювала її. Через те військова політика імператорів чимраз більше переходить до системи чужинецьких наємних військ.

Наємні війська з чужинців ми стрічаємо у Візантії вже рано. Вже в VI-ім столітті служили в рядах візантійської армії Гунн, Вандали, Готи, Герулі, Слов'яни, Анти, Перси, Араби та Маври. В X-ім столітті находилися під візантійськими стягами Печеніги, Хозари, Руські люди, південні Слав'яни, Вірменці, представники різних кавказьких племен, Араби, Турки, Норманці. Пізніше з'явилися в рядах

візантійської армії Англьосаси, Німці, Французи, Іспанці та Італійці. Візантійська армія представляла все етнографічну мішанину, - але чисельне відношення чужинців до Геленів не все було однакове. Відносини розвивалися в напрямі чимраз більшої переваги чужинецького елементу. Особливо наслідком боротьби імператорів з феодалізмом, візантійська армія ставала в мірі чимраз то більшої армією чужих наемників. Імператори відносилися з більшим довіром до чужих наємних військ, як до національних, грецьких. Ті чужі війська були залежні виключно та безпосередньо від імператорів. Вони не були так, як національні грецькі війська, зв'язані з місцевим феодалним панством, не так легко ставали слухняним званням в політиці феодалних полководців, - і на випадок конфлікту імператори могли уживати їх проти збунтованих. З таких міркувань імператори послідовно звертали найбільшу увагу на наємні війська і ті війська стали головною частиною армії.

З організаційної точки погляду, звичайно чужинці формували окремі, одиоманітні що до свого національного складу частини, з власними командантами. Це були союзники, "*бемхарос*". Окрім цього, вони входили в склад мішаних наємних частин. Військова вартість цих наємних військ лежала головно в цьому, що вони складалися з людей дуже хоробрих та вишколених у воєнному ремеслі. Найже всі ті наємники були воєнними професіоналами, що не боялися воєнних пригод, але самі шукали їх, для яких війна була властивим живлом. Військова служба не була для них тільки прикритим та важким обов'язком, що відривав їх від властивого заняття, від праці на рилі або в робітні. Дякуючи цьому, ті наємні війська стояли значно вище від "національних" частин візантійської армії. Але вони представляли собою також великі невгоди та небезпеки. Передусім вони коштували ду-

же багато. Бажаючи придбати собі як найкращі військові сили, імператори не щадили коштів на заплата їх. Платні старшин і вояків були дуже високі. Але - може якраз тому - домагання чужинецьких частин все збільшувалися. Поодинокі частини конкурували в тім напрямі одні з одними. Вони домагалися іноді такої високої заплати, яка перевищала - особливо в останніх століттях імперії - силу імператорської скарбниці. Незв'язані з державою нічим крім бажання наживи, ті чужинецькі частини були страшенно важкі для людності імперії. Вони грабували їх, пліндрували, бешкетували гірше від ворогів. Невдоволені чимнебудь, вони легко бунтувалися, відмовляли послугу, навіть просто зраджували в найбільш критичних моментах. Бувало й так, що вони прямо повертали зброю проти імперії. Так в XI-ім столітті зробили норманські наємники, що пробували заснувати в межах імперії власну державу. В XII-ім столітті дійшло до формальної війни з іспанськими наємниками. Протягом кількох літ вони безкарно спустошили імперію, що була проти них безсила. Часто вони зверталися проти власних своїх старшин, коли ті хотіли завести в них дисципліну, або виступали проти їх злочинів. Наслідком цього старшини, передусім візантійські, не хотіли приймати посад в цих чужинецьких відділах. Врешті фатальним було й те, що поміж чужинецькими і грецькими частинами відносини були постійно напружені. Грецькі частини нарікали на те, що чужинці займають привілейоване становище, - і ті нарікання були справді оправдані. Далі, чужинці часто провокували Греків своїм поведінням. Приходило до кривавих сутичок поміж одними та другими. Також поміж чужинецькими частинами різної народності відносини були часто ворожі. Бувало, що такі ворогуючі частини вели одні з одними справжні війни на території та коштом Візантії, яка не була

в силі цьому перешкодити.

Окрему групу представляли собою у візантійській армії пограничні війська. Були це частини з особливим призначенням боронити означені ділянки границь імперії. Вони мали особливу організацію. Вони отримували землю в пограничних смугах з обов'язком за те військової служби. Таким чином вони творили військові колонії, - колонії воєнків і рівночасно осілих хліборобів. Особливо на сході монархії їх життя проходило в безнастанній військовій тривозі. Безнастанно вони мусили то відбивати ворожі наскоки, то самі переходили в наступ, нападаючи - по можливості несподівано - несприятеля. Дякуючи цьому, вони представляли собою елемент дуже хоробрый та вправлений у веденню війни, - особливо "підздовою війни", "гериллі". Обставина, що вони були хліборобами, яка звичайно впливає відємно на воєнну здатність, у них навпаки ще підносила її. Війна для них не була обов'язком, що відривав їх від землі та праці на ній, але засобом оборони їх власності. Вони билися дослівно "за свою землю" і це додавало їм завзяття. Власна національна героїчна традиція Візантії, зв'язана головною з цими пограничними військовими смугами та життям на них. Слабою стороною цих частин було те, що їх військове завдання було обмежене, що їх можна було вживати майже виключно тільки для оборони означених частин границь імперії.

Особливо велике значіння мала для Візантії справа воєнної фльоти. Велика та дужа воєнна фльота була для Візантії необхідна, безпосередньо для її державного буття, для охорони території, цего, надзвичайно довгого морського побережжя, що обхоплювало собою "грецьке море". Далі, сильна фльота була необхідна для охорони власної торговельної фльоти Візантії, для забезпечення її морських шляхів, для утримання панування над морем, основна та істотної умови її економічного розвитку.

Візантія не все в однаковій мірі розуміла отсе значіння для неї воєнної фльоти, а бодай не все в однаковій мірі дбала про неї. В перших століттях візантійської держави імператори видимо звертають дуже пильну увагу на свою воєнну фльоту. Дякуючи цьому, в VI-му, VII-му та ще в першій половині VIII-го століття Візантія посідала найсильнішу воєнну фльоту на Середземному Морі і ніяка сила не могла оспорювати її пановання на ній. В тому часі візантійська фльота була численна, вона мала кілька типів високої вартости воєнних кораблів, коробру та вишколену залогу. Технічно вона була в тому часі дуже добре поставлена, - ніяка друга фльота не могла змірятися з нею з тої точки погляду. Руські люди теж розказували про "грецький вогонь", проти якого вони не могли з успіхом боротися. Відтак прийшла доба занепаду візантійської фльоти. Візантія не була в силі забезпечити свого моря перед корсарством, що, поширившись надзвичайно, на протязі майже двох століть наносило серйозні шкоди морській торгівлі. В X-ому столітті почався новий розцвіт візантійської воєнної фльоти, що тривав аж включно до XII. століття. Знову Візантія скріпила захитане своє становище на морі, - але вже тепер вона не могла стати виключною панєю Середземного моря. В межицасі повстали сили, що станули до конкуренції з нею й остаточно перемогли її, - не в малій мірі дякуючи помилкам самої Візантії. Останні століття буття Візантії принесли їй разом з загальною руїною, також і остаточної упадок її воєнної фльоти.

Причини упадку воєнної сили Візантії були в великій мірі тотожні з причинами її упадку взагалі. Розвій феодалізму та звязана з ним внутрішня боротьба були одною з цих причин. Її наслідки відносилися головню до "національних" частин армії. Економічні причини, що викликали руїну візантійської

скарбниці, відібрали імперії можливість утримувати чужі наємні частини. Врешті територіальні втрати відняли Візантії її окраїнних хліборобів - воєнків. Нові, вузші межі імперії не мали вже отсих оборонців, що їх мали колишні границі. На протязі останніх трьох століть існування Візантії її армія постійно маліла числом та ставала гіршою своєю якістю. Мілітарне ослаблення імперії було тим більш грізне, що рівночасно росла мілітарна сила Сходу, що його представляли тепер Турки. Колись, декілька століть раніше східний ворог наступав порівнюючи невеликими силами. Йому вистарчало протиставити армію з кількох, кільканацяти, виїмково кількадесяти тисяч борців. Тепер насувалися на Візантію многочисленні армії, проти яких вона могла поставити тільки непропорціонально малі сили. Останній акт трагедії Візантії дав ясну картину її мілітарного безсилля. Проти 100.000 турецької армії Візантія могла виставити 1453. р. всего несповна 5.000 Греків, яких 3.000 чужинців, та 2.000 моряків, що були тоді в порті.

4. Р о в д і л.

Ц Е Р К В А і Д Е Р Ж А В А.

Істоти візантійської держави не можна зрозуміти, не звернувши особливої уваги на її відношення до церкви. Взаємини поміж державою та церквою у Візантії різняться основно від цих взаємин в старому Римі або Греції. ті держави були істотно "світськими". Навіть в останньому періоді Риму, не зважаючи на ті "орієнтальні" риси, що їх тоді була отримала римська монархія, Рим не став ще теократичною монархією. Щойно після еманципації християнства та його помирення з державою, звязок поміж церквою та державою став затіснюватися та давати державі виразно теократичний характер. Ця

еволюція доконалася іменно у Візантії. Та особливо виразно від доби Юстиніана, держава і церква співділяли обі, підпомагаючи одна одну в такій мірі та в таких формах, яких не знала стара римська держава.

Так церква, що в добу свого поневолення старалася можливо виразно відмежувати себе від держави, та яка тоді вимагала від держави тільки повної толеранції, тільки невтручання в справи церкви, - після своєї перемоги змінила основно своє принципове відношення. Вона стала дивитися тепер на державу як на фізичну силу, що повинна підпомагати церкву в її стремліннях. Вона стала вимагати від держави співдіяння та скріплення фізичною силою духовної церковної зброї. Вона вимагала цього як для поширення правдивої віри, так і у внутрішніх своїх справах. В боротьбі з численними ересями християнська церква рано перестала вдовольнятися самими тільки духовними аргументами. Вона звертала проти них і цей меч, що був в руках держави, закликала державу огнем та мечем нищити як зовнішніх своїх ворогів, так і еретиків. Також у внутрішніх своїх організаційних справах вона стала спиратися на державу. Поширення християнства, остаточне здавлення богів Олімпу, перемога над ересями, що на протязі кількох століть погрожували ровпадом на кілька християнських церков, все те відбулося при дуже активній та "успішній" допомозі з боку держави.

З другого боку, держава широко використовувала церкву для своїх цілей, без порівняння більше та послідовніше, як це робив старий Рим. Передусім для самого опрацювання держави та існуючої в ній влади Візантія використовувала всеціло авторитет церкви та силу релігії. В старому Римі влада, також і монархічно оправдувала своє існування та свої компетенції передусім юридично, тим, що в народній ухвалі /:не-

хай, що фіктивний; / знаходила правну основу, "правний титул" для себе та своїх компетенцій. Істота візантійської монархії зовсім інакша. "Джерелом влади та оправданням для неї був не людський закон. Бог установив монарха та владу. Візантійська монархія була наскрізь теократична. Теократичним було як саме розуміння її, так і оправдання її, і відношення до кожного конкретного носія монархічної влади. Відносно конкретних завдань монархії, стояло на першому місці завдання, дбати про християнську церкву, обороняти її, старатися про її поширення. Для практичної політичної діяльності таке розуміння було надзвичайно вигідне. Різні, коли не всі, вчинки було можна оправдати тим, що вони засіб для досягнення тої високої цілі. З окрема отся теократична концепція давала великі вигоди на полі зовнішньої політики. Всі імперіялістичні змагання було можна підтягнути під завдання дбати про поширення християнства. Найрадикальнішим висловом для цих змагань було гасло універсальної, "всесвітньої" монархії. І воно найшло своє оправдання в тісному зв'язку держави з християнською церквою. Мовляв, як одна християнська церква повинна охопити весь світ, так повинна існувати на світі тільки одна, всесвітня монархія, - розуміється, архихристиянська, візантійська монархія. Таким чином церква підпирала та окріпляла візантійську монархію своїм авторитетом в заміну за допомогу та опіку, що їй від неї отримувала.

Дуже велике значіння для візантійської імперії мала церква як елемент, що приносив державі її внутрішню, так би мовити, національну єдність. З цього боку Візантія ярко ріжнилася від старого Риму. Там державна політика старалася тільки шляхом толеранції супроти всіх вір та всіх богів не провокувати релігійних почувань народів, що жили в її межах. Це було зрозуміле

та природне, бо всі ті релігії, з якими зустрічався старий Рим, були "народними" релігіями. Навпаки християнство було універсалістичною релігією. Воно по своїй істоті не могло примиритися з ніякою другою. Візантійська теж універсалістична імперія, зв'язавшись з християнством, мусіла з природи річи стреміти до цього, щоби в її межах панувала єдність віри. Церковний інтерес покривався тут зовсім з державним. Коли-ж християнська церква розпалася на дві, ми бачимо, що те стремління до релігійної єдності в межах держави довело знову до утотоження інтересів східньої церкви з інтересами держави. Сам церковний розділ доконався під сильним впливом держави. Він відповідав докладно цьому конфліктові, що існував на економічному та політичному полі між Візантією з одного боку, а Італією та європейським Заходом з другого. Коли-ж він доконався, то зв'язок між східньою церквою та Візантією ще більше затіснився. Область держави ставала тереном поширення східньої церкви, і навпаки, приналежність до східньої церкви зв'язувала людину даної території з візантійською державою. Прикладом може бути південна частина Італії. Пановання там Візантії могло стати більш тривким дякуючи поширенню там та силі впливу східньої церкви.

Помимо цього "морального" використання для себе церкви, візантійська імперія використовувала її в дуже великій мірі - так би мовити - "технічно". У своїй внутрішній адміністрації вона - як це вже сказано - використовувала церковну організацію головно для цілий контроль над своїм власним адміністративним апаратом. Але в далеко більшій мірі вона користалася церковних установ в своїй зовнішній політиці. В перших особливо століттях християнської місії, що виходили з Візантії в усі сторо-

ни світа, щоби поміж невірними проповідувати правдиву віру, - були рівночасно дипломатичними місіями Візантії. "Поруч з кушчем... священник з більшим ще успіхом відкривав шляхи політиці. Він був її попередником серед варвар..." І як далеко сягали впливи східної церкви, так далеко тяглися границі політичної "сфери впливів" Візантії. Історія хрещення невірних народів - це частина політичної історії Візантії. Навернення Етіопії, частини Кавказу, Руси, Південних Славян, Морави, це були також успіхи тої політики.

Тісний зв'язок церкви та держави викликав неминуче те, що затиралася границя поміж одною та другою, та межа властивого для кожної з них поля діяння. Неминуче теж мусіла у Візантії виринути проблема, що серед таких-же відносин існувала все в старо-орієнтальних державах: проблема, кому з них обох має належати кермуюча роль. В межах союзу церкви та держави ішла боротьба за провід, гегемонію в ній. В цій боротьбі держава дуже рано перемогла і до кінця існування Візантії вона не дозволила відібрати собі перемоги. Висловом тої перемоги було становище імператора, його компетенції, що дякуючи їм він був дійсним головою церкви. Але це не значило, що сила церкви супроти держави була зовсім зломана. Навпаки. Церковна організація була у Візантії силою, з якою імператори все мусіли числитися. Царгородський патріарх мав під своєю рукою в X-ім столітті 57 єпископів, 49 архієпископів, 514 владик. В руках енергічних та розумних патріархів така велика організація могла ставати для світської влади дуже небезпечною. До того розпоряджала церква ще багато-тисячною, добре zorganizованою, фанатичною армією ченців. Вони представляли не тільки

ки самі собою велику силу, дякуючи своїй скількості, зорганізованості, та багатству своїх монастирів. Вони були крім цього тою силою, що панувала морально над широкими народними масами. З цими масами ченці були зв'язані тісно. Все те, що називається "соціальною опікою", лічниці, піклування про бідноту, було зосереджене передусім по монастирях. Тесаме давало ченцям живий зв'язок з "суспільним низом". Другий засіб їхнього впливу на маси, не тільки на найнижші верстви, давало їм те, що в їх руках находилися святі мощі, та чудотворні ікони, все те, що тоді було предметом особливо глибокого культу. В монастирі, де переховувалися ті мощі та ікони, пліли безвастанно багато-тисячні юрби прочан та путників з усеї імперії. Врешті, все візантійське громадянство, всі його верстви відзначалися особливою пристрастю до релігійних диспут на догматичні та ритуальні теми. В колишній країні філософів стали ті тонкі релігійні диспути насущним хлібом та насущною духовною потребою. Цей бік візантійської культури забезпечував теж духовенству, а з окрема ченцям вплив на маси, - бо-ж для релігійної диспути вони були особливо добре, фахово підготовлені. Навіть в добі великого інтелектуального та морального упадку монастирів, що почалося в XI-ім столітті, ченці не перестали бути дуже впливовою верствою у Візантії. Все те разом давало церкві можливість ставати на чолі мас і вести їх за собою, - і церква нерас використувала цю можливість.

Конфлікти поміж церквою та державною владою у Візантії мали подвійний характер. Раз - церковна ерархія старалася впливати на хід державної політики. Головно патріархи виступали в таких конфліктах як керуючі, діючі особи. Формою таких виступів

була участь церкви в повстаннях та державних переворотках. Бувало, що становище церкви рішало про вислід боротьби. Класичним прикладом таких виступів була ролля патріярха Михайла Церулярія. Він допоміг 1056. р. імператорови Михайлову УІ. сісти на престолі, в рік пізніше був духовним провідником зверненого проти імператора повстання, що віддало престол Ізаакови Комненови, врешті виступив і проти цього імператора, але боротьба скінчилася повною перемогою імператора. Такі політичні виступи не мали на меті принципової зміни відношення поміж церквою та державою. Вони були тільки ~~використовуван~~ням сили церкви для конкретних цілей. Зовсім инше, принципове значіння мали спроби звільнити церкву спід залежності та повного підчинення її державі. Такі спроби були. Вже в УІ-ім столітті поодинокі "отці церкви" оспорювали принципово право імператорів рішати в справах церкви і передусім відмовляли їм права рішати в справах віри. Еманципаційний цей рух довів до рішального бою в УІІІ-ім столітті, в якому по стороні церкви виступили передусім ченці. Цей рух мав виразний суспільний характер, - оборонці ікон, ченці були речниками феодалізму, проти якого виступали рішучо імператори. На церковному полі цей рух проявився догматично обороною ікон, а організаційно - змаганням до визволення церкви спід держави. Боротьба була затяжна і важка. Про рішучість, в якій виступали заступники церковної незалежності, "іконодулі", свідчить те, що вони увійшли в зносини з римським папою і були готові визнати його верховну власть. З другого боку вела держава цю боротьбу безоглядно, жорстоко, караючи противників смертю та муками. Вислід боротьби був такий, що в області суспільного питання імператори програли. Вони скорилися перед силою феодалізму і пішли на уступки, признаючи "церковному феодалізови" те, чого

він домагався. Імператори взяли навад ті закони, що їх були видали проти власности земельної монастирів та в обороні дрібних хліборобів. Що до відносин поміж церквою та державою, боротьба скінчилася повною перемогою імператорів. Залежність церкви від держави стала після боротьби ще більшою.

Взагалі треба сказати, що при повному підчиненню церкви державі, становище церкви у Візантії протягом всієї її історії представляло акутну та важку політичну проблему. За слаба, щоби виволитися, церква була досить сильна, щоби - особливо в деяких моментах - потрясати державою та ослаблювати її. Деякі з істориків говорять про постійну небезпеку, якою погрожував державі безнастанно патріярхат та ченці. Без сумніву було це одною з причин непевності влади та слабости візантійської імперії.

5. Р о з д і л.

І С Т О Р И Ч Н Е З Н А Ч І Н Н Я В І З А Н Т І І.

На протязі кількох століть Візантія була - не тільки в своїх власних очах - одинокою "культурною" державою Європи. Коли "варвари" вруйнували західню римську державу, в добі, коли чимраз нові держави повставали та падали на колишніх його територіях, Західня Європа переживала глибокий культурний упадок. Тоді одна тільки Візантія зберігала в себе придбання старої римської та передусім грецької цивілізації та культури. Тоді вона представляла просто одиноку цивілізовану країну і могла дивитися на решту Європи як на варварські, нецивілізовані країни. Починаючи від IX-го століття почала Західня Європа поволі підноситися, але і тоді ще, до самого свого упадку Візантія культурою перевищала значно західню Європу. Вона була весь час для країн Західньої Євро-

ни "леґендарною" країною, недосяжним звірцем не тільки багатства та краси, але й всего, що складається на розуміння цивілізації. В тому часі оставала Західна Європа, в першу чергу Італія, під постійним впливом візантійської культури. Передусім видний був її вплив в області мистецтва, але він був не менший в інших царинах духового життя. "Відродження", що його пережила Європа при кінці середніх віків, відбулося під великим впливом Візантії, що на протязі тисячі літ зберегла була в себе пам'ятники старої цивілізації і відтак познайомила з ними Захід. Особливо після упадку Царгороду, численна еміґрація на захід візантійських учених та творців мала для духового життя Європи велике, животворне значіння. Ще більше було цивілізаційне значіння Візантії для народів Сходу Європи. Особливо славянський світ завдячував Візантії свою цивілізацію. Разом з християнством Візантія дала Моравії, Болгарам, Сербам та Русь їх письмо та перші, писані на їх мовах книжки, вона дала їм знайомість античної культури, вона в усіх напрямках глибоко вплинула на початки їх власної національної культури. Так само вона мала великий цивілізаційний вплив на інші народи Сходу Європи - на Малярів, Румунів, та на народи Азії. Вірмени оставали протягом довшого часу зовсім під впливом візантійської культури, Араби завдячували Візантії чимало для свого культурного розвитку.

Тут треба нам зупинитися виключно тільки на цьому, який вплив та значіння мала державність Візантії для розвою держави, що з особливих рис, якими визначалася візантійська держава, остало по ній та перейшло до інших, історично

пізніших держав.

Передусім треба тут згадати про те, що названо просто "політичним наслідством" Візантії. Була це Москва, що після упадку Царгороду зголосила своє право до цього наслідства. Як колись Візантія визнала себе спадкоємцем старого Риму, так проголосили московські царі себе наслідниками Візантії та всіх її прав. Подружка Івана III. з останньою з Палеологів - Софією повинно було дати правний титул цьому наслідству. Візантійський дво-головий орел, що став гербом Росії, мав бути видимим знаком наслідства. Від тоді була ясно означена лінія зовнішньої, завойовницької політики Росії. Царгород був її метою - і він не перестав нею бути по нинішній день. Але не тільки одна Росія визнала себе політичним спадкоємцем Візантії. Вона має суперників. Греція, Болгарія та Сербія також витягають руки по це наслідство, кожда з них наводить в своїй історії правний титул, на основі якого вона вважає себе покликаною зайняти місце Візантії, що панувала над Царгородом. Це політичне наслідство Візантії не має иншого значіння, як значіння аргументу для підпертя політичних, а власне територіальних, змагань різних держав. Його розглядати можна тільки зі становища практичної політики, де воно має своє суто практичне значіння.

Тут про політичне наслідство Візантії приходить ся говорити в иншому розумінню, а власне в тому, про яке сказано вище. Щоби розв'язати так поставлене питання, треба нам пригадати істотні, характеристичні риси візантійської держави. Їх треба добачувати ось в чому. Візантійська держава була синтезом старо-орієнтальної, теократичної деспотії з типом держави, що витворився в старій Греції та Римі. В ній установа монархії, виразно теократична і разом з цим це монархія абсолютна, нічим необмежена.

Натомість з Греції та Риму перенято там метод організації всего державного апарату, спосіб територіального поділу імперії, організацію бюрократії, раціональний метод творення урядів та розділу компетенцій поміж ними. Найглибше характеризував візантійську державність монархічний деспотизм, теократизм, в зв'язку з ним повне підчинення церкви державі, як організаційне, так і моральне. Ті характеристичні риси візантійської державності не остали без впливу на розвій державних форм поза межами Візантії. Ми мусимо констатувати, що поза межами Візантії її державність визнавано нерасвідомо зразком, який треба наслідувати, та що під впливом Візантії, хоч і без формального покликання на Візантію, розвивалися ідеї про всемогутність монархічної влади в державі.

Свідоме наслідування візантійської монархії зустрічаємо передусім в державах, що находилися з нею в живому контакті та оставали довго під її могутнім впливом. Це були південно-славянські держави, передусім Сербія та Болгарія. Сербія XII-го століття за царя Степана Душана виразно старалася відтворити у себе форми візантійської державності. Може ще виразніше наслідувала Болгарія Візантію в періодах своєї могутності, - і не випадково називано пів-Греком одного з визначних її володарів, царя Симеона. Також далі на заході ми бачили приклади свідомого захоплення Візантією та свідомі проби наслідувати її, напр. імператором Оттоном III., якого захоплення Візантією довело до наслідування всіх форм та церемоніалу візантійського двора. В умовах феодального ладу ті спроби не мали тривалого, реального успіху. За те посередній вплив Візантії оказався сильнішим. Іменно у Візантії треба глядати джерела, з якого пліло відновлення правничих студій

в західній Європі. З окрема болонський університет викликав новий період в історії юриспруденції тим, що в нім покладено в основу студій оригінальний кодекс Юстиніана. Отож цей кодекс був весь навіяний духом всемогучости імператора, - і цей дух переняли Гльоссатори та легісти. В боротьбі церкви з державою вони заступали ідею супрематії монарха. Коли-ж змінені обставини зродили абсолютну монархію, духовні спадкоємці їх сформулювали, передусім у Франції, юридичні її основи.

Далеко більший був вплив Візантії на державну організацію на Сході. Помимо Вірменії, яка втратила свою незалежність, переняли дві держави організаційні свої форми від Візантії. Одна з них - це Туреччина. Французький історик Рамбо /: *Rambaud* :/ вказав на аналогію, що мається навіть в подробицях поміж державною організацією Туреччини після добуття нею Царгороду та державним устроєм Візантії. Під іншими тільки назвами ми бачимо в Туреччині всі важніші візантійські державні установи та уряди, а становище в державі султана живо пригадує становище візантійського імператора. В далеко більшій ще мірі, як Туреччина, переняла Росія від Візантії всі головні риси її державного устрою. Російське розуміння царської влади в нічому не різниться від розуміння, на якому була побудована візантійська монархія. Як там, так і тут імператор був не тільки "божою милостю" установленим головою держави. Бог установив його рівночасно і своїм заступником на землі. Через те він являвся оборонцем і головою православної церкви, її найвищою владою. Як "свята палата" в Царгороді, так і Московський Кремль однаково представляли собою оте перемішання церков та казарм, ніби зовнішнім вислів об'єднання в одно світ-

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396**

ської та духовної влади. Тесаме висловлював і копіований з Візантії церемоніал царського двора, в якому релігійні обряди займали визначне місце. /:

Становище церкви було в одній і другій імперії однакове, - її залежність від держави була в Росії ще більша навіть, як у Візантії. У Візантії ми бачимо з одного боку спроби церковної єрархії, з окрема патріархів, впливати активно на справи держави, ми бачили патріархів на чолі політичних рухів. Бувало, що там становище, зайняте церквою, рішало навіть про хід політичних подій.

З другого боку ми бачили там боротьбу церкви за незалежність від держави. Ні одного, ні другого ми не бачили хоч в трохи серйозних формах в Росії. Там церква, "далека від бунту проти верховної /:державної:/ влади, визнавала своєю заслугою свою покірливість та підчиненість" /:Троць - Бранісен :/. Те становище церкви в Росії нашло свій вислів також зовнішньо-організаційно. Петро Великий зніс патріархат, що його оснував був в Москві Борис Годунов. Від тоді навіть зовнішня організація церкви не могла викидати ніяких уявлень про її самостійне, незалежне від держави існування.

Що до основ організації державного апарату ми бачимо теж глибоку аналогію. Як у Візантії, так і в Росії був період боротьби центральної влади, монархів з великим земельним панством. Але ця боротьба в Росії скінчилася перемогою центральної влади. Наслідком тої перемоги було те, що стан, який у Візантії фактично мусів уступити місце феодальній аристократії, в Росії розвився, і аж до найновіших часів займав в її суспільній структурі дуже видне місце. Це було "служилоє сословіє". Воно представляло вірну аналогію до візантійської бюрократії з доби її повного "розцвіту". Як у Візантії ранга в бюрократичній єрархії, так в Росії "чин" рішав про суспільне становище людини і був тою движучою силою, що заставляла людей "заслужовувати", щоби посунутися вище в суспільній драбі

ні. І цей стан, "служилоє сословіє", ви-
 няв собою державний апарат Росії, як бюро-
 кратія виповнювала його у Візантії. Що-ж
 до шляхів та методів, як внутрішньої, так і
 зовнішньої політики Росії, то схожість їх
 з візантійськими нераз кидалася у вічі. "На-
 віть в останніх роках ще, щоби мати якесь
 уявлення про це, чим був візантійський світ,
 треба було подивитися на двір /:царський:/
 в Петрограді та на Кремль в Москві. Ніде так
 виразно не затрималася жива картина тої Ві-
 зантії, що загинула, як в царській Росії"

/: Charles Diehl :/. -

хохохохохохох
 хохохохохохох
 хохохохохох
 хохохохох
 хохохох
 хохсх
 хох
 х

VII. ФЕОДАЛЬНА ДЕРЖАВА.

І. Розділ.

ПОВСТАННЯ НОВИХ ДЕР- ЖАВ НА РУЇНАХ РИМУ.

Період історії, що розпочався після упадку Західньо-Римської держави, названо "середньовіччям". Де-хто з істориків уживає ще й назви "європейське середньовіччя". В останньому розумінню отримав термін "середньовіччя" особливе значіння. Він не означає тільки якийсь період часу, один для всіх частин земної кулі, але період історії, що визначається особливими характеристичними рисами. Середньовіччя в такому розумінню могли переживати різні краї незалежно один від другого та неодночасно. "Середньовіччям" в такому - картинному - розумінню був би період історії, в якому якийсь нарід находився в таких умовах господарського, суспільного, культурного та політичного побуту, в яких находилася Європа в добу свого середньовіччя.

Оскільки йде про державне життя в періоді, про який мова, то те життя різнилося вже зовнішно дуже виразно від "класичної" старовини. Передусім змінилася територіяльна його основа. Доси море, а власне Середземне Море, його поморе та острови, було ареною, на якій розвивалася державна творчість. Тепер, як колись на Сході, "прийшов до слова глибокий суходіл". Докладно невідомі нам ще події, що сталися на степах Сходу Європи та центральної Азії, викликали знову явище "мандрівки народів". Як колись в Азії та на південних островах Європи те явище стало знову тлом, на якому виростили державні організації. На протязі кількох століть били хвилі чимраз то нових наїздників об межі римської імперії. Якнебудь змінила була судьба викликаної тим боротьби, зустріч з римською імперією, з її організа-

цією та з її культурою, була для нових кочовиків - завойовників подією, що в рішучий спосіб впливала на їх господарський, суспільний та політичний розвиток. Від меж Візантії та від завойованих після кількохвікового наступу західних та центральних областей римської імперії пішов імпульс до скріплення політичної організації "нових" народів, а далі до творення нових "територіальних", "осілих" держав. Він передавався чимраз далі в глиб європейського суходолу і покінчився повстанням сучасних держав, що заповнили собою територію всієї Європи.

В першу чергу виступили в згаданій ролі германські племена. Описи, які залишили про них римські письменники, Цезар та Тацит, виразно вказують на те, що на протязі перших двох століть германського наступу на римську імперію поширилися та скріпилися у Герман форми їхньої політичної організації. В першому столітті після Христа Германи мають вже могутні організації на племінній основі. Починаючи від 2-го століття стала еволюція в цьому напрямі охоплювати також східні та північні германські племена. Починаючи від 3-го та 4-го століття, виступають Германи вже в сильних політичних організаціях, що охоплюють собою багато племен. Найранше виступили в такій формі Алямани, - далі Баварці, Туринги, Сакси, а на Сході Вандали та Готи, що ділилися на Західних та Східних. Коли на Заході впала стіна римських границь, що зразу була стримувала германський напір на захід та на полудне, германські ті племена рушили на територію західного Риму і дали початок для цілого ряду нових держав. Деякі з цих держав не перетривали довго, - коротко тільки протрималася держава Східних Готів в Італії, Вандалів в Африці. Трохи довше протривало пановання Лангобардів в Італії. За те тривале, історичне значіння мало заснування Західними Готами держави в Іспанії, що дало початок іспанській нації і державній самостійності півострова. Таке-ж значіння мало завойовання

Франками Галії, dokonane на протязі 4-го та 5-го століть. Основана ними франконська держава мала зразу політично виразний характер германської. Етнічно та культурно вона заховала свій германський характер тільки на західній своїй частині, /: теперішній західній та центральній Німеччині:/. В Галії повстав в межах держави Франків наслідком перемішання їх з місцевою галійською та римською людністю новий "нарід", який переняв відтак від Франків їх назву для себе та для своєї держави.

Тут названі нові держави не виходили з виїмком держави Франків - поза межі територіальні античного "цивілізованого" світа. Територіальні умови буття тих держав були такі-ж, як територіальні умови, серед яких творилися та жили античні держави. Крім цього державотворці - завойовники представляли в них, не зважаючи на свою військову перевагу, все-ж тільки меншість серед людности. До того вони находилися серед людности, що культурно стояла значно вище ніж вони, і вони застали там організаційні форми, що теж перевищали їх власні політично-організаційні форми. Через те, хоч і вносили переможці в державну організацію дещо нове, своє власне, - та ця організація оставала в основі незмінною, римською. Так напр. "держава Східних Готів в Італії показувала тільки малі сліди завойовання германми" /: *Kaiser von Burgund* :/. так само як і держава Лангобардів. Для повстання нового типу держави рішуче значіння мало повстання цілого ряду держав поза межами колишнього "імперіального" ~~світа~~, зглядно там, де панування Риму не встигло ще було вкорінитися та перетворити основно відносини. В першу чергу тут треба вказати на державу, що повстала на властивій германській території як частина колишньої держави Франків, коли вона розпалася в IX-ім столітті. Далі, коли

ослаблений Рим мусів в У-ім столітті покинути Британію, завоювали її південно-східню частину Германські Англіо-Саси і дали початок державі, що перебувши відтак сама ще одно завоювання, поширила свої межі на оба головні острови теперішньої Англії. Північно-германські племена оснували три скандинавські держави, Данію, Швецію та Норвегію. На європейському Сході повсталі Литва та славянські держави в процесі боротьби як з германськими державами, з Візантією, з напіраючими від півдня та сходу кочовими народами, так і в безпереривній боротьбі поміж собою. Так повстали на півдні держави Болгарів /:яку zorganizували не-славянські наїзники:/, Хорватів та Сербів. В центрі Європи Моравська, а відтак Чеська держава. Далі на сході Руська держава, якої процес творення був перерваний та ускладнений татарським наїздом. Врешті Польська держава.

Коли таким чином державотворчий процес охоплював поступово всю Європу, її південна частина переживала період лихоліття та упадку. Зусилля відновити стару римську імперію кінчилися невдачею. В останнє ще Юстиніян об'єднав в межах одної імперії переважну частину колишньої римської імперії, - але тільки на коротко. Його спроба показала остаточно невідснимість реставрації старого Риму. Після неї Візантія мусіла обрати інші шляхи для реальної своєї політики. Як територіяльно, так і істотою своєю, вона стала новою, різною від старого Риму державою. Що до Італії, то вона перебувала на протязі кількох століть період руїни. Її економічний упадок, в якому вона найшлася була вже в останньому періоді римської імперії, ще збільшився наслідком безнастанного воєнного лихоліття. Тільки від VII-го століття почався для Італії період відродження. Те економічне відродження було власти-

во початком нового життя, що тільки слабо було звязане з життям колишньої римської імперії. Носієм того нового життя був новий "нарід", що вийшов з перемішання колишніх Римлян з варварами, яких хвилі по черзі заливали Італію. Це були "Італійці". Господарські умовини були теж нові, основно змінені і державні форми, в яких відбувалося відродження, мало пригадували ті форми, в яких закінчила своє існування римська імперія. Одні і другі пригадували радше першу добу Риму та добу старої Греції. Торговельні міста стали осередками господарського відродження. Політично-організаційно запанував в Італії знову тип держави - міста. Це вело неминуче до політичного розбиття. Навіть коли Італія перебула вже період найтяжшого лихоліття, вона не могла протиставитися ново-повсталим державам як одноціла, зорганізована в одну державу, сила. Без сумніву вона перевишала їх культурно, але політична перевага була по стороні тих нових держав. Таким чином сталося, що пануючим типом держави став тип, який витворився на європейському суходолі, серед цих економічних, суспільних та політичних умовин, в яких знаходилися оті нові, "молоді" держави. Цей тип поширився також на Італію та на всі "романські" частини колишньої римської імперії. Остаточне переміг він також у Візантії не зважаючи на боротьбу, яку вели проти него імператори. Цей тип держави виріс на тлі завоювання в звязку з примітивним господарським побутом, а власне з "природним", не-грошовим господарським побутом, з абсолютною перевагою хліборобства над промисловим виробництвом та торгівлею.

Традиція старого Риму та римської світової імперії - все-ж таки не пропала. Рим продовжував свою "цивілізаційну місію". Як з Візантії, так і з Італії та з най-

більш розвитих романських провінцій колишньої імперії поширювалася знайомість старого римського права та його державних установ. Але цей вплив був тільки обмежений. Він прискорював та улаштовував розвій, - але тільки в межах тих об'єктивних умов, в яких шло життя "молодих" держав. І згідно з цими умовами державне життя повернуло - порівнюючи з розвитими формами античного світа - до "примітивних" державних форм. Людство ненавчеб то починало на-ново, "від початку" розвивати форми свого політичного буття.

Особливо одна з ідей старого Риму перейшла в державне життя середньовіччя та витиснула на ній своє тавро. Це була ідея універсальної, всесвітньої монархії. Скомбінована з універсалістичною ідеєю римської церкви вона стала одною з "движучих ідей" політичного життя в середніх віках. Але якраз вона ясно показує силу фактичних об'єктивних відносин. З одного боку - вона була "анахронізмом". Оскільки вона означала стару римську імперію, - вона була явно нездійснима. З другого боку вона отримала особливий зміст, зрозумілий тільки в зв'язку з умовами середньовіччя. За нею скривалися тенденції нерозривно зв'язані з суспільно-політичним, "феодалним" побутом. Як така, вона впала разом з розпадом феодального ладу. Поки цей лад існував, ідея універсальної монархії та змагання здійснити її представляла собою одну з характеристичних рис державного життя середньовіччя. В двох формах вона протиставлялася цим новим державним організаціям, що покрили Європу на протязі середньовіччя. В своїй світській формі, як свята римська імперія, і в духовній формі, як універсальна римська церква, вона зверталася проти самостійності та незалежності цих держав. На протязі цілого середньовіччя мусіли нові "національні" держави так

чи інакше "займати становище" супроти обох цих форм універсальної держави. Відношення до церкви та відношення до святої римської імперії - це було для феодалної держави одною з осередніх проблем їх буття. Перехід до слідуемого державного типу характеризується у великій мірі розв'язкою цих власне проблем.

2. Р о з д і л.

ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ В СЕРЕДНЬОВІЧЧУ.

А. - ВІДНОСИНИ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧА.

В добу упадку західньо-римської імперії представляла Італія та зроманізована частина Іспанії та Галії з точки погляду економіки не-однакову картину. Західня частина тої території находилася порівнюючи в кращому стані ніж Італія. Але руїна, яку принесли з собою мандрівки народів, неминуче спровадила і там захитання господарського побуту. Вона зблизила його до того степеня, на якому находилися ті народи, що залили колишню римську імперію, і як завоюванняки поселилися на її областях. Без сумніву там утрималися ще були останки колишньої римської економічної організації, так з окрема утрималися ще римські латифундії, і не сразу замерла торгівля на західніх побережжях Середземного Морі. Але події, зв'язані з упадком Риму, пірвали значно торговельні зв'язки і знищили безпеченство морських шляхів. Тісамі події знищили теж римські міста, що були осередкам економічного життя. І врешті мандрівки народів та завоювання принесли на цілі століття також для європейського півдня зовсім нові - порівнюючи з римськими - умови життя. Таким чином економічний побут європейського суходолу поширився сразу і на ті

області, що колись в межах римської імперії найшлися були на вищому ступені розвитку.

Перші часи середньовіччя представляються як доба примітивних форм економічного буття. Пануючим типом в цьому періоді є "замкнене" господарство, економічна організаційна одиниця, що продукує для власних потреб та старається заспокоїти сама всі свої потреби. Такою одиницею була первісно родина, "дім", "от'ок", відтак стала нею місцева громада. Всі суспільства середньовіччя перебули такий період економічного розвитку. Продукція була звернена виключно на безпосереднє заспокоєння потреб консумції. Одиною формою користування тим, що витворено, - було ужиття його для себе. Дуже маркантно виступає ця форма користування там, де великий землевласник, напр. король, по черзі об'їздить разом з двором своїм свої маєтки, щоби в цих об'їздах на місці спожити приходи з них. З другого боку, скрізь ми бачимо стремління заспокоїти в межах власного господарства всі потреби. В межах найдрібнішої господарської одиниці, в селянському господарстві, це стремління проявляється тим, що власне виробництво селянина заспокоює по можності як найбільш різноманітні потреби: господарські прилади, полотно і сукно, все, чого потребує селянська сім'я, вона виробляє по можливості сама. Оскільки це було неможливе, селянин середньовіччя звертався до спеціалістів в границях своєї громади. Вже рано зустрічаємо в сільських громадах ремісників, що працюють виключно для потреб своєї громади і отримують в натурі відплату за свою працю. Таким чином кожда громада представляє замкнену економічну цілість, що зовсім вистарчає сама для себе. Ще більше виразно був цей принцип само-вистарчальності проведений в сильнішій господарчій одиниці, іменню в господарстві великих землевласників. На своїх дворах вони утримували всіх ремісників,

яких праця могла би їм бути потрібною, - залежно від своєї заможности також ремісників, що виробляли предмети розкоші, як золотники, то що. Часто ставав такий світський або духовний землевласник та його двір економічним центром для сільської громади, що тоді разом з ним представляла замкнену, автономну економічну цілість.

В умовах такого економічного побуту мало остає місця для різкого поділу людей на основі заняття. Ремісник ще не представляє собою окремої верстви, стану. Ремісники були ще порівнюючи нечисленні, при тому розкинені по різних громадах. На "панських" дворах вони входили в склад панської служби взагалі та поділяли з нею її суспільне становище. По сільських громадах вони не виділяються з загалу людности. Вони, як і решта людности, господарять на землі, і - бодай зразу - тільки попри земельне господарство виконують якусь спеціальну роботу. "Ремесло уявляє з себе виконання певної роботи, а не підприємство". Далі, в умовах такого господарського побуту не було ще місця для купців - як окремої верстви людности. Торговля - це посередництво в обміні. Ото-ж обмін мав в періоді, про який мова, тільки порівнюючи дуже невелике значіння. Він був потрібний тільки там, де якої потрібної річі не було можна витворити у власному господарстві. Але і тоді для "купця" не було ніякої ролі. Обмін відбувався безпосередньо поміж продуцентом та консументом, найчастіше на заказ. "Купцем" був сам продуцент - ремісник, який в нічому не представляв істотної властивості купця, якого мета, дешево купити, щоби дорого продати. Не зважаючи на те, торгівля існувала вже в добі раннього середньовіччя, але її роль була дуже обмежена. Іменно, вона відносилася тільки до деяких предметів і займали-

ся нею тільки деякі особи, яких не можна було уважати окремим купецьким станом. Що до предметів торгівлі, то були ними передусім предмети розкоші, а власне ті, що їх не було можна виробити ані отримати на місці: дорогоцінності, парфумерія, екзотичне коріння, тонкі сукна, футра та дорогі тканини, коштовна зброя, то що. Тільки найвищі, найбагатші кола були зацікавлені в постачуванні їм торгівлею цих предметів, і торгівля ними не зачіпала широких кол людности. Купці, що торгували таким крамом, обізнали тільки двори пануючих та високої аристократії. Тільки згодом розвинулася ще торгівля предметами більше широкого уживання, а власне торгівля вином /: на півночі:/, соленою рибою та сіллю. Що до кола осіб, що займалися торгівлею, то були ними в першу чергу вище лицарство, королі, князі, та члени їх дружин. Це пояснюється різними причинами. Воєнна добыч давала іменно в їхні руки крам для торгівлі. Далі, торгівля вважалася зразу тісно з воєнними нападами та грабунком. Врешті, торгівля в добу, про яку мова, була виразно "кочевим" заняттям. Для широких кол осілої людности вона була вже тому неприступною, - тільки, хто не був зв'язаний постійним місцем осідку, міг займатися торгівлею. Врешті була торгівля в ті часи все на-пів воєнним заняттям. Вона вимагала оборони збройною рукою товару, як по дорозі, так і на складах, що могли зробити в першу чергу люди "воєнні". Тільки згодом витворився окремий стан купців. В першу добу середньовіччя цей стан тільки починався був витворювати і його ролі в економічному житті не була велика. І відношення людности до купців було взагалі негативне. Як каже один з дослідників /: K. Hülshof :/ розуміння торгівлі ще занадто було зв'язане з поняттям грабіжу та обману. Через те і торгівля була допустима тільки з "чужими". "Члени якоїнебудь спільноти могли займатися торгівлею" - "але не у себе дома, тільки серед чужих".

Оскільки в ранньому середньовіччі відбувався торговий обмін поміж громадами, то він відбувався на періодичних ярмарках. Установа цих ярмарків показує, яке порівняно невелике значіння мала в ті часи торгівля, до якої міри вона була виїмковим, ненормальним явищем. А власне, істота ярмарку в цім, що в місці, де відбувався ярмарок, та протягом короткого часу, коли він відбувався, - панував "Божий мір", себ то заборона грабежі та рабунку. "Божий мір" був виїмковою установою, порушенням діючого "права п'ястука". Через те такий-же виїмковий характер отримувала и установа ярмарку. Як вона, так і торгівля взагалі була в тодішньому економічному життю тільки - так би мовити - надзвичайним додатком, без якого те життя могло би було обійтися, вдовольняючися продукцією "ізолюваного" господарства та обміном в межах автономної економічної громади.

В тісному зв'язку з цим характером господарського побуту в ранньому середньовіччі остає те, що воно не знало міста. Економічно, так-же як і політично, все життя зосередилося тоді на селі. Існували ще - так би мовити - "фізично" колишні римські міста, оскільки їх не порушували різні завойовники. Але їх значіння упало зовсім. З економічного боку, міста - це осередки промислу та торгівлі. В умовах, коли і промисел і торгівля зішли зовсім на "задній план" економічного життя, мусіло упасти и економічне значіння міста. Разом з тим упало і його політичне та культурне значіння. Тільки в одному напрямі затримали ще деякі міста своє значіння. Де остоялися міські стіни та укріплення, там використано їх в цілях захисту та оборони на випадок воєнного нападу. Дякуючи

Проф. Др. В. Старосольський: Держава і політичне право. Частина I.

цему деякі міста перетривали добу упадку і діждалися відродження міст в слідуючій добі.

Врешті один ще момент характеризує добу, про яку мова. Дякуючи малій ролі обміну в економічному житті та дякуючи цьому, що обмін відбувався безпосередньо поміж продуцентом та консументом, переважно в межах одної громади - гріш, як засіб обміну, не мав того значіння, яке має в розвинтій системі економічного обміну. Обмін відбувався без посередництва грошей. Вимінювано одні предмети уживання на другі. Також і "зовнішня торгівля" вимінювала товар передусім за другий товар, а власне товар, якого не було в даній країні чи околиці, за товар, якого не було там, звідки приїздив купець. Це мало безумовно свої невідгоди. Брак загально признаного мірила вартости не давав точно означити вартости набуваних чи вимінюваних річий. Але ця недовстаха не мала занадто великого значіння в очах людини того часу, якій ішло про набуття потрібної їй річи, а не про збирання абстрактних цінностей. Навіть там, де означувано ціну в грошах, - в ранньому середньовіччю іноді додавалося застереження, що цю ціну можна сплатити іншими предметами. Словом, господарство раннього середньовіччя мало виразний характер "натурального", "не-грошового" господарства. Це мало м.ін. рішачий вплив також на розвій форм державного життя.

Б. - В І Д Н О С И Н И П І З Н І Ш О Ї Д О Б И.

Зміну відносин, яка доконалася на економічному полі в добі середньовіччя, характеризують теоретики-економісти як перехід від "домового" та "громадського" господарства до господарства "районового". Коли ранше "громада" представляла цілість,

в межах якої заспокоювалися всі господарські потреби, то в слідуючому періоді такою економічною цілістю стала більша територіяльна та організаційна одиниця, а власне "район", господарський округ, "земля". Поодинокі громади втратили свою господарську самостійність. Вони заспокоювали всі свої потреби тільки в складі тої вищої господарської цілості.

Зовнішньо проявляється ця зміна тим, що поруч з селами виникли тепер міста, як господарські центри. В них зосереджувалися промисел, а власне ремесло та торгівля, що як окремі господарські заняття різко відрізнялися від сільсько-господарської діяльності. Всі ті роди господарської залежності були залежні один від одного та доповнювали один одного передусім /:зразу:/ в межах господарського району.

Початок міст в економічному розумінні не одночасний для всіх країв Європи. Найраніше виникли міста в цьому розумінні в Італії - вже в останніх століттях першого тисячоліття по Христі - відтак у Франції, та в XI-ім столітті в Німеччині та Англії. На Русі виникли міста ранше ніж в західній Європі. З окрема на Україні міста представляють вже в VIII-ім столітті торговельні та промислові центри /:Грушевський:/ . Вони повстали серед особливих умовин, що в дечому нагадували італійські, а власне, як осередки "світової" торгівлі. "При творенні міст середньовіччя співдіяли живо від самого початку торгівля та оборот" /:Guschn von Henneuth :/. Можна сказати - їх роля мала для повстання міст рішаче значіння.

Взагалі ми можемо уявити собі такий початок та розвій міст. Періодичні ярмарки в якійсь місцевості спонукали купців осідати там на стало. Ярмарки відбувалися взагалі в місцевостях, де умовини

були особливо сприятливі для цього, щоби там збиралися люди в більшій кількості. Помило положення при багатолюдних вод'яних або сухопутних шляхах, впливало на повстання ярмарків ще існування в даній місцевості монастиря, відомої широко церкви, що притягала до себе богомольців. Інше те, що там мали свій осідок особи тодішньої суспільної аристократії, що самі були "добрими" покупцями, та до яких приїздили другі можливі покупці. "Божий мир", що обов'язував протягом ярмарку, продовжувався фактично через те, що місця ярмарків були з правила оборонні. Дуже часто використовувалося для цього мури старих римських міст або їх останки /: так м. ин. над Реном:/, - іноді ставлено нові стіни, вали, башти коло оборонного монастиря або панського замку. В міру, як зростала оборонність та певність, росла і притягальна сила "ярмарку" і - для купців мотиви для поселення там-же. З таких мотивів осідали там і ремісники. Ярмарок давав їм надію знайти відбрателів на їх вироби в більшій кількості, як вони могли знайти їх в межах громади. Разом з тим вони і більше спеціалізувалися. По сільських громадах ремісники виконували своє ремесло зразу тільки ненавчез то доривочно, поруч з хліборобством. Ремісники по панських дворах теж були спеціалістами тільки "до певної міри". Тільки в господарстві дуже великих дворів знаходилися для них постійно праця в межах їх спеціальності. В місті вони могли все знайти поле до праці в своїй спеціальності. Там вони присвячувалися тій праці більш виключно і через те досконалися в ній. До технічного поступу причинялося чимало й те, що в місті пробувало більше ремісників. Фахова змільість розвивалася тут колективно, при чому момент конкуренції мав теж своє значіння.

Таким чином міста ставали центрами

як для торговельного обміну, так і для промислу. При цім неоднакова була ситуація купців та ремісників. Ремісники стали в чимраз більшій мірі обслуговувати потреби самого міста та його сільської околиці. Людність дооколичних сіл стала чимраз більш виключно в "своєму" місті задоволювати свої потреби в ремісничих виробах. При цім обмін відбувався як і раніш безпосередньо поміж продуцентом та консументом. Через те роля торгівлі в обміні в межах "району" була дуже мала. Ми знаємо, що купці - детайдісти були в середньовіччю явищем порівнюючи рідким. Торговля посередничала головню в обміні поміж районами, іменно вона постачала товар, якого в даному районі не було, сирівці та предмети виробництва чужих районів. Так бувало з окрема там, де ремісники якогось фаху в якомусь місті виробляли не тільки для місцевих потреб, але також на вивіз. Крім цього вона - як і ранше - посередничала в обміні поміж далекими краями, при чому товар представляли передусім товари, що в очах широкої маси були предметами розкоші.

Розвій міст мав вплив на економічний побут сіл. Село "виділило" з себе ремісників та віддало їх містю. На селі остали тільки ті ремісники, що доволяли виключно сільські та звязані з сільським господарством потреби. Решта переселилася до міст і села стали звертатися до міст за виробами різних родів промислу. Села втратили свою самостійність в господарському життю. Їх продукція вже не вистарчала для їх потреб. Її треба було доповнювати тим, що виробляли міста. Навіть в таких ділянках, де якийсь продукт ремісничого виробництва було можна найти на селі, місто постачало його в кращій якості, дякуючи технічній висшости міського ремесла. Разом з тим і властива продукція села змінила свій характер. Ранше хліборобська

та взагалі земельна продукція була призначена тільки для безпосередньої консумції. Тепер вона мусіла заспокоювати також потреби міської людності, що продукувала тільки однією виробу ремесла. Таким чином повстав постійний обмін поміж містом та селами його округи. Цей обмін став для обох сторін konieczністю і зв'язував їх в одну господарську цілість. Повстали господарські "райони", яких осередками були міста та які охоплювали якусь кількість сіл кругом цих міст. Обчислено, що в західній та середній Європі середньовічні міста були розміщені так, що навіть в Німеччині, де міст було порівнуночи менше, "селянин навіть з віддалених селищ міг протягом одного дня дістатися до міського ринку а під вечір вернутися домі" /:Вісник:/.

В границях отих районів задовольнялися всі нормальні потреби, як міста, так і села. Вони представляли через те замкнені економічні області, що в своєму економічному житті не були залежні від зв'язку з другими. На цьому головні тлі виростає "партикуляризм", в якому ми добачемо одну з характеристичних рис середньовіччя.

Як сказано вже вище, така картина середньовіччя не є виключна. "Самозадоволеність" господарських районів не була абсолютна. Вона представляла в основі характер середньовіччя, але не містила в собі всіх проявів його господарського життя. З одного боку, вже в середньовіччю існував, хоч не дуже широкий обмін поміж "районами". З другого боку, розвивалася в середньовіччю також "світова" торгівля, якої шляхи перетинали всі краї та держави. Це була торгівля "екзотичними" товарами, призначеними головні для найвищих суспільних верств тодішнього світа. Вона оставала монополією в руках деяких міст, дякуючи їх винятково щасливому географічному по-

поженню. Такими містами були Візантія, деякі міста Італії - головню Венеція та Генуя, - Лондон, Ганзейські міста в Німеччині, Київ та другі "руські" міста. Коли людність звичайних міст, "районових" центрів в середньовіччю числила пересічно по кілька тисяч душ, то міста, в яких восереджувалася світова торгівля, налічали вже тогди десятки, а то й сотки, тисяч мешканців. Ясне, що ця обставина в зв'язку з їх фінансовою силою дозволила цим містам відіграти особливу роль в розвою середньовіччя.

На степені економічного розвою, про який тут мова, став обмін "нормальним" явищем. В тісному зв'язку з цим фактом остає перехід від "натурального" до "грошового" господарства. Місце викини одного предмету консумції за другий заняла тепер заплата грішми, цілий ряд обов'язків дати означені предмети або працю, можна було або треба було оплачувати грішми. В цілім господарським обороті заняли гріші важне місце і запотребовання гроший дуже збільшилося. Спосіб задоволення тої потреби був просто накинений пануючими відносинами, а власне "районовим" типом господарства. Як оборот відбувався в головному в границях району, так і гріші мусіли відповідати передусім потребам такого іменно обороту. З другого боку, чекання гроший давало великі користи. Давало їх навіть "чесне" чекання, - та ще більше можливість обманювання, як на вазі, так і на якості металу. Через те приймався бити власну монету кождий, хто міг. А що дякуючи економічній та політичній децентралізації така можливість існувала для многих, то ми бачимо в середньовіччю незвичайне множество різних гроший. Помимо пануючих, були власну монету різні міста і поодинокі феодалі. При кінці середніх віків начислювано в самій тільки Німеччині біля 600 монетних дворів /:Ма-

слов:/. Розуміється, такий стан був вже в добу середньовіччя не вигідний. Він робив оборот важким та непевним. Коли ж економічний розвій розбив межі господарських районів і зв'язав їх з без порівняння ширші господарські цілості, коли разом з тим розвинулася ще без порівняння більше торгівля, - цей монетарний партикуляризм не міг утриматися. Він устав в зв'язку з тим, як місце середньовікової заняла нова форма держави.

3. Р о з д і л.

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.

А. - ВІДНОСИНИ РАНЬОЇ ДОБИ.

Річ це неможлива дати - в рамках цього викладу - повну та точну картину суспільних відносин, яку уявляли собою всі ті народи, що виступили після упадку Риму на арену історії. Це і недоцільне. Вистарчить вказати на ті загальні риси, що їх представляють ті народи в добу своєї мандрівки, та на ті зміни суспільного устрою, що сталися наслідком завойовання та переходу від кочового або напів-кочового до осілого побуту. Загально можна сказати, що в добу свого виступу всі ті народи знали один основний поділ на дві суспільні верстви. Всі вони знали інституцію рабства. Скрізь ділилася людність на вільних та рабів. Положення останніх було фактично не скрізь однакове, але скрізь вони були зразу людьми безправними, в юридичному розумінню "річчями". Звичайно побіг рабів була ще верства - так би мовити - переходова, верства напів вільних людей /: у нас вони називалися "закупамі":/. Люди тої верстви мали деякі права, але - як і раби - вони не мали прав публичного

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416**

характеру, що були виключним привілеєм вільних людей, праця участі в нарадах та не входили вони в склад народнього війська. Маркантною юридичною ознакою того становища, що його займали оті невідільні та напів-вільні люди було те, що за вбивство їх не було наложеної грошевої кари, як за вбивство вільної людини. Убивець мусів платити тільки відшкодування властителеви вбитого, як коли убив би був його домашню скотину.

Решта людности — це були "вільні люди". Серед тої верстви вільних людей скрізь, як у Германських, так і у славянських народів, вже рано виділялася вузша верства, як суспільна аристократія. І скрізь, де почався такий суспільний поділ, він був зразу неглибокий і не було твердої непереступної границі поміж широкою верствою вільних людей та тою вузшою верствою аристократії. Аристократія не представляла тоді замкненої верстви. Кождий вільний міг дістатися в ряди отих людей "ліпших" "старших", "важливіших", у нас "бояр", коли йому поталанило зайняти фактично вплинове становище в суспільстві.

Що до відносин старої доби на Україні, ми маємо напр. виразні відомости про те, що бували бояри із "смердів", тоб то вільних селян. Про те, що глибокої різниці поміж тою первісною аристократією та загалом вільних людей не було, свідчить обставина, що напр. при обиранні королів можна було обрати також звичайну вільну людину. Маємо відомости та перекази про такі обрання, як у Германських племен, так і різних славянських племен / Чехів, Поляків та південних Славян /. Допускалися подружжя осіб оцих різних "станів". Різниця їх сусп. ьного становища проявлялася зразу головню різною висотою кари за вбивство або зранення осіб з одного або другого стану. Тільки згодом "аристо-

кратія" стала проявляти тенденцію замкнутися в собі, відокремити від решти людності та не допускати в свої ряди осіб з "простолюддя". Не було зразу якоїсь юридично означеної основи, що рішала би про приналежність людини до тої вищої суспільної верстви. Без сумніву особисті прикмети мали особливо зразу велике значіння. Відвага, зручність, розум, який людина проявляла, виносив її поміж "перших" в суспільстві. Без сумніву бувало й так, що добута батьком слава переходила і на його дітей, та потомків визначних людей теж зачислявано поміж визначних. Далі, рішало майно про становище в суспільстві, - іменно в першу чергу рухоме майно. Воно давало можливість займати більші простори землі, дякуючи посіданню рабів та "інвентаря". Воно теж давало можливість не тільки самому краще озброїтися, але й тримати власну озброєну "дружину" або належати до чужої дружини. Одно і друге скріпляло незвичайно суспільне становище. Інститут "дружини" був без сумніву засобом для скріплення та поглиблення суспільної диференціації і втворення отої аристократії. - Істота "дружини" не є доси остаточно вяснена. Є погляд, що "князі" та "королі" збирали та утримували дружини в виключною метою грабіжницьких наскоків, - то знову, що дружина була призначена передусім для оборони перед зовнішніми ворогами держави. Для нас тут цікаве значіння дружини для суспільного устрою. Ото-ж дружина скріплювала передусім позицію того, хто її посідав. Крім цього вона впливала на втворення та сформовання в окрему верству тих, що її складали. Це були заможні верстви людності. Тільки вони могли без господарської руїни відриватися від постійної праці на землі і тільки вони могли озброїтися, щоби увійти в склад дружини. Таким способом дружина ставала тою точкою, коло якої "кристалізувався" суспільний верх, відділюючися

виразно від маси людности. При цім нові моменти ставали основою суспільного поділу: військова справа як постійне заняття та особиста близькість до високо поставлених осіб. Разом з багатством ті два моменти стали в чимраз більшій мірі рішати про приналежність до "вищої" суспільної верстви. Їх значіння стало таке велике, що воно перекреслило навіть значіння вільного або рабського походження. Ми зустрічаємо явище, що в рядах дружинників знаходяться також невольні люди, і, коли вони багаті, вони займають вище становище, як "посполиті" вільні люди. Це наводить вислів у висоті кари за вбивство їх або зранення. Сама високість степеня в суспільстві залежить знову від поставлення особи, до якої належить дружина. Найвище становище займають королівські та князівські дружинники. Три чинники, що рішають про суспільну позицію: багатство, військове заняття та близькість до особи, що сама займає високу позицію в суспільстві, зв'язувалися один з другим тісно. І всі три разом вони давали критерію приналежності до вищої суспільної верстви. Згодом ця верства замкнулася перед припливом нових елементів. Тоді місце тих моментів, які фактично виносили людину в суспільстві, заняв юридичний, формальний момент, а власне момент походження.

Завойовання та осілість на завойованій землі внесли деякі нові моменти в суспільний устрій. Перше все, цей устрій ускладнився тим, що в межах одної політичної організації наїшлися завойовники та завойовані. Одні і другі мали власний суспільний устрій, але крім цього, в "загальному", спільному суспільстві завойовники займали супроти завойованих вище суспільне становище. В подробиці тих ускладнень тут можна не входити і обмежитися тільки загальною увагою, що з правила,

згідно з племінним принципом поміж обома частинами людности існувала прірва. Ножда з них жила окремим життям, правилася своїм власним правом і не входила в родинні зв'язки з другою. Згодом, момент перебування на одній території перемігав скрізь і витворювалося з обох суспільств нове, етнічно одноціле суспільство. Крім цього мала осілість вплив ще в другому напрямі. Разом з нею росло значіння землі як основи майна. В добу мандрівки, напів-осілости, та особливо в добу завоювань, значіння нерухомої власності було порівнюючи мале. Важніша та корисніша була власність рухомих річей, як прикрас, дорожчінностей, зброї, коний, та - перш за все - рабів. Власність отих "рухомостей" давала не тільки безпосередню можливість піднести "життєву стопу", але вона давала й широку можливість займати землю. Її було скрізь до схочу і ця трудність була тільки в цім, щоби мати достаточну скількість рук та інвентаря для викорчовання лісу, оброблення землі та для заведення на ній господарства. Після осілости, особливо в густіше залюднених краях, зросла ціна та значіння землі, особливо землі вигідно положеної, - і те значіння росло далі в міру того, як чимраз то менше ставало незайнятої землі. Разом з тим земля стала рішачим моментом для степеня багатства людини. Богатим був цей, хто багато посідав землі. І - як ранше - рухоме добро, так тепер земля стала формою заплати за службу та за заслуги. Земля ставала з окрема заплатою з'ї військову службу та за виконання урядів. В різних германських племен, в державі франків, у Ангільо-Сассів, у Скандинавських державах, рівнож і у Славян ми бачимо період, коли під впливом наведених обставин майно, а власне нерухоме майно, і разом з тим виконання високих, вій-

ськових та цивільних урядів стає основою існування суспільної аристократії. Це період "службової" аристократії / *Diener-Adel* /.

В нижших суспільних верствах відбувалася тимчасом інша еволюція. З одного боку, суспільне становище рабів поправлялося. Одна, менша частина їх підносилася суспільно шляхом служби при дворі та в дружинах. Але суспільно піднісся і загальний рабів. Дехто приписував це впливові християнства. В дійсності кращало положення рабів під впливом економічних відносин, а власне значіння, яке мала земля, та способу використання її. Найдоцільнішим для цього сказувалося осаджування рабів на землі з обов'язком управляти її та віддавати панови тільки певні, означені сплати. Таким чином раби, хоч і не ставали вільними людьми, але отримували означення меж своїх обов'язків супроти панів. Вони переставали бути безправною річю. Вони отримували якусь сферу, з якій вони розпоряджали самі собою, в якій могли почувати себе вільними людьми. Вони були зв'язані з землею, на якій сиділи, та яка без робучих рук не представляла ніякої вартості. В цьому напрямі їх воля була обмежена. Але дякуючи цьому, що тільки вони надавали землі її вартість, вони самі ставали цінними. Правда, ця їх цінність не відрізнялася по суті від цінності, яку мав домашній скот, - але все-ж таки вона заставляла панів опікуватися рабами, кормити в часі неврожаю, помагати їм в господарстві, то що. На тлі таких умовин і церковне вчення могло - до певної міри - здійснюватися супроти рабів. Їх суспільне становище видимо покращало.

Паралельно з отим поліпшенням суспільного становища рабів відбувалася серед широкої маси вільних людей еволюція в протилежному напрямі. Її основою бу-

ли в першу чергу зміни аграрних відносин. Незагатої під культуру землі ставало чимраз менше. Причиною був тільки в малій мірі сам природний зріст населення. Головною причиною недостачі землі для вільної займанщини був зріст великої земельної власности. В деяких околицях, як напр. в південній та в західній Франції існували ще з римських часів великі латифундії, що перетривали всі політичні зміни. В інших околицях був зріст великої земельної власности наслідком двох різних причин. В міру цього, як земля піднеслася в ціні, стало надавання землі королями нормальною формою заплати за "публичну" службу. Таким чином напр. франконські Меровінги роздали більшу частину державних земель, що опинилися в руках порівнюючи малої тільки частини людности. З другого боку в міру зросту значіння та впливу церкви множилися даровизни та записи великих просторів землі церкві. Церква поруч з приватними землевласниками скупчила в своїх руках великі простори землі. Наслідком цього природний зріст вільної людности не міг вже тепер, як було ранше, відбуватися без шкоди для стану її власности. Ранше було можна в міру зросту людности поширювати вільну займанщину. Тепер були придатні для оброблювання землі в руках великих землевласників. Їх можна було брати під плуг тільки за згодою власників. За цю згоду треба було платити, приймаючи різні обов'язки супроти властителя землі. Ті обов'язки не різнилися істотно від обов'язків, що їх мали поселені на панській землі раби. Таким чином попадала частина вільних в залежність від великих світських та церковних землевласників. Незалежно від цього ще й другі причини заганяли масу вільних людей в таку залежність. Такі причини - це був занадто великий тягар публичних обов'язків, що перевищував сили дрібних та середніх землевласників,

та потреба захисту та охорони. Що до першого, то передусім обов'язок військової служби був для маси хліборобської людності дуже важкий. В середньовіччю після переходу до осілого побуту повторилося тесаме явище, що м.ин. в старому Римі довело до упадку селянства. Селянин-хлібороб подавався економічно під тягарем обов'язку, що відривав його часто та на довго від його землі. Таким-же тягарем був м.ин. також обов'язок приймати участь в суді. Далі, залишений сам собі, вільний селянин був беззахистний перед самоволею королівських урядовців з одного боку, з другого - перед самоволею "сильних" сусідів. На такому тлі відбувався теж масовий, "добровільний" перехід вільних в залежність від сильних аристократичних землевласників. За ціну зречення, а властиво обмеження своєї волі вільна хліборобська людність вискувала те, що "пани" переймали на себе частину її обов'язків супроти держави і приймали її "під свою руку", зобов'язувалися боронити її перед кривдниками та напастю. Дехто з пануючих, як напр. Карло Великий старався усунути ті причини, що руйнували широку масу вільних людей. Він старався завести полекші у військовій службі, відповідними реформами /:коллегії суддів-присяжних та обмеження судових засідань:/ облекшити обов'язок участі в суді, врешті боронити людність перед своєвіллям урядовців та перед кривдами. Ті зусилля були тільки паліативом, що не дав бажаних наслідків. Наслідком всіх діючих причин було те, що суспільне положення широкої маси вільних постійно обмежувалося. Воно ставало чимраз більше подібним до положення осілих на землі рабів, - аж врешті обі ті верстви людності злилися одна з другою в одну верству напів-вільних, зв'язаних з землею, залежних від панів, селян. Для означення тої верстви уживано напр. в Німеччині - починаючи більш-менш від

XI-го століття - одної назви "Вашет". В межах тої назви ще розрізнявано якись час вільних від рабів, але відтак ця різниця затерлася.

Б. - СУСПІЛЬНІ ВІДНО- СИНИ ПІЗНІШОЇ ДОВИ.

а. - Поділ на стани.

Еволюція, що її пережили суспільства середньовіччя, почалася від суспільного устрою мало складного та - так би мовити - не дуже твердого. Коли взяти на увагу, що раби - в тодішньому розумінню - не належали взагалі до суспільства, що вони були безправні "річи", - то в межах само-го суспільства панувала релятивна рівність. Твердого поділу на суспільні верстви там не було. Еволюція, про яку мова, перекреслила поділ на вільних та на рабів. За те вона поділила суспільство на - порівнюючи - нових основ на окремі верстви і поставила поміж ними дуже виразні і дуже тверді границі. Суспільство середньовіччя - це "станове" суспільство. Правними нормами воно все поділене на "стани" і ще в межах "станів" на різні вуз-ші групи. Суспільне становище людини означене було з гори правними приписами, що причисляли її до певного стану і ще іноді до означеної в нім групи. Перехід з одного стану до другого був принципово неможливий, - тільки виїмково, в надзви-чайних випадках можна було перейти з одно-го стану до другого. Такий перехід був все виїмком, що порушував існуючий лад. А зачислення людини до такого чи другого стану мало в середньовіччю надзвичайно велике значіння. Воно рішало не тільки про "суспільний шабель", на якому нахо-дилася людина. Для всего життя людини, для цього, що вона мала діяти, для чого вжити свої спосібності, в якт. колах во-

на мала жити, - для всего мала рішаюче значіння обставина, що вона належала до такого або до іншого стану.

Стан в розумінню середньовіччя був синтезою кількох різних моментів. Перше всего - стан був тотожним з означеним родом заняття. Вже в звязку з еволюцією, яку пережили суспільства в ранню добу середньовіччя, вказано на те значіння, яке мали для неї деякі заняття, з окрема військова справа. В добі, коли ця еволюція була закінчена, розуміння стану охоплювало собою дуже виразно та строго також розуміння означеного роду заняття. В головному "лицарське ремесло" було істотним заняттям високої та низької феодалної шляхти, торгівля та промисел заняттям міщан, при чому в межах міщанства різниця поміж купцями та ремісниками була дуже виразна та важлива; хліборобство, а власне безпосередня, фізична праця на рілі була специфічним заняттям селян. На сторожі границь заняття, що були "властивими" для кожного стану, стояв "звичай" і виразні та строгі правні приписи. Так напр. в Німеччині окремий закон з 1156 р. заборонив селянам носити лицарську зброю. Теж-саме - хоч з обмеженнями - відносилось до міщан. Навпаки, для лицарів приносило би ганьбу займатися напр. ремеслом, хоч грабунок в різних формах не приносив їм ніякої нечести. Далі, в періоді, коли була вже закінчена еволюція, що витворила середньовічні стани, ті стани складалися тільки з осіб однакового походження. Кождий належав до стану, до якого належали його батьки, не зважаючи на те, яким було його економічне положення, та навіть тоді, коли він в дійсності не виконував заняття, що було звязане з його станом. Так з окрема

Проф. др. В. Старосольський: Держава і політичне право. Частина I. 26.

лицар не переставав бути ним і тоді, коли не виконував "лицарського ремесла" і тоді його матеріальне положення було гірше положення осіб з "нижчих" станів. В добу упадку лицарства таке явище було доволі звичайним. Економічне положення доволі широких кол лицарства стало тоді дуже поганим. Чимало лицарів жило в злиднях і ми знаємо чимало нарікань на те, що лицарі живуть гірше ніж міщани а навіть селяни. Не зважаючи на те, вони не втрачували приналежності до лицарського стану, ані зв'язаних з тим прав та привілеїв. Можна би сказати картинно, що річка суспільної еволюції, що поділила середньовічне суспільство на стани, ніби замерзла. Поділ на стани і самі стани існували незалежно від причин, що витворили їх та визначили їм місце в суспільній ієрархії середньовіччя.

Поділ середньовікового суспільства на стани був дуже глибокий та твердий. Перехід людини з одного стану до другого, що раніше відбувався "силою факту", був можливий тільки шляхом окремого, формального правного акту. З окрема перехід до найвищого лицарського стану dokonувався особливим правним актом нобілітації, увійти в склад міщанства було можна тем тільки шляхом окремого правного акту. Але не тільки ста трудність переступлення поміж станових меж показує, як різким був поділ на стани. Середньовічні стани як цілість жили кожний про себе окремим життям, що різнилося глибоко від життя других станів. Властиві інтереси кожного стану були суперечні інтересам другого стану і порівнюючи з тою суперечністю інтересів царина спільних інтересів різних станів була дуже вузка. Через те кожний стан находився в безпосередній боевій готовості супроти других. Вищі стани старалися заздро відгородити від нижчих, а нижші забезпечити проти вмішування вищих в їх справи. Організа-

ційно та своїм побутом кождий стан стався замкнути в собі, бути для себе окремим світом. Так і сталося. Стани середньовіччя - це були окремі, замкнені в собі суспільства. В своєму-ж внутрі середньовічні стани поділялися знову на вузші "суспільства", верстви та групи. Тільки найнижший стан - селянство уявляло з себе одностайну масу. Різниці суспільного становища серед селян були виключно "фактичного характеру". Вони залежали від того, кому належали селяни: положення селян, що належали до пануючого як до "пана", було порівнюючи краще, як положення селян на землях приватних. Натомість вищі суспільні стани, міщанство та лицарство, ділилися на верстви, що в межах стану займали вище або нижче суспільне становище. Крім тої драбини "станів в станах" існували ще в межах названих станів інші групи, що жили доволі самотійним життям. Це були середньовічні, переважно примусові об'єднання, корпорації. Вони уявляють собою дуже характеристичне явище для відносин середньовіччя. Широкі ділянки життя, як публичного, так і приватного, були охоплені тими організаціями. Вся психологія людини була пересякнута почуттям приналежності до стану, до вузшої суспільної верстви в межах стану і врешті означеної якоїсь корпорації. Цей корпоративний дух клав своє тавро на всьому життю. Людська одиниця губилася, пропадала за вузшими та ширшими групами, в склад яких входила. Її суспільна роль була тісно зв'язана з ролю отих груп, - але також і приватна доля людини була у великій мірі передрішена тим, до якої групи людина належала. Вже сама воля рішення про свою "професію" була дуже обмежена, - а там і спосіб виконання тої професії, і рішення в справах, що ми їх визнаємо чисто особистими, по-

бут, то що, накидувало одиниці з одного боку правне положення її стану і "під-стану", з другого боку - воля корпорацій.

Що до правного положення, не можна поминути мовчки одної характеристичної риси середньовіччя. А власне, правове життя середньовіччя визначалося - в звязку з усею суспільною структурою - з формального боку надзвичайно великою роллю в нім "привілеїв". Цілі царини життя, що напр. в Римі були упорядковані загальними нормами об'єктивного права, в середньовіччю знали тільки "привілеї". Різні права станів ґрунтувалися на привілеях, себ то на правних актах, що встановлювали не загальні правні приписи, але виїмкові /формально:/ суб'єктивні права. Таксамо на привілеях ґрунтувалися права різних, вузьких груп, корпорацій, поодиноких міст та приватних осіб. Отся формальна риса правового життя середньовіччя відповідає загальній картині тодішнього суспільства. Як те суспільство складалося з численних, слабо поміж собою зв'язаних територіальних, "станових" і т. д. груп, так і правний порядок ґрунтувався не на одноцілій системі об'єктивних норм, але на конгломераті випадкових "привілеїв".

б. - феодалльне лицарство.

Економічною основою існування лицарського стану було володіння землею. Вірніше і точніше: було нею не володіння самою землею, але володіння нею разом з поселеними на ній, прив'язаними до землі селянами - кріпаками. Властивим заняттям лицарства була військова служба. Одно і друге спосіб володіння землею та правний характер обов'язку військової служби, склалися разом на те, що називаємо феодалльною системою.

Істотною рисою організації військової сили в середньовіччю було те, що ця організація ґрунтувалася на особистому відношенні управненого "сеніора" вимагати військової служби від обов'язаного нести її "васалів". Початок такої організації лежав у відношенні великих земле-власників до озброєних ним його рабів. Ті раби, що виконували з волі пана військові обов'язки на його дворі та при його особі, це були первісні "vassals" - васали. З причин, на які вказано вже вище, в склад отих збройних частин входили згодом не тільки раби, але і вільні люди. На взір давньої дружини складали та-пер васали /: ця назва поширилася і на вільних: / своїйому сеніорові присягу вірності та послуху. З другого боку вони отримували за те заплату, а власне за-плату в особливій середньовічній формі ленна, "beneficium".

Установа ленна витворилася була у франконській державі таким способом. Франконські королі оплачували високих своїх урядовців зразу надаванням на власність земель, яких широкі простори на-ходилися зразу в руках королів. Шляхом отих наділень землею вичерпався майже зовсім запас королівських земель. Тоді королі з династії Каролінгів стали кори-стуватися для тої-ж ціли церковними зем-лями, - але заплата за службу відбувала-ся на інших основах. Наділений землею отримував її не на власність. Він отри-мував тільки право користування землею на час життя обох сторін, наділючого та наділеного. Право власності оставало при наділючим. На випадок його смерті земля вертала до його спадкоємців, на випадок смерті наділеного - вона верта-ла до властителя. Такий правовий стосунок називано "Leihe", а само наділення, з огляду на походження землі з церковно-го майна, "beneficium". Зродилося та-ким чином розуміння поділеної власності.

Верховна власність оставала при первісному власникові, ужиткова - належала наділеному ленном. В міру поширення системи виробилося переконання, що нема землі без "верховного власника" /: *nulle terre sans seigneur* :/, - яким був король згідно з визваним принципом права на землю, яке дає завоювання.

Відношення з титулу наділення ленном звязалося тісно з відношенням поміж сеніором та його васалем. Оба разом склалися на "феодальну систему". Вона скріпилася передусім через те, що ленно стало дідичним. Зразу витворився звичай, що новий король надавав дотеперішнім васалям ленна, які вертали до него наслідком смерти його попередника, а дідичам васалів ленна, що вертали після смерти васалів. Відтак цей звичай став правом і посідання ленна в дійсності ріжнилося від права власності тільки тим, що в ним був звязаний обовязок васалів до особи-стої вірності сеніорови та до військової служби. Сама ленна система поширилася та ускладнилася. Васалі найвищого сеніора - короля з черги самі надавали ленна та приймали від своїх васалів присягу вірності, - ті знову робили тесаме супроти своїх васалів і т.д. Остаточно ленна система обхопила собою всі землі. Разом з тим істотною для лицарського стану стала правна посібність отримати ленно та стати васалем.

Помимо приходів з землі, економічною основою буття для лицарства були безпосередні приходи, які давало лицарське ремесло, було те, що добував лицар зброєю. В добі, коли середньовічна становна система була вже остаточно розвинена, були для лицарства замкнені деякі джерела приходу, що ними користувалася раніше лицарська аристократія. Є основа думати, що первісна торгівля лежала в ве-

ликій мірі в руках військових ватажків та дружинників. Військова добыча була для них кращою, а їхній побут давав їм можливість перевозити цей крам в далекі сторони небезпечними тоді шляхами. Здобі, про яку тут мова, торгівля, що колись була зв'язана з грабунком / військовим і не-військовим /, розійшлася з ним. Вона перестала бути заняттям лицарів. Для них остав почасти заплата за військову службу та військової добычі, - грабунком одним з визнаних джерел приходу. З часом коли перші два джерела не давали стільки, лицарям вистарчаючих приходів грабунком займав визначне місце в їхньому економічному побуті. Право, звичай та мораль визнавали, що грабунком збройною рукою не приносить нечести. Стан лицарів - рабівників / "*Raubritter*" / був численний. Він був одною з характеристичних рис, що склалися на картину середньовічних відносин.

Взагалі що до економічного положення лицарства - то в добу "розвитого" середньовіччя воно було дуже неоднакове. Частина лицарства, великі землевласники, знаходилася в надзвичайно доброму матеріальному положенні. За те ціла лицарська маса, для якої не стало бенефіцій, знаходилася в західній та середній Європі при кінці середньовіччя просто в злиднях. На сході Європи, де феодальна система не встигла вповні розвинутися та де було ще тоді чимало вільної землі, економічна "диференціяція" цього пануючого стану не пішла так далеко, хоч напр. в Польщі було в пізніших часах теж досить "дрібної" та незалежної шляхти.

З правного боку на суспільне становище лицарства склалися окрім згаданої вже правоздатності отримати ленно, та привілею "лицарської зброї", ще привілею окремого для лицарського стану судоводства та привілею входити в лицарські об-

еднання - конфедерації. З останнього привілею лицарство користало особливо в деяких періодах обильно. Ріжні лицарські звязки записалися видними буквами в історії середньовіччя.

Не тільки з економічної точки погляду лицарський стан ділився на вищі та низші верстви. Також юридично розпадався він на вузші стани, залежно передусім від близього або дальшого, більш посереднього відношення до найвищого "сеніора" в феодальній системі. Взагалі поділялося лицарство на вище та низше. Особливі титули ріжного походження /:одні перенесені з старо-германського минулого, другі звязані з ріжними службовими посадами:/ означали ті вищі стани в лицарській суспільній ерархії: герцоги, князі /: *Fürst*:/, комес /: *comite*:/, графи /: *burggrafen* /, лянцграфі, маркграфі, /:, барони, то що. Німецьке право XIII. століття розріжнює 7 степенів осіб, що були обняті ленною системою. Символічно представлено цю систему так, що кожний вищий стає розпоряджає більше "щитами", при чім кожний щит уявляв загаль осіб, що находилися в однаковому ерархічному положенню. Найбільше, бо 7 щитів прислугує королеви, як найвищому "сеніорови", що від него починається ленна система. Лицарі найнижшого степеня, що можуть отримати ленно, але не можуть його надавати, - це "лицарі одного щита" /: *Einschiltaritter* /:. Лицарі перших чотирьох степенів зачислялися до високого, решта до низького лицарства. Подібні, хоч не так зріжничковані, відносини витворилися і в інших краях.

в. - М і щ а н и.

В ранньому середньовіччю не було міст в економічному розумінню. Навіть там, де "фізично" остоялися римські мі-

ста, вони не різнилися економічно від сіл. Тоді не було теж різниці поміж населенням міст та сіл, і не могло бути міщанства, як окремої верстви людности. Така верства стала витворюватися в західній Європі в міру цього, як повставали міста в описаному вже вище економічному розумінню. В зв'язку з розвитком міст відокремлюється їх людність від решти населення як окремий стан, як міщани. Вона відрізняється від решти людности передусім тим, що в її руках, як специфічне її заняття опиняється ремесло та торгівля. Далі, вона займає в суспільствах середньовіччя особливе правне становище, стає "станом" з окремими правами та привілеями. Міста середньовіччя це були зразу ті місцевості, де відбувалися ярмарки, коли ті ярмарки добули особливе значіння і стало відбуватися в означеному часі. Така місцевість ставала згодом "містом", коли здійснилися певні умови, дякуючи яким її значіння як торгового центра було забезпечене. Такою умовою було юридично признание торгового права та торгового миру. Далі, місто мусіло бути обведене стінами, що фактично давали йому захист. Пізніше, в зв'язку з потребами торгівлі місто мусіло стати окремим судовим повітом, врешті - воно мусіло отримати окрему свою організацію. Міські громади стали організаційно відокремлюватися, виділюватися з загальної феодальної організаційної системи.

Людність, що жила в отих зав'язках міст, була зразу дуже різнородна що до свого суспільного становища. В містах міста проживав "пан", світський або духовний феодальний власник оселі, разом зі своїм невольним та вільним оточенням. Далі, жили там "вільні" мешканці, купці та ремісники, що поселилися в місті. В римських містах - це були остан-

ки колишньої місцевої вільної людности, в інших містах переважно примельці, але також ця частина вільного посігільства, що - власне дякуючи своєму перебуванню в місті - не попала в залежність, в яку попав загал селян. Зрешті проживали там не-вільні, переважно ремісники, що поселялися в місті за згодою своїх панів. Остання категорія мала обовязки супроти своїх панів, звичайно обовязок платити означені данини, але зрештою вони підлягали міському судови і взагалі жили як вільні мешканці міста. Споміж тої різно-родної людности пан та його "двірські" люди, дарма що мешкали в стінах міста, не входили в склад міської громади. Її складали тільки ті другі категорії людности. Оскільки люди тих категорій посідали в місті землю, вони були "горожанами" міста / "*vindenes*" /.

Міста приносили власникам своїм в ріжній формі чималі економічні користи. "Податкова сила" їхніх мешканців була порівнюючи з селами велика. Приїзжі на ярмарки купці давали теж чималі приходи в формі оплат, мита, то що. З другого боку ті еманципаційні змагання міст, що пізніше довели до конфлікту їх з феодальним панством, зразу не існували. Через те в першій добі, як пануючі, так і феодальне панство, ішли на зустріч зростови міст. Міста, як існуючі, так і ново-засновувані, отримували легко "привілеї". Привілеї відносилися до істотних для міста справ, права "торгу", власної організації та судоводства. Крім цього, передусім шляхом звичаєвого права витворився принцип, що дав істотну правну основу для суспільного становища властивої міської людности. Як умови селянського побуту зіпхали вільне селянство на ступень невольної людности, так навпаки, умови життя в стінах міста підтягли не-вільну частину його людности на становище решти мешканців міста. Вся вла-

стива міська людність стала вільною. Що більше, витворилася засада, що само перебування в місті на протязі означеного часу /:рік і один день:/ робить вже людину вільною /: "Stadtluft macht frei" /:/. Дякуючи цьому міста притягали масово людність. Вони притягали її ще й тим, що міські громади зразу дуже легко надавали своє громадянство. Позаяк для громадянства було треба посідати в місті землю та помешкання, то міста поки землі в міських стінах було доволі - надавали пришельцям землю дуже легко, тільки за маленькою оплатою, що мала не економічне а майже виключно юридичне значіння. Помимо цього міста притягали ще іншими способами осіб, що були для міста особливо потрібні або пожиточні, напр. ремісників, яких в місті не було. Таким особам запевняли іноді міста утримання або признавали різні користи, щоби тільки притягнути їх до себе. Таким чином людність міст постійно зростала. Разом з тим росла і сила та значіння міст, і знову в звязку з нею і "привілеї" міщанського стану. В тім напрямі міщанство вміло дуже зручно використати свою політичну економічну силу. В першому напрямі воно використовувало боротьбу, що велася передусім поміж пануючими та великим феодальним панством. Так напр. в XI-ім столітті підчас боротьби "за інвестуру" єпископські міста над Реном боролися по цісарському боці, за що отримали в заплату значне поліпшення правного становища своєї людности. Тесаме осягали міста і другим ще шляхом. Дякуючи своїй економічній силі вони купували "за готівку" вольности та привілеї, використовуючи скрутне положення пануючих та феодального панства.

Що до правного положення міщанства, то треба уважати за найважливішу та основну рису те, що міщанство було вільною частиною людності. Воно стояло таким чином вище ніж селянство. З другого боку, воно не було ленно-здатне і тим стояло нижче від лицарства, поза всіми степенями феодалної системи. За те знову воно мало з лицарством те спільне, що воно мало привілей носити зброю. Це було необхідне тому, бо оборона міст належала до самих міщан. В часі, коли правна зброе-здатність мала для становища людини в суспільстві рішаче значіння, був привілей зброе-здатності дуже цінним привілеєм. Він підносив морально значіння міщанства як стану і він давав міщанству можливість боронити та поширювати свої права та привілеї збройною силою. Крім цього мав цей привілей практичне значіння ще в одному напрямі. Дякуючи йому, було можливим для лицарів набувати міське горожанство, бо вони не втрачували через те своєї зброе-здатності. В деяких краях, як в Італії, лицарство, дякуючи ріжним причинам, доволі широко користало з тої можливости. Навпаки, момент зброе-здатности міщанства причинявся до цього, що в деяких випадках особи з міщанства добували привілеї лицарського стану. І те явище було поширене головнo в Італії, - в інших краях Європи воно траплялося тільки виїмково. Вільність міщанського стану проявлялася негативно тим, що міщани не находилися в стосунку залежности до феодалного панства, в який попали селяни. Позитивним боком міщанської вольности було те, що міщани мали власне судоводство, судилися /:по части:/ власним своїм правом, що вони - як горожані міста - користувалися доволі широкою самоуправою, а як стан в цілості займа-

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436**

ли поважне політично-правне становище в державі. Врешті прислужували міщанам дуже широкі та цінні привілеї в області економічного життя. Ті привілеї не прислужували міщанам особисто - індивідуально. Це були привілеї, признані корпораціям, в першу чергу містам, поодиноким або союзам міст, далі, численним середньовічним міщанським об'єднанням та зв'язкам. Через те була правоздатність в напрямі оснований таких об'єднань та участі в них одним з найважливіших привілеїв міщанства. На ній виросла економічна сила міщанства та його політичне значіння.

Міщанство, як цілість, як стан, відрізнялося виразно від не-вільного селянства та різко протиставилося лицарству. Від останнього, воно відрізнялося своїм правовим та організаційним становищем в суспільстві, і розходилося з ним по лінії дуже виразного протиставлення інтересів. З природи речі інтереси міщанства були зв'язані з торгівлею, що вимагала безпеченства та волі торгових шляхів. На тій точці було середньо-вікове лицарство "природним" противником міст. Другою причиною непорозуміння було те, що міста в добу свого розцвіту відтягали масово не-вільну людність з "панських" земель, притягаючи її до себе. Одно і друге викликало на протязі століть затишну боротьбу міст з феодальним лицарством. В цій боротьбі міщанство виступало солідарно як одна цілість. Не зважаючи на те, міщанство представляло в своєму нутрі картину, дуже далеку від абсолютної солідарності всіх його частин. В межах міщанського стану ми бачимо порівнюючи вже рано противенства інтересів різних верств міщанської людності та іноді дуже гостру боротьбу отих різних інтересів.

Основи для поділу міщанства на гру-

пи були різні і їх значіння зміналося з часом. В найранішу добу існування міст найважливіший був поділ міщан на повно-правних горожан /: "вигденез":/ та решту людности міст, що не мала повного права горожанства. До першої групи належали ті міщани, що посідали в місті нерухоме майно і на тій основі користувалися всіми привілеями, передусім відносно участі в міському самоврядуванню. Решта людности - це були ті мешканці міст, що не входили в склад "вигденез", хоч мешкали в місті. Далі, поділялося міщанство на окремі групи на основі "походження". В зв'язку з економічною структурою середньовіччя були поодинокі галузі виробництва та торгівлі фактично монополізовані в певних місцевостях. Коли збільшився господарський обмін та піднісся рівень людських потреб, міста старалися мати в своїх стінах ті галузі виробництва, яких ранше не мали. Для того вони заходилися стягнути до себе з інших, іноді далеких, міст людність, що займалася такою галузю виробництва. Вони признавали таким фахівцям в якійсь галузі виробництва привілеї та різні користи, щоб спонукати їх поселитися в стінах міста. Звичайно отримували такі пришельці дуже цінне в тодішніх умовах визнання їх за окрему корпорацію та приділявано їм якусь окрему частину території міста для поселення. Тесаме діялося в чужими купцями, що поселялися в місті. Ще й сьогодні вказують іноді назви вулиць або частин різних міст /: у нас різні "вірменські", "татарські", і т.д. вулиці:/ на цю колишню систему. Таким чином існували серед міщанства окремі групи, що виділялися з посеред загалу міщан не тільки побутово, мовою, вірою, заняттям, але і правно займали особли-

ве становище. Так напр. у Відні були Вірменці, що займалися фарбованням вовни, окремою корпорацією та не підлягали міському судоводству / привілеї з 1208 р. / . Пізніше ця різниця походження втратила своє первісне значіння. Найважливішою основою, на якій поділялося міщанство на групи, було заняття та - передусім - майно. Одно з другим перепліталося. Іменно, купецтво представляло собою, загалом беручи, багату, ремісники - біднішу частину міщанства, при чому і самі ремісники поділялися на представників "вищих" та "нижших" ремесел. Згодом витворилася - особливо у великих та багатих містах - фінансово-родова аристократія. Вона складалася з багатих, передусім купецьких родів. Її становище серед міщанства ґрунтувалося економічно на її багатстві, політично на цьому, що оті міські "патриції" / вони виступали під тою назвою / захопили і змоніполізували в своїх руках всі міські уряди та всю владу. На зовні міські патриції представляли цю частину міщанства, що стояла суспільно найближше до феодального лицарства, а власне до високої феодальної аристократії. Так напр. в Німеччині деякі роди міських патриціїв перейшли в ряди високої феодальної аристократії. В Італії, дякуючи особливим умовам та великому значінню та силі міст, майже затерлася була різниця поміж високим феодальним лицарством та міським патриціатом. Так напр. патриції Венеції займали в суспільній ерархії рівне становище з найвищою феодальною аристократією.

Для умовин життя середньовічного міщанства дуже важливими були ті організаційні форми, що в них пліло життя. Помимо економічних умовин та станових привілеїв ті форми представляють істотну рису міщанського побуту та міщанської культури. В них проявляється те, що названо

"корпоративним духом" середньовіччя. Цей "корпоративний дух" охоплював собою не саме тільки міщанство. Він характеризує життя всіх тодішніх станів. Але дякуючи особливим умовам життя в містах, де порівнюючи велика кількість людей тіснилася в стінах міста і стикалася поміж собою безнастанно,

де темпо суспільного обороту було живіше і сам оборот складніший, - отой корпоративний дух проявлявся серед міщанства особливо виразно і маркантно.

Характеристичною рисою життя міщанства був організаційний примус. Міщанин середньовіччя був примушений належати до відповідної організації і вибір організації не належав до него. В добу розвитого середньовіччя участь у відповідній організації була умовою, від якої залежала можливість заробітної праці, виконування ремесла чи торгівлі, користування "привілеями", врешті і виконування публичних прав в місті та в державі. Все правне становище людини, в першу чергу її становище в господарському житті, було звязане з якоюсь "корпорацією". Через те ми зустрічаємо в середньовіччю безконечну кількість найрізномородніших об'єднань, передусім на основі різних родів заробітнього заняття, - м.ин. об'єднання такі, як жебраків або проститутток.

Назви отих примусових об'єднань - дуже різні. Вони називалися то "урядами", то "гільдіями", "цехами", "братствами", "спільнотами" /:"*Innung*"/, то що. Найбільш поширеними були назви гільдій та цехів, так що всю цю організацію називається звичайно цеховою організацією. Історично ця організація мала зразу не-примусовий характер. Примусовість була зразу тільки фактична, вона впливала з користю, які приносила участь в організації та організованість спільної акції. Щойно згодом стала

участь в організації також правно примусовою. Що до цілий організації, то вони були зразу подвійні. Вони мали на меті берегти як з одного боку інтереси консументів, так з другого інтереси зорганізованих братчиків. В першому напрямі належала до корпорацій контроля над якістю праць братчиків, контроля над якістю вжитого матеріалу, над солідністю виконання, далі дбання про те, щоби ціни не були надто високі та щоби не забракло товару передусім для місцевих консументів. Корпорації були таким чином органом, що вів технічний та економічний нагляд над виробництвом в інтересі консументів. Другий напрям діяльності, що висунувся відтак на перше місце, це було береження інтересів самих продуцентів в означеній галузі виробництва. Корпорації дбали про те, щоби їхні члени не терпіли від конкуренції близьких галузей виробництва. Вони "боронили границь", яких не повинні були переступати "сусідні" професії. Бувало, що спеціалізація ішла іноді дуже далеко - напр. шевське ремесло ділилося на кілька різних спеціальностей. В таких випадках конкуренція поміж різними тіснішими фахами була легко можлива і для корпорацій було нелегко стояти на сторожі інтересів своїх членів. Далі було завданням корпорації дбати про те, щоби братчики могли дешево та добре отримувати потрібні їм сировинці та приладдя. До корпорації належала далі справа фахового вишколення в її галузі виробництва. Корпорація встановлювала правила про час і спосіб науки, видавала приписи про іспити, переводила їх, видавала засвідчення, переводила "учнів" з "челядників" і "визволяла" останніх на "майстрів". Зрешті, в руках корпорації було піклування про те, щоби в межах ремесла чи його якоїсь галу-

ві конкуренція не витворювала надто великих економічних нерівностей поміж поодинокими братчиками. Для того вона рішала про скількість челядників та учнів, що їх могли тримати поодинокі братчики, означала скількість сирого матеріалу, який припадав поодиноким майстрам зі спільного закупа, нормувала конкуренційні ціни, то що. Згодом, цей останній напрям діяльності став особливо важким для консументів та для неповноправної ще частини ремісників. Вузкий інтерес правлячих в цехах став одиноким рішати. Вони використовували своє подожження, щоби звільнитися від небезпечної конкуренції, якою погрожувало їм зовнішнє, технічно вище поставлене виробництво. Вони робили труднощі челядникам при "визволюванні". Взагалі, коли змінені умови продукції висунули гасло вільної конкуренції, цехи стали консервативною установою, пережитою та шкідливою. Але вони мали довгий період, коли були установою позитивною та в даних умовах необхідною.

Купецькі гільдії мали взагалі такий же характер та завдання, як і ремісницькі корпорації. Вони вирізнялися тільки тим, що - коли діяльність ремісницьких організацій розтягалася головню на внутрішню територію міста та його околиці - то купецькі гільдії охоплювали неку широкі терени зовнішньої торгівлі. На таких теренах вони мусіли зустрічатися конкуренційно з чужими купцями і небезпека - стати числом застою - погрожувала їм в меншій мірі, як в ремеслі.

Діяльність міщанських корпорацій не обмежувалася тільки на господарське поле. Вона рано охопила все життя братчиків. Корпорації ті були організаціями для справ культу. в церковному житті братчики виступали корпоративно. Далі, корпорації цікавилися всім приватним життям своїх членів. Вони накидували їм побут, виступали проти

люксусу в убранню, в житті, то що. Все майже життя міщанина середніх віків проходило в його корпорації, всі важніші події, свята, проводив він корпоративно. Таким чином міщанство складалося властиво не з одиниць, а з їх об'єднань, з корпорацій. Через те було зовсім природним явищем, що ті корпорації, гільдії та цехи, стали важливими установами також в політичній боротьбі та організації.

г. Духовенство.

Духовенство було в середньовіччя окремим, особливо привілеюваним станом. Основою, що рішала про приналежність до духовного стану, було заняття, а власне місце в церковній ієрархії. Станові привілей духовенства - це було передусім виняття з-під державної адміністративної організації та судового, та особлива корпоративна організація з широким обсягом діяння. Крім цього частина духовенства входила в ленну систему. Високі церковні достоїнства займали високі щаблі тої системи.

Від інших станів різнилося становище духовенства тим, що його корпоративна організація - оскільки йде про духовенство римської церкви - мала понад-державний характер. Організація, якої діючими органами було духовенство, була "світовою", універсальною. Як така вона конкурувала з державою середньовіччя. І універсальна римська монархія і ті "національні" держави, що повстали на протязі середньовіччя, оставали з церквою в безнастанній боротьбі за гегемонію. Становище духовенства як стану тісно звязане з тою боротьбою та її перебігом. Воно представляє частину великої проблеми середньовіччя, проблеми взаємин церкви та держави.

Г. Селянство.

Селяни в середньовіччю були найнижчим суспільним станом. Це були ті, що безпосередньо, власними руками обробляли землю. - найчисленніша тоді частина людності. Вони не були абсолютним соціальним низом. Нижче них стояли ті частини людності, що не посідали землі, - служба різних категорій, непосідаючі нічого володіння то що. Але поміж "станами" середньовіччя вони займали найнижше місце.

Основою, отим спільним знаменником, що на його підставі існувало селянство як окремий стан, було посідання - в тій або іншій формі - землі та безпосередня праця на ній. З такому розумінню селянство стає окремим станом в різних краях в різних часах. В Німеччині стали "селяни" *"Bauren"* окремим станом на протязі XI. - XII. століття, значить, пізніше, як наші "смерди". В звязку з економічним та суспільним розвитком, на який вже вказано, до моменту заняття, а власне безпосередньої праці на землі, прилучаються моменти інші, дякуючи яким стало селянство станом в розумінню середньовіччя. Це були ті правові зміни, що розмежували загаль селян від лицарства. Селяни стали не тільки тою частиною людності, що працювала безпосередньо на землі, але рівночасно людністю, що в суспільстві середньовіччя займала окреме, правно окреслене становище.

Це становище не було скрізь однакове та воно не було однакове на протязі цілого середньовіччя. Загалі характеризується становище селянства в середньовіччю тим, що воно було суспільно залежне. Тільки виїмково остали селяни в деяких околицях вільними та незалежними. Такими остали нап. селяни в Тиролю, де вони затримали також зброє-здатність, і добули навіть як окремий стан політичні права. Загалі були вільні селяни в середньовіччю виїмковим явищем. Селянство було скрізь

залежне. Ця його залежність не була одно-
значна з рабством. Селяни були особисто
правоздатні - раби ні. Далі залежність
в якій оставав селянин, не була особистою
залежністю. "пан" не міг зразу розпорядат-
и особою селянина. Тільки згодом, при
кінці середньовіччя, правне положення,
в якому знаходилося селянство, погіршило
ся. Селяни втратили право вільно розпо-
ряджати своєю особою, право вільного пере-
селювання, право вичатися без дозволу
"пана" і т.д. Зразу залежність селянина
проявлялася тільки обов'язком нести на річ
"пана", на якого землі він сидів, означе-
ні економічні тягарі. Ті тягарі оплачува-
ли селяни зразу "в натурі" - збіжжям, во-
ском, медом, то що. З переходом до гроше-
вого господарства заняли їх місце гроше-
ва оплата. При кінці середньовіччя, коли
вартість гроши упала а вартість людської
праці зросла, земельне панство виявило
змігання замінити грошові оплати знову
обов'язком праці, і справді "панщина" ста-
ла тоді загальним явищем.

Помимо тої економічної залежності,
що переимала пізніше в особисту залежність
селян, в деяких околицях просто в рабство
на правне становище селян в середньовіччю
складалися їх особиста правоздатність
в наведених обмеженнях, далі брак збро-
є-здатності та ленно-здатності, пізніше
"кріпацтво", прикріплення селян до землі
піддання під панське судоводство, врешті
брак правової здатності входити в корпора-
ційні об'єднання.

До відноситься і до економічного поло-
ження селян, то було зразу не дуже
важке. - в деяких околицях навіть добре
іноді краде, як поселення дрібного, неза-
лежного лицарства. Тоді неуправленої зем-
лі було ще багато і великим землеволо-
дкам залежало на ній, щоб стягати хліба
робіт на ті землі, що не правили їм ні
якої користі. Щоби досягнути це, вони за-
певляли своїм майбутнім поселенням вигід-

ні умови, звільнення від всіх тягарів на ряд літ /свободи/, а відтак порівнюючи тільки незначні данини. Таку політику на-кидували землевласникам передусім мотиви конкуренції з другими землевласниками. Відтягнути селян з чужих земель на власні було можна тільки ціною кращих умови оселення. Крім цього міста, тоді в першій стадії свого розвитку відчиняли гостинно свої брами для людности. І вони робили конкуренцію землевласникам і примушували їх облекшувати селянам умови. Врешті для Середньої Європи були тоді слабше zalюднені простори Східної Європи тереном, що притягав її лишки людности. З окрема з Німеччини пішли хвилі емігрантів на схід, до Прусії, Угорщини, Зембороду, Польщі та України. Отся можливість еміграції скріплена теж положення оставшої частини селянства, примушувала панів не перетягати струни. Перехід до грошового господарства теж був зразу для селян корисний. Гроші були тоді дешеві, їх вартість понижалася наслідком різних причин. Через те були оплати грошеві для селян вигідні. Пізніше економічне положення селян значно погіршилося. Землі стало менше. Конкуренція поміж землевласниками устала. Міста замкнулися перед припливом нової людности. Феодальне панство закріпило свої позиції як пануючий стан і солідарно виступало проти селян, що пробували кидати своїх панів та утікати на інші землі. Це мало особливе значіння на тлі зміни в самій господарській системі. Ранше були данини тою формою приходу з землі, якою вдовлявся землевласник. Тепер в зв'язку з розвитком торгівлі оплачувалося вести самому господарство на землі, щоби продукувати для продажу. Через те змінилося відношення землевласників до селян. Вони старалися замість оплат примушувати селян до праці на панській землі. Те загальне змагання виявлялося особливо гостро в періодах, коли наслідком воєнного лихоліття, або з інших причин, напр. після пошести людність зми-

рада масово. Тоді робочі руки ставали особливо цінні. З таких же причин землеволодіння старалися відбирати селянські землі та прилучати їх до своїх, що їм в великій мірі удивалося, дякуючи їх пануючому становищу. В результаті становище селян стало дуже важким. Вони посідали чимраз менше землі, їх обов'язки супроти землевласників збільшилися та одержали дуже не вигідний та понижаючий вид панщиняних обов'язків. Зрешті рівночасно значно збільшилися матеріальні обов'язки селян проти держави. Позбавлене політичних прав селянство не мало ніякого впливу на законодавство, зокрема на скарбове державне законодавство. Рішали про него другі стани і перевалювали найбільшу частину скарбових тягарів на селянство. Податки та важкі обов'язки різного роду праць та послуг непомірно давили селян. Таким чином селянство масово попадало в матеріальні злидні.

В межах селянського стану не було такого поділу на верстви та групи, який був в лицарському та міщанському стані. Селянство представлялося з тої точки погляду більш одноціло як оба ті другі стани. Та всеж деякі різниці положення були і серед селянства. Вільні селяни, де вони утрималися, представляли найвищу суспільну селянську групу. В деяких краях виділяли споміж селян тих, що посідали землю особливо, привілейованим способом, — так в скандинавських краях "*hølder'n*", що посідали "родинну" землю. Взагалі, особливо в періоді матеріальної руїни селян, зарисовуються в селянстві різниці матеріального положення особливо в залежності від кількості посіданої землі. Поруч із зовсім зубожілим селянством, його частина утримувалася на ступіні трохи кращого матеріального існування. Найважлишою різницею, яка мала значіння справді "станової" різниці, була різниця положення селян, що сиділи на королівських землях, себ то на землях, що не були віддані в ленно, та рештою селян. Положення "королівських"

селян було без порівняння краще. Економічно вони не були визискувані в такій мірі як інші, а суспільно їх становище було значно вище, дякуючи їх безпосередньому відношенню до короля згідно королівських урядовців. Особливо, оскільки йде про особисту залежність від панів, в якій найшлися були селяни, судоводство та право розпоряджати своєю особою — різниця поміж королівськими та звичайними селянами мала велике значіння. Усі обмеження та обов'язки королівських селян мали до певної міри публичний характер. Вони були не тільки порівнюючи лекші, але і були менше подібні до особистого рабства.

Як еволюція суспільного положення селян не скрізь була однакова та відбувалася не скрізь в однаковому темпі, так неоднакова була доля визвольних рухів селянства. В деяких країнах, напр. в деяких міських державах Італії, визволення селян прийшло дуже рано, ще тоді, коли в інших країях щойно починалося їх повне закріпощення. Можна до певної міри сказати, що хвиля закріпощення а відтак визволення посувалася від півдня та заходу Європи в напрямі на схід. Під кінець середньовіччя, безпосередньо з погіршенням економічного та суспільного поневолення селянства, почалися в західній Європі, у Франції, відтак в Німеччині, в Чехах, в Англії, Швеції, Польщі, Україні стихійні зразу селянські рухи, звернені проти утисків. Скрізь закінчилися вони розгромом та кривавою пімстою феодального панства. Ті спроби селянства визволитися повторялися на просторі кількох століть. Вони стали на стільки звичайним явищем, що повстала коло них ціла зв'язана з ними література, в якій, звичайно в релігійній формі, була вложена їхня ідеологія. З поширених дуже в середньовіччю пророцтвах займали предсказання селянських повстань постійну рубрику. Це треба уважати одним з доказів, що переконання про невиносимість положення селян було дуже поширене. Не зважаючи на

все, в дсоу середньовіччя не вибила година визволення селян. Воно прийшло значно пізніше, аж тоді, коли під впливом змінених господарських умовин мусів розпастися Феодальний суспільний устрій.

4. Р о з д і л.

Д Е Р Ж А В Н А О Р Г А Н І З А Ц І Я.

А. В І Д Н О Ш Е Н Н Я Д О Т Е - Р И Т О Р І І.

В наїранішу добу середньовіччя, коли державна теорчість оставала в руках кочових або напів-кочових народів, державна організація з природи річи не була звязана з якоюсь означеною територією. Політичний звязок та політична організація основувалися виключно на особистій основі, на приналежності до племені. Такими були держави Готів, Вандалів, пізніше різні норманські великі та малі держави. Особливо довго задержався цей тип держави у Норманії. Історія переказала імена тільки деяких, особливо знатних норманських королів без території /: Оляф, Рольф, Вільгельм Здобувець і т.д. /, що на чолі озброєного свого народу глядали в походах щастя та "королівства" в розумінню землі. Територія не була для таких державних творів необхідним "елементом" і держави того типу могли переноситися з місця на місце, затримуючи свої індивідуальність. Теоретики, що згідно з діючим тепер політичним правом визнають власну територію за істотну умову для існування держави, не признають отим політичним творам раннього середньовіччя характеру держав, - але таке перенесення тепер пануючих поглядів в глибоку історію неслухне. Ми мусимо для зрозуміння історичних явищ відшукати та пануючі тоді відносини та оцінювати їх в звязку з тодішнім їх розумінням.

Навіть після завоювання та осілості завоюваних, ми не можемо найти такого

зв'язку держави з територією, який бачимо в модерній державі. Момент "народу", а власне пануючого народу, був довго ще далеко важливішим, як момент території. Ще довго після завоювання територія є тільки предметом головної економічного використання її переможцями. Самих переможців, зглядно їх наслідників, вона ще нічим не зв'язує. Головно, вона не зв'язує нічим державної влади, що далі ще затримує свій не-осілий, кочевий характер. В наших історичних переказах про князя Святослава виразно підкреслена ота не-осілість влади, її не-зв'язаність ще з державною територією. Вона проявляється на заході вже зовнішнім браком державної столиці, якою влада зв'язується з територією. Королі виконували свій уряд в безнастанних подорожах по своїй державі. Звичай "королівської їзди" /: *Königsritt* :/ у північних Герман, що в Скандинавії заховався був довго, накладав на короля обов'язок, після коронації об'їхати усю державу, щоби скрізь на місцях відібрати "голд". Цей звичай підкреслює вагу, яку мало особисте відношення поміж представником державної влади та підчиненими їй. Ця перевага особистого відношення виступала особливо в розвитій феодальній системі, усуваючи на задній план річевий момент території, як основи державної організації. Ця організація у великій мірі покривалася в феодальній системою, але і перехреснувала. В межах держави географічно незв'язані, розкинуті землі могли найтися в руках одного васалю, і таким чином ставали політично одною цілістю. Далі, феодальна система рондила можливість, що пануючий в одній державі був васалем в другій. Так сталося, коли французькі Нормани завоювали Англію. Таксамо викликала феодальна система досить поширене явище, що васалі одного короля були одночасно васалами иншого ще, що - розуміється - зовсім ломило територіальний принцип в організації держави. До того треба ще взяти під увагу міста, що були виняті згід загальної територіальної орга-

нізації. Врешті римська церковна організація, що мала універсалистичний екстериторіальний характер, була в середньовіччю не тільки сама винята в різних напрямках зпід державної влади, але була ще й носієм широких владних компетенцій. Цего ніяк не можна погодити з територіальним характером держави. Скрізь ми бачимо, що територія в середньовічній державі не була тим рішачим та загально визнаним "державним елементом", яким вона стала пізніше.

Це остає в тісному зв'язку з юридичним середньовічним розумінням відношення держави до території. Це розуміння тільки мало різнилося від приватно-правного поняття власності. Держава в лиці пануючого була власником державної території. Відносно земель, що були віддані в ленно, вона була тільки верховним власником, відносно земель нерозданих - вона мала повне право власності. Те, що ми розуміємо сьогодні як публично-правну владу, було в розумінні середньовіччя суб'єктивним приватним правом, зв'язаним з різними формами власності на землі. Таке розуміння відношення до території мало важливі практичні наслідки. Питання наслідства на престолі, оскільки воно в монархіях середньовіччя не вирішалося вибором, - розглядалося та вирішалося з точки погляду приватного права. Звідси плула можливість як поділів території держави, так і лучення в одну територій, що належали до різних держав, шляхом дідичення. Через те пануюча династія була особливо важливим чинником, якого доля впливала безпосередньо на долю держав, на їх територіяльне поширення чи зменшення, та розпад. Відомо, яким нещастям для України були такі власне відносини в князівській добі її історії. Далі, дякуючи цему приватно-правному розумінню, могла державна територія бути предметом різних приватно-правних актів. Її можна було продавати, заставляти, орендувати, то що. Таких актів ми знаємо чимало в історії середньовіччя. Вони рішали про долю

людности території, що були предметом таких трансакцій, - ця людність не мала правової можливості впливати на свою часову чи тревалу приналежність до такої чи другої держави. Юридично нау жало це право виключно до пануючого, що в принципі міг розпоряджати державною територією, як своєю приватною власністю.

Таке юридичне розуміння відношення пануючого до держави, зглядно до державної території, називаємо патримоніальним розумінням. Держава середньовіччя була таким чином типом патримоніальної держави.

Б. Д Е Р Ж А В Н А О Р Г А Н І З А Ц І Я.

а. - В і д н о с и н и в р а н н ь о - м у с е р е д н ь о в і ч ч у.

Народи, що виступили на сцену в ранню добу середньовіччя, представляють як степенем свого політичного розвитку, так і характером своєї політичної організації, розходження та різниці. Не зважаючи на те та на різниці політичної термінології, можна встановити деякі загальні риси цього устрою, який попередив добу феодальної держави.

Цей устрій оставав скрізь в звязку з суспільною структурою та її розвитком. В найранішу добу ми бачимо скрізь народоправство. Повнота влади була в руках всіх дорослих, здатних носити зброю, вільних членів племені. На зібраннях в складі всіх цих повноправних громадян западали ухвали в усіх важніших справах, з окрема в справах війни та мира. Вони-ж, оті зібрання усіх вільних, були теж судом. Згодом на тлі політичної рівновартності усіх вільних повставали певні групи політично більше впливових осіб. Суспільна аристократія стала фактично захоплювати провід в політичному житті - головнo таким чином, що "ініціатива" та приготування ухвал належали до неї, а загал "вільних" тільки приймав

або відкидував внески на народніх зібраннях, "вічах". Крім тої аристократії здобули йрєці у Кєв'їтїв та північних Герман особливе значіння та впливи.

Дуже стару установу королїв ми зустрічаємо скрізь. Королї, що мали у рїзних народах рїзні назви, займають неоднакове, то слабше то сильнїше становище в політичнїм устрої. Взагалї, в зв'язку з еволюцією ранньої доби середньовіччя оставала тенденція до зросту та скріплення королївської влади. Відносно Герман значіння та сила королїв зростало разом з об'єднуванням первісних дрібних племінних зв'язків в ширшї політичнї одиниці. Зріст значіння та становища королїв проявлявся в рїзних напрямх. Передусім становище королїв ставало тривким. Первісно королї були тільки полководцями, що їх покликувала на це становище "народня воля" на час війни; по закінченню війни вони ставали знову тільки рядовими вільними членами племені. Розвїи пішов в цьому напрямї, що королї стали постійними, досмертними начальниками, необмеженими тільки на час війни. Далї, закрїплювалося їх становище ще бїльше через те, що воно ставало дїдичним. Дїдичність була - що правда - тільки фактична: в прїнципї тільки обрання народнїм зібранням назначало королїв, але фактично покликувано на становище короля звичайно - хоч і не все - синів після батьків. При цьому особистї спосібности, розум, зручність та енергїя, та передусім багатство та військова сила мали велике значіння. Разом з тим, як становище королїв ставало бїльш постійним та самостійним, поширювалися їх компетенції. Помило військового проводу належало до королїв судоводство, при виконуванню якого співдїяв "нарід" безпосередньо, або через колегїю "присяглих суддїв" та "лавників". Далї, належала до королїв державна адміністрація. Вона була ще нескладна і розтягалася тільки на дуже примітивнї завдання, зв'язанї передусім зі справою військової оборони держави та удержання внутрішнього ладу. Найважнїшу галузь адміністрації представля-

ла собою скарбова адміністрація. І вона була ще нескладна. Вона обіймала передусім адміністрацію королівських дібр, що уявляли собою головне джерело приходів короля та рівночасно і держави, бо королівська скарбниця не була тоді відділена від державної. Дальшим джерелом приходів були різні оплати та мита, та воєнна добыча.

Відносини поміж королівською владою та "народом" складалися різно. Залежно від обставин, перемагала то королівська влада, що представляла державний централізм, то "народня", яка в зв'язку з суспільним розвитком ставала владою одної тільки частини людності, суспільної аристократії. Конкуренція отих двох чинників, що у нас проявлялася постійним суперництвом князів та віча, - існувала скрізь. Зовнішньо проявлялася вона існуванням двох родів публичних урядовців: урядовців короля /:князя:/ та виборних "народніх" урядовців. Взагалі перемагала в тому періоді на заході Європи королівська влада, спихаючи представників народньої влади на становище низше та обмежуючи їх компетенцію до справ місцевого самоврядування. Так напр. в державі франків вся публична адміністрація опинилася в руках королів, що виконували її через своїх урядовців.

Що до організації владного апарату, треба визнати як характеристичну для періоду, про який мова, установу "дружини". Дружина, це було оточення короля або иншого воєнного ватажка, зв'язане з ним узлом особистої вірності. Первісно бута дружина інституцією військової організації. З поступом державної організації та з поширенням завдань пануючого змінила передусім королівська дружина свій первісний характер. Королі стали уживати своїх дружинників до виконання різних функцій свого урядування, як своїх урядовців. Зпоміж них назначали пануючі як центральних, двірцевих урядовців, так і своїх урядовців "на місцях" - графів, герцогів, і т.д., на заході, "посадників" на Русі, - що творили ерархію високих королівських урядовців. Цілі ця організація ви-

значалася тим, що вона була оперта на особистому, безпосередньому або посередньому, відношенню до особи пануючого. І вся державна організація була просякнута особистим, суб'єктивним моментом. Вона була організацією, зв'язаною тісно з особою пануючого, і представляла його власну потугу. Цьому відповідало і правне розуміння як становища пануючого, так і держави. Становище пануючого в державі розумілося як суб'єктивне його право, якого предметом була держава. Таке розуміння держави ми називаємо "патримоніальним". Воно не було розумінням властивим тільки для раннього середньовіччя. Також розвита феодальна держава і пізніше абсолютистична монархія ґрунтувалися на тому-ж патримоніальному розумінню. Але в добу раннього середньовіччя таке розуміння мало своє історичне оправдання. Ті суспільства, що мали опісля стати носіями державної організації, "нації", тоді ще не існували. Вони щойно мали витворитися із етнічної мішанини, що її принесли мандрівки народів. Передусім в західній Європі принесли мандрівки народів та завойовану таку мішанину. Туземна людність, "Римляни", жили там ще довго поруч з переможцями - варварами, не перемішуючися одні з другими, правлячися власними правами, розділені побутом, культурою, іноді релігією. На тлі таких відносин вожди переможців були чинником, що одиноко представляв державну єдність, - і вони не могли представляти її інакше, як тільки в ім'я власного свого /:особистого, чи династичного:/ інтересу. Так і "політичне право" того часу мусіло бути висловом того-ж державотворчого інтересу, воно мусіло представлятися як суб'єктивне право пануючого. Ті суб'єктивні права оправдали себе "історично" тим, що вони творенням держав витворили і ті нові "національні" суспільства західної та середньої Європи, що пізніше стали носіями державного життя. Поки цих суспільств не було ще, поки одиноким держа-

во-творчим елементом були військово зорганізовані завоювники, патримоніальне розуміння держави було природним. Як само повстання держави було ділом воєнного ватажка - полководця, так і сама держава представляла його твір. Само собою посувалося розуміння її істоти не інакше, як кожної воєнної добичі, як предмету його суб'єктивного права.

Помимо всіх різниць устрою, держави раннього середньовіччя представляють те спільне, що вони були безпосереднім наслідком завоювання. Момент військової сили грав в них найголовнішу роль. До цього була пристосована і їх організація, що покривалася в великій мірі з військовою організацією переможців - завоювників. "Звідси пліє" централізація з пануючим як найвищим полководцем на чолі Цілі держави, завдання, які вона ставила собі, зводилися в головному до утримання завоювання та забезпечення його оwoчів. З тої точки погляду треба зачислити напр. державу Східних Готів в Італії не поміж держави раннього середньовіччя, а уважати її продовженням римської держави під новою династією. Інші держави, про які тут мова, були державним примітивом. Щойно коли dokonалося в них злиття різних етнічних елементів в одну народню цілість, почалася їх еволюція в напрямі нових форм.

б. - О р г а н і з а ц і я ф е о - д а л ь н о ї д е р ж а в и.

Розвіи феодальної системи, її економічні основи та суспільна структура виявилися особливим, характеристичним для європейського середньовіччя, устроєм держави. В багатьох цей устрій є протиставленням цього, що бачили ми в державах класичної європейської старовини. З точки погляду організації представляється феодальна держава в різних напрямках, як держава менше зорганізована, більше примітивна, порівнюючи

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456**

зі старою Грецією або Римом. В деяких напрямках, а власне, оскільки йде про одноцілість організації та її технічну якість, представляє феодальна держава низший тип, навіть порівнюючи з деякими державами раннього середньовіччя. Так з окрема феодальні держави, що повстали після розпаду франконської імперії, не виявляли вже тієї одноціло зорганізованої та дисциплінованої цілості, як франконська держава в добах свого розцвіту.

З двох сторін діяли сили, що ослаблювали середньовічну феодальну державу. Із зовні обмежували її дві "універсалістичні", понад-державні організації: римська церква та "свята римська імперія". Вони оспорожували самостійність "національних держав", що повстали на заході Європи, і вимагали підчинення їх собі, - при чому вони самі находилися одна з одною в довготривалій, затяжній боротьбі за гегемонію. Особливо римська церква була для феодальних держав середньовіччя небезпечним противником. Вона уміло використовувала антагонізми, що існували в нутрі цих держав, ослаблюючи становище державної влади в них та поглиблюючи організаційне їх роздвоєння. Внутрішні-ж відносини феодальних держав приносили теж ослаблення державної влади. Вони характеризувалися діянням витворених феодальною системою від-осередних сил, з якими з трудом тільки боролася центральна влада, що представляла собою державну цілість та єдність. Яким роздертий на шати та на порівнюючи вузкі територіяльні одиниці було суспільство, - такою неоднцілою була і державна організація. Само вже середньовічне розуміння держави та державної влади виявляло цю неоднцілість. Фактичні відносини, що склалися на ґрунті феодалізму, розбивали державну організацію на цілий ряд політично-правних відно-

син центральної державної влади до поодиноких частин території, до поодиноких станів або їх частин, корпорацій, а то й поодиноких осіб.

α. П а н у ю ч и и.

Носієм єдності та представником держави як цілості був у феодальній державі пануючий, король. Він був не тільки представником держави в зовнішніх зносинах, але й у внутрішніх відносинах був передусім, іноді виключно, король представником цілості супроти територіальних та інших партитуляризмів. В періоді, про який тут мова, були вже затерті етнічні різниці поміж завойовниками та завойованими. Процес злиття одних та других в етнічно єдину масу був вже на європейському сході закінчений. Не зважаючи на те, не було тоді "народів" в розумінні всієї людності держави, як активного носія її єдності. Державне суспільство було глибокою природою поділене на стани, що оставали поміж собою в гострій боротьбі. З другого боку, господарський побут не вийшов поза стадію областно-господарства. Господарський обмін не зв'язував ще людності держави в одну цілість, - навпаки, він ділив її на вузькі територіальні одиниці. В таких умовах король був чинником, якого безпосередній інтерес, інтерес його економічної, військової, політичної сили уявляв собою інтерес "державної цілості". В цьому лежала роль феодальної монархії та її "історична місія". Монархія середньовіччя була активним державо-творчим чинником.

Між тим розвій феодальної системи приніс ослаблення становища короля. В першу пору ця система принесла була скріплення монархії. Віддавання землі в уживання як заплата за послуги, за постачання війська та виконання цивільної адміністрації, скріпило зразу військову силу короля та по-

лішило владний апарат. Це змінилося основ-но в дальшим розвиток феодальної системи. Передусім фактична, а згодом правна, дідич-ність ленна принесла з собою незалежність феодального панства від короля, що як най-вищий сеніор втратив можливість розпоряджа-ти землею, що була в руках його васалів. Особливо коли вичерпався земельний фонд в руках пануючого, він втратив зовсім мож-ливість впливати на особовий склад своїх васалів. Землі, що були вже в ленному во-лодінню, переходили з рук до рук на осно-ві ленного права, незалежно від бажання пануючого, а нових васалів він не міг вже устанавляти, бо вже не було вільних, не-втягнутих ще в ленну систему земель. Тео-ретично, посідання з титулу ленна обов'язу-вало до "вірності" феодальному сеніорови, бо-ж ленно було відплатою за цю вірність та виконання означених обов'язків. Прак-тично, пануючий ніколи не був певний ста-новища своїх безпосередніх васалів та їх-ньої "вірності". Таку певність могла запев-нити пануючому тільки сила, можливість примусити васалів до послуху, - але сила пануючого, це і була сила його васалів, оскільки він нею розпоряджав. Крім цього він розпоряджав ще фінансовою та військовою силою, яку давали "коронні добра", "доме-ни", "королівщина", та нероздані а затри-мані у власних руках ленна.

Політичне значіння найвищого феодаль-ного панства та його фактичну незалежність від центральної влади скріпляло те, що ленно було рівночасно урядом. Коли воно стало дідичним, став дідичним і зв'язаний з чим уряд. В середньовічному розумінню уряди представляли собою суб'єктивне право своїх носіїв, що обмежувало обсяг діяння центральної королівської влади і неминуче ослаблювало її. Але найбільшим джерелом сили цього панства, а разом з тим безсилля королівської влади, була середньовічна си-стема військової організації. Як система укріплень, так і система організації армії

сприяли децентралізації і зростови політичної сили феодального панства. Що до системи фортифікації, то в зв'язку з фінансовим ослабленням центральної влади ця справа мусіла належати до "місцевих" чинників. Помило міст, що дбали про своє укріплення, мусіла центральна влада віддавати справу забезпечення краю укріпленнями в руки феодального панства. Переважно його заходами повставали численні оборонні замки, що ними покрилася західня та середня Європа в добу середньовіччя. Зрозуміло, що ті замки мали подвійне значіння. Вони були не тільки засобом оборони краю перед зовнішнім ворогом. Вони були рівночасно підставою для військової сили своїх панів, і на випадок конфлікту з центральною владою давали їм "операційну підставу" для збройного виступу. Таким чином ті замки були виразним зовнішнім знаком сили своїх власників і пригадували центральній владі її слабкість. Це більше значіння мала організаційна система середньовічної армії. Її основу представляла собою важка кіннота. Навіть назва утотожнила войовника, лицаря з кіннотчиком /: *Ritter* - *Reiter* - їздець:/. Навіть, коли візьмемо під розвагу обставину, що армії середньовіччя були порівнюючи мало-численні /: кілька-тисячна армія представляла тоді собою велику силу:/, - поставлення та озброєння такої армії перевищало фінансову можливість центральної влади. Кошти озброєння мусіли нести самі "лицарі". Через те армія середньовіччя неминуче мусіла складатися з людей, що могли власним коштом ставитися верхи та порівнюючи дорого узброєні. Цеб були великі землевласники. Як все в історії, період переваги в армії кінноти мусів бути періодом також і політичної переваги земельної аристократії. Але феодальна система вносила тут ще один момент. Обов'язок вірності та послуху зв'язував васалів тільки з його безпосереднім сувереном, був особистим зв'язком поміж ними обома. Таким чином, король як найви-

ший сузерен міг вимагати вірності та по-
слуху тільки від безпосередніх своїх ва-
салів. Коли такий васаль не підчинився
наказові, тоді король тратив владу над
всю тією збройною силою, що її складали
васали непослушного васала.

Таким чином вся державна організація
основувалася фактично на добрій волі ве-
ликих королівських васалів. Державні
владні центри були слабкі супроти партику-
ляризмів, що їх представляли великі васали.
Перемогти ті партикуляризи було можна
передусім одним шляхом: шляхом такого
скріплення становища найвищого суверена,
яке дозволило б йому зломити силою непо-
слухних васалів. Серед пануючих тоді об-
ставин можна було досягти це передусім шля-
хом скупчування назад в королівських ру-
ках як найбільшої кількості ленн так,
щоби найвищий сузерен став рівночасно
і наймогутнішим поміж васалами. Такої так-
тики придержувалися пануючі різних держав
з різними успіхами. З повним успіхом ушли
її французькі королі. Вони послідовно на-
давали опорожнені ленна членам династії,
або затримували їх в своїх руках, а не-
звільнені ленна старалися набувати шля-
хом різних трансакцій і врешті, дякуючи
цій системі, скупчили в своїх руках силу,
що зломива при кінці середньовіччя силу
великих васалів. Другим шляхом було вико-
ристовування центральною владою боротьби
станів, з окрема боротьби феодального пан-
ства з містами. В цій боротьбі королі ста-
вали - загалом беручи - по стороні міст,
з виразною метою ослаблення феодального
панства. Таке становище приносило в першу
чергу користь містам, що використали його
для скріплення власної незалежності. Шо-
дино при кінці середніх віків, серед змі-
нених відносин удалося монархії скріпити
своє становище - тоді то dokonався пере-
хід до іншої державної форми, до абсолюти-

нрі монархії.

Дякуючи представленим обставинам феодална система викликала безпосередньо слабкість королівської влади. Вона приносила ще посередньо ослаблення тієї влади. Основою королівської влади було особисте відношення поміж сеніором та васалем. Наслідком цього та наслідком неможливості вимусити послух було те, що пануючі мусіли раз-у-раз купувати собі "вірність" васалів - особливо їх матеріальну та військову допомогу. Дальшою основою для торгів поміж пануючим та різними частинами людности була виборність середньовічної монархії. За обрання, за піддержку при виборі, відтак за визнання дідичности, пануючі платили різні ціни коштом змісту та сили центральної влади. Заплатою були різні "імунітети", привілеї, звільнення від обов'язків, виняття зпід компетенції державної влади в різних напрямках, передусім виняття зпід державного судоводства, - признання особливих прав в різних областях. Системи політичних прав середньовіччя складаються переважно з таких суб'єктивних прав та привілеїв, признаних різним станам, містам, корпораціям та одиницям. Їх змістом різні річеві обмеження центральної влади відносно упривілежованих. Помимо цього ослаблення центральної влади наслідком такого методу улаштування відносин її до різних груп людности була не-одноцідність організації середньовікової держави, її організаційна розшматованість. І передусім наслідком була основна риза цього державного типу: в ньому стояли один проти другого, як різні правні суб'єкти, з одного боку пануючий, з другого боку - людність держави. І знову остання не як щось одноціле, як "нарід", в розумінню, яке витворилося пізніше, - але поодинокі групи людности, що всі разом або кожна про себе переговорювали та договорювалися з пануючим або поміж собою. Найважливішим принципово та практично було відношення пануючого до найважливіших груп, на які поділялося суспільство серед-

ньовічча, а власне до "станів".

В. Територіальні династії.

Одним з неминучих наслідків феодалних відносин була територіальна децентралізація держави. Її речниками були найвищі васали, що в ленній системі йшли безпосередньо по пануючим. Дякуючи всім обставинам, що впливали на ослаблення становища пануючого, оті "герцоги", "князі", "барони", зуміли здобути для себе дуже сильне та незалежне становище. Дякуючи дідичності ленна, вони закріпилися на своїх землях - "територіях" тоді вже, коли - як в Німеччині - королівський уряд довго ще був виборним. В боротьбі за становище в державі, вже те одно давало рішучу перевагу територіальним династам. Бажання зєднати їх собі при власному виборі та запевнити їх прихильність для своїх наслідників, щоби утримати королівську корону в династії, не дозволяло пануючим можливості, твердо виступати проти них. За те забезпечені на своїх територіях територіальні династії мали повну можливість провадити плянову, обчислену на довгу мету політику, і шляхом неї скріпити становище свого роду. Економічний устрій середньовіччя давав їм не тільки незалежність, але робив пануючого залежним від них. Тесаме було на полі військової організації. Територіальні династії всі стояли на чолі збройної військової сили, а збройна сила держави, що була в розпорядженні пануючого, була незначна в порівнянні з силою територіального панства.

Фактично ця сила та незалежність великих васалів від центральної влади наїшла свій формально-правовий вислів. Шляхом "імунітетів" та "привілеїв" вони запевнили собі також формально-правно незалежність від центральної влади в різних напрямках. Головно в області судоводства та публічної адміністрації вони захопили для себе велику ча-

стину прав, що прислужували раніше центральній державній владі. Таким чином, їх становище в межах "власних" їх території такою по суті нічим не різнилося від становища пануючого в державі. Військова, адміністративна, як і судова влада, опинилася в їх руках - або зовсім, або в конкуренції з владою центральною. Але фактично, їх становище в межах території було сильніше як становище пануючого в державі. Цей розвій, який позбавив пануючих економічної незалежності - роздача в ленна державних земель - вийшов на користь феодальним династам. Вони затримали в своїх руках стільки земель, що це забезпечило їм в межах території абсолютну перевагу над іншими чинниками. Вони мали передусім можливість утримувати збройну силу достаточного велику, щоби з успіхом опертися на неї на випадок боротьби з "власною" людністю цієї частиною. Тому - на загал - становище великих васалів в їх територіях було сильне не тільки на зовні, але також супроти людності території. З окрема нижші васалі та дрібне лицарство території не могло представляти супроти територіяльних васалів такої сили та незалежності, як представляли її династії супроти пануючого в державі.

В результаті, феодальна держава представляла картину далеко посуненої децентралізації. Її складові частини, поодинокі території, - це були майже держави з незалежними пануючими на чолі. Історія середньовіччя була у великій мірі історією боротьби отих малих держав з центральною державною владою. Ця боротьба була для центральної влади скрізь важка та затьмана, а в Німеччині вона скінчилася повною перемогою територіяльних династій. Там розпалася держава на цілий ряд дрібних та середніх держав і щойно ХХ-те століття ліквідує в Німеччині результати феодальної територіальної децентралізації та державного партикуляризму. Перехід від феодальної до абсолютистичної держави відбувся в Німеччині в межах отих "партикулярних" держав, шляхом повного усамостінення їх від центральної

влади, якої представником був німецький король, згідно "римський імператор". Одна з цих держав, Прусія, стала навіть класичним представником зцентралізованої, абсолютної держави. В інших державах, передусім в Англії та у Франції, відбувся перехід до абсолютної держави в зв'язку з перемогою центра над феодалним партикуляризмом. Він проявився м. ин. зломанням політичної сили територіальних династій.

Ж. С т а н и.

Територіальний партикуляризм був одним з проявів слабости організації феодалної держави, - але не одиноким. Даліеко глибше проявлялася її слабість в цьому відношенні, центральної влади до людности, яке виникало з цілого феодалного устрою, а власне з поділу людности на стани.

Порівнюючи з ранньою добою середньовіччя, в розвитку феодалній системі тільки мала частина людности затримала свою суспільну волю і разом з нею і політичні права. Але в дійсности навіть і загал феодалного лицарства втратив те політичне становище, яке мали колись всі "вільні" як учасники народнього зібрання. Дякуючи феодалній системі, тільки частина лицарства мала безпосередній голос в справах держави, а власне тільки найвищі його верстви, ті, що оставали в безпосередньому відношенні до особи короля. В Німеччині витворилося на означення такого власне становища поняття "державної безпосередности" "*Reichsunmittelbarkeit*". В інших формах виступало тесаме явище і в інших краях. Безпосередній вплив на державну політику затримали тільки найвищі верстви лицарства. З них склалися королівські "ради", "думи", що збиралися коло особи короля, зразу без виразно означених форм відносно права та обов'язку участі в них, що до компетенції, то що. Коли витворилися остаточні форми державних зібрань, на яких виявлялася у феодалній державі воля вільної

людности, ті найвищі верстви феодальної аристократії творили в них окремі колегії /:колегія курфюрстів в Німеччині, палата лордів в Англії:/, що мали забезпеченний більший вплив та ширшу в деяких напрямках компетенцію.

Глибшою ще зі становища державної організації була друга річниця, що ділила ранню добу середньовіччя від доби розвинутого феодалізму. Ця річниця відносилася до самого характеру, істоти участі народу в правлінні державою. Народні зібрання та вузлі радні колегії ранньої доби приймали участь в творенні центральної, державної волі. Ми сказали би: вони були державними органами. Зовсім не та була політична станова організація. В основі феодальної системи лежала ідея особистого зобов'язання, що в'язало суверена з васалом. Ця ідея, перенесена на політичне поле, мала важливі наслідки відносно розуміння державної влади та становища супроти неї вільної людности. Згідно з нею ця людність була зобов'язана тільки до цього, до чого зобов'язалася супроти репрезентанта держави, короля. Це відносилось передусім до обов'язку військової служби та матеріальних обов'язків, податків та інших тягарів. Для них була необхідна згода тих, хто мав їх нести. Отся необхідність, це була основа, чому пануючий мусів звертатися до людности, а власне до її політично управленої частини. Ішло про те, щоби отримати її згоду на обов'язки, які хотів пануючий на неї покласти. Звідси особливий характер отих зібрань, сеймів, рад, і т.д., на які феодальні пануючі закликали "стани". Ті зібрання - це не були - як колись - співтворці начальної волі, що разом з пануючим рішали про важливі справи держави, з рішенням голосом, або - пізніше - як дорадники короля. В розвитій феодальній державі король і різні групи людности стояли проти себе як дві сторони, що одна з одною переговорювали та /:часто ціною уступок:/ договорювалися. Такий характер цих зібрань пояснює

нам, чому участь в зібраннях зразу не являлася покликаним на них правом, але важким тягарем, від якого вони старалися звільнитися, — про що маємо історичні дані відносно Англії та Франції. Ішло про кошти та невигоди такої участі, але передусім джерелом неохоти до участі було міркування про її можливі наслідки. Участь в зібранні могла скінчитися згодою учасників на якісь нові обов'язки супроти короля, неприсутність на ній була найкращим забезпеченням перед новими обов'язками. Так в першу чергу король був зацікавлений в цьому, щоб стягнути тих, від кого хотів отримати нові якісь зобов'язання відносно військової служби, податків, то що. Щодо пізніше участь в цих зібраннях перестала бути тільки обов'язком, а стала важним політичним правом.

"Сторонами", з якими договорювався пануючий, були передусім "стани". Глибокий поділ суспільства середньовіччя на замкнені в собі частини, находив свій безпосередній вислів в політичній організації феодальної держави. Представлена особою пануючого центральна державна влада мала перед собою не одноцілий "нарід", але поодинокі, організаційно один з другим незв'язані, оті стани. Вона мусіла до кожного з окрема ставити свої домагання, з кожним з окрема пересправляти, від кожного з окрема добувати згоду на свої домагання. Таким чином замість одноцілих актів державної влади, феодальна держава знала дво-сторонні акти договорів центральної влади з поодинокими групами людності. Це були не тільки договори зі "станами". Договорювалися з пануючими й інші, вузші групи: поодинокі міста і групи міст, різні групи лицарства, різні "корпорації". Але "стани" були головним, нормальним контрагентом пануючого. Вони були найширшою організацією, що охоплювала собою весь загальний політично управлений людності, і взаємини поміж ними та пануючим були найбільш характеристичні для "дуалізму" феодальної держави. Крім цього середньовічні стани

а властиво їх політичне представництво було тією формою, що - змінивши свій первісний характер - дала початок для нового типу державної організації. Політичне представництво станів дало початок "парламентові" та "парламентарній системі", - воно витворило ті форми, які переняла опісля модерна "конституційна держава". Велика французька революція розпочалася під гаслом скликання "Генеральних станів" "*états généraux*", що їх не скликували французькі королі від 1614. р., себ то від остаточної перемоги абсолютної монархії. Момент, коли "Генеральні стани" перетворилися в "національне зібрання", можна уважати початком та першим виступом модерної держави. І далі розвій організаційних форм тієї держави оставав під видимим впливом форм, що витворилися буди в становому представництві в Англії, в її парламенті. Звідти пішли основні думки відносно форм "народнього представництва", форм правління з його участю, - включно з формами його внутрішнього життя. Бо також думка про необхідність означеної точно форми нарад, дебати, голосування, і т.д., про необхідність парламентарного регуляміну - правильника та перші редакції його повстали в Англії, перейшли звідти до Франції, а відтак до інших країн.

Послідовно переведена думка про необхідність особистої згоди для заїstownання зобов'язання, була практично дуже важка для центральної державної влади. Вона ставила її майже перед практичну та технічну неможливість зібрати в комплекті своїх "контрагентів", щоби отримати від них потрібну згоду. Тому неминуче треба було перейти до системи такої, при якій можна би обмежитися тільки якоюсь частиною, делегатами станів. У Франції сталося це таким шляхом, що делегати, що /:від 1483. р.:/ висилали їх поодинокі округи, являлися повновласниками своїх станових товаришів свого округу. Така система приносила деяке технічне полегшення, але вона не розв'язувала вповні трудности, про яку

сказано вище. Раз - кождий делегат представляв тільки свій округ. Коли делегація якогось округу не явилася, то цей округ юридично взагалі не приймав ніякої участі в засіданнях. Кождий з них був зв'язаний дорученням, яке дали йому його виборці - це називалося "зв'язаним мандатом". Він не міг зайняти иншого становища, як приписане йому мандатом, бо він був тільки устами свого округу. Зібрання, що складалося з таких, тільки зв'язаних мандатами речників, було очевидно не-дієздатне. Воно було зібранням для вислухання побажань поодиноких округів, але не могло нічого само вирішити. "Державна машина" мусіла-б спинитися, якби її хід залежав від діяння такого тіла. У Франції розв'язала цю дилему перемога абсолютної королівської влади над "станами". Французькі королі, в міру, як їх становище скріплялося, стали чимраз то рідше скликати "стани", і правили без них. Інакше пішов розвиток в Англії. Там затримали "стани" своє становище, разом з тим змінився і юридичний характер "парляменту". Англійський парламент став зібранням, що могло пересправляти, рішати, примати ухвали з обов'язуючою силою для цілої країни. Це сталося на основі ідеї "репрезентації". Висланий до парламенту делегат був не тільки технічним представником виборців, обов'язаним подати королеві до відома їх волю. Він міг діяти в їх імені самостійно з таким правним наслідком, якби усі вони були в парламенті присутні. Тим то він являвся їх "репрезентантом". Він "представляв" в парламенті особи всіх, фізично там не присутних своїх виборців. Англійська правна фікція приймає, що через особи своїх "репрезентантів" "в парламенті є присутні всі Англійці". Ця правна фікція діє в Англії по нинішній день. На континенті вона не прийалася, - її заступлено иншими правовими конструкціями. Не зважаючи на це, що з юридичного становища пояснювання репрезентаційної системи такою фікцією не задовольняє, треба підкреслити далекосягле історич.

не значіння цього розуміння парламенту як "репрезентації", яке витворилося в Англії при допомогі тієї функції. Воно дало технічну можливість здійснення політичної демократії такої у великих територіяльних державах. Без такого розуміння була демократія або нездійснимом, або вона прибирала-б такі несподівані та небезпечні форми, як це було в античних державах. Безпосередня демократія була там фактично привілеєм тієї частини людности, що перебувала в державному центрі і відбирала деякий вплив на правління решті людности.

Що до питання, які власне суспільні "станни" середньовіччя виступали як політично-правні організації, то були ними скрізь лицарство, духовенство та міщанство, але з різними відмінами, як що до обсягу прав, так і організації. І так, міщанство скрізь тільки згодом, в міру зросту свого суспільного значіння отримало своє визнання як політичного чинника. У Франції ми маємо точну дату покликання "третього стану" - 1302. р. В інших краях принципове визнання цього права міст відбулося по-степенно шляхом еволюції. Так в Німеччині зразу покликувано тільки деякі міста: "царські міста і ті міста, що вже значно усамотієнилися супроти своїх панів-єпископів, отже ті, що дякуючи своєму багатству були чимраз більше потрібні для цілої держави". При кінці середніх віків міста вже скрізь примали участь в становій репрезентації. Що до лицарства, то його становиче було не скрізь однакове. Так в Німеччині існував як станова репрезентація імперії - *Reichstag*, а крім цього станові репрезентації поодиноких територій - країв. До союзу імперії належало тільки вище лицарство, що мало державну безпосередність. Таким чином частина міщанства політично була поставлена навіть вище, як низше лицарство. Також відносно організаційних форм станової репрезентації маютьс я різниці поміж державами. Так в Англії повстав вже при кінці XIII. століття парламент з поділом на дві "палати": палату "лордів" з особистим правом участі найвищої аристократії та "виборну" палату репрезентан-

тив", що в ній було представлено лицарство, духовенство та міщанство. Таким чином в Англії став "парламент" переходною формою до "нових" форм, до "народного" заступництва. Хоч представлений у ньому "нарід" був тільки дрібною частиною людности, то організаційно "парламент" не був вже чисто "становою" організацією. У Франції склалися "генеральні стани" зі стану шляхти, духовенства та міщанства. Іспанські "кортези" склалися з вищого та низшого лицарства /: "*infanzones*" та "*hidalgos*" /, духовенства та міст. В Німеччині поділявся соєм імперії на три часті: "курфюрстів", вище лицарство, що мало "безпосередність", вище /: "*Reichsunmittelbarkeit*" / та курію міст.

Згідно з ідеєю станової організації, кождий стан радив окремо і окремо приймав ухвали. Ані французькі "генеральні стани", ані німецький "соем імперії" не були одноцілим зібранням. Як тут, так і там це були тільки три різні станові зібрання, між якими звязок був тільки зовнішній, технічний. Їх звязало тільки те, що вони відбувалися рівночасно та в одному місті. Для цього, щоби застнувала ухвала, що мала-б значіння загально-державної, було треба, щоби кожде з політичних станових зібрань прийняло однакову ухвалу. "Державні закони", оскільки для них була потрібна згода "станів", були таким чином впливом згідної волі пануючого з одного боку, поодиноких "станів" - з другого. Така організація відповідала вповні суспільному устроєви середньовіччя. Поділена твердо на "стани" людність не могла інакше виступати політично, як тільки окремими групами, що тільки через голову пануючого були об'єднані в загально-державну цілість. Згідно з правовим розумінням середньовіччя, власне ті групи - стани були суб'єктами політичних прав. Коли змінилися основи суспільного устрою і коли наслідком цього прийшла черга на новий тип державної організації, сама ота форма організації "репрезентативних органів" мусіла викликати проти себе виступ речників нового порядку. Момент,

коли скликані після довгої перерви французькі "Генеральні стани" стали одноцільним "національним зібранням", яке стало радити не в окремих станових колегіях, але разом, - цей момент був "революційним". Не зважаючи на те, що поки що ще не змінився був сам особовий склад, ані основа, на якій покликано членів Генеральних станів, - політично-правний їх характер змінився. Зібрання перестало бути "станами" в розумінню середньовіччя.

8. Міста.

Середньовічну феодальну державу можна схарактеризувати як державу, що всею своєю істотою була зв'язана з селом. "Село" давало характер економічному побуту - особливо раннього середньовіччя, його культурі і його політичній феодальній організації. Пануючим станом було "лицарство", а економічною основою буття лицарства була земельна власність. Поневолений суспільно та політично стан селян був теж зв'язаний з землею. Міщанський стан стояв неначеб то поза феодальною суспільною організацією, не приймаючи в ній участі, ані в характері пануючого, ані поневоленого стану.

Що до становища міст в політичній організації середньовіччя, то воно проявлялося двоюко. Раз - міста були ґрунтом, на якому повстав та розвивався міщанський стан. Оскільки міщанство як стан приймало участь в центральних державних установах, остільки міста мали правно забезпечений вплив на хід державних справ. Помимо тієї участі в правлінні державою політична сила середньовічних міст проявлялася ще і другим способом, що практично був важливіший навіть, ніж перший. Іменно, середньовічні міста зуміли поставити себе - незалежно від умовин - в більшій або меншій мірі незалежно від феодальної держави. Ступінь тої незалежності був різний, - але взагалі політичне становище міст в середньовіччю було сильніше ніж сьогодні. Це були "політич-

ні корпорації з великою самостійністю" /:Дю-
шін:/, а деякі поміж ними були просто самостій-
ними державами.

Найраніше, бо вже в останніх століттях
першого тисячоліття розвинулися міста Італії,
Дякуючи особливим, як економічним, так і полі-
тичним умовам вони досягли теж найраніше і най-
більшу політичну самостійність. Деякі поміж
ними, Венеція, Генуя, Флоренція, Медіолян,
стали самостійними державами так, що політич-
на картина, яку представляла Італія в добу се-
редньовіччя, пригадувала дуже картину старої,
класичної Греції. Відтак прийшли до економіч-
ного розцвіту та політичного значіння міста
Франції та Іспанії - особливо арагонські -
далі фландрійські, німецькі, в першу чергу по-
ренські, та міста німецького північного побе-
режжя, та англійські. Видимо, тенденція до
економічного та політичного розцвіту захоплю-
вала також славянські міста, України та Росії,
але політичні події на Сході Європи, що не до-
зволили феодальній системі розвинути там, пе-
репинили також і політичний розвиток міст. Тому
то для характеристики середньовічних міст нам
треба зупинитися передусім на містах південно-
ї та західної Європи. Там виступає їх політич-
не значіння зовсім ясно на тлі розвитку фео-
дальної держави.

Вихідна точка для організації міст серед-
ньовіччя була інакша на півдні Європи, інакша
на Заході та півночі. В Італії збереглися ще
були останки організації римських міст в їх-
нім "станом декуріонів", міським горожанством,
то що. Коли після періоду руїни італійські
міста стали розвиватися, вони розвивали та
приспосовували до змінених обставин ті органі-
заційні римські останки і взагалі вони залюбо-
ки старалися наслідувати та продовжувати рим-
ську традицію. На заході та - передусім - на
півночі таких готових форм не було. Там - з ду-
же малими винятками, як на пр. Кольонія, - міст

Проф. Др. В. Старосольський: Держава і полі-
тичне право. Частина I. 29.

не було, вони щойно повставали шляхом еволюції, яку представлено вже вище. Тому в Італії ішло про збереження, визнання та поширення існуючого /: хоч в занепаді:/ права міст; в Німеччині і Франції треба було іти шляхом добування "привілеїв", "свобід", з яких тільки згодом повстало "міське право" Німеччини. Людність міст, як і правне положення зразу нічим не відріжнялося від положення мешканців інших осель, разом з тим як добувала для себе особливі права і дякуючи цьому ставала окремим станом, - творила основи для окремої політичної організації міст. Не зважаючи на різницю відносно вихідних точок розвою, устрій міст середньовіччя та внутрішнє їх життя представляло скрізь в основі однакові риси. Навіть міста, що не здобули собі повної політичної самостійності, жили у великій мірі фактично на образ самостійних політично міст - держав. Стіни середньовічних міст замикали їх не тільки фізично. В них пліло міське життя своїм власним руслом. Не зважаючи на сильні риси середньовіччя, те життя виявляло по мимо них багато своєрідного, чим воно відріжнялося на тлі оточуючого феодального світа. Внутрішнім своїм життям і еволюцією ті міста пригадують міста античного світа.

Устрій середньовічних міст, їхні конституції представляють собою дуже різні картини. Великі різниці існували поміж різними містами та устрій деяких міст перебував великі зміни, як під впливом зовнішніх відносин, так - більше ще - наслідком внутрішніх політичних перемін, та боїв. Слідуючих кілька прикладів може дати загальне уявлення про те, яким бував устрій міст середньовіччя.

Венеція може послужити як приклад дуже інтересного устрою. Її конституції не можна назвати "типовою". Навпаки, навіть серед аристократичних міських республік вона була виїмковим явищем. Проте не можна її тут не згадати. Венеція займає в історії міст надто визначне становище, а крім цього представляє її устрій своєю складністю та пристосованням до обставин надзвичайно інтересне явище. Повстала Венеція на

протязі У-го століття, коли варварські напади примусили частину людности шукати захисту в лягунах, на островах. Перші століття венецької історії, це історія убогої оселі-рибалок, а властиво кількох, розкинутих по островах осель. Головно під впливом непевності життя на суходолі в добу безнастанного воєнного лихоліття людність на островах перебувала, її побут підіймався, на лягунах творилися центри економічного та релігійного життя /:єпископство на Градо:/. При цьому якраз острови, на яких стояла пізніша Венеція, були зразу найслабше залюднені та в життю на лягунах зразу найменш видне займали місце. Дякуючи релятивно безпечному положенню ставали ті оселі бідних утікачів розвиватися економічно. Вони ставали чимраз видатнішими центрами морської торгівлі. Разом з тим вони ставали адміністративними центрами, осідком візантійського посадника. В УІІІ-ім столітті стала Венеція вибиватися на пануюче становище поміж цими оселями. В ній осів єпископ - значиться, вона була вже тоді оселею досить людною і знатною. 812. року переніс свій осідок до Венеції візантійський посадник. Це мало без сумніву великий вплив на дальшу долю Венеції. Воно дало їй можливість розвинути політичну діяльність і ужити політичного свого впливу та значіння в користь свого економічного розвою. До Венеції, як політичного та адміністративного центра, стали переселяватися багаті купецькі роди з других островів. Там зібралися оті кадри купецької аристократії, що відтак захопили в місті владу, зорганізували венецьку аристократичну республіку і утримали її в своїх руках на протязі майже тисячеліття.

Політично належала Венеція зразу до Візантії. Коли західні "римські імператори" Карло Великий та його наслідники пробували завойовати Венецію, Венеція заявила свою "вірність" візантійській імперії. У внутрішніх боротьбах було знищено партію сторонників західних імператорів, і у важкій війні зовнішній Венеція, не зважаючи на хвилеві тяжкі невдачі, врешті від-

стояла своє від Заходу незалежність. Тло, на якому виросла була така орієнтація венецької політики, було накинута умовами її буття. Венеція боролася в тій війні проти феодалізму, якого початки несла з собою каролінгська монархія, - та вона зберігала економічну основу свого існування, торговельні шляхи та ринки Сходу, що їх відкривала Венеції Візантія. "Вірність" Візантії мала дуже виразний отой "економічний" характер. На протязі кількох століть Венеція віддавала Візантії чималі прислуги, - але за них вона казала платити собі і платити дорого. Шляхом надзвичайних торговельних привілеїв Венеція здобула собі пануюче становище в межах візантійської імперії, не тільки порівнюючи з іншими чужинцями, але також порівнюючи з людністю візантійської імперії. Коли-ж Візантія перестала представляти для венецької торгівлі могутнього протектора, Венеція не тільки перестала бути її вірним союзником. Вона звернулася прямо проти Візантії. Здобуття Царгороду хрестоносцями 1204. року було ділом Венеції, і Венеція - помімо великої добичі, яку дав їй грабунок столиці, - загорнула для себе великі простори візантійської території та оснувала на них своє колоніяльне пановання. З політично-формального боку, Венеція була зразу провінцією Візантії, але вже рано її залежність стала тільки формальною. В дійсності вже в добу своєї формальної залежності Венеція жила зовсім самостійним внутрішнім життям та вела незалежно своє зовнішню політику.

Що до суспільного та політичного устрою Венеції, то вона представляє собою, просто виїмковий в історії, передусім в історії міст, приклад довготривалості аристократичного режиму. Тільки в зарані її розвиток перебула вона в звязку з монархічними змаганнями дожив спроби демократичних елементів зломити політичну силу аристократії. Відтак аристократія Венеції зумі-

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476**

ла таким чином закріпити та забезпечити себе, що на протязі своєї дальшої історії вона не знала тих глибоких внутрішніх боїв та потрясень, які перебували інші міста, а з окрема інші італійські міські держави. Не зважаючи на зміни, що доконувалися відносно венецької конституції, на протязі того часу становище аристократії ніколи не було серйозно загрожене. Це вражає тим більше, що йшло про аристократію дуже нечисленну, олігархію, що представляла собою зникаюче малу частину людності Венеції. Тайна цього успіху лежала по часті в самій суспільній структурі Венеції, - далі в її конституції, врешті і найбільше - в соціальній її політиці.

Соціальний устрій Венеції поділяв людність на три, чисельно дуже нерівні верстви. Пануюча верства, патриції, - це була родова аристократія, яка представляла собою - починаючи від XII-го століття - стисло замкнений круг родин. В XIV-ім столітті заведено лісту, яку названо відтак "золотою книгою", в якій вписувано усіх членів патрицієвських родин. З тої лісти ми знаємо, що всіх патрицієвських родин було яких 200, а загальне число їх членів пересічно біля півтора тисячі. Це були дійсні пани Венеції, яким були виключно доступні найвищі уряди, та в руках яких оставала вся влада республіки. Низше тої високої аристократії стояли горожани "cittadini". Це була теж аристократія. Повноправний горожанин мусів виказати, що його родина має горожанство не менше як від двох поколінь, що сам він шлюбного походження, та що ані він, ані його батько, ані дід, не займалися ручною, фізичною працею. Горожани мали тільки обмежені політичні права, але вони мали дуже важне економічне право: право плавби під прапором республіки та право користуватися збіжжям її за границею. Дякуючи цьому, венецьке горожанство цінилося дуже, і чимало чужої аристократії старалося його отримати. Найнижше соціально стояв "люд", "populus". Він не мав ніяких політичних прав. Зорганізована в братства - цехи - ця

найчисленніша частина людности мала тільки автономію у власних своїх справах, але навіть і ця автономія була дуже обмежена. Влада республіки щільно наглядала над життям та діями тої людности і видавала подрібні приписи м.и. відносно організації братств, виробництва, умовин праці, то що.

На тлі такого суспільного устрою уміла нечисленна група венецької високої аристократії об'єднала в своїх руках всю повноту політичної влади. Вона здобула її в боротьбі з одного боку - з народною масою, з другого - в боротьбі з дожами, що старалися завести монархічний устрій. Боротьба поміж цими чинниками тривала на протязі перших століть історії Венеції. Як сказано, належала Венеція зразу - разом з усіма острівцями лягунів - до Візантії. Вона входила в склад равенського екс-архату. Правління належало в усіх містах екс-архату до "трибунів", що їх призначав візантійський уряд поміж місцевої аристократії. На чолі трибунів стояв начальник "дох". Його назначав зразу імператор, відтак, починаючи від VIII-го століття, його "трибуни" та місцевий клир. Цей "дох" - це був пізніший "дожа" Венеції. Компетенції, сила та позиція дожів на протязі перших століть постійно зростала. Дожі виконували свій уряд досмертно. Скрипивши своє становище, вони проявляли виразну тенденцію зробити цей уряд дідичним - на взір римських імператорів вони йшли до цього шляхом призначування своїх синів спів-регентами. Фактично на протязі X-го та XI-го століть двічі оставав уряд дожів в руках "династій". Тоді була Венеція без сумніву монархією - дожа був необмеженим пануючим - єдиновладцем. Починаючи від XII-го століття венецька аристократія потрапила переобрати всю владу в свої руки. Цілим рядом законодавчих актів вона усунула від якого-небудь впливу на справи Венеції решту її людности. Такими-ж актами вона обставила поступенно дожу так, що він став тільки зовнішнім представником держави, що виступав як пануючий з усіма блискучими інсигніями та церемоніямом візантійських

імператорів, але не мав в дійсності, по мимо начального командування на випадок війни, ніякої влади.

Конституція Венеції розвивалася протягом століть та переходила ріжні зміни. В готовій своїй формі, в якій можна її уважати крайнім прикладом строго-аристократичного устрою, вона виглядала ось як. Найвищим владним органом була "Велика Рада". В склад тої ради входили всі члени високої аристократії, коли скінчили 25-тий рік життя. Велика Рада була носієм найвищої влади і до неї належало в теорії правління державою, - але на ділі - вона стала передусім виборчою колегією до інших влад та урядів республіки, та тілом, в якому відбувалися голосування над поставленими на голосування внесками. А власне, Велика Рада була занадто численним тілом для цього, щоби справді могла провадити справи держави. В своїм складі вона мала тисячу кількисот членів, споміж яких поверх 1000 було звичайно присутних на засіданнях. Крім цього вона радила тільки один день в тижні, і короткий час її засідань не давав їй просто можливості займатися справами держави інакше, як тільки способом загального нагляду та контролю. При тім спосіб переводження виборів був особливий і забирав дуже багато часу. В його основу покладено два принципи, що є характеристичні для пануючої, замкненої в собі олігархії. З одного боку - це був принцип абсолютної рівності всіх членів олігархії, з другого - принцип страху перед тим, щоби хтось, або якась вузша група не зеднала собі надто великого впливу та не заняла надто сильної позиції. Для цього стосовано при виборах систему комбінування виборів із жеребком. Споміж обраних радоч виборців визначувано жеребком кількох, що з черги назначали нових, і т.д. Врешті останні - з черги п'яті або шесті виборці - назначали для кожної посади, яка мала бути обсаджена, чотирох кандидатів, споміж яких рада обірала одного. Таким чином віднята була можливість якійсь партії чи групі пляново проводити своїх кандидатів. Разом з тим отой спосіб виборів відбирав раді дуже багато часу, -

вона неминуче стала передусім і майже виключно тільки обирачим та голосуючим тілом. Але навіть так обмежена рада не перестала бути в дійсності верховним органом влади. Це сталося дякуючи високій освіті та "політичній культурі" її членів, що все життя були примушені цікавитися справами республіки. Характеристичне для тої культури одно: не зважаючи на дуже велике число членів ради, ніколи відомості про хід її нарад не виходили поза стіни засідання. Для психології та соціології венецька Велика Рада є з цього боку виїмковим явищем.

Властивим осередком правління був Сенат, в складі яких 300 членів, з чого 60 вибирала Велика Рада, а решта належала до Сенату на основі своїх урядових становищ. Засідання Сенату відбувалися кожного дня і ніхто з його членів не смів пропустити засідання. Компетенції сенату не були стисло означені, ані не було ясного розмежування компетенцій поміж Сенатом та Радою. Фактично лежало правління в руках Сенату, дякуючи таким-же причинам, яким завдячував своє становище римський сенат. Іменно-ж незмінчивість, релятивна постійність його складу та "фаховість" його членів давала йому перевагу над іншими владними установами. Вузною ще установою як Сенат була "Коллегія". Вона складалася з двох частин: "Сеніорії" та 16 "Мудреців", "savi", з чого шістьох були "великими мудрецями", "savi grandi". "Мудреці" були властивими міністрами республіки. В склад "Найвищої Сеніорії" входив дожа, трьох начальників найвищого суду та шістьох "радників". "Сеніорія" - це був дожа та його найблизше урядове оточення.

Характеристичні були постанови конституції відносно дожі. Він не мав права отримати письма безпосередно - кожде, призначене для дожі письмо мусіло перейти через руки його "радника"; не смів дожа прийняти нікого на аудієнції в несприсутности своїх радників; не смів приймати ніяких подарків; не смів мати поза Венецією землі; ані йому, ані його синам не було вільно женитися з доньками чужоземних пануючих; син дожі не міг займати урядо-

вої посади; врешті "адвокати держави" могли обвинувачувати дожу з огляду на його не тільки урядові, але і приватні вчинки. Все те мало ясну мету: охорону перед всякою спробою дожі завести єдиновластie. Те-ж саме мали на меті приписи про участь дожі в святочних обходах в пам'ять перемоги над ріжними спробами колишніх дожів захватити монархічну владу, та в пам'ять покарання смертю переможених. Це був "педагогічний" засіб для відобрання дожам охоти повторити такі спроби.

Не тільки дожа був поставлений таким чином під постійний догляд. Існувала у Венеції окрема установа, що мала за завдання стежити за всім, що могло би принести ущерб панованню аристократії. Тою установою була "Рада Десяти". Безпосередній мотив для засновання тої установи дали спроби демократичних переворотів з рр. 1299. та 1310. Після здавлення останньої, утворено 1310. р. "Раду Десяти", зразу як "надзвичайну комісію" на 3 місяці, відтак продовжували її з місяця на місяць, врешті 1335. р. вона стала постійною конституційною установою. Її членів обирала "Велика Рада" на протяг одного року, при чому не сміло бути обраних двох членів з одної родини. Після року урядовання не можна було того самого члена "Ради Десяти" обрати знову. Ота десятка - це була "справжня диктатура, що берегла утримання олігархічного устрою". Її завданням було стежити за всім, що погрожувало би небезпекою для цього устрою. Її компетенції були необмежені. Вона мала право вглядати в усі акти, контролювати всі установи, приймати доноси - також анонімні. Для останніх був призначений особливий "ящик", ославлена "паща льва". В присутності дожі, його 6 радників та прокуратора "Рада Десяти" відбувала свої засідання, на яких приймала щоденні доклади, вислухувала доноси, видавала присуди включно з засудами на кару в'язниці та смерті на шибениці, під топором або через утоплення в морі. Ясне, що вся Венеція дрожала перед тою владою та її тайними рішеннями. Террор стояв на сторожі суспільного та політичного устрою Венеції. "Рада Десяти" була закінченням послідовно

обдуманій венецької конституції, найяскравішим висловом її істоти. Венецька конституція вся проникнута бажанням дати венецькій аристократії організацію, що утримувала б її в залізній внутрішній дисципліні, в безнастанній активності та боєвій готовості. Того основного риса, як також принципом рівності всіх членів пануючої верстви вона живо пригадувала устрій Спарти.

Але венецька аристократія завдячує не тільки своїм конституційним установам довготривалість свого панування. Без сумніву в ще більшій мірі причинилася до неї надзвичайно зручна та послідовна її внутрішня, та успішна і щаслива її зовнішня політика. Зовнішня політика приносила Венеції перш усього багатство, а далі задоволення тої гордості, яку поділяла і маса людності. Одно і друге було для маси людності неначе то вирівнювання її політичної безправності. Далі, венецька внутрішня політика послідовно дбала про матеріяльне забезпечення широкої маси тої людності. З цього боку венецька аристократія виявляла велику політичну зручність. Венеція не мала абсолютно бідної частини людності. "Можна сказати, що починаючи від XIV-го століття у Венеції не було людини, що не посідалаби нічого". Рівнобіжно з цим аристократія дбала про заспокоєння в нешкідливий для себе спосіб також амбіцій народньої маси. Так уряд "великого канцлера", уряд дуже високий, був застережений для "горожан", споміж яких виходила тек майже вся бюрократія, що звязувала таким чином горожан з існуючим устроєм та мирила її з ним. Широкі-ж маси трудової людності находили в професійних організаціях та братствах поле для своєї активності та сурогат політичної діяльності. Різні уряди в цих організаціях з високими титулами, навіть з титулом дожі, давали задоволення амбіції. Для тої-ж мети були забезпечені цим організаціям почесні місця при публичних святочних виступах, гостини в палаті дожі, то що. Дякуючи всему могло статися те, що є річчю "достойною" найбільшого подиву": що "цей політичний твір, зроджений обста-

винами і з різних точок погляду штучний, дякуючи твердій волі тих, що стояли на його чолі, був тривалим твором". (Diehl).

Устрій та історія Венеції були виїмковим явищем, головню з огляду на постійність свого устрою. Історія інших міст Італії - це історія майже безнастанних змін конституцій, в зв'язку з внутрішньою соціальною боротьбою та зовнішніми подіями. Це відноситься передусім до міст, що визволилися зіпід панування великих феодальних васалів, і стали самостійними міськими державами. Устрій цих міст ставав то аристократичним, то демократичним, залежно від вислідів боротьби, а дуже часто на тлі боротьби місцевої аристократії з демократією виростало "единовластie" своїх або чужих "тиранів", і дідична монархія. Так в Генуї стояв на чолі республіки, звичайно покликаний з чужини, "подеста" і "Рада Осми", - пізніше досмертно обираний "дожа" з радою в складі 12 членів, обраних по половині споміж аристократії та люду. В дійсності була Генуя тереном безнастанної жорстокої боротьби за владу, в якій багаті роди Фіясків та Грімальді стояли проти Спіналів та Доріїв. Одна тільки установа стояла все під однодушною охороною всеї людности, незатрунута безнастанними переворотами та потрясаннями: банк св. Марія, якого привілеїв не зміла порушити жадна з борючихся партій. Медіолян втратив при кінці XIV. століття свій республіканський устрій. Ним заволоділа родина Вісконті, а після неї Сфорца. Піза втратила в XV. столітті свою незалежність. В тім часі дійшла до великого значіння Флоренція. Її устрій був зразу аристократичний - влада була в руках родової аристократії. Дальший розвій її устрою пригадує історію Риму. Подібно як в Римі, пережила Флоренція добу боротьби поміж пануючою родовою аристократією та "простолюдям", в якій перемогла "демократія", але - як колись в Римі - після перемоги богата частина "плебсу", представлена "вищими" цехами купців, банкірів, купців сукном та вовною, обєдналася зі старою аристократією в нову аристократію і на-

ново завели аристократичний устрій. Проти тої нової аристократії виступили широкі народні маси і після жорстокої боротьби завели у Фльоренції демократичний устрій. Відтак захопила владу богата родина Медічі. Двічі пробувала Фльорентинська демократія привернути республіку. Перший раз вона перемогла під проводом монаха Савонаролі, і на короткий час отримала Фльоренція знову демократичний устрій. Тоді удалося противникам під проводом папи поконати партії Савонаролі. Він помер на кострі, а Медічі повернули знову. І друга спроба привернути республіку була теж здавлена при активній допомозі папи.

Італійські міста представляли в середніх віках окрему групу дякуючи двом обставинам. Вони були дуже багаті і на тлі - порівнюючи - дрібних держав, на які розпадалася Італія, вони представляли собою велику силу. Далі, в Італії рано затерлася ота глибока прірва, що впрочім відділяла міста від сільсько-феодалного світа. В Італії лицарство масово переселивалося до міст та входило в склад міської аристократії, а міста набували великі простори землі поза своїми стінами. Таким чином не приходилося італійським містам так як іншим вести передусім боротьбу з лицарством. Їх "боротьба за існування" зверталася передусім проти торговельних суперників, других міст, і в цій боротьбі італійські міста росли і падали.

Інакше було положення інших міст, н.пр. міст в Німеччині. Боротьба, в якій вони виростили, це була боротьба за визволення з феодальним земельним панством. Формально, початки міської організації повстали при солідарному співдіянню земельних панів та міської людності. Інтерес власників землі, на якій повставало місто, в цьому, щоби притягнути як найбільше нових поселенців, був зразу дуже сильним чинником. Дякуючи цьому міські привілеї бували односторонніми актами з боку землевласників. Вони запевняли м. и. якусь долю самоврядування міській людності, але тим не порушували ще пануючого становища

землевласника. Він сам назначав "суддю", "солти-са" (Schultheis), а забезпечене місту власне судоводство обмежувалося тільки до дрібних справ. "Щойно тоді могли міста грати самостійну роль, коли їх людність стала виступати в політичному житті через органи своєї власної кляси" (A. Schmidt.). Це сталося тоді, коли міщанство розвинулося так як окрема частина людності, з окремими своїми інтересами протиставилося іншим верствам, а власне лицарству. Тоді розпочалася боротьба. Використовуючи слабкість центральної влади, боротьбу церкви з державою, боротьбу пануючих з великими васалами та межусобиці серед феодалного панства, міста добували собі скріплення свого становища. Повставали могутні союзи міст для спільної боротьби проти ворожих "лицарських союзів" та для спільного ведення торговельної та взагалі міської політики. В Німеччині найсильнішим міським союзом була Ганза, що її міста Гамбург, Бремен та Любек досягли становище самостійних республік, та "Швабський Союз міст", що обіймав 72 міста. Ці союзи виступали фактично як самостійні держави: вони вели війни, вели переговори та заключали договори з ясно політичним характером. При цьому міста все послідовно старалися поширити не тільки станове права міщанства, але і політично-організаційну самостійність міст. Не всім містам повелося досягнути її в рівній мірі. Були великі поміж ними що до цього ріжнці - від певної автономії аж до становища, яке заняли були ганзейські міста. Взагалі положення міст, що мали "державну безпосередність", було найкорисніше, і тим гірше, чим більше "посереднім" було відношення до "імперії".

Конституції міст, не зважаючи на чималі ріжнці поміж ними, сходилися в цьому, що найвищим міським владним органом була "міська рада" (Stadtrat, consules, jurati). Скрізь був це виборний орган з власним, теж виборним головою. Компетенції міської ради були широкі. В звязку зі спосібністю у феодалній державі центральної

влади, з непевністю відносин, оставала для міст необхідність самим долати про себе. Звідси, по-
мо внутрішньої адміністрації, повинні були мі-
ські ради долати про збройну силу міста та вести
широкі агенди зовнішньої політики. На полі остан-
ньої вони були, особливо поки була ще незакінче-
на боротьба міст з лицарством, речниками солідар-
ного інтересу міської людности. За те відносно
"внутрішньої" політики міст вже рано виявлялися
противенства інтересів різних верств людности.
Вони проявлялися зтяжною боротьбою поміж цими
верствами і викликали, залежно від подій тої бо-
ротьби, зміни міських конституцій. Суспільна бо-
ротьба була політично боротьбою за міську раду,
за її устрій та організацію.

Первісно, пануючою верствою в містах були
купці, а власне багаті купецькі родини. Вони бу-
ли зразу повноправними горожанами, що самі тіль-
ки мали доступ до міської ради. Проти цього мі-
ського патриціату виступали ремісники, як низша
верства міської людности. Ремісничі організації,
братства та цехи, стали тоді речниками демокра-
тичних змагань в містах. Взагалі, боротьба кін-
чилася скрізь перемогою демократії. Для міських
конституцій мало це такий наслідок, що цехова
організація ставала формально основою міської
організації. Цехи ставали організаційними одини-
цями для розподілу податків та тягарів, обов'яз-
ків військової та вартової служби, врешті для
переводження виборів до міської ради. Наслідком
цього, приналежність до цехової організації ста-
ла умовою для посідання політичних прав в місті.
Щоби затримати ті права, патриції мусіли вступа-
ти до ремісничих організацій, або закладати вла-
сні.

Що до участі в міській раді, то залежно від
міри демократичної перемоги, був ріжний ступінь
та форма участі цехів. Бувало, що цехи отримували
якусь означену кількість місць в раді, або вони
творили в раді окрему курію, або поруч зі старою
патриціївською радою повставала окрема рада з
представників цехів. Тільки, де перемога демокра-

тії була повна, там складалася рада з самих тільки представників цехів. "Але там, де ремісники перемогли, незабаром панувала знову, як в добу патриціїв, тільки певна скількість найбільш впливових родів. Цеховий рух мав в істоті тільки такий наслідок, що він спровадив тільки зміну пануючих родів".

5. Р о з д і л.

Ц Е Р К В А і Д Е Р Ж А В А.

Відношення середньовічної держави до церкви представляє одну з найбільш характеристичних рис для її характеристики. Порівнюючи з державами старого Орієнту, старовинною Грецією та Римом, врешті також з Візантією, те відношення особливе. Там воно було відношенням двох організацій, що обі оставали в одних і тих-же рамках даної держави. Правда, в Греції церковна організація була ширшою від державної, але вона не виходила поза межі "грецького світа" та її роль на політичному полі після перських воєн була порівнюючи незначна. Через те суперництво поміж церквою та державою в старовинній Греції не мало великого значіння. Церква могла там була відіграти роль тільки як чинник, що улекшив би державне об'єднання всієї Греції, як до такого об'єднання було би прийшло. У Візантії знову церква стала державною установою і її універсальний характер проявлявся практично остільки, оскільки держава могла здійснювати свої універсалістичні плани. В західно-європейському середньовіччю виступала церква як універсальна, світова, територіяльно необмежена сила - раз супроти "універсальної" святої римської імперії, а далі проти держав, що були організаціями територіяльно обмеженими, не-універсальними організаціями. Таким чином відношення церкви до держави було там не тільки відношенням поміж духовною та світською організацією, але, після того як універсальна римська імперія втратила реальну силу та значіння,

церква представляла собою універсальну організацію супроти вузких державних організацій, "національних держав". Таким чином, відносини церкви та держави, це були раз відносини поміж двома "універсальними" організаціями, а далі, в межах "національних" держав, відносини поміж ними та універсальною римською церквою. Тим ускладнювалася боротьба поміж церквою та державою. Поруч з інтересами духовної та світської влади, діяли в цій боротьбі моменти "областно" чи "національно"-партикулярні, що протиставилися то духовній то світській універсальній силі. Поодинокі держави в інтересі власної еманципації вступали в боротьбу римської церкви з римською імперією, використовуючи цю боротьбу для себе. Як відомо, боротьба ця скінчилася перемогою церкви. Тоді стала церква понад-державною організацією, - і тоді проблема взаємин поміж світською та духовною владою стала для поодиноких держав особливо важкою. Дякуючи своїй організаційній екстериторіальності, а властиво понад-державності, римська церква була для поодиноких держав без порівняння більшою та грізнішою силою, як могли не бути церкви старого Орієнту, Греції чи Риму. Уже через те одно відношення до церкви мало для держав середньовіччя далеко більше значіння, як для названих держав, і проблема цього відношення була одною з найважливіших в історії середньовіччя.

В цій історії треба розрізнявати два періоди, що покриваються взагалі з двома періодами розвитку типу середньовічної держави. Перший з них - це період, в якому держава, а власне універсальна римська держава, мала над церквою перевагу. Другий період - це період перемоги церкви над державою.

А. - ПЕРІОД ПЕРЕВАГИ ДЕРЖАВИ НАД ЦЕРКВОЮ.

Поділ римської імперії, а далі упадок захід-

ньої імперії поставив римську церкву в доволі політично трудне положення. На сході церква була тісно зв'язана з візантійською імперією. "Римський єпископ" після упадку західної римської імперії оставав теоретично в зв'язку з рештою християнської церкви, а через неї з візантійською державою, - але цей зв'язок мав тільки мале практичне значіння. Дякуючи обставинам Візантії мусіла звернути свою увагу на схід і там сконцентрувати свою силу та політичну активність. Наслідком цього вона не могла давати римській церкві таких користей, які давала їй колишня римська імперія. З другого боку - римська церква залишена сама собі в найтяжшу добу воєнного лихоліття та чергових завоювань скріпилася і була примушена виробити в собі "духа активності" та почуття самостійності. Через те римські єпископи не були схильні погодитися на таке становище супроти держави, яке займала церква у Візантії. Тенденції візантійського уряду підчинити собі безоглядно церкву зустрічали серед римського духовенства спротив. Вище вже вказано на те, що моменти суспільного порядку загострювали дуже відносини поміж римською церквою та візантійською імперією.

Міжтим "політична рація" підповідала римській церкві бажаність найти для себе союзника в якійсь державі. Серед безнастанних воєнних розрухів римська церква не мала ніякої збройної сили, що давала-би їй захист та допомогла в її бажанню поширення. В цю добу, тільки римська людність Італії, Франції та Іспанії належала до неї. Західні германські племена були ще до кінця VIII-го століття не-християнськими, північні значно ще довше. Східні Германи - одні та другі Готи та Вандали - були аріянами. Міркування політичного порядку довели до зближення поміж

Проф. Др. В. Старосольський: Держава і політичне право. Частина I. 30.

новими державами та римською церквою. Бажаючи затуляти різниці, що розводили римську та германську людність, і бажаючи використати для держави вплив римського духовенства, рішило про перехід Західних Готів в Іспанії до римської церкви. Тоді закінчився там союз вищого духовенства з аристократією, що дав римській церкві пануюче становище в Іспанії. Більше значіння мало прийняття римського християнства франконським королем Хльодовехом /:496. р.:/. Це був початок тісного союзу римської церкви з франконською монархією, що був першим етапом в історії взаємин церкви та середньовічної держави. Вже Меровінги користувалися підмогою римської церкви, як у внутрішній своїй політиці, в організації держави, так і в своїх планах поширення на зовні свого пановання. За те римська церква оставала під опікою державної влади. "Вся західна Германія опинилася в сфері впливу римської церкви" /:Шмідт:/. Богаті даровизни та наділи землею дали в тому часі римській церкві в державі франків сильну економічну основу. Політичний вплив римського духовенства, особливо високого, був великий. При виборі королів воно мало рішачий голос, а в прибічній раді королів - визначну участь.

Союз франконської держави став ще тіснішим за династії Каролінгів. Ця династія завдячувала в великій мірі римській церкві здобуття франконської корони. Папа Захарія рішив, що майордомус Піпін став королем, а папа Стефан коронував його. І далі церква помагала своїм впливом, організацією та майном Каролінгам. За те "опіка над церквою" стала одним із завдань франконських королів. Римська церква потребувала тої опіки. "Для звільнення зпід важкої залежності від Візантії, для охорони від небезпеки, якою погрожували льонгобардські королі, та повискання світського територіального пановання", врешті для поширення на доси не-християнські краї, римська церква потребувала франконської держави. Надання папою Пипінові та Йо-

го синам римського патриціату мало те значіння, що формально до них належала опіка над римською церквою. Після добуття льонгобардської держави "Карло Великий уважав римське папство за наділену різними верховними правами та імунітетами духовну державу, що знаходилася в межах франконської імперії, він прийняв від папи присягу вірності" і "виступав як суддя в справах папи" (Люшіп). З боку римського єпископату бажання визволитися зпід Візантії шляхом протиставлення їй іншої державної влади грало при цьому важну роль. Зовнішнім цього висловом була коронація Карла Великого (800. р.) римським імператором, після якої папа вшанував Карла способом візантійської "адо-рації".

Цей перший період взаємин церкви і держави в середньовіччю був періодом підчинення церкви державі, а власне відновленій "римській імперії". Після поділу франконської імперії німецькі королі заняли місце франконських у відношенню до римської церкви та її голови. Утримати його було важко. Римська церква скрипилася була - в невеликій мірі дякуючи опіці світської імперії - і нашла союзників, що в ім'я власних інтересів допомогли їй в боротьбі проти "римських імператорів". Це була важка боротьба, в якій позиція римських імператорів була ослаблена тим, що ця боротьба не дозволяла їм скріпити свого становища в Німеччині, якої були королями. За те, щоби відбувати походи за Альпи, до Італії, вони були примушені платити дорого уступствами на річ територіальних німецьких володарів з ушкодком для королівської влади. Боротьба мала іноді дуже гострі форми і змінчивий перебіг. При кінці XII-го століття зовнішню вона принесла перемогу світській владі, але вже сила церкви була дуже велика і незабаром римська церква взяла верх над державою.

В періоді переваги світської влади над ду-

ховної відносини поміж ними були продовженням відносин, що зложилися були при кінці старої римської імперії, та які панували у Візантії. Придично, лежали в їх основі ті принципи, що були сформуловані в юстиніанському законодавстві. Так з окрема в добу франконську розтягалася державна, світська власть також на справи внутрішньо-церковні, як справи скликування церковних соборів. Тільки вже після розпаду франконської імперії ті справи вийшли з компетенції держави. За те призначування на церковні посади належало на протязі цілого цього періоду до компетенції королів, зглядно взагалі світської влади. Особливо Каролінги виконували це право безоглядно: вони часто призначували також і мирян на духовні посади, в тому також на кермунчі посади в монастирях, або знову на протязі іноді дуже довгого часу не обсаджували опорожнених посад. Останнє діялося особливо тоді, коли держава потребувала для себе приходів з опорожнених посад. Що церква не протестувала зразу проти цього, це пояснюється як її слабкість взагалі, так між иншим і відносинами, що панували у франконській державі. А власне, в звязку з "фондаціями" церков та посад при них приватними особами, розвинулася там була та поширила установа "приватних" духовних, що залежали тільки від приватних осіб та стояли фактично поза церковною ерархією та дисципліною. З огляду на такі відносини церква могла навіть прихильно відноситися до змагання держави, хоч для себе, а все-ж втягнути духовенство в одну цілу організацію та здисциплінувати його. При цьому держава мала на оці передусім власний інтерес. Франконські королі з династії Каролінгів втягнули духовенство в державну урядницьку ерархію. Вони доручали духовним державні уряди, - а іменно високому духовенству високі уряди. Ця реформа урядництва ґрунтувалася в великій мірі на духовенстві. Це запевняло духовенству його суспільне становище та політичний вплив, - але рівночасно і підпорядковувало церкву держа-

ві. Розуміється, таке становище церкви було тільки до часу можливе. Скріпившись, вона стала вимагати права призначування на церковні посади виключно для себе. Але тим часом справа ускладнилася. Вище духовенство, єпископи, опати, увійшли в ленну систему. Помимо духовних своїх обов'язків вони мали права та обов'язки як васалів, і знову королі не могли зректися права обірати собі васалів. На такому тлі розпочався в Німеччині в XI-тім столітті затяжний спір за "інвеституру". Ішло в ньому про це, хто має право призначати єпископів, - папа чи король. Цей спір був вже одною з тих боевих акцій, що їх повела римська церква зразу для свого визволення з під пануючого становища держави, далі - для запановання над нею.

В чистій, абсолютній формі підчинення церкви державі находимо тільки у франконській державі, особливо за Каролінгів. Тільки тоді була церква неначе то складовою частиною держави. Франконський король займав супроти церкви юридично і фактично те становище, яке займали імператори в старій римській імперії та у Візантії. Принцип, що воля імператора має значіння церковного "канону", діяв і був обмежений тільки морально, дякуючи скріпленому становищу церкви. (Гішпінс.) Також організаційно церква не мала самостійного становища. "Синод єпископів був тільки частиною державної ради і тому мав тільки функції ради короля, король виконував над єпископами цивільне і карне судоводство, при чому вплив папи в усіх цих напрямках був виключений" (Р. Шмідт). Тільки на основі королівського привілею було допустиме обирання єпископів "клиром та народом" (Бруннер). Відносно церковного майна проявлялося пануюче становище держави з одного боку конфіскацями церковного добра, передусім на цілі збройної сили держави. З другого боку - королівськими законами визнавано право церкви до "десятини". Таким способом забезпечувала держава матеріально церкву, що була тоді істотною частиною її власної організа-

ції.

Подібні відносини церкви та держави запанували в X-ому столітті в Німеччині. На ґрунті зовнішньої політики Оттонів, що йшла на завоювання на сході імперії заселених Слав'янами земель та повернення до християнства їх людності, виріс фактичний союз та співдіяння обох інституцій. Цей союз находив і у внутрішній політиці держави сприятливий ґрунт, а власне бажаність для монархії підмоги з боку духовенства в боротьбі з феодалною аристократією. Але за визволення зпід пановання герцогів духовенство заплатило своєю залежністю від німецьких королів. Наділене "імунітетами" та забезпечене матеріально, воно увійшло в склад королівської бюрократії, подібно як це сталося за Каролінгів у Франції.

Після розпаду франконської держави відносини змінилися остільки, що "римські імператори" не виконували вже прав відносно внутрішнього життя церкви, — зокрема вони не скликали вже церковних соборів. В тому періоді супрематція держави над церквою проявлялася головню призначуванням світською владою осіб на духовні посади. В їх числі обрання самого "римського єпископа", папи, мало як принципово, так і практично найбільше значіння. В XI-тім столітті те право німецьких королів, як римських імператорів, досягло найбільше значіння. "Престол св. Петра став "власною церквою" німецьких королів, що довільно насаджували папів, судили їх, усували" (Шмідт, Штутт). Хоч такі-ж права відносно решти духовенства, особливо відносно єпископів, мали практично може і більше значіння, але виконувані відносно голови римської церкви вони були найяскравішим висловом її повного підпорядкування державі.

В. — ПЕРІОД ПЕРЕВАГИ ЦЕРКВИ НАД ДЕРЖАВОЮ.

Підчинення церкви державі принесло їй чималі користи в різних напрямках. "Опіка" держави над церквою, допомогла церкві значно в її "мі-

сійній" акції. "Місії" та поширювання християнства відбувалися при дуже видатній, передусім фізичній допомозі з боку держави. Але не менше корисним оказалось те підчинення для внутрішніх відносин в "римській" церкві. Йому завдячує вона своє внутрішнє скріплення передусім відносно своєї організації. Держава допомогла церкві об'єднати організаційно оті численні ряди "приватних" духовних, що стояли поза церковною ерархією і були від неї зовсім незалежні. Далі, дякуючи державі церква об'єднала організаційно ті християнські громади, що повстали в зв'язку з місіонарською діяльністю та довго не оставали з Римом в ніякому організаційному зв'язку. Далі, держава дала церкві та забезпечила їй скрізь матеріальні її основи. Врешті держава скріпила становище голови західної церкви, папи. Вона допомогла римському єпископові в його боротьбі з візантійською державою, якої супрематія над церквою була для церкви небезпечнішою як перевага над нею франконської, чи пізніше римської імперії німецького народу. Іменно на сході не могла церква протиставити державі своєї культурної переваги, як це було на заході, де культурна перевага була виразно на боці церкви. Візантія налягала на церкву усім тягарем zdeцентралізованої, деспотичної, твердо зорганізованої монархії, - на заході державні форми шойно творилися і церква мала вигляди співдіяти при їх творенню. На заході врешті зарисовувалися вже початки феодалізму, що в політиці римської церкви теж промовляло за зв'язком із заходом проти Візантії. Звільнивши римську церкву зпід залежності від Візантії, західні держави, що стали по черзі епікунками римської "столиці св.Петра", зробили папу незалежним від межиусобиць місцевої римської аристократії. Підпертий великою державою римський єпископ міг подумати про ті великі плани церковної організації, без здійснення яких не була можлива еманципація римської церкви. І врешті: держава, а власне німецькі королі самі своєю політикою дали римським папам

отих союзників, що допомогли відтак папам в їх боротьбі як військова та політична сила. Посередньо зробила це держава своєю політикою проти італійських міст. В своїй боротьбі з німецькими королями італійські міста стали природними союзниками пап. Безпосередньо дали німецькі королі союзників папам, поселивши в південній Італії норманських лицарів. Ті Нормани мали бути васалами німецьких володарів, - в дійсності вони здобули країну для себе і стали пізніше могутніми папськими союзниками.

Сила церкви росла "на місцях" і росла як сила універсальної, понад-державної організації. На місцях росла сила та значіння високого духовенства. В Англії (X. ст.), Іспанії, Франції та Німеччині стало високе духовенство, єпископи та опати, могутнім чинником в державному житті. Їх становище усилилося з розвитком феодальної системи, з загальним зростом значіння великих феодальних землевласників. Хоч дідичність ленна, один з рішавчих моментів в розвитку феодалізму, не відносилася до духовенства і хоч для него не було можливе ведення "династичної" політики, якою закріплювали своє становище світські феодали, - то загальний розвій ішов на користь духовенства. Високе духовенство ставало з державних урядовців - феодальними "васалами", так як і другі васали наділеніми чималою долею самостійності та незалежності. Їх становище усилилося теж дякуючи згаданим вже вище політиці франконських королів супроти "приватних" церков та "приватного" духовенства. Дякуючи цій політиці, низше духовенство увійшло все в рамки церковної організації та підлягло церковній дисципліні. Духовні васали розпоряджали дякуючи цьому не тільки засобами, якими розпоряджали всі інші васали, як землеволодільці і ленні пани, але ще впливом на низше духовенство, а через него на ті кола людности, що оставали під впливом духовенства.

Рівночасно зростала загальна сила церковної універсалістичної організації. Починаючи особливо від папи Миколи I. (858. - 867.), рим-

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496**

ські папи енергично старалися скріпити церковну організацію та дисципліну. Ті зусилля мали успіх дякуючи змінам, що сталися в положенні духовенства в усіх державах західньої Європи, про які тільки що сказано. Дякуючи цим змінам духовенство ставало окремим "станом", що почував себе солідарним, не зважаючи на державні межі. Брархічне підчинення низшого духовенства єпископам, яке здійснила у великій мірі політика франконських королів, підготувало ґрунт для між-державної організації духовенства. Усилення незалежності єпископів в державі, як феодалних васалів, сприяло теж переведенню тої організації, що приносила з собою ще більше скріплення становища духовенства як стану та розкривала можливості надзвичайного збагачення його станових привілеїв. Все те разом давало римській церкві надзвичайну силу якраз тоді, коли держава тратила її наслідком феодалної децентралізації. В такій ситуації церква розпочала боротьбу з державою.

На опрацювання своєї програми відносно держави церква висунула цілий ряд теоретичних аргументів. Ними доказувала вона зразу незалежність свою від держави, далі свою вищість над нею. Так повстала широко поширена в середньовіччю "теорія двох мечів". Мовляв, існують два мечі, символи двох влад, світської та духовної. Богом дані вони оба, - але отримав їх від бога св.Петро і щойно з його рук отримала меч світська влада. Так вчили заступники вищости та першенства духовної влади над світською. Оборонці держави знову твердили, що світська влада отримала свій меч безпосередньо від Бога. Таким чином держава займала виключно оборонне становище. Вона не старалася доказувати свою вищість над владою церкви, тільки рівність з нею. Далі, черпала церковна теорія аргументи з учення св. Августина (353. - 430.), що в добу, коли недавню ще була пам'ять переслідувань християнства римською державою, та державне життя представляло просто жахливі картини, - вчив про безконечну низ-

шість світського царства від "божого царства" та про підчиненість першого другому. На такому тлі зродилося вчення про допустимість непослуху супроти пануючого, який порушує релігійні закони, а навіть про допустимість убиття такого пануючого. Згодом розвинулася на цьому тлі ціла теорія "монархомахів" про допустимість убивства монархів. Окрім теоретичної літератури римська церква основувала свої домагання на цілому ряді сфальшованих документів, декретів найдавніших пап, то що. Ними доказувано з одного боку супрематію церкви над державою, з другого жершенство римської церкви перед іншими (Гумпльовіч). Збірка таких документів, зладжена в XII-тім столітті ченцем Граціаном, "*Decretum Gratiani*", мала особливо велике практичне значіння. Там находилися тези такі: "Петро наказав всім земним князям та всім людям слухати священників та підчинятися їм, - а хто цього не послухає, має бути проклятий... виключений з церкви". "Коли який король, князь, духовний або світський, порушить приписи цих декретів - то має бути зложений з уряду". Там була "присяга на вірність", яку ніби то зложив папі цісар Отто, признаючи себе таким чином папським васалом. "Даровизна Константина" оповідала про те, що імператор Константин, коли переносив до Візантії столицю, дарував всю західньо-римську імперію папі. На ті і подібні документи покликувалася церква як на правну підставу своїх прав. Вони представляли фактично дуже довго важливі "джерела" канонічного права. Помимо них, папські енцикліки та буллі розвивали це право в ясно означеному напрямі. В них вирішували папи конкретні питання та окреслювали засадничо відношення церкви до світської влади. Так на початку XIV-го століття, коли римська церква дійшла до вершка своєї переваги над світською владою, папа Боніфаций VIII. заявляв: "Бог установив нас над королями та царствами, вкладаючи на нас ярмо апостольської служби, щоби ми виривали, бурили, нищили, бу-

дували та сіяли". "Пануючий може вправді підняти світський меч, але тільки за дозволом церкви."

Така була теоретична основа і принципове становище римської церкви супроти держави. Конкретно, відносини церкви та держави виявлялися рядом привілеїв та вольностей, що їх держава признала переможеній церкві.

Право скликати церковні собори, що за Каролінгів належало до компетенції короля, стало виключним правом духовної ерархії. Зразу королі виконували ще його, іноді виразно як засіб боротьби з папами, - відтак суверенність церкви на цьому полі була принципово признана. Разом з тим церковне законодавство відмежувалося від державного. І на цьому полі ішло в першу чергу про справи виключно церковні та про незалежність церкви від держави, її автономію відносно законодавчого порядкування "власними її" справами. Відтак поширився постійно обсяг церковного законодавства і рівночасно стала церква визнавати вищість свого законодавства над світським, державним. Церковне право розвивалося поруч з державним і згодом *corpus juris canonici* став особливо важливим джерелом діючого права. Без знання церковного права не можна було обійтися, бо на дуже широких областях життя те право було рішайчим або конкурувало зі світським. Звідси вимагалося від юристів знання "обох" прав, церковного та світського (римського), що сьогодні ще залишило свій слід м.ін. в титулі "обох прав доктор" (*doctor utriusque juris*).

На організаційному полі змагання церкви ішли в напрямі усамотищення церковної організації, зроблення її незалежною від держави. В тім напрямі два питання мали особливо велике значіння: питання, хто має право роздавати церковні посади, та питання ерархічного підпорядкування церковних влад під центральну владу римського папи, з виключенням якого-небудь втручання з боку держави. Що до першого питання - то ішло передусім про

спосіб обирання папи, далі про призначування єпископів та низшого духовенства. Справа вибору папи мала принципове значіння. В ній та в аналогічній справі надавання корони "римського імператора" зосереджувалася сама засада взаємин церкви та держави. З одного боку - починаючи від межусобиць поміж синами Карла Великого після його смерті - римські папи заявляли, що римський імператор одержує корону тільки на основі помазання папою. З другого боку - "римський імператор" як "римський патрицій" отримав рішачий вплив на обрання папи, і фактично, як сказано вже вище, просто призначав пап. Так було на пр. в періоді так званих "німецьких" пап, насаджуваних німецькими королями як римськими імператорами. Перемога церкви виявилася відносно справи обирання папи декретом папи Миколи II. з 1059. р. Цим декретом виключено участь мирян при виборі папи і віддано вибори виключно в руки кардиналів. Справа обирання єпископів була більш складна. Вибір належав правно до "капітули". Фактично, високі феодальні васалі, а в Німеччині територіальні герцоги, здобули були рішачий вплив на призначування єпископів. Оскільки йшло про визволення зпід того впливу, церква і держава в лиці пануючого виступали солідарно, - так було у Франції та в Німеччині. Відтак, коли державна центральна влада перемогла над територіальними володарями, виник конфлікт поміж нею та церквою. Церква, скріплена вже, вимагала виключно для себе впливу на призначування єпископів. Держава стояла на цьому, що "інвеститура" єпископів як васалів належить до неї. Остаточно перемогла церква - в Англії в XI. столітті, в Німеччині в XII. В Німеччині закінчилася боротьба формально компромісом. Згідно з вормським конкордатом (1122. р.) цісар зрікся інвеститури "перстеном та жезлом", тільки при виборах міг бути присутнім його заступник, а відтак цісар надавав обраному ленно, в деяких частинах ім-

перію перед, в інших - після висвячення. В дійсності, обрання єпископів перейшло зовсім в руки церкви. Тільки у Франції справа інвеститури не одержала ще загостреної форми, дякуючи приязним взаєминам церкви та королівства. Взагалі-ж церква перемогла. Справа призначування єпископів опинилася виключно в її руках, а разом з тим вона отримала можливість самостійно та незалежно від держави складати свою єрархію виключно з огляду на свої власні, понад-державні, універсалістичні цілі.

Незалежність від держави в справі призначування духовної єрархії була одною з передумов для незалежності церкви. Церква ішла далі в змаганню до сотворення організації, залежної тільки від неї. Перешкоди, які ставила їй на цьому шляху світська влада, церква потрапила зломити. Так вона здобула право безпосереднього та незалежного від держави зношення центральної церковної влади, себ то римського папи з єпископами. Держава мусіла визнати зразу оспорюване право єпископів виїздити вільно поза державні границі без королівського дозволу (Гіпшіус). Але найважливіше було те, що церква здобула для свого духовенства виїмкове, привілейоване становище, дякуючи якому духовенство стало замкненим в собі, над іншими дуже високо поставленим станом. Привілеї ішли передусім в двох напрямках: починаючи від IX-го століття, в Англії XI-го століття, духовенство було виняте зпід компетенції загального, "світського" суду і отримало власне своє судоводство, - і воно отримало далекойдучі звільнення від державних податків. В останньому напрямі дійшло до цього, що папа Боніфатій VIII. наложив екскомуніку на всіх духовних, що платили би податки, та на всіх пануючих, що вимагали би податків від духовних. Відносно судоводства церква не зупинилася на самому привілеї для духовенства. Вона зуміла поширити своє судоводство також на не-духовних. За Іннокентія IV. зосереджено принципове домагання.

щоби перед "forum ecclesiasticum (духовний суд) належали цивільні спори поміж духовними та з духовними, та всі злочини клиру і духовні або напів-духовні делікти мирян, ересь, сімонія, збезчещення церкви, апостазія, шизма а також криво-присяга, розпуста, лихва" (Р. Пмідт). Ця програма церкви була майже вповні здійснена. Церковний "інквізиційний" процес, якого присуди була обов'язана виконувати світська влада, став в руках церкви могутнім засобом її політичного впливу та значіння. Одиниці та широкі маси людности оставали під фізичною загрозою переслідування (Альбігензи) та під моральним впливом "святої інквізиції". Таким чином церква отримала надзвичайно широкі компетенції, що своєю істотою сягали далеко поза межі релігійного життя. Для виконання цих компетенцій вона розпоряджалася власним, високо освіченим, вишколеним апаратом. Цей апарат не тільки освітою перевищував державну бюрократію. В той час, коли феодальна система ослаблювала державну владу, церковний апарат, духовенство, діяв справно і точно. Дякуючи celibатові та становим привілеям, духовенство стало гостро від решти людности відділеною верствою і разом з тим воно було сильно зв'язане з Римом та дисципліноване. Помимо "білого" духовенства, численні ордени, передусім домінікани, дбали про утримання церковного "панування над душами". Скрізь збирала "десятина, помимо добровільних записів та даровизн, давала церкві сильні фінансові засоби. Врешті "лицарські ордени" представляли збройну силу, що оставала в безпосередньому розпорядженні церкви.

В такому становищі церква в XII. - XIII. століттях мало чим ріжнилася від держави, фактично була церква сильніша від феодальної держави. Папи уважали себе "королями королів", найвищими володарями світа, яким підчиненими були всі світські пануючі. Вони мали рішачий вплив на вибори німецьких королів, що були рівночасно "римськими імператорами", вони рішали спори поміж пануючими, судили королів, -

і в XIII-тім столітті папа просто і назвав себе "найвищим сувереном" світа. І в дійсності, особливо за Іннокентія III., коли сила римської церкви дійшла до апогея, цілий ряд пануючих отримав королівства від папи, як ленна (син Гайнріха Льва в Німеччині, Фридрих Апулійський, англійський король Іван.). Тоді і повстало схолястичне вчення Томи з Аквіну (1227. - 1274.), що дало "класичне" сформулювання супрематії церкви над державою. І зовсім аналогічно як світські суверени - королі дбали про витворення незалежних від вірності васалів підстав своєї сили, старалися скупити в своїх руках "власні" свої, їм безпосередно підлеглі землі, - так і папи прийняли ідею "власної" церковної держави, що належала би їм безпосередно, а не як ленно. Таку думку можна стрінути вже рано, коли римські папи тільки зачали були визволятися зпід впливу Візантії. Вже коли Піпін передав здобуту землю "республіці св. Петра". Конкретні форми отримала ця ідея починаючи від папи Григорія VII. За Урбана II. вона була одним із завдань, що мали їх здійснити хрестоносні виправи: здобута від "невірних" "свята земля" мала стати церковною державою. Ті пляни не здійснилися. За те в Італії церква здобула для себе власну територію. Став нею передусім сам Рим, де Іннокентій III. усунув горожан від правління та завів єдиноличну владу, далі так звана "даровизна Матильди", Сполето, Больонія, Феррара, Равенна, Анкона. Ота "власна" "церковна держава" не мала великого матеріяльного значіння. Вона була занадто мала, щоби могли бути джерелом реальної сили, яка відповідала би великим, універсалистичним плянам римської церкви. Тільки в місцевій італійській політиці вона могла мати значіння, - але з тої точки погляду вона представляла для римської церкви також небезпеку. Вона втягала римську церкву в круг боротьби поміж італійськими міськими державами, а коли італійський нарід зачав боротися за об'єднання Італії, церковна держава була одною з перешкод на шляху об'єднання. Церковна держа-

ва мусіла упасти, щоби могла повстати державно об'єднана Італія. В добу, коли церква досягла була повну перевагу над державою, була церковна держава одним із зовнішніх знаків тої переваги. Вона була теж доказом, яку велику еволюцію перейшла була церква від своїх початків, м. ин. також у відношенню до держави. Це відношення було зразу зовсім вороже. Аскетичне вчення св. Августина уважало світську державу тільки злом, і протиставило їй церкву як моральну силу, що бажає панувати тільки над душами. На протязі тисячеліття церква не тільки помирилася з державою, але і сама стала нею, стала державою цього а не того світа. Її боротьба зі світською державою не була боротьбою проти держави як установи. Церква боролася за те тільки, щоби зайняти верховне, пануюче місце у відношенню своєму як держави до інших держав. В добу найбільшої переваги церкви над державою церква сама була теократичною монархією, що панувала над іншими державами середньовіччя. Вона заняла фактично місце того державного твору, до якого повстання сама причинилася: місце "універсальної" святої римської імперії. Захитання пануючого становища церкви вийшло не від тої безсилої римської імперії. Рішучі удари нанесли церкві молоді "національні держави".

6. Р о з д і л.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФЕОДАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ.

Питання, в чому лежала істота європейського середньовіччя, має свою широку літературу. Тут цікавить нас тільки питання про те істотне, чим відзначалася середньовічна держава від інших "історичних типів" держави. З окрема нам треба зупинитися на державі пізнього середньовіччя, на розвитку феодальній державі. Збираючи разом все сказане вище, приходять-

ся звернути увагу на такі її риси.

Обговорюючи зустріч германських завоювальників з Римом, Вільсон каже: "Істотні різниці поміж обома системами можна коротко висказати так, що ієрархія була переважно особисті, Римляни не-особисті. Римському воєнникови та римському королеві була зовсім чужа особиста вірність, що представляла головний засіб зв'язку в первісних германських установах. Він підпорядковував себе державі..." "Мого вірність не відносилася до особи (урядовця або полководця), але оба вони вимагали вірності тільки як представники держави, як кожодчасне її втілення". "За те у Герман проявлялася - тенденція до просто протилежних поглядів. Коли вони завоювали імперію, зв'язував їхні баталії принцип особистої вірності". Можна закінчити на цій питанні, чи слушно додає Вільсон та другі письменники основу тої різниці в расовому чи національному характері Римлян та Герман, - її треба би радше глядати в різниці суспільних відносин та степеня розвою. Сама по собі ця характеристика вірна і її можна поширити на ті типи держав, що їх представляють старий Рим та середньовічні феодальні держави. В основі римської державності лежало відношення до держави як такої та до її об'єктивного правового порядку. У феодальній державі навпаки висувається на перший план суб'єктивний момент особистого відношення поміж управлінням представником державної влади та зобов'язаним. Особливо ясно виступав цей момент у відносинах, що ґрунтувалися на ленній системі. Все, чого міг вимагати суверен від своїх васалів, випливало з особистого правового відношення поміж ними. Суб'єктивному праву суверена відповідав суб'єктивний обов'язок васала супроти него, - і весь устрій феодальної держави був сумою отих особистих правових відносин, що вязали найвищого в державі суверена

проф. др. В. Старосольський: Держава і політичне право. Частина I.

з його васалами, королівських васалів з низшими, і т.д.

Передусім проявлявся отой "субєктивізм" феодалної держави в політично-правному становищі самого пануючого. Становище його було субєктивним його правом, а властиво комплексом субєктивних прав. Оскільки становище пануючого стало дідичним, те розуміння його як субєктивного права вилилося в патримоніальному розумінню відносин пануючого до держави. Субєктивне право пануючого на пановання розумілося як тотожне з приватним субєктивним правом власника до його річи. Державна територія розумілася як предмет власности пануючого. Ця власність, "верховна власність", не ріжнилася істотно від власности приватного права. Наслідком цього пануючий міг в принципі розпоряджати державною територією так само, як приватний власник своєю річю: він міг ділити її, продавати, заставляти, то що. З "верховною власністю" державної території були звязані різні субєктивні права, що разом складалися на обсяг власти пануючого. Оскільки деякі з них перейшли на васалів, то ставали вони субєктивними їх правами. "Право судити" було не публично-правним обов'язком, але субєктивним правом, таксамо різні "права" в області публичної адміністрації, з окрема скарбові права до оплат, данин, мит та монополів. Таке розуміння було протилежне античному розумінню публичного уряду і звязаних з ним функцій, і його треба уважати більш примітивним.

Мк носії субєктивних прав середньовічний пануючий був одною стороною. Другою були ті, чиї обов'язки відповідали "правам" монарха. І це друга характеристична риса середньовічної держави, її роздвоєність. В середньовічному розумінню держави "виступають rex і regnum (король та королівство) як два, гостро одян від одного розділені правні субєкти, з яких жаден не хоче признати другого вищим". (Г. Єллінек.) І в цьому напрямі феодална держава ріжнилася основно від античної, в якій

держава покривалася з "загалом горожан", будучи власне юридично одноцілою організацією цього загалу. Звідси випливало те значіння, яке отримали у феодальній державі правові акти договору та привілею. Вони були типовими джерелами політичного права феодальної держави.

Що до дійсної сили державної влади середньовіччя, то з малими виїмками (держави Каролінгів, Німеччина в коротких проміжках, держави Норманів в Італії та Англії,) представляють феодальні держави картину її обмеження та ослаблення. Центральна влада звичайно безсила супроти великих та малих територіальних вельмож та земельних власників. Її "права" були річею обмежені, а фактична можливість виконувати їх теж звичайно мала. Порівнюючи з завданнями, які ставили собі та виконували держави Греції або римська імперія, середньовічні держави представляються як дуже примітивні. Їх зусилля йшли передусім в напрямі утримання збройної сили держави, - при чому і це завдання виконувалося в великій мірі автономно, силами васалів. "Скарбовість" середньовіччя була теж, порівнюючи з римською, дуже нескладна. Потреби держави задовольнялися в першу чергу шляхом безпосереднього виконання зобов'язаними тих праць та постачанням річей, яких держава потребувала. Далі головним джерелом приходу була земельна власність, при чому тільки згодом повстало розрізнення поміж власністю держави та власністю королів. Щойно на останньому місці стояли приходи з "регалів", мит, данин, податків. Поза тим простою скарбовою адміністрацією, середньовічна держава виступала як адміністратор ще тільки в зусиллях за утримання внутрішнього миру. На цьому полі нелегке було її завдання. Пануючою верствою було лицарство, що уважало війну як одиноким достоїнне його заняття та джерело приходу. Безнастанні боротьби та межиусобиці поміж лицарством та численні лицарі-розбійники, це було лихо, з яким старалася бороти держава. При слабості центрально-державної влади, вона тільки з великим трудом, при допомозі церкви, а пізніше міст,

могла справитися з цим завданням. Врешті, судоводство було тереном діяльності держави. і це поле було порівнюючи обмежене: в великій мірі знаходилося судоводство в руках "автономних" чинників, феодальних землевласників, міст та церкви.

Характеристичний для середньовіччя становий суспільний устрій відбився безпосередньо на устрою середньовічної феодальної держави. "Стани" та ті вузлі суспільні групи, що існували в їх границях, це були рівночасно і політично-правні організації. Феодальна центральна влада мала перед собою не одноцілий "нарід", а оті зорганізовані групи. Це давало феодальній державі, що вже в своїй основі була "роздвоєна", вигляд ще більшого розколення та неоднорідності. Партнером, контрагентом, іноді противником "влади" не був "нарід" як одна цілість, тільки "стани" та окремі їх частини. Як в античних державах, так і в державі середньовіччя величезна, чисельно дуже переважаюча частина людності стояла правно та фактично поза державою. Вся неповні-вільна людність, в першій мірі селянство, приймає участь в житті держави тільки пасивно. За те управління веретви людності, всіх ступенів лицарство, духовенство та міщанство було супроти держави також організаціїно в дуже великій мірі самостійне та незалежне. З державою суперничали численні організації, яких характер мало чим різнився від держави. Тим своїм боком глибоко різниться від античного та модерного типу держави "становая держава в екстремній своїй формі, в якій князі та стани мали своїх окремих урядовців, суди, каси, а навіть війська та дипломатичних заступників" (Г. Слінек).

Порівнюючи з іншими типами, феодальна держава вражає далі одною своєю рисою, яку можна-би назвати "правдивістю" її устрою. Вся побудована на родово-аристократичному принципі ця держава не знала дисгармонії поміж суспільним та політичним устроєм. Політичний устрій її був безпосереднім та вірним висловом суспільного. Суспільні

стави були рівночасно носіями означених політичних прав, суспільно пануючому становищу відповідало формально, правно визнане і політично пануюче становище. Оця згода поміж фактичним відношенням суспільних сил та його правовим висловом була одним з появів тої згоди, тої "однозвучності", якою визначалося все духове життя середньовіччя. Його філософічне і правове мислення, його наука і мистецтво, все порушалося - так би мовити - на одній поферхні. Також протилежні погляди не сходили з одної і тої-ж площини. Досить вказати на ті різні погляди, що боролися одні з другими відносно взаємин церкви та держави. Вони всі ґрунтувалися та черпали свої аргументи з тотожних що до свого характеру передпосилок, як на пр. про "два мечі", як символи двох різних влад. Теологія та теологічне мислення було спільною основою для всего мислення середньовіччя. Не тут місце давати пояснення цього явища, що безперечно зв'язане тісно з усім економічним та суспільним побутом середньовіччя, з ролю осілого на землі лицарства, організаційної та культурної місії церкви. Тут треба тільки вказати на теологічний характер також політично-правового мислення в добу середньовіччя. Воно дострокувалося до цілості життя. Тільки при кінці середньовіччя Марсиліо з Падуї зішов з тої основи - під очевидним впливом життя італійських міських держав, що плало по часті ніби поза феодальним світом середньовіччя.

Станова середньовічна держава, що в многих напрямках представляється як зворот взад, як поворот до більш примітивних форм від тих форм, що витворилися були в державах античної Європи, - в одному напрямі принесла щось нове, до чого не могли додуматися старовинна Греція ані Рим. Грецькі держави, як і Рим, знали "загал горожан" як політично повноправну частину людности держави. Але для здійснення прав тої людности вони не знали иншого шляху, як безпосередня участь горожан в нарадах та голосуванню народнього зібрання.

Практичні наслідки цього були, як для Греції, так і для Риму, важкі. В Греції держава, м. ин. дякуючи технічній неможливості притягти до участі в народньому зібранню поза-місцевих горожан, не могла розвинутися територіяльно поза межі держави - міста. Рим, що не зважаючи на спротив первісної громади горожан, з'умів врешті поширити право римського горожанства, не міг дати цьому праву практичного політичного значіння. Фактично - столична людність монополюючи виконувала сама прислужуючі "народови" права. Ми бачили, які це мало наслідки як для самої тої людности, так і для долі римської імперії. Ото-ж середньовіччя нашло технічну розв'язку проблеми, як практично дати можливість політичного впливу управненим, що розкинені на широкій території не можуть фізично приймати участі в зібранню. Цю можливість дала "система репрезентації", якої початки сягають середньовіччя. Станова держава не знала одного народу. Її "нарід", як управнена частина людности, розпадався на стани. Але за те стани стали практично дієздатними як цілість, а не як випадкова частина, що знаходиться на місці наради та голосування. Теоретичне обґрунтування системи "репрезентації" шляхом правової фікції було невдалим, - але сама система утрималася. Вона була одним з цих "великих практичних винаходів", що посунули значно наперед "технічну" проблему творення "широких" з точки погляду території та числа учасників організація. Тим вона підготувала технічно можливість тої широкої політичної організації, якою є "модерна", "демократична" держава.

VIII. - АБСОЛЮТИСТИЧНА ДЕР- ЖАВА.

I. Розділ.

КІНЕЦЬ СЕРЕДНЬОВІЧЧА І ПО- ЧАТОК "НОВОЇ ДОБИ".

Феодальний тип держави зв'язаний з тою істо-
ричною добою, що її названо середньовіччям. Також
в давніших періодах і поза Європою ми зустрічаємо
держави, що мають основні риси цього типу. Ті риси,
а власне перевага земельної власності над іншими
формами власності, зв'язаність соціально-пануючого
становища та політичних прав із володінням землею,
організація адміністрації, військової справи та
публичних урядів з володінням землею, децентралі-
зація та ослаблення центральної влади, що є на-
слідком такої системи, - всі ті прояви ми находи-
мо скрізь серед аналогічних умовин життя. Через
те ми кажемо, що старовинний Єгипет перебув свій
"феодальний" період, що держави старого Орієнту
переживали його, що остання революція в Іспанії
1867. р. закінчила феодальний період японської
історії, і т.д.

Для Європи тип феодальної держави характери-
стичний для охрещеної як "середньовіччя" її істо-
рії. Він скінчився разом з нею - перехід до слі-
дуючої історичної доби був теж переходом до ново-
го типу державної організації.

Існує в науці спір відносно цього, як озна-
чити хронологічно кінець середньовіччя та поча-
ток нової доби. Такий спір має в великій мірі за-
ради зайвої формалістики. Означення якоїсь ме-
жі двох періодів немислиме. Говорити можна тіль-
ки про перехідний період, на протязі якого доко-
налися основні, глибокі зміни в житті європейських
суспільств, а властиво про період, коли ті зміни,
що почалися вже раніше, стали очевидними, а їх
"темпо" прискорилося. Ті зміни dokonалися не
скрізь і не всі одночасно. Ще довго в періоді

"нової" історії жили, а по часті і досі утрималися, в різних ділянках життя "пережитки" середньовіччя. Зокрема довго утрималися вони на сході Європи. Для західної Європи можна прийняти, що XV. та XVI. століття - це період очевидної та прискореної ліквідації старих середньовічних та переходу до нових форм буття. Тут, особливо в романських краях, формувалися ті нові форми, що згодом поширилися на всю Європу та на всю майже земну кулю.

Зміни ті були дуже глибокі і вони відбувалися в усіх областях життя. Глибоко перетворювався весь господарський побут західної Європи, розпадалися рамці економічного партикуляризму, та рідилася господарська система, названа національним господарством. В господарській тій системі висувалася передусім торгівля на перше місце. "Суспільний оборот" поширювався в невиданій досі мірі. В зв'язку з цим цей період був періодом великих подорожей та початком великих, переломових географічних відкриттів. Він був далі періодом, коли великі технічні винаходи (друк, порох,) стали революціонізувати життя. Рівночасно в царині духового життя відбувалися глибокі переміни. Відбувалося "відродження" античної науки та мистецтва, і в зв'язку з ним надзвичайне оживлення праці та творчості на полі науки, літератури та мистецтва. Людське духове життя визволялося зпід пановання теології, воно "секуляризувалося", а сама римська церква, особливо-ж вищі слої її ієрархії всеціло піддалися впливові отого "відродження". Разом з тим в лоні тої церкви зродилися течії, що вимагали її перетворення, реформації, радикальних змін, як відносно церковного вчення, так і організації. Своім ідеологічним змістом ті церковні реформаторські змагання були просто протиставленням "відродженню". Практичним своїм впливом та наслідками реформаційні церковні змагання в багатому покривалися з впливами "відродження", головн-ж одні і другі будили "духа критики" та зма-

гання до критичних дослідів "на основі джерел". Одні і другі були теж однаково небезпечні для пануючого становища римської церкви. "Відродження" помимо культу старої класичної філософії викликало культ держави та розуміння її становища та завдань, інакше як те, що його було покладено в основу офіційного вчення церковних отців про державу. Церковні знову реформатори погрожували єдинству римської церкви, а в її спорі з державою за верховенство ставали на бік останньої. Таким чином і вони, хоч їхні зусилля були звернені безпосередньо на напругу церкви, в результаті причинилися теж до секуляризації життя.

В числі всіх цих глибоких змін і в тісному з ними звязку перетворювалася і держава.

Перш за все, в тому періоді скристалізувалися вже виразно ті державні одиниці, що мали увійти в склад "модерного" світа держав. Ідея універсальної монархії, хоч формально ще утримувалася, втратила своє реальне значіння. Вона ще присвічувала як реальна ідея "останньому лицареві" Габсбургів Максиміліянові, що думав навіть з'єднати на своїй голові імператорську корону з папською тіярою. Але минула вже жива сила тої ідеї. Його наслідник Карло V., хоч "в його імперії не заходило сонце", весь свій вік мусів боротися з французьким та англійським королем, не як з непослушними васалами, але як рівними собі суперниками. На сцені історії героями вже були окремі територіальні "національні" держави. В тому часі Іспанія закінчила свої трісталітні бої з Маврами і об'єднала Кастилію та Арагонію, ранше окремі королівства, в одну державу. Поруч з нею Португалія забезпечила своє державне існування. Франція стала вже виразно одноцілою державою. Як і Англія, вона заняла одно з передових, кермучих місць в європейській політиці. Відлучена від Франції Фляндрія та Нідерланди прибирали вже виразно "самостійницький" вид майбутньої Бельгії та Голандії. На півночі уконституувалися

три скандинавські держави, в середині Європи Швайцарія та Чехія, на сході - Угорщина та Польща, що скріпилася була коштом Литовсько-Руської держави, - виступали як самостійні держави, фактично не визнаючи авторитету "римського імператора". В межах самої Німеччини, якої король носив корону римського імператора, упало тоді значіння центральної влади, - до значіння приходили територіяльні династії, володарі менших або більших німецьких "країв", та добували для себе також незалежне, державно-самостійне становище, яке займали згадані "національні" держави. Добу упадку переживала теж Італія. Розділена на цілий ряд дрібних держав, що до того оставали в боротьбі поміж собою, Італія стала добувкою чужих держав. В добу переходу від середньовіччя до нової доби, особливо Іспанія, Франція та Габсбурги, як "римські імператори", вели на терені Італії боротьбу за пановання над нею, коштом руїни та знищення країни. Не зважаючи на те, а по часті навіть в зв'язку з тою своєю долею, припала якраз Італії визначна роль у творенні типу держави, на яким маємо тепер зупинитися. В Італії, в її "міських державах", здійснювався цей тип фактично найраніше. Вона теж дала одного з найвизначніших мислителів, що сотворив теоретичну основу цього нового типу держави, висказав ті мисли та погляди, що руководили практичними діячами та творцями тої нової держави.

Цим мислителем був Ніккольо Макіавеллі (1469. - 1527.). Сам визначний політичний діяч, член "Ради Десяти" своєї рідної Флоренції, многократний дипломатичний висланник до рідних держав Італії, до Франції та Німеччини, при тім людина з широкою, передусім історичною, освітою, - він мав особливу можливість пізнати та зрозуміти сучасні йому політичні відносини. Свої політичні погляди він виловив в двох творах, що зробили його ім'я безсмертним. Це "Розправа про перших 10 книг Тита Лівія" ("Discorsi sopra la prima decada di Tito Livio" -) та "Князь" ("Il Prin-

aire"). В першому творі Макіявеллі виступає як глибоко переконаний та горячий републиканець. В другому, головним змістом є поради пануючому "князеві", як здобути та як утримати здобуту владу. При цьому Макіявеллі виходить із виключно "політичної" точки погляду. Він визнає допустимими та добрими всі засоби, що ведуть до бажаної цілі, без огляду на їх етичну якість. Таким чином між "Discorsi" та "Il Principe" є глибока протилежність політичного становища. Критика старалася різними способами пояснити це явище, що два такі розбіжні своїм напрямом твори могли вийти від одного автора: де-хто думав навіть, що Макіявеллі відкрив в "Il Principe" оті засоби, якими в дійсності послуговуються єдино-владці, нарочно для того, щоб скомпромітувати єдиновласте та здерти з него німб. Пояснення явища треба шукати в конкретних цілях, які - очевидно - ставив собі Макіявеллі. Ті цілі ясно висказані в останній главі книжки про "Князя". Там вказано на те лихо, пониження та руїну, що панують скрізь в Італії наслідком її політичного роздроблення. Макіявеллі бачив один шлях рятунку, а власне об'єднання Італії він уважав здійснимим тільки як діло одиниці, сильного "князя", що зумів би підчинити собі всі малі, дрібні та роз'єднані італійські держави. Для такої цілі він уважав допустимими всі засоби. Тим треба пояснити ті поради, що їх давав він князеві, що мав би спасти Італію, і "перед яким не замкнулися би в Італії жадні ворота", якому "жаден нарід не відмовив би послуху".

Зі становища розвою держави істотне в "Il Principe" одно: цей рішучий протест проти середньовічного роздроблення та децентралізації, оте рішуче вимагання сильної центральної влади, зломання партикуляризму та своєвілля феодальних вельмож. Дякуючи своїм порадам, звільненню пануючого від яких-небудь етичних обмежень, прославлена книжка Макіявеллі стала настольною книжкою цілого ряду пануючих. Про різних "кня-

зів" XVI. - XVIII. століть відомо, що вони не розставлялися з "Il Principe" і в мисленню тої доби вона відіграла велику роль. Напевно можна сказати, що так сталося не тільки дякуючи тада-нови та письменницькому хистови Макіявеллі. Його книжка зачіпала проблему, що дякуючи умовам одержала тоді особливе значіння. Це була власне проблема усилення державної організації та скріплення центральної влади. Об'єктивні обставини робили цю проблему актуальною. І скрізь разом з усиленням "національних" держав (при чому не треба давати слову "національний" теперішнього значіння) ми бачимо внутрішні переміни державної організації. Скрізь ішла еволюція, що на місці феодальної державної організації ставила сильно сцентралізовану "абсолютистичну" державу.

Макіявеллі, виходячи з потреб та важкого лихоліття власної батьківщини, висловив основну тенденцію політичного розвитку тодішньої доби. Близьке теоретичне сформулювання та теоретичне "оправдання" нового типу держави походить від вченого французького письменника Жана Бодена (Jean Bodin, 1530. - 1596.), що виловив свої думки в творі "Шість книг про державу" ("Six livres de la Republique"). Його становище в принципі ріжниться від становища Макіявеллі. Для него влада не є метою сама про себе. Боден зупиняється над цілю, що їй повинна служити держава, і находити її в добрі люди. Для цього, щоб люди могли розвиватися фізично та духово, для цього існує держава. Послідовно, він кладе межі своєвіллі пануючого. Боже та природне право стоїть вище него і він повинен шанувати їх. Інакше пануючий стає тираном, і Боден - згідно з поширеною вже раніше теорією - визнає право убійства такого пануючого - тирана. Але в межах отого надлюдського права, що має "моральне", а не юридичне значіння, Боден стоїть на становищі, що державна влада є юридично необмежена. Залежно від форми держави, прислугує вона або монархови, або якісь "меншости" в аристократії, або "народови". В кожному

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516**

випадку вона є необмежена і прислужує своєму носієви неподільно. В цьому лежить істота "суверенности". Суверенність містить в собі неминуче такі "верховні" права: право законодавства, право рішати про війну та мир, право призначати найвищих урядовців держави, право найвищого рішення, право помилування. Ці права звязані істотно з суверенною владою в державі і їх не можна від неї відлучити. А знову найвища влада в державі є з істоти своєї суверенною.

Таким істотним зміст вчення Бодена про "суверенність" державної влади. Вістре цього вчення звернене, як на зовні, так і на внутр держави. На зовні воно проголошує незалежність держави від якої-небудь сили, що стояла би поза нею. Конкретно, зверталось воно проти двох "універсалистичних" сил, що посягали на незалежність "національних" держав, проти римської церкви та "римської імперії". На внутр, вчення Бодена давало центральній державній владі зовсім нові основи, порівнюючи з тими, що на них було побудоване її становище в феодальній системі. Там, як ми це бачили, був договір, згода людности, згідно упривілеюваних станів правною основою для "прав" пануючого. Боден уважає, що ті права виникають істотно вже з самого становища пануючого. Його "права" незалежні від чий-небудь згоди, вони істотні права кожного суверена. Таке нове, протилежне до феодального, розуміння істоти влади стало основою нового державного типу. У Франції, в часі, коли Боден писав свій твір, це розуміння було вже здійсненим фактом. Для Франції Боден творив "додатково" теорію для відносин, що вже існували. Для інших держав те розуміння стало "програмовим". Боденівське поняття державної суверенности стало теоретичним аргументом для політики монархів, що змагала до здійснення тої суверенности.

Розуміється, теорія "суверенности" була тільки висловом а не творцем відбуваючоїся ево-

люції.

Новий тип держави ставав можливим дякуючи глибоким змінам економічного та суспільного порядку. На тлі тих змін він отримував теж своє "історичне оправдання". Абсолютистична держава виконала завдання, яких не могла здійснити слаба та несцентралізована феодальна держава.

2. Р о з д і л.

ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ.

Економічні відносини в добу ліквідації феодальної та повстання абсолютистичної держави характеризуються як продовження тої еволюції, яку перебули західньо-європейські суспільства на протязі середньовіччя. Загально можна схарактеризувати цю еволюцію, як постійне поширення територіальної основи, економічного зв'язку та взаємної залежності; як дальший ріст ролі торгівлі та промислу, і в зв'язку з цим "рухомого капіталу" супроти нерухомого; як зріст економічного значіння міст супроти села; як остаточну і повну перемогу грошового господарства над "натуральним". Все те було продовженням еволюції, якої початок сягає глибоко в середньовіччя. Але в добу, про яку тут мова, ця еволюція пішла так далеко, що "квантитативні зміни стали квалітативними". Господарські відносини кінця середньовіччя та початку нової доби представляли картину, істотно відмінну від відносин характеристичних для середньовіччя.

"Як в старовину метою господарського змагання було автономне задоволення всіх потреб дому, як в пізнішому середньовіччю було тою метою задоволення потреб міста, так тепер витворилася надзвичайно складна та штучна система задоволення потреб всієї нації". Так характеризує Вичер цей період господарського побуту. "Господарська цілість", якою було в середньовіччю місто, та його околиця, стала тепер значно ширшою,

- нею стала територія цілої "нації" (уживаю тут прийнятої в "національній" економії термінології). Конкретно, стали нею на європейському заході цілі державні території, - так було в Іспанії, Португалії, Англії, Нідерляндах та в Франції. В Німеччині аналогічна роль випала поки що на долю поодиноких німецьких "країв", що займали в межах імперії фактично самостійне політичне становище. В таких поширених межах відбувався цей поділ господарських завдань, дякуючи якому кожна частина території і кожна частина людності ставала не самостійною, а звязаною з господарською цілістю, її частиною. Це була не тільки стихійна тенденція господарського розвитку. На шлях такого власне розвитку станула також свідомо "економічна політика" тої доби. "Меркантильна система" прямувала на протязі XVI. - XVIII. століть до здійснення ідеалу "замкненого державного господарства", що було би в силі задовольняти самостійно всі потреби в межах держави. Для цього уживала передусім центральна влада найрізніших засобів. Вона старалася усунути або зм'якчити ті перешкоди внутрішнього обороту, якими були внутрішні мита, оплати за уживання шляхів. Вона брала в охорону "рідних" промисел перед заграничною конкуренцією шляхом "охоронних мит". Вона старалася забезпечити виробництво сирівцями, шляхом заборони вивозу та високих оплат від вивозу сирівців за границю. Вона врешті старалася сама давати початок таким галузям виробництва, яких досі в державі не було.

Неминуче описаний розвій був звязаний з остаточною переменою від "натурального" до грошового господарства. Обмін на широкому просторі території цілої держави вимагав виробництва вже не на замовлення, але виробництва для майбутніх, невідомих покущів, - товарової продукції. І далі, складний процес обміну товарами не міг відбуватися інакше, як при ужитті гроши як загального засобу перенесення цінності. Надзвичайний розвій торгівлі, промислу та грошового господарства характеризують перехід від середньовіччя до "нової доби". Основно змінився господарський

побут. "Кермуччі та движучі сили господарського життя вже давно не виходили від рілі та пасови-ска. Вони творилися в обміні товаром, в магази-нах та робітнях, в конторах та в банках" (Бе-цольд). На керуюче місце висунулася торгівля та в звязку з нею "фінансовий" капітал.

З історією та розвитком торгівлі звязана ті-сно історія як всего господарського перевороту, що його Європа пережила в ту добу, так і - посе-редньо або безпосередньо - історія всіх глибо-ких суспільних, політичних та духових змін тої доби. В цій історії відіграла велику роль пробле-ма шляхів на Схід, до багатої, блискої та да-лекої Азії. Ті шляхи сухопуттв були на протязі кількох століть в руках Венеції та її суперниці Генуї. Дякуючи цьому торгівля цих італійських міст панувала монополюю на всіх ринках Європи, оскільки лише про товар, який постачала Азія. Через те купецький світ західньої Європи, з окре-ма Іспанії та Португалії, здавна був зацікавле-ний справою відкриття нового шляху для "леван-тійської" торгівлі, а власне морського шляху кругом Африки. Ростуча сила Турків, їх завою-ницькі успіхи робили цю справу ще актуальнішою, бо вони передавали в турецькі руки пановання над торговельним шляхом на Схід. Спроби відкри-ти цей шлях не тільки осягли замірену ціль. Во-ни довели до відкриття "Нового Світу", американ-ського континенту, - і далі стали початком чим-раз то нових географічних відкрить. В звязку з ними та на тлі нових господарських тенденцій зачався період "колоніальних" змагань західньо-європейських народів. В цих змаганнях зродилися нові цілі, інші, як саме тільки володіння торго-вельними шляхами. Нові, великі, первісні та дуже багаті землі ставали предметом безжалісної ек-сплуатації для торговельних приморських країв західньої Європи. Кривава, немилосерна, безко-нечно жорстока історія тої колоніальної політи-ки Європи, що винищила безсердечно всю туземну людність нововідкриваних, нецивілізованих країн, або неменш жорстоко повернула її в рабство (гл.

В. Сомбарт). Метою тої кольоніальної акції, в якій соперничали держави західньої Європи, було добуття в "Кольоніях" продуктів, що їх не було на власній державній області, - в першу чергу дорогого коріння, дорогих звіринних та рослинних продуктів, і - перш за все - золота, срібла та дорогого каміння. Широкою струєю плило все те до Європи - і впливало глибоко на розвій її господарських відносин. Європейські краї багатіли коштом граблених кольоній, - але разом з тим вони мусіли пережити ряд кріз, що своїм тягарем лягали передусім на широкі маси їх біднішої людности. Між иншим, під впливом напливаючих зпоза океанів багатств, передусім золота, гроші втрачали свою вартість, і росли в старих краях ціни, від чого терпіла незамовна людність. А далі, оті заморські, первобутні краї, оті "кольонії" стали небезпечними конкурентами "старого світа". Але це сталося трохи згодом. В першу чергу значіння нових кольоній було в цьому, що вони стали для держав, що володіли ними, джерелом надзвичайних доходів та багатства. Це мало між иншим теж чималий вплив на розвій суспільних відносин та політичних форм в західній Європі.

Зв'язаний з усею зміною економічного побуту рішавчий перехід від "натурального" до грошового господарства був явищем дуже важливим. Він мав рішавчий та глибокий вплив на розвій як економічних так суспільних і політичних відносин. Що до форм цього переходу треба тут підкреслити головню два моменти. Раз - це перехід від місцевих та партикулярних монетарних систем до однастайної монети для цілої області, яка стала тепер представляти "господарську цілість". Скрізь стало биття монети монополією, виключним привілеєм, що прислуговував державі. Друге - це глибокі, без ніякого сумніву "переломові" зміни, що сталися в області "кредиту". В середньовіччю було користування чужим капі-

таком явищем виїмковим. Тільки в надзвичайних випадках, для заспокоєння наглих потреб, отже тільки для "консумції", зверталися люди середньовіччя до того засобу. Форми кредиту були трудні та важкі. Діюче право згідно з церковними ученням осуджувало отримування процентів від позиченого капіталу. Гріхом, лихвою було єднання, при якому "*Pecunia pecuniam parit*" (де гріш родить гріш). Наслідком цього тільки не-християнська людність могла - порівнюючи - вільно займатися визичуванням грошей. Йснє, що в таких умовах отримати кредит було і не-легко і кредит мусів бути дуже дорогим. З роз-воям торгівлі та промислу змінилася основно і роля кредиту в господарському житті. Раз: для торгівлі були деякі форми кредиту нафлект-шою формою "переносення цінності" на віддаль, формою розчислення та вирівнювання рахунків по-між купцями в різних місцях. Ті фінансові опе-рації переняли на себе банки. Далі: відношення торгівлі до "кредиту" зовсім инше як відношен-ня хліборобства. Хліборобство, а іменно хлібо-робство в тій формі та на тому ступіні, як зна-ло його середньовіччя, не вимагало великого вкладу рухомого капіталу. Вистарчало мати зем-лю та приманчивими умовами стягнути на неї по-селенців. При тім земля як підстава кредиту не давала ніякого вигляду на те, щоби борг міг бу-ти скоро повернений. Зовсім не те торгівля. Торговля вимагала іменно великого рухомого капі-талу - розмір торговельного підприємства зале-жить прямо від великості вложеного "капіталу". І разом з тим, торгівля звязане вправді "ри-зико", але вона має можливість на протязі по-рівнюючи короткого часу, перевівши успішно та щасливо одну операцію, звільнити весь вложений в неї капітал і можливість звороту чужого капі-талу, що був даний на цю операцію. Таким чином, як по стороні купця був інтерес в цьому, щоби отримати як найшвидший кредит, так по стороні власника капіталу інтерес в цьому, щоби не де-

жав цей капітал марно, щоби дати його купцєви, запевнивши собі за те як найвищий "процент" та забезпечившись - можливо як найкраще - перед ризиком. Таким шляхом повстає окрема категорія "капіталу", капітал - вложений не у власне, а чуже підприємство, в різних формах кредиту.

Поруч з розвитком торгівлі та промислу період, про який мова, визначається розвитком банків та банкових підприємств. "До великих італійських банків XIV-го та XV-го століть прибувають французькі та німецькі грошові князі XV-го та XVI-го століть, такий Самблянсен, що при кінці підіймається на ступінь "quasi roy", королівства, родини такі, як Фугґери, що з Авґсбурґа панують над європейським ринком та встривають в світові події як необхідний чинник" (Бецольд). Ті найбільші фінансові потентати не були - розуміється - відорваними, виїмковими явищами. Вони були тільки наймогутнішими поміж тою масою купців та взагалі "капіталістів", що скрізь в західній Європі перебирали в свої руки керму економічного життя. Це був "знак часу", констатували цілим рядом також тогочасних письменників та діячів. І вони не тільки констатували те явище. Проти явища капіталізму, а особливо проти фінансового капіталу, проти тих, що "без праці сидять за печив та печуть собі яблука" та гірші розбійників нищать селян, лицарів та князів, (Достер), зверталися настрої широких мас, не тільки суспільних низів. Останні терпіли найбільше від наслідків безоглядної "капіталістичної" спекуляції, від обезцінення гроши, та від - часто штучно викликаної - дорожнечі. Але і ті, що займали високі місця в суспільній ерархії, були загрожєні. Грошєве господарство викликало "переоцінку" суспільних цінностей. Воно творило нові основи для соціальної диференціації, погрожувало перекресленням старого, традиційного станового суспільного ладу. Оборонці того ладу розуміли та відчували це. Але їхня опозиція не могла спинити розвиток. Він ішов нестримно в перед і до тепер пануючим верствам

не оставало нічого, як пристосуватися до нових умовин, як згідно "з духом часу" змінити свій побут, привички та світогляд.

Зазначені тут зміни економічних відносин, основна зміна господарського життя потягла за собою зміну всего суспільного устрою. Поки що ще в рамках старої правової структури змінилося фактично положення всіх "станів", змінилися глибоко їхні суспільні функції та їх політичний вплив та значіння. На переході від середньовіччя до нової доби пережили суспільства західної Європи глибоку суспільну революцію. Вони пережили її не всі одночасно, і форма переходу до нового суспільного устрою не скрізь була однакова. Але істота зміни була всюди одна і та-ж. Це була ліквідація середньовічного "станового" суспільства та витворення нових основ соціальної нерівності, нових основ для соціального поділу суспільства.

3. Розділ.

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ.

А. ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ПОДІЛУ.

Істота "станового" суспільства була в цьому, що правний порядок безпосередньо та "твердо" установляв весь "суспільний лад". Правні приписи рішали про це, до якої верстви - "стану" належить кожна людина, та яке наслідком цього місце вона займає в соціальній ієрархії. Безперечно, в цьому твердому ладі життя робило свої поправки. Значіння та фактичне становище "станів" залежало не тільки від правних приписів, а також від фактичного "відношення сил". Також, не зважаючи на юридичну замкненість станів, все відбувалося перехід поодиноких осіб та родин з одного стану до другого. Але все те не перекреслювало самого принципу, згідно з яким соціальний поділ

та соціальна ерархія були подиктовані безпосередньо правом.

В періоді, про який тепер мова, цей принцип станового суспільства діяв формально далі, але серед змінених умовин він діяв вже тільки силою інерції та "штучно", дякуючи піддержці, яку йому давала усилена тепер центральна державна влада. В життєвій дійсності приходили до голосу поруч з цим старим принципом "станового суспільства" нові чинники. Поруч з юридичним поділом на "стани", нові обставини ставали основою для поділу суспільства на верстви та для означення людини її "соціальної ранги". Ті нові основи соціального поділу приходили до чимраз то більшого значіння, ставали "коррегувати" а далі рівноважити значіння юридичного поділу на стани. Дякуючи цьому суспільство доби, про яку мова, отримало невідомі феодальному суспільству риси. Старі "стани" змінили свій характер, а крім цього повстали і нові суспільні групи, яких старе станове суспільство зовсім не знало.

Поміж чинниками, що стали тепер основою для соціальної "ранги", треба вказати передусім на момент багатства. Без сумніву, воно мало все значіння для позиції та суспільного значіння людини, але те значіння стало тепер іншим, як було воно раніше. В добі ще незахитаного станового устрою багатство рішало про становище та значіння людини передусім в межах її стану. Воно не могло дати більше прав та впливу, як тільки те, що було привязане до даного стану. Міщанин, хоч би і дуже багатий, не міг ще через саме своє багатство піднятися до висоти суспільних прав та привілеїв, що були привязані до лицарського стану. Тепер значіння багатства — як основи соціальної позиції — значно зросло. На основі тільки свого багатства людина могла піднятися в соціальній драбині дуже високо, незалежно від цього, яка-б соціальна позиція не була зв'язана зі станом, до якого вона належала. Приклади вказано в попередньому уступі. Ситуа-

цію, яка витворювалася, різницю поміж нею та відносинами станового суспільства можна найкраще представити так, що раніше багатство було (а бодай нормально бувало) наслідком суспільної позиції, тепер же навпаки, ставала суспільна позиція наслідком багатства. Так, зв'язана з лицарським станом "спосібність мати ленно" була передумовою для досягнення матеріального забезпечення, яке давало ленно. В змінених умовах багатство стало умовою для значіння та впливу в суспільстві.

Помимо значіння багатства взагалі як підстави для позиції в суспільстві, різниця поміж минулою добою а періодом, про який мова, ще і в тому, що тепер висунулося на перший план значіння рухомого майна, а власне грошки. В людські психології того часу ще жила уявлення, що з високим соціальним становищем зв'язана неминуче власність нерухомості, а власне власності землі. Для цього, щоби жити відповідно до "вигадів свого стану", треба було необхідно мати маєтність на селі. Тому багаті міщани скрізь набували сільські маєтності. Це було висловом відомого соціологічного правила, згідно з яким класа, що приходить до впливу та значіння, переймає все по часті побут класи, досі пануючої. Не зважаючи на таке "репрезентативне" значіння нерухомості, а власне земельної маєтності, - реальне значіння мало передусім володіння рухомих капіталом. Гроші ставали чимраз більше необхідним засобом для цього, щоби грати першу, впливову роль.

Так було в області публичного, передусім політичного життя і в царині приватного життя.

В області політичного життя наміряється проявилася глибока зміна відносин в зв'язку з військовою справою. Винахід пороку та стрільної зброї викликав революцію на полі військової справи. В середньовіччю осередком військової сили була кіннота, а іменно важка, в залізній

дорогій зброї кіннота. Вказано вже на те, що економічною основою для тої коменної сили була з природи річи велика земельна власність. Тільки великі землевласники мали економічну можливість посідати коні і зброю, і тільки вони мали можливість осягати потрібну вправу та вишколення в їзді та уживанню зброї. В звязку з цим, армії середньовіччя були порівнюючи мало-численні. Кінець феодального ладу - це кінець тої передової у війні ролі коменного важко-збройного лицарства. На арену виступили з успіхом "маси" піхотинців, зложені з міщан та селян. "Лицар"-їздець переставав бути синонімом вояка. Починаючи від половини XIV-го століття "стрільба" появилася як нова зброя, а на протязі слідуєчих століть вона добувала собі чимраз то більше значіння. Разом з тим росло і значіння озброєних тою новою зброєю військових частин піхоти та артилерії. І далі, підносилися вимоги відносно скількості армії. Порівнюючи з середньовіччям, тепер було треба значно більших чисельно армій, щоби можна осягнути справді серйозну, боєздатну військову силу. Ото-ж для цього не вистарчала вже як економічна основа сама тільки земельна власність. Щоби виставити та утримувати армію, яка представляла би дійсно якесь реальне значіння, треба було розпоряджати чималими сумами грошии, сумами, що перевищали фінансову можливість великих землевласників. Про значіння тої обставини для державного устрою буде сказано далі. Тут треба вказати на її значіння для соціальної диференціації суспільства. В добі повного розцвіту феодального ладу - була велика земельна власність основою пануючої тоді соціальної класи, лицарства, між иншим тому, бо з нею було істотно звязане "найпочесніше" заняття, іменно збройна служба державі, право та привілей - носити зброю. В нових умовах цей звязок перервався. Великі землевласники вже не могли нести тягару тих завдань, що вимагала їх держава в області військової справи. Неминуче мусіли

отримати зброю в руки і інші елементи, не зв'язані з володінням землею, а також і матеріально перестала велика земельна власність бути головною основою воєнної сили. Побачимо, що це мало чималий вплив на зміну та на розвін суспільних відносин.

Аналогічно - велика земельна власність переставала бути основою, на якій спирався адміністративний державний апарат. Коли панувала "натуральна" система господарства, не могла "держава" іншим шляхом забезпечити матеріально своїх урядовців, як тільки віддаючи їм в уживання землю в заплату за їхні послуги. Грошева система дала державі, чи її центральній владі, можливість творити свій адміністративний апарат іншим способом, не зв'язуючи його з землеволодінням. Таким чином, земельна власність втрачала своє колишнє значіння як основи для урядової позиції та для урядових, владних компетенцій. За те публичний уряд ставав по мимо землеволодіння самостійною основою, що на ній опиралося становище в соціальній ієрархії.

Що до приватного життя - господарські зміни відбилися теж дуже глибоко на всьому побуті людини. Вони діяли руйнуючо на одні суспільні верстви, сприятливо на другі. Тут треба вказати на один наслідок господарського перевороту. Великий розвін торгівлі та загальне збільшення "національного багатства" разом з повстанням та розвитком великих міських центрів - викликали велике підвищення рівня життєвих вимогів. В середньовіччю цей рівень був взагалі низький. Життя, також в суспільно пануючих колах, було просте та суворе, "життєві вимоги" невисокі. Прості були помешкання, одяг та страва, і роєкомі життя були теж дуже примітивні. Поки центр життя був на селі, були природно і зв'язки поміж людьми мало живі, і в зв'язку з цим - невеликі потреби "зовнішньої" "репрезентації". Все те змінилося при кінці середньовіччя. Торговля дала пізнати чимало, ранше невідомих, предметів вживання. Хрестоносні походи, а більш система-

тично торговельні звязки, ознайомили "варварську" Європу з розкішним життям у Візантії та на дальшому Сході. Багатство, яке давала торгівля, давало можливість дібати не тільки про заспокоєння простих та примітивних життєвих потреб. Воно родило потребу життя кращого, серед роскоші. Міста, в першу чергу - Венеція та другі італійські міста, далі Париж, Ліон, нідерландські та різні німецькі міста, ставали центрами не тільки багатства, але й роскоші. Життя в них плило зовсім інакше, як одноманітне та просте життя по лицарських замках та дворищах. Купці, а власне - багаті, жили без порівняння краще, вигідніше та розкішніше, як лицарство, навіть високе, - такі зауваження зустрічаємо часто у людях тої епохи. Розуміється, таке підвищення життєвого рівня не обмежалося тільки до купців. Воно стало загальним явищем - в Італії в першу чергу, відтак в романських краях, в Англії та Німеччині. Скрізь охопило воно передусім родову земельну аристократію, всі її ступіні, та багате і заможне міщанство. І скрізь життя "на відповідній стопі" ставало не тільки важаним. Воно ставало - так би мовити - обов'язком, бо воно стало тепер теж рішати про суспільну позицію. Для того, щоби займати відповідне місце в суспільній ієрархії, було треба між иншим "жити на відповідній стопі", відповідно мешкати й утримувати службу, й одягатися, й взагалі відповідно зовнішно "репрезентувати" свою соціальну позицію. Розуміється, це мусіло сильно впливати на відносини власне "вищих" суспільних верств. Особливо для з'убожілих лицарських класів ця необхідність "відповідної" життєвої стопи була дуже важка. Вона або доконувала ще їхню матеріальну руїну, коли вони старалися жити понад справжню свою фінансову спроможність; або вони втрачали теоретично зв'язану з їх "станом" позицію в суспільстві наслідком "не-відповідаючого стану" способу життя. Та-

ким чином, багатство, а іменно рухомий капітал, впливав і через піднесення "життєвого рівня" на традиційні основи суспільного "ранговання".

В зв'язку з цим остає ще дальший момент. Піднесення дотеперішнього рівня відносилось не тільки до матеріяльних та фізичних умов життя. Воно відбулося - і може ще більш очевидно - також в царині духового життя. Кінець середньовіччя - це була доба "відродження" ("renaissance") античної римської та грецької культури, доба гуманізму, доба високого розцвіту мистецтва, доба - коли духове життя взагалі закипіло бурхливо і коли цей його розцвіт наложив своє тавро на цілий період людської історії. Різні були причини цього розцвіту. Головно - це був розвій італійських міських - держав. Як колись в старовинній Греції, так і в Італії тої доби, міста, разом з тим як стали осередками економічного та політичного життя, стали теж центрами напруженого умового життя, високої та живої наукової та мистецької творчості. Зі становища проблеми, що тут нас цікавить, треба підкреслити один наслідок цього "удуховнення життя", а власне: воно вплинуло на розуміння "роскоші життя" і разом з тим на розуміння "життєвої стоги". Вже не вистарчало для цього, щоб життя було "повне", щоби його можна визнати за відно-відаюче високій соціяльній позиції, саме тільки забезпечення простих фізичних вимагань, їди та пиття. Для "репрезентації" теж не вистарчали самі тільки грубі докази багатства. Людина ренесансу шукала рівночасно і змислової роскоші, і духової роскоші, яку давали твори людської мисли та мистецтва. Висока соціяльна позиція вимагала тепер також освіти. До "станових" обов'язків пануючих клас належала опіка над мистецтвом та наукою, над ученими, поетами та мистцями. Італійські міста та "двори" пануючих та високої аристократії дали в тім напрямі початок, за ними пішли анальоґічні кола Франції та Іспанії, а згодом - Нідерляндів та Німеччи-

ни. Помимо отого захоплення духовим життям зі становища роскоші, ще й більш реальні мотиви підносили ціну освіти та знання. В зв'язку з усиленням центральної влади, себ то становища пануючого в державі, ішов зріст "бюрократії". Зростав урядницький апарат для державної адміністрації і множилися посади, для яких вимагалася спеціальної юридичної освіти. Таким чином, освіта відкривала дорогу до урядницької, іноді дуже високої, кар'єри. Як наслідок, зустрічаємо те явище, що освіта отримала свою власну, особливу цінність. Помимо приналежності до якогось "стану", помимо багатства, стала ще й освіта та духові спосібності людини рішати про її соціальне становище. Ті спосібності та освіта стали новим соціальним цензом, новою основою, що рішала про соціальну позицію.

Стара, традиційна основа для соціального поділу суспільства, означений правом поділ на "стани", затримала покищо своє значіння. Поруч з нею діяли тепер нові "основи" цього поділу: багатство, а власне рухоме майно, військова служба або адміністративна державна служба, та освіта і становище людини в світі духовної творчості.

В. СОЦІАЛЬНІ ВЕРСТВИ ТА ГРУПИ.

На тлі описаних змін соціальний склад західно-європейських суспільств, їхня структура, мусіли змінитися. Зміни її відносилися раз до суспільного характеру існуючих "станів". Їх роля в суспільстві, їх суспільні "завдання" змінилися. Змінилося теж їх фактичне значіння та вплив. По часті захиталися і ті, колись тверді перегороди, що ділили один стан від другого. Далі, повстали на нових основах соціального групування нові суспільні групи, що не містилися в межах старого суспільного поділу на "стани". Ті групи своїм фактичним значінням

ослаблювали значіння старого поділу на стани, - а передусім на розвіи політичних відносин вони мали великий, по часті рішачий вплив. В першу чергу нам треба звернути увагу на ті зміни, що сталися в межах старих, витворених в середньовіччю груп, на те, що представляли тепер собою старі "стани".

а. Родова аристократія - шляхта.

Коли творилася як окремии стан феодальна аристократія, її роля в суспільстві, її суспільні завдання були виразно окреслені. До неї належала служба державі - в першу чергу служба військова, далі служба в адміністративнім апараті. Цим обов'язкам відповідало право користуватися феодальним земельним наділом, - при чому те користування мало означену форму. Феодальний землевласник не був сам хліборобом. Праця на землі, хоч би тільки у виді організації та нагляду, - це не було його діло. Він повинен був тільки отримувати данину, зразу в "натурі", від тих, що поселялися на його землі. Феодальний лицар був таким чином поставлений поза обов'язком та необхідністю продукційної господарської праці. Звільнений від цього обов'язку, він повинен був весь час повертати на військову службу та підготовлення до тої служби. Він був тільки "лицарем". При кінці середньовіччя відносини змінилися основно. Військова служба перестала бути виключним заняттям "лицарства". Змінені відносини примушували творити армії в складі не тільки самих представників лицарського стану. Змінилися теж економічні підстави буття лицарства. Воно стало перед глибоким економічним переворотом. Раз - наслідком поділів родинні землі роздроблювалися і не вистарчали вже на утримання. Лицарство, особливо "вище", боронилося перед тою небезпечкою різними способами, - головно встановлюванням "майоратів", що неділимі переходили на найстаршого си-

на, та примішуванням решти діти на церковних високих посадах, що були фактично призначені тільки для шляхти; далі, в пізнішу добу, вибиранням військової або урядницької кар'єри для незабезпечених синів шляхти. Це зменшувало загрозу з'убожіння, хоч не усувало її зовсім. Далі - ставало економічне положення шляхти важким наслідком тої економічної еволюції, якої основні риси зазначено вище. Наслідком переходу до грошового господарства та в зв'язку з піднесенням "життєвої стопи", став не вистарчати прихід, який давав дотеперішній спосіб користування землею. Замість задовольнятися оплатами від "своїх" селян, було тепер більш корисним господарити на землі самому, бо збіже та інші продукти хліборобства мали тепер не тільки значіння предметів консумції, безпосереднього їх з'ужиття, але вони були "товаром", за який можна було отримати гроші. Відповідно цьому, "лицарство" стає на шлях економічної діяльності на своїх землях. В зв'язку з цим новим переходом до нового способу користування землею остає глибока зміна відношення лицарських землевласників до селян. Пішло масове відбирання селянству земель, що були досі в його посіданні, - в першу чергу земель "громадських", що оставали в спільному володінні селянських громад, а далі, під різними притоками також індивідуальних земельних наділів. Розуміється, це потягло за собою надзвичайне загострення взаємин поміж лицарством та селянством.

Для становища лицарства в суспільстві, для його "обличчя" як стану - мала ця зміна велике значіння. Ранше представляло собою лицарство суспільну групу, якої основою було заняття, військова справа - як професія. Тепер ґрунтувалося становище лицарства в суспільстві головню на економічному моменті, на факті землеволодіння. Оппенгаймер формулює цю зміну так, що "лицар" став тепер передусім "власником лицарської землі", себ то особливо привілейованим землевла-

сником. Наслідком цього, про це та чи оскільки лицарство утримувалося на висоті своєї колишньої позиції в суспільстві, став тепер рішати виключно економічний момент. Особисті "лицарські" цінності - як відвага, хоробрість, то що, не могли тепер зрівноважити значіння цього, головню рішачого чинника. На такому, в першу чергу економічному тлі мусіло тепер лицарство вести боротьбу за своє існування як "стану". На такому тлі відбулися в положенню лицарства ось які зміни.

В зв'язку з важкими для загалу лицарства економічними умовами буття, відбувся, згідно загострився існуючий вже в межах того стану глибокий поділ на "високу" та низшу шляхту. Найвищим, себ то володіючим найбільшим майном верствам приходилося порівнюючи найтежше перетривати економічну кризу. При допомозі держави вони перебули її щасливо, але переважно коштом само-обмеження, принесенням в жертву станового інтересу, інтересів частини своїх членів. Щоби охоронити родинне майно перед роздробленням, установляли роди високої аристократії згадані вже "маіорати". Таким чином, молодші діти цих родів находилися - так би мовити - поза межами групи, але за таку ціну для самої групи була забезпечена економічна основа її буття перед роздробленням та розпродажем. Рівночасно з цим закріпленням, поглиблюлася різниця поміж отою найвищою, а рештою родовою аристократією. Вона замкнулася в собі, відокремила від решти, стала виразно "аристократією в аристократії". Такими були "гранди" на піринейському півострові, висока "двірська шляхта" в Франції, лорди в Англії, князі в Німеччині. Скрізь проявляли ті групи виразну тенденцію замкнутися в собі, не допускати до себе нових елементів. Одна Англія представляла в цім напрямі виїмок. Там, не зважаючи на спроби опозиції, утримувався принцип, що король може на основі своєї "прерогативи" прово-

дити нових "перів" в палату лордів і таким шляхом англійська "Nobility" в дієвості отримувала постійно приплив нових елементів.

Коли, таким чином, найвищі верстви правно та економічно усилили свою позицію, загал "шляхти" переходив скрізь кризу. Формально-юридично діяли далі всі правові основи, на яких було побудоване соціальне становище "стану". В дієвості, нові суспільні чинники підкопували постійно реальне значіння отих правних привілеїв та основ шляхоцького стану. Не зважаючи на правові приписи, змінювався особовий склад стану та його характер. В деяких напрямках ті зміни були ще дрібні та "несміливі", - так напр. ще тільки слабі були в тому періоді спроби притягнути шляхту до торгівлі. Але й такі спроби, противні всім традиціям та упередженням шляхти, були. В інших напрямках зміни були виразні. Такою був скрізь вплив родової шляхти до публичних урядів, що мав тепер зовсім інший характер, як припинення уряду в добу феодальної системи. Тоді уряд - це був наслідок землеволодіння, додаток до него, разом з тим - один з проявів привілеюваного становища в державі. Тепер уряд був підчиненням під центральну державну владу, він примушував слухати та виконувати отримані з гори накази, він не поширював особистої незалежності свого носія, але навпаки звужував та обмежував її. Далі, в уряді мусіла тепер шляхта зустрічати урядовців не-шляхоцького походження, разом з ними засідати та працювати. Були спроби забезпечити за шляхтою в урядовій кар'єрі деякі привілеї. Так напр. в Німеччині ще в XVIII-тім столітті урядовці "шляхоцького роду" мали першенство перед не-шляхтою відносно ранги, платні, то що. Але це не змінювало основного факту: державний уряд не був становою установою. Він був доступний усім. Надовго Німеччина - з виключком Прусії - замикала не-шляхті доступ до вищих урядових посад, але і там нижчі посади вже

рано займали помімо шляхти особи міщанського роду. Таким чином, державні урядові посади приносили з собою можливість підчинення шляхти не-шляхті. В даних умовах урядова служба була для шляхти тільки способом матеріяльного забезпечення. Служба в бюрократії була далшим ще ступенем віддалявання "лицарства" від первісного, властивого для него побуту, - вона-ж відривала "лицаря" не тільки від "лицарства", але і від рілі, і безпосередньо ставила його в ряди не-шляхоцьких співробітників. Це перекреслювало в принципі та фактично шляхоцьку станову виключність.

Ця виключність та замкненість втрачувала взагалі свою колишню силу та значіння. В різних формах та різними шляхами проривалася межа, що ділила шляхту від не-шляхти, а власне від міщанства. Широко поширене те явище передусім в романських краях та в Англії. Головно двома шляхами ішло там перемішання шляхти з міщанством: шляхом шлюбів осіб обох цих станів та шляхом "підвищування" міщан до шляхоцького стану. Перше явище було особливо поширене в Італії. Дякуючи особливим умовам, іменно розвоєви міст та "міської держави", в Італії дуже рано затерлися ті прірви, що розділяли місто та село. Здавна "шляхта" поселялася по містах, приймає з практичних мотивів міське горожанство, та входила в близькі зносини з міщанством, головну-ж з міським патрицієм. Матеріяльні злидні шляхти скріпили ще ті звязки, - міщанські гроші ратували від повної руїни потомків лицарства. Так стали родинні звязки поміж шляхтою та міщанством вже рано доволі звичайним явищем. Тесаме було в Англії, де взагалі взаємини поміж обома станами мали своєрідний характер. Другий шлях, а власне надавання шляхтства було дуже поширене головну в романських краях, в Італії та у Франції. В Італії відбувалося надавання шляхтства головну шляхом купна, - таким способом чимало багатих міщан купило собі

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536**

зачислення до шляхотського стану. У Франції можна було теж "купити" шляхецтво за гроші, і на протязі трьох століть перед великою революцією чимало міщанських родин "нобілізувалося" таким власне шляхом. Помило цього, привязане було родове шляхецтво до різних високих урядових посад. Таких посад було у Франції біля 4.000. Хто займав таку посаду, той разом з родиною і всіми нащадками ставав "шляхтичем". Таким чином існували у Франції два роди шляхецтва: "первісне" /noblesse immémoriale ou de race:/, та шляхецтво "з уряду" /noblesse de robe:/. У XVIII-ім столітті виносило число "первісної" родової аристократії всего яку 20-ту частину всієї французької шляхти. Ясне, що тут "пересичення" стану новими людьми мало масовий характер. Неминуче це мусіло затерти значіння різниці поміж шляхецьким та міщанським станом, і взагалі, у романських народів, з виїском одної Іспанії, ця різниця рано втратила те значіння, яке затримала ще була в Німеччині.

Особливий напрям прийняв розвів в Англії.

Разом з виділенням високої аристократії в окрему групу /:яке впрочім не було таке різке як на пр. в Німеччині, де подружні звязки з не-членами тої групи уцажались порушенням станових обовязків,:/ ішло зближення решти "лицарства" з частиною міщанства. Воно закінчилося злиттям одних та других в одну суспільну групу, так звану джентрі /gentry/. Зпоміг міщанства увійшли до тої групи ті, що визначалися майном або освітою. Так належали до неї особи з університетською освітою, а на основі майна ті, що жили з ренти, та великі підприємці /:що не утримували самі

Проф: Др. В. Старосольський: Держава і політичне право. Частина I.

відкритих для публіки крамниць:/. Основою, на якій була побудована "джентрі", не ма-
ла таким чином нічого спільного з основою,
на якій опиралися "стани" феодального су-
спільства. Зі "шляхтою" як станом зв'язува-
ла джентрі те одно тільки, що в її склад
входило первісно переважно осіле на землі
лицарство. По своїй істоті була джентрі
виразно вже переходом до нових форм суспіль-
ного устрою.

б. М і щ а н с т в о .

Тисячі переміни, наслідком яких був
змінений вид лицарства, діяли теж на мі-
щанство. І тут результати еволюції були
остільки аналогічні, що "міщанство" пере-
стало бути "станом", якого склад, суспіль-
ну позицію, права та привілеї приписував
правний порядок. Не зважаючи на те, що цей
правний порядок далі діяв, в дійсності рі-
шали про суспільну позицію міщанства не
правні норми станового порядку, а поруч
з ними, - і часто сильніше, ніж вони, -
інші моменти. Ті моменти, це було в першу
чергу багатство, далі освіта.

Момент багатства діяв в тім напрямі,
що він вирівнював прірву, яка існувала
юридично поміж міщанством а родовою ари-
стократією, шляхтою. Про ті його наслідки
сказано вище. Разом з тим багатство було
чинником, що розкладав саме міщанство, ді-
лав його на слої, поміж якими творився
сильний антагонізм. Частина збагаченого
міщанства виходила з його складу і перехо-
дила до шляхти. Друга його частина остава-
ла "міщанством" в юридичному розумінні,
але вона творила в межах міщанського стану
виразно відокремлену від решти міщанства
групу. Існування тої виділеної із загалу
міщанства групи було таке очевидне, що по-
явилася навіть окрема назва для її озна-
чення. У Франції XVIII-го століття озна-
ється ця групу назвою "буржуазії". Ми на-

ходимо виразні вказівки про те, хто входив в склад буржуазії. Першою умовою для цього, щоби бути зачисленим до буржуазії, було майно, яке давало би достаточну можливість "жити пристойно без заробітної праці". Крім цього повинні члени буржуазії визначатися "маєтком, походженням /:з відомих міщанських родин:/, спосібностями, звичаями та способом життя".

Виразно бачимо тут ті "нові" - порівнюючи з середньовіччям - критерії, що рішали про позицію в суспільній ієрархії. Ми бачимо теж, як близько стояла ота французька буржуазія до англійської джентрі. Різниця була тільки в тому, що у Франції діяла ще правна границя, яка відмежувала буржуазію від шляхти, пересиченої впрочім дуже сильно міщанським елементом. Тільки в Німеччині аж до XIX-го століття прірва поміж міщанством та шляхтою була глибока, не зважаючи на те, що і там вищі слої міщанства відділилися були від міщанських низів та представляли в межах міщанства окрему групу.

Суспільний поділ міщанства, якого наслідком було виділення міщанської аристократії - буржуазії, був наслідком тої еволюції, що почалася була ще в середньовіччю. Ще в середньовіччю перестало було міщанство представляти собою єдицілу масу, якою було воно в першу добу після початку міст. Кінець середньовіччя та початок "нові" історичної доби був періодом дуже загострених боїв суспільного міського низу з горішніми слоїми міщанства. Історія італійських міст - це у великій мірі історія тих суспільних змагань та зв'язаних з ними політичних переворотів. Теж саме було і у Франції, - а в Німеччині та Англії власне ті суспільно найнижше поставлені верстви міщанства були носіями революційних суспільних гасел, що - проти волі релігійних реформаторів - зв'язано їх з реформаторськими релігійними рухами. З точки погляду соціології треба підкреслити ось яку ріж

ницю поміж суспільними противенствами серед міщанства при кінці середньовіччя та в добі, про яку тут мова. В перші часи покривалися ті групи міщанства, що виступали одні проти других, з формальним поділом станового суспільства на групи. Як в ширших межах виступали "станни" як суспільні групи, так в менших міщанського стану виступали аналогічно побудовані "станові" групи, а власне цехи. Різниця поміж цехами мали виразний характер "станових" різниць. Правовий поділ на цехи відповідав поділові міщанського суспільства на основі реальних групових інтересів. Тому скрізь, в Італії, у Франції та Німеччині, цехи виступали як боеві групи - часто, як в містах Італії "низші" цехи проти "вищих", чи цехи проти купецтва, яке стало пова цеховою організацією. В суспільному поділі міщанства, про який тепер мова, цеховий поділ та організація на основі заняття не грали вже попередньої ролі. Основою для соціальних противенств була тепер загальна різниця поміж багатом та бідном, поміж непрацюючою та працюючою частиною міщанства. Незалежно від цехової, станової організації стояла проти багатой бідна частина людности, дуже пестра та різномродна що до свого складу. В її склад входили дрібні купці, ремісники, взаємні робітники та домашня служба. Це були по своїй істоті тісамі противенства, що мали "прийти до слова" в новому суспільному устрою, який мав прийти на місце "станового".

Помимо багатства, виглядали різниці суспільної позиції серед міщанства з иншого ще джерела. Освіта, а іменно покінчення середньої та високої школи представляло тепер окрему критерію для соціальної кваліфікації. Особи, що osiąгли вищу освіту, представляли окрему, соціально вище поставлену групу. Але про це буде сказано окремо; далі, бо ця група не містилася вповні в "станових" рамках міщанства.

Ще одна група зарисовувалася вже серед

міської людності, яка стояла поза "міщанством" в стислому розумінню. Її початок сягає - в романських краях - XIII-го століття. Це було робітництво. Воно ставало окремою групою міської людності наслідком еволюції ремесла. З ростом торгівлі та поширенням ринку ремісничче виробництво перестало обмежуватися замовленням. Ремісник працював для "ринку", для невідомих ще але сподіваних покупців. Він старався продукувати як найбільше "товару", бо від його кількості залежала висота зарібку. Для цього ремісники приймали тепер значно більше помічників, як раніше, - а разом з тим змінилося основне і положення отьох зайнятих в чужих робітнях працівників. Раніше праця в чужому варстаті, у майстра, була тільки концевим ступінем, етапом для цього, щоби стати колись самому майстром. Для цього треба було бути означений час "учнем", відтак "челядником". Праця в чужій робітні мала таким чином перехідний характер. Учень та челядник відносився до неї та дивився на своє відношення до майстра крізь призму свого майбутнього становища, коли він сам мав стати майстром. Серед нових умовин цей вигляд на майбутнє самотійне майстрування не існував вже для більшости зайнятих по чужих робітнях помічників. Нові майстри - це була конкуренція для існуючих вже. Чим більше самотійних ремісничих робітень, тим тяжче їм, тим більша загроза, що на "ринку" стане їм тісно, що вони стануть обнижувати ціни товарів, щоби тільки продати їх. Через те цехи замикаються, вони заздро боронять або утруднюють приступлення до цеху нових членів, - без чого не було можна відкрити та провадити робітні. При нагоді "визволин" на майстра, вони робили челядникам всякі труднощі і вони не приймали кандидатів в члени. Фактично стали цехи замкненими організаціями, в які дістатися могли тільки дуже нечисленні "ізбранні". Далеко більша частина не-самотійних працівників ремесла не мала ніякої надії коли-небудь усамотіи.

нитися. Для них праця в чужому варстаті не була тільки необхідною перехідною стадією, але постійним, на все життя заняттям та джерелом утримання. Наслідком цього їх відношення до майстрів та до цехових організацій було зовсім друге, як відношення колишніх челядників та учнів. В цехах вони бачили запову, що не дозволяла їм усамостійнитися, а крім цього організацію, що стояла виключно тільки на сторожі інтересів майстрів, в багатому прямо протилежних їхнім інтересам. А взаємини поміж майстрами та рідними наємними їх робітниками були тепер відношенням до себе двох груп з протилежними інтересами. В "патріархальній" добі ремесла, коли кожний челядник був майбутнім майстром, ця протилежність інтересів не могла виступати в такій формі ані з такою силою, як тепер. Тепер питання платні, питання робочого дня - це були для робітника справи, на які він мусів дивитися виключно очима робітника, а не також очима майбутнього майстра. Обмеження платні, продовження дня праці - це було для него не-перемінює лихо. Ці справи на ціле життя мали для него однакове значіння. Так мусіли зродитися два ворожі табори ремісників - працедавців, та робітничої челяди в широкому розумінню. Так сталося протягом ХІУ-го століття в Англії, Італії, Франції, Німеччині. Проти цехів творилися окремі організації челяди. Приходило до страйків та заворушень. Боротьба не перепинялася аж до пори, коли вона стала частиною загальної класової боротьби в ХІХ-тій столітті. В цій боротьбі публична влада ставала по стороні майстрів. Вона видавала суворі приписи про найвищі допустимі платні та визначала високі карі за порушення їх. Вона видавала приписи про день праці, то що. Так само в інтересі майстрів були численні приписи звернені проти "неробства" бідноти, карі за брак праці та волокитство. Ті приписи примушували працювати та збільшували таким чином число тих, що були готові продавати свою силу на "рин-

ку праці". Через те було майже неможливо знайти робітників і робітники ставали "дешевими". Особливо численно появлялися такі приписи після "чорної смерті", що в ХІУ столітті винищила була значну частину населення Європи та викликала скрізь недостачу робочих сил.

Ота нова група міського населення, "робітництво", в періоді, про який мова, ще порівнюючи нечисленне та політично як і економічно слабе, його виступи проти майстрів та вся його боротьба за існування не мала ще цього загального характеру, як пізніше. Особливим "соціальним питанням" стала справа тої групи щойно пізніше. Натомість велику вагу та практичне значіння в періоді, про який мова, мало існування іншої суспільної групи. Це була маса людності зовсім без заняття, що купчилася по містах або мандрувала з місця на місце та була між иншим безнастанною загрозою для публичного "ладу та безпеченства". Драконські постанови видавано проти них. Публична влада розправлялася з ними жорстоко, безжалісно, - та всі ті заходи оставала без ніякого результату. Маса волоцюг, жебраків, "мандрівних людей" не зменшувалася. Вона була неминучим наслідком тих глибоких змін, що dokonувалися тоді в положенні селянства.

в. С е л я н с т в о .

Для жадного стану не має господарський переверборт, про який сказано вище, таких важких наслідків, як для селянства. Скрізь в Європі попадає селянство в періоді, про який мова, в надзвичайно важке економічне та соціальне положення. Це період упадку та руїни селянства після періоду релятивного, а то і абсолютного добробуту в останніх століттях середньовіччя. Загальною причиною тої руїни була обставина, яка логічно повинна би була мати якраз протилежні

наслідки, а власне зріст рентовності хліборобської продукції. Зросли ціни на хліб, а в Англії та частині Франції зріс попит на вовну, якої консументом став суконний промисел Фляндрії, а пізніше Англії. Це було причиною, чому великі землевласники перешли від давньої системи використання землі до безпосереднього господарювання на ній. Разом з тим вони стали захоплювати масово землі, на яких сиділи селяни, і затримувати її під своє господарство. Повторилося знову явище масового грабунку селянської землі великими землевласниками, явище відоме з історії старого Риму та Візантії. Навіть його форми були подібні, а іменно, як тоді, так і в періоді, про який мова, вивласнювання селян відбувалося як в правових формах, на основі діючих приписів, так і шляхом простого, незакритого грабунку там, де при затриманню правових форм не можна було досягти цілі. Особливо великі розміри досягав цей процес в моментах великих катастроф, коли нагло маліла селянська людність, і коли пустіли селянські двори. Так було після поешти "чорної смерті" в XIV-тім столітті, коли населення масово було вимерло. Так було після великих воєн, а окрема підчас та після тринадцятилітньої війни в Німеччині. Наслідком смерті або довшої неprisутності посідачів, що потягли були на війну, многи селянські господарства опорожнювалися. Ті опорожнені, хоч би тільки часово, землі захоплювали тоді масово великі землевласники. Таким чином зменшувався "земельний фонд", що був в посіданні селянства, і коли селянська людність зростала після катастрофи знову, приходилося їй тіснитися на цьому земельному просторі. Не було вже тепер широких просторів незанятої землі, не було "слобід", на які закликували би поселенців феодалні землевласники. Тільки частина людности могла "відпливати" з країн західної Європи на схід. Маса селянства Англії, Франції, Італії та Німеччини оставала в краю

і там переживала тяжку кризу.

Разом з безземеллям приносив економічний переворот ще другу біду селянству. Земельне господарство великих власників потребувало робочих рук. Знову - здавалося б - це повинно би підняти ціну за праці, і таким чином вийти на користь селянству. В дійсності тільки переходово, на пр. після "чорної смерті" піднялася ціна за працю. Взагалі ж наслідок хвилевого браку робочих сил був такий, що сильні соціально та політично верстви ужили тої своєї сили на те, щоби примусити селянство до праці на своїх землях. Це відбувалося різними способами і в різних формах, але відбувалося в Європі скрізь, і приносило скрізь велике погіршення соціального положення селянства. Чи строгі приписи про примусову працю та про "тверду" за неї заплату, чи наложення або побільшення панщиняних обов'язків, чи жорстокі форми аренди, - всі ті засоби вели до тих-же наслідків для селянства.

В подробицях та юридично селянський побут показував в різних краях значні різниці. В Італії, в зв'язку з розвитком міст та їх значінням, вже рано, в XIII та XIV століттях відбулася "еманципація" селян, визволення їх зпід станової залежності. Але разом з тим економічне положення їх було дуже важке. Селяни в переважачій масі сиділи на чужій землі як арендатори, а заплата за аренду була дуже висока. Задоволення та злидні селянства було там загальним явищем. У Франції відбулося на півдні та заході вже в XV-тім столітті юридичне визволення селян від панщини, - на півночі та сході існувало далі кріпацтво, але його форми були - порівнюючи - не дуже важкі. За те економічне положення селянства стало дуже важким. Головним лихом було безземелля. Воно було наслідком захащування селянської землі шляхтою, що відбувалося в широких дуже розмірах та звичайними способами: помимо формально-правного вивласнення, обман та не-скрите насильство - це були засо-

би, уживані великими землевласниками для осягнення мети. "Земельний фонд", що остався в руках селянства, став дуже малим, особливо порівнюючи зі значним зростом селянського населення. Особливо на заході Франції були відносини для селянства дуже важкі. Рівночасно з захвачуванням селянської землі ішло змагання великих землевласників переміняти дідовичне селянське землеволодіння в аренду. Це вдалося тільки в малій мірі, - але селяни, хоч і заховали власність своєї землі, були економічно в крайно невідрадному положенню наслідком надзвичайного роздроблення у них земельної власності. Всі описи згідні в цьому, що французькі селяни протягом трьох, XVI-го, XVII-го та XVIII-го століть, жили в злиднях. Одним з них, від яких вони страждали, було те, що їм відібрано право польовання, яке стало привілеєм шляхти. "Панська" дичина робила селянам великі шкоди, а селяни не мали можливості боронитися. На тлі з'убожіння французького селянства, неможливості для него утриматися з хліборобства, розвинувся у Франції протягом XVIII-го століття дрібний домашній промисл, - явище характеристичне для деяких околиць Франції того часу. Відносини в Англії відзначалися передусім загальним явищем захвачування селянської землі великими землевласниками. Те захвачування в Англії було ще більш безоглядне і відбувалося в мірі ще більшій, як в других краях. Між иншим після реформації "джентрі" захватила сконфісковані церковні землі та вивласнила селян, що сиділи на цих землях. Цей процес був для селянства тим більше погубним, що великі землевласники не залишали захвачених земель під управою збіжжя, але - в зв'язку з попитом на вовну - повертали їх на пасовища. Наслідком цього в Англії зменшився сам простір засівної площі. Аренда "панської землі, якої умови були дуже важкі, була ще для селянина-арендатора дуже непевною. Землі, на яких утрималися селяни як арендатори, були "сіллю в очах" великих землевласників,

що потребували їх під пасовиско. З потоптанням усього права та правових форм, великі земле-власники викидали часто своїх арендаторів. Знову, непевні найблизшого майбутнього арендатори боялися вкладати працю та кошти на удішнення землі і виснажували її. Таким чином навіть ті селяни, що їм удалося утриматися при землі, бідніли наслідком надмірно високих оплат за аренду та наслідком постійного погіршування якості землі. Розвім відносин землеволодіння довів до цього, що врешті "чотири п'яті упреної землі" "нашлося в руках 7.000 осіб з нобіліти та джентрі, коли п'ята частина була поділена поміж 100.000 власників" (Koser). Наслідком таких відносин була повна "павперизація" селянства. Одна мого частина трималася ще землі, але вона жила в злиднях. Другу частину, цілі маси селянства викинуто з землі і вона опинилася в безконечно сумному положенні. Їй віднято разом з землею якунебудь можливість праці та заробітку. Згодом існування тої безробітної маси дало можливість розвояти великої капіталістичної продукції, що послугоувалася наємною працею. Тоді ця маса, згідно її переважача частина, перетворилася в пролетаріят. Але в добі, коли ще не було розвинутого "великого" капіталістичного підприємства, оця маса викинутих з землі селян, була в безвихідному положенні. Її мала частина находила заняття в ремеслі, де робила конкуренцію учням та челядникам. Частина на-ишлася в рядах наємних арміи. Рента жила з милостині, крадіж, грабунку. Англійське суспільство та влада вели з тою нещасною масою завязу та жорстоку боротьбу, - але ніякі засоби, ніякі репресії не в силі були протидіяти цим проявам, що неминуче були звязані з самим існуванням тої нещасної маси.

Чим далі на схід, положення селян ставало гіршим. В Німеччині, разом з економічною руїною селян та як одна з її причин, ми бачимо погіршення також правового становища селян-

ства. Тут ішло, як скрізь, захоплення великими землевласниками селянської землі. Особливо підчас та після трицятилітньої війни те захоплення селянських земель було масовим явищем, - але воно відбувалося вже і раніше, починаючи від XV-го століття, і продовжувалося пізніше. На заході Німеччини помімо звичайних форм панщиняних відносин повстала аренда дрібних осель, викликана потребою готівки у великих землевласників. Умови аренди були дуже важкі. Селянські арендарі представляли дуже бідну, постійно задовжену людність, що до того ще не мала ніякого забезпечення, що земля, на якій вона сиділа, не буде їм самовільно відібрана. До особливости німецьких відносин належить і те, що в Німеччині також міщанство, а власне багате, приймає участь в економічному використуванні селян. іменно міщани купували у великих землевласників їх права відносно селян, передусім права до оплат та данин. Починаючи від XIV-го століття ставало все чимраз важчим положення селян, що сиділи на "панських" землях. Як і в Франції, так і в Німеччині віднято їм право ловів. Це право стало необхідним привілеєм шляхти. Селяни втратили право вільного переселювання. Своєвільно піднято та стягано з селян різні карні оплати, підвищено їхні "повинности", накладано оплати за дозвіл женитися. Все те були для селян наслідки доконуючого економічного перевороту: селяни відчували його тільки з боку тої руїни, яку він для них приносив.

Ще гірше складалися умови селянського життя дані на сході, в Польщі, Росії, Угорщині, - але ті краї лежали поза тереном, на якому повставав "новий" тип держави. Так само не були основою для повстання цього типу краї, де селянство утрималося на кращому економічному, суспільному та політичному становищі: скандинавські краї та Швейцарія. Для витворення типу абсолютистичної держави послужили основою відносини, що склалися в краях, про які тут

сказано.

Економічна руїна селянства не проходила без боротьби. На протязі кількох століть були селянські повстання в краях, про які мова, хронічним явищем. Криваво здавлені, вони розгоралися на-ново, то широко охоплюючи цілі краї, то в формі місцевих заворушень. Таким було в Англії велике селянське повстання 1381. р., французькі селянські війни другої половини XIV-го до першої половини XVI-го століть (Jasquerie), та німецькі селянські війни, що розпочалися місцевими зривами в XV-тім столітті та розгоріли у великому повстанні XVI-го століття. Ті повстання були скрізь здавлені. Місцево та хвилюво вони викликали деяку зміну в користь селян, — так англійське повстання, не зважаючи на те, що його здавлено, принесло селянам деякі правні полегші в їхньому положенні, — але це були виїмкові успіхи без глибокого та тривалого значіння. Визволення приніс селянам щойно великий період революції, який зліквідував феодальний лад. За те все соціальне положення селянства як і його боротьба були одним з чинників, дякуючи яким перемогла центральна державна влада в її боротьбі з феодальним панством.

г. В і я с ь к о я к с у с п і л ь -
н и " с т а н " .

Картина суспільної структури західної Європи в перехідній добі, про яку тут мова, буда би неповна, якби не згадати про групу "фахових жовнірів", про цю численну масу, якої члени визнавали воєнне ремесло своїм джерелом утримання, своїм "властивим", коли не єдиним, заняттям, своїм "фахом". Люди такого типу були на стільки численні, роля їх в подіях політичного життя на стільки видатна і становище в суспільному устрою на стільки особливе та виразне, що треба про них говорити

як про окрему і для тодішніх відносин характеристичну суспільну групу.

Зпоміж обставин, що викликали появу тої групи, треба визнати найважливішими ось які. Технічні винаходи та зміни в області воєнної штуки, зв'язані передусім з винаходом та стосованням у війні стрільного пороку, викликали зовнішню, технічну можливість для повстання тої суспільної групи. Як сказано було вже раніше, названі зміни перенесли рішення тактичну роль кінноти на піхоту і разом з тим вони піднесли значно вимоги відносно кількості армії.

Замість порівнянчч малочисленних коменних частин треба було тепер мати в своєму розпорядженні дуже численні піхотні частини як основні частини армії. І ті піхотинці мусіли бути відповідно вишколені, не тільки в самому уживанні зброї, але і зворотах та маневрах. Для заповнення рядів тої нового типу армії не вистарчало лицарство, - як би воно і пірвало було з традицій виключно кінної служби, що приходилося йому (про це маємо свідомства) психологічно досить трудно. Але не можна теж було зложити нової армії з мішанства та селянства шляхом ополчення. Цьому на перешкоді стояла економічна трудність, відірвання на довгий час від господарського заняття більшої кількості осіб цих станів. Колишній до-феодалний тип "наредніх" армія, зложених з усіх "вільних", був тепер економічно та технічно нездійснимим. Були вправді такі спроби, голов-но в романських краях, в іспанії та Франції. Існували там навіть окремі військові частини, зложені шляхом рекрутації, але вони ані в малій мірі не вистарчали для цього, щоб представляти достаточну сильну армію. Так не оставало нічо інше, як перехід до системи наємних військ, - і ми зустрічаємо скрізь, починаючи від XIV-го та XV-го століть, явище, що наємні війська складають чимраз більшу частину армія. Цьому "технічного" мотиву та конечности ступити на цей шлях, діяли в тому-ж напрямі і по-

літичні мотиви. В боротьбі центральної влади з партикуляристичними силами, зі станами та поодинокими територіями, наємні війська давали їм більшу певність та самостійність, чим війська, виставлені нормальним феодальним методом.

Здійснення цього переходу до системи наємних військ було можливим дякуючи двом обставинам економічного та суспільного порядку. Перехід до грошової системи в господарстві давав можливість платити за військову службу. При великій кількості наємній армії було б це технічно неможливе, якби було треба оплачувати її землею або дарунками "в натурі".

І знову суспільний момент давав потребу для складання великих армій масу людського матеріалу. Економічна руїна, що переживали її вищі слої лицарства та селянство, постачала більше як потрібну кількість людей, готових за гроші служити своїм життям та кров'ю.

Оцінка наємних військ тої епохи з фахового військового становища тут не належить. Тут треба вказати на соціальне їх значіння. Воно лежить в цьому, що повстала особлива суспільна група, на виключно "фаховій" основі, на основі спільного всім її учасникам заняття. В її склад входили люди різних - можна сказати, всіх, - істотних суспільних стевів. Чисельну перевагу мали селяни, але і міста давали їм чимало своєї людности. Лицарство входило в склад тої групи чимраз численніше, в міру того, як росло його матеріальні злидини, як уступали на другий план традиційні станові його упередження, та в міру цього, як росло фактичне значіння того "зовнірського" стаку, як зв'язувалися з ним вигляди на добич та життєву кар'єру. На чолі наємних військ, вищих та нижших тактичних одиниць, находилися часто поруч з новими людьми ватажки зі старих лицарських родин.

Ота нова, порівнюючи з феодальним періодом, суспільна група, мала риси невідомі чи-

стоку феодальному ладови. І там вієськова справа як заняття представляла основу для соціальної позиції. Але перш за все там те вієськове заняття було зв'язане з обов'язком вірності означеному "сузеренови". Воно отримувало таким чином значіння публичного обов'язку і разом з тим означене місце в суспільнім та політичнім порядку. Нічого подібного не було в новім суспільнім групі фахових жовнірів.

Для них вієськова справа була тільки способом заробітку та утримання. Без огляду на це, хто їх кликав, іспанські та швейцарські піхотинці, чи німецькі "ляндскнехти", готові були йому служити під одиноксю умовою точної за свою службу заплати. Далі, феодальне лицарство займало в зв'язку зі своїм заняттям точно означену позицію в суспільному і політичному устрою. В розв'язаному феодальному суспільстві само одно тільки заняття вієськовою справою не вистарчало, щобі рішати про соціальне становище. Воно рішало тільки разом з іншими моментами, роду та земельної власности. В нових суспільних відносинах воєнне ремесло знову, як в до-феодальній добі, стало самостійною основою, що рішала про суспільне становище незалежно від інших моментів. А власне, вієськова ранга, ранга старшини, а іменно вищого старшини, підносила в суспільній ієрархії навіть незалежно від стану, до якого юридично належав її носій. Це було визнанням тої сили, що фактично находилася в руках середнього або вищого полководця. Не-один зпоміж них осягав на чолі своїх вієсць навіть і найвищі становища в суспільній ієрархії. Особливо поміж італійськими "комдотієрі" було чимало таких, що добували собі держави. Але взагалі кожний прославленням та визнанням спосібностями фаховим полководець представляв - в періоді безнастанних воєн - силу, з якою треба було числитися. З вієськовою рангою зв'язувалося уявлення тої сили, уявлення становища, що може дати багатство, вплив та значіння.

В своєму внутрішньому представляла ота нова соціальна група зразу велику мішанину. "Нерозривно зв'язані виступали там бажання користі і бажання пригоди, хоробрість та своєвільля" /:Бецольт:/ і зразу представляв брак дисципліни, вірність залежна абсолютно від точної виплати "заслуження", - не дуже високі риси тої групи. Згодом вона витворила в собі "нову, скріплену спілковими організаційними формами станову свідомість" з власним світоглядом, з власним розумінням станової честі, прав та обов'язків. Перемішання в ній представників різних станів давало їй свого рода "демократичну рису", якої не можна нехтувати при оцінці історичного значіння тої групи в розвою суспільних відносин. Ця роль звичайно забувається. Її заслонюють ті головні і записані історією вчинки великих кондотієрів, що впливали не раз на хід історичних подій. З другого боку - остала живою пам'ять тих лих, що їх накоїли блукаючі та грабуючі частини наємних військ, що представляли все, також для своїх, лиха ворожого наскоку, - та оті банди жовнірів без заняття, що були загрозою для шляхів та мирних горожан. Між тим в соціальній історії поява наємного, фахового жовнірства має своє значіння. В ній проявилася в замкненому в собі, строго поділеному на стани, феодальному суспільстві незалежна від визнаних основа суспільного групування. Оскільки ця нова основа виявила себе сильнішою від існуючих, то це доказувало, що феодальний лад тратив вже своє реальне значіння та доживав свого віку.

Г. Інтелектуальна ари
стократія.

-----Весь період історії, з яким зв'язана
Проф. Др. В. Старосольський: Держава і по
літичне право. Частина I. 34

по́ява абсолютистичного типу держави, ви-
значається великим підйомом на полі духо-
вого життя. Початок цього періоду - це до-
ба "відродження" та гуманізму. Далі, нале-
жать до него часи релігійної реформації
та проти-реформації, часи пристрасної ди-
скусії на теологічні теми, яка захоплюва-
ла собою не тільки передові, творчі уми,
але дуже широкі маси людності всіх без ви-
імку станів. До цього періоду врешті нале-
жить доба "освічення" її культом розуму
та освіти таким живим, що навіть форму
правління названо "освіченим абсолютизмом",
уважаючи, що в такій власне назві виявить-
ся найкраще характеристична його риса.
Цей зворот до духового життя був в тісному
в'язку з перемінами суспільного порядку,
які вже вказано. Він був одним з проя-
вів отого зросту багатства, який приніс
з собою розвій торгівлі, був наслідком
розвою міст і перенесення до міст центрів
життя, піднесення "столи" та "рівня" жит-
тя в колах, що висунулися тепер на передо-
ве суспільне становище. Розкіш життя не
обмежувалася тепер до самого "фізичного"
уживання. Вона вимагала "духової піщи",
насолоти творами науки та мистецтва. Бога-
те міщанство та двори пануючих, а далі і
вищі кола родовой аристократії стали "ме-
ценатами" науки та мистецтва. Вони давали
для розвою духового життя матеріальну осно-
ву та забезпечення. Таким чином треба ува-
жати розквіт того життя наслідком суспіль-
них змін. Разом з тим він був і причиною,
що впливала на зміни суспільного устрою.
Дякуючи тому значінню, яке отримала тепер
освіта та духові спосібности, відбулася
"переоцінка суспільних цінностей". До
існуючих ранше прибула нова основа для
суспільної оцінки людини, новий шлях та
засіб, щоби піднятися на щаблях суспіль-
ної драбини.

Духове життя на переломі середніх
і нових віків історії визначається з одно-
го боку надзвичайним оживленням, з друго-

го - "секуляризацією", визволенням зпід виключного панування теології. Зразу, в першій добі "відродження" та гуманізму, нові напрями та змагання не зверталися проти теології. Навпаки, їх носії та представники заявляли, що їх метою є сотворити нову, справді християнську філософію, - і тим вони виявляли свою солідарність з християнською теологією. Роздвоєння поміж світською наукою та теологією прийшло щойно пізніше. Але вже рано, в самих своїх початках "відродження" принесло те, що теологія перестала бути тою наукою наук, найвищою, - коли не одинокою, - наукою. Помимо студій над античною філософією та красною літературою висунулося зразу студювання римського права на перший план. Болонія та другі університети стали світової слави осередками правознавства, що в ерархії наук стало тепер "королівською" наукою, наукою найкращою та найвищою. Помимо інших мотивів була для цього причина в пересуненню політичних відносин в боротьбі церкви з державою. Відроджене знання та наука римського права давала сильні аргументи монархії, що йшла до перемоги як над церквою, так над партикуляристичними силами в межах держав. Звідси опіка, яку найшла юриспруденція з боку пануючих. Але досліджуюча людська думка не зупинялася тільки на названих галузях. Оживлення наукового досліджування перекидається на всі ділянки історії, природничих наук, аж включно до "таємних наук" орієнту. Період "відродження" є між иншим періодом астрології, окультизму та кабалістичних дослідів. Разом з тим техніка, головню воєнна, красна література та пластичне мистецтво переживали свій золотий вік. В результаті теологія мусіла стати тільки одною з цих многих ділянок духового життя та духової творчости. Те життя "секуляризувалося" відносно свого предмету, об'єктивно.

Поруч з тою об'єктивною секуляризацією йшла і "суб'єктивна". Члени церковної

єрархії перестали бути одинокими працьовниками мистецтва та науки. Раніше, помімо красної літератури, яку творило лицарство та мішани /: не вчисляючи тут народньої творчості:/, вся "наука" оставала в руках духовенства. Тепер, за виїмком теології, на всіх полях творчості чимраз численніше виступають не-духовні працьовники, аж врешті вони досягають абсолютну перевагу над духовними. Таким чином повстала окрема група людей, для якої "спільним знаменником" було її відношення до справ умового життя. Важне те, що ця група не містилася в межах котрогось з існуючих станів /: як раніше в межах духовенства:/ але обіймала собою особи різного стану. Далі важне те, що це була група не тільки "теоретично" окрема, але що приналежність до неї мала живі практичні наслідки з огляду на відношення до решти суспільства.

Як на характеристичну рису переходової доби, про яку йде мова, треба вказати на те, що духові цінності отримали тоді своє суспільне визнання. Ранше цього не було. Лицар займав своє становище в суспільстві абсолютно незалежно від своєї освіти. Що більше, - в очах лицарства освіта представлялася як справа чужа йому та недостойна його. Тепер освіта ставала обов'язком, що прив'язаний до високого в суспільстві становища. Родова аристократія перестала цуратися науки. В аудиторіях, в першу чергу романських університетів, а далі і на їх кафедрах, стали чимраз численніше появлятися представники лицарства. Вони потребували освіти, бо вона давала їм "рангу" поміж членами власного стану. Далі, становище, яке хтось займав у великій "республіці духа", стало рішати про його позицію в людському суспільстві також незалежно від існуючих станових різниць. Це відносилось передусім до передових, найвизначніших діячів мистецтва та науки. Геніальні малярі, різьбарі, архитекти, визначні "гуманісти" незалежно від свого походження та стану

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556**

займали фактично в суспільстві дуже високе становище. Їх "стопа" життєва як матеріально, так і ступінем пошани, нічим не різнилася від позиції найвищої родової аристократії. Хоч в меншій мірі, тесаме відноситься до всеї "духової аристократії". Її члени, дякуючи тільки своїй освіті та спосібностям зрівнювалися суспільно з особами "вищого" суспільного стану.

Помимо культу духових цінностей, що сам собою приносив отсю суспільну переоцінку, діяла в тому-ж напрямі ще й суто практична вартість освіти. Освіта стала тоді необхідною для практичної діяльності, головни в урядах та дипломатії. В останній вона була необхідною вже для цього, щоби опанувати обовязкову в тодішній дипломатії форму виступів. Не міг тодішний дипломат не панувати вповні над штукою квітостого вислову, то що. Знову в урядах, а власне в судах /:особливо після рецепції римського права:/ та в адміністративних урядах була необхідною знайомість римського права. Дякуючи юридичній освіті мішанин родом міг отримати високі урядові посади. Оскільки він вже силою самого отримання посади не ставав шляхтичем, то він все-ж таки дякуючи посаді займав також в суспільстві високу позицію. Таким чином освіта відкривала як самостійний момент шлях для - можливо і дуже значного - підвищення в суспільній ерархії.

Зразу була "суспільна оцінка" людини, питання позиції, яку вона займе в суспільстві, питанням, що вирішалося індивідуально, окремо в кождім випадку та для кождої одиниці. Від успіхів людини та слави її залежала і її позиція в суспільстві. Це змінилося в великій мірі в звязку з розвитком університетів. Гуманізм не зразу опанував університети, які залишило середньовіччя. Зразу діячі гуманізму навіть з певною нехітю ставилися до традиційних корпоративних форм університетського життя. Відтак навпаки, вони масово входили в уні-

верситетські корпорації, - і неминуче наслідком цього змінився вид університетів. Як все духове життя - університети "секуляризувалися". Вони перестали бути "духовними", "клерикальними" установами. За те вони стали організаційними центрами "людий освіти". І професура, і в більшій ще мірі студентство отримало до певної міри новий характер, характер нового "стану", стану людий з вищою освітою. Іноді отримання докторату також і формально було рівнозначне з отриманням шляхоцького стану, - все воно було соціальним підвищенням доктора. Тільки в Німеччині ще дуже довго шляхта утримувала твердо границю поміж собою - і "тільки" не-шляхотськими людями з високою освітою. Взагалі університети давали формальну підставу, на якій творилася нова суспільна група, група людий з університетською освітою. Порівнюючи з середньовічним становим суспільством, ця нова група була проявом демократизації, бо вона ломилася границі "станів". З другого боку - вона ґрунтувалася на новій соціальній нерівності, нерівності людий з університетською освітою і без неї.

На всякий випадок, поява суспільної групи, якої основою був момент освіти, внесла в суспільний устрій зовсім новий момент. Вона зі свого боку переломлювала теж середньовічний суспільний порядок. В розвою відносин ця група відіграла визначну роль. Вона була чинником, без якого було би державі абсолютистичній дуже трудно з'організуватися. А відтак, отся група "інтелігенції" була передовою частиною зреволюціонованого суспільства, що повила атаку проти абсолютистичної держави та розвалила її.

4. Р о з д і л.

В л а д а.

А. П Е Р Е М О Г А Ц Е Н Т Р А Л Ь - Н О І В Л А Д И.

а. Д в а ф р о н т и в б о р о т ь -
б і з а " а б с о л ю т н у " м о -
н а р х і ю .

На тлі описаних економічних та суспільних відносин відбулася в державах західної Європи на протязі останніх століть середньовіччя та перших кількох століть нової доби глибока перебудова самої державної організації. Її істотною рисою було надзвичайне усилення центральної державної влади. Вона стала "абсолютною" владою, і цей "абсолютизм" центральної влади став характерною рисою нового державного типу. Боротьба центральної влади за "абсолютизм" це історія творення організаційних форм нового типу. Ця боротьба - це була рівночасно боротьба за ліквідацію двох головних причин та проявів слабкості феодальної держави: ліквідацією несамоостійности держави на зовні, її обмеження "універсальними" організаціями римської церкви та святої римської імперії; ліквідацією теж внутрішньої безсильности, що випливала з фактичної та правової самоостійности "партикуляристичних" сид в державі, територіальних володарів та "станів". Звідси "два фронти" в цій боротьбі, зовнішній та внутрішній. Боротьба на кожному з цих фронтів впливала розуміється на долю другого фронту. Поміж обома був неминучий зв'язок. Але в принципі це були дві різні боротьби. В кожній з них були інші цілі, інші гасла та інші умови перемоги. І хоч який тісний зв'язок існував поміж ними, то не сходилися висліди та успіхи боротьби на одному полі з успіхами на другому. В боротьбі за зовнішню свою не-

залежність потребувала королівська влада солідарного підпертя всіх сил в межах держави, вона потребувала згоди всіх станів на точці відношення до зовнішнього противника. Тільки дякуючи такому, бодай до певної міри солідарному підпертю dokonалася державна еманципація Англії. У Франції ця еманципаційна боротьба була одинокою областю, на якій зійшлися солідарно в XV-тім столітті "корона" та "стани". В Німеччині єдність на церковному полі була одною з основ, на якій "краї" добилися державної самостійності. Навпаки, в боротьбі за абсолютність влади, яку центральною, королівська влада вела в межах держави, корисною для неї була суспільна боротьба, що роз'єднувала людність держави. Ця суспільна боротьба була одною з тактичних причин остаточної перемоги центральної влади над її суперниками.

Середньовіччя знало дві універсалістичні ідеї та дві організації: римську церкву та святу римську імперію. З обома цими силами довелося боротися державам, що повставали та усилювалися в Європі на протязі середньовіччя, - звичайно в компромісі з одною з них проти другої. В періоді, про який мова, обі універсалістичні потуги переживали передомові моменти. Церква переживала століття реформаційних рухів. Свята римська імперія обхопила за царя У-го нечувано велику область. В її межах "не заходило сонце". Але внутрішньо вона була вже пережитком, анахронізмом. Вона стала виразно тільки династичною імперією Габсбургів: її сила лежала не в титулі "римського імператора", тільки в силі "дідачних" габсбурзьких країв. Відносно цих дідачних країв становище Габсбургів було тотожне, як становище інших тогочасних пануючих Європи, відносно "їх" країв. Реально в європейській політиці діяла не "свята римська імперія", тільки держави, що зуміли їх Габсбурги як династії об'єднати в своїх руках. Значіння римської ім-

перії як такої було знищене разом з тим, як упало значіння німецької корони, з якою було зв'язане достоїнство римського імператора. "Римська імперія" як понад-державна організація перестала реально існувати. Відносини поміж державами розвивалися тепер незалежно від її універсалистичного авторитету, бо "дідичні" габсбурзькі краї політично-правно уявляли собою такі-ж державні організації, як Франція, Англія, та інші держави. Тому і відношення до понад-державної "святої римської імперії" втратило силу факту своє актуальне значіння. Нове юридичне розуміння держави та взагалі нове вчення про державу мусіло тільки сформулювати остаточно те, що вже в дійсності dokonалося: що понад державою не було ніякого вищого від неї світського суверена. З обох універсалистичних сил одна тільки римська церква остала ще конкуренткою держави. Тільки вона оспорювала ще ті права та компетенції, що їх державала признавала своїми. Тому в боротьбі державної влади за зовнішню незалежність практичне значіння затримала тільки проблема взаємин поміж церквою та державою. На тім полі відношення змінилося основно. Після періоду повної переваги церкви над державою прийшов період еманципації держави, а далі період переваги держави над церквою та підчинення церкви інтересам держави. Держава перемогла в цій боротьбі дякуючи в великій мірі кризі, яку переживала римська церква. Наслідком реформаційних рухів відривалися від римської церкви цілі краї, - а нові церковні організації завдячували скрізь свою перемогу допомозі з боку держави. Ця допомога була заплачена підчиненням державі. Так було в Англії, де нова церква стала виразно державною, не інакше було в протестантських краях Німеччини та скандинавських державах. Але слабкість церкви не була одинокою причиною такого висліді боротьби. Другою, а власне

рішальною причиною було те, що державна організація скрізь усилювалася, що королівська влада скрізь не потребувала вже "опіки" церкви, що вона поширювала круг своєї діяльності і не могла допускати в межах завдань, які визнавала за свої, ніякої чужої, собі непідлеглої діяльності. Це було причиною, чому держава перемогла і там, де не було пірвано зв'язку з римською церквою. Навіть в католицьких державах церква втратила своє колишнє пануюче становище.

На другому фронті, у внутрішньо-державній боротьбі, яку веда королівська влада, ішло про дві цілі. З одного боку ішло про переможення всіх цих станових та обласних партикуляризмів, що ними була розкошена та розбита на самостійні "організми" держава середньовіччя. Це було стремління до державної уніфікації та централізації влади. З другого боку - ішло добуття для королівської влади незалежності від чинників, з якими вона мусіла в середньовіччю поділяти свою компетенцію, ішло про її незалежність від "станів". Метою цього змагання було здійснення "абсолютизму" центральної королівської влади. Одно і друге змагання - не тотожні. Можна мислити собі повну централізацію без монархічного абсолютизму, напр. при демократії або аристократії. Теорія - також тогочасна - розрізняла одно від другого. В історичній дійсності одно змагання тісно сплелось з другим. Королівська влада ставала абсолютною разом з тим, як переводила централізацію і ломила від-осередні середньовічні сили. Разом з тим доконувалася ще одна глибока переміна. Влада поширювала надзвичайно обсяг своїх завдань та напрямів своєї діяльності. Новий тип держави був - з тої точки погляду - просто протиставленням феодального державного типу. Там державна діяльність звужувалася до найпростіших тільки, просто необхідних для самого існування держави завдань. Держава абсолютистична навпаки старалася охопити все життя,

в найрізномородніших та найдрібніших його проявах, своєю діяльністю. І те змагання викликало опір. Воно ускладнювало боротьбу на внутрішньому фронті. Результат боротьби і в цьому напрямі був здійсненням бажаної монархічної влади. Рішення про него об'єктивні причини, що дають "історичне оправдання" абсолютистичній державі.

б. У м о в и б о р о т ь б и т а т а к т и к а м о н а р х і ї.

Носієм феодального партикуляризму було передусім лицарство, а власне найвищі його слої. Історично розвії тої суспільної верстви був зв'язаний - особливо в початках - з типом господарського побуту, який можна би назвати економічним партикуляризмом. При системі "натурального" господарства в добу ізольованого та по часті ще обласного господарства "природним" було те явище, що самостійні економічно частини державної території представляли також політично більш менш самостійні одиниці. Так само природним було в свій час зв'язання публичних обов'язків та разом з тим і прав з земельним володінням. Центральна влада не мала просто иншого способу забезпечити матеріально необхідний адміністративний апарат, як тільки земельними наділами. Такий метод мусів викликати разом з економічною, також і політичну незалежність від центра діячів місцевої, цивільної та військової, адміністрації. Така сама "історична рація", що тоді вела до децентралізації, вимагала в періоді, про який мова, перекреслення існуючих політичних партикуляризмів. "Суспільний поділ праці" вимагав безнастанного обміну продуктами виробництва. Поодинокі частини території держави не вистарчали вже економічно самі собі. Вони були зв'язані з усіма иншими в одну цілість. Торговля стала необхідною галуззю "народного господарства", а для неї старі партикуляризми були неви-

гідні та шкідливі. Для неї було невідгідним існування на окремих територіях окремих монетарних систем, бо це утруднювало обрахунки та можливість "калькуляції"; вона вимагала одної для всієї держави грошової системи. Для неї були важкими мита та оплати, що їх вимагали влади поодиноких територій, важкими були труднощі, зв'язані з переходом границь поодиноких територій, шкідливими межусобиці поміж територіальним панством, різнородність адміністраційних порядків, то що. Як вся територія держави уявляла тепер собою одну господарську цілість, так вона повинна би і з боку державного устрою, законодавства, судоводства та адміністрації бути одноцілою. Таким чином лежала "тенденція" до зміни політичних відносин в самих вже об'єктивних умовах. Середньовічний партикуляризм пережився вже, був анахронізмом на тлі змінених умови буття.

На користь центральної влади виходила зміна економічного побуту вже - так би мовити - "технічними" своїми наслідками. Так перехід до грошового господарства в зв'язку з переходом від обласного до "національного" господарства був вигідний для центральної влади не тільки тому, що викликав потребу одностайної грошової системи. Крім цього він давав центральній владі можливість творити для великої території адміністративний апарат зовсім иншим методом, як це було на порозі феодалізму. Тоді не було технічно иншої можливості винагородити за службу, як матеріальне забезпечення урядовців наділенням їх землею. Ми бачили, що така система вела за собою матеріальну незалежність так забезпечених урядовців від державного центра. Грошове господарство давало можливість оплачувати урядовців грошми, - і таким чином тримати їх в залежності від себе. Оплачуваний з центра урядницький апарат був в руках центральної влади послухним і певним знаряддям.

Разом з тим цей урядницький апарат був матеріально забезпечений інакше, як колишні феодальні урядовці. Урядовці не мусіли тепер дбати про те, як збільшити та забезпечити собі прихід із землі. Вони могли весь свій час присвячувати службі. Наслідком цього ця нова бюрократія стояла вище феодальної як "фахівці", що поза службою не мусіли займатися нічим другим. Все те разом з загальним піднесенням освіти підносило технічну досконалість нової бюрократії. Центральна влада розпоряджала тепер апаратом, який був ранше для неї неосягаємий.

Паралельно змінилися в користь центральної влади відносини в області військової справи. Утримування численної піхоти переходило матеріальні засоби феодального панства. Їх можна було утримувати тільки на широкій, все-державній основі, і як репрезентантка державної цілості центральна влада ставала зразу фактично, а далі і правно, "монополістом" в справі утримування постійного війська. "Приватні" збройні почоти ставали чимраз то меншими, постійно втрачали вони своє значіння. Врешті цей фактичний розвій отримав своє закінчення таким чином, що право мати військо стало виключним правом центральної, королівської влади. З тим моментом стримала ця влада рішучу, фізичну перевагу в державі. В її руках був певний і справний, добре вишколений урядницький апарат, і фізична сила, можливість вимусити послух для своєї волі.

Всі ті зміни відбулися при рівночасній зміні суспільних відносин, на яку вказано вже вище. З огляду на політичний устрій треба підкреслити такі моменти. Лицарство, головний носій партикулярних тенденцій, втратило свій первісний характер і не виконувало вже цих суспільних та політичних функцій, що ранше. Воно не було вже тим станом, що колись ніс на своїх плечах весь тягар збройної оборони держави.

Лицарство перестало бути "лицарством" в первісному, етимологічному розумінню слова. Ті функції творення збройної сили перейшли на інші чинники, а шляхоцькі нащадки колишніх лицарів постачали тепер для війська тільки малу частину його складу (хоч і важну, бо із шляхти в першу чергу складалося старшинство). Далі, "шляхта", а власне висока, та взагалі земельна шляхта не була вже тим елементом, що виносив на собі тягар державної адміністрації. Колись об'єктивні умови вимагали цього, щоби великий землевласник разом з обов'язком збройної служби ніс обов'язок долати про примітивні (тоді) завдання державної адміністрації на "своїй" території. Тепер ті завдання зросли та ускладнилися, і - що найважливіше - змінилися їх цілі. Тепер в багатому розходився "інтерес держави" з інтересами лицарського стану. Разом з тим, як пересунулося відношення суспільних сил, змінився і характер держави. Держава мусіла визнати за свої ріжні чужі, а то й ворожі лицарству цілі. В таких умовах залишення судових та адміністративних функцій в руках осілої на землі шляхти не лежало вже в "об'єктивній" державній інтересі. Воно було тільки "привілеєм" стану, який задержався як остальість по пережитому періоді. Воно стало теж анахронізмом.

Суспільні зміни виявилися перенесенням осередків життя рішуче з села до міста і зростом значіння міщанства. Ми бачили, що міщанство скріпилося не тільки "само в собі". Разом з тим, як воно розбогатіло і стало в господарському житті грати найважливішу роль, - воно примусило і шляхту принорівитися до себе, прийняти деякі риси "міщанського" побуту, звичаїв та світогляду. Навіть там, де шляхта трималася ще осторонь від промислу та торгівлі, вона була примушена увійти в систему господарської продукції як "продуцент" хліборобських продуктів. Шляхта стала представляти один рід капіталу, іменно земельний капітал. Тим вона значно зблизилася до міщанства. "Лицар" стояв взагалі поза

господарською продукцією. Він отримував тільки овочі продукції в заміну за не-господарські свої послуги. "Землевласник" найшовся разом з міщанином в одній господарській системі, він ріжнився від міщанина тільки иншою ролю в межах господарства. На всякий випадок міщанство було тою верствою, що активно представляло ті тенденції, якими відзначався перехід від середніх до нових віків. Його міщанські інтереси були тими інтересами, що об'єктивно перемагали, та які державна влада мусіла визнати за інтереси держави. З окрема було міщанство носієм політичних централістичних тенденцій. В його передусім інтересі лежало здійснення державної централізації, бо воно передусім страждало від феодального партикуляризму. І справді міщанство творило скрізь "ідеологію" нового державного типу і було чинником, на якому головню опиралася королівська влада в своїх стремліннях.

Ще глибоко в середньовіччю розпочалася була боротьба поміж лицарством та міщанством. Вона не вгадала ніколи. Проти високої феодальної аристократії міста боролися за свої "вольности", проти лицарського демосу, за безпеченство торговельних шляхів та торгів. В переходовому періоді, про який мова, ця боротьба стала особливо гострою та завзятою. Помимо тісно-міщанських інтересів давали причину до загострення відносин ще й селянські повстання. Міста приймали в них виразну або посередню участь, як тихі союзники селянства. Так було в XIV-тім столітті в Англії, де міщанство виявляло сильні симпатії для "льоллярдизму", революційного селянського руху. Так було в Франції підчас "жакерій", що відбувалися разом з першим революційним міщанським рухом, на чолі якого стояв збунтований Париж. Так було і в Німеччині в XVII столітті. Ідеологічний підклад міщанських та селянських рухів був ріжний. Звичайно, особливо давніші рухи висували тільки гасла звернені проти найблизших, безпосередньо відчуваних лих.

Пізніші революційні рухи, як напр. німецькі рухи XVI-го століття, висували ширші політичні програми, в яких ясно вже ставлено домагання, звернені проти політичних привілеїв феодального панства, домагання державної централізації, уніфікації всієї державної організації. Виступи міст зверталися іноді проти королівської влади, так було у Франції. Оскільки вони, як в Німеччині, домагалися скріплення центральної влади, то вимагали скріплення її коштом феодального панства, при рівночасном здійсненню в межах монархії принципів народоправства. Не зважаючи на все те боротьба міст та селянства з феодальною аристократією все виходила на користь королівській владі. Де, як в Англії, прийшло до союзу земельної феодальної аристократії з міщанством, там ставав такий союз перешкодою для абсолютистичних змагань королів. Навпаки, де ворожі стани не помирилися, була королівська влада "тим третім", що з боротьби виносив для себе користь.

Монархічний абсолютизм не був наслідком тої боротьби станів. Вона дала йому тільки можливість перемоги. Самі змагання до абсолютизму старі. Вони не перепинялися на протязі цілого середньовіччя. Через цілу історію феодальної держави червоною ниткою вється змагання монархів скріпити свою владу та підчинити собі своєвільне феодальне панство. Ті зусилля переважно не давали бажаного успіху. Після держави Каролінгів, до виїмків належали сцентралізовані держави з кріпкою центральною владою. Такою була держава Норманів в південній Італії і рівно-ж Норманами зорганізована англійська держава в двох періодах своєї історії. Власне приклад останньої показує, яким сильним противником абсолютної, сцентралізованої монархії була феодальна аристократія. Англійська монархія двічі протягом середньовіччя переходила період абсолютизму. Обидва рази це було наслідком руїни, що постигла була стару англійську аристократію. Раз, коли винищив стару англійську аристократію норманський наїзд (XI-те століття), ми бачимо

вно обмежену владу королів в XII-тім - XIII-тім століттях. В XIV-тім столітті разом з усиленням нової аристократії прийшли і обмеження королівської влади. І знову, коли в кривавій горожанській війні "білої та червоної троянди" в XV-тім столітті масово вигинула та знемоглася феодальна аристократія, Англія увійшла знову в період монархічного абсолютизму. В умовах раннього феодального побуту перемога центральної влади над феодальним партикуляризмом мусіла бути виїмковим явищем. Поки не розвинулися ще міста, не було ніякого чинника, на якому могла би центральна влада опертися проти могутчих васалів. Селянство було занадто розкинуте, незорганізоване, і - головне - воно не мало тоді причин цікавитися справами державного устрою. Одиноким шляхом для скріплення своєї влади було в руках королів скупчування в своїх руках по можності як найбільшої кількості лен. Таким тільки чином король, сам будучи наймогутнішим в краю "васалом", ставав незалежним від підпертя другими васалами силою. Таким шляхом ішли послідовно на протязі XIII-го та XIV-го століть королі Франції і зуміли провести в великій мірі централізацію та усилення центральної влади. Але остаточну перемогу завдячує монархічний абсолютизм скрізь суспільній боротьбі і тактиці, якої притримувалася скрізь королівська влада відносно тої боротьби.

Ситуація представлялася скрізь в загальному так. Проти пануючого стану, феодальної аристократії виступали два інші стани, міщанство та селянство. Селянство виступало переважно в формі стихійних, масових рухів. Воно виставляло переважно негативні гасла, знищення отих соціальних привілеїв шляхти, що були для селян особливо важкі. Ті конкретні гасла були різні, залежно від місцевих та історичних умовин. В зв'язку з релігійними рухами приймали ті соці-

Проф. Др. В. Старосольський: Держава і політичне право. Частина I.

яльні рухи іноді ширші "програми", звичайно на пів-релігійного та соціально-утопійного характеру. При цьому селянські рухи особливо в перших стадіях проявляли корисні для центральної королівської влади тенденції. В їх основі лежала віра в те, що причиною соціального лиха, своєвільля феодального панства, та що усилення центральної влади, підчинення цій владі шляхти виїде на користь селянства. В деяких, напр. німецьких селянських повстаннях ця віра в центральну владу була виразно висловлена. Що до міст, то вони виступали скрізь з більш ясною політичною програмою. Виразний інтерес багатшої частини міщанства вимагав зломання пануючого становища партікулярних феодальних вельможів, вимагав одностайної, упорядкованої адміністрації, заведення в державі ладу та мира, без якого промислове та торговельне життя мусіло страждати. Все те покривалося зі змаганнями королівської влади - з тим виїмком, що міста бажали централізації та усилення центральної влади зовсім не бажали її абсолютизму. Навпаки. Міські тенденції ішли скрізь в напрямі "обмеженої" монархії. З такого становища вони давали монархії допомогу в її боротьбі з феодальним панством. Напр. у Франції королі завдячують в великій мірі допомозі міст свої успіхи в централізаційній політиці, про яку сказано вище. Таким чином і селянство і міста були для королівської влади зразу природним союзником, як противники цього "стану", з яким власне приходилося королівству вести боротьбу за політичну владу.

В перших стадіях боротьби найбільше значіння мала ця безпосередня позитивна допомога, яку влада монархів отримала від міст. Остаточ-но перемогла королівська влада дякуючи крім цього ще посередньому значінню для її плянів суспільної боротьби міст та селянства проти шляхти. Вона ослабила феодальне панство, - а особливо селянські повстання показали йому неможливість утримання його суспільних привілеїв

без опіки сильної та твердої центральної влади. За ціну тої опіки, для вратовання свого привілейованого суспільного становища, шляхта була готова заплатити своїм дотеперішнім пануючим політичним становищем. На такому тлі прийшов компроміс поміж монархією та феодальним панством. Монархія отримала визнання себе абсолютною, необмеженою співдіянням станів в правління державою, — за те вона прийняла обов'язки оборонця привілеїв шляхоцького "стану". Ціну цього компромісу заплатили міста та селянство. Останнє прогало скрізь. Так напр. в Англії кінця XV-го та початку XVI-го століть абсолютна монархія платила за необмеженість своєї влади "виданням селянства та пролетаріату". Вивласнення селян відбувалося на величезну скалу, а проти вивласнених стосувала тверда влада строги приписи про примусову працю за означену максимальну заплату, то що. У Франції було після жакерій заплатою для шляхти та духовенства за зречення ними політичних прав передусім звільнення цих станів від скарбових оплат та податків, яких весь тягар впав на селянство та міщанство. Міста крім цього втратили свої політичні права: "становая репрезентація втратила взагалі своє значіння супроти необмеженої, абсолютної королівської влади, а міське самоврядування уступило перед центральною державною адміністрацією. Колись автономні міста стали тільки адміністраційними округами. Оскільки міщанство приймало ще участь в публичній адміністрації, то характер тої участі був зовсім інший, як колись. Вона не була вже виконанням прав та привілеїв, що прислуговували містам, але виконанням обов'язків супроти державної влади. Одиноким носієм в державі політичних прав стала центральна королівська влада.

В останньому столітті перед великою французькою революцією "абсолютна монархія" була пануючим державним типом. Тільки в Швеції та Польщі існували ще "станові", обмежені монархії. Республіками були Швейцарія, Нідерланди,

Венеція та міські республіки Ганзи. Англія, дякуючи особливим умовам, випередила всі другі держави, та перебувши своєю великою революцією XVII-го століття стала обмеженою "парламентом" монархією. Вся решта держав західної Європи — це були абсолютні монархії. На першому місці треба тут назвати Францію. Там "генеральні стани" втратили — вже почавши від XV-го століття — постійно своє значіння, а від 1614. р. взагалі перестали відбуватися. Пановання Людовика XIV. було періодом, коли монархічний абсолютизм наійшовся на найвищій точці свого розвитку. Поруч з Францією Німеччина, на чолі з Прусією, стала країною монархічного абсолютизму. Там розвиток пішов в тім напрямі, що німецька імперія як цілість фактично розпалася на цілий ряд держав, і в цих вузьких межах запанувала абсолютна монархія. В останнє підчас трицятилітньої війни пробувала центральна влада імперії, цісар, вибороти собі домінуюче становище в імперії. Ця спроба закінчилася невдачею. Вестфальський мир припечатав роздроблення Німеччини. Для центральної влади імперії остали тільки в області судоводства верховні компетенції. Володарі німецьких "країв" стали в дійсності суверенними монархами. А рівночасно і в зв'язку з цим упадком політичного становища центральної влади імперії усилилася влада отих партитулярних монархів, зломивши значіння "краєвих" станових репрезентацій. "Виборча конституція" з 1658.р. заборонила "станам" збиратися без дозволу пануючого ("Landesherr"). Накладання податків, побір рекрутів, законодавство, опинилися виключно в руках отих краєвих монархів. Вони перестали взагалі скликувати краєві "стани". Тільки виїмково, в деяких краях Німеччини (Кур-саксен, Гессен) утрималися станові зібрання ще на протязі XVIII-го століття. Впрочім, передусім великі німецькі держави, як цісарські "династичні" австрійські краї, Прусія, Баварія, Голштейн стали абсолютними монархіями. В іспанії за пановання там останніх Габсбургів ріша-

ичий політичний вплив мала висока феодальна аристократія, "гранди". Династія Бурбонів з'у-мкла провести разом з централізацією також аб-солютизм монаршої влади. Проти волі монарха, "кортези" втратили фактично значіння. В Італії, з виїмком Венеції, була абсолютна монархія пануючим типом в усіх італійських державах. Вреш-ті Данія стала на протязі XVII-го століття аб-солютною монархією не тільки фактично, як інші держави. Там королі не тільки фактично усунули "стани" від політичного впливу, але вони одер-жали 1661. р. зовсім формальне визнання абсо-лютної монархії та зречення дотеперішних приві-леїв шляхтою, духовенством та міщанством.

Поміж абсолютні монархії треба зачислити і Росію та Туреччину, - але вони представляли собою державний тип іншого походження, і їх ха-рактер - по мимо схожих рисів - виявляв і глибо-кі розходження, порівнюючи з абсолютними монар-хіями західньої Європи. Абсолютні монархії за-хідньої Європи виникли на тлі відмирання фео-дального ладу, коли феодальне лицарство втрати-ло вже своє суспільне, а в слід за цим і своє політичне, значіння, і коли міщанство, зглядно його частина, ставала вже суспільно пануючим станом, але ще не досягла того ступіня усилен-ня, щоби посягти по політичну владу. Навпаки, абсолютизм названих обох держав був висловом не-дорозвою феодальних сил. Порівнюючи з захід-ньо-європейським монархічним абсолютизмом він належав суспільно і політично до більш примітив-них періодів еволюції.

В. З М І С Т Т А Р О З У М І Н Н Я В Л А Д И.

Фактична перемога центральної влади проя-вилася тим, що "стани" втратили своє політичне значіння в державі. Центральна влада, монарх став одинокою владою. Разом з тою фактичною зміною відбулася основна зміна відносно самого розуміння влади, відносно її суспільного та

юридичного змісту. Влада королів стала тепер не тільки сильнішою від "інших" "влад" в державі. Вона стала по своїй істоті іншою від них. У феодальній державі не було тої істотної різниці. Територія феодального васала, середньовічне місто, різнилися від держави тільки "квантитативно", своїм простором, кількістю людності, фактичною силою. Це були - так би мовити - держави в малому, в мініатурі. І влада в них різнилася від центральної королівської влади теж тільки ступінем. Не було поміж нею та центральною "державною" владою різниці що до якості. Така різниця повстала в абсолютній державі. В ній центральна влада була не тільки найсильнішою, але по своїй якості, по своїй істоті іншою від всіх других, вона стала одинокою "державною" владою.

Перш за все, становище монарха в абсолютній державі - дідичне. Це мало велике як правтичне, так і велике значіння для розуміння істоти влади. Практично воно робило монарха с много більш незалежним від верховодячих феодальних код, ніж могли ними бути виборні монархи. Дідичний монарх не потребував забігати ласки майбутніх виборців, щобі забезпечити обрання своїйму наслідникові. Він не мусів платити за обрання уступствами та поширюванням привілеїв своїх виборців. Останні не мали можливості обирати якраз найслабших, найвигідніших для себе кандидатів. Навпаки, знову забезпечена до престолоа династія могла більш пляново, на протязі поколінь проводити свою лінію політики та усилювати свою власть. Разом з тим практичним значінням для фактичного усилення монархічної влади дідичність мала чимале значіння для зміни розуміння самої істоти королівської влади. Дідичність особливо ясно підкреслювала те, що становище монарха є висловом його власного права, що те становище та вся власть монарха є власним його правом. Це було послідовним патримоніальним розумінням держави. Монарх був для цього розуміння носієм, субєктом права, що

по своїй істоті не різнилося від приватних прав, а власне від права власності. "Держава" в розумінню як території, так і людності, представлялася виключно як предмет цього права монарха.

Як бачимо, це було розуміння прямо протилежне феодальному розумінню, згідно з яким "rex et regnum", "король та королівство" - це були два правні субєкти, що один з другим могли договориватися і шляхом договору творити спільну волю цілості.

Дуже важну роль займало при цьому питання, чим і як пояснити та "оправдати" оте власне право монарха. В тім напрямі приходиться відрізнити дві в головному фази політичної мисли. Перша з них мала ще зовсім середньовічний, а власне теологічний характер. Вона була тільки відміною старої дискусії про походження світської влади та в зв'язку з цим відношення її до церковної. Речники абсолютної та самостійної влади монарха, його "власного" права, не покидали старої, теологічної основи, на якій виростало оправдання всякої влади. Бог був для них виключним джерелом як духовної, так і світської влади. Але вони виключають посередництво церкви. Монархи одержали свою владу безпосередньо і не з рук церкви. "Божою милістю" вони стали монархами і тому кожний "підданий" має обов'язок слухати їх, та тому їх влада є необмежена. "Божа милість" передивається на монарха через нарід, який стає тоді "каналом" для перепливу тої милости. "Бог є джерелом верховної влади, а нарід каналом, через який вона передивається на зверхність" (Фенельон).

Воден відрізнєє при тому випадок, коли сам нарід установив собі монарха, - тоді монарх є відповідальний перед народом. Коли цього не було, монарх є невідповідальний перед ніким на землі. "Богови одному тільки відповідає суверенний монарх" та "божим та природним правам".

Особливу форму одержало теологічне оправдування монархічного абсолютизму в Англії. Там Роберт Фільмер доказував, що Адам в раю був пер-

шим монархом, та що всі монархи - це його наслідники через голови патріархів. Бог став таким чином у Фільмера не тільки абстрактним джерелом влади, але в особі Адама бачив Фільмер "історичний", конкретний акт народин абсолютної монархії.

Теологічний підход представляв для монархії про вигоду, що теологічним шляхом "оправдана" власть отримувала найсильніший, необмежений авторитет. Але такий підход містив в собі і небезпеку, а власне на цей випадок, коли пануючий був людиною віри як "піддані" або частина піддані". З теологічного становища такий випадок мусів викликати сумнів відносно "божого" походження монаршої влади та обов'язку підданих підчинятися їй. "Боже право" стояло в таких випадках виразно проти монарха. Воно наказувало підданам не підчинятися, але спротивлятися їй чинно. Такі висновки зробила справді тесрія в ученню, що відоме під назвою вчення "Монархомахів". Це вчення накладало на підданих обов'язок чинного спротиву "тиранам", включно з обов'язком убити "тирана", - при чому "тираном" був монарх "фальшивої" віри. З двох різних джерел шило те вчення. З католицького боку були його речниками єзуїти. З боку не-католиків - головно сторонники Кальвіна. Поміж літературними творами монархомахів найбільше впливу мала, під псевдонімом видана, книжка "Vindiciae in tyrannos" Юлія Брута та наукові праці Йоганна Альтузія (Johannes Althusius). Вчення монархомахів було в зв'язку з релігійними рухами дуже поширене. Його значіння практично упало, коли релігійна боротьба втратила свою актуальність.

Теологічне мислення в справах політики було вже анахронізмом в порі, коли розвивалася абсолютна монархія. Не в ньому теж треба бачити "типовий" для тої державної форми спосіб "оправдання" її та пояснення. Те оправдання абсолютної монархії зродилося на тлі вчення про "суспільний договір", - напряму політичного

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576**

мишлення, що переживав свій класичний період в XVII-тім та XVIII-тім століттях. Поміж численними визначними представниками цього вчення (Спіноза, Гроцій, Лок, Мільтон, Пуффендорф, Вольф, Руссо,) англійський мислитель Гоббс (Ноббс 1588. - 1679.) заняв виразне становище оборонця абсолютної монархії. Звертаючися проти наївного вчення Фільмера, Гоббс "оправдує" абсолютну монархію не теологічними, а юридичними аргументами. Хід його думок такий. Первісно жили люди в "природньому" стані. Це був стан "війни всіх проти усіх". Щоби вийти з цього стану, люди, а власне "кождий з кождим", заключили "суспільний договір", який і є правовою основою "суспільства", яке для Гоббса було то-тожне з державою. Змістом договору переніс кождий з його учасників на всіх оту повноту прав над собою, що досі прислугувала була йому.

Таким чином держава одержала нічим необмежену повноту прав, а кождий втратив всі свої права над собою. Через те ніхто не може протиставити ніяких своїх прав державі, - держава має нічим необмежену, абсолютну владу. Суспільним договором установлено теж "форму влади" - демократію, аристократію або монархію, залежно від цього, чи оту повноту влади перенесено на якусь одиницю або якусь меншість, чи вона остала при всіх, з обов'язком підчинятися волі більшості. На випадок, коли установлено монархію, то це сталося раз-на-все. "Суспільство" з тим моментом, як перенесло повноту влади на монарха, перестало існувати як "корпорація". Воно втратило з тим моментом свою право- та дієздатність. Через те, якби навіть хтось хотів взяти назад оте перенесення на монарха повноти влади, то не міг би цього зробити. Зробити це могло би тільки суспільство, але тільки тоді, якби воно було дієздатним, а воно втратило свою дієздатність безповоротно. Це вчення Гоббса було найпослідовнішим висловом думок про абсолютний характер монархічної влади, про її необмеженість та невідкличність.

Для зрозуміння істоти абсолютної монархії дуже характеристичне ще одно вчення, наскрізь практичного політичного характеру. Це вчення про так звану "державну рацію", "*raison d'Etat*", "*razione di stato*", "*Staatsraison*". Це було, зовсім в зміслі Маккіявеллі, визнання "державного інтересу" найвищою та остаточною критерієм для політичної діяльності. Таке поставлення справи мало особливе значіння на тлі цього становища монарха в державі, про яке сказано вище. В нім проявлялося стремління представити і розуміти державу як щось об'єктивно ріжне від чийхнебудь суб'єктивних інтересів, в тім числі також від особистих інтересів короля. Королівська влада, тотожна з державною владою, взагалі була об'єктивною установою. Особа короля була тільки кождохасним носієм влади, яка існувала незалежно від тої особи. В правнім розумінні "король не вмирав". І послідовно, кождохасний носій королівської корони був морально та політично підчинений самій установі. Він був обов'язаний "служити їй" і підчиняти свої особисті інтереси "державній рації". Так ідеалізуючи означали становище короля два найклясичніші представники абсолютної монархії, Людовик XIV та Фридерик Великий. Таке розуміння, незалежно від питання, чи та наскільки воно було вірне, характеристичне. Воно є доказом зміни, яка сталася в мисленні про державу та в розумінні її. Можна би цю зміну так окреслити, що порівнюючи з феодальним періодом, коли все державне життя було розбите на особисті відносини поміж королем та ріжними групами людности, — нове розуміння було проявом "об'єктивізації" як державної влади, так і держави самої.

Найбільш важливим, центральним поняттям для абсолютистичного, політично-правового мислення було вироблене Боденом поняття суверенности центральної та найвищої державної влади. Ми вже бачили подвійне вістря цього поняття. На зовні воно проголошувало незалежність від якихнебудь донад- чи поза-державних сил. В ме-

жах самої держави воно означало "верховність" центральної влади супроти всіх інших, існуючих в державі та діючих сил. Центральна, королівська влада була "верховною" по самій своїй істоті і тільки вона була нею. Це власне відрізняло її що до її якості від всіх тих "партикулярних" організацій, що конкурували з нею в державі середньовіччя. Будучи "верховною", королівська влада не потребувала та не могла потребувати поза собою юридичного оправдання для себе та поодиноких напрямів своїх "компетенцій". Навпаки, всі не-верховні влади в державі, напр. владні органи територіальних організацій завдячували свої компетенції згоді верховної влади. Вона була єдиним юридичним джерелом для якихнебудь інших локальних чи станових владних установ в державі. Правда, таких теоретичних висновків не зробила ще сама тодішня теорія. Але зробила їх абсолютистична практика. Вона поставила волю короля як "верховну" волю над волею "підданих" та їхніх організацій. Це ясно висловлювала звичайна формула французьких королівських "ордонансів": "бо так хочемо" ("car tel est notre plaisir"). яку перенято відтак і в інших державах.

Помимо цього "принципового" значіння поняття суверенності королівської та взагалі державної влади мало ще інше, практично не менш велике значіння. З суверенності влади можна було зробити висновки відносно її змісту. У феодальній державі зміст королівської влади означувався шляхом переговорів та договорів з "підданими". Юридично він був означений згодою підданих та обмежений "привілеями", що їх вони добували для себе різними способами та при різних нагодах. Нове, абсолютистичне розуміння дало для обсягу державної влади іншу юридичну основу. Згідно з ним вже з самої "суверенності" виникають необхідно певні "права", що є істотними "прикметами" кожної верховної влади. Перший Боден перелічив оті "верховні права". Він визнавав за верховною владою як невідлучні від неї: право законодавства, право рішати про війну та мир, право

призначувати найвищих урядовців, право найвищих рішень та право помилювання засуджених. До цих верховних прав прибувало відтак чимало дальших, як нові верховні права, або як права, що неминуче виникають з верховних. Поміж ними особливе значіння мають верховне право накладати податки, верховне командування військом, верховне право чеканити монету, то що. Історично були ті верховні права, що їх вичислив Боден як логічний висновок з суверенності, в ту пору вже добутими компетенціями французьких королів. Вчення Бодена було властиво тільки сконстатованням існуючих вже відносин. Не зважаючи на те, воно мало чимале практичне значіння. Для Франції воно усилювало владу королів тим, що давало теоретичну санкцію, "оправдання" їх "завойовань". Для монархічного абсолютизму в інших краях воно творило гасла та піддавало аргументи. Тим воно улекшувало перемогу абсолютизму, для якої ґрунт вже був приготовлений існуючими фактично відносинами.

Взагалі вчення про "суверенні права" є доказом усилення та перемоги центральної влади. Воно показує, як дуже поширилися — порівнюючи з середньовіччям — компетенції та "права" королівської влади. Всі найважливіші справи правління державою належали тепер до компетенції, і то виключної компетенції, монарха. При тім вони належали до його компетенції "ірго jure", як простий висновок з "верховності" його влади. Королівські компетенції не тільки поширилися дуже значно, але й отримали тверду, незалежну від волі "підданих" юридичну основу.

В. ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ.

Як не могло бути інакше, вище описані зміни відбулися при рівночасних основних змінах в організації влади та владного апарату. Такі зміни відбулися в усіх державах, що переходили від феодального до абсолютистичного устрою. Залежно від місцевих умов, еволюція йшла в різ-

них державах різними шляхами і організація державної влади в періоді монархічного абсолютизму була в різних державах різна. Не зважаючи на ті різниці в подробицях організації, в наввах урядів, в місцевому і річевому поділі компетенцій, то що, ми можемо знайти в організації влади всіх абсолютистичних держав також спільні, характеристичні риси. Одна Англія стоїть в цьому напрямі на боці. Вона перебувала період монархічного абсолютизму раніше і в інших умовах, як держави європейського суходолу. В періоді, коли в західній Європі абсолютна монархія находилася на висоті свого розвитку, Англія увійшла вже була у фазу пізнішого історично типу організації. За те в континентальних європейських абсолютних монархій організація влади виявляє багато спільного, чим вона відрізняється основно як від організації влади в феодальній державі, так і від організаційних методів "модерної" держави. Тут треба вказати на ті організаційні риси, якими владна організація відрізняється від організації в феодальній державі.

Перш за все само зосередження влади в руках одного тільки чинника, монарха, мусіло відбитися на владній організації. Разом з тим, як зникло політичне значіння та компетенції "станів", територіального панства, міст, мусіли зникнути або змінити свій характер ті організаційні установи, через які названі чинники виконували публично-правні функції. Де вони утрималися, там вони зійшли на задній план, порівнюючи з владним апаратом монарха. Так земельне панство не було вже носіями тих, що колись, публично-правних компетенцій, міські "магістрати" та ради стали підчиненими органами "королівського" владного апарату, ремісничі "цехи" затримали тільки у вузьких межах "внутрішніх" своїх справ автономні завдання. Зі становища державної цілості мав значіння в абсолютній державі один тільки "королівський" владний апарат. Інші "влади" вносили в него тільки дрібні, маловажні поправки. Таким чином організація влад відрізнялася

від феодальної передусім своїм одноцилім характером. Цим, а далі своїм технічним здосконаленням вона пригадує стару римську організацію, і без сумніву приклад Риму не остав без впливу на творення тої організації. Вона-ж повставала після цього, як абсолютна монархія свідомо зверталася до римського права, в якому бачила найкориснішу для себе юридичну систему.

Далі - в організації владного апарату абсолютної держави пробивається послідовно тенденція заведення в усіх галузях системи "інстанцій", з найвищою "інстанцією" у владному центрі. Феодальний устрій не давав можливості для такої будови владного апарату в кілька "поверхів". Численні "імунітети", "привілеї", повна автономія різних суспільних груп виключала можливість існування кількох інстанцій та підчинення нижчих інстанцій вищим. Разом з тим абсолютистична організація влад давала в принципі можливість контролю а для "сторін" можливість відкликатися від рішень нижчих влад, яких не було у феодальній державі. Для державної цілості давала така сярхічність влад можливість впливати на "уніфікацію" адміністративної практики на місцях. На те, щоб ця практика була скрізь однакова та не відхилялася ніде від прийятих центром принципів.

Скрізь, в усіх державах проведено в організації влад поділ на центральні та низші та вищі місцеві влади. І тим різнилася нова система організації від феодальної. Там існували властиво тільки місцеві влади. Центральна, репрезентована королем, влада неначеб то механічно зв'язувала в одно всі ті місцеві влади. Можна це висловити так, що феодальна держава як територіальна цілість не існувала. Вона тільки "складалася" з територій, зв'язаних особистим відношенням їх володарів до особи короля. В абсолютистичній державі вся її територія стала істотним її "елементом". "Столиця" не була вже випадковим місцем перебування короля, але правно визнаним "центром", т. є. місцем перебування центральної влади та центральних владних установ. І пооди-

нокі частини державної території були тепер тільки округами, яких межі означали межі компетенції низших урядів. Центральні уряди були в принципі урядами для цілої території держави.

В основу організації центральних урядів покладено в абсолютній монархії два принципи: принцип колегіальності та принцип річевого поділу компетенцій. Згідно з першим принципом, найвищі, центральні уряди були не одноличні. Це були колегії, з гуртовою компетенцією та відповідальністю. Голова колегії був тільки першим поміж її членами з не більшою як інших власттю, покликаним передусім до технічного проводу. Кожда колегія мала свій властивий "ресорт", свій обсяг діяння. Таким чином члени кожної колегії були "фахівцями" в доручених їй справах. В кожній з колегій була сцентралізована якась галузь державної адміністрації. Тим самим вона була відділена від інших галузей, що належали до інших колегій. Така організація досягала дві цілі. Раз - згадану вже фаховість урядовців в кожному "ресорті". Друге - вона давала запоруку, що ніхто не скупчить в своїх руках більше впливу на державні справи, як це було би бажане монархови. Але така організаційна система приносила і від'ємні наслідки. Діяльність кожного "ресорту" могла розходитися з діяльністю інших. Міг повставати хаос, брак одної провідної мисли в державній політиці. Спеціалізація по "ресортах" вимагала доповнення якимсь органом, що "зводив би до спільного знаменника" діяльність всіх спеціалізованих ресортових урядів. Такий орган існував теж в абсолютних монархіях. Була ним зложена з керувачів урядовців та "фахових референтів" рада в означенім волею монарха складі. Так напр. у Франції існувала королівська або державна рада ("conseil du roi, conseil d'Etat"). Її члени мали зразу характер тільки приватних урядників короля. Відтак "референти" в найбільш важливих з тодішнього становища справах стали державними урядовцями, що постійно входили в склад ради. Це були міністри з титулом державних секретарів "secrétaires

à l'Etat" для справ заграничних, війни, скарбу, плавби та королівського дому. Рада ділилася на секції - для справ заграничних, внутрішніх, скарбових, торговельних, та на секцію звану "conseil privé" або "des partis". Ця остання була судовою інстанцією для різних справ, які абсолютна монархія не хотіла залишити в компетенції нормального суду. В межах доволі чисельної державної ради повстала вузла рада, зложена з найблизших до особи короля та наділених його повним довірям осіб. Була це "тайна рада". З ній вирішувалися найважливіші справи "великої політики". Врешті органом, що повинен був "з уряду" дібати про одностайність державної діяльності на всіх полях та бути її висловом, був "державний канцлер", пізніше "перший міністер", "прем'єр". На висоті французького абсолютизму, за Людовика XIV. цього уряду не було. Після двох "великих" прем'єрів, кардинала Ришельє та Мацарена, Людовик XIV., згідно з власною заявою, був "сам своїм першим міністром". Відтак у XVIII-тім столітті цей уряд вирикнув знову - коли навіть не було формально прем'єра, то фактично був ним міністер, що об'єднав в своїх руках найважливіші "ресорти". Як всі другі, прем'єр-міністер був призначуваний королем та перед ним відповідальний.

Організація найвищих урядів в інших абсолютистичних державах виявляла тіжсамі характеристичні риси, що французька. Ті риси - це організаційний поділ на річевий, "фаховий" основі та застереження начального, центрального кермування для самого короля, при допомозі наділених його довірям фахових дорадників. Розуміється, залежало від обставин та від особистих кваліфікацій короля, чи та оскільки те кермування було фактично в його руках. Формально - організаційно абсолютна монархія визнавала короля тим центром, в якому сходилася вся зріжничкована адміністративна організація.

Що до організації низших органів державної влади - в абсолютній монархії тут треба

теж вказати тільки на загальні її характеристики. Від організації у феодальній державі вона різнилася строгим єрархічним підпорядкуванням нижчих установ вищим, в останню чергу центральним. Далі, виразним відділенням військової організації від цивільної адміністрації. В межах цивільної адміністрації скарбова, "фіскальна" адміністрація заняла скрізь дуже видне місце. Міркування "скарбового", "фіскального" порядку висувалися скрізь на перший план. З окрема вони тяжіли над судоводством, особливо карним. Так в абсолютистичній Франції "королівські прокуратори" з уряду дбади про "державний інтерес", а відтак, в другій половині XVII-го століття, "інтенданти", що були в основі скарбовими урядовцями, отримали доволі широкі судові компетенції. Взагалі суд не був або був тільки не-вповні відділений від адміністрації. Залежні від центральної влади судді, коли не діяли прямо згідно з отриманими "з гори" вказівками, оставали - з винятками - під психічним натиском "державного резолу". В практиці життя це мало дуже велике значіння. Абсолютна держава нищила правове почуття тим, що "вона своїми законами неоднаково розділяла публичні права поміж поодинокі класи людности. Вона ще скріплювала ті наслідки тим, що вона своїм судоводством також одиницям забезпечувала тільки нерівне та непевне правосуддя" (Ймідт).

Не тільки сама форма організації владного апарату ріжнила його засадничо від апарату феодальної держави. Разом з формами організації змінився глибоко й особовий склад урядництва та його характер. Освіта, з окрема юридична освіта ставала чимраз більше необхідною умовою для одержання урядової посади. Не зважаючи на те, що перехід від середніх до нових віків приніс зміну у відношенні феодальної аристократії до справи освіти, що ця аристократія навіть ма-

сово горнулася до освіти. - міщанство було для неї на цьому полі небезпечним суперником. Воно давало масово, фахово добре приготованих кандидатів на урядові посади. При тім, особливо в періоді незакінченої ще політичної боротьби з феодальною аристократією, абсолютна монархія давала свідомо перевагу урядовцям міщанського роду. Вони були "певнімі" та більш слухняні. Таким чином, починаючи особливо від XVII-го століття, міщанські елементи серед бюрократії ставали чимраз численніші. У XVIII-тім столітті у Франції вони стали переважати. На це міщанське урядництво "дивилася шляхта з гори, як на групу влізливих парвеню. Але в його руках була реальна політична сила". Крім цього нове урядництво як цілість представляло зовсім инше "суспільне обличча" як колишнє. Для феодального урядовця представляв уряд тільки додаток, що сам собою не рішав про його приналежність до суспільного стану. Урядовець нового типу завдячував передусім своїй урядовій посаді своє суспільне становище. Це відносилось не тільки до урядовців з міщан. Також шляхтичі шукали в урядових посадах передусім матеріального забезпечення. Вони знаходили його. Таким чином бюрократія як цілість ставала окремою суспільною групою, що мала спільні "станові" інтереси, инші як інтереси решти людности. Дякуючи цьому бюрократія стояла ніби "поза" існуючими суспільними станами. За те вона була звязана своїми інтересами та цілим своїм існуванням з центральною владою. Через те "льояльність" стала характеристичною рисою нової тої бюрократії. Абсолютна монархія могла свобідно розпорядити своєю бюрократією та певно покладатися на неї.

Помімо адміністративного апарату військо стало теж послухним срудням абсолютної монархії. Вже вказано на ті глибокі зміни, які пережила була організація армії. Тут треба додати ще ось що. В області військової справи кінець феодалізму проявився переходом від системи фео-

дальних почотів, які представляли васалів, та міських міліцій до системи наємних військ. Зразу існували поруч феодалні частини, почоти та міліції, і наємні війська. Згодом переважали наємні війська чимраз більше, аж врешті вони стали єдиноким складовим елементом армії. Феодална земельна аристократія звільнилася від обов'язку військової служби та утримання почотів. В новій наємній армії шляхта остільки не представляла окрему групу, оскільки деякі частини армії традиційно складалися тільки з шляхти, — так напр. у Франції до важкої кінноти приймамо тільки шляхту. Крім цього офіцерські посади були, хоч не виключно, то в великій мірі, заняті особами шляхетського роду.

Сам характер наємних військ змінився значно, головню на проміжжі XVI-го до XVIII-го століть. В першому періоді після цього, як наємні жовняри-фахівці стали особливою та численною суцільною групою, в періоді Великих та малих "кондотієрів", ті війська представляли чимало темних сторін з боку організації та дисципліни. Поглядати на них було можна тільки від умовою точної виплати платні-заслуження і відомості остільки, оскільки давав особисту записку вірності командант, що звербував їх. Внутрішня дисципліна була слаба. Вона залежала майже виключно від енергії та рішучості команданта. Дерзність, непослух, грабунки були звичайним явищем. Такі відносини змінилися з усиленням королівської влади. Право вербувати перестало бути загальним правом кожного, хто мав для цього матеріальні засоби, або хто сподівався здобути їх при допомозі звербованої армії. Тільки з королівського дозволу можна було вербувати. Наслідком цього відпала можливість перебігати з одної армії до другої і таким чином добувати оскарженість. Військова влада могла приступити до закріплення дисципліни в армії. Перша така спроба принципового характеру, перший "військовий карний кодекс" — це "ордованси панна адмірала", що їх видав Коліні (Coligny), "Генеральний

полковник" інфантерії "французької народності" 1551. р. Характерне те, що ця спроба відноситься не до чужинецьких наемників, а власне до французьких, для яких можливість перебігання була менша, як для чужинців. Взагалі на протязі згаданого періоду дисциплінованість наемних військ дуже значно поступила, - особливо вона усилилася після тринадцятилітньої війни.

Ще в другому напрямі наемні війська змінили свій характер. Зразу це були переважно "чужинецькі" війська. При наборянню їх "національний" момент не грав ніякої ролі, - ішло тільки про фахові кваліфікації. Пізніше стали абсолютні королі складати певні частини своїх армій свідомо виключно тільки з власних підданих. Таким чином відбувалася в наемній армії частинна "націоналізація". У Франції XVIII-го століття була армія зложена переважно з місцевих, французьких елементів, так само в Пруссії. Ця зміна відбувалася разом з дальшою. Для цього, щоби забезпечити рекрутів для армії, центральна влада накладала - у Франції вже в XVI-тім столітті поодиноким округам обов'язок поставити означену кількість рекрутів. Це стало початком для заведення загального обов'язку військової служби. У Франції сталося це шляхом звичаєвого права. В Пруссії законом з 1733. р. визнано обов'язок всіх молодих мушкін до військової служби. З них складалася половина армії, - тільки другу половину складали чужинецькі наемники. Згаданий обов'язок відносився тільки до селян. Шляхта та міщани не мусіли обов'язково ставлятися до війська. Для них були застережені старшинські посади. Ця переведена Фридрихом Вільгельмом, реформа була вже переходом від системи наемного війська до іншої, до системи "народної армії", для якої основою є загальний обов'язок військової служби.

з

Г. ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ.

Організація владного апарату в абсолюттичній державі різниться від організації цього

апарату у феодальній державі, між иншим далеко більшою складністю. Супроти неї феодальна організація представляється як організація зовсім примітивна. Цей розвій оставав в найтіснішому зв'язку з надзвичайним поширенням "функція" держави, завдань, які виконувала абсолютистична держава.

Завдання, які ставила собі феодальна держава, були дуже нечисленні та не-складні. Ми бачили: головним завданням був збройний захист держави на зовні. Це завдання осягала держава при мінімальній власній діяльності, бо вона обмежувалася властиво тільки заходами, щоби виконали його феодальні васали, на яких лежало те завдання. Скарбовість феодальної держави була пристосована передусім до військових потреб держави і вона була порівняючи проста та не-складна. Особливо в ранню добу управа "державних дібр" представляла найважливішу галузь державної скарбовості. Далі належало до держави додання про внутрішній мир та безпеченство. Те завдання виконувала феодальна держава тільки в зовсім мінімальних межах. Групи людности, що були зацікавлені в утриманні мира та публичної безпеки, передусім торговельні міста, групи та союзи, мусіли власною своєю силою виконувати те завдання, якого не могла своїми силами виконати держава. Законодавство та судоводство теж не було виключним завданням феодальної держави.

Вона тільки співдіяла при їх виконанні. В законодавстві шляхом привілеїв та визнавання права, яке творили в себе різні стани. В судоводстві - як судова влада - в справах, що не належали до численних галузей спеціального судоводства, яке належало то до церкви, то до різних станових організацій.

Порівнюючи з такими відносинами вражає те багатство різних завдань, які взяла на себе абсолютистична держава. Виконувані досі вже державою завдання поширилися та ускладнилися, а до них прибули нові, якими держава феодального типу зовсім не цікавилася. Зі старих державних

завда в найголовніше, військова справа стала генеральною, багато труднішою, як раніше. Тепер центральна державна влада не могла обмежитися тільки закликанням васалів до виконання їх військового обов'язку. Вона мусіла сама виконувати те, що належало колись до васалів, дбати про потрібний чисельний стан армії, про забезпечення армії як одягом, так і зброєю, про заплата армії, про її вишколення, то що. Колись проста військова адміністрація стала великим та складним завданням.

Скарбовість була теж поставлена перед нові та дуже трудні завдання. З переходом до грошового господарства стали гроші передумовою для цілого життя держави та для виконання нею необхідних державних функцій. Скарбовість мала трудне завдання постачати державі гроші в потрібній державі кількості. Для виконання цього завдання не вистарчали колишні "природні" способи. Розвивалася ціла система вишукування та використання джерел приходу для державної скарбниці. Прихід з "державних" чи "королівських" земель перестав бути головним джерелом приходу. Він став тільки одним із цих джерел, далеко не найголовнішим. Головні значіння мали тепер посередні та безпосередні податки, державні монополії, оплати та мита, - все те джерело істотно інші, як прихід з державних земель. Як великим землевласник держава не ріжнлася істотно від інших, приватних землевласників. Натомість нова "скарбовість" мала зовсім інший характер, була господарством зовсім іншого порядку як "приватне" господарство. Ота нова скарбовість не тільки сама собою поширила значно завдання держави. Вона поставила її ще й перед новими завданнями, що тільки по частині були безпосередньо з нею зв'язані. Виходячи з точки погляду інтересів своєї скарбниці, абсолютистична держава послідовно стала впливати на все господарське життя краю. Вихідною точкою був інтерес державної скарбниці. Завданням могло бути збільшити та забезпечити її приходи. Передумо-

вою для цього являлося багатство країни: чим багатша вона, тим більший прихід вона могла давати державній скарбниці. На тлі такого міркування повстало економічне вчення відоме під назвою "меркантилізму". В практичному стосованні цього вчення зродилася економічна політика держави, яку від імені французького міністра Ж.Б. Кольберта (J.B. Colbert) названо "кольбертизмом".

Зовнішню проявлялася ота господарська політика абсолютистичної монархії підпиранням всіми засобами, передусім відповідною митовою політикою, зовнішньої торгівлі. Ішло - мовляв - про те, щоби досягнути як найактивніший торговельний вплив, себ то перевагу експорту над імпортом. В дійсності меркантильна політика ставила собі ширші завдання. Її метов було викликати як найбільшу активність всіх економічно творчих сил в державі та досягнення можливої повної самостійності "національного господарства". Ішло про те, щоби в межах держави мати заступлені по можності всі галузі виробництва та щоби забезпечити їх потрібними сировинами. Це - помімо безпосередніх інтересів скарбниці та безпосереднього інтересу торгівлі - був мотив "кольбертистичної політики", на тлі якої виростали в XVII - XVIII століттях всі конфлікти поміж західноєвропейськими морськими та приморськими державами. В межах держави меркантилізм проявлявся заходами та піклуванням державної влади про розвій всіх галузей промислу. Держава не тільки "опікувалася" та підпомагала всі галузі виробництва. Оскільки не находила вона приватної ініціятиви, вона часто сама виступала як підприємець, закладаючи власні свої державні фабрики та заводи. При цьому ця ініціятива часто не оглядалася на брак "природних" умов для істнування якоїсь галузі промислу. Вона часто творила промислові підприємства "штучні" та очевидно не-життєздатні. Значіння меркантилізму - це проблема економічної науки. Тут вистарчить вказати на самий тільки факт, що абсолютистична держава

стояла всецільо на ґрунті цього вчення і, виходячи з нього, старалася опанувати все економічне життя в своїх межах та діяново кермувати його розвитком. Це було – порівнюючи з середньовіччям – надзвичайним поширенням діяльності держави. В добу середньовіччя одні тільки міські держави Італії та балтійського побережжя уважали економічну політику істотним своїм завданням. Але, навіть порівнюючи з ними, абсолютна монархія ставила собі ширші завдання. Для Венеції, Генуї, для міст Ганзи йшло тільки про забезпечення інтересів своєї торгівлі. Держави абсолютистичного типу старалися охоплювати не тільки саму торгівлю, але ціле економічне життя та кермувати його розвитком.

Послідовно охопила абсолютистична держава й інші поля діяльності. Законодавство опинилося в її руках, зглядно в руках абсолютного короля. Це в заранню абсолютистичної держави королівська влада зуміла фактично перевести на цьому полі деякі свої плани. Тут належить велике діло кодифікації права у Франції, розпочате Карлом VII, та проведене протягом другої половини XV-го та першої половини XVI-го століть. Рецепцію римського права теж треба уважати законодавчим вчинком, не зважаючи на те, що змістом цього законодавчого акту було вже "готове" римське право. Рецепція dokonалася шляхом практики "царських" та "королівських" судів, – причому на прийняття римського права цими судами впливала не тільки його "готовість" та технічна виробленість (як думає між иншим Согм). Дух і зміст цього права був корисний та вигідний для представників монархічного принципу, як знову його "універсальний" характер відповідав інтересам міщанства. Але рецепція dokonалася так би мовити – анонімно. З усиленням абсолютної монархії перейшло законодавство виразно в руки пануючого. А що він власне представляв єдність держави супроти партикуляристичних тенденцій, то цей перехід мав значіння переходу до держави функції, яка в добу феодалізму до неї

не належала. В послідовному періоді абсолютної монархії, особливо в добу "освіченого абсолютизму", законодавча, кодифікаторська діяльність займала видне місце в загальній діяльності держави. Також судоводство опинилося в руках центральної королівської влади. Виїмкові привілеї новані суди не зникли зовсім, але їх роль була значно обмежена супроти ролі королівських судів. За те в останніх цих судах вражає неповна організаційна відділеність їх від адміністративних установ та фактична залежність суддів від королівської влади. Надто, часто рішали ті суди в ім'я "raison d'état" або просто під впливом отриманих "з гори" вказівок.

Область адміністрації в широкому розумінню значно поширилася, порівнюючи з феодальною державою. Держава взяла фактично в свої руки поліцію публичного безпеченства й утримувала окрему організацію для здійснення своїх завдань на цьому полі. Вона переняла справу шляхів та комунікації. Вона взяла в свої руки справу публичної благодійности, шпиталів, опіки над бідними, то що. Врешті вона переймала послідовно справу навчання від найнижших шкіл, через середні, аж до університетів включно. Вона визнала теж за свою - справу релігійного життя, про що буде далі, в звязку з проблемою взаємин церкви та держави.

Характеризує абсолютну державу не тільки та всесторонність завдань, які вона собі ставила, не тільки її змагання керувати всім життям в усіх його проявах. Характеристичний для абсолютистичної держави і спосіб, як вона виконувала ті свої завдання. А власне: в основі стосованої нею системи лежить погляд, що те керування життям належить виключно до держави. Для приватної ініціативи, для індивідуальних поглядів, для льокальних відхилень від загального шаблону не було місця в цій системі. Державна влада уважала себе покликаною вмішуватися та втручатися навіть в приватне життя людини, - не кажучи вже про це, що в тих областях,

якими вона особливо цікавилася, вона старалася в найбільших подробицях приписувати кождому, що і як він має робити. Такою була з окрема опіка, якою наділила абсолютистична держава торгівлю та промисел. Купець і промисловець був зв'язаний до найбільших подробиць урядовими приписами та урядовою контролею. Наслідком цього ця опіка стала скоро для торгівлі та промислу дуже важкою. Вона стала перешкодою для дальшого розвитку капіталістичної продукції, для якої була в перших її стадіях великою допомогою.

Не менш важкою була абсолютна монархія для інших напрямів людської творчості. Духова творчість і разом з нею "політична" воля були зв'язані. Важка та - як все - тупа цензура друкованого слова не дозволяла ширитися вільній мислі. Яканебудь вільна політична діяльність була строго переслідувана. Все життя було піддане під догляд фактично всемогучої поліції. "Поліція" була тим органом, що повинен був стежити за кождим підданим та не допустити навіть мисли про визволення зпід важкого, бюрократичного та централістичного режиму.

На висоті свого розвитку добула собі абсолютна монархія дві назви, що характеризують її, кожда з іншого боку. Перша - це назва, яку приймала rado сама абсолютна монархія, назва - "освічений абсолютизм". Цєю назвою абсолютна монархія підкреслювала те поєднання розумового розуміння державної влади та її завдань, в яких вона добачувала свою висість над старою феодальною державою. Друге означення абсолютної держави - це назва "поліційна держава". В ній підкреслена інша характеристична риса абсолютної монархії: її тенденція охопити з центра, бюрократично все життя в межах держави і керувати ним виключно по власних своїх плянах та згідно з власним бажанням. Це тенденція - зробити всіх "підданих", весь "набір" в державі виключно пасивним, виконувчим тільки накази, елементом. Вона впливала неминуче з самої істоти абсолютної монар-

хії. Для неї була в засаді небажаною, небезпечною яканебудь ініціатива та самостійність думки та діяння. "Поліційність" була тому не-випадковою рисою абсолютної монархії. Вона була звязана з нею істотно, як необхідний наслідок всякого абсолютистичного політичного режиму.

5. Р о з д і л.

Ц Е Р К В А І Д Е Р Ж А В А.

На перших вже ступінях свого розвою абсолютна монархія звернулася проти переваги церкви над державою. Таке значіння мало звернене проти римської церкви вчення про державну суверенність. Зразу і формально йшло про незалежність держави від церкви, яку ще в XIV-тім столітті об'основував Марсідій з Падуї в своїм творі "*defensor pacis*". На ділі держава перейшла скоро в наступ. Починаючи з XV-го століття римська церква видимо не тільки втрачувала своє пануюче становище, але попадала постійно в чимраз більшу залежність від держави.

Справа відносин церкви та держави була в середньовіччю в західній Європі питанням взаємин поміж двома універсальними організаціями: римською церквою та "святою римською імперією". Тоді воно вирішилося абсолютною перемогою церкви над державою. Сейчас після тої перемоги римської церкви, а по часті ще й перед остаточним вирішенням, справа взаємин церкви та держави виступила в новій формі. Коли церква тріумфувала над універсальною римською державою, виростали для неї на місці одного переможеного противника нові суперники, а власне "національні" держави. Питання охоплювало тепер відношення поміж отими різними державами та римською церквою. Це в нову стадію увійшла проблема церковно-державних взаємин, коли після "реформації" відділилися від римської церкви різні нові, "реформовані" християн-

ські церкви. В цій останній стадії проблема отримала форму: які взаємини поміж церквою "взагалі" та державою "взагалі". В такій власне формі знаходилася проблема в добі абсолютної монархії. І не зважаючи на різниці церков, в якими мала діло абсолютна монархія, на різниці державних та церковних устроїв, відповідь на питання про церковно-державні взаємини випадає однаково. В абсолютистичній державі церква підчинена державі.

Поставлено було теорію, що про втрату римською церквою пануючого над державою становища рішили внутрішні відносини в церкві, а з окрема викликаний реформацією розкол. Такий погляд помилковий. Без сумніву, реформація причинилася дуже до зміни відносин поміж церквою та державою, - але вона прискорила тільки еволюцію, яка розпочалася вже раніше. Скрізь, де усилювалися неуніверсальні держави, ми бачимо змагання їх - унезалежитися від римської церкви, - і не тільки унезалежитися, але запевнити собі рішучий вплив на церковне життя в своїх межах. Така тенденція слідна скрізь, незалежно від релігійних настроїв в даній державі. Класичним прикладом може бути Венеція. Вона маніфестувала скрізь і всюди, і на кожному кроці свої суто католицькі почування і дуже часто вона виступала як союзник римського папи. Не зважаючи на це, Венеція забезпечила собі виключну компетенцію в справах церковної організації в своїх межах, призначування єпископів, то що, - і дуже задро боронилася перед впливом на ті справи римської "курії". Теж саме ультра-католицька, релігійно фанатична Іспанія. Іспанська монархія оставала в найтіснішому союзі з римським папою, але використала його в щерть для усилення державної влади. За релігійні переслідування Маврів та Жидів іспанська монархія отримала від Риму два дуже важні "привілеї". 1482. р. папа Сикст IV. признав іспанському королеви право призначувати іспанських єпископів. Ще раніше отримав іспанський король

Kramerius 4

Digital library

Podmínky využití

Knihovna poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké, studijní účely a pouze pro osobní potřeby uživatelů. Část dokumentů digitální knihovny podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerováním kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky využití, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálu z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení knihovny.

Main title: **Deržava ? pol?tyčne pravo**

Pages: **577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596**

згоду папи на встановлення в Іспанії духовного суду "святої інквізиції", якого членів призначав король. Ота формально духовна установа, що фактично знаходилася зовсім в руках короля, стала для іспанської монархії страшною зброєю, якою вона нищила та тероризувала невігідні собі елементи. У Франції теж "традиційна" приязнь королів з римською церквою не перешкодила еманципації держави згідно впливу церкви. Французька церква уважала себе окремою організацією з особливими "вольностями". Паризький університет став осередком "єпископальної" течії, що вимагала перенесення верховної церковної влади з папи на загал єпископів. Врешті з Франції власне вийшов в перших роках XIV-го століття рішучий удар проти римського папи, удар, яким формально закінчився період супрематії римської церкви. Англійська монархія теж хиталася поміж дружбою з папським Римом, з якого благословення відбулося завойовання Англії Вільгельмом Завойовником та початок нової династії, - і відстоюванням своєї незалежності. Також еманципаційна тенденція слідна скрізь, хоч не всюди вона мала однакові успіхи.

Реформаційні рухи причинилися - розуміється - значно до цього, що держава остаточно перемогла церкву. Це був їх об'єктивний вплив, незалежний від ідейного змісту різних реформаторських учень. Ідейно-програмово різні ті рухи різно ставилися до проблеми світської влади та її відношення до церкви. Для прикладу: Віклейф в Англії та Гус в Чехії зачіпали суспільно-політичні питання дякуючи перевазі в їх вченні етичного моменту, Цвінглі в Швейцарії був виразно політичним діячем, Кальвін був проповідником теократії і в Женеві з'організував ядро теократичну державу. Лютер знову старався відмежувати собою викликаний релігійний рух від суспільних та політичних течій, що з ним хотіли зв'язатися. Не зважаючи на ті розходження, всі ті церковні реформаторські рухи помагали державі утримати супрематію

над церквою. Перш усього: вони всі звертали-ся проти існуючої церковної ерархії, підкошували її авторитет та значіння. Тим самим вона ослаблювали найсерйознішого тоді противника державної влади. Ще більше значіння для перемоги держави мав сам факт викликаної реформаційними змаганнями релігійної боротьби і характер тої боротьби. Релігійні боротьби реформаційного періоду визначалися глибокою та принциповою нетолеранцією. Їх метою було скрізь - помімо від окремлених поодиноких висловів про терпимість - не здобуття волі для власного релігійного переко-нання, але знищення релігійного противника чи противників. В розумінню фанатичних бор-ців за "правдиву" віру ішло в їхній бороть-бі про безконечно великі цінності, що оправ-дували ужиття найсильніших засобів. Навер-нення до "правдивої віри", хоч би фізичним насильством, було оправдане, бо воно лежало в інтересі самих навертаних, а власне в ін-тересі їхніх душ. Тому всі церкви раніше або пізніше звертаються за допомогою до но-сія фізичної сили, до держави. Релігійна боротьба скрізь стала політичною боротьбою. Державна влада скрізь стояла по стороні ко-троїсь з борючихся церков, визнавала її спра-ву за свою.

В хаосі боротьби, яка стала політич-ною, треба було найти остаточно якийсь прін-цип для вирішення спору, якого не можна бу-ло вирішити збройною рукою. Теологічні ар-гументи не вистарчали. Сам факт боротьби доказував, що справи не можна було вирішити шляхом переконання одної сторони другою те-ологічними аргументами. Треба було найти якусь формулу, що давала би "modus vivendi", не зважаючи на існуючий релігійний роздор. Такою формулкою став відомий прінцип "cu-ius regio, illius religio", "чий край, того і віра". Такий прінцип, формально визнаний в Німеччині як основа співжиття малих ні-мецьких держав, фактично діяв скрізь. Скрізь він віддавав в руки монарха право рішити про віру всіх "підданих". За яким, оскільки

вони не хотіли би піддатися рішенню пануючого, оставало тільки право виселитися з меж держави. Це жорстоке "право" було все-ж зм'ягченням ще хорстокішої засади, що дозволяла та наказувала поводитися з "диссидентом" як із злочинцем та карати його, можливо навіть карою смерті. Для взаємин церкви з державою принцип "cuius regio" був формальним практичним визнанням вислоти державної влади над церковною. Він віддавав в руки державної влади навіть найбільш "церковне" по своїй істоті право, право - рішати про релігійні переконання людей. Становище державної влади, якій прислужувало таке право, прямо протилежне цьому становищу, яке признавало їй старе церковне вчення св. Августина. Практичне визнання цього принципу було теж тільки констатованням та визнанням зміни, що фактично сталася у відношенні сил церкви та держави.

Що так іменно було, що фактичне відношення сил а не теорія рішала про взаємини поміж державою та церквою, про це свідчить ясно обставина, що ті взаємини склалися в засаді однаково як в державах, що остали при римо-католицькій церкві, так і в державах, що відпали від неї. Скрізь склалися ті взаємини по системі, яку названо системою "державної церкви". Згідно з тою системою, в кожній державі одна з церков та вір була визнана за "державну", "пануючу". Така церква отримувала, порівнюючи з іншими, якісь виїмкові права та привілеї. Зміст їх був ріжний. Найважлишим привілеєм був захист та фізична підмога, яку давала держава "своїй" церкві в її боротьбі з іншими. Коли потахла пристрасть релігійних воєн, ця підмога втратила своє первісне надзвичайно велике значіння. Тоді остали ще інші прерогативи. Звичайно привілейована "віра" була визнана за обов'язкову для пануючого, вона була умовою для досягнення всіх, або деяких урядових посад, її визнавці мали більші права та ширшу право-здатність, як визнавці інших релігійних визнань, вона оставала під

сильнішою, як інші церкви, охороною, - врешті "пануюча" церква та її ерархія мала собі признані різні почесні права та привілеї, як - участь в коронації та інших святочних актах, то що. За те, як "пануюча", так і інші церкви мусіли зовсім підчинитися державі як організаційно, так і відносно своєї діяльності. Тільки що до формально-правового боку різнилося це підчинення церкви в католицьких державах від її підчинення в державах, де не римо-католицька церква була визнана за "пануючу". В останніх державах це підчинення було формально-правно повне. Держава мала там формально-правно признаний виключний - як в Англії - або рішачий - як в протестантських німецьких та скандинавських державах - вплив на церковну організацію, призначування осіб на церковні посади, на церковну організацію та діяльність. Це пояснюється обставиною, що в моменті, коли ті церкви ставали "пануючими" та коли улаштувалося їх відношення до держави, вони були без порівняння слабші як римо-католицька церква та зовсім ще не з'організовані /Dr. P. Hinschius/. Держава, навіть коли не організувала "своїх" церкви, сама в своєму інтересі - як це було в Англії - співдіяла активно при її організації, і таким чином фактично захоплювала права супроти церкви, які й оставали відтак при ній. В "католицьких" державах формально утрималася універсальна організація церкви з ерархічним підчиненням її римському папі. Фактично і тут запанувала держава над церквою. Передусім втратила римо-католицька церква скрізь свої широкі компетенції та "вольності", які вона мала в середньовіччю. Її обсяг діяння звузився скрізь до справ виразно церковних. Далі, навіть в межах цього звууженого обсягу діяння римо-католицька церква мусіла визнати перевагу світської, державної влади над собою. Деякі католицькі держави висували в цім напрямі зразу дуже радикальні домагання. Так у Франції ставлено

принцип, який зовсім перекреслював універсальну організацію римо-католицької церкви та розбивав її на самостійні, організаційно незв'язані "державні" церковні організації. (*"Dux civitatis est pater in suis terris"*.) Римо-католицька церква відстояла свою організаційну єдність, але ціною великих та засадничих уступок на рід держави, відносно своєї компетенції. Вона признала державам рішучий вплив на призначування осіб церковної ерархії, - що найменше в тій формі, що призначення не могло статися без згоди державної влади. Ще важливіше засадниче і практичне значіння мало друге обмеження церкви державою. Ніякий акт церковного законодавства ani адміністративний церковний розпорядок не міг діяти в межах держави, коли він не отримав згоди державної влади, державного "placet". Таке право державного "placet" отримала в XV столітті Франція. На протязі XVI-го століття воно поширилося на Іспанію, Сицилію, Сардинію, Нідерлянди, Австрію, та на католицькі краї Німеччини. Таким чином римо-католицька церква, навіть в найвузній, признаній за її властув сфері діяння, мусіла признати державну супрематію над собою. Навіть в цій сфері вона мусіла признати компетенцію держави впливати - хоч в негативній формі - на свою діяльність. Коротко кажучи: система церковно-державних взаємин в абсолютистичній державі визнавала для влади церкви тільки такі межі, які признала держава. І навіть в таких межах юридичною основою для діяння актів церковної влади було не "власне" право церкви, але воля держави.

Оті зачаткові рамці далеко не дають де повної картини відношення поміж церквою та абсолютною державою. Абсолютна монархія не обмежувалася тою мірою впливу на церковні справи, яку давала їй участь при призначуванню на церковні посади та право державного "placet". Вона встрявала позитивно в церковні справи, а вла-

Проф. Др. В. Старосольський: Держава і політично право. Частина I.

сне - згідно зі своїм методом - вмішувалася в найбільші подробиці церковного життя. Для прикладу вистарчить вказати на Австрію Йосифа II-го. Державна влада видавала там докладні приписи про церковні "відлупи", про допустиму скількість світла на головному та на бічних вівтарях, в свята та будні, то що. В таких умовах не можна було говорити навіть про вузку церковну автономію.

6. Розділ.

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧІННЯ АБСОЛЮТИСТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ.

Часто зустрічаємо погляд, що абсолютистична держава була висловом, твором перехідного періоду, що її "історична роль" була в ліквідації середньовіччя та підготовленню нових, модерних форм держави. Такий погляд треба визнати вірним. Абсолютистична держава в багатьох різнинух основно від феодальної держави, але в багатьох була її продовженням. Переведена нею ліквідація феодальних відносин була неповна, - але оскільки вона й затримала ще феодальні риси, вона приготувала пізнішу ліквідацію цих останків феодалізму модерним типом держави. Це відноситься головню до "станового" соціального устрою. Він затримався в абсолютистичній монархії, - але йому не відповідала вже, як колись у феодальній державі, форма політичної, державної організації. Існування суспільних станів не находило в цій організації свого відбиття. Ця організація стояла ніби понад станами. В дійсности-ж вона була доказом, що колись пануючі верстви втратили свою силу, і вона прискорювала розвій нових суспільних кругів, що в майбутньому мали досягти суспільно та політично пануючу роль.

Не тикаючи суспільного устрою, який залишило середньовіччя, абсолютна монархія перевела в політичному устрою глибокі зміни. Вона перевела передусім те, що можна би назвати "кон-

солідацією держави", її організаційне усилення. Організаційно феодальна держава представляла собою різні суспільні групи, що були об'єднані в одну, виду цілість тільки своїм відношенням до особи спільного монарха. Абсолютна монархія перетопила ті різні самостійні політичні групи в одну цілість, в "підданих", в "нарід". Різні частини "народу" мали неоднакове суспільне становище, але політично-правно вони всі представляли тільки "підданих". Далі, в феодальній державі основою політичних прав та обов'язків була згода поміж пануючим та різними групами людності, договір поміж двома "сторонами". І в тім напрямі абсолютна монархія принесла основну та глибоку зміну державної організації. Вона відняла її "дуалістичний" характер. Замість "договору", як основи політичних прав та обов'язків, вона поставила односторонній акт волі самого монарха. Щоби зрозуміти велике значіння тої зміни, треба пригадати ту зміну, що відбулася майже рівночасно що до розуміння істоти влади. На це вказано вже вище. В питанні суверенності та її носія виступав виразно "нарід" як цілість, як суперник монарха. Таким чином абсолютна монархія приготувала цю зміну, що відбулася пізніше під гаслом "народної суверенності", бо вона витворила саме розуміння "верховної влади", "суверенності". Разом з тим абсолютна монархія доконала "об'єктивізації" держави. Раніше рішав про участь в державній організації суб'єктивний момент, приналежність до певної суспільної групи та "договір". Тепер рішарчим став об'єктивний момент, а власне зв'язаність з державною територією. Власть монарха розтягалася на цілу територію держави, незалежно від цих "суб'єктивних" моментів, від яких вона залежала в феодальній державі. Територія стала в абсолютистичній державі - поруч з владою - істотним "елементом" в розумінні держави.

Абсолютна монархія доконала далі централізації в двох напрямках. Раз - вона перемогла територіальний партикуляризм. Друге - вона здій-

снила "річеву" централізацію влади. Разом з тим, як договір перестав бути основою, на якій виростало право монарха домагатися виконання означених обов'язків, поняття верховної влади отримало означення кінцевого "змісту" влади, означення справ, на які розтягалася суверенна власть, незалежно від чияїнебудь згоди. Це виключало існування в межах держави другої влади, яка могла би розтягатися на ті справи. Держава в особі короля провела - так би мовити - "владний монопол". Вона стала самотнім на території носієм влади, і вона сама тільки визначала річеві межі своєї влади. Разом з тою централізацією відбулося і надзвичайне поширення "функцій" держави. Коли феодальна держава обмежувала свою діяльність до мінімальних і "примитивних" завдань, абсолютистична держава визнавала себе покликаною організувати в усіх напрямках життя в своїх межах та керувати ним. З тої точки погляду абсолютна монархія була поширенням на широкій територіальній основі цього типу організації та правління, що витворився був в містах. Так про абсолютну французьку монархію сказано, що вона затерла контраст, що існував поміж абсолютистичними дрібними державами Італії та великими становими державами Європи. "Франція наслідувала необмежену монархію італійського стилю, але в широкій територіальних розмірах" (Шмідт). Таке свідоме наслідування італійських взірців ми стрічаємо не тільки у Франції. - У всіх майже - без виїмку - визначних діячів монархічного абсолютизму ми маємо свідомих наслідувачів італійських "тиранів". Макіавеллі був любимим усіх їх письменником а його книжка про "Князя" - настольною книжкою. Але рішучим моментом не було те свідоме наслідування. Воно само не було випадковим. Воно зродилося на тлі глибоких змін економічного та суспільного порядку. На ті зміни вказано вище. Промисел та торгівля стали для господарського життя держави необхідними галузями діяльності. Без них те життя в добі, про яку мова, стало

вже немислимим. Те, чим стояло та чим жило колись місто, отримало тепер також істотне значіння для цілої держави. В економічному розумінні, вся держава стала тепер неначе одним великим містом. Разом з тим, державна влада мусіла переняти ті різнородні завдання, які виконувала в межах міста та для міста міська влада. Цю зміну можна би означити так, що абсолютна монархія була висловом ростучої переваги міста над селом. Оскільки йде про розуміння завдань влади, то в абсолютній монархії те розуміння об'єктивно приймало в себе риси характеристичні для міста та міщанства.

По часті в зв'язку з тим оставали ті глибокі зміни, що відбулися на полі взаємин церкви та держави. В абсолютній монархії відбулася "секуляризація" держави, її звільнення від цих теократичних моментів, якими була проникнута середньовічна державність. Зовнішню справу представлялася так, ніби то взаємини повернули до стадії, в якій вони находилися в ранню добу середньовіччя: як тут, так і там ми бачимо перевагу держави над церквою. В дійсності поміж відносинами абсолютної монархії та відносинами раннього середньовіччя є глибока та істотна різниця. Там монарх, а власне римський імператор, як установа - мав виразні теократичні риси. Інституція імператора займала означене місце в організації римської церкви. Спир поміж папою та римським імператором відбувався в межах спільної теократичної концепції, що обіймала і церкву і державу. Це був спір поміж двома церковними установами за першенство та перевагу. Супрематія римського імператора над папою не відбирала державі її теократичного характеру, навпаки - ще підкреслювала його. Зовсім не те лежало в основі взаємин абсолютистичної монархії та церкви. Тут ішло про відносини поміж двома організаціями зовсім иншого псярядку. Абсолютистична держава зовсім не уважала служби церкві та її цілям за оправдання свого існування, як вчив свя-

тий Августин. Навпаки, вона бачила свої цілі та завдання в іншій області, як область завдань церкви. Своє відношення до церкви вона улаштувала виключно зі становища отих своїх власних цілей. Як колись пануючий погляд визнавав, що держава повинна передусім служити справі церкви, так за абсолютистичної держави пануючим та рішучим став протилежний погляд, що церква - це установа, що повинна служити державі та її цілям. Особливо в добі "освіченого абсолютизму" таке відношення до церкви було зовсім виразне. Самі не віруючи, "освічені" монархи уважали релігію одним із засобів для утримання "підданих", а власне широких мас, в послушенстві. Церква повинна була своїм авторитетом скріпити становище влади. За те вона отримувала від держави в ріжній формі підпертя, але не могла вмішуватися в сам хід державних справ. Ті справи були застережені виключно для державної влади. В абсолютній монархії держава отримала таким чином виключно світський, раціоналістичний характер. Це було теж ліквідацією середньовіччя та підготовленням майбутнього типу держави, наскрізь світської, "секулярної".

Переходовий характер абсолютистичної держави проявлявся тими глибокими суперечностями, що були в її устрою та діяльності.

Абсолютна монархія була політичною перемогою центральної влади над пануючим станом феодальної, родової аристократії. Вона стала можливою, дякуючи цьому, що той пануючий стан "пережив себе", що суспільний розвій покликав інту суспільну верству на пануюче становище. Ото-ж абсолютна монархія зараз після перемоги поставилася проти того-ж суспільного розвою, якому завдячувала свою перемогу. Як вже вказано на те, її політика йшла послідовно в напрямі утримання та закріплення тих суспільних відносин, які вона застала. Абсолютна монархія прийняла інтереси феодальних пануючих станів, шляхти та духовенства, за лінію своєї суспільної політики. Привілеї, передусім в області по-

датків та публичних тягарів, якими вона наділяла ті стани, були повним та виразним анахронізмом. Їм не відповідали тепер зовсім ніякі завдання, які би виконували самі привілейовані стани. Ті завдання скінчилися зі зміною військової та цивільної організації. Ті привілеї в добу, коли державні потреби дуже збільшилися, були звязані з великим переобтяженням релігійно-привілейованої людності. Абсолютна монархія ставала таким чином союзником тих власне суспільних класів, що їх пануюче становище було історично скінчене. Вона підтримувала це штучно старий поділ на стани. Вона звязала свою судьбу з засудженням на смерть становим суспільним устроєм.

Далі, в економічній політиці абсолютної монархії була теж суперечність. Абсолютна монархія виросла на тлі переходу до "національного" грошового господарства. До тої обставини мусіла пристосуватися її економічна політика, і ми бачили, яким способом це сталося. "Кольбертизм", "меркантилізм" стали характеристичними рисами економічної політики абсолютної монархії. Ото-ж меркантилізм викликав в суспільстві сили, вірніше, він помагав рости та розвиватися силам, що по своїй істоті мусіли звернутися проти абсолютистичної системи. Кольоніальна політика, послідовні заходи творення всіх галузей промислу, як шляхом "протекціонізму", охорони перед чужоземною конкуренцією, так і засновуванням власних державних підприємств, все те творило сприятливі умови для розвитку промисловости, а разом з нею для розвитку молодого ще тоді капіталізму. Абсолютистична держава була могутим його протектором. Але такого протектора, яким була абсолютна монархія, капіталізм потребував тільки в початках свого розвитку. Скоро він розвинувся та став силою, опіка держави стала для него зайвою, і більш того, стала перешкодою для його дальшого розвитку. Вже тому, що абсолютна монархія брала на себе занадто багато завдань, вона не могла їх як слід виконати.

Про іспанську монархію сказано, що вона всі справи переймала в свої руки на те, щобі всі убивати. Про французьку, що вона "все - цеховий нагляд, будову доріг, благодійність, - провадила поверховно та нездало". Так було скрізь, бо сама скількість перенятих державою завдань переростала можливість виконати їх як слід, - ще до того при тенденції, вмішуватися в усі найменші подробиці кожного діла. Промислові кола, богате та середнє міщанство, мусіли в таких умовах відчувати опіку над собою - як нестерпний тягар. Невдоволення в цих колах зростало разом зі зростом їх власних сил, фінансових та інтелектуальних, зростало в міру цього, як ті кола багатіли та набували більше досвіду та знання у веденні своїх справ. "Ліберальна", "класична" школа національної економії була теоретичним висловом думок, що ними жили "капіталістичні" кола. В практиці ті тенденції висловилися відомим гаслом звільнення від державної опіки та залишення підприємців самим собі. Це було тільки негативне домагання, - на нім не могло зупинитися міщанство. Воно мусіло виступити з дальшим домаганням - участі в правлінню. Міщанство, а власне його богата частина, було вже в добі розвитку абсолютної монархії фактично пануючою класою. Воно представляло всю "націю". Його інтереси були фактично визнані за інтереси нації, що рішаччу роль грали в зовнішній та у внутрішній політиці держави. Через те "природним" являлося домагання, щобі міщанство отримало безпосередній вплив на ведення державної політики. Його політична безправність не була нічим оправдана, - особливо коли звернути увагу на це, що урядовий апарат находився тоді напр. у Франції вже переважно в руках міщанства. Абсолютна монархія таким чином приготувляла як економічною своєю політикою, так і технічно-організаційно, свого противника та майбутнього наслідника. А її політика привілейовання віджитих суспільно станів була ніби прямо придумана для цього, щобі зроби-

ти ще більш наглядною необхідність переняття влади новими, політично-безправними досі, елементами.

Соціяльна політика абсолютної монархії не була тільки випадковою. Абсолютна монархія визнавала тільки за собою політичні права, - вона була запереченням яких-небудь політичних прав когось-небудь поза собою. З огляду на політичні права вона "зрівнювала" - в негативнім розумінні - цілий "нарід", всі його верстви. Таке становище неминуче вимагало і відповідної соціальної політики. Абсолютна монархія утримувалася тим, що стояла ніби "понад" тою боротьбою, що відбувалася в суспільстві. В дійсності вона тільки "шахувалась" одну суспільну верству другою. Будучи цілою своєю істотою зв'язаною з пануванням феодальної аристократії, вона разом з тим була готова виступити проти тої верстви, щоби зломити її політичні змагання. Так вона станула зразу по стороні міст в їх боротьбі проти феодальної аристократії. Відтак, в критичних моментах вона здобувалася на такі кроки, як знесення кріпацтва (в Австрії, Росії). Але це були тільки ходи, диктовані інтересами монархічної влади, а не вислів послідовної соціальної політики. Показує це ясно спосіб, як проведено визволення селян: безпосередньо після цього "визволення" викинуло скрізь "земельне питання", хоч і в змінений, але дуже гострій формі. Бо-кермучим для абсолютної монархії був тільки сам династичний інтерес, бажання використати соціальні протиріччя та соціальну боротьбу для скріплення, а бодай утримання політичного становища монархії. Результатом було це, що абсолютна монархія втратила врешті основу в суспільстві. Навіть в колах феодальної аристократії повставали групи та течії незадоволені з існуючих політичних відносин.

Була одна група в суспільстві, якої умови існування та інтерес зв'язували її тісно з абсолютною монархією. Цєю групою була бюрократія. Абсолютна монархія давала бюрократії не тільки

матеріальні умови існування та суспільне становище. З самої істоти абсолютної монархії виникло, що політичне пановання опинилося фактично в руках бюрократії. "Абсолютна власть" монарха була неминуче тільки формальним принципом. Її дійсне виконання було фізично та технічно неможливим. Фактично неможливим було навіть дійсне виконання монархом контролю над урядовцями. "Абсолютна монархія" була в дійсності абсолютною владою урядовців та різних урядових установ, в ній був не один, а ціла маса "абсолютних" та невідповідальних монархів: Так характеризував Родічев відносини в Росії, і така характеристика вірна для всіх абсолютних монархій. Скризь привело, в дійсності безконтрольне та невідповідальне, становище бюрократії до її деморалізації, до бюрократичного своєвілля, проти якого загал людності був безборонний. Постає питання про те, чи поза скобки суспільства бюрократія підкреслювала своїм поведінням протиставлення та чужість влади і "народу", і до речі підкопувала в суспільстві кредит абсолютної монархії.

В деякій мірі могла індивідуальність пануючого впливати на діяльність бюрократії. Це було можливе, навіть при дуже високих особистих кваліфікаціях монарха, тільки в дуже вузьких межах. Але в дійсності постаті пануючих, особливо доби розвинутого абсолютизму, дуже далекі від такого розуміння "завдань монарха", яке знаходимо у висловах Людовика XIV., Фрідріха Великого, Йосифа II. Історія ясно показала також і в цих пануючих чимало відемих рис, - а все-ж вони стояли безконечно високо порівнюючи з загалом абсолютних монархів. Цей загал представляє галерею темних, тупих, часто просто злочинних, пошестатий. Вони були здеморалізовані своїм невідповідальним становищем та уявленням про себе як над-людські істоти. Розпуста, лакеїство, зловживання всякого рода, - це було звичайне явище на дворах абсолютних монархів. Власному егоїзму або егоїстичній династичній політиці вони

посвячували всі інтереси держави та людності. Силою психологічного закону абсолютна монархія мала на чолі звичайно людей нижче пересічного рівня, - часто бували це типи, що проявляли виразно "цезарське божевілля". Це підкреслювало це об'єктивно існуючі темні сторони абсолютної монархії.

Внутрішні суперечності абсолютної монархії проявлялися не тільки на полі її економічної та суспільної політики. Їх зустрічаємо скрізь - особливо-ж ясно в її відношенні до умового, духового життя. Абсолютна монархія заняла абсолютно вороже становище супроти волі людської думки. Визнавши церкву організацією, що повинна служити її інтересам, вона старалася знищити всі спроби незалежного мислення, передусім в справах релігії та політики. Ілюстрацією може бути історія цензури у Франції. В 1535. р. на внесок "Сорбони" загрожено смертною карою за саме надрукування книжки без державного дозволу. Цей закон, ухилений 1566. р., відновив Рішельє 1629. р. і тільки 1728. р. замінено смертну кару карою накладення, позорича та заслання на галери. Цензура була превентивна. А разом з тим, в найвищих урядових та суспільних колах широко було поширене вільнодумство і виключно розумовий, а власне раціоналістичний світогляд. Цензура та без'оглядна боротьба з волею мисли та слова не були висловом "віруючого фанатизму". Це був холодно-розумово прийнятий засіб для захисту існуючого політичного та суспільного устрою. Такою-ж була і "релігійність", що її проявляли на зовні ті пануючі кола виключно для цього, щоб утримати в релігійності широку народню масу. Природним наслідком цього було те, що в очах тої маси - передусім у Франції - наглядно виявився "класовий", властиво "становий" характер церковної організації. Церква виразно виступала як союзник монархії та того суспільного устрою, що його монархія старалася утримати за всяку ціну. Розуміється, це не перешкодило еволюції. "Третій

стан", панувчий економічно, освічений, вишко-
лений в ділі правління державою, мусів забезпе-
ти "бути всім" - стати і політично панувчим
станом.

Найранше відбувся перехід до нового типу
держави в Англії. Доконала його велика англій-
ська революція XVII-го століття. Характери-
стичний для Англії був спосіб, як dokonався
цей перехід. А власне: в Англії ліквідація аб-
солютної монархії була наслідком компромісу
феодальної земельної аристократії з багатом
частиною міщанства. Наслідком цього компромісу
повстала нова суспільна група, що перекреслила
ставовий устрій суспільства та на його місце
завела його поділ на змінений основи, поділ на
модерні суспільні класи. Англійська "джентрі"
стала в новому суспільному устрою панувчою класою,
як суспільно, так і політично. Велика ре-
волюція принесла обмежену, парламентарну мо-
нархію, що віддавала політичне пановання все-
ціло в руки "олігархії", політичної репрезен-
тації тої нової панувчої верстви. Компроміс,
з якого вона вийшла, дав їй можливість відсто-
яти свої інтереси як проти абсолютної монархії,
так і проти суспільного низу, що вже підчас
великої революції висував був свої суспільні
як і політичні домагання. Ще глибоко в XIX-тім
столітті англійська "посідачка" класи потрапи-
ла перешияти визвольні змагання того низу,
уступаючи перед ними тільки крок за кроком.

Інакше було на європейському суходолі.
Там прийшло до компромісу абсолютної монархії
з феодальною аристократією. Такий компроміс
дав абсолютній монархії можливість уцїлитися
і розвинути на собі всі характеристичні риси, які
ми бачили. Разом з тим цей компроміс заставив
"третій стан", коли він витягав руку до влади,
пункти собі союзника в суспільних верствах,
де находилися дивиде него. Це почало характер
великої французької революції. Безпосередньо
її наслідком було пановання "третього стану"
"буржуазії". Але гасла, під якими вона відбу-

лася, були без порівняння радикальніші, вони сугали поза межі інтересів самої буржуазії, і остільки зверталися проти її інтересів. Таким було іменно видвинуте гасло політичної рівності. Для буржуазії несправедливою та неприемливою була тільки та нерівність, що її приносив "становий" устрій, нерівність, яку творило право, поділяючи суспільство на "стан" та причисляючи людину до тих "станів" на основі самого факту кровного походження. Натомість природною являлася для неї нерівність, основана на іншій підставі, на різниці економічного порядку. Класовим інтересам буржуазії відповідав такий устрій, в якому ті "природні" для неї різниці могли би вільно розвиватися та поглиблюватися. Такими були всі ті домагання, що приносили ліквідацію станового устрою, знесення суспільних станів та станових привілеїв, зжилення середньовічних обмежень в організації промислу та торгівлі, необмежене визнання приватної власності, - а в політичній області, передача влади в руки "буржуазії", т. є. пануючої економічної класи. В дійсності те тільки здійснила зразу велика французька і слідуєчі по ній європейські революції. "Конституційна держава" була в першу чергу державою багатого "міщанства". Вона ліквідувала остатки феодального ладу, що стояли на заваді для вільного розвитку буржуазії, а політично - вона скрізь почала з того, що на основі "цезу" майна допустила до влади "посідаючі" класи. Тільки економічний та суспільний розвиток приносив з собою зміну відношення суспільних клас. Він вносив новий зміст в гасла "міщанської революції", давав цим гаслам нове значіння та актуальність, - і ті гасла, під якими народилася була "конституційна держава", стали з черги гаслами для її основної переміни.

хххххххххххххх

хххххххххххххх

хххххххххххххх

З М І С Т.

	Сторінка.
РОЗВИВ ФОРМ ПОЛІТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ.	

I. ДОДЕРЖАВНІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ.	I. - 18.
----------------------------------	----------

I.	Розділ. Початки суспільних об'єднань.	I.
2.	" " Родина, рід, плем'я.	2.
3.	" " Об'єднуючі сили в кровних зв'язках.	4.
4.	" " Суспільне зріжничкування /диференціація/.	7.
5.	" " Відносини до області.	12.
6.	" " Влада.	15.

II. ПЕРЕХІД ДО ДЕРЖАВНИХ ФОРМ БУТТЯ.	18. - 38.
--------------------------------------	-----------

I.	Розділ. Ворожнеча - війна - завоювання.	18.
2.	" " Істота нових форм суспільного буття.	28.

III. СТАРО-ОРІЄНТАЛЬНА ДЕРЖАВА.	38. - 78.
---------------------------------	-----------

I.	Розділ. Найстарші історичні держави.	38.
2.	" " Область.	44.
3.	" " Нарід в державі.	50.
4.	" " Влада - її характер.	60. - 61.
	А. Деспотія.	60.
	Б. Теократія.	55.
5.	" " Організація.	61. - 68.
	А. Організація урядів.	61.
	Б. Військо.	65.
6.	" " Завдання держави.	68.

ІУ. ГЕЛЕНСЬКИЙ КРУГ ДЕРЖАВ. 79. - 163.

1.	Розділ. Початок старої Греції.	79.
2.	" " Первісні форми організації.	83.
3.	" " Два типи держав Греції.	87.
	А. СПАРТА.	87. - 100.
	а. Суспільний устрій.	87.
	б. Політична організація.	95.
	Б. АТЕНИ.	100. - 123.
	а. Суспільний розвиток.	100.
	б. Політичний устрій.	109.
4.	" " Область.	123.
5.	" " Нарід.	135. - 148.
	А. Громада горожан.	135.
	Б. Одиниця - рівність - воля.	142.
6.	" " Влада.	148. - 160.
	А. Характер влади.	148.
	Б. Церква і держава.	156.
7.	" " Значіння старої Греції для розвитку форм політичного буття.	161.

У. РИМСЬКА ДЕРЖАВА. 163. -

1.	Розділ. Зовнішній розвиток Риму.	163.
2.	" " Первісний устрій та устрій в перші часи республіки.	172. - 187.
	А. Первісний устрій Риму.	172.
	Б. Суспільний склад.	174.
	В. Політичний устрій ранньої республіканської доби.	179.
3.	" " Боротьба патриціїв з плебеями.	187. - 201.
	А. Боротьба за правосуддя.	189.
	Б. Боротьба за уряди.	193.
	В. Еволюція народніх зібрань.	199.

Розділ.

Сторінки.

4.	Загальна характеристика устрою Риму в першій періоді республіки.	201. - 215.
	А. - Нарід.	202.
	Б. - Нарід і область.	207.
	В. - Влада.	210.
5.	Внутрішній розвій після завоювання Італії.	215. - 272.
	А. - Зміна економічних відносин.	215.
	Б. - Зміна суспільного складу Риму.	223. - 240.
	а. Оптимати.	225.
	б. Кіннотчики.	229.
	в. Популярії.	232.
	г. Союзники, провінції.	234.
	г. Невільники.	238.
	В. - Влада в тому періоді.	240.
	Г. - Внутрішні боротьби.	250. - 272.
	а. Земельне питання.	250.
	б. Війна з союзниками і період горожанських воєн.	256.
6.	Рим монархією.	272. -
	А. Економічні відносини та людність імперії.	272.
	Б. - Суспільний склад людности.	280.
	а. Урядницька аристократія.	284.
	б. Військо.	286.
	в. Мішани.	288.
	г. Суспільний низ.	290.
	г. Стан в пізнішу добу монархії.	292.
	В. - Влада.	
	а. Імператор.	
	б. Організація владного апарату.	
	в. Церква та держава.	

Розділ.	Сторінки:
7. Історичне значіння римської державности.	317. - 324.
VI. ВІЗАНТІЯ.	325. - 379.
1. Історія Візантії.	325.
2. Нарід.	331. - 346.
А. Етнічний склад.	331.
Б. Суспільні відносини.	334.
3. Державний устрій.	346. - 365.
А. Імператор.	346.
Б. Бюрократія.	352.
В. Військо.	358.
4. Церква і держава.	365. - 372.
5. Історичне значіння Візантії.	372. - 378.
VII. ФЕОДАЛЬНА ДЕРЖАВА.	379. - 490.
1. Повстання нових держав на руїнах Риму.	379. - 385.
2. Економічні відносини в середньовіччю.	385. - 396.
А. Відносини раннього середньовіччя.	385.
Б. Відносини пізньої доби.	390.
3. Суспільні відносини середньовіччя.	396. - 429.
А. Відносини ранньої доби.	396.
Б. Суспільні відносини пізньої доби.	404.
а. Поділ на стани.	404.
б. Феодальне лицарство.	408.
в. Міщани.	412.
г. Духовенство.	423.
г. Селянство.	424.
4. Державна організація.	429. - 467.
А. Відношення до території.	429.
Б. Державна організація.	432.

Розділ.

Сторінки:

	а. Відносини раннього середньовіччя.	482.
	б. Організація феодальної держави.	436.
	а. Пануючий.	438.
	б. Територіальні династії.	443.
	в. Стани.	446.
	г. Міста.	452.
5.	Церква і держава.	467. - 484.
	А. Період переваги держави над церквою.	468.
	Б. Період переваги церкви над державою.	474.
6.	Загальна характеристика феодальної держави.	484. - 490.
	УІІІ. А Б С О Л Ю Т И Ч Н А Д Е Р Ж А В А.	491. - 598.
1.	Кінець середньовіччя і початок нової доби.	491. - 498.
2.	Економічні відносини.	498. - 504.
3.	Суспільні відносини.	504. - 538.
	А. Основи соціального будіву.	504.
	Б. Соціальні верстви та групи.	511.
	а. Родова аристократія -- шляхта.	512.
	б. Міщанство.	518.
	в. Селянство.	528.
	г. Військо як суспільний стан.	529.
	г. Інтелектуальна аристократія.	533.
4.	Влада.	539. - 575.
	А. Перемога центральної влади.	539. - 553.
	а. Два фронти в боротьбі за абсолютистичну монархію.	559.

Розділ.		Сторінки:
	б. Умови та засоби боротьби.	543.
	Б. Зміст та розуміння влади.	553. - 560.
	В. Організація влади.	560. - 568.
	Г. Функції держави.	568. - 575.
5.	Церква і держава.	575. - 582.
6.	Історичне значіння абсолютистичної держави.	582. - 593.

-X-X-X-X-

-X-X-X-

-X-X-

-X-

